

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MERKEZ-TAŞRA BAĞLAMINDA
SARRAFLARIN İLİŞKİ AĞLARI: BİR SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMİ
DENEMESİ

Doktora Tezi

Ertan ÜNLÜ

Ankara, 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MERKEZ-TAŞRA BAĞLAMINDA
SARRAFLARIN İLİŞKİ AĞLARI: BİR SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMİ
DENEMESİ

Doktora Tezi
Ertan ÜNLÜ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara, 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Ertan ÜNLÜ

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MERKEZ-TAŞRA BAĞLAMINDA
SARRAFLARIN İLİŞKİ AĞLARI: BİR SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMİ
DENEMESİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya TAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Danışman)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI

Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif ARMAĞAN

Tez Savunması Tarihi: 11 / 11 / 2020

T.C:
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Hülya TAŞ danışmanlığında hazırladığım “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi Denemesi (Ankara, 2020)” adlı yüksek lisans - doktora /~~bütünleşik doktora~~ tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

08.12.2020
Ertan ÜNLÜ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TEŞEKKÜR.....	iii
TABLolar	v
ŞEKİLLER	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1
1. KONU, KAPSAM VE TEZİN PROBLEMATİĞİ	2
2. BİR YÖNTEM OLARAK SOSYAL AĞ ANALİZİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDA KULLANIMI.....	5
3. SARRAFLAR ÜZERİNE BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	18
4. KAYNAKLAR	33
5. BÖLÜMLERİN YAPISI.....	35
BÖLÜM 1	
18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GENEL BAKIŞ 36	
1.1. MODERN OSMANLI TARİH YAZIMINDA 18. YÜZYIL	36
1.2. SAVAŞ VE İSYAN ARASINDA SİYASİ SAHNE	42
1.3. SAVAŞLARIN GÖLGESİNDE MALİ VE EKONOMİK YAPI.....	50
1.4. MERKEZ-TAŞRA YÖNETİM DÜZENİ VE TAŞRANIN YÜKSELEN AKTÖRLERİ	62
BÖLÜM 2	
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SARRAFLAR 72	
2.1. TARİH YAZINI VE DÖNEMİN KAYNAKLARINDA SARRAF ALGISI	73
2.2. İMPARATORLUĞUN SARRAFLARI: ERKEN DÖNEMLERDEN İMPARATORLUĞUN YIKILIŞINA	87
2.3. BİR OTOKONTROL MEKANİZMASI: İSTANBUL SARRAFLAR LONCASI	120

BÖLÜM 3

KADERLERİ ORTAK İKİ SARRAFIN HAYATINDAN KESİTLER: BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ VE SAKIZLI DİMİTRİ 129

3.1. OSMANLI ELİTİ BİR DARPHANE SARRAFI: BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ	129
3.1.1. Hayatı	129
3.1.2. Hapis ve Katl.....	141
3.1.3. Muhallefatı	149
3.1.3.1. Muhallefatın Zapt ve Tasfiyesi	149
3.1.3.2. Borçlar ve Alacaklar	152
3.1.3.3. Gayrimenkuller	158
3.1.3.4. Taşınabilir Varlık Göstergeleri	168
3.2. SAKIZ'DAN PAYİTAHT'A RUM BİR SARRAF: SAKIZLI DİMİTRİ	186
3.2.1. Hayatı	186
3.2.2. Hapis ve Katl.....	198
3.2.3. Muhallefatı	203
3.2.3.1. Muhallefatın Zapt ve Tasfiyesi	203
3.2.3.2. Borçlar ve Alacaklar	209
3.2.3.3. Gayrimenkuller	216
3.2.3.4. Taşınabilir Varlık Göstergeleri	229

BÖLÜM 4

AĞLAR, AKTÖRLER VE SARRAFLAR: BEDROS VE DİMİTRİ ÖRNEĞİNDE

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SARRAFLARIN İLİŞKİ AĞLARI 239

4.1. BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ	240
4.2. SAKIZLI DİMİTRİ.....	266
SONUÇ	302
EKLER.....	305
KAYNAKÇA	311
ÖZET.....	342
ABSTRACT	343

TEŞEKKÜR

Darphane sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri örneklerinden hareketle sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların ilişki ağlarını resmetmeye çalıştığım bu tez, hiç kuşkusuz kendi ilişki ağlarım olmadan gerçekleşemezdi. Bu bağlamda bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en önemli aktör olan tez danışmanım Prof. Dr. Hülya Taş'ın adını öncelikle anmak istiyorum. Onun sabrı, titizliği ve yapıcı eleştirileri olmasaydı, bu çalışma mümkün olamazdı. Başından sonuna kadar tezin her aşamasını ilgiyle takip etti. Yoğun mesaisine rağmen tezin müsveddelerini okuma zahmetine katlandı. Bu uzun süreçte bana karşı hep anlayışlıydı ve desteğiyle beni hep cesaretlendirdi. Tezin BAP projesi olarak sunumu da onun önyak olmasıyla gerçekleşebildi. Emekleri, katkıları ve ufuk açıcı rehberliği için kendisine sonsuz şükranlarımı sunarım.

Tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Zeynep Dörtok Abacı ve Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı bu çalışmanın şekillenmesindeki önemli diğer iki aktördür. Onlar sadece bilgilerini değil, ellerindeki kaynak ve dokümanlarını da benimle paylaşma nezaketinde bulundular. Ayrıca yoğunlukları arasında değerli zamanlarını ayırdılar. Katkıları için kendilerine çok teşekkür ederim.

Bu doğrultuda tez jürime katılarak görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Levent Kayapınar ve Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif Armağan'a da katkıları için çok teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (BAP) tarafından desteklenen "16L0649002" kodlu proje kapsamında hazırlanan bu tez, şüphesiz onların katkılarıyla mümkün olabildi. Müteşekkirim.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma da destekleri ve anlayışları için çok teşekkür ederim.

Bu minvalde İngilizce özetler konusunda desteklerini gördüğüm Arş. Gör. Merve Cemile Sönmez ve Arş. Gör. Lemi Atalay'a çok teşekkür ederim. Yine Yunanca bir makalenin çevirisi ile Yunanca bazı kelimeleri anlamam konusunda yardımlarını

gördüğüm Arş. Gör. Emine Hatip ve Öğr. Gör. İskender Osman'a da teşekkür ederim. Benzer şekilde Fransızca kaynaklardaki bazı bilgileri anlamamı sağlamanın yanı sıra, tezimin bazı kısımlarını okuyarak fikirlerini benimle paylaşan Nasır Şardoğan'a da teşekkürlerimi sunarım.

Yedi yıllık bu zorlu süreçte hem tezimi okuyarak değerli fikirlerini benimle paylaşan hem de dostluklarıyla sıkıntı ve dertlerime ortak olan meslektaşım ve arkadaşlarım Dr. Kibar Taş ile Dr. Eylem Tekemen Altındaş'a da çok teşekkür ederim.

Ayrıca tez araştırmalarımı yürüttüğüm Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi personeline de yardımları için çok teşekkür ederim.

Erasmus Programı kapsamında tezimin son altı ayını İtalya'nın Venedik şehrinde bulunan Ca' Foscari Üniversitesi'nde geçirme fırsatı elde ettim. Böylece hem yeni yerler görme şansım oldu hem de yeni insanlar tanıyarak ilişki ağlarımı genişletmiş oldum. Müteşekkirim. Bu minvalde Venedik'te bana evinin kapılarını açan Dr. Serap Mumcu Geronazzo'ya ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak her zaman yanımda olan, başta annem Nermin Ünlü olmak üzere tüm aileme çok teşekkür ederim. Çok küçük yaşta kaybettiğim babam Adem Ünlü bu günleri göremedi. Ruhu şad olsun! Dolayısıyla bu tez ona ithaf edilmiştir. Ayrıca ilgi ve alakalarını üzerimden eksik etmeyen benim ikinci ailem Seniha Alaybeyi ile eşi emekli büyükelçi Önder Alaybeyi'ne de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Pek çok kişinin emeği ve katkısı olmasına rağmen, tezdeki tüm hata ve eksikliklerin sadece bana ait olduğunu beyan eder, katkı sunan ve yanımda olan herkese bir kez daha çok teşekkür ederim.

Ertan Ünlü

Ankara 2020

TABLolar

Tablo 1: Belgelere Göre Bedros'un Mal Varlığı.....	152
Tablo 2: Bedros'tan Alacağı Olan Kişiler.....	154
Tablo 3: Bedros'a Borçlu Olan Kişiler	154
Tablo 4: Bedros'un Gayrimenkulleri	160
Tablo 5: Bedros'un Satılan Mülkleri	161
Tablo 6: Bedros'un Nâ-füruht Kalan Mülkleri	167
Tablo 7: Bedros'un Ailesine Terk Olunan Eşyası.....	169
Tablo 8: Bedros'un Sahilhanesinde Mevcut Olup Tırnakçı Yalısı'na Naklolunan Eşyası	169
Tablo 9: Tarabya'daki Sahilhanesinde Tahrir Olunup Naklolunan Eşyası	170
Tablo 10: Bedros'un Fener'deki Hanesinde Mevcut Olup Defterdar Efendi Tarafına Naklolunan Eşyası.....	171
Tablo 11: Bedros'un Darbhane-i Amire Emine Efendi Tarafından Hazine-i Hümayun'a Teslim Olunan Eşyası	171
Tablo 12: Bedros'un Yeni Han'da Bulunup Yorgaki'ye Teslim Olunan Eşyası.....	172
Tablo 13: Sarraf Bedros'un Fener'deki Hanesinde Mevcut Olan Eşyası	177
Tablo 14: Sarraf Bedros'un Tarabya'daki Yalısında Mevcut Olan Eşyası.....	180
Tablo 15: Dimitri ve Akrabalarının Kiliseler ile Timarhane Fukaralarına Vakfettikleri Mülk ve Nakit Para	193
Tablo 16: Belgelere Göre Dimitri ve Ailesinin Mal Varlığı.....	209
Tablo 17: Dimitri'ye Borçlu Olan Kişiler	212
Tablo 18: Dimitri'den Alacağı Olan Kişiler.....	216
Tablo 19: Dimitri'nin Mülkleri	218
Tablo 20: Dimitri'nin Satılan Mülkleri	220
Tablo 21: Dimitri'nin Eşi İzmiranda'ya İade Olunan Mülkleri.....	222
Tablo 22: Dimitri, Oğulları ve Damatlarının Han Odalarında Çıkan Eşyaları	230
Tablo 23: Bâb-ı Hümayun Hazinesi'nden Dimitri'nin Ailesine Geri İade Olunan Eşyaları	235

ŞEKİLLER VE RESİMLER

Şekil 1: Bir Otokontrol Mekanizması Olarak İstanbul Sarraflar Loncası.....	125
Şekil 2: Bedros'un İlişki Ağı.....	241
Şekil 3: Bedros'un İlişki Ağı (Derece Merkeziliği).....	242
Şekil 4: Bedros'un İlişki Ağında Derece Merkeziliği Yüksek Olan Aktörler	243
Şekil 5: Bedros'un İlişki Ağı (Arasındalık Merkeziliği)	248
Şekil 6: Bedros'un İlişki Ağında Arasındalık Merkeziliği Sıfırdan Yüksek Olan Aktörler.....	249
Şekil 7: Açıklayıcı Değişkenlere Göre Bedros'un İlişki Ağı.....	253
Şekil 8: Bedros'un Aile Bağları.....	255
Şekil 9: Bedros'tan Alacağı Olanlar (Ego Ağı).....	257
Şekil 10: Bedros'a Borcu Olanlar (Ego Ağı).....	258
Şekil 11: Bedros'un Ortaklık Bağları (Ego Ağı)	260
Şekil 12: Müslim-Gayrimüslim Oluşlarına Göre Bedros'un Bağlantıda Olduğu Kişiler	263
Şekil 13: Cinsiyetlerine Göre Bedros'un Bağlantıda Olduğu Kişiler	264
Şekil 14: Devlet Görevlisi Olup Olmamlarına Göre Bedros'un Bağlantıda Olduğu Kişiler	265
Şekil 15: Dimitri'nin İlişki Ağı	266
Şekil 16: Dimitri'nin İlişki Ağı (Derece Merkeziliği).....	267
Şekil 17: Dimitri'nin İlişki Ağında Derece Merkeziliği Yüksek Olan Aktörler.....	268
Şekil 18: Dimitri'nin İlişki Ağı (Arasındalık Merkeziliği).....	274
Şekil 19: Dimitri'nin İlişki Ağında Arasındalık Merkeziliği Sıfırdan Yüksek Olan Aktörler	275
Şekil 20: Açıklayıcı Değişkenlere Göre Dimitri'nin İlişki Ağı	283
Şekil 21: Dimitri'nin Aile Bağları.....	284
Şekil 22: Dimitri'den Alacağı Olanlar (Ego Ağı).....	286
Şekil 23: Dimitri'ye Borcu Olanlar (Ego Ağı)	289
Şekil 24: Dimitri'nin Ortaklık Bağları.....	293
Şekil 25: Müslim-Gayrimüslim Oluşlarına Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler.....	294
Şekil 26: Cinsiyetlerine Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler	296
Şekil 27: Devlet Görevlisi Olup Olmamlarına Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler.....	297
Resim 1: Bedros'un Borç Alacak İlişkilerinin Mekânsal Dağılımı	299
Resim 2: Dimitri'nin Borç Alacak İlişkilerinin Mekânsal Dağılımı.....	300

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
c.	Cilt
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Eds.	Editörs
Edt.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
METU JFA	Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TATAV	Tarih ve Tabiat Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğeri
vol.	Volume
vs.	Ve sair
Yay.	Yayımları
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Bir birey olarak bugün, içinde yer aldığımız topluluklarla birlikte geniş ve paradoksal olarak küçük bir dünyada yaşıyoruz. Zira coğrafi olarak birbirlerinden uzak bireylerin teması geçmelerine yardımcı olan iletişim ve ulaşım teknolojileri sayesinde, dünyayı kapsayan bağlantılar kuruyor ve dünyanın herhangi bir yerindeki birinden sadece birkaç bağlantı uzakta bulunuyoruz.¹ Dolayısıyla her birimiz hem gerçek hem de sanal dünyaları içine alan çok yönlü ilişki ağlarının ya da sosyal ağların bir parçasını teşkil ediyor; aile, iş, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık gibi güçlü ve zayıf bağları bünyesinde barındıran bu ağlarla da “batmayacak kadar bağlantı”² içerisinde varlığımızı sürdürüyoruz.

Aslına bakıldığında bu, yalnızca bugüne özgü olmayan bir durumdur. Zira tarihin her döneminde insanlar, batmayacak kadar bağlantıda oldukları çok yönlü ilişki ağlarının bir parçasını oluşturmuştur.³ Buradan hareketle biz de bu tezde, çeşitli amaçlar doğrultusunda bireyin oluşturduğu çok yönlü ilişki ağlarına sarraflar özelinde odaklanacağız. Dolayısıyla bu tezin temel amacı, bir aktör olarak ilk dönemlerden imparatorluğun yıkılışına kadar

¹ Herkesin birbirinden birkaç bağlantı uzakta olduğunu vurgulayan küçük dünya teorisi (small-world) ya da altı adımlık ayrılma (six degrees of separation) hakkında geniş bilgi için bkz.: Stanley Milgram, “The Small-World Problem”, *Psychology Today*, vol. 1/1, 1967, s. 61-67; Duncan J. Watts, *Six Degrees: The Science of A Connected Age*, W.W. Norton, New York 2003; Albert Laszlo Barabasi, *Linked: The New Science of Networks*, Perseus Publishing, Cambridge 2002; Nicholas A. Christakis- James H. Fowler, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü ve Yaşantımızı Biçimlendiren Etkisi*, Varlık Yay., İstanbul 2012, s. 38-42; Nur Mine Çiloğlu, *Sosyal Ağ Analizi ve Hürrem Sultan Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 32-36.

² Z. Dörtok Abacı, kişinin ya da sosyal birimin sürdürdüğü yaşamın, birbirleriyle ve daha geniş sosyal yapılarla ilişkili olduğunu ve dolayısıyla Mark Zuckerberg’in “batmayacak kadar bağlantılı olmak iyidir” ifadesinin, tarihin her döneminde insanlar arası ilişkileri betimlemek için uygun bir tanım oluşturduğunu dile getirmektedir. Bkz.: Zeynep Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2013/2, s. 33; Zeynep Dörtok Abacı (Proje Yürütücüsü), “*Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak: Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)*”, <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRReU56azU> Erişim Tarihi: 21.10.2019.

³ Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 33.

Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli rol oynamış olan sarrafların ilişki ağlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda kişiler arasındaki ilişki ağlarını çözümlenmeye yarayan “sosyal ağ analizi”nden yöntem olarak yararlanılacaktır. Dönem olarak ise 18. yüzyılın ikinci yarısı çalışmanın merkezindedir. Bu minvalde örneklendirme yoluna gidilerek, 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların hangi amaçlar çerçevesinde, kimlerle bağlantı kurdukları analiz edilerek, devlet ve toplumla kurdukları ilişkiler açısından onların hangi konumda buldukları gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

1. KONU, KAPSAM VE TEZİN PROBLEMATIĞI

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde sarraflar hakkındaki bilgilere 15. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır. Sarrafların büyük bir kısmı Osmanlı tebaası olan Rum, Ermeni ve Yahudiler arasından çıkarken, az sayıda da olsa Müslüman sarraflar da bulunmaktadır. İlk dönemlerde Yahudi ve Rumlar sarraflık mesleğinde ön plandayken, 18. yüzyıldan itibaren Ermeniler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Padişah, saray mensupları, yönetici elitler, devlet kurumları/işletmeleri (yeniçeri ocağı, darphane, madenler gibi) ve toplumun diğer bireylerinin bir şekilde bağlantıda olduğu sarraflar; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Başta İstanbul olmak üzere ticaretin yoğun olduğu taşra kentlerinde de faaliyet gösteren sarraflar, erken dönemlerde para bozma, çeşitli madenlerin alım-satımı gibi üstlendikleri görevlerin yanı sıra, zamanla kişi ve kurumların finansörleri konumuna gelmişlerdir. Sarrafların önemlerinin artması ise iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla doğru orantılıdır. Bunun nedeni de iltizam sisteminde mültezimlerin mukataaları alabilmeleri için güvenilir bir sarrafi kefil göstermeleri zorunluluğudur. 17. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam sisteminin evrilmesiyle, yani mukataaların kayd-ı hayat şartıyla mültezimlere malikane olarak verilmeye başlanmasıyla sarraflar hem kefil hem de finansman kaynağı olarak ehemmiyet kazanmış ve bu, 18. yüzyılın ikinci yarısında daha da pekişmiştir. Bunun en mühim nedeni; uzayan savaşlar ve devletin bu savaşları finanse etme ihtiyacıdır. Diğer yandan taşrada yükselmeye başlayan yerel elitlerin de, güçlerine güç katabilmek ve görevlerine ek

görevler talep edebilmek adına hazine nezdinde kefil gösterme zorunluluğu; sarrafların değerini daha da arttırmıştır. Bunların yanı sıra, Avrupa özelinde, dünya ekonomilerinde yaşanan ticarileşme süreci de, sarrafların Osmanlı sosyoekonomik yapısında önemli yerler işgal etmelerini tetiklemiştir. İşte bu tezde bir yandan sarrafların geçirdikleri bu süreç ele alınırken, bir yandan da onların kurmuş oldukları ilişki ağları resmedilecektir.

Bu çerçevede tezde dönem olarak 18. yüzyılın ikinci yarısına odaklanılmıştır. Bu yüzyıla odaklanmamızdaki temel etken, imparatorluğun 1760'lardan itibaren sürekli savaş halinde oluşunun Osmanlı mali sistemini soktuğu çıkmaz ve bu çıkmazdan kurtulmak amacıyla uygulanan politikaların etkisiyle hem devletin hem de merkez ve taşradaki diğer unsurların sarraflarla olan ekonomik bağlarının artmış olması düşüncesidir. Zaten bu dönem, Osmanlı sarraflarının "altın çağı" olarak vurgulanan 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar süren periyodun ara dönemine denk gelmektedir.

Bu dönem kapsamında sarrafların hepsini ele almak mümkün olmadığından, arşiv belgelerinden hareketle örneklendirme yoluna gidilerek konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hem merkez hem de taşrada devlet ve toplumun farklı kesimleriyle, ekonomik ve sosyal çıkarlar ekseninde bir şekilde bağlantı kurmuş, kozmopolit bir portföye sahip iki sarraf örnek olarak seçilmiştir. Aşağıda daha detaylı görüleceği gibi bunlardan ilki, uzun yıllar darphane sarraflığı görevinde bulunmuş olup, darphanede yolsuzluk ve devlete ihanet suçlamalarıyla 1786 yılında katledilen Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros'tur. İkinci sarrafımız ise, I. Abdülhamid'in kız kardeşi Büyük Esmâ Sultan'ın sarrafı olarak kayıtlara geçen ve 1788 yılında Bedros'a benzer şekilde yaşamı sonlanan Rum asıllı Sakızlı Dimitri'dir. Bu açıdan çalışma bir anlamda mikro tarih özelliği göstermektedir. Zira iki sarraf bu çalışmanın merkezindedir ve onlar nezdinde sarrafların ilişki ağları resmedilmektedir. Ancak makro düzeyde de sarraflar hakkındaki bilgiler çalışmada yer bulmaktadır.

Öte yandan, her ne kadar bazı araştırmalarda sarrafların ilişki ağlarına dikkat çekilmiş olsa da, sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak doğrudan onların ilişki ağlarını ele alan bir

çalışma yoktur. Zaten Osmanlı araştırmalarında, çeşitli amaçlar doğrultusunda bireyin oluşturduğu çok yönlü ilişki ağlarını konu edinen bu tür çalışmalar yenidir. Dolayısıyla Osmanlı mali yapısında erken dönemlerden itibaren önemli konumlar elde etmiş olan sarrafların, kimlerle, ne tür ve hangi amaçlarla ilişki kurdukları, kurmuş oldukları bu ilişkilerin ya da oluşturdukları sosyal ağların onların hem devlet hem de toplum nezdinde önemlerinin artması veya azalmasına etki edip etmediği, ilişki kurdukları kişilerin sosyal statüleri, cinsiyetleri, dini aidiyetleri analiz edilerek, sarraflar özelinde, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nde bireyin devletle ve toplumun diğer üyeleriyle kurmuş olduğu ilişkileri ve oluşturduğu sosyal ağları ortaya koymak, bu çalışmanın temel problematiğidir.

Bu minvalde; Devletle ve toplumun diğer üyeleriyle kurmuş oldukları ilişkiler noktasında sarraflar, konum olarak nereye oturmaktadır? Mesleki kimlikleri onların çevre oluşturmasında ne kadar etkilidir? Yalnızca finansör olarak mı hizmet etmektedirler? Yoksa hem devlet hem de toplum nezdinde başka rolleri de bulunmakta mıdır? Bağlantıda oldukları kişiler kimlerdir? Bu kişiler, sarrafların yükseliş ve düşüşlerinde etkili midir? Kurdukları ilişki ağları bağlamında Osmanlı toplumu ya da kendi cemaatleri üzerinde bir güç unsuru oluşturmuşlar mıdır? Onların servetleri ve statüleri sosyal güçlerini nasıl belirler ya da etkiler? Devlet ve toplum nezdinde güç ve prestij elde etmek için sarrafların kendi aralarında bir rekabeti söz konusu mudur? Bir başka açıdan, yönetici elitler arasında yaşanan iktidar savaşı ya da hizipleşmede sarrafların rolleri nelerdir? Bu çatışmalarda taraf olmuşlar mıdır? Yoksa bu çatışmalara kurban mı gitmişlerdir? Dönemin konjonktürü çerçevesinde sarrafların ticari ya da siyasi olarak uluslararası bağlantıları var mıdır? Varsa bu bağlantıları doğrudan kendileri mi kurmaktadırlar? Yoksa başka bir aracı mı kullanıyorlardı? Hazinesinin mukataaları iltizama çıkardığı esnada ihalelerin kime ya da kimlere verileceği noktasında sarrafların bir etkisi söz konusu muydu? gibi sorular; darphane sarrafi Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri örnekleminde açıklanmaya çalışılacaktır.

Elbette ki bu iki örnek üzerinden yukarıdaki soruların hepsine cevap bulmak ve bütün sarrafların ilişki ağlarıyla ilgili genel bir kanıya varmak zor olsa da, yine de küçük bir

pencere aralayarak, belirli çıkarımlar yapmamız mümkün olacaktır. Bu doğrultuda yapacağımız bu çalışma, sarraflar özelinde, bireyin devlet ve toplumun diğer unsurları ile nasıl, ne tür ve hangi amaçlarla ilişki kurduğunu ve kurmuş olduğu bu ilişkilerde hangi konumda olduğunu ortaya koymak noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın bir diğer önemi de Osmanlıda birey-toplum-devlet ilişkilerine odaklı çalışmalardaki bilgileri test etme potansiyelidir. Bu bağlamda bir yandan sarraflar ile ilgili yapılan araştırmalara, bir yandan da "ayanlar çağı" olarak adlandırılan 18. yüzyıldaki karmaşık ilişki yapılarının anlaşılması doğrultusunda mevcut literatüre katkı sunması hedeflenmektedir. Bu hedefe, muhalefat kayıtlarından hareketle hazırladığımız bu tezin, konuyla ilgili diğer arşiv belgelerinden de elde edilecek verilerin, Osmanlı tarihi araştırmalarında yeni bir yöntem olan sosyal ağ analiziyle kullanılıp kullanılmayacağını örneklendirmesini de ilave etmek gerekir.

2. BİR YÖNTEM OLARAK SOSYAL AĞ ANALİZİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDA KULLANIMI

Sosyal aktörlerin karşılıklı ilişkilerinin çalışılmasına dayanan ve yapısal bir yaklaşım olarak adlandırılan sosyal ağ analizi, bireyler, aileler, köyler, topluluklar, bölgeler ve diğer sosyal gruplar arasındaki ilişkileri analiz eden bir yöntem olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bu minvalde ağdaki aktörlerin niteliklerinden çok, aktörler arası ilişkiler sosyal ağ analizinin odağındadır.

Bu doğrultuda sosyal ağ analizinin bir yöntem olarak ortaya çıkmasında, Matematikçi Leonhard Euler'in 1736 yılında basit bir problemten yola çıkarak geliştirdiği çizge teorisi (graph theory) ile 19. yüzyılın sonlarında Ferdinand Tönnies'in "sosyal grupların ya aynı değer ve inancı paylaşan kişileri ya da kişiler üstü formal ve araçsal sosyal ilişkileri ifade eden kişisel ve doğrudan sosyal bağlarla var olabildiğini" öne sürdüğü ve Emile

⁴ Necmi Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, Dora Yay., Bursa 2009, s. 182-189; Nilüfer Alkan Günay, "A Study of Social Network Analysis: The Ayan of Bursa in the Late 18th Century", *Gazi Akademik Bakış*, c. 5, S. 10, Ankara 2012, s. 41; Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 35; aynı yazar, "Sosyal Ağ Analizi", *Tarih İçin Metodoloji*, Edt.: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 205-206.

Durkheim'in "sosyal olgulara bireyci olmayan bir açıklama getirerek geleneksel bir toplum ile bireysel farklılıkları en aza indirgemenin geçerli olduğu mekanik birlik ve modern toplum yani farklılaşmış bağımsız rollere sahip bireylerin işbirliğinden doğan organik birlik arasındaki ayrıma" vurgu yaptığı görüşleri temel teşkil etmiştir.

Bu temel çerçevesinde 1925 yılında Alman psikolog Wolfgang Köhler'in "nesnelerin desenlerinin bireylerin algı ve fikirlerini belirlediği düşüncesini savunan gestalt teorisi" ve 1930'lu yıllarda bu teoriden etkilenen Jacob L. Moreno'nun bir gruptaki insanları analiz etmek için "sosyogram" olarak adlandırdığı metoduyla, ki bu metotta gruptaki insanlar birer nokta veya düğüm, aralarındaki ilişkiler ise birer çizgi olarak görüntülenmektedir, sosyal ağ analizi gelişim göstermiştir. Bu doğrultuda 1950'li yıllarda, daha sonra sosyal bilimlerde adı "Manchester Okulu" olarak geçecek olan antropologların çalışmalarıyla belirgin şeklini almaya başlayan sosyal ağ, 1954 yılında J. A. Barnes tarafından sosyal kategori ve gruplar arasındaki bağların kalıplarını sistemli bir şekilde göstermek için ilk kez kavram olarak kullanılmıştır. Harvard Üniversitesi'nden Harrison White'ın 1960'larda sosyal ilişki ve ağları matematiksel tabanlı olarak gösteren çalışmasından sonra başka bir boyuta evrilen sosyal ağ analizi, sosyoloji, matematik ve bilgisayar uygulamalarından oluşan bir araç haline gelmiştir. Web teknolojilerinin ağırlık kazanması ve analiz için geliştirilen çeşitli yazılım programları sayesinde günümüzde daha da yaygınlaşmıştır.⁵ Bu minvalde de, sosyoloji, matematik, istatistik, antropoloji, coğrafya, sosyal psikoloji, iletişim, işletme, ekonomi, biyoloji, enformasyon, tıp ve tarih gibi pek çok bilim dalının yararlandığı bir yönteme dönüşmüştür. Dolayısıyla bugüne kadar hastalıkların nasıl yayıldığını keşfetmekten, gelişmekte olan ülkelerle geri kalmışlar arasındaki ticaretin niteliğini anlamaya; dedikodunun yayılışını ve sosyal etkilerini ortaya çıkarmaktan, lise

⁵ Sosyal ağ analizinin tarihi gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz.: Linton C. Freeman, *The Development of Social Network Analysis A Study in the Sociology of Science*, Empirical Press, Vancouver 2004; Christina Prell, *Social Network Analysis History, Theory&Methodology*, SAGE Publication, Los Angeles-London 2012, s. 19-58; N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, s. 57-64; Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 34-39; aynı yazar, "Sosyal Ağ Analizi", s. 207; Cem Oktay Güzeller-Mehmet Taha Eser-Gökhan Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*, Maya Akademi Yay., İstanbul 2016, s. 5-6; N. M. Çiloğlu, *Sosyal Ağ Analizi...*, s. 1-56.

öğrencileri arasındaki arkadaşlık ilişkilerine; düşünce ve kavramların filozofların eserlerinde birbirlerinden ne ölçüde alıntılındığından, terör örgütünün hücre yapılanmasının ortaya çıkarılmasına ya da Osmanlı tarihi özelinde ayanların ilişki ağlarını nasıl oluşturduklarını gözler önüne sermek gibi çeşitli konularda, farklı disiplinler tarafından geniş bir yelpazede istifade edilmiştir.⁶

Bütüncül ve yapısalcı bir yaklaşım olan sosyal ağ analizinde ağlar, düğümler ve bunlar arasındaki bağlardan oluşmaktadır. Bu minvalde ağlardaki düğümler, kişileri, grupları ya da organizasyonları tanımlamakta; aradaki bağlantılar ise, arkadaşlık, iş, komşuluk gibi sosyal ilişkileri temsil etmektedir. Başka bir deyişle sosyal ağ analizinde birbirleriyle bağlantılı olan insanlar, gruplar ya da organizasyonların her biri aktör ya da düğüm olarak adlandırılmaktadır. Bu aktör ya da düğümlerin yönlü veya yönsüz sahip olabileceği farklı bağlantılar da onların kurmuş olduğu ilişkilerin simgeleridir. Aynı zamanda bu bağlar, aktör ya da düğümlerin, ağdaki derecelerini göstermekte ve bu dereceler, arasındalık (betweenness), merkezilik (centrality), yakınlık (closeness), yoğunluk (density) gibi ölçülerle tespit edilmektedir. Bunlara ego ağını da eklemek gerekir. Bu doğrultuda arasındalık, ağdaki aktör ya da düğümlerin ağda ne ölçüde aracı olduklarını; merkezilik, hangi aktörlerin ağda merkezi konumda olduğunu ve ağdaki önemlerini; yakınlık, ağdaki bir aktörün diğer aktörlere doğrudan veya dolaylı yakınlığını; yoğunluk, aktörler arasındaki bağlantı sayısının maksimum bağlantı sayısına en yakın olduğu durumu; ego ise, bir aktör ve yalnızca bu aktörle bağlantılı olan kişileri kapsayan ağların görülmesini sağlayan analiz ölçüleridir. Bu ölçüler ağdaki ilişkilerin ve ağın niteliğini anlamak ve yorumlamak açısından önem teşkil etmektedir. Ancak yapılacak analizlerden sağlıklı veriler elde etmek için, araştırmaların hem zaman ve mekân olarak sınırlandırılması hem de güvenilirlik ve inandırıcılıklarını sağlamak noktasında elde edilen görsellerin istatistiki sonuçlar ve raporlar ile karşılaştırılarak

⁶ Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 37-38; aynı yazar, "Sosyal Ağ Analizi", s. 207.

yorumlanması gerekmektedir. Bu durumlara dikkat edilmemesi halinde yapılacak araştırmalar yanlış neticeler verebilmektedir.⁷

Ağdaki aktörlerin niteliklerinden ziyade onların bağlantılarına önem veren sosyal ağ analizinde ağın etkisi, ağdaki kişi sayısına bağlıdır. Örneğın, bir ağda n kişi varsa ağın etkisi n²dir. Yani ağda 5 düğüm (kişi) varsa ağın etkisi 25, 10 düğüm (kişi) varsa 100'dür. Ağların yoğunluğu (density) veya seyrekliğı de bağlantı sayısının azlığı ya da çokluğu ile ilgilidir.⁸ Bu şekilde ağdaki aktörlerin etkinlikleri ve prestijlerini ölçmek mümkündür.

Bu çerçevede bir sosyal ağ analizi gerçekleştirmek için, öncelikle kimin kiminle bağlantılı olduğunu gösteren çeşitli verilere ihtiyaç duyulmaktadır ve sosyal ağ analizine uygun en yaygın veri türleri de şunlardan oluşmaktadır; açık cevaplı olmayan, sınırlandırılmış anketlerle elde edilen ve değışken analizine uygun olan cinsiyet, yaş, eğitim, din, meslek vb. özelliklere bağlı niteliksel veri (attribute data); düşünceler, güdüler, tanımlar ve tipikleştirmeleri içeren, daha çok tipolojik analize uygun olan düşünsel veri (ideational data); aktörleri ya da düğümleri daha geniş ilişkisel sistemlere bağlayan ve aktörlerden ya da düğümlerden ziyade ilişkilerin ön planda olduğu ilişkisel veri (relational data).⁹

Bu bağlamda Bedros ve Dimitri özelinde sarrafların ilişki ağlarını resmedeceğimiz bu çalışmada biz de ilişkisel ve değışkene bağlı niteliksel veri türünü kullandık. Çünkü muhalefat kayıtları başta olmak üzere, çeşitli arşiv belgeleri ve dönemin kroniklerinden sarraf Bedros ve Dimitri ile ilgili elde ettiğimiz aile, akrabalık, komşuluk, borç alacak, ortaklık gibi veriler ilişkisel niteliktedir ve ayrıca bu veriler, cinsiyet, din, meslek gibi değışkenleri de içermektedir.

⁷ Sosyal ağ analizinin kullandığı ölçüler ve yöntemin uygulanmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Stanley Wasserman-Katherine Faust, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York 1994; John Scott, *Social Network Analysis A Handbook*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2000; Peter J. Carrington-John Scott-Stanley Wasserman (Edt.), *Models and Methods in Social Network Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 2005; N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*; Stephen P. Borgatti-Martin G. Everett-Feffrey C. Johnson, *Analyzing Social Networks*, SAGE, 2013; Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihi Olmak...", s. 32-57; aynı yazar, "Sosyal Ağ Analizi", s. 206-209; aynı yazar, "Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak..."; C. O. Güzeller-M. T. Eser-G. Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*; Volkan Tunalı, *Sosyal Ağ Analizine Giriş*, Nobel Yay., İstanbul 2016; N. M. Çiloğlu, *Sosyal Ağ Analizi...*, s. 57-103.

⁸ Z. Dörtok Abacı, "Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak...", s. 11-12.

⁹ Z. Dörtok Abacı, "Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak...", s. 11-12.

Seçtiğimiz bu veri türlerine göre kaynaklardan elde ettiğimiz donelerin sosyal ağ analizi yöntemi açısından anlamlı olabilmesi için, bilgileri birbiriyle karşılaştırarak, Bedros ve Dimitri'nin bağlantıda oldukları kişilerin düzgün bir listesini öncelikle çıkardık. Aile bireyleri, akrabalar, komşular, ortaklar, borçlu ve alacaklıları kapsayan bu veri listelerini analiz etmek ve görselleştirmek için de Windows tabanlı bir bilgisayar yazılımı olan Ucinet ile ona bağlı olarak çalışan Netdraw programından yararlandık.¹⁰ Analiz ölçüsü olarak ise, Bedros ve Dimitri'nin bağlantıda oldukları aktörlerin kim olduklarını ve bu aktörlerin onların ağında hangi konumda buldukları, önemleri ve etkilerini tespit etmekte en iyi sonuçları vereceğini düşündüğümüzden, derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği ve ego ağlarını seçtik. Bu doğrultuda da daha çok sosyolog ve antropologların kullanma biçimine benzer şekilde belirli kaynak grupları üzerinden uygulama gerçekleştiren ve sosyal ağ analizinden bir yöntem olarak yararlanan Osmanlı tarihçilerini kendimize örnek aldık. Dolayısıyla burada tezimize yol gösterici olan ve sosyal ağ analizi ile ilgili bilgi sunan bu araştırmalara¹¹ kısaca bakmak faydalı olacaktır.

¹⁰ Stephen P. Borgatti-Martin G. Everett-Linton C. Freeman, *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*, Harvard, MA: Analytic Technologies, 2002. Bu programları kullanırken şu kaynaklardan da yararlanmıştım: C. Prell, *Social Network Analysis...*; N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*; C. O. Güzeller-M. T. Eser-G. Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*; V. Tunalı, *Sosyal Ağ Analizine Giriş*.

¹¹ Aşağıda zikrettiğimiz bu araştırmalar dışında Ayşenur Bilge Zafer'in İnegöl'ün yerli ve göçmen kadınların incelediği "A Comparison of Social Networks: Native and Immigrant Women of İnegöl" başlıklı makalesi ile Mehmet Aldonat Beyzatlar'ın Osmanlı dış borçlarını konu edindiği *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarına Yeni Bir Yaklaşım: Sosyal Ağ Analizi* başlıklı doktora tezi ve Halime Alkan'ın "17. Yüzyıl İstanbul'unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi" adlı makalesi de bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar her ne kadar tarih araştırmalarında sosyal ağ analizini örneklese de değerlendirmeye alınmamıştır. Zira A. Bilge Zafer'in çalışması Osmanlı dönemini kapsamazken, M. Beyzatlar ile H. Alkan'ın çalışmaları da iktisat tarihi alanındadır. Bkz.: Ayşenur Bilge Zafer, "A Comparison of Social Networks: Native and Immigrant Women of İnegöl", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2012, s. 85-102; Mehmet Aldonat Beyzatlar, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarına Yeni Bir Yaklaşım: Sosyal Ağ Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2015; Halime Alkan, "17. Yüzyıl İstanbul'unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 69/2, 2019, s. 285-320. Bunlara sosyal ağ analizine yüzeysel olarak değinen Yusuf Oğuzoğlu'nun "Yerel Tarih" başlıklı makalesi ile Sena Fidan Öztürk'ün yüksek lisans tezini de eklemek gerekir. Bkz.: Yusuf Oğuzoğlu, "Yerel Tarih", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Edt.: Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 405-420; Sena Fidan Öztürk, *After the Timurid Renaissance: Scholarly Mobility between the Lands of Rum and Acem from the Fourteenth through the Sixteenth Century*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Kişiler ya da gruplar arasında var olan sosyal ilişki yapılarını inceleyen ve bu bağlamda bir yöntem olarak Osmanlı tarihi ile ilgili çeşitli proje araştırmalarında¹² da kullanılan sosyal ağ analizini Osmanlı tarihçilerine tanıtan ilk araştırmacı Karen Barkey'dir. Barkey'in sosyal ağ analizinden bahsettiği ilk çalışması "*The Use of Court Records in the Reconstruction of Village Networks: A Comparative Perspective*"dir.¹³ Barkey araştırmasında geniş teorik düzeyin yanı sıra özel tarihlerdeki kolektif köylü hareketleri sorularının açıklanmasına yardımcı olabilecek tarihsel kanıtlar sunan yeni kaynaklar ile birlikte ağ analizi kavramlarının nasıl kullanılacağına dikkat çekmektedir. Bu noktada 17. yüzyıl Osmanlı ve Fransa kırsal toplum yapılarını ve köylü isyanlarını karşılaştıran Barkey, Fransa'da köylü isyanlarının kolektif olarak gerçekleşirken, aynı dönemde Osmanlı'da isyanların bireysel ve küçük ölçekli eşkıyalık hareketleri şeklinde oluştuğunu vurgular. Bu durumun her iki devletin farklı merkezileşme politikalarından kaynaklandığını ileri süren Barkey, Fransa'nın devletin bütün bölgesel güçler üzerinde hakimiyet kurmasında daha planlı ve sürekli bir politika izlerken, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda geçici bir politika güttüğünü belirtmektedir. Barkey ayrıca çalışmasında, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısını anlamak için önemli veriler sunan kadı

¹² Bugüne kadar sosyal ağ analizini yöntem olarak kullanan iki TÜBİTAK projesi yapılmıştır. Bu projelerin ilki 2012 yılında tamamlanan ve yürütücülüğünü Nurcan Abacı'nın yaptığı, amacı, aynı coğrafyada yer alan iki yerleşim yerinin sosyal yapısı üzerinde geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde görülen etkilerin (modernleşme gibi kültürel etkiler dahil) yol açtığı değişimi, sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak incelemek olan "*Dağın İki Yüzü: Bursa'nın Dağ Yöresi Köyleri ile Göçmen Köylerine Yönelik Sosyal Ağ Analizi*" başlıklı projedir. Diğer proje ise 2015 yılında tamamlanan ve daha önce de adını zikrettiğimiz Z. Dörtok Abacı'nın yürütücülüğünü yaptığı "*Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak...*" adlı projedir. Bu proje ise 1695-1700 yılları arasında, Bursa, Ankara, Konya, Trabzon, Manisa ve Ayntab kadı sicillerinde yer alan, şahitlik, vekillik, kefalet, emanet, satış, hibe, tereke ve borç-para alışverişi gibi kayıtlardan, sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak kişiler arasındaki farklı ilişki türleri ve bu ilişkilerin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik ilişki örüntülerini analiz etmeye çalışmıştır. Bu projelerle ilgili geniş bilgi için bkz.: Nurcan Abacı, (Proje Yürütücüsü), "*Dağın İki Yüzü: Bursa'nın Dağ Yöresi Köyleri ile Göçmen Köylerine Yönelik Sosyal Ağ Analizi*", 2012. <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRNME16SXk> Erişim Tarihi: 21.10.2019; Z. Dörtok Abacı, "*Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak...*".

¹³ Karen Barkey, "The Use of Court Records in the Reconstruction of Villages Networks: A Comparative Perspective", *International Journal of Comparative Sociology*, 32/1-2, 1991, s. 195-216.

sicillerinde yer alan şuhudü'l-hal, kefalet ve vekalet ile ilgili belgelerin Osmanlı taşra toplumundaki ilişki ağlarının ortaya çıkarılmasında kaynak olarak kullanılmasının önemine vurgu yapmıştır. Ancak çalışmasında bu belgelerdeki verilerden hareketle nasıl bir analiz yapılacağı ile ilgili bir bilgi yoktur.

Ronan van Rossem ile kaleme aldığı “*Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth Century Ottoman Empire*” başlıklı makalesi, Barkey’in sosyal ağ analizine dikkat çektiği ikinci çalışmasıdır.¹⁴ Manisa kadı sicillerinden yararlandıkları bu makalede Barkey ve Rossem, Batı Anadolu köyleri arasındaki ağlara odaklanmaktadır. Bu bağlamda alternatif bir perspektiften hareketle Osmanlı köylü isyanlarını anlamaya çalışan Barkey ve Rossem, sicillerden elde ettikleri verilerin analizinde bireysel aktörler hakkında bilgilerden ziyade, onların pozisyonları arasındaki bağlara odaklanan ve ağın genel özelliklerini ortaya koyan blok-model yöntemini kullanmışlardır. Barkey ve Rossem, yöntem ve yaptıkları analiz hakkında bilgi vermelerinin yanı sıra bazı görselleştirmelere de çalışmalarında yer vermişlerdir. Bu noktada Barkey ve Rossem, devletin ve pazarın genişlemesine bağlı olarak yaşanan gelişmelerden merkezi konumdaki köylerin daha hızlı yararlandıklarını ve dolayısıyla değişikliklere daha hızlı uyum sağladıklarını; ara konumdaki köylerin ise bu durumdan hem olumlu hem de olumsuz etkilendiklerini vurgulamaktadırlar. Sonuç olarak Barkey ve Rossem, 17. yüzyıl Osmanlı dünyasında ciddi sosyo-ekonomik problemler yaşanmasına rağmen köylülerin isyan etmediğini, ancak onların devlet ve devlet görevlilerinin baskılarına karşı pasif kalmayarak meydan okuduklarını belirtmektedirler.

Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar adlı kitabı ise Barkey’in sosyal ağ analizine dikkat çektiği diğer bir çalışmasıdır.¹⁵ Arşiv kaynaklarından ziyade ikincil literatürü kullandığı bu çalışmasında Barkey, Osmanlı

¹⁴ Karen Barkey-Ronan van Rossem, “Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth Century Ottoman Empire”, *American Journal of Sociology*, vol. 102/5, 1997, s. 1345-1382.

¹⁵ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev.: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011.

İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğünü anlamak için, bir uç devleti olarak ortaya çıkışından yıkılışına kadar geçirdiği süreçte Osmanlı'nın toplumsal örgütlenişini ve yönetim mekanizmalarını analiz etmektedir. Bu analizini doğuş, emperyal kurumsallaşma, dönüşüm ve ulus devlete geçiş olmak üzere dört dönüm noktasından hareketle yapmaktadır. Buradan hareketle Osmanlı'nın başarı ve başarısızlıklarını diğer imparatorluklar ile kıyaslayarak karşılaştırmalı imparatorluk çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamış olan Barkey, iç ve dış şartların etkisiyle farklı dönemlerde toplum ve yönetim ağlarında yaşanan değişimin imparatorluk üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Kitabını ağlar ve ağlar arasındaki ilişkiler temelinde şekillendiren Barkey, "Osman Bey: Bir Ağın İnşası (1290-1326)" başlığını taşıyan kısımda Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin ego ağlarını Ucinet ve Netdraw programlarını kullanarak gözler önüne sermiştir. Osman ve Orhan Gazi'nin evlilik ve akrabalık ilişkileri, dini bağları, savaşlar sırasında kurulmuş kalıcı silah arkadaşlıkları, çatışmalar dolayısıyla ortaya çıkan ve itaate dayalı yakınlaşmaları, bir arada savaşan ancak silah arkadaşlığı kadar yoğun olmayan birliktelikleri, savaşın kaybedilmesiyle gerçekleşen birleşmeler ve ahi teşkilatı mensuplarıyla kurmuş oldukları farklı bağlantılar yoluyla oluşturdukları, babadan oğula geçen ağların nasıl sağlamlaştığını ve büyüdüğü göstermektedir.

Osmanlı tarihi araştırmalarında sosyal ağ analizi yöntemine dikkat çeken diğer bir çalışma Işık Tamdoğan'ın "*Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. Yüzyıl Adana'sında Ayanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu*" adlı makalesidir.¹⁶ Sosyal ağ analizi kavramlarından bahsetmesine rağmen yöntemin kullanım şekli ve ne tür ölçüler kullandığı hakkında bilgi vermeyen Tamdoğan, çalışmasında 18. yüzyıl Adana'sında egemen bir zümre olarak ortaya çıkan ayanların ilişki ağları ve ilişki kurma üsluplarını ele almıştır. Bu bağlamda 1750 ve 1777 yıllarındaki iki farklı tarihli kadı sicilinden yararlandığı makalesinde Tamdoğan, ayanların kurdukları ilişkilerde iki farklı üslup

¹⁶ Işık Tamdoğan, "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. yüzyıl Adana'sında Ayanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 1, İstanbul 2005, s. 77-96.

geliştirdiklerine dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, 1750'lerin ayanlarının küçüklerle yani sıradan insanlarla kurdukları ilişkilerde hami ve aracı rollerini üstlendikleridir. İkincisi ise, 1777 senesinde ayanların küçük insanlar için pek harekete geçmedikleri, daha çok büyüklerle ittifak kurduklarıdır.

Demetrios Stamatopoulos tarafından kaleme alınan "*From Machiavelli to Sultans: Power Networks in the Ottoman Imperial Context*" adlı makale de sosyal ağ analizi yöntemine dikkat çekilen başka bir çalışmadır.¹⁷ Stamatopoulos Machiavelli'nin imparatorluk anlayışından yola çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu özelinde, imparatorluklardaki güç ilişkilerinin yapısını ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu noktadan yola çıkan Stamatopoulos, merkez-taşra paradigması bağlamında, kişiler arasında siyasi, idari ve ekonomik farklı ilişki ağları bulunduğu ve bu ağların farklı alt ağlarla bağlantılı olduğundan bahseder. İkincil literatürden yararlandığı çalışmada Stamatopoulos, herhangi bir uygulama ya da görselleştirmeye yer vermeden sadece sosyal ağ analizi yönteminin temel kavramlarına değinmiştir.

Nilüfer Alkan Günay'ın "*A Study of Social Network Analysis: The Ayan of Bursa in the Late 18th Century*" başlıklı makalesi de sosyal ağ analizini yöntem olarak kullanan diğer bir çalışmadır.¹⁸ Bursa kadı sicillerinden hareketle hazırladığı çalışmada Alkan Günay, 18. yüzyılın son çeyreğinde Bursa ayanlarının ilişki ağlarına odaklanmaktadır. Ayanlar ile ilgili bulguları genişletmek için yapılacak çalışmalarda sosyal ağ analizini yöntem olarak öneren Alkan Günay, makalesinde bu yöntemi nasıl kullandığı, hangi ölçülerden ve programlardan yararlandığı hakkında bilgi vermektedir. Ucinet ve Netdraw programlarından istifade ettiği analizinde derece merkeziliği (degree centrality), arasındalık merkeziliği (betweenness centrality) gibi ölçüleri kullanan Alkan Günay'ın analizinin temel değişkeni alacaklı-borçlu ilişkisidir. Buradan hareketle Alkan Günay, ayanların daha çok sıradan insanlar ile bağlantıda olduğunu belirtmiştir. Ayanların diğer

¹⁷ Demetrios Stamatopolulos, "From Machiavelli to the Sultans: Power Networks in the Ottoman Imperial Context", *HISTOREIN*, 2005/5, s. 76-93.

¹⁸ N. Alkan Günay, "A Study of Social Network Analysis...", s. 39-49.

ayanlar ile ilişkilerini ortaya çıkarmak için ise kefillik, şahitlik ve ortaklık gibi diğer ilişkilerinin analiz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Zeynep Dörtok Abacı'nın "*Bilgi Çağında Tarihçi Olmak: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları*"¹⁹, "*Sosyal Ağ Analizi*"²⁰ ve "*Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne: Osmanlı Mahkemelerinde Toplumsal Kanaat Bağlamında Şahitlik ve Yemin*"²¹ başlıklı makaleleri de Osmanlı tarihi alanında sosyal ağ analizi yöntemine dikkat çeken araştırmalardır. Bu doğrultuda "*Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...*" isimli çalışmasında Dörtok Abacı, bir yandan yöntem hakkında detaylı bilgi vermekte, diğer yandan kadı sicillerindeki belge türlerinin sosyal ağ analizi yöntemiyle değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini sorgulamaktadır. Kadı sicillerinde yer alan vekalet, kefalet ve borç ilişkilerini gösteren belgeleri kullanarak Osmanlı toplumunda kişilerin kimlerle, ne tür ve hangi amaçla ilişki kurduklarını gözler önüne seren Dörtok Abacı, Osmanlı tarihçilerinin sosyal ağ analizi yaklaşımı ile daha çok sosyolog ve antropologların kullanma biçimine benzer bir şekilde belirli kaynak grupları üzerinde uygulama gerçekleştirebileceklerini belirtmektedir. Bu bağlamda Osmanlı tarihçilerinin kullandıkları belgelerde yer alan sosyal ve ekonomik ilişki ağlarında merkezi konumdaki aktörleri belirleyip, onların etkinlikleri, merkeziliği ve prestijlerini ölçmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bursa'ya ait farklı tarihli (16. ve 17. yüzyıl) iki kadı sicilini kullandığı çalışmasında Dörtok Abacı, sezgisel olarak kavranabilen pek çok ilişki ve aktörü resmedebildiği için sosyal ağ analizinin baştan çıkarıcı bir güce sahip olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte, araştırmacıların çalışmalarının güvenilirlik ve inandırıcılıklarını sağlamak için elde ettikleri görselleri mutlaka istatistik sonuçları ve raporları ile karşılaştırarak yorumlamak zorunda olduklarının da üzerinde durmaktadır. Aksi halde Dörtok Abacı, sonuçların yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmekte ve sosyal ağ analizi kullanılarak yapılacak çalışmalarda zaman ve mekân sınırının da önemli olduğunun altını çizmektedir.

¹⁹ Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 32-57.

²⁰ Z. Dörtok Abacı, "Sosyal Ağ Analizi", s. 205-206.

²¹ Zeynep Dörtok Abacı, "*Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne: Osmanlı Mahkemelerinde Toplumsal Kanaat Bağlamında Şahitlik ve Yemin*", *Journal of Turkish Studies*, vol. 51, 2019, s. 45-64.

Dörtok Abacı, yukarıdaki çalışmanın küçük bir özeti niteliğinde olan Sosyal Ağ Analizi başlıklı makalesinde de bu konulara vurgu yapmaktadır.

“Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne...” adlı araştırmasında ise Dörtok Abacı, Osmanlı mahkemelerinde toplumsal kanaat unsuru olarak şahitlik ve yemin konularına odaklanmakta, sosyal kontrolün oldukça güçlü olduğu bir statü toplumunda kimlerin sözlerinin daha güvenilir ya da makbul olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Bu minvalde de 1695-1700 aralığını kapsayan Ankara, Ayntab ve Bursa kadı sicillerindeki dava kayıtlarında birbirine şahitlik edenlerin ağlarını merkeze alan Dörtok Abacı, şahitlik bağlamında genellikle aynı kişilerin ön plana çıktığını belirtmektedir. Bu kişilerin de daha çok meslekleri gereği insanlarla yakın ilişki kuran askeri görevliler ile çelebi ve hacı gibi namlar taşıyanlar olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca şahitlik eden kişinin sosyal konumu ve kimin için şahitlik ettiğine bağlı olarak şehadetinin değeri ve güvenilirliğinin sorgulanabilir olduğunun altını çizmektedir. İlaveten, mahalle düzeyinde var olan güçlü sosyal kontrol sayesinde sıradan insanların şahitlik ve yemin uygulamasını suistimal etmelerinin önlendiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak Dörtok Abacı, şifahi kültürün hâkim olduğu Osmanlı toplumunda şahitlik ve yeminin kolayca edilebilecek birkaç kelimadan ibaret olmadığı kanısına varmaktadır.

John K. Bragg'ın *Ottoman Notables and Participatory Politics Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*²² adlı kitabı da bahsedilmesi gereken çalışmalardan bir diğeridir. Şer'iyye sicillerini kaynak olarak kullandığı eserinde Bragg, Tanzimat reformlarının Osmanlı taşrasındaki etkilerine Tokat özelinde odaklanmakta ve bu reformların, değişimin ana unsurları olan Müslim gayrimüslim yerel elit ve ailelerin yararına olup olmadığı paradoksunu incelemektedir. Bu noktada sosyal ağ analizinden yöntem olarak yararlanan Bragg, yapılan reformların, değişimin ana unsuru olan yerel elitler ve aileleri meşrulaştırdığı sonucuna varmaktadır. Zira toprak sahibi ve kreditor olarak kırsal ekonominin yatırımcıları

²² John K. Bragg, *Ottoman Notables and Participatory Politics Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*, Routledge, New York 2014.

olan bu aktörler, elde ettikleri bürokratik görevler ve tarım, ticaret, endüstri gibi yaygın yatırım kalıpları çerçevesinde kurdukları bağlantılar sayesinde prestij sahibi yerel liderlere dönüşerek, geleneksel gayriresmî rollerini yerine getirmeye devam etmişlerdir.

Tobias P. Graf'ın kaleme aldığı *The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*²³ başlıklı çalışması da bu çalışma için önem arz eder. Graf kitabında, 16. yüzyılın son çeyreğinden 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı yönetici elitine dönüşen ve Osmanlı sultanına hizmet eden Avrupalı Hristiyanları konu edinmektedir. Bunlar arasında Uluç Ali Paşa, Çığalazade Yusuf Sinan Paşa, Koca Sinan Paşa ve Gazanfer Ağa gibi önemli kişiler yer almaktadır. Osmanlı yönetici elitine dönüşen bu kişilerin imparatorluk içerisinde nasıl ve kimler sayesinde yükseldiklerini sosyal ağ analizinden yararlanarak resmetmeye çalışan Graf, onların kendi aralarında ve diğer yönetici elitlerle oluşturdukları patronaj ve aile ilişkilerini ortaya koymuştur.

Son olarak Fırat Yaşa, Nur Mine Çiloğlu, Abdullah Karaarslan ve Yonca Köksal'ın çalışmaları bunlara eklenmiştir. F. Yaşa, "*Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa*",²⁴ isimli makalesinde, Kırım kadı sicillerinde Kilercibaşı Mehmed Ağa ile ilgili yer alan miras, borç, vasi, vekalet, alım-satım gibi belgelerden hareketle Kilercibaşı Mehmed Ağa'nın mesleki kimliğini sorgulayarak, onun ilişki ağlarını ortaya koymuştur. Yöntem olarak sosyal ağ analizini kullandığı makalesinde Yaşa, kişinin sahip olduğu mevkinin, onun aile bireylerini de etkilediği düşüncesindedir. Ayrıca, servet ve unvanlara bağlı olarak, bireyin yakın ve uzak çevresiyle kurduğu iletişimin, alışveriş ve güven duygusu odaklı geliştiği kanaatindedir.

*Sosyal Ağ Analizi ve Hürrem Sultan Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme*²⁵ başlığını taşıyan yüksek lisans tez çalışmasında ise N. M. Çiloğlu, bir yandan sosyal ağ

²³ Tobias P. Graf, *The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, Oxford 2017.

²⁴ Fırat Yaşa, "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa", *Bilig*, S. 81, 2017, s. 27-49.

²⁵ N. M. Çiloğlu, *Sosyal Ağ Analizi...*

analizinin kökenleri ve gelişimi hakkında bilgi verirken, bir yandan da *Kaynakça İnfö* adlı veri tabanında oluşturduğu Hürrem Sultan bibliyografyası üzerinden, sosyal ağ analizinin çeşitli merkezilik ölçülerini kullanarak, Hürrem Sultan ile ilgili kalem oynatan araştırmacıların sosyal ağlarını çizmiştir. Çiloğlu'nun bunu yapmasındaki amaç, Hürrem Sultan ile ilgili akademik çalışma yürütecek bir araştırmacının, hangi kitap, makale ve yazardan başlaması gerektiğini, hangi yazarların bir diğeri için kaynak teşkil ettiğini ya da bu yazarların birbirlerine olan etkilerini ortaya koymaktır. Bu noktada atıflardan yola çıkarak gerçekleştirdiği analizlerde Çiloğlu, Leslie P. Peirce, M. Çağatay Uluçay, M. Tayyib Gökbiğlin, Galina Yermolenko gibi yazarlar ve eserlerinin ön plana çıktığını ve onların alana daha çok hakim olduğu sonucuna varmaktadır.

A. Karaarslan da *Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students with Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century*²⁶ adlı yüksek lisans tezinde, sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak, 1553-1555 yılları arasında Karamani Mehmed Efendi'nin Sahn-ı Seman Medresesi'ndeki edebiyat sınıfında yer alan on öğrencinin, ki bu öğrenciler Baki, Hoca Sadeddin, Nevi, Remzizade, Hüsrevzade Mecdi, Nevi, Valihi, Muhyi, Cami ve Cevri'den oluşmaktadır, kariyerlerini inceleyerek, onların, ilmiye mensubu bir birey olarak dahil oldukları saray, sufi ve edebi ağlarda nasıl önemli aktörlere dönüştüklerini ortaya koymuştur. Karaarslan, kaynak olarak ise tezinde âlim ve şair biyografilerinden yararlanmıştır.

Tanzimat uygulamalarının taşradaki yansımalarını Edirne ve Ankara kentleri özelinde, karşılaştırmalı olarak ele aldığı *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne*²⁷ başlıklı kitabında Y. Köksal da sosyal ağ analizinden yöntem olarak yararlanmıştır. Bu minvalde Ucinet ve Pajek programlarını kullandığı çalışmasında Köksal, blok modelleme ile analizlerini gerçekleştirerek, iki kentteki yerel

²⁶ Abdullah Karaarslan, *Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students with Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

²⁷ Yonca Köksal, *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne*, Routledge, Abingdon-New York 2019.

aktörlerin rollerini incelemekte ve Tanzimat'ı devlet ile yerel aktörler arasında bir müzakere ve dönüşüm süreci olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda ayniyat defterlerini temel kaynak olarak kullanan Köksal, Tanzimat reformlarının iki kentte farklı sonuçlar verdiğini savunmakta ve reformların Edirne'de daha başarılı olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Köksal, devlet ve yerel gruplar arasındaki ilişkilerde de farklılık olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Ankara'da birkaç önemli aile devlet ve yerel aktörler arasındaki ilişkileri kontrol etmekte, buna nazaran Edirne'de birden fazla aracı bu ilişkilerde rol üstlenmektedir. Bu, pazar entegrasyonu dolayısıyla Edirne'de yoğunlaşan ticari ilişkilerin, yerel seçkinler arasındaki bağlantıları arttırmasından kaynaklıdır.

Sonuç olarak; kadı sicilleri başta olmak üzere çeşitli arşiv belgelerinden istifade edilerek kaleme alınan bütün bu çalışmalar, ki burada Çiloğlu'nun tezini hariç tutmak gerekir, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde bireylerin ilişki dokularını nasıl oluşturup, yürüttüklerini anlamak noktasında sosyal ağ analizinin kullanılabilir bir yöntem olduğunu ve bu yöntemin karmaşık ilişki yapıları içerisinde doğrudan görülemeyecek bağlantıları resmedecek potansiyeli olduğunu örneklendirerek alana katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, muhalifat kayıtlarından hareketle, 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların kurmuş olduğu ilişkilere ve oluşturduğu sosyal ağlara odaklanan bu tezde de sosyal ağ analizinin yöntem olarak seçilmesi, bu potansiyelden ötürüdür.

3. SARRAFLAR ÜZERİNE BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Sosyal ağ analizi yöntemi ve bu yönteme dikkat çeken Osmanlı tarihi çalışmalarından sonra sarraflar hakkındaki literatüre değinecek olursak, öncelikle belirtmemiz gerekir ki, yapılan araştırmaların yoğunluk kazandığı dönem 19. yüzyıldır. Bu duruma bankacılık faaliyetlerinin bu yüzyılda başlamış olması etki etmiş olmalıdır. Ayrıca dönem olarak sarraflarla ilgili arşiv kaynaklarının da fazlaca bulunması, araştırmacıların ilgisinin bu yüzyıla odaklanmasına neden teşkil etmiş olsa gerektir. Ancak çalışmamızın odak noktasını oluşturan 18. yüzyıl ile daha öncesinde yaşamış sarrafları konu edinen araştırmaları da azımsamamak gerekir.

Bu bağlamda çalışmamızın odak noktasını oluşturan 18. yüzyıl ile daha öncesinde yaşamış sarrafları konu edinen çalışmaları birkaç grupta zikretmek mümkündür. Bu gruplardan ilki, Nebi Bozkurt²⁸ ve Ali Akyıldız²⁹ tarafından yazılan ansiklopedi maddeleri ile Necibe Sevgen'in³⁰ bir seri halinde 1968-1969 yılları arasında yayınladığı belge neşirlerinden oluşur. N. Bozkurt Osmanlı öncesi dönemle ilgili bilgi verirken, A. Akyıldız mevcut ikincil literatür üzerinden Osmanlı dönemine odaklanmaktadır. Arşiv belgelerindeki verilerden hareketle bazı değerlendirmelerde bulunan Sevgen'in çalışmasının odak noktası ise sarrafların Osmanlı Devleti'ni sömürmeleri üzerinedir.

Araks Şahiner³¹, Yavuz Cezar³², Ömerül Faruk Bölükbaşı³³ ve Metin Ziya Köse'nin³⁴ İstanbul sarraflarına odaklandıkları çalışmalarını ikinci bir grup olarak değerlendirebiliriz. Bu yazarların çalışmalarının çıkış noktasını sarrafların esnaf örgütü olarak teşkilatlandırılmaları ve İstanbul sarrafları oluşturmaktadır. Bu bağlamda *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire* başlıklı tezinde Şahiner, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı para sistemi ve iltizam sisteminde yaşanan gelişmelere paralel biçimde sarrafların öneminin artmaya başladığını dile getirmekte ve bu dönemden 19. yüzyılın ortalarına kadar sarrafların bir "altın çağ" yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Sarrafların gelir ve giderleri, yatırım alanları, kredi

²⁸ Nebi Bozkurt, "Sarraflık", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 162-163.

²⁹ Ali Akyıldız, "Sarraflık/Osmanlı Dönemi", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 163-165.

³⁰ Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?: Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 13 (1968), s. 46-59; S. 14 (1968), s. 66-68; S. 15 (1968), s. 59-65; S. 16 (1969), s. 54-61; S. 17 (1969), s. 62-66; S. 18 (1969), s. 76-78; S. 19 (1969), s. 66-67; S. 20 (1969), s. 69-70; S. 21, s. 67-69; S. 22 (1969), s. 66-71; S. 23 (1969), s. 74-75; S. 24 (1969), s. 54-60; S. 25 (1969), s. 73-74.

³¹ Araks Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

³² Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi*, Haz.: Hilal Akgül-Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 179-207; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs in the Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Frontiers of the Ottoman Studies*, vol. I, Eds.: Colin Imber-Keiko Kiyotaki, London 2005, s. 61-76.

³³ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013; aynı yazar, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30, İstanbul 2014, s. 19-96.

³⁴ Metin Ziya Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)", *Tarih Dergisi*, S. 64/2, İstanbul 2016, s. 73-99.

ilişkileri, devletle bağlantıları gibi konulardan yola çıkarak, onların Osmanlı mali sistemindeki rollerine değinen Şahiner, İstanbul sarrafları içinde Ermeni sarrafların ön planda olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca Şahiner, Ermeni sarrafların yüksek rütbeli devlet görevlileri ile kurdukları yakın bağlar sayesinde sosyo-politik açıdan kendi toplumları üzerindeki etkilerini arttırdıklarını ve Osmanlı yönetimi ile kendi cemaatleri arasında aracı rolü oynamaya başladıklarını belirtmektedir. Şahiner'in çalışması bir yüksek lisans tezinin sınırlarını aşan uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu açıdan kullandığı arşiv belgeleri de kronolojik bir düzende olmayıp rastgele seçilmiştir. Diğer yandan Osmanlı arşiv belgeleri ile Ermeni kaynaklarını birlikte kullanmış olması, çalışmasını önemli kılmaktadır.

"18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar" isimli çalışmasında, tıpkı Şahiner gibi, Cezar da sarrafların artan önemlerine dikkat çekmekte ve "altın çağ" vurgusu yapmaktadır. Sarrafların önemlerinin artışı nakit sıkıntısının yaygın biçimde kendini göstermesine ve hazine ile olan ilişkileri dolayısıyla sarrafların değişen rollerine bağlamaktadır. Temel kaynak olarak çok sayıda arşiv belgesi, dönemin kronikleri ve vergi düzeni ile ilgili çeşitli eserleri kullandığı çalışmasında Cezar, genel olarak sarrafların kimlikleri, statüleri, görevleri, nizamları, cezalandırılmaları, para ve iş ilişkileri, iltizam sistemindeki rolleri gibi konuları ele almaktadır. Uzun bir dönemi kapsayan bu çalışmada da kullanılan belgeler rastgele seçilmiş ve kullanım açısından kronolojik bir düzen izlenmemiştir. Cezar'ın *"The Role of the Sarrafs in the Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries"* başlıklı çalışması ise Türkçe kaleme aldığı makalenin küçük bir özeti gibidir. Farklı olarak çeşitli arşiv kaynaklarından seçilen yaklaşık iki yüz sarrafin isim listesi ek kısmına ilave olunmuştur.

Bölükbaşı da *"İstanbul Sarrafları (1691-1835)"* başlıklı makalesinde, Şahiner ve Cezar gibi, sarrafların görevleri, devlete karşı mükellefiyetleri, sarraf teşkilatının tarihçesi, sarraflara gedik verilmesi, dini ve etnik aidiyetleri ve İstanbul içindeki yerleşimleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Çalışma, 1691-1835 yılları arasında devletin sarrafları kontrol etmek amacıyla yaptığı müdahaleler sonucu oluşturulan sarraf listelerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu listelerde gedikli ve gediksiz sarrafların isimleri, dükkân ve odalarının yerleri ve kefillerinin kimler olduğu kayıtlıdır.

Bölükbaşı'nın *Darbhâne-i Âmire*'yi ele aldığı ikinci çalışması da hem bu bağlamda hem de tezimizde ele alacağımız sarraflardan biri olan Bedros'un ilişki ağlarını anlamlandırmak noktasında çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Darphanenin işleyişi, teşkilat yapısı, personeli, altın ve gümüş temini, para basımı, ihtiyat hazinesi olarak görevi, gelir ve giderleri hakkında arşiv belgelerine dayalı olarak detaylı bir çalışma yürüten Bölükbaşı, darphanenin 18. yüzyıldaki dönüşümünü ve pek çok mali problemin çözümünde oynadığı rolü gözler önüne sermektedir. Ayrıca çalışmasında Bölükbaşı, darphane idaresinde gayrimüslim Ermeni sarraf ve ustaların hâkim olduğu yönünde literatürde var olan yaklaşımların yanlış olduğunu ortaya koymakta ve darphanenin idare ve denetim işlerinin bürokrasiden gelen Müslüman kişiler tarafından yürütüldüğünü, buna karşın diğer çalışanların neredeyse tamamıyla gayrimüslim Ermenilerden, çok az miktarının da Yahudi ve Rumlardan oluştuğunu belirtmektedir.

Metin Ziya Köse ise “*Galata’da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)*” başlıklı makalesinde, Galata şeriyet sicillerini kaynak olarak kullanmakta ve 1700-1720 yılları arasında Galata’daki Ermeni sarrafları konu edinmektedir. Sicillerde bulunduğu örnekler üzerinden, Ermeni sarraflar özelinde, sarrafların 18. yüzyılın başlarındaki durumuna odaklanan Köse, sarrafların kurmuş oldukları kredi ilişkilerinden hareketle, onların Osmanlı toplumundaki yerlerini belirlemeye çalışmıştır. Köse araştırmasında sarrafların kayıt dışı kredi ilişkileri kurmuş olsalar bile, genellikle yasal zeminde hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca Köse, sebebini açıklamamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu işte Ermeni sarrafları kullanmasının bilinçli bir tercih olabileceğini dile getirmektedir.

Tezimizin çıkış noktasını oluşturan ve eserlerinin belli bir kısmında sarrafların ilişki ağlarına (vezir, kapı kethüdası, sarraf) yer veren çalışmaları da üçüncü bir grup olarak ele alabiliriz. Bu bağlamda Y. Cezar’ın *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tamzimat’a Mali Tarih)*³⁵, Niyazi Berkes’in *Türkiye İktisat Tarihi*³⁶ ve Canay Şahin’in *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The*

³⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tamzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986.

³⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013.

*Caniklizâdes (1737-1808)*³⁷ adlı çalışmalarını zikretmek gerekmektedir. Cezar ve Berkes'in çalışmaları Osmanlı mali ve iktisadi yapısını gözler önüne seren genel çalışmalardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında merkez ile taşra arasındaki siyasi ve iktisadi kaynakların yeniden dağıtımı bağlamında Caniklizadelerin yükselişi ve düşüşünü inceleyen Şahin, sarrafların kapı kethüdalarıyla birlikte merkezi hükümet ve yerel güç odakları arasında aracılıklarına vurgu yapmıştır.

Bu bağlamda Ali Yaycıoğlu'nun *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*³⁸ adlı kitabı ile “*Perdenin Arkasındakiler: Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme*”³⁹ başlıklı makalesinin de üzerinde durulması gerekmektedir. Osmanlı arşivlerinin yanı sıra yabancı arşivlerden de yararlandığı *Partners of the Empire* çalışmasında Yaycıoğlu, 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği siyasi ve kurumsal dönüşüm sürecini, dönemin önemli aktörleri içerisinde yer alan ayanlar özelinde sunmaktadır. Eser, 1808'de imzalanan Senedi İttifak'la ayanların imparatorluğun ortaklarına evrilişlerini, onların hem birbirleriyle hem de imparatorluk içerisindeki diğer çıkar gruplarıyla farklı amaçlar için kurmuş oldukları bağlantılar ve çatışmalar üzerinden resmetmektedir. Bu açıdan, ekonomik çıkarlar çerçevesinde ayanların sarraflarla olan ilişkilerine de çalışmada yer verilmiştir. Burada, özellikle Rusçuk ayanı Tirsinikli İsmail Ağa ve Mustafa Bayraktar'ın sarrafı Ermeni Manuk Mirzayan'ın hikayesi dikkat çekicidir. Bu minvalde araştırmada, bir yandan finansör olarak Mirzayan'ın bu ayanlarla güçlü bağlantıları ele alınırken, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkilerde oynadığı diplomatik rolüne vurgu yapılmıştır.

“*Perdenin Arkasındakiler...*” başlıklı makalesinde ise Yaycıoğlu, sarraflar ve onların oluşturdukları finans ağlarına odaklanmakta ve sarrafların, özellikle Osmanlı idarî ve malî

³⁷ Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

³⁸ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, California 2016.

³⁹ Ali Yaycıoğlu, “*Perdenin Arkasındakiler: Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme*”, *Journal of Turkish Studies*, vol. 52, 2019, s. 375-396.

rejiminin iç borçlanmaya dayandığı 18. yüzyıldan itibaren kurdukları finans ilişkileri, ortaklıklar, verdikleri kefaletler ve kredilerin yanı sıra, yönettikleri portföylerle Osmanlı nizamını işleten ve riskleri yöneten aktörlere dönüşlerini ele almaktadır. Bu noktada onun odağında ağırlıklı olarak Eğinli oldukları vurgulanan Düzyanlar, Serpos Yerevanyan, Yakup Hovhannesyan gibi Ermeni sarraflar bulunmaktadır. Bir deneme niteliğinde olan bu makalede Yaycıoğlu, Manuk Mirzayan da dahil olmak üzere, birkaç sarrafın muhalefatlarıyla ilgili bazı belge örneklerinden yola çıkarak, sarrafların Osmanlı nizamı içindeki rollerine vurgu yaparak, onların, oluşturdukları finans ağlarıyla bu nizamın devamını ve işlevselliğini sağlayan asli unsurlar olduklarının altını çizmektedir.

Aysel Yıldız'ın *Kenar Adamları ve Bendeleri: Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi*⁴⁰ isimli çalışmasını da buraya eklemek gerekir. Yıldız'ın kitabının odağında ise, “kenar adamları, güç simsarları ve bendeleri” olarak adlandırdığı, Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın kapı kethüdası Köse Ahmed Efendi ile sarrafı Manuk Mirzayan⁴¹ vardır. Çalışmasında Yıldız, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı taşrasının yükselen iki aktörü Köse Ahmed ve Manuk Mirzayan'ın Rusçuk'tan Rusya'ya uzanan hikayelerini, onların karmaşık ilişki ağları ve irtibatları çerçevesinde tafsilatlı olarak incelemiş ve aynı zamanda bu ilişki ağlarını, her ne kadar sosyal ağ analizi yöntemini kullanmamış olsa da, resmetmiştir. Kitabında Yıldız, Köse Ahmed ve Manuk Mirzayan üzerinden 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı dünyasının merkez-taşra, bürokrat-ayan ilişkileri ve kimlik algısına, özellikle de hamilik ilişkilerine ışık tutmayı hedeflemiştir. Bu noktada Yıldız, Osmanlı taşrasının ürünleri olan Köse Ahmed ve Manuk Mirzayan'ı, aşağıdan yukarıya uluslararası diplomasiye bile yön veren, sınırlar ötesi, hatta imparatorluk ötesi iki aktör

⁴⁰ Aysel Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri: Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi*, Kitap Yay., İstanbul 2018.

⁴¹ Manuk Mirzayan'ın hayatı, Stefania Costache ile Aysel Yıldız ve Silvert Malhasyan'ın ortak kaleme aldıkları makalelerde de yer bulur. Bkz.: Stefania Costache, “From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the Career of an Ottoman-Russian Middleman at the Beginning of the 19th Century”, *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 23-43; Silvert Malhasyan-Aysel Yıldız, “Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafı Manuk Mirzayan Bey”, *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 123-172.

olarak tanımlamıştır. Bu iki aktör, hamileri sayesinde, bir kolu Balkan eşrafına, diğer kolu Osmanlı merkezi bürokrasisi ve Rus devlet ricaline kadar uzanan bir ilişkiler ağı kurmuş ve bir dönem payitahta da gelerek hem uluslararası politikayı hem de iç politikayı yönlendirecek kadar güç kazanmışlardır. Değişen güç dengeleri ve hamilerinin dağılmasının ardından gözden düşerek Rusya'ya iltica etmişlerdir.

Murat Çizakça⁴², Süleyman Kaya⁴³ ve Nuran Koyuncu'nun⁴⁴ araştırmalarını da burada zikredebiliriz. Çizakça çalışmasında, iş ortaklıklarının İslam dünyasındaki, özellikle de Osmanlı'daki gelişimini arşiv belgelerinden yola çıkarak karşılaştırmalı bir şekilde ele almaktadır. İltizam, malikane ve esham siteminde başrol oynayan (devlet-sarraf-mültezim) aktörlerin kurdukları ortaklıkları (mudarebe, müfavaza, inan, vücuh) gözler önüne sererek Osmanlı'da iş ortaklıklarının gelişmediği iddialarını çürütmektedir.

Kaya ise çalışmasında 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda, İstanbul özelinde, kredi vermeyi meslek edinmiş yeniçeri ocağı bazerganlığı, sarraflık, murabahacılık ve muamelecilikle uğraşan kişiler ve onların kredi ilişkilerine odaklanmıştır. Kaya'nın çalışmasının temel kaynaklarını İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından transkribe edilerek yayımlanan İstanbul Ahkam Defterleri, Atik Şikâyet Defterleri, Ma-i Leziz Defterleri oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışma, sadece yukarıda belirtilen kaynaklardan elde edilen sınırlı sayıdaki belgede yer alan bilgilerin tasnif edilerek ortaya konulmasından ibarettir. Dolayısıyla 18. yüzyılda Osmanlı toplumundaki kredi ilişkilerini tam olarak resmetmede, bir yüksek lisans tezinin limitleri düşünüldüğünde, yetersiz kalmaktadır.

Koyuncu ise çalışmasında, 19. yüzyılda yapılan düzenlemelerden hareketle sarrafların mültezimlere kefilliğini hukuki açıdan değerlendirmekte ve bunun hem olumlu hem de olumsuz yönleri olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu sistemin olumsuz yönü, sarrafların giderek güçlenmesi ve mültezimlerin sarraflardan aldıkları borcun faizini bile ödeyemeyerek borç batağı içinde kalmaları, buna bağlı olarak da daha fazla vergi için halkı yıpratmalarıdır. Devletin uzun bir dönem sarraflar aracılığıyla risksiz bir şekilde

⁴² Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

⁴³ Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

⁴⁴ Nuran Koyuncu "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 5, S. 1, Malatya 2014, s. 295-326.

hazine gelirlerini sabitlemesi ve böylece gelecek dönemlere ait planlarını bu güvenceyle yapabilmesi de, sistemin olumlu yönüdür.

Edhem Eldem'in "*İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente*"⁴⁵ çalışması ile Gökçen Coşkun Albayrak'ın "*Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar*"⁴⁶ makalesini de bu gruba dahil etmek gerekir. Ağırlıklı olarak 18. yüzyıl İstanbul'una odaklandığı çalışmasında Eldem, kentin kaderinin hanedana bağlı olarak değiştiğini ve Avrupa'da yaşanan önemli gelişmelere paralel bir şekilde İstanbul'un bir dünya başkentinden, periferileşen bir merkeze dönüşümünü, kendi deyimiyle, eklektik ve izlenimci bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu noktadan hareketle, bir yandan kentin fiziki dokusunu şekillendirirken, diğer yandan Osmanlı toprakları içinde ve dışında Osmanlı iktidarının değişen yapısı çerçevesinde kentteki insan unsurunun evrimine dikkat çekmektedir. Ayrıca çalışmasının "*Para ve İktidarın Eşiğinde*" başlıklı kısmında Eldem, Ermeni bir sarraf olan Yakup Hovanesyan'ın dönemin konjonktürü çerçevesinde oluşturduğu iktidar ağlarını ve bu ağlara bağlı olarak yükseliş ve düşüşünü öyküsel olarak gözler önüne sermektedir.

Modern literatürü kullanarak hazırladığı makalesinde G. Coşkun Albayrak ise, sarrafların, bir nevi iç borçlanma yöntemi olarak değerlendirilen iltizam, malikane, esham sisteminde oynamış oldukları rollere değinmektedir. Ancak bu, bilinenlerin tekrarından ibarettir.

Christoph K. Neumann⁴⁷ ve Aykut Mustak'ın⁴⁸ çalışmalarını ise dördüncü grup olarak değerlendirebiliriz. Her iki çalışma ilişki ağlarını inceleyeceğimiz Sakızlı sarraf Dimitri hakkında bilgiler içermesi nedeniyle önem arz etmektedir. "*Birey Olmanın Almeti Olarak Tüketim Kalıpları 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar*" başlıklı makalesinde Neumann, bizim de çalışmamızda kaynak olarak kullanacağımız muhalledat kayıtlarından hareketle, müsadereye uğramış farklı gruplardan toplumun önde gelen elitlerini, birbirlerinden ayrıldıkları noktalarda ele almaktadır. Bu bağlamda seçtiği kişiler İznikmid ayanı ve surre emini Devzade Mustafa, Sakızlı Dimitri, Eflak voyvodaları Mavroyani ve Hançerlioğlu Kostantin, Karaosmanoğlu Mustafa ve Hüseyin Ağalar ile Dağıstani Ali

⁴⁵ Edhem Eldem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 165-247.

⁴⁶ Gökçen Coşkun Albayrak, "Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar", *Bilimevi İktisat*, S. 4, İstanbul 2018, s. 123-143.

⁴⁷ Christoph K. Neumann, "Birey Olmanın Almeti Olarak Tüketim Kalıpları 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8, İstanbul 2009, s. 7-47.

⁴⁸ Aykut Mustak, "Death of a Banker: Dimitrios Skanavis, d. 1788", *Dept and Dependence: Eight Annual Graduate History Symposium*, University of Toronto, February 3-4, 2012. Erişim tarihi: 16.09.2015. http://www.academia.edu/1225759/Death_of_a_Banker_Dimitrios_Skanavis_d._1788.

Paşa'dır. Bu kişilerin toplumsal kimlikleri, sosyo-ekonomik bakımdan oluşturdukları ilişki ağları ve tüketim kalıpları gibi çeşitli özelliklerini karşılaştırarak onların farklı dünyalarına dikkat çeken Neumann, Osmanlı tüketim tarihi araştırmalarına farklı bir pencereden katkı sunmaktadır. Burada Neumann, taşralı bir aileden gelen Dimitri'nin Fenerli Rum muhitinden kız olarak hem iş hem de kültürel çevresini genişlettiğini; Esmâ Sultan'ın himayesi altında ya da onun kethüdası Çelebi Efendi'ye bağlı olduğunu; taşra ile bağını koparmayarak işlerini daha büyük boyutlara ulaştırdığını, müşterileri arasında vezirler, ocak bazerganları, mütezimler ve Hatmanzade gibi önemli ayanların bulunduğunu belirtir.

Mustak ise "*Death of a Banker: Dimitrios Skanavis*" isimli çalışmasında idamının ardından Avrupa basınında Dimitri ile ilgili çıkan haberleri derlemiş ve bu haberleri Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırarak Dimitri'nin ölüm sürecini aydınlatmaya çalışmıştır.

Son grup olarak ise Osmanlı toplumunda önemli rol oynamış, amira olarak adlandırılan Ermeni sarraf ve bankerler ile Yahudi bankerleri konu edinen Hagop L. Barsoumian⁴⁹, Onnik Jamgoçyan⁵⁰, Pascal Carmont⁵¹ ve Aaron Nommaz⁵² gibi araştırmacıların çalışmalarını değerlendirebiliriz. Barsoumian'ın *İstanbul'un Ermeni Amiralar Sınıfı* başlıklı araştırmasının odak noktasını 1750'den 1860'a kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni milletin egemen sınıfı konumundaki "amira" olarak isimlendirilen seçkinler grubunun yükseliş ve çöküşleri oluşturmaktadır. Barsoumian, İstanbul'daki Ermeni toplumunun küçük bir unsurunu oluşturan amiraların sosyal, ekonomik ve politik özelliklerine dikkat çektiği çalışmasını prosopografik bir yaklaşımla ele almaktadır. Ermenice kaynaklar ve ikincil literatüre dayanarak hazırladığı çalışmasında Barsoumian, Osmanlı belgelerini görmemiştir. Sadece sarraf değil mimar, tüccar, teknokrat olan Düzyanlar, Dadyanlar, Balyanlar gibi ailelerin çeşitli devlet kurumlarında (Darphane, Baruthane vb.) önemli görevler elde etmeleri ve ayrıca iltizam sisteminin Osmanlı mali ve ekonomik yapısı içinde artan önemiyle birlikte sarrafların bu sistem içindeki konumlarının

⁴⁹ Hagop L. Barsoumian, *İstanbul'un Ermeni Amiralar Sınıfı*, Aras Yay., İstanbul 2013; aynı yazar, "The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. I, Eds.: Benjamin Braude-Bernard Lewis, Holmes&Meier Publishers, Newyork, London, 1982, s. 171-184.

⁵⁰ Onnik Jamgoçyan, *Les Finances de l'Empire Ottoman et les Financiers de Constantinople (1732-1853)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sorbonne 1988; aynı yazar, *Les banquiers des sultans: Juifs, Francs, Grecs et Arméniens de la haute finance: Constantinople 1650-1850*, Paris 2013; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler Ermeniler (1650-1850)*, YKY., İstanbul 2017.

⁵¹ Pascal Carmont, *The Amiras Lords of Ottoman Armenia*, Taderon Press, London 2012.

⁵² Aaron Nommaz, *Endülü's'ten Osmanlı'ya Paraya Yön Veren Yahudi Bankerler*, Destek Yay., İstanbul 2019.

vazgeçilmezliği, Ermeni amiraların Osmanlı yönetim sistemi içinde köklü yer edinmelerine etki etmiştir. Bu bağlamda amiraları Osmanlı egemen sınıfının bir uzantısı olarak değerlendiren Barsoumian, onların yükseliş ve düşüşlerinin sistem içinde yaşanan değişikliklere paralel gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ayrıca amiraların faaliyet ve nüfuzlarının Ermeni milleti ve Osmanlı Devleti olmak üzere iki alana yayıldığını; onların, Osmanlı Devleti tarafından belirlenen, bir yandan devletin finansal ve ekonomik sisteminin yönetimine yardımcı olmak diğer yandan ise Ermeni milletinin işlerini yürütmek gibi ikili bir misyonla görevlendirildiklerine vurgu yapmaktadır. Barsoumian amiraların bu ikili rollerine “*The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)*” adlı makalesinde de dikkat çeker.

Jamgoçyan da *Les Finances de l'Empire Ottoman et les Financiers de Constantinople (1732-1853)* başlıklı doktora tezinde Düzyanlar, Tıngıryanlar, Cezayirliyanlar ve Kazaz Artin gibi aileler ve kişiler üzerinden sarrafların yükseliş ve düşüşleri, kurdukları bağlantılar ve Osmanlı mali sistemi içindeki rollerini ele almaktadır. Eserinde temel kaynak olarak İstanbul'daki yabancı elçilerin yazışmaları, Ermeni hatıratları ve yıllıklarını kullanmış olup, Barsoumian gibi, Osmanlı arşivlerinden yararlanmamıştır.

Jamgoçyan'ın doktora tezi ve sonrasında yaptığı araştırmalara dayanarak hazırladığı ve 2013 yılında Fransızca olarak yayınladığı *Les banquiers des sultans: Juifs, Francs, Grecs et Arméniens de la haute finance: Constantinople 1650-1850* adlı eserini de burada zikretmek gerekir. Bu eser 2017 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Başlıktan da anlaşılacağı gibi kitabın konusunu, 1650-1850 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli rol oynamış gayrimüslim ve yabancı uyruklu sarraf ve bankerler oluşturmaktadır. Ancak çalışmanın geneline bakıldığında, Ermeni sarraf ve bankerlerin kitapta daha çok yer kapladığı, ayrıca dönem açısından 18. yüzyıl ile ondan biraz fazla olmak üzere 19. yüzyılın kitabın ağırlık merkezini oluşturduğu rahatlıkla göze çarpmaktadır. Çalışmada Ermeni sarraf ve bankerlerin daha çok yer kaplamasını, yazarın önsözde İstanbul Darphanesi emini olan dedesinden miras kalan bir tutku ile büyük mali meseleleri çözüme kavuşturan Ermeni beylerini, yani amiraları tanıyıp anlamının bu eserin ortaya çıkmasında rol aldığı şeklindeki açıklaması anlaşılır kılmaktadır. Jamgoçyan, Serpos Erevanents, Yagub Hovanesyan, Camondalar, Mıgırdıç Cezayirliyan, Alleonlar gibi Boğaziçi kıyılarının unutulmaya mahkum olan bu tarihi aktörlerinin yükseliş ve düşüşlerinin yanı sıra, onların hem Osmanlı İmparatorluğu hem de

kendi cemaatleri üzerindeki rollerini incelemek amacıyla kaleme aldığı kitabında da kaynak olarak, Avrupa arşivlerindeki sefaret mektupları, konsolosluk kayıtları, diplomatik hatıratlar, seyahatnameler, gazeteler, Ermenice kaynaklar ve ikincil literatürden yararlanmış, Osmanlı arşiv belgelerine ise hiç müracaat etmemiştir. Sarrafların mali açığı kapatmak için Osmanlı Devleti'ne yardım ettiklerini ve onların Osmanlı hanedanının ihtişamını sürdürmesi ve ayak uydurması gereken yenilikler ile tahtın hayatta kalmasının teminatçısı olduklarını belirten Jamgoçyan, ayrıca, savaflara bağılı olarak yaşanan ekonomik krizlerin etkilediği Osmanlı İmparatorluğu'nun düzgün gelir sağlamadaki yetersizliği ve güçlü bir vergi yönetiminin olmaması nedeniyle önemleri artan sarrafların Babıali'nin koruyucu güçleri olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, devletin tehlikeli ve başarılı işlerine, esrarlı ve karanlık ilişkilerine karışmış bu kişiler, Devlet için kolay bir avdırlar ve imparatorluğun bekası mazeretiyle suçlu sayılıp darağacına doğru bir yolculuğa da çıkmaları mümkündür. Jamgoçyan, mesleğin doğası gereği sultana ve paşalara sadık olan bu kişilerin, hayatlarını ve servetlerini riske attıklarını, onların devletin parasını idare ederek zengin oldukları izlenimi edinilmemesi gerektiğini ve zaten çok zengin olduklarından dolayı uluslararası ticaretin çarklarını ustalıkla idare edebildiklerinin altını çizmektedir. Musevi, Rum, Ermeni bütün sarrafların, imparatorluğu kendi fonları ile yaşattıklarını ileri süren Jamgoçyan, onların can çekişen bir devleti yaşatmak için iflase sürüklendiklerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla ona göre sarrafların katledilmeleri, onlar için bir ödül yerine geçmektedir.

Carmon'tun *The Amiras Lords of Ottoman Armenia* adlı çalışması, Barsoumian'ın eserinin değişik bir versiyonudur. Farklı olarak soykırım ve bağımsız Ermeni devletinin kuruluşu konularına değinmektedir. Ermeni asıllı Fransız bir diplomat olan Carmon'tun bu kitabı mevcut literatüre dayanan bir derleme niteliğindedir. Bunun gibi Osmanlı toplumunda rol oynamış Ermeni aristokrasisi ve bankerleri üzerine yapılan çalışmaları çoğaltmak mümkündür. Levon Panos Dabağyan⁵³, Saro Dadyan⁵⁴, Cahit Külekçi⁵⁵, Mesut Aydınır⁵⁶ ve Meguerditch Hagop Bouldoukian'ın⁵⁷ eserlerini de bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

⁵³ Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka Osmanlı Ermenileri Amiraliler-Devlet Adamları-Mimarlar-Hekimler-İlim Adamları*, Yedirenk Yay., İstanbul 2010.

⁵⁴ Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest Yay., İstanbul 2011.

⁵⁵ Cahit Külekçi, "Ermeni Kimliğinin Dönüşüm Süreci ve Âmira Sınıfının Oluşumu", *Hikmet Yurdu*, c. 6, S. 12, Malatya 2013, s. 101-117.

⁵⁶ Mesut Aydınır, "Koca Râgıb Paşa Döneminde Osmanlı Ermenileri", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Edt.: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 28-77; aynı yazar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Kayseri 2007, s. 175-217.

⁵⁷ Meguerditch Hagop Bouldoukian, *Armenian Bankers in the Ottoman Empire*, Beyrut 2017.

Endülüs'ten Osmanlı'ya Paraya Yön Veren Yahudi Bankerler adlı kitabında ise A. Nommaz Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Yahudi bankerlere odaklanmakta ve bu bankerlerin özellikle 16. yüzyılda Osmanlı siyasasını nasıl etkilediği ya da imparatorluğun bu bankerlerden nasıl etkilendiği gibi çeşitli konular üzerinde durmaktadır. Bu minvalde onun çalışmasının odak noktasında Dona Gracia Mendes ve yeğeni Don Joseph Nassi bulunmaktadır.

Bu çalışmalar dışında Ali İhsan Bağış⁵⁸, Elena Frangakis Syrett⁵⁹, Ahmet Tabakoğlu⁶⁰, Şevket Pamuk⁶¹, Ali Akyıldız⁶², Mehmet Genç⁶³, H. Veli Aydın⁶⁴, Eftal Şükrü Batmaz⁶⁵, Yuzo Nagata⁶⁶, Cenk Reyhan⁶⁷, Kemal Çiçek⁶⁸, Mina Rozen⁶⁹, Ester Benbassa⁷⁰, Marianna D. Birnbaum⁷¹ ve Mahir Aydın⁷² gibi pek çok araştırmacının eseri de hem içlerinde sarraflarla ilgili bilgi bulunması hem de dönemin yapısını gözler önüne sermeleri nedeniyle tezimiz açısından önemlidirler.

Yukarıda vurguladığımız gibi, sarraflarla ilgili araştırmaların yoğunluk kazandığı 19. yüzyıl ağırlıklı çalışmalar ise iki grup olarak verilebilir. İlk grubu Osmanlıda bankacılığın gelişimi ve bankerlerin Osmanlı finans sektöründeki rolleri üzerine odaklanan çalışmalar

⁵⁸ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

⁵⁹ Elena Frangakis Syrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2006; aynı yazar, *Trade and Money: The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, Isis Press, İstanbul 2007.

⁶⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

⁶¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012; aynı yazar, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2011.

⁶² Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

⁶³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2012.

⁶⁴ Hacı Veli Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.

⁶⁵ Eftal Şükrü Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

⁶⁶ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997.

⁶⁷ Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

⁶⁸ Kemal Çiçek, "Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXI, İstanbul 2001, s. 269-283.

⁶⁹ Mina Rozen, *Facing the Sea: The Jews of Salonika in the Ottoman Era (1430-1912)*, Afula 2011; aynı yazar, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

⁷⁰ Ester Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarih (14.-20. yüzyıllar)*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

⁷¹ Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, Kitap Yay., İstanbul 2007.

⁷² Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, c. LXV, S. 243, TTK, Ankara 2002, s. 623-635.

oluşturmaktadır. Haydar Kazgan⁷³, Zafer Toprak⁷⁴, Edhem Eldem⁷⁵, Behzat Üsdiken⁷⁶, André Autheman⁷⁷, Christopher Clay⁷⁸, Hüseyin Al⁷⁹, Latif Daşdemir⁸⁰ ve Ü. Serdar Serdaroğlu'nun⁸¹ çalışmaları bu türdendir. İkinci grupta ise bu dönemde Osmanlı mali sisteminde rol oynamış banker ya da sarraflar ile taşrada etkin olan sarraf ve bankerlerin incelendiği araştırmalar yer almaktadır. Murat Hulkiender⁸², Melike Oktay⁸³, Mehmet Oğlakçı⁸⁴, Nursel Manav⁸⁵, Fatmanur Aysan⁸⁶, Halil Köse⁸⁷, Cem Çetin⁸⁸, Canan Emir

⁷³ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

⁷⁴ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 760-770.

⁷⁵ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999.

⁷⁶ Behzat Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu’nda Bankalar, Bankerler, Sarraflar, Tefeciler, Kuyumcular*, Creative Yay., İstanbul 2000.

⁷⁷ André Autheman, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2002.

⁷⁸ Christopher Clay, *Gold for the Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881*, London: I.B. Tauris 2000.

⁷⁹ Hüseyin Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

⁸⁰ Latif Daşdemir, “Osmanlı Devleti’nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme”, *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 465-478; aynı yazar, “Osmanlı Türk Finans Sisteminde Sorunlar ve Gelişmeler”, *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 391-406.

⁸¹ Ü. Serdar Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti’nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Polişe İşlemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

⁸² Murat Hulkiender, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankerleri George Zarifi (1806-1884)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001; aynı yazar, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2003.

⁸³ Melike Oktay, *19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

⁸⁴ Mehmet Oğlakçı, *Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2007.

⁸⁵ Nursel Manav, *Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009. Manav bu çalışmasını kitap olarak da yayınlamıştır. Bkz.: Nursel Manav, *Osmanlı Maliyesi ve Baltazziler*, Libra Yay., İstanbul 2019; aynı yazar, “19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Amire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alleon”, *Osmanlı Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi*, c. 4/7, 2018, s. 89-105; aynı yazar, *Zenginlikten İflasa Mustafa Reşid Paşa’nın Sarrafi Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, Libra Yay., İstanbul 2019.

⁸⁶ Fatmanur Aysan, *II. Mahmud Döneminde Dersaadette Bir Ailenin Muhallefatı: Düzogulları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

⁸⁷ Halil Köse, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251?-1260/M. 1836?-1845) Osmanlı Devleti’nde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

⁸⁸ Cem Çetin, *Baltazzi Ailesinin İktisadi Faaliyetleri ve Osmanlı Maliyesi İle İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Torlak⁸⁹, Seçil Uluşık⁹⁰, Mustafa Erdem Kabadayı⁹¹, Serap Sunay⁹², Nora Şeni ve Sophie Le Tarnec⁹³, Uğurcan Özel⁹⁴, Semih Sefer⁹⁵, Nurdan İpek⁹⁶, Arsen Yarman ve Ara Aginyan,⁹⁷ Buket Çelik⁹⁸, Şeyma Peker⁹⁹, Galip Eken¹⁰⁰, Ahmet Deniz ile Oktay Kızılkaya¹⁰¹, Tevfik Orçun Özgün¹⁰² ve G. Coşkun Albayrak'ın¹⁰³ çalışmaları bu gruba girmektedir.

Bunlar içerisinde H. Köse, B. Çelik, S. Uluşık, N. Manav, M. E. Kabadayı, S. Sunay, C. Emir Torlak, M. Oktay, F. Aysan ve G. Coşkun Albayrak'ın çalışmalarına ayrı bir parantez açmak gerekir. Köse, 140 numaralı darphane defterini kaynak olarak kullandığı çalışmasında, tarihi süreç içerisinde sarraflar ve sarraflık faaliyetlerine ilişkin bilgilerin yanı sıra, defterdeki verilerden hareketle, 1836-1845 arasında sarrafların nizamları ve faaliyetlerine odaklanmıştır. B. Çelik ise rotasını bir taşra kenti olan Sivas'a çevirerek, 19. yüzyılda Sivas'taki sarraflık faaliyetlerini konu edinmiştir. Uluşık'ın çalışması ise, 19

⁸⁹ Canan Emir Torlak, *An Analysis of Sarrafs Credit Networks in İstanbul (1844-1863)*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

⁹⁰ Seçil Uluşık, *A Nineteenth Century Sarraf in the Ottoman Empire: Mıgırdıç Cezayirliyan*, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

⁹¹ Mustafa Erdem Kabadayı, "The Sharp Rise and the Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur: The Case of Mkrdich Cezayirliyan", *In Merchants in the Ottoman Realm*, Eds.: Suraiya Faroqhi-Gilles Veinstein, Peeters: Leuven 2008, s. 281-299.

⁹² Serap Sunay, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Yayına Haz.: Gülten Sarıyıldız vd., Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s. 265-295.

⁹³ Nora Şeni-Sophie Le Tarnec, *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*, Kitapyaymevi, İstanbul 2010.

⁹⁴ Uğurcan Özel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyıl'da Banker Camondo Ailesi ve İktisadi Faaliyetleri*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2017.

⁹⁵ Semih Sefer, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

⁹⁶ Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, Yeditepe yay., İstanbul 2011.

⁹⁷ Arsen Yarman-Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira*, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

⁹⁸ Buket Çelik, *19. Yüzyılda Sivas Eyaleti'nde Sarraflık Faaliyetleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013.

⁹⁹ Şeyma Peker, *Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinde Galata Bankerlerinin Rolü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

¹⁰⁰ Galip Eken, "Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII, S. 1, Sivas 2013, s. 53-61.

¹⁰¹ Ahmet Deniz-Oktay Kızılkaya, "Bolşevik Devrimi Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Ekonomiye Verdikleri Zararlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, 2015, s. 336-349.

¹⁰² Tevfik Orçun Özgün, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Rekabet ve Galata Bankerleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXXVII, 2018, s. 685-702.

¹⁰³ Gökçen Coşkun Albayrak, "Agop Köçeoğlu: Bir Ermeni Sarrafın Terekesinden Okunanlar ve Okunamayanlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 41, 2019, s. 155-222.

yüzyılın önemli sarraflarından Mıgırdıç Cezayirliyan'ın yükseliş ve düşüş hikayesini merkeze almaktadır. Çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflık hakkında da bilgi sunan Uluişik, Mıgırdıç özelinde, sarrafların devlet, devlet görevlileri ve vergi toplayıcıları arasındaki ilişkilerini göstermeyi hedef edinmiştir. Bu hedef N. Manav'ın Mıgırdıç Cezayirliyan'ı konu edinen çalışmasında da kendini göstermektedir. Mıgırdıç Cezayirliyan'ı ele alan M. E. Kabadayı ve S. Sunay da bunlara eklenmektedir. C. E. Torlak ise, tıpkı Köse gibi, bir darphane defterini kaynak olarak kullanmıştır. Torlak, 167 numarada kayıtlı ve 1844-1863 yıllarını kapsayan bu defterden hareketle sarraf, mültezim ve mudilerden oluşan yüzlerce şahsın ait oldukları sosyal kategorilere göre mali profillerini analiz etmeye çalışmıştır. M. Oktay ve F. Aysan ise sarraf terekelerine odaklanmışlardır. Bu bağlamda Oktay, Köçeoğlu Agob'un terekesine odaklanırken; F. Aysan da darphanede önemli rol oynamış Düzyanların terekelerini değerlendirmiştir. Son dönemde Köçeoğlu Agob'un terekelerini yeniden inceleyen G. Coşkun Albayrak da bunlara ilave olunmuştur.

Şevket Kamil Akar'ın “*Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları (1839-1879)*”¹⁰⁴ başlıklı çalışması ile yine Hüseyin Al ile birlikte kaleme aldığı “*Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma*”¹⁰⁵ isimli makalesini de buraya eklemek gerekir. Akar çalışmasında, Tanzimat döneminde yaşanan para bozdurma sorunu nedeniyle bir kurum olarak ortaya çıkan köşe sarraflarını ele almakta ve bu kurumun geçirdiği süreç ile yapılan düzenlemelere değinmektedir. H. Al ile birlikte kaleme aldığı makalesinde ise, İstanbul sarrafları özelinde, 19. yüzyılda iflas eden sarrafları ve iflas sonrası yürütülen tasfiye sürecini, sarraf nizamnamelerinden hareketle açıklamaktadır.

Son olarak Ali Şenyurt'un doktora tezine dayanan *Geç Dönem Osmanlı Maliyesinde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*¹⁰⁶ başlıklı kitabından da söz etmek gerekir. Şenyurt'un

¹⁰⁴ Şevket Kamil Akar, "Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları (1839-1879)", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 13/1, İstanbul 2011, s. 123-133.

¹⁰⁵ Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, “Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, İstanbul 2019, s. 5-48.

¹⁰⁶ Ali Şenyurt, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016; aynı yazar, *Geç Dönem Osmanlı Maliyesinde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018.

çalışması, 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde poliçe kullanımı ve poliçeci esnafının örgütlenmesine odaklanmaktadır. Şenyurt, Osmanlı Devleti'nde poliçenin bilinen ve tercih edilen bir ödeme aracı olmakla birlikte, toplanan vergilerin risksiz bir şekilde merkeze aktarımında 17. yüzyıldan itibaren yaygın kullanılmaya başlandığını ve artan önemine binaen de 19. yüzyılın ortalarında, sarraflar haricinde ayrı bir poliçeci esnafının ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Ona göre imparatorluk, poliçeyi sadece vergilerin aktarımında değil, yurt içinde ve yurt dışında yaptığı ödemelerde de aktif olarak kullanmaktadır. İlâveten Şenyurt, Batı ile karşılaştırıldığında Osmanlı'da poliçe işlemlerinde erken dönemlerde gayrimüslim sarraf ve tüccarların önemli rol oynadığına dikkat çekerken, bu rolü, 19. yüzyılda, çoğunlukla banker ve poliçeci esnafının üstlendiğinin altını çizmektedir. Ayrıca, poliçenin sık tercih edilen bir ödeme aracı olmasının yanı sıra, devletin sınırlama ve müdahalesini gerektiren durumların olduğunu da dile getirmektedir.

Tüm bu çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda hazırlayacağımız bu tez ile bir yandan sosyal ağ analizinin tarih, özellikle de Osmanlı tarihi alanında kullanımına yönelik yapılan araştırmalara katkı sunmak, bir yandan da sarrafların oluşturduğu ilişki ağlarını gözler önüne sererek, mevcut literatürde var olan bilgileri eksi ve artı yönleriyle değerlendirerek, kurduğu ilişkiler açısından, sarraflar özelinde, bireyin toplumdaki konumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır.

4. KAYNAKLAR

Sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri özelinde 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların ilişki ağlarını ortaya koyacağımız bu çalışmanın verileri, yukarıda da vurguladığımız üzere, arşiv belgelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla tezimizin temel kaynaklarını hiç kuşkusuz Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan çeşitli belge koleksiyonları oluşturmaktır. Bu bağlamda araştırmamızda kullanacağımız arşiv belgelerinin ağırlık noktasında muhalefat kayıtları bulunmaktadır.

Bilindiği gibi muhallefat, Osmanlı miras hukukunda ölen ya da çeşitli suçlar dolayısıyla hapis, sürgün, katl gibi bir cezaya çarptırılarak malları müsadere edilen bir kişinin geride bıraktığı bütün maddi varlığı için kullanılan bir terimdir. Tereke ve metrukat kelimeleri de aynı anlamı karşılamaktadır. Kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının kaydedildiği, kadı veya muhallefat memurları tarafından tutulan defterler de bu isimlerle anılmaktadır.¹⁰⁷

Kişinin kimliği, ailesi, borçları, alacakları, mülkleri ve eşyaları hakkında bilgiler içeren bu kayıtlar, düzenlenme açısından birbirine benzemektedir. Ancak C. Neumann, muhallefat ve tereke kayıtları arasında küçük bir nüans farkına dikkat çekmektedir. O da, muhallefat kayıtlarının sıradan tereke defterleri gibi sabit bir hukuk kuralına göre yerel bir kadı veya kassam tarafından tanzim edilmeyip, merkezi idarenin tek taraflı emriyle kaleme alınmış olmasından ibarettir. Ayrıca Neumann, müsadere uygulamasıyla bağlantılı olarak tutulan muhallefat defterlerinin, İslam miras hukuku çerçevesinde terekelerde yer almayan eş ve çocuklara ait nesnelere de içerdiğinin altını çizmektedir.¹⁰⁸

Bu ince, fakat önemli nüanslara rağmen, birbirine çok benzeyen muhallefat ve tereke kayıtlarının kişinin bütün mal varlığını tam olarak yansıttığını söylemek oldukça güçtür. Nihayetinde onlar, devlet tarafından tutulan resmi evraklardır ve sadece müsadereye uğrayan ya da ölen kişinin o anki durumuyla ilgili olarak, kayıtlara yansıdığı oranda, bize kimi bilgileri aktarmaktadır. Yine de bir nebze de olsa gerçeğe yakın veriler sunduklarını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla küçük bir eşyanın dahi yer aldığı bu kayıtlar, kişinin

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz.: Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 406-407; C. K. Neumann, "Birey olmanın alameti...", s. 7-47; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011; Orlin Sabev, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012, Bildiriler*, c. I, Ankara 2013, s. 259-272; Gülser Oğuz, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013; aynı yazar, "Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri", *Turkish Studies*, s. 9/1, Ankara 2014, s. 409-426.

¹⁰⁸ C. K. Neumann, "Birey olmanın alameti...", s. 13-17.

günlük yaşamı, zevkleri ve entelektüel birikiminin yanı sıra, dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını da aydınlatmaya yarayan önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda bu önemli kaynak, kişilerin aile bireyleri, ortakları, komşuları, borçlu ve alacaklı olduğu aktörler gibi çok yönlü ilişkisel bağlantılarını da resmedecek veri sunmaktadır. Ancak bunun sınırlı olduğunu ve muhallefat defterlerinin, sarrafların daha önce bağlantıda olduğu kişiler, ilişki türleri ya da sosyal çevresi hakkında suskun kaldığını vurgulamak lazımdır.

Osmanlı Arşivi'nde baş muhasebe kalemi, maliyeden müdevver gibi farklı fonlara dağılmış bir şekilde bulunan bu kayıtların suskun kaldığı yerlerde ise Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağlarıyla ilgili veriler sunan, Ali Emirî, Muallim Cevdet, hatt-ı hümâyûn, hazine-i hâssa, darbhâne gibi çeşitli fonlarda yer alan diğer arşiv belgelerine de çalışma kapsamında başvurulmuştur. Bunların yanı sıra, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belge ve defterler ile şeriye sicillerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca içlerinde Bedros ve Dimitri ile ilgili anekdotlar bulunan *Cevdet Tarihi*, *Vâsıf Tarihi*, *Hadika-i Vekâyi*, *Mür'i't-Tevârih*, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, *Edîb Tarihi*, *Ruzmerre* gibi dönemin kroniklerinden de yararlanılmıştır.

5. BÖLÜMLERİN YAPISI

Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri örneğinde sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların ilişki ağlarını konu edinen bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda tezimizin ilk bölümü, sarrafların bir aktör olarak parçası oldukları Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki durumunu ele almaktadır. İkinci bölümün merkezinde aktörlerin kendisi yer almakta ve bu bölüm, imparatorluk ağı içerisinde bir aktör olarak önemli rol oynayan sarrafların bütünsel bir resmini yansıtmaktadır. Üçüncü bölüm ise, tezimizin baş karakterleri olan Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri'nin yaşamından kesitler sunarak, onları ete kemiğe büründürme gayreti taşımaktadır. Son bölümün odağında da bu iki aktörün ilişki ağları bulunmakta ve burada sosyal ağ analizinden yöntem olarak yararlanılmaktadır.

BÖLÜM 1

18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GENEL BAKIŞ

Bu bölüm, çalışmamızın odağında yer alan sarrafların ilişki ağlarını anlamlandırmak üzere, onların nasıl bir sahnede rol aldıklarını göstermek için bir zemin teşkil etmek amacıyla kurgulanmıştır. Böyle bir kurgunun oluşturulmasındaki ana etken, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu ve içinde bulunduğu ağ ile mana kazandığı düşüncesidir. Dolayısıyla bu düşünceden yola çıkarak, burada, sarrafların bir aktör olarak parçası oldukları Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki durumu konu edilecektir. Ancak imparatorluğun bir yüzyılını bütün detaylarıyla vermek gayesi taşımadığımızın da altını çizmemiz gerekir. Bu açıdan dönem, çalışma kapsamında gerekli görülen bazı noktalardan ele alınacaktır. Bu minvalde, öncelikle, doğrudan ve dolaylı bir şekilde sarrafları da etkileyen siyasal ortam kısaca resmedilecektir. Bu, aynı zamanda, imparatorluğun sosyoekonomik dokusunda meydana gelen değişimlerin anlaşılması bakımından da elzemdir. Buna paralel bir seyirde sonraki kısmın merkezinde, sarraflar için temel önemde olan mali ve ekonomik yapıdaki gelişmeler yer alacaktır. Akabinde ise merkez-taşra yönetim düzeni ve taşranın yükselen aktörleri irdelenecektir. Fakat bunlara geçmeden evvel, modern Osmanlı tarih yazımında 18. yüzyılın nasıl konumlandırıldığına bakmak yerinde olacaktır.

1.1. MODERN OSMANLI TARİH YAZIMINDA 18. YÜZYIL

Jacques Le Goff'un kitabının ismi olan ve aynı zamanda cevap aramaya çalıştığı "Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?"¹⁰⁹ sorusu, "dönemlendirme"nin bir mesele olarak

¹⁰⁹ Bir Ortaçağ tarihçisi olan J. Le Goff, insanlığın zaman içinde nasıl örgütlendiği ve geliştiğini aydınlatmak için tarihin dönemlendirilmesinin muhafaza edilmesi gerektiğini ve bununla birlikte Rönesans'ın geç Antikçağ'dan (3.-7. yüzyıllar arası) 18. yüzyılın ortalarına kadar devam eden "uzun Ortaçağ"ın son alt dönemi olduğunu savunmaktadır. Bkz.: Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, çev.: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

tarih yazımındaki yerini koruduğunu açık şekilde göstermektedir. Mehmet Genç tarafından "tarihimize giydirilen deli gömleği"¹¹⁰ benzetmesi ile altı çizilen bu mesele, Osmanlı tarih yazımında da varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş aşamalarını içeren klasik çağın (1300-1600) ardından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bir (duraklama, gerileme, dağılma süreçlerinden oluşan) çöküş evresi yaşamış olduğu, uzun yıllar Osmanlı tarihçileri arasında genel kabul görmüştür.¹¹¹ Temelinde 16. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluğun "gerilediği" düşüncesinin yattığı bu görüş, Douglas Howard'a göre dönemin siyaset yazarlarının eserlerinin bir ürünüdür.¹¹² Siyaset yazarlarının dile getirdiği imparatorluğun gerilediği düşüncesi, Osmanlı dünyasında yaşamış kişiler ve sonraki dönem tarihçilerin aktarımıyla, tekrarlanarak günümüze kadar ulaşmıştır.¹¹³ Modern akademik çevrelerin kolayca benimsediği söz konusu düşünce, 1950'li yılların sonlarından itibaren sorgulanmakta¹¹⁴ ve revizyonist bakış açılarıyla kaleme alınan araştırmalar

¹¹⁰ Mehmet Genç, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 319.

¹¹¹ Osmanlı tarihini yükseliş ve çöküş ikiliği içerisinde, gerileme düşüncesi ekseninde ele alan bazı çalışmalar için bkz.: Hamilton A.R. Gibb-Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, London, Part I 1950, Part II 1957; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara 2013; aynı yazar, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", *Islamic Studies*, 1, 1962, s. 71-87; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2014.

¹¹² Douglas Howard, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların "Gerileme" Edebiyatı", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 224. Dönemin siyaset yazarlarının kaleme aldığı bazı eserlerin kapsamlı değerlendirmesi için bkz.: Mehmet Öz, *Kanun-i Kadîmin Peşinde: Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

¹¹³ Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, 7, İstanbul 1999, s. 137-138.

¹¹⁴ Gerileme paradigmasına eleştirel yaklaşan bazı araştırmalar için bkz.: Albert Hourani, "The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century", *Studia Islamica*, 8, 1957, s. 89-122; Norman Itkowitz, "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der.: Baki Tezcan-Karl K. Barbir, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. XXIX-XIVI; Huricihan İslamoğlu-Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, 1, 1977, s. 49-80; Mustafa Armağan (Haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş Yay., İstanbul 2011; E. Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi...", s. 135-151; Karl Barbir, "The Changing Face of the

sayesinde geçerliliğini yitirmektedir.¹¹⁵ Bu minvalde Osmanlı tarih yazımı, Asya tipi üretim tarzı, patrimonyalizm, doğu despotizmi, dünya sistemleri vb. farklı yaklaşım yöntemlerinden,¹¹⁶ erken modern,¹¹⁷ modernleşme¹¹⁸ gibi kavramsallaştırma modellerine evirilen çalışmalar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve yeni

Ottoman Empire in the Eighteenth Century: Past and Future Scholarship", *Oriente Moderno*, 18/1, Rome 1999, s. 253-267; Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, S. 19, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 189-199; Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, s. 29-53; Dana Sajdi, "Gerileme, Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi: Giriş Yerine", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der.: Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 13-59.

¹¹⁵ Bu araştırmaların bazıları için bkz.: Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Edt.: Thomas Naff-Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 27-52; Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Edt.: Halil İnalçık-Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 543-757; Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Edt.: Halil İnalçık-Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 759-884; Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Alfa Yay., İstanbul 2019, s. 13-38; Rıfa'at Ali Abou-Elhaj, *Modern Devletin Doğası*, İmge Yay., Ankara 2000; Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003; Virginia Aksan-Daniel Goffman (Edt.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş Yay., İstanbul 2011; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011; Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*; Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, İletişim Yay., İstanbul 2011; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2011; Alan Mikhail-Christine Philliou, "Osmanlı İmparatorluğu ve Emperyal Dönüşüm", *Toplumsal Tarih*, S. 234, 2013, s. 26-40; A. Yaycıoğlu, *Partners of the Empire...*

¹¹⁶ Bu yaklaşım modelleri, Doğu'yu tanımlamak için kullanıldığında yine Batı'yı tanımlamaya yarar sağladığı düşüncesiyle eleştirilmektedir. Bu modelleri temel alan çalışmaların genel değerlendirilmesi için bkz.: Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 31-99; C. Reyhan, *...Kapitalizmin Kökenleri*, s. 24-87; Adem Çaylak, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, Vadi Yay., Ankara 1998, s. 29-87.

¹¹⁷ "Erken modern" kavramsallaştırması için bkz.: V. Aksan-D. Goffman (Edt.), *Erken Modern Osmanlılar...* Erken modern yaklaşımı, ulus-ötesi arzu ve ihtiraslarımızın sınanıp biriktirildiği bir havuza dönüştüğü düşüncesiyle A. Mikhail ve C. Philliou tarafından eleştirilmektedir. Bkz.: A. Mikhail-C. Philliou, "...Emperyal Dönüşüm", s. 34.

¹¹⁸ "Modernleşme" kavramsallaştırması için bkz.: R. Abou-Elhaj, *Modern Devletin Doğası*. K. Barkey, Avrupa merkezci diğer yaklaşım modelleri gibi Batı kökenli olan "modernleşme" kavramının Osmanlı bağlamında genellikle muhafazakâr ve geleneksel bölgesel aktörlere karşı konumlandırılan reformcu bir merkezi nitelik için kullanılmasından dolayı eleştirilen problemli bir kavram olduğunu belirtmektedir. Bkz.: K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 260.

dönemlendirme önerileri¹¹⁹ sunularak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ekosistem olarak incelenmesi gerektiğinin¹²⁰ altı çizilmektedir.

Bu bağlamda bir yandan “idealize edilen klasik döneme endekslenen duraklama-gerileme”, diğer yandan “19. yüzyıla hazırlık oluşturan modernleşme-Batılılaşma”¹²¹ süreçleri arasında, tıpkı erken dönem Osmanlı tarihinin “kara bir delik” olarak

¹¹⁹ M. Genç, “genişleme” ve “daralma” olarak iki dönem önerirken, L. Darling, “genişleme (1300-1550)”, “tahkim (1550-1718)” ve “dönüşüm (1718-1923)” olmak üzere üçlü bir dönemlendirme önermektedir. K. Karpat'ın önerisi ise “Hudut boyları: Uç beyleri 1299-1402”, “Merkezi Yarı-Feodal Dönem, 1421-1596”, “Taşrada Özerklik ve Ayanlar (1603-1789)”, “Ulus Devlet Olma Dönemi: Modern Bürokrasi ve Aydınlar 1808-1918” şeklindedir. A. Tabakoğlu'nun dönemlendirmesi ise “oluşma (1075-1453)”, “olgunlaşma (1453-1683)” ve “esnekliğini kaybetme (1683-1789)” alt dönemlerinden oluşan uzun bir “klasik dönem (1075-1789)” ve “yenileşme dönemi (1789-1923)”nden oluşur. P. Brummett ise 13. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar devam eden dönemi “uzun erken modern dönem” olarak adlandırır. Muhtemelen 19. yüzyıl ve sonrasını modern dönem olarak kabul etmiş olmalıdır. M. Genç, “...Dönemlendirme Meselesi”, s. 324; Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 206-220; Linda Darling, “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 154; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 61-64; Palmira Brummett, “Dünya Tarihinden Piri Reise Erken Modern Osmanlı Mekanını Tahayyül Etmek”, *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğunun Yeniden Yazımı*, Edt.: Virginia Aksan-Daniel Goffman, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 33.

¹²⁰ Alan Mikhail'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ekosistem olarak incelenmesi, sistemin bütün bileşenlerinin birbirine bağlı ve tabii olduğu kaynaklar, halklar, fikirler, hayvanlar ve mekanlar arasındaki bir dizi ilişkiyi açıklamak üzere Osmanlı'nın tarihsel gerçekliklerini tüm karmaşıklığıyla ele almak anlamına gelmektedir. Mikhail, bunun da, imparatorluğun en küçük ve en büyük aktörlerinin zamansal ve mekânsal olarak, karşılıklı alışveriş, idare ve birbirine muhtaç olma anlamında birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını ortaya koymaya yaracağıın altını çizer. Dolayısıyla Mikhail, imparatorluğu bir ekosistem olarak görmenin, siyaset, ekonomi ve topluma dair daha incelikli ve kapsayıcı anlayış geliştirmeye imkân tanıyacağı kanaatindedir. Bu kanaat doğrultusunda Mikhail, imparatorluğu bir ekosistem olarak ele almanın, imparatorluk sahasının içinde ve çevresindeki hemen hemen her şeyin birbiriyle bağlantılı hale geldiğini, böylece araştırmacıların da, bu bağlantıların nasıl oluştuğunu, işlediğini, engellendiğini, yeniden yapılandırıldığını ve en nihayetinde nasıl tanımlandığını analiz etmesinin mümkün olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Mikhail, Osmanlı İmparatorluğu'na ekolojik bir yaklaşımın, imparatorluğun çok çeşitli coğrafyalarının, birbirleriyle örtüşen kronolojilerin ve birbirine bağlı tarihlerin zaman ve mekân dahilinde nasıl işlediğini ve imparatorluğun bir yerindeki küçük değişikliklerin, imparatorluğun hakimiyet alanının tamamında ve hatta daha ötesindeki yerleri, fikirleri ve insanları nasıl etkilediğini ortaya koyacağını dile getirmektedir. Bkz.: Alan Mikhail, *Osman'ın Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 233-238.

¹²¹ E. Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, s. 192; J. Hathaway, “Rewriting Eighteenth-Century...”, s. 29. Kendi iç dinamiklerinden ziyade önceki ve sonraki yüzyıllarda meydana gelen gelişmelere göre, arada kalmışlık görüntüsü sergileyen 18. yüzyılın bu algısı Gabriel Piterberg tarafından “ortanca çocuk sendromu”na benzetilmektedir. Bkz.: Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Literatür Yay., İstanbul 2005, s. 189.

betimlenmesi gibi¹²², “karanlık bir yüzyıl” nitelendirilmesi yapılan¹²³ 18. yüzyıl algısı da değişmeye başlamıştır. Artık 18. yüzyıl, tarihçiler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun dünyadaki gelişmelere ayak uydurmaya çalıştığı bir geçiş¹²⁴ ya da süreklilik ve değişim¹²⁵-dönüşüm¹²⁶ dönemi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla araştırmacıların kendi bakış açılarına göre “taşrada özerklik ve ayanlar dönemi (1603-1789)”,¹²⁷ “ayanlar çağı (1699-1812)”,¹²⁸ “esnekliğini kaybetme dönemi (1683-1789)”,¹²⁹ “uzun 18. yüzyıl (1683-1798)”,¹³⁰ “erken modern dönem (1453-1839)”,¹³¹ “ikinci imparatorluk (1580-

¹²² Erken dönem Osmanlı tarihinin “kara bir delik” olarak betimlenmesi ile ilgili bkz.: Colin Imber, “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Edt.: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 77.

¹²³ K. Barkey, *Farklıklar İmparatorluğu...*, s. 263-264.

¹²⁴ Barkey, *a.g.e.*, s. 41.

¹²⁵ E. Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", s. 189; M. Öz, *Kanun-i Kadîmin Peşinde...*, s. 210; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi", *Türkler*, c. 12, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 479. İstanbul Şehir Üniversitesi'nde 2013 yılında yapılan “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Süreklilik ve Değişim” başlıklı çalıştay, 18. yüzyılın bir süreklilik ve değişim dönemi olduğunun Osmanlı tarihçileri arasında genel kabul gördüğünün göstergesidir. Bu çalıştayın değerlendirmesi için bkz.: Kahraman Şakul-Ayşe Çiçek, "Bir Çalıştayın Ardından 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Süreklilik ve Değişim", *Toplumsal Tarih*, S. 237, İstanbul 2013, s. 58-67.

¹²⁶ L. Darling, "...Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış", s. 154. Robert Mantran da 18. yüzyılı bir dönüşüm dönemi olarak kabul eder. Ancak ona göre 18. yüzyıl, aynı zamanda bir taklit dönemidir. Bkz.: Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 298.

¹²⁷ K. Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri...”, s. 212.

¹²⁸ B. McGowan, “Ayanlar Çağı (1699-1812)”, s. 759; Benzer bir dönemlendirme Mustafa Akdağ tarafından da yapılmıştır. Akdağ “ayanlık düzeni devri” olarak adlandırdığı bu dönemi 1730-1839 tarihleri arasına yerleştirmektedir. Bkz.: Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII/14, Ankara 1970, s. 51. Bu dönem, adem-i merkezileşmenin yönetimde ağır bastığı ve devletin gücünün zayıfladığı bir dönem olarak da adlandırılmaktadır. D. R. Houry, *...Musul, 1540-1834*, s. 3; Carter V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 89.

¹²⁹ A. Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 62.

¹³⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 73; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar*, Kitap Yay., İstanbul 2016, s. 43-44. A. Salzman’a göre uzun 18. yüzyılın başlangıcının izi, eyaletlerdeki ayaklanmalar ve ekonomik çalkantılardan onlarca yıl sonra başlatılan Köprülü vezirlerinin reformlarına (1656-91) kadar sürdürülebilir. Kapanışı ise, III. Selim (1789-1808) ve II. Mahmud’un saltanatıyla (1808-1838) olacaktır. Bkz.: Ariel Salzman, “Eski Rejim ve Osmanlı Ortadoğu’su”, *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 523.

¹³¹ Bu dönem farklı çalışmalarda uzayıp kısalsa da tarihçiler 1453-1839 arasını erken modern dönem olarak adlandırırlar. Bkz.: Virginia H. Aksan-Daniel Goffman “Erken Modern Dönem Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek”, *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Edt.: Virginia Aksan-Daniel Goffman, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 12.

1826)”¹³² gibi uzayıp kısalan periyotlar ekseninde ve farklı kontekstlerde ele alınan bir 18. yüzyıl görüntüsü tarih yazımında karşımıza çıkmaktadır.

Değişik yaklaşım modelleri ve farklı kontekstlere göre ortaya çıkan bu görüntü çerçevesinde tarihçiler 18. yüzyılı iki döneme ayırmaktadır. Yüzyılın başlarından 1760'lara kadar uzanan birinci dönem, ekonomik anlamda, genel bir yayılma ve gelişme dönemi olarak kabul görülürken; 1760'larda başlayan ikinci dönem, daralma ve buhran belirtilerinin gözlemlendiği bir dönemi ifade etmektedir.¹³³ Aynı zamanda bu ayırım, savaşların etkileri bakımından da sınırdır.¹³⁴ Çünkü yüzyılın ikinci yarısındaki savaşlar, ilk yarıdakilere kıyasla, imparatorluk için etkileri daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca yüzyıl içerisinde yaşanan süreçlerden hareketle “Lale Devri (1718-1730)”,¹³⁵ “uzun barış dönemi (1739-1768)”¹³⁶ gibi çeşitli alt dönemlendirmeler de araştırmacılar tarafından yapılmaktadır.

¹³² B. Tezcan, ikinci imparatorluk olarak adlandırdığı 1580-1826 arasındaki dönemin gerileme ve düşüş tezleri yerine, proto-demokratikleşme, erken modern devletin ortaya çıkışı ve iktidarın sınırlandırılması gibi yaklaşımlarla açıklanabileceğini savunmaktadır. B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire...*, s. 13, 191.

¹³³ M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 213; B. McGowan, “Ayanlar Çağı (1699-1812)”, s. 761; Ş. Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1780'lerin sonlarına kadar göreceli bir barış, istikrar ve genişleme dönemi yaşadığını belirtmektedir. Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 176. R. Kasaba'ya göre ise yüzyılın ikinci yarısı (1750-1815) Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüyle kapitalist dünya ekonomisine eklenildiği bir dönemdir. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yay., İstanbul 1993, s. 35.

¹³⁴ M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 213.

¹³⁵ Lale Devri ile ilgili bkz.: Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011; Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, State University of New York, Binghamton-New York 2009.

¹³⁶ Araştırmacıların bakış açısına göre uzayıp kısalan bu dönem, “1703-1770”, “1718-1768”, “1739-1768”, “1740-1768”, “1746-1768”, “1747-1768” gibi farklı tarih aralıklarını kapsamaktadır. Sırasıyla bkz.: Molly Greene, *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*, Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 178; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2013, s. 18; Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s. 7; Metin Kunt, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3*, Edt.: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 2011, s. 65; Mesut Aydın, *Koca Râgıp Paşa Hayatı ve Dönemi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 3; Virginia Aksan, “Savaş ve Barış”, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, c. III, Edt.: Suraiya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 139; C. Reyhan, ...*Kapitalizmin Kökenleri*, s. 17; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.*, c. I, E Yay., İstanbul 1994, s. 301.

1.2. SAVAŞ VE İSYAN ARASINDA SİYASİ SAHNE

Üç kıtada bulunan toprakları, yüzyıl sonunda yaklaşık otuz milyon olan nüfusuyla¹³⁷ önceki dönemin zayıf bir kopyası olarak bir dünya gücü olmayı sürdürmeye devam eden¹³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılı, II. Viyana Kuşatması (1683)'ndan Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699)'na kadar süren, önemli toprak kayıplarının yaşandığı uzun bir savaş döneminin ardından başlamıştır. Felaket seneleri adlandırması yapılan¹³⁹ ve imparatorluk için bir kırılma ya da dönüm noktası kabul edilen bu uzun savaş dönemi,¹⁴⁰ 18. yüzyılın şekillenmesinde de köşe taşı görevi görmektedir.

Bu anlamda dönemin ilk etkisini, yüzyılın geri kalanında gerek merkezde gerekse taşrada imparatorluğun sık sık karşılaşacağı, toplumun değişik kesimlerinden birçok aktörün bir araya geldiği farklı karakterdeki isyanların öncülü sayılabilecek 1703 İsyanı (Edirne Vakası)'nda görmek mümkündür. Gürcistan seferine gönderilmek istenen cebecilerin birikmiş aylıklarının ödenmesi talebiyle başlayan isyan,¹⁴¹ dönemle bağlantısı yokmuş gibi gözükse de, aslında 1683'den itibaren devam eden sancılı süreç ile Sultan II. Mustafa (1695-1703) ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yakınlıklarının doğurduğu hoşnutsuzlukların birleşiminden oluşan doğal bir patlamadır. Çünkü basit bir olay şeklinde başlayan isyan, zamanla, rahatsızlıklarını dile getirmek isteyen asker, ulema, tüccar gibi çeşitli çıkar gruplarının eklemlendiği kolektif bir harekete dönüşmüştür.¹⁴² Bu kolektif

¹³⁷ B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 769.

¹³⁸ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Küre Yay., İstanbul 2013, s. 34.

¹³⁹ Felaket seneleri adlandırması için bkz.: Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699) İkinci Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar*, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

¹⁴⁰ Karlofça Antlaşması'nın nokta koyduğu bu uzun savaş dönemi, imzalanan antlaşma ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kez toprak genişlemesinde sınırlarını gördüğü ve Avrupalıları eşit kabul etmek zorunda kalarak, onlar karşısında yenileşmenin mutlak bir gereklilik olduğunun anlaşıldığı bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Bkz.: Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 3-4; V. Aksan, *...Ahmed Resmi Efendi*, s. 7, 25.

¹⁴¹ Rıfa'at Ali Abou-Elhaj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Tan Yay., Ankara 2011, s. 31.

¹⁴² M. Kunt, "Siyasal Tarih", s. 49; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 293-294. R. Abou-Elhaj'a göre bu isyan, Köprülü hizbiyle Şeyhülislam Feyzullah Efendi hizbi arasında hükümete kimlerin dahil olacağıyla ilgili ihtilafın barışçıl şekilde çözülememesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu hareket, Osmanlı

hareket, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katli ve Sultan II. Mustafa'nın tahtan indirilerek yerine III. Ahmed (1703-1730)'in geçirilmesiyle son bulmuştur.¹⁴³

Böyle bir dönemin ardından tahta geçen III. Ahmed'in öncelikli amacı, genel durumu kontrol altına alarak, zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurabilmektir.¹⁴⁴ Bunu sağladıktan sonra ise III. Ahmed, devlet idaresini vezirlerin eline bırakarak, Karlofça sonrası başlayan barış yanlısı politikayı sürdürmeye çalıştı.¹⁴⁵ Ancak bu, hem savaş yanlısı devlet adamlarının artan baskısı hem de Poltava Savaşı'nda (9 Temmuz 1709) Ruslara yenilerek Osmanlı topraklarına sığınan İsveç Kralı sayesinde pek mümkün olamadı.¹⁴⁶ Kaçınılmaz bir şekilde Rusya'ya karşı savaş ilan eden (1710) imparatorluk, savaş sonunda imzalanan Prut Antlaşması (23 Temmuz 1711) ile Azak'ı geri alarak, istemeyerek girdiği savaştan kârlı çıktı. Fakat bu kısa kâr, Rusya'yla çok uzun sürecek düşmanlığı harekete geçirdiğinden, yarardan ziyade imparatorluğa zarar verdi.

Bu kısa kârın zararını yüzyılın ikinci yarısında görececek olan imparatorluk, başarıyla sonuçlanan Prut seferinin arttırdığı fetihçi ruhla oklarını Mora'ya çevirerek Venedik'e savaş ilan etti (1714).¹⁴⁷ Başlangıçta Venedik karşısında önemli başarılar kazanılmakla birlikte, Avusturya'nın savaşa dahil olması imparatorluğu zor durumda bıraktı. İki cephede savaşmak durumunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, Petrovaradin'de yenilişinin

siyasetinin iki alt yapısını oluşturan vezir/paşa kapıları ile ulemanın hakimiyetini pekiştirerek, adem-i merkeziyetçiliğin yolunu açmıştır. Bkz.: R. Abou-Elhaj, *1703 İsyanı...*, s. 133, 138. K. Barkey ise bu hareketi, dikey hamî-yanaşma ilişkileri ile yatay sadakat-dahil olma bağlarından oluşan farklı grup ağlarının bir araya gelerek kesintisiz bir çekişme içine girdikleri ilk ciddi muhalefet dönemi olarak tanımlamaktadır. Bkz.: K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 283.

¹⁴³ R. Abou-Elhaj, *1703 İsyanı...*, s. 119, 121.

¹⁴⁴ M. Kunt, "Siyasal Tarih", s. 53.

¹⁴⁵ S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, c. I, s. 281; M. Kunt, "Siyasal Tarih", s. 54.

¹⁴⁶ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, TTK, Ankara 1995, s. 47-75; M. Kunt, "Siyasal Tarih", s. 55; S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 282; Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 96-97.

¹⁴⁷ Bu savaşın ilanında sadrazam Silahtar Damat Ali Paşa (1713-1716) ve onun gibi savaş yanlısı devlet adamları etkin rol oynamıştır. Bu düşünce ve dönemle ilgili bkz. S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 284; Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, Edt.: Robert Mantran, Alkım Yay., İstanbul 2007, s. 315; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 97-146; V. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 106-111.

ardından 21 Temmuz 1718'de hem Venedik hem de Avusturya ile Pasarofça Antlaşması'nı imzaladı. Pasarofça Antlaşması'yla Mora'nın Osmanlıya geçmesi, bir anlamda imparatorluğun topraklarını geri alma beklentisini karşılamıştı. Ancak başta Belgrad olmak üzere Kuzey Sırbistan, Temeşvar, Batı Eflak gibi daha fazla toprağın Avusturya'ya terk edilmesi, bu umutların tükendiğinin açık göstergesidir.¹⁴⁸ Dolayısıyla Pasarofça, III. Ahmed'in tahta geçtiğinden itibaren barış ve statükonun sürdürülmesi noktasındaki arzusunun gerçekleşeceği bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Lale Devri olarak adlandırılan bu dönem, pek çok tarihçinin de belirttiği gibi, zevk ve safa dönemi olmasından daha öte, yenileşme çabalarının görüldüğü, Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği bir zaman dilimini ifade eder.¹⁴⁹ Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730)'nın uzun yıllar sadarete kaldığı bu yenileşme dönemi, İran savaşlarının¹⁵⁰ neden olduğu artan toplumsal ve ekonomik gerilimlerin bir sonucu olan Patrona Halil İsyanı (1730) ile sonlanır. K. Barkey'in "*boylarını aşan savaş vergileri dolayısıyla ekonomik açıdan zayıflayan kitlelerin müsrif bir devlete karşı giriştikleri*

¹⁴⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 140-146; Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 177-181.

¹⁴⁹ Bu dönemle ilgili geniş bilgi için bkz.: A. R. Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*; S. Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend...*; Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 81-84. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri olan matbaa ile ilgili bkz.: Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013. Yönetici elit ve toplumda yaşanan değişim veçheleri için bkz.: Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, 83, 1999/2000, s. 292-322. Tarih yazımında Lale Devri algıları ve bu algıların değerlendirmeleri için bkz.: Can Erimtan, *Ottoman Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey*, Tauris Academic Studies, London/Newyork 2008; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih Yazımında Lale Devri': Eleştirel Bir Değerlendirme," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 7, 2008, s. 129-144; aynı yazar, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, Haz.: Davut Hut-Zekeriya Kurşun-Ahmet Kavas, İstanbul 2011, s. 427-463; Feridun M. Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 52, İstanbul 2018, s. 79-98.

¹⁵⁰ İran'la 1722'de başlayan ve aralıklarla 1746 yılına kadar süren bu savaşlarla ilgili bkz.: İsmail H. Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler*, c. 12, Ankara 2002, s. 512-524; İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

önemli bir sınıf hareketi” olarak değerlendirdiği¹⁵¹ bu isyanda da, savaşın etkilerinin yanı sıra, 1703 isyanında olduğu gibi, sultanın tek bir kişiye bağımlı oluşunun da rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla nüfuz elde etmek isteyen hiziplerin bu seferki kurbanı, Şeyhülislam Feyzullah Efendi yerine Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’dır. Ayrıca III. Ahmed'in kendisi de bir isyanla oturduğu tahtını, yine bir isyanla, yeğeni I. Mahmud'a (1730-1754) bırakmak zorunda kalır.¹⁵²

Etkileri daha sonraki yıllarda da devam edecek olan¹⁵³ Patrona Halil İsyanı'nın yarattığı sağlıksız bir ortamda tahta geçen I. Mahmud'un ilk seneleri, bu isyanı bastırmakla geçer. Onun iktidarının büyük kısmını ise, İran, Avusturya ve Rusya'yla yapılan savaşlar oluşturur. İmparatorluk, 1736'da başlayan Rusya-Avusturya savaşını Pasarofça ile kaybedilen toprakların geri alındığı Belgrad Antlaşması (18 Eylül 1739)'yla sonlandırırken, İran cephesinde çözüme 1746 yılında ulaşır.¹⁵⁴ Lale Devri'nde başlayan yenileşme çabalarını devam ettiren¹⁵⁵ I. Mahmud'un saltanatının geri kalan yılları, İstanbul'da baş gösteren, Darüssaade Ağası Moralı Beşir Ağa (1746-1752)¹⁵⁶ ile sarrafi Yakup Hovanesyan¹⁵⁷ ve birkaç adamının katliyle sonuçlanacak küçük çaplı

¹⁵¹ K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 288.

¹⁵² B. McGowan, “Ayanlar Çağı (1699-1812)”, s. 765.

¹⁵³ Robert W. Olson, 1740 yılında İstanbul'da çıkan isyanın köklerini Patrona Halil İsyanı'na dayandırmaktadır. Bkz.: Robert W. Olson, “Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 20/2, 1977, s. 185. Patrona Halil İsyanı sonrasında İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun birçok yerinde de isyan hareketleri meydana gelmiştir. Bkz.: Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012, s. 122.

¹⁵⁴ S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 297-301; V. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 111-128.

¹⁵⁵ I. Mahmud dönemindeki yeniliklerin başında hiç kuşkusuz Fransız kökenli Humbaracı Ahmed Paşa (Kont Alexander Bonneval)'nın nezdinde yapılan askeri ıslahatlar gelmektedir. Bu ıslahatlar ve Humbaracı Ahmed Paşa hakkında bkz.: U. Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud...*, s. 159-166; Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *DİA*, c. 18, İstanbul 1998, s. 351-353; Uğur Demir, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi Humbaracı Ahmed Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.

¹⁵⁶ Moralı Beşir Ağa ile ilgili bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 333-334; Abdülkadir Özcan, “Beşir Ağa, Moralı”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 555-556; Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayı'nın En Ünlü Harem Ağası Hacı Beşir Ağa*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 102-103.

¹⁵⁷ Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın siyasi çıkarları ve bu çıkarlar doğrultusunda yaşanan mücadelelerin kurbanı olan sarraf Yakup Hovanesyan'ın çarpıcı hayat öyküsü ile ilgili bkz.: O. Jamgoçyan, *Les Finances de l'Empire Ottoman...*, s. 485-496; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 44-50; E. Eldem, “İstanbul...”, s. 200-214.

hareketlenmeler¹⁵⁸ dışında, barış içerisinde noktalanırken, taht, kardeşi III. Osman'a (1754-1757) ve akabinde III. Mustafa'ya (1757-1774) kalır.

I. Mahmud'un saltanatının son yıllarında başlayan ve taht değişikliklerine rağmen 1768'lere kadar devam eden bu görece uzun barış dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karlofça'dan itibaren savaşı ikinci plana iterek güç dengeleri tarafından belirlenen Avrupa diplomasisine eklenme çabalarının¹⁵⁹ bir ürünüdür. Bunda imparatorluğu çatışmalardan uzak tutmaya gayret gösteren sultanlar ile Koca Ragıp Mehmed Paşa (1757-1763) gibi efendilikten paşalığa¹⁶⁰ geçen devlet adamlarının¹⁶¹ rolleri büyüktür.

¹⁵⁸ Darüssaade Ağa'sı Beşir Ağa'nın I. Mahmud üzerinde sahip olduğu büyük nüfuzu dolayısıyla kazanmış olduğu, çeşitli kademelerden yönetici elitler (sadrazamlar, vezirler vb.), ulema sınıfı ve yeniçerilerin yer aldığı düşmanlarının çıkarmış oldukları bu hareketlenmelerin ilki, 1748 yılında İstanbul'da yaşanan kundakçılık olaylarında kendini göstermiştir. Bu ilk girişim, olaylara karışanların idam ettirilmesi ile sonuçlanırken; 1752'deki ikinci girişim, Beşir Ağa ile birlikte hazinedarı Süleyman Ağa, kethüdası Mehmed Efendi, sarrafi Yakup Hovanesyan'ın katli ve bazı adamlarının sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, c. I, Haz.: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976, s. 164-168; O. Jamgoçyan, *Les Finances de l'Empire Ottoman...*, s. 485-491; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 45-48; E. Eldem, "İstanbul...", s. 208, 279; A. Özcan, "Beşir Ağa, Moralı", s. 555-556. O. Jamgoçyan, Yakup Hovanesyan'la aynı dönemde Dzeron Amira adında bir darphane sarrafi ile Yakup Hovanesyan'la bağlantısı bulunan 10 sarrafin daha katledildiğini belirtir. Ancak arşiv belgeleri ve dönemin Osmanlı kronikleri bu konuda suskundur. Bkz.: O. Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 86, 182. H. Barsoumian ise, Dzeron Amira'nin katledilmekten ziyade öldüğünü belirtir. H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 94.

¹⁵⁹ M. Zilfi'ye göre Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güçleriyle ilişkilerinde savunmaya ve diplomasiye geçişin başlangıcıdır. Bkz.: Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 28. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri arasındaki güç dengeleri siyasetine eklenmesi ve izlediği diplomatik yaklaşımla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Fatih Yeşil, *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu -Avrupa'ya Mensûb Olan Mîzân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012; Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012. Reşat Kasaba, Osmanlı'nın devletler arası sisteme tam olarak girmesinin, Avrupalılarla imzaladığı antlaşmaların niteliğinin 18. yüzyıldan itibaren değişmesi ve Osmanlı çıkarlarının yurt dışında temsil edilmesi için kurulan yapıyla mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda, ona göre, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki diplomatik ilişkilerin yeni bir biçim almasında 1739 Belgrad ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmaları önem arz etmektedir. Bkz.: R. Kasaba, *...Dünya Ekonomisi*, s. 32-33.

¹⁶⁰ N. Itkowitz, "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", s. XXXIX-XLII.

¹⁶¹ Osmanlı siyasetinde Amcazade Hüseyin Paşa ile başlayan kalem ehli devlet adamlarının değişen rolleri ve çarpıcı kariyer öyküleri hakkında birkaç örnek için bkz.: Selim Hilmi Özkan, *Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2006; V. Aksan, *...Ahmed Resmi Efendi*; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011; M. Aydın, *Koca Râgıp Paşa...*

Ayrıca Avrupalı devletlerin Avusturya Veraset (1740-1748) ve Yedi Yıl (1756-1763) savaşlarıyla meşgul oluşunun da etkisini unutmamak gerekir.¹⁶² Ancak imparatorluğun sürdürmek için özen gösterdiği bu uzun barış dönemi, Rusya'nın Lehistan'a ve Osmanlı topraklarına olan müdahalesi nedeniyle 1768 yılında ilan edilen savaşla son bulur.¹⁶³

Doğu sorunu tartışmalarının başlangıcı olarak görülen bu yeni savaş dönemi¹⁶⁴, öncekilere kıyasla, Osmanlı İmparatorluğu için ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu tür ağır sonuçlar doğuran savaşlara imparatorluğun ilk yıllarından itibaren rastlanılsa da, devlet, askeri açıdan başarı elde etme şansını ancak bu döneme kadar koruyabilmiştir. Artık ivme, imparatorluğun Avrupalı düşmanları lehine işlemektedir. Bunda, savaş teknikleri açısından Avrupa'nın ilerleyişinin takip edilemediği uzun barış döneminin de etkisi vardır.¹⁶⁵ Kartal Bozgunu (1770), Çeşme Vakası (1771) ve Kırım'ın işgali bu etkinin küçük bir özetidir.¹⁶⁶ Muhsinzade Mehmed Paşa¹⁶⁷ ve diğer devlet adamlarının çabalarına rağmen, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey, Akka'da Zahir Ömer, Mora'da Rumlar ve Arabistan'da Vehhabilerin çıkarmış oldukları isyanlarla¹⁶⁸ daha da karmaşıklaşan bu savaş dönemi, 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla noktalanmıştır.

¹⁶² S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 301.

¹⁶³ 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrasındaki ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 351-471; V. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 133-171.

¹⁶⁴ Christoph K. Neumann, "Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 78.

¹⁶⁵ V. Aksan, "Savaş ve Barış", s. 130.

¹⁶⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 375-427; S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 303-306; V. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s.149-171.

¹⁶⁷ Muhsinzade Mehmed Paşa ve bu dönemdeki rolü hakkında bkz.: Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999; aynı yazar, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 48-50.

¹⁶⁸ Bu isyanlarla ilgili bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 430-442; Y. Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa...*, s. 55-94; Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013; Birol Gündoğdu, *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, University of Toronto, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2012; Cengiz Fedakar, "Mora İsyanı (1770)", *Abdülkadir Özcan'a Armağan Tarihin Peşinde Bir Ömür*, Haz.: Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir vd., Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 587-604; Thomas Philipp, *Acre: The Rise and Fall of a Palestinian City, 1730-1831*, Columbia University Press, New York 2001.

Kırım'ın bağımsızlığı dahil pek çok ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması¹⁶⁹, yaşanan kayıpların üzüntüsüyle hayatını kaybeden III. Mustafa'nın yerine tahta geçen I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Bu zorunlu kabulleniş, özellikle askeri alanda imparatorluğun daha köklü reformlara ihtiyacı olduğunu açık bir şekilde gösterdiğinden, I. Abdülhamid'in öncelikli hedefi bu reformları gerçekleştirmek olmuştur.¹⁷⁰ Dolayısıyla bu amaç uğruna, başta Baron de Tott olmak üzere Avrupa'dan birçok yabancı uzman getirilmiştir. Yabancı uzmanların yanı sıra, Halil Hamid Paşa (1783-1785) ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa gibi reformist devlet adamları da bu doğrultuda hizmet etmişlerdir.¹⁷¹ Ancak Avrupa tarzı ıslahatlar, III. Selim ve II. Mahmud (1808-1839)'un şahsında tam anlamını bulacaktır.¹⁷²

Reform girişimleri dışında I. Abdülhamid, ilişki ağını inceleyeceğimiz sarraflardan biri olan Sakızlı Dimitri¹⁷³ ve Mısır sarrafı Artin'in de¹⁷⁴ müdahil olduğu, İşkodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa¹⁷⁵ ile Mısır'ın Memlûk beylerinden olan İbrahim ve Murad beylerin¹⁷⁶

¹⁶⁹ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Osmanlı için en ağır şartı, muhtemelen, Kırım'ın bağımsızlığının kabulüdür. Bağımsızlığın ardından 1779 yılında Rus topraklarına katılan Kırım'ın ilhakını Osmanlı İmparatorluğu, 9 Ocak 1784'te imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi ile tanımıştır. Kırım dışında Küçük Kaynarca'nın bir diğer ağır şartı, imparatorluğun Rusya'ya 7.5 milyon kuruş savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmasıdır. Antlaşma maddeleri ve Kırım'ın bağımsızlık süreci hakkında bkz.: Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması: Oluşumu-Tahlili-Tatbiki*, TTK, Ankara 2006, s. 112-357.

¹⁷⁰ Bu ıslahat girişimleri ile ilgili bkz.: Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2001, s. 188-201.

¹⁷¹ S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 307-308, 311-314.

¹⁷² B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 766-767; V. Aksan, "Savaş ve Barış", s. 141.

¹⁷³ Sakızlı Dimitri, İşkodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa'nın isyanına sarrafı olduğu Büyük Esmâ Sultan'ın kapı çukadarı Said Ağa ve mutasarrıfı Osman Efendi ile birlikte katılmıştır. Ahmed Cevdet onların bu isyana katılışlarını, Esmâ Sultan'ın bölgede çok sayıda mukataasının olmasına bağlar. Bkz.: Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 53; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309, s. 92.

¹⁷⁴ Sarraf Artin, Mısır'ın Memlûk beylerinden olan İbrahim ve Murad beylerin isyanı sırasında bazı yazışmalar yapmakla suçlanmaktadır. Yaptığı yazışmaların ortaya çıkması nedeniyle, devlete ihanetten 1790 yılında idam edilir. Geniş bilgi için bkz.: Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, Haz.: Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998, s. 47, 58; *HAT*. 192/9368; *HAT*. 273/16089; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 182.

¹⁷⁵ İşkodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa 1785 yılında isyan etmiş ve İstanbul'u epey uğraştırmıştır. Bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 615-618; F. Sarıcaoğlu, *...Sultan I. Abdülhamid*, s. 186.

¹⁷⁶ Mısır'ın Memlûk beylerinden olan İbrahim ve Murad beylerin isyanının temeli, *Alevîyye ve Muhammediyye* hizipleri arasında Mısır'ın iktisadi kaynaklarını kontrol etmek amacıyla yaşanan mücadelelere

çıkarmış oldukları isyanlarla da uğraşmıştır. İmparatorluğu uzun süre meşgul eden bu isyanlar tam olarak bastırılmadan yeni bir Rusya-Avusturya (1787-1792) savaşı kapıda belirir.¹⁷⁷ Ancak I. Abdülhamid savaşın sonunu getiremeyecektir. O da III. Mustafa gibi üzüntüsünden hayatını kaybederek tahtı III. Selim (1789-1807)'e bırakır.¹⁷⁸

Dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali'yle aynı dönemde tahta geçen III. Selim, öncelikle, savaş ve barışın artık onlarsız mümkün olmadığı Avrupalı müttefiklerinin¹⁷⁹ girişimiyle imzalanan Zıştovi (3 Ağustos 1791) ve Yaş (10 Ocak 1792) antlaşmalarıyla yarım kalan savaşı bitirir. Savaşın bitişi, yeni bir reform döneminin de başlangıcıdır. Nizam-ı Cedid olarak adlandırılan bu yeni dönem, Avrupa'yı yakından tanıma açısından kurulan daimî elçiliklerin yanı sıra, ordu ve idarede yapılacak birçok yeniliği de bünyesinde barındırmaktadır. Ancak bu yenilikler, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali (1798) ve diğer siyasi gelişmelerin gölgesinde¹⁸⁰, yeniçeri ocağı ve müttefikleri olan yenilik karşıtı tutucu çevrelerin çıkarmış oldukları, 1808'de imzalanan "Sened-i İttifak"la

dayanmaktadır. 1779 yılından itibaren Muhammediye grubunun üstün gelmesiyle birlikte, bu hizipten olan İbrahim ve Murad beyler, aralarında anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen, Mısır'ın yönetimini ortak yürütmeye başlamışlardır. Kontrolü ele geçiren beyler, devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyerek, Mısır'ın Osmanlı devleti ile olan bağlarını koparmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Mısır'ın bağımsızlığına yardımcı olmaları için, 1783 yılında İskenderiye, Dimyat ve Reşid'de askeri üsler verilmesi karşılığında Rusya'nın desteğine başvurmuş olan İbrahim ve Murad beyler, 1785 yılında da Fransa ile bir ticaret anlaşması imzalamışlardır. İbrahim ve Murad beylerin bu girişimlerini cezalandırmak amacıyla devlet, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Asi beylerin kontrol altına alınmasıyla, problem kısa bir süre çözüme kavuşmuş gibi gözükse de, Mısır'ın bu durumu Fransa'nın bölgeyi işgaline kadar sürmüştür. Geniş bilgi için bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, s. 509-518, 603-605; Necmi Ülker, "XVIII. yüzyılda Mısır ve Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1 (1994), s. 1-30; Selda Güner, "Mısır'ın Son Memlük Beyleri (1801-1806), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22 (2015), s. 231-235.

¹⁷⁷ V. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 171-184; S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 306-314.

¹⁷⁸ F. Sarıcaoğlu, *...Sultan I. Abdülhamid*, s. 34-37.

¹⁷⁹ B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 767.

¹⁸⁰ III. Selim döneminde yaşanan gelişmeler ve yapılan yeniliklerle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK, Ankara 2007, s. 1-83; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008; Seyfi Kenan (Edt.), *Nizâm-ı Kâdimden Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İSAM Yay., İstanbul 2010; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2008, s. 91-132.

"imparatorluğun ortakları"na¹⁸¹ dönüşen taşra elitlerinin bastıracağı, Kabakçı Mustafa İsyanı (1807)'yla sonlanır.¹⁸² Bu sonlanış, uzun bir savaş döneminin ardından bir isyanla başlayan ve yine bir isyanla 18. yüzyılın noktalanacağı haberini verirken, aynı zamanda, imparatorluk için daha büyük değişimlerin yaşanacağı ve Batı etkisinin daha çok hissedileceği yeni bir dönemi de müjdelemektedir.

1.3. SAVAŞLARIN GÖLGESİNDE MALİ VE EKONOMİK YAPI

Provizyonizm, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleri¹⁸³ çerçevesinde, geniş anlamda devlet, özel anlamda ise ordu ve savaş finansmanının gereklerine göre ve genellikle bu organizasyonlarda meydana gelen gelişmelere paralel olarak biçimlenen¹⁸⁴ Osmanlı mali ve ekonomik yapısında 18. yüzyılda yaşananlar, siyasi süreçle aynı doğrultuda bir seyir takip eder. Bu anlamda, imparatorluğun boş bir hazine ve sürekli açık veren bütçeyle¹⁸⁵ kriz ortamında olduğu Karlofça Antlaşması'yla sonlanan uzun savaş dönemi, mali ve ekonomik açıdan da yüzyıl için belirleyicidir. Çünkü imparatorluğun hem savaşın yol açtığı krizden kurtulmak hem de savaşa finansman sağlamak üzere mevcut mali uygulamalarda yapmış olduğu bazı düzenlemelerin etkileri yüzyıl içerisinde de sürmüştür.

Bu kriz ortamından kurtulmak ve savaşa finansman sağlamak için hazine gelirlerini arttırmaya yönelik olarak imparatorluk; öncelikle, saray ve askeri harcamaları kısma, hazine borçlarını erteleme gibi bazı klasik tedbirlere başvurmuştur.¹⁸⁶ Bunların yanı sıra, paradan da bir finansman kaynağı olarak faydalanma yoluna gitmiştir. Bu anlamda 1685'te

¹⁸¹ "İmparatorluğun ortakları" tanımlaması ve taşradaki iktidar sahiplerinin bu dönüşümü hakkında detaylı bilgi için bkz.: A. Yayıoğlu, *Partners of the Empire...*; aynı yazar, "Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk: Çatışma mı, Ortaklık mı?", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 557-578.

¹⁸² E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, s.77-85.

¹⁸³ Bu ilkeler için bkz.: M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 45-98.

¹⁸⁴ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitabevi yay., İstanbul 2003, s. 10.

¹⁸⁵ İmparatorluk bütçesi, 1690-91'de 247.126.957; 1691-92'de 110.984.245; 1692-93'te 262.217.191; 1698-99'da 63.560.888 akçe açık vermiştir. Bkz.: Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 27/1-2, İstanbul 1969, s. 97; M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 106.

¹⁸⁶ A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 516-519.

tekrar faaliyete soktuğu darphanede büyük miktarda mangır üretimi yapan imparatorluk, ürettiği mangırlardan kısa süre içinde bir hayli gelir sağlamıştır.¹⁸⁷ Ayrıca 1690 yılında zolota tabir edilen gümüş sikke de basılmış ve muhasebe kayıtlarının tutulması noktasında esedî kuruş adıyla bir hesap parası da oluşturulmuştur. Bu süreç, Osmanlı kuruşunun doğuşunu tetiklemiş ve 20 Ekim 1719’da darp edilerek piyasaya sürülen Osmanlı kuruşu, Osmanlı para sisteminin temel birimine dönüşmüştür.¹⁸⁸ Böylece imparatorluk, bir yandan 1760'lara kadar sürecek istikrarlı bir para düzenine geçerken, bir yandan da imparatorluğun merkezi ile uzak eyaletleri arasındaki parasal bağları da güçlendirmiştir.¹⁸⁹ Ancak bu düzen, yüzyılın ikinci yarısında mali açıdan daha büyük felaketlere yol açan savaşlar nedeniyle yapılan ve sarraflar için de önemli bir gelir kapısına dönüşen para tağşişleriyle¹⁹⁰ tekrar bozulmuştur. Dolayısıyla kuruş, 1760-1812 arasında yılda ortalama yüzde 3 ila 3,5 oranında değer kaybetmiştir.¹⁹¹

İmparatorluk, para basımı dışında, hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla imdâdiye gibi avarız¹⁹² türü vergileri de devreye sokmuştur. Önceleri daha çok sefer zamanlarında talep edilmiş olan imdâdiye vergisi, 1718 yılından itibaren düzenli hale getirilerek, imdâd-ı hazariye adıyla barış dönemlerinde de toplanmaya başlanmıştır. Böylelikle gelirleri azalan vezir, beylerbeyi, sancak beyi vb. yönetici elitlerin, idari ve

¹⁸⁷ Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, İstanbul 1965, s. 75-89.

¹⁸⁸ 1 kuruşun 120 akçeye tekabül ettiği Osmanlı kuruşunun doğuşu hakkında geniş bilgi için bkz.: Ömerül Faruk Bölükbaşı, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)”, *Osmanlı İstanbulu VI*, Edt.: Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2019, s. 399-415; aynı yazar, “Guruş”, *The Encyclopaedia of Islam*, 3, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 55-56.

¹⁸⁹ Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 169-203, 247.

¹⁹⁰ Yapılan tağşişler sonucu değeri azalan eski ve nakıs paralar sarraflar aracılığıyla piyasadan toplanarak darphaneye teslim edilirdi. Bu da onlara büyük gelirler sağlamaktaydı. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 87-104, 125-132.

¹⁹¹ B. McGowan, “Ayanlar Çağı (1699-1812)”, s. 834.

¹⁹² Savaş gibi olağanüstü durumlarda toplanan avarız vergisinin 828 milyon akçelik 1692 bütçesindeki payı 188 milyon akçe iken, 1715 bütçesindeki payı 134 milyona kadar düşmüştür. Halil Sahillioğlu avarız vergisindeki bu azalışa imdâdiye vergisinin neden olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 109.

askeri yükümlülüklerini yerine getirmek için ek gelir kapısına dönüşen imdâdiyeler, aynı zamanda, ayanların taşrada güç kazanmalarında da pay sahibi olmuştur.¹⁹³

Gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisinde 1691 yılında yapılan düzenlemeler, imparatorluğun mali çıkmazdan kurtulmak için başvurduğu önemli çözümlerden bir diğeridir. Önceden hane başına toplanan ve bölgeden bölgeye farklı uygulamaların görüldüğü cizye; artık, bütün imparatorlukta aynı orana getirilerek, üç ayrı ödeme (düşük (1 altın), orta (2 altın) ve yüksek (4 altın)) düzeyinde cemaatlerin yetişkin erkeklerinden alınmaya başlanmıştır. Hazineye yılda 240 milyon akçe gelir sağlayan bu yeni düzenleme¹⁹⁴ ilk olarak İstanbul'a yakın bölgelerde (1690-1691) uygulanmıştır. Daha sonra ise Balkan sınır vilayetleri (1700-1703) ile Doğu Anadolu ve Arap vilayetlerini (1734-1735) kapsayacak şekilde genişletilmiştir.¹⁹⁵ Bu haliyle Tanzimat'a kadar sürecek olan cizye, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı bütçesine yaklaşık yüzde 40 oranında bir katkı sunmuştur.¹⁹⁶

İmparatorluğun savaşın finansman ihtiyacını karşılamak için bu dönemde yaptığı en önemli düzenleme ise, devlete ait vergi toplama hakkının özel kişilere devredildiği ve sarrafların da kefil ve finansör sıfatıyla yer aldıkları iltizam sisteminde¹⁹⁷ olmuştur.

¹⁹³ H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye...*, s. 53-57; B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 838-839; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 53-64; A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 577-584; Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiye", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

¹⁹⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 527-529.

¹⁹⁵ Linda Darling, "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 160.

¹⁹⁶ Gülfetin Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, Haz.: Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s. 127.

¹⁹⁷ Erken dönemlerden itibaren tımar sisteminin tamamlayıcısı olarak, tımar sistemi içine yerleştiremeyen gelirlerin toplanması usulü olan iltizam sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artan nakit ihtiyacı dolayısıyla 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazanmıştır. Halil İnalçık'a göre bu sistem, devletin idari-mali yapısının belkemiğini oluşturmaktadır. Bkz.: H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye...*, s. 57-62. İltizam sistemiyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 154-158; M. Çizakça, *...İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 123-141; E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003. E. Özvar, mali yapının önemli kalemi olan vergi toplayıcılığının, yani iltizam sektörünün, kullar arasında öncelikli olarak tercih edilmesinde, imalat, ticaret esnafılık ve finansman sektörlerinin servet birikimi yolunda vaat ettiklerinin sınırlı olmasından dolayı olduğunu belirtmektedir. Ona göre iltizam sektörü, güvenlik karşılığında kulların servet edindiği bir yoldur. Bu yol sayesinde sultan, servetinden kullarını hissedar ediyor, bunun karşılığında da kullar, sultanın ya da devletin içte ve dışta güvenliğini temin etmiş oluyordu. Bkz.: Erol Özvar, "Servet ve Güvenlik Arasında Osmanlı Sultanı", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 13, İstanbul 2003, s. 59.

Malikane sistemi olarak adlandırılan ve zamanın baş defterdarının belirlediği esaslar çerçevesinde ilan olunan 1695 tarihli fermanla yürürlüğe konulan bu yeni düzenleme¹⁹⁸, 18. yüzyıl Osmanlı mali tarihinin şekillenmesinde temel rol oynamıştır.

Devletin mukataaları kullanarak bir tür uzun dönemli iç borç aldığı malikane sistemi, mali zaruretlerin yanı sıra, kısa süreli sözleşmelerle (1-3 yıl) sık sık değişen iltizam sahiplerinin aşırı kâr hırsıyla tahribe uğrattıkları vergi kaynakları üzerinde yarattıkları olumsuzlukları¹⁹⁹ gidermek amacıyla uygulamaya konulmuştur. Mukataaların kayd-ı hayat şartıyla, yani ömür boyu mültezimlere ihale edildiği bu sistemde, iltizam sisteminden farklı bir şekilde, "muaccele" adı verilen peşin bir ödeme talep edilmekte ve müzayede bu peşin ödeme miktarı üzerinden gerçekleşmekteydi. Devlet tarafından önceden sabit olarak belirlenen yıllık bedel (mal) ise, müzayede sırasında arttırılıp azaltılamazdı. Müzayedede en yüksek muaccele teklifini veren müteşebbis, devlet tarafından verilen bir beratla serbestiyet üzere hayatta oldukça tasarruf etmek koşuluyla malikaneyi üzerine alır, muacceleli ödedikten sonra, her yıl, üç taksit halinde, yıllık bedeli ve bu bedelin %5 ile 20 arasında değişen kalem harçlarını hazineye verirdi. Malikane sahibi isterse, bulunduğu yerin kadısına bildirmek koşuluyla, tasarruf ettiği malikanesini başkasına devredebilir, kiralayabilir veya satabilirdi. Malikane sahibinin ölümü halinde ise varisleri mahlul kalan hisselerine yönelik hak iddiasında bulunabilirdi.²⁰⁰

¹⁹⁸ M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 106; E. Özvar, ...*Malikâne Uygulaması*, s. 20.

¹⁹⁹ İltizam sisteminde en yüksek teklifi yapan mültezime tahvil adı verilen ve genellikle bir ile üç yıl arasında değişen süreler içinde ilgili mukataanın vergi toplama hakkı verilirdi. Ancak daha fazla veren olursa devlet mukataayı başka birine verebilirdi. Mültezim, şartlara göre birden fazla tahville mukataayı üzerine alabilirdi. Bu şekilde altı, dokuz hatta on iki yıllık tahvillere rastlamak mümkündür. Buna karşılık, mültezimin bir tahvil süresi kadar dahi mukataayı tasarruf edemediği durumlar da olabilirdi. Bu ise vergi kaynağının tahrip edilmesine ve uzun vadeli yatırımların yapılamamasına sebebiyet veriyordu. Ayrıca kısa süreliğine mukataayı üzerine alan mültezimler, mukataaların bulunduğu bölgelere nadiren gidiyor, bunun yerine mukataayı, üç beş bölüme ayırıp "pare mukataaları" haline getirerek, vergi toplama ayrıcalığını başkalarına devreden sözleşmelerle, "pare mukataacıları" adı verilen ve daha çok yöre halkından olan alt mültezimlere bırakıyorlardı. İstanbul'dan taşraya uzanan ve bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı bir mültezimler ağı yaratan bu durum, ikinci hatta üçüncü el mültezimlerin aynı vergi ünitesinden kâr elde etmesine yol açtığından, vergi kaynaklarının tahribine neden oluyordu. Bkz.: E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 97-104.

²⁰⁰ M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 106-110; E. Özvar, ...*Malikâne Uygulaması*, s. 20-23; M. Çizakça, ...*İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 141-142.

Bu şartlar dahilinde yürürlüğe giren malikane sistemi, geliri düşük mukataaların satışa çıkarılmasıyla öncelikle Suriye ve Doğu Anadolu'da uygulamaya konulmuş ve zamanla orta ve yüksek rütbeli askeri zümre mensuplarına tahsis edilen hasları da kapsayacak şekilde, her türlü gelirin sistem içine alınmasıyla genişlemiştir.²⁰¹ Malikane sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, büyük çoğunluğu İstanbul'da oturan ve sayıları bin ile iki bin arasında değişen, bürokrasinin farklı katmanlarına mensup bir rantiyeye zümresi oluşmuştur.²⁰² Bu zümre, amiller ve alt mültezimlerle iş görüyor, sarraflar da finansör olarak²⁰³ bu zümreyi destekliyordu. Dolayısıyla bürokratlar, vezirler, saray görevlileri, önde gelen din adamları ve ordu mensuplarını birbirine bağlayan karmaşık bir mali patronaj ve yeniden dağıtım devresinin kurulmasını sağlayan malikane sistemi²⁰⁴, merkezden taşraya uzanan bir zincirden bağımsız halkalara dönüşen yeni bir ilişkiler ağı oluşturuyor ve taşranın ileri gelenleri ayanların yükselişini de perçinliyordu.²⁰⁵

Devletin mali bunalımına ilk etapta çözüm getiren malikane sistemi, beklenen faydayı sağlamadığı gerekçesiyle 1716 yılında Şam, Halep ve Diyarbekir eyaletleri dışındaki bölgelerde kısa süreli olarak kaldırılmış olmasına rağmen, bir yıl içerisinde tekrar uygulamaya konulmuştur. Bunda, bu dönemde devam eden savaşın finanse edilmesi düşüncesi etkili olmuştur.²⁰⁶ Bu haliyle, kaldırılışına kadar uygulamada olan malikane sistemi, 1722'de 1.45 milyon kuruş, 1745'te 4.34 milyon kuruş, 1768'de 9.78 milyon kuruş ve 1787'de 13.16 milyon kuruşa varan toplam satış tutarına ulaşmıştır.

²⁰¹ Genişleyen malikane yatırımlarının 1741'de %58'i Ege ve Balkanlar'da iken, %42'si Anadolu ve Arap topraklarında yer almaktadır. E. Özvar, ...*Malikâne Uygulaması*, s. 24, 25, 30-31; B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 836-837; L. Darling, "Kamu Maliyesi...", s. 161, 163.

²⁰² McGowan, a.g.m., s. 837.

²⁰³ Ş. Pamuk, müzayedelere ilişkin arşiv belgelerinin, ilk bakışta, malikanelerin Osmanlı askeri ya da devlet sınıfının denetiminde olduğu izlenimini vermesine rağmen, bunların ötesine geçildiğinde, malikanecilerin ardında, onlara peşin ödeme yapmaları için borç veren, malikaneyi daha küçük alt birimlere ayırarak vergi toplama sürecini örgütleyen sarrafların olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 217. Sarrafların malikane sistemindeki rolleri ile ilgili ayrıca bkz.: M. Çizakça, ...*İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 147-148.

²⁰⁴ A. Salzman, ...*Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 137; aynı yazar, "Eski Rejim ve Osmanlı Ortadoğu'su", s. 523-540.

²⁰⁵ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 382; K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 309-310.

²⁰⁶ E. Özvar, ...*Malikâne Uygulaması*, s. 25; E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 109.

Malikane satışlarından elde edilen bu gelirler, yüzyılın ilk yarısında, bir yandan Osmanlı sarayına lüks ve ihtişam sağlarken, bir yandan da imparatorluğun çıkan birçok küçük savaşı bütçe açığı olmaksızın finanse etmesine vesile olmuştur.²⁰⁷

Malikane sistemi dahil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karlofça Antlaşması'yla sonlanan uzun savaş döneminin yarattığı kriz ortamından kurtulmak ve savaşı finanse etmek üzere uyguladığı mali politikalar, devlet bütçesine ait gelirlerde, 1700-1710 ile 1760-65 yılları arasında, 10 milyon kuruştan 14,5 milyon kuruşa varan bir yükseliş sağlamıştır.²⁰⁸ Mali yapıdaki bu olumlu gelişmeler sayesinde imparatorluk, yüzyılın ikinci yarısına istikrarlı bir şekilde girmiş ve devam eden görece barış döneminin de etkisiyle, III. Osman ve III. Mustafa'nın cülus bahşişleri de rahatlıkla verilebilmiştir.²⁰⁹ Hatta bu dönemde imparatorluk, hazinenin kendi içinde de reform girişimlerinde bulunmuş ve bu bağlamda Osmanlı piyasasının ve devlet hazinesinin nakit ihtiyacını para basarak karşılayan darphane, Osmanlı maliye örgütü içerisindeki statü ve işlevinde yapılan değişikliklerle, bir ihtiyat hazinesine dönüştürülmüştür.²¹⁰

Darphanenin bu dönüşümü, 1757 yılında sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın Darüssaade Ağası'nı ortadan kaldırışının ardından²¹¹, harem kontrolünde olan büyük miktarda vakıf mallarına el konularak idaresinin darphaneye bırakılmasıyla başlamış ve 1764 yılında tamamlanmıştır.²¹² Yaşanan bu dönüşüm sonucu darphane, istikrar döneminin bozularak, imparatorluğun tekrar bunalım ve kriz ortamına girdiği 1768-1774 ve 1787-1792 savaşlarının finansmanında Hazîne-i Âmire'ye yaklaşık 60 milyon kuruş destek sağlarken, aynı zamanda, Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu Rusya'ya ödenecek olan tazminatın büyük bir bölümünü de finanse edecektir.²¹³ Ancak bu, Küçük Kaynarca

²⁰⁷ L. Darling, "Kamu Maliyesi...", s. 163.

²⁰⁸ Darling, a.g.m., s. 163.

²⁰⁹ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 74; A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 591.

²¹⁰ 18. yüzyılda faaliyetleri kontrol altına alınarak merkezleşen darphanenin ihtiyat hazinesi olarak dönüşümü ve oynadığı rolle ilgili geniş bilgi için bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 133-200.

²¹¹ Bu dönemdeki Darüssaade ağası, Ebu Kuf Ahmed Ağa'dır. Ahmed Ağa, kendi nüfuzunu artırmak için, Koca Ragıb Mehmed Paşa ile girmiş olduğu mücadelenin kurbanı olmuştur. Harem sadrazamları kontrol etmesine dayanan ve neredeyse bir yüzyıldır devam eden bu tür mücadeleler, tam olmasa bile, Ahmed Ağa'nın ölümüyle son bulmuştur. Bkz.: Bölükbaşı, a.g.e., s. 133-135.

²¹² A.g.e., s. 133-139.

²¹³ A.g.e., s. 21, 179, 196.

Antlaşması'nın imparatorluğa yüklediği 7,5 milyon kuruşluk yüke ve tekrar kronikleşen bütçe açıklarına²¹⁴ çare teşkil etmemiştir.

Bu noktada imparatorluk, bir yandan, yüzyılın başlarındakine benzer şekilde²¹⁵, müsadere gibi²¹⁶ klasik tedbirlere başvururken, bir yandan da yeni mali çıkış yolları arama gayretine düşmüştür. Malikane sahiplerinden %10 ile 15 oranında tahsil edilen “cebelü bedeliyesi²¹⁷”; çok acil ihtiyaçların giderilmesi için Mısır hazinesi tarafından ihraç edilen askeri sınıf mensuplarına ait maaşların yüzde 20'lik kısmını ihtiva eden ve sarrafların alıp sattığı bonoların yer aldığı tahvil piyasası; askerlerin maaşlarının bir bölümünü içerde tutarak, onlara para yerine maaş belgesi (esame) verme²¹⁸ bunlardandır. Ancak imparatorluk bunlarla yetinmeyecek ve malikane sisteminin bir uzantısı olarak, esham sistemini 1775 yılında devreye sokacaktır.²¹⁹

²¹⁴ 1785 yılı bütçesi 2.555.348,5 kuruş açık verirken, 1788 yılında bu oran 5.052.500 kuruşa yükselmiştir. Bkz.: Gülfettin Çelik, *1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 79.

²¹⁵ Yüzyılın hemen başlangıcındaki uzun savaş dönemi ile 1730 arasında pek çok üst düzey devlet adamı müsadereye uğramış bu müsaderelerden hazineye önemli miktarlarda gelir aktarılmıştır. Bunların bazıları şöyledir: Trablıuşam valisi Hasan Paşa (1684): 50 milyon akçe; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: 225 milyon akçe; Vezir Kara İbrahim Paşa: 172 milyon akçe; Şeyhülislam Feyzullah Efendi: 49.362.540 akçe; Damat İbrahim Paşa ve kethüdası Mehmed Efendi: 1.771.780.800 akçe. Bkz.: A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 540-541.

²¹⁶ Müsadereler, yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlar sırasında daha da yoğunlaşmıştır. Pek çok üst düzey devlet görevlisinin yanı sıra, ilişki ağlarını inceleyeceğimiz darphane sarrafı Bedros ve Sakızlı Dimitri gibi sarraflar da bu müsaderelerden payını almıştır. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan bu müsaderelerden, 1766-1794 yılları arasında, toplam 11.663.484 kuruşluk bir gelir elde edilmiştir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 173-175.

²¹⁷ Cebelü bedeliyesi sadece bu döneme özgü değildir. Tımar sistemi içerisinde de savaşa katılmayan sipahiler böyle bir vergi vermiştir. Bu vergi, 17. ve 18. yüzyıllarda daha da yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, savaşlar nedeniyle artan mali sıkıntılara çare olması için ilk akla gelen çözüm yollarından biri olmuştur. 1768 yılında cebelü bedeliyesinden hazine 1.467 milyon kuruşluk bir gelir elde etmiştir. Bkz.: Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 75; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 171-173. Cebelü bedeliyesi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz.: Hülya Taş, “Osmanlı Maliyesinde “Bedel” Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler 1*, Edt.: Mustafa Öztürk, Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yay., Elazığ 2013, s. 291-311.

²¹⁸ B. McGowan, “Ayanlar Çağı (1699-1812)”, s. 839.

²¹⁹ Sistemle ilgili bkz.: Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 79-88; A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 591-598; M. Genç, *...Devlet ve Ekonomi*, s. 188-197; M. Çizakça, *...İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 158-166; H. V. Aydın, *...Esham Uygulaması*.

Bir iç borçlanma yöntemi olarak 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden esham sisteminde, bir vergi kaynağının yıllık gelirinin faiz denilen belirli bölümleri, sehimler halinde parçalara ayrılarak, yıllık kârın beş-altı katına özel şahıslara “muaccele” adı verilen peşin bir meblağ karşılığında kayd-ı hayat şartı ile satılmaktadır.²²⁰ Kadınlar ve gayrimüslimler de dahil, farklı toplumsal kesimlerin hissedar olabildiği bu sistem, imparatorluğa, birkaç girişimci yerine daha geniş bir kitleden borç alma imkânı sağlamıştır.²²¹

Esham sisteminde, muaccele ile birlikte onun %5-10'u kadar tutan dellaliye ve kalem harçlarını hazineye yatırdıktan sonra hissedarlara kendi adlarına düzenlenen bir berat verilirdi. İsteyen kişi, beratını aldıktan sonra, muaccelenin %10'una tekabül eden "kasr-ı yed" resmini hazineye yatırarak hissesini başkasına satabilirdi.²²² Hissedarlar, paylarının sadece yıllık faizini taksitler halinde alır, mukataanın idaresine hiçbir şekilde müdahale edemezlerdi. Mukataaların idaresi, doğrudan devlet tarafından atanan eminler ya da mültezimler tarafından yürütülürdü. Mukataanın işletmesini üzerine alan eminler, hissedarlara kâr payının yanı sıra, gelir kaynağının masrafları ve bundan kaynaklanan ödemeleri yapardı. Bu ödemeler için eminler, genellikle, İstanbul'da bulunan sarrafları kullanırlardı.²²³

Bu minvalde, ilk olarak, İstanbul Duhan (Tütün) Gümrüğü mukataasında 400.000 bin kuruşluk bir faiz ödemesiyle uygulamaya başlanan esham sistemi, zamanla, diğer duhan gümrükleri ile Kıbrıs muhassıllığı, İzmir ve Galata voyvodalıkları gibi bazı mukataaları da kapsayacak şekilde, malikane sisteminin aleyhinde genişlemiş ve 19. yüzyılın başlarında 50 milyon kuruşluk bir gelir hacmine ulaşmıştır.²²⁴ Esham sistemi, esham sahiplerine her yıl ödenmesi garanti edilen faiz taksitlerinin fazla oluşu ve kişiler arası satışlar ile mahlul eshamların izlenememesi dolayısıyla uzun vadede imparatorluğun

²²⁰ Genç, *a.g.e.*, s. 188.

²²¹ Esham alıcılarının profilleri hakkında bkz.: H. V. Aydın, *...Esham Uygulaması*, s. 145-190.

²²² M. Genç, *...Devlet ve Ekonomi*, s. 188-189; Aydın, *a.g.t.*, s. 105-129.

²²³ Aydın, esham sisteminde sarrafların sadece borç ve kefaletle bazı kişilerin para ihtiyacını karşılamadıklarını, onların, kendi adlarına veya devletten alacaklarına karşılık olarak esham aldıklarını ve hatta, zamanla, berat işlemlerinde yaşanan bazı aksaklıklar ve boşluklar nedeniyle başkalarının esham kaimelerini de piyasadan topladıklarını belirtmektedir. Bkz.: Aydın, *a.g.t.*, s. 55, 185-189. Esham sisteminde sarrafların oynadıkları rolle ilgili ayrıca bkz.: A. Yayıoğlu, “Perdenin Arkasındakiler...”, s. 375-396.

²²⁴ Aydın, *a.g.t.*, s. 57, 59-104.

zararına işleyen bir uygulama olsa da, kısa vadede, tıpkı malikane sistemi gibi, imparatorluk için yararlı olmuştur.²²⁵

Esham sistemine rağmen imparatorluk, kriz ortamından çıkış yolları aramayı sürdürmüştür. Öncelikle, savaşın finansmanı için, önemli devlet adamları, tüccar ve sarraflara başvurulmuştur. Bu doğrultuda, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan savaş sürerken alınan 600.000 kuruş değerindeki borcun yanı sıra, Bursa zenginlerinden de 750.000 kuruş değerinde borç talep edilmiştir.²²⁶ Ayrıca sarraflardan da kısa süreli ve küçük bazı istikrazlar yapılmıştır.²²⁷ Ancak bunlar, imparatorluğu krizden çıkarmaya yetmemiştir. Dolayısıyla imparatorluk, ilk defa, alternatif olarak, yabancı ülkelerden borç alma yolunu da tercih etmiştir. Fas gibi Müslüman ülkelere müracaat edilmiş olmakla birlikte, istenen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine imparatorluk, rotayı Avrupa'ya çevirmiştir. Bu bağlamda Hollanda, İspanya ve Fransa'dan borç talep edilmiş olsa da, bu talepler de karşılıksız kalmıştır.²²⁸

Karşılıksız kalan bu ilk dış borç alma girişimleri, imparatorluğu başka çareler aramaya yönlendirecek ve bu noktada da III. Selim, askeri reformları desteklemek amacıyla, Hazîne-i Âmire'nin²²⁹ yanında yeni hazineler oluşturacaktır. Bu bağlamda Nizâm-ı Cedîd ordusunun finansmanı için İrad-ı Cedîd Hazinesi (1793) kurulurken, tahlil temin sistemini finanse etmek üzere 1795 yılında Zahîre Hazinesi faaliyete sokulmuştur. Bunu, 1805 yılında Tersane Hazinesi izlemiştir. Böylece imparatorluk, tekli hazine sisteminden çoklu hazine sistemine geçmiştir. Bu hazineler 1793-1807 arasında işlevlerini yerine getirmiş olmakla birlikte, reformların sonlanması onları da etkilemiştir.²³⁰

²²⁵ A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 598; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 84-88. L. Darling, esham sisteminin 19. yüzyılın ortalarına kadar İmparatorluğun dış borca girmesini engellediğini belirtmektedir. Bkz.: L. Darling, "Kamu Maliyesi...", s. 165.

²²⁶ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 135-136; A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 639. Bursa zenginlerinden talep edilen borçla ilgili ayrıca bkz.: Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23/2, Bursa 2012, s. 269-281.

²²⁷ Cezar, *a.g.e.*, s. 125, 136; Ş. Pamuk, *...Paramın Tarihi*, s. 219; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 42-43.

²²⁸ Cezar, *a.g.e.*, s. 137-138; A. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 639-641.

²²⁹ Bu döneme kadar Osmanlı maliye teşkilatı, Hazine Âmire ve Enderun Hazinesi olmak üzere iki ana hazine üzerine kuruludur. Asıl hazine Hazine-i Âmire'dir. Enderun Hazinesi ise padişahın şahsi hazinesi olup, Hazine-i Âmire'nin yetersiz kaldığı durumlarda devreye sokulmuştur. Bkz.: A. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 274-285.

²³⁰ İrad-ı Cedid Hazinesi, Nizam-ı Cedid'le birlikte 1807 yılında kaldırılırken, Zahire Hazinesi ile Tersane Hazinesi, sırasıyla, 1826 ve 1838'e kadar varlıklarını koruyacaktır. Bu hazineler ve oynadıkları rollerle ilgili bkz.: Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 620-638; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 151-234.

Mali yapıdaki bu inişli çıkışlı gidişat, ekonomide de kendini göstermiştir. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ekonomisinin hemen hemen bütün sektörlerinde bir genişleme görülmüştür.²³¹ Dünya konjonktüründe yaşanan gelişmelerin de rol oynadığı²³² bu genişlemeyle, uzak pazarlar için üretim yapan sanayi imalatı hızla gelişmiştir. İstanbul, Halep, Bursa, Tokat, Edirne ve Selanik gibi merkezlerde el sanatlarına dayalı sanayi üretiminde, özellikle dokumada, bir artış ve yayılma yaşanırken, yeni faaliyet dalları da ortaya çıkmıştır.²³³ Tarım ve ihracatta da bu artış hissedilir. Bu dönemde, kısıtlamalar zaman zaman devam etse de, hububat ihracatı üzerindeki yasaklar kaldırılarak ihracat serbestisi getirilmiştir.²³⁴ Ancak yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ivme tersine dönecek, imparatorluk, giderek belirginleşen bir daralma ve üretim azalmasıyla karşılaşacaktır. Bu daralma ve üretim azalması, yıllık %5'e varan enflasyon oranıyla, fiyatlarda, 1760'lardan 1800'lere kadar, %200'ü geçen bir yükselişe neden olmuştur.²³⁵

18. yüzyıla kadar Osmanlı dış ticaretinde var olan Doğu-Batı dengesi, tıpkı siyasi alanda olduğu gibi, Avrupa devletlerinin lehine değişmekle birlikte²³⁶, yüzyılın 1760'lara kadar olan ilk periyodu ticaretin parlak olduğu bir dönemdir. Bu parlaklık, yüzyılın sonlarında 290 milyon kuruşa varan ticaret hacmiyle, yüzyılın ikinci döneminde de sürmüş gibidir.²³⁷ Bunda, kapitülasyonlarla Avrupa devletlerine tanınan ticari ayrıcalıklar²³⁸ etkili olsa gerektir. Ayrıca

²³¹ M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 214.

²³² R. Kasaba, ...*Dünya Ekonomisi*, s. 21; B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 833.

²³³ Bu faaliyet dalları, 1709'da kurulan gemi çapası dökümhanesi, 1718'de kurulan çini imalathanesi, 1720'de kurulan basma ve ipekli dokuma imalathaneleri ile 1744/45'te kurulan kâğıt manifaktürüdür. M. Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, s. 214-215, 258-259.

²³⁴ Genç, *a.g.e.*, s. 215.

²³⁵ Bu dönemde, Ankara, Bursa, Selanik, Tokat gibi önemli dokuma merkezlerinde gerek tezgâh sayısında ve gerekse üretim hacminde önemli bir düşüş yaşanmış, hatta, bir zamanlar ürettiği sabunu ihraç eden Girit, İstanbul'un sabun ihtiyacını bile karşılayamaz duruma düşmüştür. Benzer bir daralma tarımda da kendini göstermiş ve başta hububat olmak üzere birçok ürünün ihracı yasaklanmıştır. Bkz.: Genç, *a.g.e.*, s. 216-217, 219.

²³⁶ Suraiya Faroqi, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Türkiye Tarihi 3*, Edt.: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 2011, s. 203.

²³⁷ B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 848.

²³⁸ Kapitülasyonlarla ilgili bkz.: Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 245-252. Bu dönemde, özellikle de 1740 kapitülasyonlarıyla birlikte, Fransızlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla olan ticaretinde önem kazanmış ve Osmanlı coğrafyasında etkin bir ticaret ağı oluşturmayı başarmıştır. Ancak bu önem, 1783'te Karadeniz'in yabancı deniz taşımacılığına açılması, Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları nedeniyle azalmıştır. İmparatorluğun büyük ticaret ortağının yarattığı bu boşluğu

imparatorluğun giderek kapitalist dünya ekonomisine eklememesini de buna eklemek gerekir.²³⁹ Ancak bu gelişmeler, imparatorluğun kendi tüccarlarından ziyade, yabancı tüccarlara yarar sağlayacaktır. Çünkü yabancı tüccarlara uygulanan %3 gibi düşük gümrük uygulamaları, imparatorluğun kendi tüccarını onlarla rekabet edemez hale getirmiştir. Dolayısıyla bu durum, Avrupalı devletlerin Doğu-Batı ticaretinde zaten aracı olarak kullandığı Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan imparatorluğun gayrimüslim tüccarlarını²⁴⁰, kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanmak için, onların himayesine girmeye sevk etmiştir.²⁴¹ Fakat tercümanlık beratlarının, imparatorluk nezdinde sınırlarının bulunduğu

ise, kısmen Batılı rakipleri ve en çok da Napolyon savaşlarının sonuna kadar ticaret ve denizcilikte bir canlanma yaşayan Rumlar gibi yerel tüccarlar doldurmuştur. Bkz.: Edhem Eldem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 380-381; R. Kasaba, ...*Dünya Ekonomisi*, s. 24-25, 30-32. Fransa'nın 18. yüzyılda artan ticari önemi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz.: Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

²³⁹ İmparatorluğun kapitalist dünya ekonomisine eklememesiyle ilgili geniş bilgi için bkz.: R. Kasaba, ...*Dünya Ekonomisi*. S. Faroqhi, İmparatorluğun yüzyılım sonunda Avrupa ile çok daha sıkı bağlantılar kurmakla birlikte, bu durumun, hiç değilse, 1760'lara kadar Osmanlı mamul madde üretimine köstek olmadığını belirtmektedir. S. Faroqhi, "İktisat Tarihi...", s. 200. M. Zilfi, Osmanlı'nın ekonomik zayıflığına dair emarelerin 18. yüzyılım başından itibaren imparatorluğun hem içindekiler hem de dışındakiler için gözle görülür bir hale geldiğini, ancak yaklaşık 1770'ler sonrasında Avrupa'nın Osmanlı Akdenizi'nde ticarete ve hatta ekonominin tamamına hükmettiğini belirtmektedir. Ayrıca Zilfi, imparatorluğun Avrupa hakimiyetindeki dünya ekonomik ağına eklememesi noktasında, tarihçilerin 18. yüzyılım son çeyreğine yerleştirilen bir kronolojide hemfikir olduklarını vurgulamaktadır. Bkz.: M. C. Zilfi, ...*Kölelik ve Kadınlar...*, s. 29, 37.

²⁴⁰ Bruce Masters, 18. yüzyıl ortalarında Hristiyan tüccarların Batı Avrupa'nın ticaret şirketleriyle bazen iş birliği, bazen rekabet içinde imparatorluğun ihracatına hâkim olduklarını belirtmektedir. Bkz.: Bruce Masters, "Değişen Bir Dünyada Hristiyanlar", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 329. Minna Rozen ise Franko Yahudilerin İmparatorluğun İtalya'yla yaptığı ticaretin büyük kısmını ellerinde tutmalarının yanı sıra, 18. yüzyıl ortalarında Hindistan ve İran'a geçiş yolu olarak kullanılan Basra'yla ticaret yapmaya başladıklarını belirtmektedir. Bkz.: Minna Rozen, "Osmanlı Yahudileri", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 322. M. Greene, Rum tüccarların 18. yüzyılda bütün Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de hafife alınmayacak bir güç olduklarını dile getirmektedir. Bkz.: M. Greene, ...*Rumlar 1453-1768*, s. 185. Doğu-Batı ticaretinde gayrimüslim araçların rolleri ile ilgili ayrıca bkz.: R. Kasaba, ...*Dünya Ekonomisi*, s. 30-33; S. Faroqhi, "Krizler ve Değişim...", s. 646-648; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1 Bizans'tan Tanzimat'a*, Belge Yay., İstanbul 2015, s. 479-483; Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Yay., Ankara 1995, s. 125-152; Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, vol. 20/2, 1960, s. 234-313.

²⁴¹ Aldıkları beratlarla konsolos tercümanı olarak Avrupa devletlerinin himayesine giren gayrimüslim tüccarlar, tıpkı yabancı tüccarlar gibi, düşük gümrük vergisi vermiştir. Avrupa devletlerinin himayesinden sadece gayrimüslim tüccarlar değil, sarraflar da dahil diğer Osmanlı tebaası zimmiler de yararlanmıştır. Geniş bilgi için bkz.: A. İ. Bağış, ...*Gayrimüslim Tüccarlar*; N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 308-311; A. Salzmann, ...*Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 171; Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı*

özellikle belirtmek gerekir. Zira imparatorluk, üçüncü bölümde de görüleceği gibi, icabında, çok çabuk bunları hiçe saymıştır. III. Selim bunu engellemek amacıyla gayrimüslim tüccarlara "Avrupa tüccarı" unvanıyla benzer ayrıcalıklar tanımış olsa da pek etkili olamamıştır.²⁴²

Avrupa ile ticari ilişkilerin artışı bir yandan imparatorluğun ekonomi üzerindeki kontrolünün zayıflamasına yol açarken, bir yandan da İstanbul, İzmir gibi belli başlı önemli şehirleri, Viyana, Venedik, Livorno, Londra, Amsterdam gibi Avrupa'nın önde gelen ticaret merkezlerine daha fazla yakınlaştırarak, farklı din ve etnik kökenden birçok insanı birbirine bağlayan yeni ağlar oluşmasına neden olmuştur.²⁴³ Bu ağlar, Recep Boztemur tarafından "gayrimüslim ticaret ağları"²⁴⁴ olarak adlandırılmakta ve sarraflar da, hem yaygınlaşan poliçe ticareti²⁴⁵ hem de kendi cemaatleri aracılığıyla, küresel finans kapitalizminin yörüngesine yerleştikleri bu ağların bir parçasını teşkil etmektedir.²⁴⁶

Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014. Boogert, sarrafların yabancı konsolosların dragoman listeleri içerisinde yer almalarının, onlar için, ticari ayrıcalıktan ziyade, imtiyazlı bir statü elde etmenin en emin yolu olduğunu belirtmektedir. Bkz.: M. Boogert, ...18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar, s. 70. Yabancı devletlerin himayesine girmiş sarraflar için bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 65-79.

²⁴² S. Faroqhi, "İktisat Tarihi...", s. 204.

²⁴³ K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 313-319. Barkey, ticarileşmenin, iltizam sistemi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir imparatorluk olmaktan çıkıp, doğmakta olan farklı siyasi oluşumların bir arada bulunduğu bir topluluk olmaya doğru ağır ve tuhaf bir biçimde dönüşmesinin ardında yatan iki önemli süreç olduğunu belirtmektedir. Barkey, *a.g.e.*, s. 301-302.

²⁴⁴ Recep Boztemur, dünya ölçeğinde kurulan kapitalist piyasanın Osmanlı ayağını "gayrimüslim ticaret ağları"nın oluşturduğunu belirtmekte ve bu ağların, Osmanlı modernleşmesinin nimetlerinden en çok yararlanan kesim olduğunu altını çizmektedir. Zirai, ticari ve mali düzenlemelerin, gayrimüslim küçük burjuvazinin Osmanlı toplumu ile Avrupa kapitalist girişimleri arasındaki aracılık konumunu güçlendirdiğini ayrıca dile getirmektedir. Ona göre bu, ikili bir ilişkidir ve bir yandan Osmanlı küçük sermaye sahipleri, bankerleri ve tüccarları, özellikle Tanzimat hukuku aracılığıyla, Avrupa kapitalizmiyle bütünleşme olanağı elde ederken, bir yandan da Osmanlı Devleti, yeni iktisadi ve mali yapısını kapitalist ilişkiler ağına dayandırmaktadır. Ancak bu ikili ilişki, modern kapitalist devleti yaratmakta yetersiz kalmıştır. Bkz.: Recep Boztemur, "XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 387.

²⁴⁵ Edhem Eldem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile Malî Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, Haz.: Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s. 98-99; aynı yazar, "The Trade of Precious Metals and Bills of Exchange in Istanbul in the Second Half of the Eighteenth Century", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, TTK, Ankara 1990, s. 579-589; aynı yazar, "İstanbul...", s. 212; A. Salzmann, ...*Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 171; Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 219; A. Şenyurt, ...*Poliçeci Esnafı*, s. 15-16, 69-91.

²⁴⁶ Rum sarraflar, Rum tüccarların Karadeniz ve Balkanlar'daki deniz ticaretindeki gücünden yararlanarak, ülkelerarası ticaretin finansmanında uzmanlaşıyorken; Ermeni sarraflar, Ermeni cemaati aracılığıyla Avrupa'nın ticaret ve finans ağlarıyla bağlantı kuruyorlardı. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 218. Ermeni sarrafların ticarete oynadıkları rollerle ilgili ayrıca bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 65-75.

1.4. MERKEZ-TAŞRA YÖNETİM DÜZENİ VE TAŞRANIN YÜKSELEN AKTÖRLERİ

Patrimonyal bir yapı arz eden Osmanlı İmparatorluğu'nun²⁴⁷ yönetim düzeni 18. yüzyılda her ne kadar eski temellerine dayalı bir görüntü sergilese de, uygulamada bazı değişimler kendini göstermektedir.²⁴⁸ Bu değişimlerin en başta geleni, hiç kuşkusuz, merkezde ve padişahın rolünde görülmektedir. C. Findley'e göre bu dönemde artık, 16. yüzyılın sonlarından itibaren, seferleri bizzat kumanda ederek ülkeyi yöneten gazi padişahlardan, saray dışına çıkmayan, yönetmekten çok saltanat süren padişahlara ve 1789-1839 arasında tekrar hükmeden, savaşmayan ama yöneten padişahlara geçilen bir dönüşüm yaşanmıştır.²⁴⁹ Bu dönüşüm, Osmanlı padişahını bitmek bilmeyen saray törenlerinin ve dini ritüellerin sabit, sembolik bir figürü haline getirirken, aynı zamanda, iktidarın sarayın dışına kayışını da tetiklemiştir.²⁵⁰

Özellikle IV. Mehmed'in yürütme yetkisini Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya devrettiği 1656 yılından itibaren siyasal yönetim paşa kapısından²⁵¹ idare olunmaya başlanmıştır.²⁵² Siyasal yönetimin paşa kapısına kayması, bir yandan imparatorluğun beyni konumunda olan Divân-ı Hümayûn'un işlevini yitirmesine neden olurken²⁵³, bir yandan da bürokrasinin gelişmesine olanak sağlayarak, devletin sivilleşme eğilimini güçlendirmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun patrimonyal bir yapı arz etmesi ile ilgili değerlendirmeler için bkz.: Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Bâbiâli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014, s. 4-5; C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 89, 97-102.

²⁴⁸ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2010, s. 15.

²⁴⁹ C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 90.

²⁵⁰ Findley, a.g.m., s. 91; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 80-81.

²⁵¹ 18. yüzyılın sonlarına kadar, paşa sarayı, paşa kapısı, bâb-ı âsafî, sadr-ı âzam kapısı, vezir kapısı ve bazen de sadece kapı denilen sadr-ı âzam sarayına, I. Abdülhamid döneminden itibaren bâb-ı âlî denilmeye başlanmıştır. Bkz.: İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 249; Mehmet İpşirli, "Bâbiâli", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 378.

²⁵² C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 101.

²⁵³ Siyasal yönetimin paşa kapısına kaymasına paralel olarak imparatorluğun beyni konumundaki Divân-ı Hümayûn işlevini yitirmeye başlamış ve Divân-ı Hümayûn'un üstlendiği pek çok görev 18. yüzyılın ortalarından itibaren Bâb-ı Âsafî tarafından üstlenilmiştir. Buna rağmen Divân-ı Hümayûn, İmparatorluğun yıkılışına kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bkz.: M. İpşirli, "Bâbiâli", s. 379; Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümayûn", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 431; Fikret Sarıcaoğlu, "Divân-ı Hümayûn'un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 30, İstanbul 2007, s. 88.

²⁵⁴ C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 94-95.

İktidarın sarayın dışına kayması ve gelişen bürokrasiyle imparatorluğun temel siyasi birimleri haline gelen vezir ve paşa kapılarının (hanelerinin) önemleri daha da pekişmiştir.²⁵⁵ Dolayısıyla devlet makamlarına yapılan atamaların çoğu; artık, idari ve mali becerilerin ehemmiyet kazanması nedeniyle, bu kapılardan olmaya başlamıştır.²⁵⁶ Bu, imparatorluğun en büyük kapısını oluşturan sultanın kapı halkı²⁵⁷ için olumsuz bir etki yaratsa da, imparatorluk, bir hanedan politikası olarak yönetici elitler ile saray haremının kadınları arasında düzenlediği evliliklerle, bu kapıları saraya bağlayarak, kulları üzerindeki otoritesini sürdürmeye devam etmiştir.²⁵⁸

İktidarın yeniden üretildiği bu süreçte önemleri artan vezir ve paşa kapıları ile diğer büyük haneler (ulema²⁵⁹ gibi), istihdam, himaye, eğitim olanakları sayesinde yeni seçkinlerin devşirilmesine uygun ortam teşkil ettiğinden, devlete kapılanmak ya da

²⁵⁵ M. Kunt, "kapı"ların Osmanlı siyasal anıtının temel yapı taşı olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Metin Kunt, "Bâb-ı Hümayun ve Diğer 'Kapılar'", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 145. E. Toledano'ya göre ise kapılar (haneler), daha önce de var olmakla birlikte, 16. yüzyılın sonundan itibaren imparatorlukta başlayan geniş kapsamlı dönüşümün bir sonucu olarak Osmanlı toplumunda önemli rol oynamaya başlamışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda ise bütün Osmanlı topraklarında temel bağlılık veya ait olma birimi olarak ortaya çıkmışlardır. Bkz.: EHUD R. TOLEDANO, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 24.

²⁵⁶ Rıfâ'at Ali Abou-Elhaj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *The Journal of the American Oriental Society*, vol. 94/4, 1974, s. 438; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 81.

²⁵⁷ Osmanlı toplumunun ana örgütsel birimini oluşturan sultanın kapı halkı ve diğer kapılar hakkında geniş bilgi için bkz.: R. A. Abou-Elhaj, a.g.m., s. 438-447; İ. Metin Kunt, "Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1999, s. 34-40; M. Kunt, "Bâb-ı Hümayun ve Diğer 'Kapılar'", s. 145-160; Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yay., Ankara 1999, s. 57-69; Palmira Brummett, "Osmanlıları Akdeniz Dünyasına Yerleştirmek: Ekâbir ve Kapılar Meselesi", *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Der.: Donald Quataert-Baki Tezcan, Tan Yay., İstanbul 2012, s. 105-124; Mehmet İpşirli, "Kapı Halkı", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 343-344; Charles L. Wilkins, "Efendiler, Hizmetkârlar ve Köleler: Erken Osmanlı Halep'inde Kentli İleri Gelenlerin Arasında Kapıların Oluşumu", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 377-395.

²⁵⁸ C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 95; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 80-81.

²⁵⁹ M. C. Zilfi, 18. yüzyılın yeni siyasi gerçekliklerinin ulema ile saray arasındaki ilişkiyi pekiştirdiğini, üyelerinin saltanat politikalarına karşı farklı tepkiler vermelerine rağmen bu yüzyılın büyük bir kısmında ulemanın saray ile aynı yönetici bütünü parçaları olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Madeline C. Zilfi, "Osmanlı Uleması", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriya Faroqi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 273.

kariyerinde yükselmek isteyenlerin yolu, bunlarla kurulan bağlantılardan geçiyordu.²⁶⁰ Dolayısıyla bu kapılar etrafında, imparatorluk elitine dönüşen geniş hizip ağları meydana geliyor ve bu geniş hizip ağları, merkezdeki 18. yüzyıl siyasetinin rengini belirliyordu.²⁶¹ Her ne kadar "kadınlar saltanatı" denen dönem²⁶² sona ermiş olsa da, harem, yine aktör olarak bu siyasette başat bir rol oynuyordu.²⁶³ Özellikle sadrazamların makamlarını korumak için ilişkilerine dikkat etmek zorunda kaldıkları valide sultanlar, padişah eşleri, dârü's-saâde ağası gibi saraydaki güç odakları siyasal yaşam üzerinde baskı oluşturuyordu.²⁶⁴ Başta yeniçeriler²⁶⁵ olmak üzere İstanbul kamuoyunun da katıldığı bu sürece, sadrazam, nispeten güçlü ve padişah tarafından desteklenen biriye karşı koyabiliyordu. Fakat değilse, karşı koyması genellikle pek mümkün olmuyordu. 18. yüzyılın ortalarına kadar süren bu duruma, yukarıda da değindiğimiz gibi, Koca Ragıp Mehmed Paşa Darüssaade ağasını ortadan kaldırarak son vermiştir.²⁶⁶ Ancak bu son, sarrafların da kurban gittiği, iktidarı ele geçirmek isteyen hizipler arasındaki çatışmaları siyasi sahneden silememiştir.²⁶⁷

²⁶⁰ D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 81; S. Faroqhi, "Krizler ve Değişim...", s. 680; K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 276-278.

²⁶¹ Quataert, *a.g.e.*, s. 81.

²⁶² 16. yüzyılın sonlarından itibaren şehzadelerin sancağa çıkarılmaması ve kafes sisteminin getirilmesiyle sarayda yoğunlaşan hanedan yaşamı, hanedanın en büyük üyesi olan valide sultanların ve dolayısıyla harem nüfuzunu arttırmış ve harem giderek devlet işlerinde etkili olmaya başlamıştır. Sarayda pek çok çekişmeye yol açan bu durum, Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656 yılında sadrazam atanmasına kadar sürmüştür. Bundan dolayı, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar olan dönem "kadınlar saltanatı" olarak adlandırılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 121-151; Ali Akyıldız, *Harem Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 48-102.

²⁶³ D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 80.

²⁶⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *...Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 120-121; B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 762.

²⁶⁵ 18. yüzyılda yeniçerilerin artık işe yaramaması nedeniyle reayanın paralı asker olarak silah altına alınması imparatorluğun yöneten (askeri)/yönetilen (reaya) sınıfları arasındaki ayrımın giderek yıpranmasına sebep olmuştur. Ayrıca yeniçerilerin giderek şehir halkına karışması, sıradan erkek ve kadınların gelir sağlamak amacıyla yeniçeri ulufe karnelerini satın alıp askeri sınıfa girmeleri bunu daha da pekiştirmiştir. Bkz.: C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 94.

²⁶⁶ B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 762; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 83; E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 54.

²⁶⁷ E. Özvar, mali sektörün önemli ajanları olarak nitelendirdiği sarrafların, doğrudan olmamakla birlikte, ellerindeki finans sermayesiyle devlet idaresine müessir olabildiklerini belirtir. Bkz.: Özvar, "a.g.m.", s. 54.

D. Quataert'ın da vurguladığı gibi, merkezdeki iktidar sahiplerinin değişimine koşut olarak 18. yüzyılda, taşranın siyasal yaşamında da önemli dönüşümler görülmektedir.²⁶⁸ Genel açıdan bu dönemde Osmanlı taşra yönetim birimlerine bakıldığında, tımar sistemi temelinde şekillenmiş olan klasik taşra düzeninde bir sapmanın olmadığı, klasik dönem özelliklerinin devam ettiği gözlenmekle birlikte,²⁶⁹ yürürlüğe konulan yeni uygulamalar ile mevcut bazı uygulamaların giderek yaygınlaşması, taşradaki merkezi-mutlak yönetim modelini dönüştürmüştür.

Taşrada görülen bu dönüşümlerin en temel olanı, Anadolu'daki pek çok sancağın, İstanbul'daki yüksek rütbeli memurlar ile sınırlardaki büyük kalelerin kumandanlarına arpalık²⁷⁰ olarak tahsis edilmesidir. 17. yüzyılın başlarından itibaren görülen bu uygulama, 18. yüzyılın olağan görevlendirme ve gelir tahsis etme yolu durumuna gelmiştir. Bunda, büyük oranda sabit kalan eyalet ve sancak sayıları ile, bu döneme gelene kadar, merkezdeki vezir ve paşa sayılarındaki artış etkilidir. Ayrıca vezir ve paşaların has gelirlerinin giderek merkezi hazineye aktarılmasını da buna eklemek gerekir. Dolayısıyla bu dönemde artık her eyaletin valisi bir vezir, sancağı tasarruf eden de bir paşadır. Herhangi bir sancağı, haslarının kaldırılmasına karşılık olarak, arpalık şeklinde tasarruflarına alan bu kişiler, yani mutasarrıflar²⁷¹, genellikle tevcihlerin kısa sürelerle yapılması, katıldıkları savaşlar ve diğer görevleri nedeniyle kendilerine tahsis edilen sancaklarda oturmayıp, yerlerine o bölgenin idaresini üstlenecek adına mütesellim²⁷² veya müsellim denilen bir görevli atamışlardır.

²⁶⁸ D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 85.

²⁶⁹ Bu dönemde de, tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi, Anadolu'da Anadolu, Karaman, Sivas, Adana, Maraş, Diyarbakir, Erzurum, Trabzon, Çıldır, Van eyaletleri vardır ve bunlar da sancak denilen daha alt düzeyde askeri-idari yönetim birimlerinden oluşmaktadır. Yine kaza denilen adli-idari birimler de mevcuttur. Bkz.: Ö. Ergenç, "...Taşra Yönetiminin Mâli Nitelikleri", s. 367-368.

²⁷⁰ Arpalık, Osmanlılarda devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilaveten ya da görevden ayrıldıktan sonra ise bir çeşit emekli maaşı olarak tahsis edilen gelirin ismidir. Bkz.: Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 392.

²⁷¹ Mutasarrıf, Osmanlı idari teşkilatında herhangi bir makam, görev ve memuriyeti elinde bulduran, tasarruf eden kişi anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı taşra teşkilatında eyalet ve sancakların mülki amiri için kullanılan bir unvandır. 17. ve 18. yüzyıllarda bu unvana sıkça rastlanır. Bkz.: Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 377-379.

²⁷² Teslim edilen şeyi alan, kabul eden anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılarda çeşitli idari görevliler için kullanılmıştır. Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak mütesellim, onlar sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri

Başlangıçta bu mütesellimlerin hepsi, vezir ve paşaların kendi kapılarından olan kişilerden seçilirken, uygulamanın giderek yaygınlaşmasıyla, mütesellimler, yerel unsurlardan atanmaya başlamıştır. Bu, 18. yüzyılda ayanların taşrada öne çıkmalarındaki önemli etkenlerden biridir. Zamanla bu ayan mütesellimler, sancağı üzerine alan merkezdeki yöneticilerden daha güçlü hale gelmişlerdir.²⁷³

Arpalık uygulaması sadece askeri-idari düzende tatbik edilmemiştir. Tıpkı eyalet ve sancak tevcihlerinde olduğu gibi, kaza idaresinde de arpalık usulüyle tayin yoluna gidilmiştir. Kadılar da kendilerine arpalık olarak verilen kazalara gitmeyip, yerlerine “naib” denilen bir vekil atamış ve bu kazaları onlar aracılığıyla yönetmişlerdir.²⁷⁴

Sancak ve kazaların arpalık olarak verilmesi, erken dönemlerden itibaren görülen ve bu uygulama ile çok daha sık başvurulmuş bir pratiğe dönüşen vekâleten yönetimi²⁷⁵, 18. yüzyılda taşra yönetiminin karakterinin belirleyici unsurlarından biri haline getirmiştir.²⁷⁶ Ancak bu tür yetki devri, sadece sancak ve kazaların arpalık verilmesiyle sınırlı değildir. Arpalık

ifade eder. Mütesellimlikle ilgili geniş bilgi için bkz.: Yücel Özkaya, "Mütesellim", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 203-204; Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2010.

²⁷³ C. Baltacı, "Arpalık", s. 392-393; H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye...*, s. 72-74; Ö. Ergenç, "...Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", s. 370-371; Ö. Ergenç, "A'yân ve Eşrâf' Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 397-398; E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 143-147; Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006, s. 87-88, 93-95. 18. yüzyılda sancakların arpalık olarak tevcihi ile ilgili örnekler için bkz.: Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

²⁷⁴ C. Baltacı, "Arpalık", s. 392-393; E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 144; Mehmet İpşirli, "Nâib", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 312-313.

²⁷⁵ Vekâleten yönetim uygulaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminden, yani 1600'den önceki dönemden gelen bir uygulamadır. O dönemde vali ve beyler eyaletlerde bir göreve atandıklarında genellikle kendileri o bölgeye gidene kadar eyaletin idaresini kendi adlarına resmen devralmak üzere veya yokluklarında bölgeyi yönetmek ve özellikle de has gelirlerini toplamak üzere yerlerine bir vekil atarlardı. Hatta, kendi eyaletlerinde otursalar bile, tasarrufları altındaki uzak bölgelerdeki gelirlerin toplanması için de vekil görevlendirirlerdi. Görevlendirilen bu kişiler 15. ve 16. yüzyılda subaşı veya voyvoda olarak adlandırılırken 16. yüzyıldan sonra giderek mütesellim olarak tanınmışlardır. Bkz.: H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye...*, s. 73; Y. Özkaya, "Mütesellim", s. 203.

²⁷⁶ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2010, s. 60.

uygulamasının yanı sıra, sancakların mali açıdan yönetiminde 18. yüzyılda görülen, yukarıda da değindiğimiz, iltizam ve malikane sisteminde de²⁷⁷ benzer bir devir söz konusudur.

İltizam sisteminde, kısa süreliğine mukataayı üzerine alan mültezimler, mukataaların bulunduğu bölgelere nadiren gidiyor, bunun yerine mukataayı, üç beş bölüme ayırıp “pare mukataaları” haline getirerek, vergi toplama ayrıcalığını başkalarına devreden sözleşmelerle, “pare mukataacıları” adı verilen ve daha çok yöre halkından olan alt mültezimlere bırakıyorlardı.²⁷⁸

Yine aynı şekilde, malikane sisteminin yaygınlık kazanmasıyla birlikte, genellikle İstanbul'da oturan ve bürokrasinin farklı katmanlarına mensup malikane sahipleri de, mukataa alanlarına kendileri bizzat gitmeyip, ya mukataa hüküm bölgesinin bir alanı için ya da belirli bir zamanla sınırlayarak, yetkilerini ve mukataaların yönetimini yerel ileri gelenlerden seçtikleri, aracı olarak nitelendirilebilecek temsilcilerine veya ikincil mültezimlere, ki bu mültezimlerin bazıları Hristiyan veya Yahudi olabilirdi²⁷⁹, devrediyorlardı.²⁸⁰ Böylece taşrada birbirlerinin denetimine tabi olmayan, eyalet ve sancak paşalarının karışmadığı, doğrudan merkeze karşı sorumlu örf mensuplarının²⁸¹ ve çoğunlukla da onların vekillerinin etkin olduğu

²⁷⁷ 18. yüzyılda sancakların mali açıdan yönetiminde üç farklı uygulama görülmektedir. Sancaklar, ya sancakbeylerine tahsis edilen hasları tasarruf etmek üzere, genellikle ümeradan kişilere "ber vech-i arpalık" olarak, ya mukataaya çevrilip, iltizam yoluyla mültezimlere ihale edilerek, ya da kayd-ı hayat şartıyla malikane biçiminde tasarruf olunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Ö. Ergenç, "...Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", s. 372.

²⁷⁸ E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 103.

²⁷⁹ Özellikle Balkanlarda ve bazı Ege adalarında, kocabaşı olarak adlandırılan Ortodoks ileri gelenler bu tür aracılık rolünü üstleniyorlardı. Kocabaşılar hakkında geniş bilgi için bkz.: Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 401-407; DİA, "Kocabaşı", *DİA*, c. 26, İstanbul 2002, s. 140-141. M. Greene, yönetsel ve mali uygulamalarda yapılan değişikliklerin imparatorluğun yeni paydaş arayışı anlamına geldiğini ve kilise seçkinlerinin bu fırsatı değerlendirdiğini belirtmekte, Ortodoks kilisesinin en tepesindeki patriğin de baş mültezim olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: M. Greene, *...Rumlar 1453-1768*, s. 202-203.

²⁸⁰ Hülya Taş, "Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği", *Seçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Edt.: Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, s. 195; Fikret Adanır, "Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 203; R. Abou-Elhaj, *Modern Devletin Doğası*, s. 42.

²⁸¹ 18. yüzyılda dirlik alanlarının hızla miri mukataaya dönüştürülmesi, mültezim veya malikanecilerin klasik kapıkulu mensuplarının yanında bir örf yetkilisi olarak önemlerini giderek pekiştirmiştir. Bkz.: E. Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar...*, s. 166-167.

bir yönetim ortaya çıkıyordu.²⁸² Bu da, daha önce de vurguladığımız gibi, taşranın ileri gelenlerinin, ayanların yükselişinde temel rol oynuyordu.²⁸³

İltizam, malikane, arpalık gibi uygulamalara bağlı olarak yaygınlaşan vekâleten yönetim sayesinde elde ettikleri mültezimlik, mütesellimlik, voyvodalık gibi görevler doğrultusunda taşra idaresinde daha görünür olan ve bu bağlamda 18. yüzyılın alametifarikasına dönüşen ayanlar²⁸⁴, giderek taşrada güç kazanırken, merkezin etkin yönetme gücünde tersi yönde gözle görülür bir düşüş gözlenmektedir.²⁸⁵ Bunda, vergiyle ilgili gelişmelerin yanı sıra, 18. yüzyılda, imparatorluğun hem iç güvenliğinin tesisi hem de savaşlarda sık bir şekilde taşradaki yerel ailelerin desteğine başvurması da etkili olmuştur.²⁸⁶

Başlangıçta güçleri devlete bağlı olmaktan çok yerel olarak tanınmaya dayanan ayanlar²⁸⁷, imparatorluğun kendilerine verdiği yarı resmî statünün yanı sıra, 1726'dan itibaren sancakbeyi, voyvoda, muhassıl, mütesellim vb. önemli görevlere de getirilmişlerdir.²⁸⁸ Elde ettikleri bu görevler sayesinde biriktirdikleri servetleriyle yüzyılın

²⁸² Ö. Ergenç, "...Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", s. 379.

²⁸³ B. McGowan, vergileri tahsil edenler ve yerel ayan heyetlerinin önceleri farklı işlevlere sahip iki ayrı grup olarak, fakat zamanla hem taşrada hem de İstanbul'da köklere sahip, yek vücut olmuş tek bir sınıf olarak çarpıcı bir görünüm arz ettiklerini belirtmektedir. Bkz.: B. McGowan, "Ayanlar Çağı (1699-1812)", s. 784.

²⁸⁴ Ayan, taşradaki ileri gelenler için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15 ve 16. yüzyıllarda, esnaf ve tüccarın önde gelenleri, ki bunlar içinde kuyumcu ve sarraflar da vardır, ulema, kapıkulu mensupları, mültezimler, mukataa emînleri, kethüda yerleri, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler vb. ile bunların çocuklarından oluşan geniş bir kesimi kapsamakta ve bunların tümüne ayan-ı belde, ayan-ı memleket, ayan-ı vilayet veya eşraf denmektedir. Bkz.: Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK, Ankara 1994, s. 7; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, c. 4, İstanbul 1994, s. 195-196. Devlet ile reaya arasında aracılık yapan ayanların erken dönemlerdeki durumları ile ilgili ayrıca bkz.: Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşraf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 383-395.

²⁸⁵ Dina Rizk Khoury, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 176; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 85.

²⁸⁶ R. Abou-Elhaj, *Modern Devletin Doğası*, s. 46.

²⁸⁷ K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 322-323.

²⁸⁸ F. Adanır, "...Yarı Özerk Taşra Güçleri", s. 206; C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 102. İmparatorluk, 17. yüzyılın sonlarında ayanların seçimlerle belirlenmesi için bir uygulama başlatmıştır. İlk defa 1680'lerde yapılan seçimleri kazanan resmî ayan adayları halktan mahzar, kadıdan ilâm, validen buyruldu alarak atanmıştır. Seçilen ayanlar, ayanlık buyruldu karşılığında âyâniye ücreti ödemişlerdir. Bu, valilerin zamanla rüşvet karşılığı buyruldu dağıtmasına ve ayanlar arasında çatışmalara yol açmıştır. Bundan dolayı 1765'te sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa valilerin buyruldu vermesi uygulamasını kaldırmıştır. Bunun yerine halkın resmî ayan adayları ilâmla sadarete bildirilecek ve aday sadrazam tarafından incelendikten sonra atanmaya hak kazanacaktır. Ancak bu uygulama, zaman alacağı için 1769'da bunların

ortalarından itibaren birer maaşlı maiyet sahibine dönüşen ayanlar²⁸⁹, devletten daha geniş yetkiler alarak, devletin taşradaki başlıca aracısı ve önemli bir güç unsuru haline gelmişlerdir.²⁹⁰ Dolayısıyla, Khoury'nin vurguladığı üzere, taşradaki bu güç sahiplerini büyük ölçüde devlet yaratırken, güç sahipleri de yerel düzeyde devleti yaratmıştır. Daha doğrusu bu taşra elitleri, devlet hegemonyasını yerelleştirmiştir.²⁹¹ Böylece imparatorluğun çok geniş bölgeleri, taşra ayan ailelerinin kontrolü altına girmiştir. Örneğin Karaosmanoğlu, Çapanoğlu, Caniklizadeler sırasıyla Batı, Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'da egemen olmuşlardır. Balkan topraklarında, Tepedelenli Ali Paşa Epir'e hükmederken, Pazvandoğlu Belgrad'dan denize kadar olan bölgeyi denetimi altında tutmuştur. Bağdat, Musul ve Mısır gibi Arap eyaletleri ise, 18. yüzyıl boyunca Büyük Süleyman Paşa'nın ailesi, Celili ailesi ve Ali Bey gibi nüfuzlu kişilerin hakimiyetine geçmiştir.²⁹²

İster merkez tarafından atanmış olsun, isterse kökenleri Osmanlı öncesi seçkinlere veya Memlûklere dayansın,²⁹³ büyük hanedanlıklar oluşturan²⁹⁴, ortak bir ekonomik

ahalinin seçimiyle tayin edilmelerine karar verilmiştir. Fakat rüşvet ve çatışma vakalarının devam etmesi üzerine 1779'da tekrar 1765'teki uygulamaya dönülmüştür. Çatışmaların ve yolsuzlukların bir türlü sona erdirilememesi üzerine Osmanlı yönetimi 1786'da ayanlığa son vermiş ve yerine şehir kethüdalığını tesis etmiştir. Şehir kethüdalarının ayanlar kadar güçlü ve iş görür kimseler olamamaları dolayısıyla, 1790'da halk tarafından seçilen ayanların bir hüccet ile tayin edilmeleri, valilerin buna müdahale etmemeleri ve seçilen ayanlardan ücret alınmaması kararlaştırılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Ö. Mert, "Âyan", s. 196-197.

²⁸⁹ F. Adanır, "...Yarı Özerk Taşra Güçleri", s. 206.

²⁹⁰ Ö. Ergenç, "A'yân ve Eşrâf...", s. 408; C. V. Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", s. 102. A. Yıldız'a göre ayanlar, merkez-çevre ilişkileri açısından birer güç simsarı, taşra ilişkileri açısından ise bir hamî (patron) olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda taşra simsarları olan ayanlar, sarayla/merkez ve Babıali ile taşra arasından bağlantı sağlayarak, bilgi ve kaynak akışını temin ediyordu. Bunun ön şartı ise, kendilerine sadık, iyi bir maiyet oluşturmak ve güçlü bir patronaj ağı kurmaktı. Bu ağ, yerel ile merkezi seçkinlerin entegrasyonunu sağlıyordu. Geniş bilgi için bkz.: A. Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri...*, s. 16-35.

²⁹¹ D. R. Khoury, "...Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler...", s. 172.

²⁹² D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 85. Bu ayanların bazıları hakkında geniş bilgi için bkz.: Y. Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları...*; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980; C. Şahin, *...The Caniklizâdes (1737-1808)*; A. Yayıcıoğlu, *Partners of the Empire...*, s. 84-106; aynı yazar, "...Çatışma mı, Ortaklık mı?", s. 557-578; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017; Robert W. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Change 1791-1815*, University of Wisconsin-Madison, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004; D. R. Khoury, *..Musul, 1540-1834*; Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009; aynı yazar, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 101-142.

²⁹³ D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 87.

²⁹⁴ Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 6, Ankara 1999, s. 165-173; aynı yazar, "XVIII. Yüzyılın İlk

profile sahip²⁹⁵ bu ayanlar, vilayetlerdeki pek çok idari ve askeri makamı, ya bu makamları satın alıp Osmanlı ordusunun veya vilayetlerdeki idari düzenin üyesi olarak ya da mültezimlik yoluyla ele geçirmişlerdir.²⁹⁶ Böylece bir yandan servet ve nüfuzlarını çarpıcı biçimde genişletirken, bir yandan da kendilerini merkezi iktidara bağlamışlardır.²⁹⁷ Dolayısıyla zamanla imparatorluğun idari yapısı ve merkezi elitin siyasi kültürünü özümseyerek²⁹⁸, imparatorluğun yeni tip elitlerine dönüşmüşlerdir. Bu anlamda onların çıkarları, siyasal güç ve mevkilerini üç kaynaktan, din, devlet ve servetten alan merkezdeki askeri ve dini bürokratlar²⁹⁹ ile onların yerli işbirlikçisi olan tüccar, sarraf³⁰⁰ gibi gruplarla giderek örtüşmüştür.³⁰¹

Merkezdeki iktidar sahiplerine benzer şekilde kendi kapı halklarını oluşturarak bölgesel güç merkezleri gibi hareket eden bu taşra ileri gelenleri³⁰², 18. yüzyılın sonlarına doğru, zayıflamış olan merkezi otoriteye karşı Balkanlar ve Ortadoğu'da isyanlar çıkarmıştır. Ancak imparatorluk, yerel elitin bir kısmıyla kırılğan ittifaklar kurmayı başararak,³⁰³

Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, c. XLII/ 168, Ankara 1978, s. 667-723.

²⁹⁵ M. Greene, ister Müslüman ister Hristiyan olsun, bütün ayanların imparatorluk içinde ortak bir ekonomik profile sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre ayanların hepsi, toprak sahipliği, ticaret, tefecilik ve mültezimlik gibi çeşitli işlerden zengin olmuşlardır. Bkz.: M. Greene, ...*Rumlar 1453-1768*, s. 208.

²⁹⁶ D. R. Houry, “...Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler...”, s. 172.

²⁹⁷ J. Hathaway, ...*Arap Toprakları*, s. 105.

²⁹⁸ D. R. Houry, “...Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler...”, s. 179.

²⁹⁹ E. Özvar, sultan ya da elit kul taifesinin, birer servet avcısı olmasalar da, meşru ya da gayrimeşru servet edinmek veya servet için çalışmaktan geri kalmadıklarını belirtmektedir. Ona göre bu arzu, yani servet biriktirme ya da servetini en yüksek düzeye çıkarma arzusu, hükümdar ve kul taifesi arasındaki karmaşık ilişkiler ağını anlamak noktasında yardımcı bir araç vazifesi görmektedir. Bkz.: E. Özvar, “Servet ve Güvenlik...”, s. 53.

³⁰⁰ Ayanların sarraflarla olan ilişkileri hakkında bkz.: C. Şahin, ...*The Caniklizâdes (1737-1808)*, s. 83-103; Y. Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları* ..., s. 86-88; A. Yayıoğlu, *Partners of the Empire*..., s. 97-99; A. Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri*.... A. Salzmänn, yabancı gözlemcilere ne kadar özerk görünürse görünsünler, ayanların, İstanbul bankerlerinin eline baktığını dile getirmektedir. Bkz.: A. Salzmänn, “Eski Rejim ve Osmanlı Ortadoğu’su”, s. 539.

³⁰¹ C. Reyhan, *Osmanlı’da Kapitalizm*..., s. 135-136; D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*..., s. 88-89; D. R. Houry, ...*Musul, 1540-1834*, 23. K. Barkey, ayanların tüccarları devlet memurlarına ve arazi sahiplerine, kendi ticari faaliyetleri ve resmî mevkileri kadar, ticaret ve istikrar yönündeki geniş kapsamlı çıkarları üzerinden de bağladıklarını, aynı zamanda hem tüccar hem de devlet ağlarına dahil olduklarından bu ağlar arasında aracılık yaptıklarını belirtmektedir. Bkz.: K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*..., s. 335-336.

³⁰² J. Hathaway, ...*Arap Toprakları*, s. 101-134.

³⁰³ D. R. Houry, “...Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler...”, s. 171-179.

1808'de imzaladığı Sened-i İttifak'la, merkezi elit ile taşra ayanı arasındaki karşılıklı ve iki taraf için de kârlı ilişkiye dayalı olan bağılıklarını teyit etmiş³⁰⁴ ve böylece bu ayanlar, yukarıda da vurguladığımız üzere, imparatorluğun ortaklarına³⁰⁵ dönüşmüştür.

Sonuç olarak 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, dünya konjonktüründeki gelişmeler ile uzun süren savaşlar ve toplumun farklı kesimlerinden çeşitli aktörlerin katıldığı isyanlar doğrultusunda bazı kırılma noktaları yaşamıştır. Bu kırılma noktaları hem siyasi hem de sosyoekonomik açıdan imparatorluğu etkileyerek, devletin dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Bu dönüşümler, yapılan küçük düzenlemelerle imparatorluğun kurumsal sistemi içerisinde var olan birtakım uygulamaların yaygınlık kazanması ve bu uygulamalara bağlı olarak kimi aktörlerin rollerinde meydana gelen değişimler çerçevesindedir. Daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu için kısaca 18. yüzyıl, Dana Sajdi'nin vurguladığı gibi,³⁰⁶ siyasal ve toplumsal iktidarın yeniden paylaştırıldığı, yeni taşra hanelerinin kurulmasına yol açarak toplumsal topografyanın yeniden karıldığı, iktisadi ve siyasi açıdan olağandışı fırsatların elde edilebildiği, yeni bir düzen ve değişim zamanıdır. Çalışma konumuzu oluşturan 18. yüzyılın önemli aktörlerinden sarraflar da böyle bir düzen ve böyle bir sahnenin ürünüdür.

³⁰⁴ D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 90.

³⁰⁵ A. Yayıoğlu, *Partners of the Empire...*; aynı yazar, "...Çatışma mı, Ortaklık mı?", s. 557-578.

³⁰⁶ Dana Sajdi, *Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Biladü'ş-Şam'ında Yeni Okuryazarlık*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 23, 36.

BÖLÜM 2

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SARRAFLAR

İlk bölümde, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu düşüncesinden yola çıkarak, tezimizin odak noktasını oluşturan sarrafların nasıl bir sahnede yer aldığını göstermek amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki siyasi, mali ve idari durumunu ana hatlarıyla gözler önüne sermeye çalıştık.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar başlığını taşıyan çalışmamızın bu bölümünde ise, aktörlerin kendisini, yani sarrafları merkeze aldık. Dolayısıyla bu bölümün ana hedefi, imparatorluk ağı³⁰⁷ içerisinde bir aktör olarak önemli rol oynayan sarrafların bütünsel bir resmini çizmek olacaktır. Bu açıdan burada, öncelikle dönemin kaynaklarında ve tarih yazınında sarraf algısına yer verilecek, ardından da erken dönemlerden imparatorluğun yıkılışına sarrafların geçirmiş oldukları süreç ele alınacaktır. Son kertede ise, devletin sarrafları kontrol altına alma çabasının bir ürünü olan İstanbul sarraflar loncası değerlendirilecektir.

³⁰⁷ İmparatorluğu merkez ile emperyal alanın parçaları arasında birçok siyasi yetki ilişkisine sahip bir merkez şeklinde kavramsallaştıran K. Barkey'e göre imparatorluklar; tek bir ulusal cemaatten ziyade, çeşitli devlet-yönetim alanı bütünlüklerine ve kurumlara sahip farklı cemaatlerden ve birçok etkileşim ağından oluşan karmaşık siyasi yapılardır. Her çubuğun merkeze bağlı olduğu tekerlek poyrası görüntüsü sergileyen bu karmaşık yapı; emperyal ilişkilerin, dikey olarak bütünleşirken yatay olarak parçalandığı bir ağ örüntüsü teşkil etmektedir. Geniş bir alana yayılan coğrafyası, çeşitlilik arz eden etnik ve dini unsurları, merkezden taşraya uzanan kurumsal yapıları, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan öne çıkan aktörleriyle uyum ve zıtlıkları bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu da böyle bir ağ örüntüsü sergiler. A. Yayıcıoğlu, Osmanlı düzenini temsil eden ve "farklılıklar imparatorluğu" nitelemesiyle adlandırılan bu örüntünün, sadece bir yönetim hiyerarşisi değil, aynı zamanda bir "yönetişim ağı" olduğunu vurgulamaktadır. Bazı insanların merkeze daha yakınken bazılarının daha uzakta yer alması sebebiyle, uzaktakilerin bile güce ulaşmasında bağlantı sağladığından dolayı, B. Tezcan tarafından merkezinde sultanın yer aldığı "örümcek ağına" benzetilen bu yönetişim ağı, E. S. Gürkan'ın deyiimiyle "bire bireysel ilişkiler yumağı"dır. C. Woodhead'e göre bu yumak şöyle işler: Eğer örümcek İstanbul'daki merkezi yönetimse, ağının iplikleri iletişim güzergahları boyunca uzanır ve Osmanlı taşra idaresinin merkezleri olan büyük kasaba ve kentlerdeki kavşak noktalarına sınımsız demir atar. İplikler arasındaki boşluklar, kırsal kesimleri, çölleri, dağlık alanları ve bunlar dışında Osmanlı yetkesinin hatırı sayılır değişiklikler gösterdiği seyrek nüfuslu alanları temsil eder. Kentsel idare merkezleri arasındaki daha büyük mesafeler genellikle daha az görülür. Geniş bilgi için bkz.: K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu...*, s. 21-22, 257-258; Ali Yayıcıoğlu, "Rahova 1784: 18. Yüzyıl Osmanlı Balkanlarında Katılım, Bilgi ve Güç", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 458; B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire...*, s. 193; Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yay., İstanbul 2017, s. 157; Christine Woodhead, "Giriş", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 21-22.

2.1. TARİH YAZINI VE DÖNEMİN KAYNAKLARINDA SARRAF ALGISI

Erken dönemlerden imparatorluğun yıkılışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli rol oynayan sarraflar,³⁰⁸ her ne kadar resmî statüye sahip,³⁰⁹ meşru bir ticari faaliyet yürütseler de, sermaye hareketleri ve kredi işlemlerinin en faal grubunu oluşturduklarından, genellikle sevilmeyen, zararlı bir güruh olarak görülmüştür.³¹⁰ Ön yargıları bünyesinde barındıran bu bakış, bir anda ve kendiliğinden ortaya çıkmış değildir. Bunda, çoğunlukla gayrimüslimlerin sarraflık mesleğini icra etmesi³¹¹ ve onların da zaman zaman düştükleri yanlışlar temel etkindir. Ayrıca sarrafların belirli bir faiz oranıyla çalışması sebebiyle bazen devletin belirlediği yasal sınırların ötesine geçmiş olmalarını da buna eklemek gerekir. Zaten bu, sarrafların “tefeci” olarak yaftalanmasındaki ana gerekçedir.³¹² Piyasada dolaşan kırpık akçelerin sorumluluğu da

³⁰⁸ H. Kazgan, Galata'da faaliyet gösteren banker ve tüccarların; bir ucu Amerika'ya kadar uzanan dünya ticaretinin mali konularında uzmanlaşmış kişiler olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminden başlayarak, tarih içinde kayboldukları yakın günlere kadar görevlerini sürdürdüklerini belirtir. Bkz.: Haydar Kazgan, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay., İstanbul 1995, s. 28. Y. Cezar ise sarrafların, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali tarihinde önemli rol oynadıklarını dile getirmektedir. Bkz.: Y. Cezar, “The Role of the Sarrafs...”, s. 61.

³⁰⁹ Sarrafların resmi statüye sahip olması, birçok işte devletin sarrafları doğrudan muhatap kabul etmesi ve hatta onlarla doğrudan çalışmasından kaynaklıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Edt.: Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 19; Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 192.

³¹⁰ H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 75; M. Oğlakçı, *...Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*, s. 53; K. Çiçek, a.g.m., s. 273; M. Z. Köse, a.g.m., s. 74-75. H. Barsoumian, Osmanlı maliyesi ve ekonomisinde iltizamın önemi arttıkça, sarrafların Osmanlı devlet sistemindeki konularının daha kritik ve yaşamsal bir nitelik kazandığını, buna rağmen sarrafların olumlu bir imgeye sahip olmadığını, onların “aşırı yüksek faiz hadleri” uygulayan tefeciler, devasa büyüklükte, ama bir o kadar da haksız kazancı, piyasayı birtakım oyunlarla yükseltip düşürerek, hiçbir yerde görülmemiş boyutlarda tefecilik yaparak kazananlar ve “komprador sermayenin kodamanları” olarak tanımlandıklarını belirtir. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 90, 111-112. Ş. Pamuk ise, sarrafların ticaret ve para işlerindeki artan nüfuzlarının memnuniyetsizlik yaratmadığını söyleyemez olduğunu vurgulamakta, özellikle Ermeni darphane yöneticileriyle ilişkilendirilen taşışşilerin esnafı ve yeniçerileri olumsuz etkilediğini, yeniçerilerin esnafa karışması dolayısıyla da iç içe geçen bu iki grup ile sarraflar arasındaki gerginlikler ve çatışmaların Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasına kadar sürdüğünü dile getirmektedir. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 220. G. Coşkun Albayrak, çoğunluğu gayrimüslim tebaadan olan, adları yolsuzluğa karışan ve son dönemlerde yabancı devletler ve sermaye gruplarıyla çıkar ilişkisine giren sarrafların, olumsuz bir intiba ile hatırlanmasındaki pay sahibinin, müsadere veya katllerinden bugüne ulaşan mal, mülk ve servet dökümleri olduğunu belirtir. Bkz.: G. Coşkun Albayrak, “...İç Borçlanma ve Sarraflar”, s. 135.

³¹¹ Y. Cezar, resmî ideolojisi İslam olan Osmanlı Devleti'nde sarraflık mesleğini icra edenlerin çoğunlukla gayrimüslim olmasının gerek devlet ve gerekse halk nezdinde bir sorun teşkil etmediğini, ancak konjonktüre ve bazı bölgelerin özelliklerine bağlı olarak zaman zaman bu konuda şikayetlerin dile getirildiğini belirtmektedir. Bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 180.

³¹² N. Berkes, faiz kapitalinin, gericiği beslemesi ve üretimi olumsuz etkilemesi dolayısıyla imparatorluğun duraklama ve gelişmemesinde rolü olduğunu belirtmekte, buna bağlı olarak da hazinenin, Ermeni ve Yahudi sarrafların borçlusu haline geldiğini vurgulamaktadır. Ancak o, sarrafların tek faizci olmadığını, malikane sahipleri ile ayanın da faizcilik yaptığını dile getirmektedir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 342-349. E. Eldem'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflar; devlet, politik seçkinler ve onların nüfuz alanları dışında kalanlar için ana kredi kaynağıdır. Ancak bu kaynak, para ve sermaye piyasasındaki genel istikrarsızlıktan dolayı, genellikle aşırı derecede pahalı ve

sarraflara yüklenmektedir.³¹³ İlâveten tağşiş dönemleri ile kaime, hisse senedi gibi değerli kâğıtların piyasaya çıkmasından sonra yaptıkları spekülasyonların yolsuzluğa yol açtığı ve bu yolsuzluktan da büyük kazançlar elde ettikleri özellikle vurgulanmaktadır.³¹⁴

neredeyse tefecilik mertebesindedir. Özellikle, batıdaki parayla devlet istikrazı arasında mali aracılık yapan bankerler, muazzam kârlar elde etmişlerdir. Batı piyasalarından %3 ile 5 arasında cari faizle aldıkları borçları, %18'e varan çok daha yüksek faiz oranlarıyla imparatorluğa satmışlardır. Bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 17-18, 72-73. H. Barsoumian, dönemin batılı gözlemcilerinin sarrafların verdikleri borç para üzerinden yüksek faiz uygulamalarına tepki gösterdiklerini belirtmekte, %24-25'lere varan bu oranların ne tefeciliğe girecek kadar yüksek ne de zalimce olduğunun altını çizmektedir. Ona göre sarraflar, vergi toplamakla bağlantılı ticari işlerde uygulanan borç faizleri kadar para kazanmaktadır. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 89-90, 112. O. Jamgoçyan'ın çalışmasında ise Ermeni sarrafların aldığı faiz oranlarının çok düşük ve genelde %9 ile %12 arasında değiştiği belirtilmektedir. Jamgoçyan, %25-30'un altında olan bu oranların Ermeni cemaatinden sarraflara karşı bazı kalemlerde güvensizlik hissi oluşmasına neden olduğunun altını çizmektedir. Oysaki ona göre bu oranlar, Ermeni sarrafların Babialı'ye ve devlet ricaline çok uygun koşullar sağladığının kanıtıdır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 80-85. A. Akyıldız da sarrafların piyasada belirlenen %15'lik faiz oranı üzerinden işlem yaptığını, ancak onların bu orandan biraz daha yüksek faiz almalarına izin verildiğini dile getirmektedir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164. M. Genç, devlet maliyesini finanse ettikleri için sarraflara, tüccar ve esnafalara sağlanan kâr oranından daha yüksek bir faiz oranı uygulama hakkının tanıdığını belirtmektedir ve bu oran %20 ile %24 arasındadır. Bkz.: M. Genç, *...Devlet ve Ekonomi*, s. 77. Sarrafların aldığı faiz oranlarıyla ilgili ayrıca bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 44-47, 55-58; C. T. Emir, *An Analysis of Sarrafs...*, s. 2-3, 14; M. Z. Köse, Galata gibi parasal işlemlerin ve para sirkülasyonunun üst düzeyde olduğu bir ticaret merkezinde sarrafların para vakıflarıyla birlikte tefecilik yapanları engellemede önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bkz.: M. Z. Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar...", s. 91-93. Bu bilgiyi G. C. Albayrak da tekrar etmektedir. Ona göre sarraflar, sıradan halkla olan küçük ve orta ölçekli kredi işlemlerini dahi kanuni yollarla yapmaktadır. Kayıt dışı işlemlerin varlığı muhakkaktır, ancak sarrafların işlemlerini kayıt altına alma eğilimi, tefeciliği engellemekte önemli rol oynamaktadır. Bkz.: G. Coşkun Albayrak, "...İç Borçlanma ve Sarraflar", s. 135.

³¹³ N. Berkes, Ermeni ve Yahudi sarrafların değerli gümüş kuruşları kalp paralarla değiştirerek hazineden büyük servet kaçırdıklarını dile getirmekte ve bununla ilgili bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre, "darphane mültezimi bir Yahudi sarraf, baş defterdara giderek askerlerin maaşlarını 'badem ağacı yaprağı kadar ince ve kırağı tanesi kadar hafif' diye tarif edilen bir akçe keserek ödemeyi teklif etmiş. Hatta rüşvet de teklif etmiş. Defterdar çok namuslu bir adam olduğundan reddetmiş. Yahudi, paşaya giderek onu ikna etmiş ve rüşvetini de kabul ettirmiş." Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 218, 247-259. O. Kılıç, kalp para yapan kişi için kullanılan kalpazanlığın, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha çok Yahudiler, özellikle de Yahudi sarraflar tarafından yapıldığını vurgulamaktadır. Bkz.: Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 180-187. Kalpazanlıkla ilgili ayrıca bkz.: A. Akyıldız, *Para Pul Oldu...*, s. 143-151, 246-251, 407-414. N. İpek, zamanla para piyasasında tek güç haline gelen sarrafların daha çok kazanmak için her yolu mubah saydıklarını ve onlar için paraların ayarlarıyla oynamak gibi hile ve oyunların olağan bir hal aldığını belirtmektedir. İlâveten İpek, kaimelerin tedavüle çıkarılmasından sonra da sarrafların en büyük uğraşlarından birinin kaimelerin piyasa değerleriyle oynamak olduğunun altını çizmektedir. Bkz.: N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 19. O. Jamgoçyan, vergi tahsilatlığının sarraflar için ülkedeki bütün halkların nefretini kazanmakta müthiş başarılı bir vasıta olduğunu belirtir. Ayrıca o, bazı açgözlü para tellallarının kasalarına giren paraların çevresinden bir bölümünü kırarak kesmelerinden dolayı kâr sağladıklarını, ancak padişah ve sadrazam sarraflarının oturup da böyle bir işle uğraştıklarını düşünmenin anlamsız olduğunun altını çizer. Çünkü sarraflar da bu hırsızlığın sonuçlarından etkilenmektedir. Dolayısıyla bu işle uğraşan sarrafları haksız yere toptan suçlamak yersizdir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 21-22, 155-156. M. Rozen, sarrafların sık sık paraların kenarını kırıp makla ve ağırlık ölçerken hile yapmakla suçlandıklarından dolayı, Yahudilerin kendilerini bu suçlamalara karşı korumak için sarraflığı yasakladığını belirtmekte ve bu süreçte de, İstanbul darphanesinin tamamen kapandığını dile getirmektedir. Bkz.: M. Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati...*, s. 229. Sarrafların kırpık akçelerden sorumlu tutulması hakkında ayrıca bkz.: N. Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", S. 17, s. 62-66; S. 18, s. 76-79; M. Aydın, "...Osmanlı Ermenileri", s. 48-50; Rahmi Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı 1520-1670*, Atf Yay., İstanbul 2014, s. 204-208.

³¹⁴ N. Berkes'e göre sarraflık müessesesi, kambiyo ve para değişimiyle toplumsal serveti emip dışarıya aktaran başlıca "kan alma aleti" gibidir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 342. A. Akyıldız'a göre ise, özellikle 1840'ta kâğıt paranın çıkarılması, ekonominin parasallaşması, esham ve tahvil gibi itibari ve spekülatif

Öte yandan, çeşitli dini ve tarihi temeller de bu bakışın şekillenmesinde rol oynamış olmalıdır.³¹⁵ Şöyle ki N. Bozkurt, sarraflığın hilesi ve istismarı fazla olan bir meslek olması sebebiyle, bazı hadislerde sarraflığın ahirette Allah'a ihanetle suçlanacakları bildirilen birkaç meslek erbabı arasında yer aldığını ve onların ateşle cezalandırılacaklarının haber verildiğini belirtmektedir.³¹⁶ H. İnalçık ise, Yakın Doğu'nun büyük nüfus merkezlerinde, servetlerini biriktirme ve onları yatırımla arttırma eğilimi olan tüccar, sarraf, banker vb. kapitalist zihniyete sahip kişilere karşı popüler bir düşmanlık akımı olduğunu vurgulamakta ve bu düşmanlığın, dini duyguları yansıtan Karmatiyye, Bayramiyye, Melamiyye gibi dini topluluklarla birlikte, Ortodoks İslam'da da ifade bulduğuna dikkat çekmektedir.³¹⁷

Bu düşmanlık sadece İslam toplumlarına özgü değildir. Avrupa'da da tüccar ve bankerlere karşı benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu, J. Le Goff'un Ortaçağ tüccar ve bankerlerini konu edindiği çalışmasında, ticaretin utanç verici bir özelliğe sahip olmasından dolayı, Kilise'nin tüccar ve bankerleri küçümsediği ve onları dışladığı yorumuyla dile getirilir.³¹⁸ Ayrıca Daniel Dessert'ün 17. yüzyıl üzerine yazdığı bir eserinde “*sıfırdan zengin olmuş, alçak, hükümdarın parasını çalarak servet sahibi olan, vurguncu, en güçlü müttefiklerle dolaplar çeviren diye tanımlanan aşağılık bankerler efsanesini reddettiği*” açıklaması da bunu destekler niteliktedir.³¹⁹

değerlerin yoğun biçimde kullanılmaya başlanması sarraf ve bankerlere yeni kâr imkânları sunmuştur. Bu değerler üzerinde yaptıkları spekülasyonlar, devletin dış borçlanma sürecine zaman zaman aracılık etmeleri, Avrupa finans çevrelerinden düşük faizle ve uzun vadeli aldıkları paraları devlete açtıkları kısa vadeli ve yüksek faizli avanslara dönüştürmeleri neticesinde, bir yandan devleti ve öbür yandan da halkı büyük zarara uğratarak, servetlerine servet katan büyük kârlar sağlamışlardır. Bu bağlamda onlar, başkalarının sermayesiyle iş yapan spekülatif tüccarlardır. Kaime de sarrafların elinde bir oyuncak gibidir. Sarraf ve bankerler, istediklerinde, piyasayı kolaylıkla kargaşa ve paniğe sürükleyebilmektedirler. İlaveten özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, dışarıya altın ve nakit para kaçırmakta da sarraflar başrollerdedir. Bkz.: A. Akyıldız, “Sarraflık”, s. 164; aynı yazar, *Para Pul Oldu...*, s. 40, 116-117, 135-157, 246-251, 295-304, 332-347; 379-388. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 38-46, 91-99; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 96-104; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 16; N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 19.

³¹⁵ M. Z. Köse, “Galata’da Ermeni Sarraflar...”, s. 74.

³¹⁶ N. Bozkurt, “Sarraflık”, s. 163.

³¹⁷ Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, vol. 29/1, 1969, s. 103-108. N. Berkes de benzer bir bilgi sunar. Ona göre, bir İslam sözünde “kazanan Tanrı'nın sevgilisidir” dendiği halde, tüccarlar değerli, mevki sahibi ve ticaret iyi bir zanaat sayılmadığından birçok bölgede “İslam ahlakıyatının” ve hukukunun dışında kalan Yahudi, Ermeni, Rum kişiler ticarete girerler, belki de bu yüzden onlar kötü gözle görülürlerdi. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 62.

³¹⁸ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, Doğu Batı Yay., Ankara 2018, s. 80-85. Kilise'nin sarraf ve bankerlere karşı tutumu için ayrıca bkz.: B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar...*, s. 18-19.

³¹⁹ Daniel Dessert'ten aktaran O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 26.

Sarrafların üzerine yapışmış olan bu olumsuz bakışın bugün Avrupa’da devam edip etmediğini bilmek zordur. Öte yandan, günümüz Türkiye’sinde kısmen de olsa bunun izlerini görmek mümkündür. Çünkü 1980’ler gibi çok yakın bir dönemde meydana gelmiş Banker Kastelli krizinin³²⁰ toplumsal hafızada açtığı bir hasar söz konusudur ve bu hasarın bıraktığı tortuların toplum belleğinden silinmesi pek de kolay olmasa gerektir. Bununla birlikte modern literatürde, H. Köse’nin de vurguladığı üzere³²¹ sarrafları ötekileştiren ve onları, imparatorluğu sömüren, kemiren bir unsur şeklinde lanse ederek, imparatorluğun çöküşünün günah keçisi ilan eden³²² spekülâtif araştırmaların katkısını da unutmamak gerekir. Bunların başında da hiç kuşkusuz, N. Sevgen’in 1960’lı yılların sonuna doğru kaleme aldığı *Nasıl Sömürüldük? Sarraflar* başlıklı çalışması gelmektedir. Çeşitli arşiv belgelerinin yayınına dayanan bu çalışmada Sevgen; Yahudi, Ermeni, Rum,

³²⁰ Banker Kastelli vakası için bkz.: Arslan Başer Kafaoğlu, *Bankerler ve Kastelli Olayı*, Alan Yay., İstanbul 1982; Emin Çölaşan, *Banker Skandalının Perde Arkası “Bankerler Batıyor Kastelli Kaçıyor”*, Milliyet Yay., İstanbul 1984.

³²¹ H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 75.

³²² M. Z. Köse, 20. yüzyılda yıkılış paradigmasının ana unsurlarından biri olan gayrimüslimlere yönelik tasavvurların, sarraflara karşı negatif bir bakışın oluşmasında etken teşkil ettiğinin altını çizer. Bkz.: M. Z. Köse, “Galata’da Ermeni Sarraflar...”, s. 74. O. Jamgoçyan, Osmanlı’da görülen mali krizlerin ve sanayileşmenin geri kalmasının sorumlusu olarak sarrafların görülmesine karşı çıkar ve onların hiç günahı olmadığını belirtir. Ona göre sarraflar, kendileri iflasa sürüklense bile, can çekişen bir devleti yaşatmak için ellerinden geleni yapmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyılda sarraflara karşı oluşan kızgınlık, eğitimsiz, tutucu ve genellikle de yeniliğe karşı olan unsurların kıskançlığı ve aydınların eleştirilerinden beslenmektedir. Jamgoçyan; bunu, Avrupa’daki yenilik ve teknikleri yurda getiren bu insanlara karşı yapılmış büyük bir haksızlık olarak değerlendirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık...*, s. 145-175. E. Eldem, Türk tarih yazımında sarraflara karşı oluşan bu olumsuz bakış açısının, bu kadar basit olmadığını belirtmektedir. Ona göre yerli spekülâtörler, istikrarsızlığın çok aşırı ölçüde risk taşıdığı ve orta veya uzun vadede kendilerini silip süpürebilecek bir mali felakete yol açabileceğinin farkındaydılar. Bu nedenle Galata bankerleri, Osmanlı hükümetinin çıkardığı dış istikrazların birçoğuna katıldılar ve piyasaya bir miktar istikrar getirecek kurumlar oluşturmaya çalıştılar. Aşırı spekülasyon sonucu piyasanın tamamen çökmesi ve bir istikrarın sağlanması seçenekleri karşısında, çoğu, kârlarının azalması anlamına da gelse, tercihlerini ikincisinden yana kullandılar. Bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 73. H. Kazgan, zaman zaman danışmanlık yaparak, zaman zaman da bazı unvan ve kademeleri işgal ederek işlerini yürüten Galata bankerlerinin, bazı dönemlerde padişahlar başta olmak üzere Osmanlı devlet ricali ve özellikle tebaası tarafından “tefecilik, sahtekarlık, hainlik” gibi sıfatlarla suçlandıklarını, hatta ölüm ve hapis cezalarına çarptırıldıklarını, ancak buna rağmen, imparatorluğun mali ve iktisadi işlerini yürütmede ve sorunlarını çözmede göstermiş oldukları başarılarının unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz.: H. Kazgan, *...İstanbul Borsası*, s. 29-30. G. Coşkun Albayrak da sarrafların Osmanlı Devleti’ni sömürmekle suçlanmasının, onların, Osmanlı ekonomisinin en büyük kredi kurumu olduğu gerçeğini değiştirmede düşüncesindedir. Bkz.: G. Coşkun Albayrak, “...İç Borçlanma ve Sarraflar”, s. 135.

Venedikli ve diğer milletlerden binlerce sarraf ve bankerin, devletin siyaset ve idaresine etki ederek,³²³ yüzlerce yıl, devlet ekonomisini kemirdiğini belirtmekte ve sarrafların Türkiye'nin az gelişmiş memleketler arasında bulunmasının sebebi olduğunu öne sürmektedir. O, bu iddiasını, sarrafların her birinin birer büyük devlet adamına, vezirlere, paşalara, şehzadelere, sultanlara, kadın efendilere, saraylılara ve hatta padişahlara kadar etki ederek büyük kazanç sağladıklarını, kötülük ve entrikalarını sürdürdüklerini, bazen sarayı bile parmaklarında oynattıklarını dile getirerek açıklamaktadır. Sarrafların bu denli imparatorluğa nüfuz etmesini ise, padişah analarının çoğunlukla yabancı, yani Rus, Leh, Macar ve hatta Yahudi olmalarına bağlamaktadır.³²⁴

³²³ E. Özvar'a göre de sarraflar, ellerindeki finans sermayeleriyle, doğrudan olmamakla birlikte, dolaylı yoldan devlet idaresine etki edebilen şahıslardır. Bkz.: E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 54. Başak Ergüder bunu şu şekilde açıklamaktadır: Padişahların mali danışmanı olan bankerlerin gücü, devlet borçlarında da aktif rol oynamaları ile artar. Osmanlı'da paranın, iktidar çevreleri içinde hazine, sarraflar ve finansal kaynaklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunması, paranın sermaye niteliğinin yanı sıra politik gücünü de öne çıkarır. Para, güce tahvil edildiği bir mekanizma içinde, tarım, ticaret ve sanayi ile birlikte ve kimi zaman çok daha fazla bir miktarda iktidarın merkezine doğru akar. Çoğu zaman iktidar olma imkânından yoksun olan gayrimüslim sarraflar ve tüccarlar bile danışmanı oldukları padişahların güçlerini yitirmesi karşısında ya da devletin baskısını hissettikleri önlemler nedeniyle politik alanın etkisi altında paranın gücünü kullanırlar. Bkz.: Başak Ergüder, "Kapitalizme Entegrasyonda Galata Bankerleri ve Bankaların Borçlanma Mekanizmasındaki Rolü (1868-1923)", <https://www.academia.edu/2445242>, *Erişim Tarihi: 05.03.2019*, s. 7-8. M. Oktay, Galata bankerlerinin siyasetteki rollerinin hiç de küçümsenmeyecek derecede olduğunu belirtmekte ve bunun için Sultan Abdülaziz'in son sadrazamı sayılabilecek Mahmud Nedim Paşa dönemini örnek olarak sunmaktadır. Bkz.: M. Oktay, ...*Köçeoğlu Agop Efendi*, s. 49-52. M. Oğlakçı, bankerlerin, vali ve paşaların üst kademeli devlet kadrolarına gelebilmek için vermiş oldukları rüşvetleri finanse ettiklerini belirtmekte ve bundan dolayı da paşa ve vekillerin bankerler ile açıktan veya gizli olarak ortaklıklar kurduklarını dile getirmektedir. Bu nedenle de bankerlerin, Osmanlı yönetiminde etkili olduklarını vurgulamaktadır. Bkz.: M. Oğlakçı, ...*Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*, s. 55. H. Barsoumian ise, amiraların, ki bunlar içerisinde sarraflar da bulunmaktadır, Osmanlı yönetim sisteminde ve yönetici sınıfı içinde köklü bir yere sahip olduğunu dile getirmekte ve onların yönetici elitlere tanınan imtiyazlar, haklar ve statüler elde ettiğinin altını çizmektedir. İlâveten Barsoumian, tüm bunlara rağmen, amiraların siyasi güçten yoksun olduğunu belirtmektedir. Ona göre Osmanlıda amiralar ne siyasi görevlere gelebildiler ne de gerçek anlamda siyasi bir güç kullanabildiler. Amiralar, Osmanlı yönetici sınıfının marjinal üyeleri olarak politik güçten yoksun yaşadılar. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 114.

³²⁴ Sevgen, para ile saraylara, konaklara hulul ve nüfuz eden sarrafların, padişahları savaşa bile teşvik ettiklerini, bir kısım gümüş evaninin, padişahın emriyle, tartılmadan ba emr-i hümayun bila vezin kendilerine teslim edildiğini, hastalandıkları zaman koca padişahları hatır sormak için yatak uçlarına getirdiklerini ve padişah nezdinde kendilerine vükela ayarında mevki sağladıklarını belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz.: N. Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", S. 13, s. 46-59. C. Çetin de sarrafların imparatorluğun çökerttiği düşüncesini paylaşmaktadır. Ona göre, sanayi devriminin Osmanlı sanayisini çökertmesinde Galata bankerlerinin önemli rolü bulunmaktadır. Bkz.: C. Çetin, *Baltazzi Ailesi...*, s. 63.

N. Sevgen'in belgelerden yola çıkarak kaleme aldığı spekülâtif tarzdaki bu yazı dizisinde ortaya koyduğu bakış açısı, başka çalışmalarda da kendini göstermektedir.³²⁵ Ancak sarraflarla ilgili araştırmaların giderek artmasıyla birlikte, sarrafların gerçekten sömürgeci azınlık olup olmadığı sorgulanır olmuştur. Dolayısıyla artık vurgu, sarrafların imparatorluğun çöküşünde oynadıkları negatif rolden, onların, Osmanlı mali yapısının ayrılmaz bir parçası olduklarının altını çizen pozitif bir yöne doğru kaymış³²⁶ ve kaymaya

³²⁵ H. Kazgan'ın Galata bankerleri üzerine yaptığı çalışmalarda sarraf ve bankerlere karşı yer yer "tefecî, oyuncu, kirli, yolsuz" gibi olumsuz nitelermeler bulunmakta ve onların ekonomiye zarar verdikleri zikredilmektedir. Hatta Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde de baş sorumlu, George Zarifi, Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agob gibi Galata bankerleridir. Ayrıca Galata bankerleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın devamlı pazar haline getirilmesinde de pay sahibidir. İlâveten imparatorluğun milli gelirini, borsa oyunları, tefecilik ve murabahacılık işlemleriyle ellerine geçirmişlerdir. Bununla birlikte, Kazgan'ın banker ve sarraflara karşı tutumu genelde olumlu niteliktedir. Geniş bilgi için bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 24, 32, 37, 91, 130-176 vd.. (Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde Galata bankerlerinin rolü ve sonrasındaki süreç hakkında ayrıca bkz.: Arzu Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi Saray Mücevher İktidar*, İstanbul 2011; Ş. Peker, *Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi...*) Sarraflara vurulan tefecî yaftası N. Berkes'in çalışmasında da görülmektedir. Berkes, sarrafların netameli kişiler olduğunu belirtmekte ve sarraflığın çürük parayı iyi paraya, iyi parayı çürük paraya çeviren gerçek bir dolap olduğunu dile getirmektedir. Bu dolabın dönüşüyle, imparatorluğu, İtalya ve Fransa'da yapılan kalp paralar istila etmekte ve bu işten kazanan, saray, mültezim, sarraf ve Avrupa tüccarından oluşan sömürücü, istismarcı tabaka olmaktadır. Ayrıca Berkes'e göre Osmanlı İmparatorluğu, kan ve güç ile kazandığı, toplum sınıflarının korkunç bir sömürüsü ile tutundurulmuş servet ve ihtişamını, tüccar gemileri ve sarraf muameleleriyle kaşla göz arasında dışarıya kaptırmakta ve imparatorluk, memurlar ve Ermeni sarraflardan oluşan bir yağmacı grubun elinde kalmaktadır. Zaten Berkes, hükümdarların eski kafalı bürokratlarından daha usta adamlar olarak nitelendirdiği sarrafların, kendi çıkarları gerektirdiği takdirde tüccarlar ve kambiocularla birlikte, bir ülkenin ekonomi ve endüstrisine çok zararlı ya da çok yararlı işlere girişebildikleri kanısındadır. Hatta bu bağlamda onlar, yukarıda da değinildiği gibi, toplumsal serveti emip dışarıya aktaran başlıca "kan alma aleti"dir. Dolayısıyla onların ticaret ve sikke işlerinde rol oynamaları hem tehlikeli hem de lüzumludur. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 61, 77, 121, 165, 208, 293-294, 296-297, 342. N. Sevgen'in çalışmasında vurguladığı üzere, hikâye, roman, tiyatro gibi edebî eserlerde de sarraflar genellikle kurnaz, oyuncu ve sahtekâr tiplmeleriyle topluma yansıtılmıştır. Bkz.: N. Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", S. 13, s. 46-47.

³²⁶ H. Kazgan, banker ve sarrafların birçoğunun yabancı tebaa olmasına rağmen, oyunun kaidelerinden dahi zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yararına olacak şekilde saptıklarını belirtmektedir. Ona göre, Osmanlı ekonomisinin kemasını aldıklarının farkında olan bu kişiler, zamanı gelince devlete karşı cömertliklerini de göstermişlerdir. Ayrıca onlar, imparatorluğun her yerinde para ve kâr peşinde koşmakla birlikte, burjuva ahlakının Türkiye'deki örnek temsilcisidirler. Her ne kadar Galata borsası ve bankerleri, zaman zaman vatan menfaatlerine aykırı tutum içinde olmakla itham edilmişlerse de, bu gibi olayların sayısı ve etkinliği, Batı Avrupa'nın ileri sanayi ülkelerinde rastlanılardan hiç de fazla olmamıştır. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 20-21, 116-117, 231-242. Y. Cezar ise, gayrimüslim olmalarına rağmen sarrafların Osmanlı toplumuna uyumlu bir şekilde entegre olduklarını, imparatorluğun en önemli ve mahrem işlerinde bile önemli rol üstlendiklerini vurgular. Bu doğrultuda sarraflar, mali sistemin ayrılmaz bir unsurudur. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 179, 206. H. Barsoumian da sarrafların (özellikle de Ermeni sarraflar) maliyesinde kronik bir açık sorunu yaşayan bir devlete

da devam etmektedir. Buna rağmen, mevcut literatürde sarraflara karşı olumsuz betimlemeler hala varlığını sürdürmektedir.³²⁷

borç para verdiklerini, kırılğan Osmanlı maliye sisteminin iç sarsıntılar, çöküntüler yaşamadan işleyişini sürdürebilmesine ve dış müdahalelere daha uzun süreyle gerek duyulmamasına yardımcı olduklarını dillendirmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 113. O. Jamgoçyan da benzer bir kanıdadır. Ona göre ister Rum ister Musevi, isterse de Ermeni olsun bütün sarraflar kendi fonlarıyla imparatorluğu ayakta tutan, yaşatan koruyucu güçlerdir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 14, 26, 29, 148, 155, 162. N. İpek'e göre ise Galata bankerleri, devletin daima bir kurtarıcısı olarak görülmüştür. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 5. A. Yayıcıoğlu ise sarrafların birçok açıdan Osmanlı nizamının asli unsurları olduklarını ve onların oluşturdukları borç-kredi ve finans ağlarıyla nizamın devamını ve işlevselliğini sağladıklarını belirtmektedir. Bkz.: A. Yayıcıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler...", s. 375-396.

³²⁷ L. Daşdemir, N. Sevgen'in düşüncelerini aynen aktarmaktadır. Ayrıca o, sarrafların devlet maliyesini denetimleri altına alacak faaliyetleri sergilemekten geri durmadıklarını belirtmekte ve kaime ve tahviller üzerinde yaptıkları spekülasyonlarla, devletin ve halkı zararına servetlerine servet kattıklarını dile getirmektedir. İlaveten Osmanlı'nın sırtından elde ettikleri bu servetleri, milli mücadele sırasında Yunanistan'ın zaferi için harcadıkları ve Osmanlı Devleti'nin Batı'nın pazarı haline getirilmesinde de banker ve sarrafların büyük payları olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: L. Daşdemir, "Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri...", s. 465-478; aynı yazar, "Osmanlı Türk Finans Sistemi...", s. 391-406. A. Deniz ve O. Kızılkaya ise, sarrafların Bolşevik Devrimi sonrasında Rus rublesiyle dolandırıcılık yaptıkları, kanunsuz faaliyetlerde bulunarak ekonomiye zarar verdikleri ve hatta Ermeni çetelerin finans işlerini de üstlendikleri görüşünü paylaşmaktadır. Onları bu kanunsuz işlere iten nedeni ise, Osmanlı Devleti'nde sarrafların ekonomik güç ve ilişkilerinden dolayı ayrıcalıklı statüde olduklarını, bu ayrıcalıklı statünün de onları daha çok kazanma hırsına sevk etmesine bağlamaktadır. Bkz.: A. Deniz-O. Kızılkaya, "...Sarrafların Ekonomiye Verdikleri Zararlar", s. 336-349. Y. Cezar, sarrafların, doğrudan hazine ya da darphane gibi kurumlarla ilgili üstlendikleri bazı görevlerde, gerçekten önemli mali kayıplara yol açtıklarını ve hatta, bu hataların yanı sıra, kasten yolsuzluk, sahtekarlık, kalpazanlık yapanların bile olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 189. N. İpek ise, zamanla para piyasasına hâkim olan tek güç haline gelen sarrafların daha çok kazanmak için her yolu mubah saydıkları ve paraların ayarlarıyla oynamak gibi olağan haline gelen birtakım hileler ve oyunlara başvurduklarını belirtmektedir. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 19. Ş. K. Akar da para bozdurma sorunu ve köşe sarraflarını incelediği makalesinde, konu para tebdili olunca devlet ne kadar düzenleme yapmış olsa da sahtekarların, dolandırıcıların, kalpazanların fırsat bulduklarında safdil vatandaşları para ile ilgili aldatmalarının kaçınılmaz olduğu düşüncesindedir. Ona göre, devlet kontrolünün kaybolduğu, söylentinin hâkim olduğu, özellikle piyasanın kural tanımaz bir şekilde her şeyi alt üst ettiği kriz anları, bu tür insanlar için uygun ortam oluşturmaktadır. Böyle ortamlarda devlet tarafından görevlendirilen köşe sarraflarının dahi aşırı kazanç sevdasına kapılarak benzer oyunlara başvurması da piyasanın realitelerindedir. Bkz.: Ş. K. Akar, "...Köşe Sarrafları (1839-1879)", s. 126-127. Ş. Peker ise, bankerlere, o günün tefecileri denilse yanlış bir ifade olmayacağını ve bu denli tehlikeli bir grubun meşru yollarla tehlike arz etmeye devam ettiklerini vurgulamaktadır. Bkz.: Ş. Peker, *Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi...*, s. 3, 8. S. Sunay ve N. Manav'ın çalışmalarında ise Mıgırdıç Cezayirliyan, valiyi dolandıran bir yolsuz, usulsüzlük girişiminde bulunan bir hilekâr olarak tanımlanmıştır. Bkz.: S. Sunay, "...Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", s. 267-268; N. Manav, ...*Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, s. 53, 56.

Modern literatürde ikili karşıtlıklar şeklinde kendini gösteren bu bakış açısı, aslında geçmişin bir yansımasıdır. Çünkü arşiv belgelerinde de sarraflar bazen “...*sadâkat ve istikâmet ile mevsûf ve hizmet-i lâzimesinde ser-mû tekâsül ve inhirâfi...*”³²⁸ olmayan “*izzetli*”³²⁹, “*rağbetli*”³³⁰, “*sadakatli*”³³¹ dost” ya da “*muharremü'l-esrar*”³³² olarak nitelenirken, bazen de “*sû-i zann*”³³³ ve “*ef'âl-i şeni'a*”ları³³⁴ dolayısıyla “*devlet casusu*” bir “*kafir*”e dönüşerek³³⁵ devlete ihanet ve hainlikle suçlanmakta ve “*tebâşîr-i hâme-i şemşîr*”e³³⁶ layık olmaktadır.

Dostluk ve düşmanlık arasında gidip gelen bu dikotomi, dönemin kroniklerinde de kendini gösterir. Örneğin Şemdanizade, sarrafların “*yed-i rüşvet*” olduklarını, her birinin “*âlî saraylar ve sâhil-hâneler*” bina ettiklerini, gelirlerinin bütün devlet adamlarına üstün geldiğini yazmakta, ayrıca onların “*etibba keferesi*” ve “*tercümânlar*” ile birlikte hareket ederek “*casus*”luk yaptıklarını dile getirmektedir. Bu açıdan Şemdanizade, sarrafların cezalandırılmalarını “*dîn-i mübîne hizmet*” olarak addeder. Öte yandan, Eğin nakibinin idamına sebep olmuş olan dört sarrafın katledilmesi (1764) kararının doğru olmadığını da kabul eder ve kusuru tek başına onlara yüklemeyiz. Sarraflarla dostluk kuranlar da en az onlar kadar suçludur.³³⁷

³²⁸ AE.SABH.I. 232/15411.

³²⁹ D. 2352/977.

³³⁰ D. 2439/188; TSMA.E. 35; TSMA.E. 323.

³³¹ C.SM. 37/1887.

³³² AE.SABH.I. 28/2145.

³³³ MAD.d. 9742, s. 74.

³³⁴ MAD.d. 9742, s. 71.

³³⁵ HAT. 192/9368, 273/16089; Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekâyi'*, s. 47.

³³⁶ MAD.d. 9742, s. 71.

³³⁷ Vilayet ayanından olan Eğin nakibi, kroniklerde “*erbab-ı tama*”dan sayılmakta ve halk ile sürekli bir çekişme ve kavga içerisinde olduğu zikredilmektedir. Bu nedenle, içinde sarrafların da yer aldığı bir grup tarafından şikâyete uğramış ve yapılan soruşturmada suçlu bulunarak idam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Şem'dânî-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, c. I, s. 134, c. II/A, s. 37-38, 55, 68-69; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz.: Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s. 263-264; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, c. 2, Haz.: Tahir Üngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, s. 1159; A. Salzmann, ...*Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 167.

Sarraflarla ilgili dönemin kroniklerinin sunduğu hem olumlu hem de olumsuz nitelermeler içeren bakış açısı örneklerini çoğaltmak mümkündür.³³⁸ Bununla birlikte, bu sadece Osmanlı'ya içeriden bakan kaynaklarla sınırlı değildir. İmparatorluğun Avrupalı gözlemcilerinin³³⁹ eserlerinde de benzer değerlendirmeler görülebilmektedir.³⁴⁰ Örneğin David

³³⁸ Naima Tarihi'nde sarraflar, “*melâ'in-i sarrâf tama'karları*” ve “*sarraflar hâ'inleri*” olarak zikredilmektedir. Bkz.: Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, c. IV, Haz.: Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007, s. 1644-1645. Hâkim Efendi Tarihi'nde de “*sarrâf kefereleri mel'ânet ü hıyânetleri ile zâhir*”dir. Bkz.: Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi...*, s. 1159. Edip Tarihi, Ruzmerre ve Taylesanizâde ise sarraf Sakızlı Dimitri'nin devlet malına zarar verdiği ve devlete ihanet ettiği açık olarak belirtilmektedir. Bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 52-53; *Rûzmerre, I. Abdülhamid-III. Selim Dönemi Olayları Kronolojisi*, Türk Tarih Kütüphanesi, Yazma: Y/1001, v. 27b; Feridun M. Emecen (Haz.), *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2003, s. 300. Ahmed Cevdet, bu suçlamaları doğrudan kabul etmez. Olaya biraz daha temkinli yaklaşan Cevdet, Dimitri'nin tek başına suçlu olamayacağını vurgular. Bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91-92. *Tüfengcibaşı Ârif Efendi Tarihçesi*'nde de Kabakçı Mustafa isyanı sırasında bazı sarrafların hedef alındıklarını anlatan bir anekdot yer almaktadır. Bu anekdota göre isyancılar, sarraf taifesinden Yahudi Şamanto, Tankiroğulları, Şabcı, Güllabioğlu vs. on kadar kişinin adını liste yapıp, idam edilmelerini istemiştir. Ancak bu olay, Yetmişiki'nin kâtibi olarak zikredilen Ali Efendi tarafından engellenmiştir. Ali Efendi, sarrafların idamının mümkün olmadığını, çünkü bu sarrafların, Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde ve cümlenin işine yarar bazerganlar olduklarını beyan etmiştir. İlâveten sarrafların idamını isteyen kişilerin, eğer onlarla bir davası var ise, paşa kapısına ya da kadiya arzuhal etmelerini dile getirerek, böyle münasebetsiz bir şeyin olamayacağını vurgulamıştır. Bkz.: Fahri Ç. Derin, “Tüfengci-Başı Ârif Efendi Tarihçesi”, *Belleten*, c. XXXVIII, S. 151, Ankara 1974, s. 411-412. Ayrıca bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 190.

³³⁹ E. Eldem, Avrupalı gözlemcilerin, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde ticaret ve finans çevrelerinde nispeten refah içinde yaşayan insanları, yarı hazmedilmiş bir kültürle Avrupalılık taslayan kan emici birer asalak olarak görmekte olduğunu belirtmektedir. Bu tür yakıştırmaların en belirgin hedefi ise, “tefeci, açgözlü, spekülâtör, haris” vb. ifadelerle tarif edilen sarraflardır. Bkz.: Edhem Eldem, “Levanten Kelimesi Üzerine”, *Avrupalı mı Levanten mi?*, Edt.: Arus Yumul-Fahri Dikkaya, Bağlam Yay., İstanbul 2006, s. 19-20; aynı yazar, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 72-73. O. Jamgoçyan'a göre Avrupalılar, Ermenileri, daha doğrusu Ermeni sarrafları, bir tehlike anında birikim sahibi olmak veya ailelerine miras bırakmak amacıyla hiçbir yazılı belge olmadan büyük meblağlardaki paralarını onlara emanet eden paşalardan hırsızlık yapmakla itham ederken, aslında onlara gıpta ettiklerini ve kıskandıklarını dile getirmektedir. Ayrıca yabancıların, sarrafların imparatorlukta etkin olmalarından rahatsız olduklarını vurgulamakta ve onların, bir Ermeni sarrafla yaşanacak herhangi bir anlaşmazlığın, bir sefirin müdahalesi olmadan tatminkâr bir sonuçla tamamlanamayacağı düşüncesi taşıdıklarını ifade etmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 61-62, 83.

³⁴⁰ N. Berkes, 18. yüzyılın sonunda bir İngiliz gözlemcisinin sarrafların imparatorluktaki rolünü şu şekilde aktardığını belirtmektedir: “Türkiye’de paşa sayısı kadar Ermeni sarraf vardır. Eğer bir Ermeni sarraf bir paşaya kefalet vermezse o paşa adi bir fert durumuna düşer. Sarraflar gerçekte vilayetleri kâr etmek için iltizama alırlardı. Bunlar o kadar güçlenmişlerdir ki bir banker, bir eski valiye, eski sarraflardan borçlarını tamamen ödediğine dair bir vesika getirmediği kefalet vermezdi. Bir paşa tayin edildiği bir vilayete giderken yanındaki mahrem adamı, çok defa sarrafların akrabalarından biridir, bütün para işleri onun elinden geçer. Bunların komisyon vesair avaidi büyük yekunlar tutar. Vilayetin gelirlerini o tesellüm eder, malları üzerinde o ticaret yapar, bu malları düşük fiyatla o satın alırdı. Her paşaya böyle sülük gibi yapışık bir sarraf temsilcisi vardır. Vali onun avucunun içindedir. Onu, çeşitli şiddet ve soyma eylemlerine iter; yapılan

Urquhart, bir yandan sarrafların herhangi bir Türk valisini halktan biri haline getirebilecek kadar büyük ekonomik güce sahip olduklarını belirterek onları yüceltirken, bir yandan da sahip oldukları bu güçle onların köylülere sömürdüklerini, paşalar arasında ve yönettikleri bölgede nefret tohumları ektiklerini, sosyal hizmetlerin kötüleşmesine yol açtıklarını ve bunun yanı sıra kişilik, şeref ve dürüstlük yoksunu olduklarını vurgulamaktadır.³⁴¹

Dönemin yerli ve yabancı basınına da yansıyan bu dikotomi³⁴², aslında hem imparatorluğun hem de toplumun sarraflara bakışının aynasıdır. Çünkü imparatorluk, bir yandan darphane vb. kurumlarda sarraflara çeşitli görevler vererek ve hatta kefalet yoluyla onlara ne kadar güvendiğini göstererek sarrafları benimserken, diğer yandan devletin çıkarları söz konusu olduğunda çok çabuk sarrafları gözden çıkararak, ötekileştirmektedir. Sadece sarraflara özgü olmayan, devletle çalışan herkesin karşılaşılabileceği imparatorluğun bu yaklaşımı,³⁴³ II. Mahmud'un, darphanede uzun yıllar

soygunculuktan ona ancak bir parça bırakır. Paşa onu atamazdı, çünkü mevkiini onun vereceği kefalete borçludur. Türkiye böyle kalp bankerlerle, böyle bezirganlarla, böyle spekülörlerle tahsil eder gelirlerini. Valileri, en güçlü silahların bile delip geçemeyeceği bir mali esaret ve casuslukla çevrilidir.” Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 296-297.

³⁴¹ David Urquhart, *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade, The State and Prospects of English Commerce in the East, The New Administration of Greece, Its Revenue and National Possessions*, Saunders and Otley, London 1833, s. 108, 112. İngiliz tüccar Nassau William Senior ise, Osmanlı Devleti'nin iki varlık nedeninden birinin, elli altmış kadar banker, yani tefecinin ve haksız kazançla servet kazanmış 30 ya da 40 paşanın çıkarlarına hizmet olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Nassau William Senior, *Bir Klasik İktisatçı Gözüyle Osmanlı*, çev.: Hüseyin Al, Birleşik Yay., Ankara 2011, s. 86. J. L. Farley'de de benzer bir anlatı görmek mümkündür. Ona göre sarraflar, devasa büyüklükte, ama bir o kadar da haksız kazancı, piyasayı birtakım oyunlarla yükseltip düşürerek, hiçbir yerde görülmemiş boyutlarda tefecilik yaparak ve eline geçen paraları sinekten yağ çıkarıncasına değerlendirerek elde etmektedir. Bkz.: James Lewis Farley, *The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire*, Longman, Green, Longman and Roberts, London 1862, s. 70. Bunların aktarımı için ayrıca bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 112-113, 115; H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 32.

³⁴² A. Akyıldız, *Basiret*'te çıkan bir yazıda, sarraf esnafının hakkından Cenab-ı Hakk'ın gelmesi temennisinde bulunulurken, *The Times*'in İstanbul muhabirinin, sarrafların devlet içinde çok güçlü bir konumda olduğunu ve İstanbul'un adının da Sarrafopoli olarak değiştirilmesi gerektiği düşüncesini paylaştığını aktarmaktadır. Bkz.: A. Akyıldız, “Sarrafılık”, s. 165; aynı yazar, *Para Pul Oldu...*, s. 300-301.

³⁴³ İster Müslüman olsun ister gayrimüslim, Osmanlı İmparatorluğu'nda herkes padişahın kulu sayıldığından, imparatorluk, padişahın en tepede ya da merkezde yer aldığı bir toplumsal düzen etrafında şekillenmekte ve bunun devamlılığı, imparatorluk için önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunan herkes, imparatorluk tarafından desteklenmekte ve onlara hoşgörülü davranılmaktadır. Öte yandan, bu düzeni bozan kim olursa olsun, karşılığını bir şekilde bulmaktadır. Belirli bir nizam çerçevesinde,

görev yapan Düzyanlar ile onların yerine atadığı sarraf Kazaz Artin Amira³⁴⁴ Bezciyan'la ilişkisinde de görülebilir. II. Mahmud, yolsuzlukları nedeniyle Düzyanlar'ı katlettirirken,³⁴⁵ aynı zamanda, kendisine sadakatle hizmet eden sarraf Kazaz Artin Bezciyan'ı "*Tasvir-i Hümayun*" nişanıyla ödüllendirmiştir.³⁴⁶

güvene dayalı, "sadakat ve istikamet veçhile" hizmet eden sarraflar da devletin belirsizlikler ve ikilemler içeren tavrından, diğerleriyle birlikte eşit olarak payına düşeni almaktadır. Devleti zarara uğratacak herhangi bir faaliyete karışmayan ve düzenli olarak işlerini yürüten sarraflar, devlet tarafından korunup kollanmakta ve hatta destek göyerek, bazen ödüllendirilmektedir. Aksi durumda bu, "miriye zarar verdiniz" suçlamasıyla, onlar için, çeşitli cezalar şeklinde kendini gösteren bir gazaba dönüşmektedir. Bu noktada, N. Berkes'in I. Selim ile Yahudi sarrafı hakkında aktardığı anekdot, sarrafların durumunun ne kadar hassas bir çizgide olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu hikâyeye göre I. Selim, Mısır seferinde bir sarraftan istikraz yapmıştır. Borcunu ödemek istediği zaman ise, bu paraya karşılık olarak sarraf, oğlunun kapıkulluğuna alınmasını teklif eder. Ancak bunu kabul etmeyen padişah, sarrafın idam edilmesine meyleder. Bütün bunlarla ilgili geniş için bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 12, 15; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık*..., s. 86-100, 155. Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 189-196; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul*..., s. 61-67; C. T. Emir, *An Analysis of Sarrafs*..., s. 24-26; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri*..., s. 27-33; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 46-50; N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 61.

³⁴⁴ "Amira", Ermeniler tarafından milletin lideri olarak görülen ve Osmanlıların çeşitli biçimlerde ayrıcalıklar tanıdığı sarraf, mimar, tüccar, teknokrat gibi varlıklı kişi ya da kişiler için kullandıkları bir saygınlık unvanıdır. Bu bağlamda onlar "banka prensleri" olarak da anılmaktadır. C. Külekçi'ye göre ise "amira", ileri gelen Ermeni ailelerindeki bazı şahıslara Osmanlı Devleti tarafından verilen bir unvandır. Ancak arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda bu bilgiyi destekleyen herhangi bir veri yoktur. Amira kelimesinin anlamı ve amiralar hakkında geniş bilgi için bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*; aynı yazar, "The Dual Role...", s. 171-184; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul*..., s. 88-89; A. Yarman-A. Ağinyan, *...Kazaz Artin Amira*; P. Carmont, *The Amiras*...; L. P. Dabağyan, *...Osmanlı Ermenileri*...; S. Dadyan, *...Ermeni Aristokrasisi*; aynı yazar, "Ermeni Cemaatinin Üç Asırlık Liderleri Amiralar ve Hasköy", *Osmanlı İstanbulu IV*, Edt.: Feridun M. Emecen vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2016, s. 259-276; C. Külekçi, "...Amira Sınıfının Oluşumu", s. 101-117.

³⁴⁵ C. Frazee, Halet Efendi'nin imparatorluk darphanesinden sorumlu Katolik Ermeni Düzyan kardeşlerden yüklü bir borç aldığı, ödeyemediği bu borçtan kurtulmak için de Düzyanları yolsuzlukla suçladığını belirtir. Ayrıca Frazee, Halet Efendi'nin bu suçlamasını haklı çıkarmak için Düzyanların evlerini aramaya asker yolladığını ve yapılan soruşturmada Düzyanların ibadet ettiği özel Katolik şapeller bulunduğunu ve özel mülkte ibadet yeri sahibi olmak yasak olduğundan, Halet Efendi'nin onlara karşı yapacağı bir başka suçlama için fırsat elde ettiğini vurgular. Bu suçlamanın ardından 16 Ekim 1819'da Düzyan kardeşlerden Kırkor ve Sarkis'in saray kapısında başları kesilirken, küçük kardeş Mikail ve amca çocukları Mıgırđıç Yeniköy'deki yalılarında asılarak idam edilmişlerdir. Bkz.: Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, Küre Yay., İstanbul 2009, s. 314. Ayrıca bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 94; F. N. Aysan, *...Düzoğulları*, s. 47-53. Ö. F. Bölükbaşı, Düzoğullarından sadece büyük kardeşler Kırkor ve Sarkis'in öldüğünü belirtmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Amire*, s. 40.

³⁴⁶ E. Eldem, bu ihsanın Kazaz Artin Bezciyan'a verilmiş olmasını, padişahın bu kişiye olan yakınlığının ve iltifatının ne derece olduğunu ilginç bir göstergesi olarak yorumlar. Bu nişanın Kazaz Artin'e verilmesinin başka bir hikayesini de anlatır. Şöyle ki; Kazaz Artin'in aleyhinde ortalıkta sarf edilen bazı sözlerden rahatsız olan padişah, işin aslını anlamak ve bendesinin sadakatini sınamak için Ermeni amiranın evini ansızın ziyaret eder. Padişah geldiği sırada Artin, kâtipi Agop Hamamcıyan ile birlikte yemek yer. Agop, padişahı karşısında gördüğünde korkusundan beyin

En yüksek mertebede kendini gösteren bu yaklaşım, daha alt düzeylerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bir sarraftan borç alan Mehmed Çavuş'un "...akçe aldığım sarraf keferesi gâlibâ müflis olmuş ki bendenizi pek taziyik eyliyor ben niyâz ederim efendim..."³⁴⁷

kanaması geçirir ve kırk gün sonra ölür. Artin ise sükunetini koruyarak, başının üstüne koyduğu bir lokma ekmekle efendisinin ayaklarına kapanır. Bu hareketten son derece memnun olan padişah, Artin'i Tasvir-i Hümayun ile taltif eder. Geniş bilgi için bkz.: A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artin Amira*, s. 13-14, 95-145. H. Barsoumian ve O. Jamgoçyan'ın çalışmalarında da II. Mahmud ve Kazaz Artin arasındaki bu dostluğa değinilmekte, onların arasında gelişen yakın ilişkinin benzersiz olduğu vurgulanmaktadır. Hatta II. Mahmud'un dostu, sırdaşı, danışmanı olan Artin'in ölümünün ardından ona güzel bir cenaze töreni bile yaptırdığı zikredilmektedir. H. Barsoumian, II. Mahmud ve Kazaz Artin arasındaki bu dostluktan yola çıkarak, Ermeni amiraların, ki bunlara sarraflar da dahildir, "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" sayılan sultana bu denli yakın olmalarının, onların imparatorluğun diğer unsurlarından herhangi biri kadar Osmanlı yönetici sınıfının parçası olduklarının göstergesi olduğu yorumunda bulunur. O. Jamgoçyan, Kazaz Artin dışında II. Mahmud'un sarraflar loncası kahyası olan Garabed Aznavuryan'la da arasındaki bağa değinir. Ona göre Garabed, II. Mahmud'dan atla gezebilme ve Müslümanlara mahsus bir renk olan sarı marokenden ayakkabı giyme imtiyazını almıştır. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sunfi*, s. 110-111; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 25, 62, 119-120. Sarraflarla dost olan sadece II. Mahmud da değildir. Sultan Abdülmecid, iki defa Garabed Çelebi Düzyan'ı evinde ziyaret etmiş ve hatta onu annesinin huzuruna çıkarmıştır. Yine Mihran Çelebi Düzyan ile Dadyanlara da ziyarette bulunmuş ve Bogos Amira Dadyan'ın evinde dört gün kalmıştır. Ayrıca Jamgoçyan, Abdülmecid'in annesi Bezmialem Sultan'ın sarrafı ve darphane müfettişi olarak zikrettiği Garabed Düzyan'a, 1848'de Nişan-ı İftihar ve 1850'de de "Bey" unvanı verildiğini belirtmektedir. Ona göre Garabed Düzyan, bir gayrimüslimin hükümdar sülalesinden birinin cenazesinin yakınında bulunmasını yasaklayan teşrifat kurallarına rağmen, Abdülmecid'in üçüncü kız kardeşi Atiye Sultan'ın cenazesine katılmış ve ona bu şeref, imparatorluğa yaptığı hizmetin karşılığı olarak, kız kardeşinin son arzusunu yerine getiren Sultan tarafından bahşedilmiştir. Jamgoçyan'a göre Abdülmecid'in bu bahşi, Düzyanlara halk nezdinde eski saygınlıklarını kazandırmak istemesindedir. Bkz.: Barsoumian, *a.g.e.*, s. 110-111; Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 62. Ayrıca Bkz.: Arzu Terzi, *Bezmialem Valide Sultan*, Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 153-155. H. Kazgan, Abdülhamit'in, kardeşi Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve öldürülmesinde Zarifi'nin mali desteği olduğu halde ona dokunmadığını belirtmektedir. Bu açıdan, II. Abdülhamid ve George Zarifi arasındaki ilişki de anlamlıdır. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 115, 298-307, 317-322; M. Hulkiender, ...*George Zarifi 1806-1884*, s. 93-127. Sarraflar ve hanedan mensupları, ki bunların içinde hanım sultanlar ve valideler de vardır, arasında kimi zaman dostluk olarak nitelenen bu ilişkiler için ayrıca bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 245-249; A. Akyıldız, *Harem'in Padişahı...*, s. 142-143, 190-203; aynı yazar, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 61-69.

³⁴⁷ TSMA.E. 32/28=20/14. Muhtemelen Mehmed Çavuş, akçe alırken sarrafa bir dost gibi davranmış olmalıdır. Ancak sarrafın borcunu geri istemiş olması, bu dostluğa gölge düşürmüş gibidir. Bunu, bazergan Dimitri'den borç alan bir başka devlet görevlisi Mehmed'in arzında da görmek mümkündür. Her ne kadar belgede Mehmed'in Esmâ Sultan'ın kethüdası olduğu yazılı değilse de, belge özetinde kendisi Esmâ Sultan'ın kethüdası olarak zikredilir. Belgenin içeriği şöyledir: "*Devletlü 'inâyetlü efendim Bâzergân Dimitri bize hayli zahmet verdi. Odam kapandı. Odama gidecek hâlim kalmadı. Birkaç kerre taraf-ı bendelerine gelüb feryâdından başka mahsûsen sadr-ı a'zam ve ešham devletlü merhametlü efendimiz hazretlerine istirhâm etmeleriyle mahsûs tahrîr edüb sana akçe getürdürüm va'ad ve sen hemen gayret ile bu akçeleri tedârik ile ver deyu cevâb-ı mu'tedilânesine mebnî tekrâren taraf-ı bendelerine gelüb ne hâl ise şundan bundan tedârik etdirildi hattâ tekmil edemedi sonra yine bendenize dâir aliyetü 'ş-şân efendimizin akçelerinden birkaç bin guruş kaldırub kendüsüne ruhsat verilüb ol akçe ile tekmil eyledi. Hele 'inâyetlü bu kâfirin 'ilâcını görmeli 'alem Allâhu Te'âlâ bir dürlü tahammül olunmaz ve etvârî çekilmez imkânı mertebe kendüye akçe irsâl ve 'inâyet buyurdasız olmadığı sûretde bu kâfir bize zahmet verir. Ma'lûm-ı 'inâyetleridir âsitâne-i 'aliyyede cümlelerin işi bunların ahz ve i'tâstıyladır. İşte böyle iktizâ ediyor. Akçe vermede zahmetinden gayri rezâlet oluyor. Hele bendenize etdiğini 'alem Allâhu*

şeklindeki beyanında da kısmen görülür. Öte yandan, O. Jamgoçyan'ın borcundan kurtulmak isteyen bir nazır ile sarrafı arasındaki ilişkiyi anlattığı anekdot bunu daha da anlaşılır kılmaktadır:

“Yolda giderken herkesin ortasında Hagop Efendi'ye rastlayan paşa büyük bir saygıyla Ermeni sarrafın elini tutar ve onu makam arabasına davet eder. Seraskerlik meydanında kendi yanında iki tur attırır ve onu 'gidebilirsin, şimdi alacağın ödendi' diyerek arabadan indirir. Sarraf o anda ne diyeceğini bilemez. Ama ertesi gün Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek komisyonlarla yardımını rica eden birçok tüccar evinin etrafını sarınca nazırın jestinin anlamını hemen kavrar. Nazır görmek için acele eder ve dostluğunu muhafaza ettikçe ona borç vermeye devam etmesine izin vermesini rica eder.”³⁴⁸

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; sarrafların devlet ve toplumla olan ilişkileri, genellikle ekonomik düzlemde (her ne kadar başka ilişkileri olsa da) ve çıkara

Te'âlâ vasf ü beyân edemem. Gayri devletlü efendimin mübârek hâtir-i 'aliyyesi için çekerim. Haza hakkı 'aliyyetü'-ş-şân efendimizin ve gerek kendi umûrum bir dürlü çekemem. Sene-i mâziyyede mukâta'a mültezimlerinden fâ'izât biraz fazlalı geldi. Bendenize söylenmeğe başladı. Ol kadar kelâm için sen karışma. Efendimizin cümle mâhiyyeleri vesâ'ir şeylerini ben görürüm dedim ve bir sene altı işrak? çıkardım. Ferdâsı sene yine gelüb ricâ ve niyâz ile yine ma'rifetini muntazam eyledim. İşte hâlimi efendime beyân eyledim. Biraz bendenizi dahi acıyub merhamet buyurasız. İmkânı ve iskâtı mertebe buna akçe 'inâyet buyurasız ve iş bu mesârifin yekûnuna dahi kendüye sened olacak mühürlü defter ihsân buyurasız. Fermân devletlü 'inâyetlü efendimindir. Fi 29 R. Sene 198. (Mehmed) Bkz.: TSMA. E. 721-310=305-28-1.

³⁴⁸ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 84. Khaled Fahmy'nin Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı konu edindiği çalışmasında da benzer bir anekdot vardır: Mehmed Ali Paşa'nın ticari işlerini yürüten Ermeni Boghos Yusufyan'ın paşanın hazinesinden zimmetine para geçirdiği Mehmed Ali Paşa'ya bildirilince, Boghos hemen paşanın yanına çağırılmıştır. Kısa bir sorgulamanın ardından Boghos suçlu bulunmuş ve Mehmed Ali Paşa kellesinin uçurulmasını emretmiştir. Ancak Boghos'u daha önceden tanıyan ve ona borçlu olan cellat, onu öldürmek yerine, karısının gözetiminde nehirdaki teknesinde saklamıştır. Kısa bir süre sonra kendisini feci bir mali krizin içinde bulan Mehmed Ali Paşa, Boghos'un uzmanlığından faydalanabiliyor olmayı arzuladığını ve keşke ölüm emrini vermemiş olduğunu yakınlarına söylemiştir. Bunu duyan cellat, emre itaat etmediğini ve Boghos'un aslında hayatta olduğunu söyleyip, kendisini affetmesini paşadan istemiştir. İnsafa gelen paşa ona Boghos'u getirmesini emretmiştir. Mehmed Ali Paşa Boghos'u görür görmez yumuşamış ve sanki hiçbir şey olmamış gibi onunla mali meseleleri ele almıştır. O günden sonra Boghos, paşanın tüm ticari faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bkz.: Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 88-89. H. Barsoumian da paşalar ve sarraflar arasındaki yakın dostluğa dikkat çeker ve bu bağlamda Yusuf Paşa ve Mahdesi Kasbar Amira ile Çıplak Hüseyin Paşa ve sarrafı Dakes Amira örneklerini verir. Özellikle Sultan III. Selim Hüseyin Paşa'nın görevine son verdiğinde Dakes Amira'nın ona maddi destek sağladığını belirtir. Karşılık olarak paşa, sadrazam olduktan sonra Dakes Amira'yı resmî sarrafı olarak yanında tutar. Paşa bununla da yetinmeyip Dakes Amira'nın ailesini gizlice Eğin'den İstanbul'a getirterek, dostuna sürpriz yapar. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 91-92. Paşalar ve sarraflar arasındaki ilişkiler için ayrıca bkz.: N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 245-249; 217-232; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, s. 43-46; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 72-77; Jülide Akyüz, “Osmanlı Mutasarrıflarına Bir Örnek; Şerif Paşa”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2008, s. 23-37.

dayalı yürümektedir. Bu bağlamda onlar, devlet ve toplum nazarında belirli bir samimiyet noktasına erişseler de, bu, gerçek anlamda bir dostluktan ziyade, nihayetinde çıkar temelli, karşılıklı bağımlılığa dayanan bir iş ilişkisidir.³⁴⁹ Dolayısıyla çıkarlar uyuştugu müddetçe bu ilişkide bir sorun yoktur. Fakat en ufak bir yanılısamada aradaki bağ çok çabuk kopmakta ve sarraflar düşman ilan edilerek şikâyete uğramakta veya hapis, sürgün, müsadere, katl gibi daha ağır bedeller ödemektedir. Bu açıdan, sarrafların devlet ve toplum nezdindeki imajları, “benimseme” ile “ötekileştirme” arasında gidip gelmekte ve bir arafta kalmışlık görüntüsü sergilemektedir.

³⁴⁹ H. Barsoumian’a göre Ermeni sarraflar, Osmanlı sistemiyle öyle güzel kaynaşmışlardır ki, yalnız paşaların değil, sultanların da güven ve itimatlarını kazanmışlardır. Onlar, sultan ve maiyetine çoğu Müslüman reayadan daha yakınlardır. İlaveten Barsoumian, Türk paşayla Ermeni sarraf arasındaki yakın ilişkinin, aralarında güven ve dostluk kurulmasına vesile olduğunu, ancak bu ilişkinin daha çok karşılıklı çıkara dayandığını belirtmektedir. Ona göre Ermeni sarrafın serveti, paşanın servetine bağlı olarak çoğalıp azalmaktadır. Paşanın yükselmesi de sarrafa çok şey kazandırmaktadır. Hatta sarraf, paşanın sadrazamlığa aday gösterilmesine bile katkıda bulunmaktadır. Ancak bu ilişki, çıkar sürdüğü müddetçe bir ömür süren sadakat ve dostluğa dönüşmektedir. Öte yandan, yüksek makamlar yüksek tehlikeler taşır kuralı gereği, bunun riskleri de vardır. Dolayısıyla aralarında ihtilaflar yaşanması kaçınılmazdır. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 91-92, 108-111. O. Jamgoçyan ise sarrafların, üst kademedeki idarecilerle, “mecburiyet” ve itimada dayalı, adam adama bir ilişki kurduklarını belirtir. Bu ilişkinin bir tarafında hanedandan bir zat veya bir Osmanlı paşası, diğer tarafında bir sarraf (Jamgoçyan’a göre bu sarraf Ermeni’dir) vardır. Aralarında karşılıklı güvene dayalı bir yaşamaçılık bağı bulunmaktadır. Bu bağ, sarrafların, hazine ve şehzadelerle çıkarlarının örtüşmesinden dolayı, sağlanması kolay olan bir himaye bağıdır. Halkın üç kere soyulmasına da yol açan bu bağ sayesinde sarraflar, efendisinin itimadına nadiren ihanet etmiştir. Zaten onlar, bir kişinin servetini idare etmek için çağırıldığında, nasıl bir kadere mahkûm olduklarını da bilmektedir. Bu açıdan sarraflar, her ne kadar sultanların himayesinde altın ve mücevheratla oynasalar da, ölümle kalım arasında, sürekli bir korku içinde yaşamaktadır. Jamgoçyan ayrıca paşaların bazılarının sarraflarına borçlarını öderken, bazılarının da sarrafın servetine göz dikip, onu bir suçla itham ettiğini ve hayatı karşılığında sarrafın mülkünün bir kısmını feda etmeye mecbur bıraktığını vurgulamaktadır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 83-84, 149-150, 154-155. E. Eldem, sarrafların, lonca düzenlemeleri ile bürokratlara ve hizmet verdikleri kurumlara büyük oranda bağımlılık arasında sıkışıp kaldıklarını belirtmekte ve sarrafların işinin bir ölüm kalım meselesine dönüştüğünü vurgulamaktadır. Genel geçer kural hiç kimsenin yerinin sağlam olmamasıdır. Bu istikrarsız ve riskli durum, efendileriyle yükselen ve yine onlarla birlikte servetlerine el konulan sarrafların, idam edilmeye de sonuçlanan çok kötü durumlara düşmelerine yol açmaktadır. Daha doğrusu, politik şahsiyetlere bağlı sarraflar, hamilerinin kötü sonuna ortak olmaktadır. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 213; aynı yazar, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 17-18. A. Yarman, sarraf ya da bankacı amiraların durumunu tehlikeli kılan temel nedenin, onların saraya ve yönetici sınıfa borç vermeleri olduğunu belirtmektedir. Ona göre, sarayla ve yöneticilerle kurulan ilişki, sarrafların nüfuzlarını artırmaktaydı, ancak yöneticiler arasındaki rekabet ya da husumet onlara destek veren sarrafları da etkileyebiliyordu. Bazı durumlarda tehlike bizzat borçlu yöneticiden gelmekteydi. Büyük miktarda borç alan yöneticiler, bunları ödeyemeyecek duruma düştiklerinde, borçtan kurtulmak için, alacaklı sarrafları ortadan kaldırmakta veya asılsız suçlamalarla onları gözden düşürmekteydi. Bkz.: A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artın Amira*, s. 51. M. Zilfi, Osmanlı hanedanı ya da diğer yönetici elitlere banker, hekim, kürkçü, tercüman ve mültezim olarak hizmet veren Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların, patronlarının mevkilerine ve ayrıcalıklarına ortak olduklarını belirtmektedir. Ayrıca ona göre, hamilerinin toplumsal mevkileri, bu kişiler için koruyucu bir zırh özelliği göstermekte, ancak bu zırhın bir bedeli de bulunmaktadır. Zira onlar, patronlarının karşı karşıya oldukları risklere açıktır. Bkz.: M. C. Zilfi, ...*Kölelik ve Kadınlar...*, s. 99-100.

2.2. İMPARATORLUĞUN SARRAFLARI: ERKEN DÖNEMLERDEN İMPARATORLUĞUN YIKILIŞINA

Sarraf, Arapça bir kelime olup, altını gümüş karşılığında satmak anlamındaki “sarf” sözcüğünden türemiş ve dolayısıyla bu işi meslek³⁵⁰ edinenlere de sarraf denilmiştir.³⁵¹ Bu bağlamda sarraflar, madeni ve kâğıt paraları değiştiren, bozan, tahvil alışverişi yapan, faizle para veren bir esnaf zümresi olarak literatüre geçmiştir.³⁵² Onların yaptıkları işler doğrultusunda aldıkları ücret ise “sarrafıye” şeklinde zikredilmiştir.³⁵³

³⁵⁰ Sarraflık, 16. yüzyıla ait astroloji ile ilgili bir el yazmasında güneşin temsil ettiği meslekler arasında zikredilmiştir. Bkz.: Özden Süslü-Nur Urfalıoğlu, “Bir Osmanlı El Yazmasına Göre XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Meslekler”, 38. *ICANAS Bildiriler*, c. VI, Ankara 2012, s. 2869-2870.

³⁵¹ Osmanlı öncesi dönemde sarraf karşılığında, sayraf, sayrafı, nakkad gibi kelimeler de kullanılmıştır. Ayrıca cehbez de sarraf olarak zikredilmektedir. Bunlara İtalyanca kökenli banker kelimesini de ilave etmek gerekir. Sarrafların banker olarak adlandırılması, onların, Ortaçağ’da pazaryerlerinde paraları tartmak, bozmak ve değiştirmek işlemini yaparken bir bank üzerinde oturmalarından kaynaklıdır. Ancak bu kelime, Batı’da banka sahibi veya bankacı olarak anlam kazanırken, Osmanlı döneminde büyük sermaye sahibi kişileri vurgulamak için kullanılmıştır. Bkz.: N. Bozkurt, “Sarraflık”, s. 162; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 4-5; B. Çelik, *...Sarrafılık Faaliyetleri*, s. 12-13; Bilal Aybakan, “Sarf”, *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 137-140; Celal Yeniçeri, “Cehbez”, *DİA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 222-223; B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu’nda Bankalar...*, s. 115; M. Oğlakçı, *...Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*, s. 53.

³⁵² Y. Cezar, sarrafın, 18. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda bugünküyle aynı anlamda, yani para değişimi işini yapan ya da altın ve gümüş ticaretiyle ilgilenen kişi olarak geçtiğini, ancak 18. yüzyıldan itibaren anlamının değişmeye başladığını belirtmektedir. Artık bu tarihten itibaren sarraflar, sıradan bir kuyumcu ve para değiştiriciden çok, resmî kurumların önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Bkz.: Y. Cezar, “The Role of the Sarrafs...”, s. 61-62. O. Jamgoçyan ise, sarrafın, para ile ilgili etkinliklere ilişkin bir sözcük olduğunu vurgulamakta ve avuçlarının içindeki bakır ve gümüş paralarla sokaklarda gezerek para değişimi yapanlar, tefecilik yapan para tacirleri, vergi genel mültEZİMİ, han ve bedestenlerdeki küçük dükânlarında oturan sarraflar da dahil hepsinin bu isimle anıldığını belirtmektedir. İlaveten ona göre bu sözcük, para uzmanı, madeni paraların bileşimine garanti veren ve tedavüldeki parayı sanki diğer birçok işle “denetleme hakkı”na sahip olan otorite gibi anlamları da içermektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarrafılık...*, s. 26. M. Aydın, sarrafın sarf eden, harcayan, bir başkası adına para ile iş gören veya gördüren gibi manalar taşımakla birlikte, o zamanlarda, aynı zamanda bankerlik, finansörlük vb. gibi fonksiyonları da icra eden bir mesleğin adı olduğunu belirtmektedir. Ona göre sarraflar, genelde kuyumcu kökenli olup, değerli taş ticareti yanında daha çok para alışverişi ile uğraşan, adeta bir para eksperidir. Bkz.: M. Aydın, “...Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Simâlar”, s. 186. A. Yayıoğlu’na göre ise sarraf, hıfzedilen parayı piyasada çeviren, döndüren, işleten, kullanıma süren, günümüz bankacılık tabiri ile likidite sağlayan, parayı akışkan kılan kişi olarak düşünülmelidir. Bkz.: A. Yayıoğlu, “Perdenin Arkasındakiler...”, s. 378.

³⁵³ A. Şahiner, sarrafların almış oldukları sarrafıye miktarının 1758 yılında her 1 kuruşta 1 akçe olduğunu zikreder. Ö. F. Bölükbaşı’na göre ise sarrafıye miktarı, 1774 yılına kadar kese başına 2 kuruş iken, bu tarihten sonra kese başına 3 kuruşa çıkmıştır. B. Çelik de sarrafların 1857 yılında %2,5 kuruşluk sarrafıye ile para bozmayı az bulduklarını dile getirir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 54; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 90; aynı yazar, “İstanbul Sarrafları...”, s. 22-23; B. Çelik, *...Sarrafılık Faaliyetleri*, s. 12-13, 32. Sarrafıye ile ilgili ayrıca bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul 1983, s. 131; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 4-5.

Bir meslek erbabı olarak kökenleri Antik Yunan ve Roma'ya dayanan uzun bir tarihi geçmişe sahip olan sarraflar,³⁵⁴ 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yerlerini yavaş yavaş bankalara devretmiş olsalar da,³⁵⁵ İslam dünyasının “bankasız bankerler”i³⁵⁶ olarak 19. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.³⁵⁷ Bu doğrultuda, İslam dünyasının bir parçasını teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu'nda da sarraflar faaliyet göstermiştir.

Belgelerde “sarrâf tâ'ifesi”, “tâ'ife-i sarrâfân” ya da “esnâf-ı sarrâfân” olarak zikredilen³⁵⁸ bu meslek zümresinin imparatorluk sahnesinde ne zaman yer almaya başladıkları konusunda bir netlik yoktur.³⁵⁹ Buna karşın, 15. yüzyıldan itibaren kaynaklarda görünür oldukları muhakkaktır. Zira dönemin kanunnamelerinde ziyadesiyle sarraflara atıfta bulunmaktadır.³⁶⁰ Onların ortaya çıkışları ise, Osmanlı sikkelerinin yanı sıra, değişik isim ve ayarda, çok sayıda farklı para türünün dolaşımında olması faktörüne bağlıdır.³⁶¹

³⁵⁴ Sarrafların tarihi kökenleri hakkında bkz.: N. Bozkurt, “Sarraflık”, s. 163; H. Köse, *a.g.t.*, s. 5-7; B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar...*, s. 15-24.

³⁵⁵ Modern anlamda tarihte ilk banka kabul edilen kurum 1157 yılında Venedik'te kurulmuştur. Bankacılığın gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz.: H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*, s. 1-11; Üsdiken, *a.g.e.*, s. 15-31; Ü. S. Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka...*, s. 48-50.

³⁵⁶ “Bankasız bankerler” tanımı için bkz.: Abraham L. Udovitch, “Bankers without Banks: Commerce, Banking and Society in the Islamic World of the Middle Ages”, *The Dawn of Modern Banking*, Yale University Press, New Haven 1979'dan ayrı basım, Princeton University 1981, s. 255-273.

³⁵⁷ N. Koyuncu, “Cehbez” maddesinden yola çıkarak, İslam dünyasında sarrafların banker sıfatıyla ortaya çıkışının Abbasiler döneminde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bkz.: N. Koyuncu, “...Sarrafların Mültezimlere Kefillliği”, s. 301. A. Özdal'ın görüşleri de Koyuncu ile aynı doğrultudadır. Ona göre, her ne kadar bankacılığın temellerinin İtalyan kentlerinde atıldığına dair bir fenomen bulunsa da, gerçekte, bahsedilen dönemlerden birkaç yüzyıl öncesinde bankacılık kurumu sarraflık ve cehbezlik adı altında İslam dünyasında oluşmuştur. Bkz.: Ahmet N. Özdal, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 55, 2015, s. 189-196.

³⁵⁸ *C.DRB. 55/2714, 63/3116; MAD.d. 9742*, s. 90, 310, 316.

³⁵⁹ Sarrafların ilk paranın darbına paralel bir şekilde ortaya çıktıkları üzerinde duranlar olduğu gibi, İstanbul'un fethi sonrası dönemde ortaya çıkmış olabileceklerini varsayanlar da bulunmaktadır. Bkz.: N. Sevgen, “Nasıl Sömürüldük?”, S. 13, s. 46-59; S. 16, s. 58; H. Kazgan, *...İstanbul Borsası*, s. 25-28; Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 179; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 7; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 40; G. Eken, “...Ankaralı Sarraf Esnafı...”, s. 14; C. Çetin, *Baltazzi Ailesi...*, s. 60; M. Z. Köse, “Galata'da Ermeni Sarraflar...”, s. 74, 78; C. T. Emir, *An Analysis of Sarrafs...*, s. V.

³⁶⁰ Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Mücebi 'Örf-i 'Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK, Ankara 2000, s. 3, 4, 13, 14, 17, 22, 23, 67, 82, 83; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 1, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 402, 404, 442, 482, 501, 533, 535.

³⁶¹ A. Akyıldız, “Sarraflık”, s. 163; aynı yazar, *Para Pul Oldu...*, s. 33.

Bu faktör çerçevesinde sarrafların temel fonksiyonu, para bozmak ve değiştirmek olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ancak sarrafların fonksiyonları sadece bununla sınırlı değildir.³⁶² Değişik paraları alıp satmanın yanı sıra, ki bu onlar için önemli bir kazanç kapısıdır, para nakli ve muhafazası, gayrimenkul alım satımına aracılık, devlet adamlarının finans işlerini yürütme, onlara borç verme, madenler, gümrükler, darphane vb. çeşitli kurumlar ile 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle de savaş dönemlerinde, kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etme gibi pek çok farklı fonksiyonları da bulunmaktadır.³⁶³ Bunlara, iç ve dış ticaretle birlikte,³⁶⁴ poliçecilik ve finansman temini noktasında en etkili oldukları alan olan iltizam ve malikane sektöründe oynamış oldukları rolleri³⁶⁵ de eklemek gerekir. Ayrıca diplomatik müzakerelerdeki arabuluculuklarını da hesaba katmak lazımdır.³⁶⁶

³⁶² Ü. Serdaroğlu, H. Al'ın gayrimüslim unsurların temel faaliyet alanı olarak saydığı, ticaret, kambiyo (para değişimi), ikrazat (ödünç para verme) ve iltizamı (vergi toplayıcılığı), Osmanlı'da sarraf ve bankerlerin faaliyet gösterdikleri dört temel alan olarak sayar. Bkz.: H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*, s. 20; Ü. S. Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka...*, s. 46. H. Al ve Ş. K. Akar göre ise sarrafların iki temel faaliyet alanı bulunmaktadır. Birincisi kamu maliyesi ile ilgili olarak cizyedar ve mültezim gruplarına hizmet vermek, ikinci ise, halkın para değişim ihtiyacını güvenli bir şekilde yerine getirmek. Bu iki temel alan dışında ise sarraflar, toplumun kredi ihtiyacını karşılayan finansal araçlardır. Aynı zamanda sarraflar, yoğun olarak ticaretle de uğraşmaktadır. Bkz.: Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Finans", *Antik Çağlardan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. VI, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 274.

³⁶³ Sarrafların fonksiyonlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 163-164; S. Kaya, *...Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 45-55; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 19; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 10, 24-43; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 196-206; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs...", s. 61-62.

³⁶⁴ A. Şahiner, özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında dış ticaret ve uluslararası bağlantıların en zengin sarrafların elinde olduğunu belirtmekte, ancak onların Avrupa ve Asya'nın birçok bölgesine yayılmasının 19. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini dile getirmektedir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 26. A. Deniz ve O. Kızılkaya ise, sarrafların iç ticaretteki etkili konumlarının, dış ticareti de doğrudan etkilediğini ve Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin yönlendirilmesinde sarraf ve bankerlerin söz sahibi konuma geldiklerini dile getirmektedir. Bkz.: A. Deniz-O. Kızılkaya, "...Sarrafların Ekonomiye Verdikleri Zararlar", s. 341. Sarrafların ticari etkinlikleri arasında esir ticareti de bulunmaktadır. Bununla ilgili bkz.: Fatma Sel Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri*, Vadi Yay., İstanbul 2018, s. 197-198.

³⁶⁵ H. Kazgan, bankerlerin önemli fonksiyonlarından birinin mültezimlik olduğunu belirtmektedir. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 111. H. Al'a göre de sarraflar, mültezimleri finanse etmelerinin yanı sıra, doğrudan kendileri de mültezimlik yapmaktadır. Bkz.: H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*, s. 23. Abdullah Bay ise, sarrafların, İstanbul'da oturan memur, ulema, tüccar ile birlikte çoğunlukla açık arttırma yoluyla verilen mukataalara rağbet gösterdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca o, malikane sisteminde açık arttırmayı kazananların, ayanların yanı sıra, daha çok sarrafların, tüccarların ve yüksek devlet memurlarının olduğunu beyan etmektedir. Bkz.: Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 66-67. J. Akyüz de iltizam sisteminde istenen peşin ödemenin müzayede şartlarından biri haline gelmesi dolayısıyla askeri zümre mensuplarının elinde bulunan iltizamların, zamanla gayrimüslim sarrafların da aralarında yer aldığı yeni bir zümre ortaya çıkardığını dile getirmektedir. Bkz.: J. Akyüz, "...Şerif Paşa", s. 24.

³⁶⁶ O. Jamgoçyan'a göre sarraflar, nazırlar ve devlet ricalinin tercümanıdır. Birçok dil bilmeleri ve Saray'ın onlara itimat etmelerinden dolayı, diplomatik müzakerelerde de yer almaktadır. Bununla ilgili Jamgoçyan, I. Mahmud'un sarraf Yagub Hovhannesyanyan'ı isyan etmiş olan Akka Şeyhi Zahir Ömer'i yola getirmekle görevlendirmesini örnek olarak vermektedir. Ayrıca 18. yüzyılda İsveç ile Babıali arasında yapılan yardım antlaşması müzakerelerinin Antoine de Murat ile Haremeyn sarrafı Abraham Sofyalıyan tarafından yürütüldüğünü dile getirmektedir. Bunlara, Ruslarla yapılan müzakerelerde baş aktör olan, Tirsiniklioğlu (Jamgoçyan, Tirsiniklioğlu'nu Tersanelioğlu şeklinde vermiştir) İsmail Ağa ve halefi Alemdar Mustafa Paşa'nın sarrafı Manuk Mirzayan ile diğer başka örnekleri de ilave etmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 129-135. Manuk Mirzayan ve onun arabuluculuğu hakkında

Kamu ve özel olmak üzere iki ayrı, ancak birbiriyle bağlantılı bir şekilde yürüttükleri bu fonksiyonlarla,³⁶⁷ hem devlet hem de toplumun farklı kesimleri için vazgeçilmez bir aktör haline gelen sarraflar,³⁶⁸ genellikle Osmanlı tebaası Rum, Yahudi, Ermeni kişiler arasından çıkmıştır.³⁶⁹ Ayrıca levanten zümresi de sarraflık yapmıştır.³⁷⁰

ayrıca bkz.: A. Yayıoğlu, *Partners of the Empire...*, s. 97-99, 130, 158, 167-168, 183-185, 191, 196, 232; aynı yazar, "...Çatışma mı, Ortaklık mı?", s. 571; A. Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri...*; S. Costache, "From Ruscuk to Bessarabia...", s. 23-43; S. Malhasyan-A. Yıldız, "...Manuk Mirzayan Bey", s. 123-172.

³⁶⁷ A. Şahiner, Osmanlı İmparatorluğu'nda sarrafların finansal aktivitelerini kamu ve özel olarak adlandırılabilir, iki ayrı, ancak birbiriyle bağlantılı kısma bölmektedir. Bunların ilki, doğrudan devletle, yani Osmanlı maliyesiyle ilgilidir. İkincisi ise, sarrafların yürüttükleri ticaret gibi diğer faaliyetleri içermektedir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 24-27. H. Köse de sarrafların doğrudan devlet ya da devlet görevlileri ile halk olmak üzere iki ana zümreyle iş yaptıklarını belirtmektedir. Bkz.: H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 27-29.

³⁶⁸ E. Eldem'e göre, sarrafların devlet maliyesiyle doğrudan yegâne bağlantısı, para bozmak ve düzenli biçimde imparatorluk darphanesine önceden anlaşılmış miktarda değerli metal temin etmektir. Dolaylı olarak ise sarraflar, yönetici sınıfa kredi vermekte ve böylece, her türlü mevki, iltizam ve gelir getirici diğer konumları satın almaktadır. Bunun karşılığında da onlar, devlet hazinesine çok ihtiyaç duyduğu parayı sağlamaktadır. Bu da sarrafları, kentın iktisadi kurumları için belirleyici olan finansal işleyişin ayrılmaz parçası haline getirmektedir. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 211-212. Y. Cezar ise sarrafların Osmanlı toplumunda önem kazanmalarının esas nedenini, özel ilişkilerinden ziyade, devletle olan, özellikle de darphane ve hazine gibi kurumlarla, bağlarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Y. Cezar'a göre de sarraflar mali sistemin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 179, 203-204.

³⁶⁹ N. Sevgen, ilk sarrafların Yahudi olduğunu ve daha sonraki süreçlerde sahneye Ermenilerin çıktığını belirtmektedir. Bkz.: N. Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", S. 13, s. 59. Ş. Pamuk'a göre, 15-16. yüzyıllarda İstanbul'da sadece özel kişiler değil devlete de kısa vadeli borç verebilen Rumlar ve Yahudiler kentın en büyük sarraflarıdır ve onların arasında da Paleologos, Kantakuzenos, Halkokondiles gibi tanınmış Bizans aile üyeleri de yer almaktadır. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paramın Tarihi*, s. 87. M. Rozen, 16. yüzyıl başında İstanbul sarraflarının hemen hepsinin Yahudi olduğunu vurgular. Bkz.: M. Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati...*, s. 229. M. Z. Köse ise 16. ve 17. yüzyıllarda sarrafların önemli bir kısmının Yahudi olduğu kanısındadır. Bkz.: M. Z. Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar...", s. 80. A. Şahiner ise, İstanbul'daki sarrafların hepsinin gayrimüslim olduğunu ve bunların yaklaşık %85'inin de Ermeni olduğunu belirtmektedir. Şahiner'in kastettiği dönem 18 ve 19. yüzyıllar olsa gerekir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 5, 71, 101. A. Akyıldız da benzer bir bilgi aktarır. Ona göre, 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların hemen tamamı gayrimüslimdir ve bunların yaklaşık %85'i de Ermeni'dir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 163. Y. Cezar ise, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde sarraflık faaliyeti gösterenlerin ezici çoğunluğunun gayrimüslim olduğunu belirtmekte ve gayrimüslim sarrafların oranını %98 olarak vermektedir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 179-180; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs...", s. 63-64. S. Kaya ise 18. yüzyılda sarrafların tamamının gayrimüslim olmasının dikkat çeken bir husus olduğunu belirtir. Bkz.: Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 179. Ö. F. Bölükbaşı'na göre de İstanbul sarraflarının neredeyse tamamı gayrimüslimdir ve bunlar arasında Ermeniler ezici çoğunluktadır. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 32-33, 35. H. Barsoumian, bazı Yahudi ve Rum sarraflar bulunmasına karşın, sarraflık yapma ayrıcalığının büyük çoğunlukla Ermenilerin elinde olduğu görüşündedir ve bu görüşün, dönemin Batılı ve Ermeni kaynakları tarafından da desteklendiğini beyan etmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 87. O. Jamgoçyan'a göre sarrafların %95'i tekele yakın bir egemenlikle Ermenilerden oluşmaktadır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 56, 145, 174. F. N. Aysan da bir meslek olarak sarraflığın Ermenilerle özdeşleştiği fikrini beyan etmektedir. Bkz.: F. N. Aysan, *...Düzoğulları*, s. 35.

³⁷⁰ N. Berkes, ilk dönemlerde sarraflık işlerinin, en çok Venedik ve Cenevizlilere ait olup da Osmanlıların eline geçen yerlerden gitmeyip, kalan ve zamanla oraların Rum ve Hristiyan Arnavut aileleri ile karışmış levanten denen İtalyan asıllı kişiler tarafından yapıldığını, Akdeniz Avrupası ile ticaret ve banka muamelelerinin bunlar aracılığıyla yürütüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca Berkes, bunların bazılarının da Tanzimat'a kadar banker ve tüccar aileleri olarak devam ettiğini dile getirmektedir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 214. Z. Toprak da Berkes'le aynı fikirdedir. Ona göre de Osmanlı topraklarında bankerlik işlemlerine ilk kez levantenler girişmiş ve sarraflık yüzyıllarca bu kesimin denetiminde kalmıştır. Galata bankerlerinin çoğunluğunu da levantenler oluşturmaktadır. Bkz.: Z. Toprak, "...Para ve Bankacılık", s. 760. Ş. Pamuk ise, 1840'lara gelindiğinde Galata bankerleri olarak adlandırılan mali sermayedarların, Rum, Ermeni ve Yahudilerin yanı sıra, Avrupa'dan gelerek Doğu Akdeniz bölgesine yerleşmiş olan levantenleri de

Fakat sarraflık yapanlar sadece bunlarla sınırlı değildir.³⁷¹ Müslümanlar da sarraflıkla ilgilenmiştir. Lakin gayrimüslimlerle kıyaslandığında, Müslümanların daha az sarraflıkla uğraştıkları açıktır.³⁷² Bunun neden kaynaklandığı ise net değildir.³⁷³ İslam'ın faizle para alıp vermeyi yasaklamasının etkisi olduğunu düşünenler bulunmakla birlikte, idari ve askeri görevlerin gayrimüslimlere kapalı olmasının gayrimüslimleri sarraflık mesleğinde ön plana çıkarttığına altını çizenler de³⁷⁴ mevcuttur.³⁷⁵ Ama

kapsayacak biçimde genişlediğini vurgulamaktadır. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*., s. 220. B. Çelik'e göre de Osmanlı topraklarında sarraflık işlerini ilk kez Levanten olarak adlandırılan kişiler üstlenmiş ve sarraflık yüzyıllar boyunca bu kişilerin elinde kalmıştır. Bkz.: B. Çelik, ...*Sarraflık Faaliyetleri*, s. 13.

³⁷¹ Yasak olmasına rağmen yabancı devlet konsolosları da sarraflık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bununla ilgili bkz.: K. Çiçek, "Diplomat, Banker ve Tüccar...", s. 269-283.

³⁷² A. Şahiner ve A. Akyıldız, Kahire gibi yerlerde sarraf esnafı arasında Müslümanlara rastlandığını belirtmektedir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 71; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 163. Y. Cezar ise, 18. ve 19. yüzyıllara ait belgelerden tespit ettiği 200'ü aşkın sarraf arasında sadece 5 Müslüman sarrafa tesadüf ettiğini ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde Müslüman sarraflara nadiren rastlandığını vurgulamaktadır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 179-180. Ö. F. Bölükbaşı da, İstanbul sarraflarının arasında başlangıçta az sayıda Müslüman bulunuyorsa da, ilerleyen yıllarda hiç kalmadığını dile getirmektedir. Ayrıca Bölükbaşı, İstanbul sarrafları arasında Müslüman sarraflar yer bulamamış olsa da, mali ve iktisadi sistemin pek çok sektöründe Müslüman sarrafların var olduğunu altını çizmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 32-33, 35.

³⁷³ N. Berkes'e göre, para alım ve satımı ile uğraşan sarraflar, netemeli kişiler olduklarından, bu ince zanaat Müslümanlara bırakılmamıştır. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 61.

³⁷⁴ L. Daşdemir, sarraflık mesleğinde gayrimüslimlerin ön plana çıkmış olmalarını, Osmanlı Devleti'nde hakim olan "Türk, düşmanın ayağına, hatta barış halinde olduğu düşmanın ayağına mal satmaya gidecek kadar alçalmaz" düşüncesine bağlamakta ve bundan kaynaklı olarak da, Osmanlıların ticaret ve fazla para kazanma işleriyle yakından ilgilenmekten kaçınmış olduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca Daşdemir, Osmanlı Devleti'nde mevcut olan sürekli savaş ortamının, halkı tasavvufi bir hayata yönelttiğini ve bunun da Müslüman tebaanın dünya işlerinden elini eteğini çekmesine neden olduğunu belirtmektedir. İlaveten Daşdemir, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı toplum hayatının para kazanma hırsını ayıplaması ve iktisadi faaliyette ölçsüzlüğe düşme korkusu, Türklerin iktisat dışı alanlara yönelmesine yol açtığını vurgulamakta, bunun da, Türkler için ticari faaliyetleri cazip bir kazanç kapısı olmaktan çıkarmış olduğu üzerinde durmaktadır. Bkz.: L. Daşdemir, "Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri...", s. 465; aynı yazar, "Osmanlı Türk Finans Sistemi...", s. 393. Y. Cezar ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflık mesleğinde gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak faaliyet göstermesini, öncelikle Osmanlı toplumunda idari ve askeri görevlerin gayrimüslimlere kapalı olması dolayısıyla ticaret ve esnaflık faaliyetlerinin, tarımsal kesim dışında kalan, yani şehir ve kasabalarda yaşayan gayrimüslimler için doğal geçim yolu olduğuna bağlamaktadır. Ayrıca Cezar, Müslümanlara göre gayrimüslimlerin ticarete ve parasal işlere daha yatkın olduğunu ve onların geçmiş yıllardan kalan önemli birikim ve deneyimleri bulunduğunu ve atalarının da benzer işleri ifa ettikleri üzerinde durur. İlaveten yabancı dil öğrenme ve dış dünya tacirleriyle ilişki kurma bakımından da becerikli olduklarını ve buna bağlı olarak yabancı paraları tanıma ve onların değiş tokuşunda da başarılı oldukları vurgusunu yapar. Bu açıdan Cezar, gayrimüslimlerin, Müslümanlara göre, bu mesleğe çok önceden intisap ettiklerini ve imparatorluğun da onları dışlamayarak, deneyimlerinden yararlanmak noktasında, faaliyetlerine izin verdiği yorumunda bulunur. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 181. A. Deniz ve O. Kızılkaya ise, sarrafların gayrimüslim olmalarının İslam Dini ile alakalı olduğunu, İslam'ın faizle para alıp vermeyi haram kılmasından dolayı, Müslümanların bu mesleğe iltifat etmediklerini belirtir. Bkz.: A. Deniz-O. Kızılkaya, "...Sarrafların Ekonomiye Verdikleri Zararlar", s. 343. A. Yayıoğlu ise Osmanlı sarraflarının ağırlıklı olarak Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşmasının, daha doğrusu Osmanlı para işletmeciliğinin imparatorluğun üç büyük zimmi ahalisine mensup ailelerinin elinde olmasının nedenini, etnik, dini ve kültürel kodlar yerine Osmanlı ticaret ve para tarihinin erken dönemlerdeki gelişmelerinde aramanın daha doğru olduğunu savunmaktadır. Bu minvalde bu grupların finans alanında öne çıkmasında, onların, erken modern dönemde Akdeniz havzası, Kuzey Avrupa, İran ve Güney Asya'ya dağılmış ticaret ve finans ağlarıyla olan ilişkilerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bkz.: A. Yayıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler...", s. 378-379.

³⁷⁵ Ş. Pamuk, Osmanlıda kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasını ne İslam dininin faiz ve tefeciliğe ilişkin yasaklamaları, ne de bankacılık kurumlarının yokluğunun engelleyebildiğini belirtmekte, kredi işlemlerinde gayrimüslimlerin yanı sıra Müslümanların da en önde gelen tefeciler arasında yer aldığını altını çizmektedir. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*., s. 244; aynı yazar, *Osmanlı-Türkiye İktisadi...*, s. 75-78.

bununla ilgili kesin bir şey söylemek zordur. Kesin olan tek şey Osmanlı sarraflarının büyük çoğunlukla gayrimüslim olduğudur.³⁷⁶

Kozmopolit bir görüntü sergileyen imparatorluğun sarrafları, büyük çoğunlukla Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmakla birlikte, devrin siyasi ve iktisadi koşullarına bağlı olarak gruplar arasındaki denge zaman zaman değişmekte³⁷⁷ ve bunlardan birinin ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla ilk dönemlerde sahnede daha çok Yahudi sarraflar yer almaktadır.³⁷⁸ Bunda, Avrupa'dan imparatorluğa doğru gerçekleşen Yahudi göçünün bir etkisi olması muhtemeldir. Çünkü bu göç, Doğunun Fuggerleri adlandırması yapılan³⁷⁹ Dona Gracia Mendes ve yeğeni Don Joseph Nassi örneğinde olduğu gibi,³⁸⁰ imparatorluk siyasasına etki edecek banker ailelerini Osmanlı topraklarına sürüklemiştir. Bunun yanı sıra, imparatorlukta yaşayan Yahudilerin diplomatik danışmanlık, hekimlik

³⁷⁶ Y. Cezar, sarrafların çoğunun gayrimüslim olduğunun ilk ve genel bir saptama olduğunu ve bunun onların kimliklerini tam olarak ortaya koymak için yeterli olmadığını belirtmektedir. Ona göre, isimlerden, din, mezhep veya etnik özelliklerden yeni tasnifler yapmak mümkündür. Ancak bunun da çeşitli darboğazları bulunmaktadır. Çünkü isimden hareketle etnik grup tespit etmek ya da sarrafların bağlı olduğu kiliseyi tespit etmek zor bir iştir. Dolayısıyla literatürdeki genel kanı, Osmanlı sarraflarının çoğunlukla gayrimüslim olduğudur. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 180-181. Ö. F. Bölükbaşı da İstanbul sarraflarıyla ilgili çalışmasında benzer bir kanı ortaya koyar. Ona göre, bazı isimlerin hangi millete ait olduğu kolaylıkla ayırt edilebilirken, bazı isimlerin aidiyetini tayin etmek oldukça zordur. Çünkü bazen, iki isimli bir sarrafların adının biri, çok bilinen bir Ermeni ismiyken, diğeri meşhur bir Rum ismi olabilmektedir (Bir sonraki bölümde de görüleceği gibi Bedros, nâm-ı diğer Petraki buna örnektir). İlaveten bazı isimlerde birkaç etnik grupta birden kullanılabilir. Katiplerin de bazı isimleri çok değiştirdiği ve bu isimlerin ne Ermeni ne Rum ne de Museviler tarafından kullanıldığı Bölükbaşı tarafından dile getirilmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 31-33.

³⁷⁷ Feroz Ahmad, Yahudilerle Hristiyan cemaatler arasındaki güç dengesinde yaşanan değişiklikleri şöyle dile getirmektedir: Yahudilerin güçsüzleştiği yüzyıllar, Rumların ve Ermenilerin güç kazandığı dönemlerdir ve bu dönemlerde birçok ekonomik ve idari görevde Rumlar ve Ermeniler Yahudilerin yerini almıştır. Bkz.: Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. I, Eds.: Benjamin Braude-Bernard Lewis, Holmes&Meier Publishers, Newyork, London 1982, s. 426. M. Aydın bunu şu şekilde tarif eder: Ekonomiyi elde tutma üstünlüğü Klasik Dönem'de Yahudilerin kontrolünde ise de, bu üstünlük XVII ve XVIII. yüzyıllarda Rumlara ve XIX. yüzyılda da Ermenilere geçmiştir. Bkz.: M. Aydın, "...Yahudi Kira Kadımlar", s. 633.

³⁷⁸ M. Aydın'a göre Yahudiler, Türklerin ekonomik kontrolü elde tutamamalarından dolayı, 1480'lerin başlarından itibaren, darphane nazırlığı, sarraflık ve mültezimlik vb. para ile ilgili konularda önemli konumlara gelmiştir. Hatta Aydın, iki ayrı şehirde yaşayan Yahudiler arasında günümüzdeki online sistemi çağrıştırır nitelikte bir "*para transfer ağı*"nın kurulduğunu belirtir. Bkz.: M. Aydın, a.g.m., s. 623.

³⁷⁹ Dona Gracia Mendes ve Don Joseph Nassi'nin Doğunun Fuggerleri olarak adlandırılması hakkında bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 16. Fuggerler, İtalyan Medici ailesi gibi, 15-16. yüzyıllarda Avrupa siyasetini etkilemiş Alman bir banker ailesidir. Bu anlamda onlar, 19. yüzyıldan günümüze dünya siyasetini etkileyen Rothschild ve Rockefeller aileleriyle eşdeğerdir. Bu ailelerle ilgili birkaç çalışma için bkz.: Greg Steinmetz, *The Richest Man Who Ever Lived: The Life and Times of Jacob Fugger*, Simon&Schuster Paperbacks, New York 2015; Christopher Hibbert, *The Rise and Fall of the House of Medici*, Penguin, 2001; Mustafa Balcıoğlu-Sezai Balcı, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Erguvanî Yay., Ankara 2017; Ron Chernow, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.*, Vintage Books, New York 1998.

³⁸⁰ Dona Gracia Mendes ve Don Joseph Nassi'nin hayatları hakkında bkz.: M. D. Birnbaum, *Gracia Mendes...*; A. Nommaz, *...Paraya Yön Veren Yahudi Bankerler*.

vb. yollar aracılığıyla sarayla güçlü bağlantılar kurmaları da etken teşkil etmiş olmalıdır. Hanım sultanlarla ilişki kuran Yahudi “kira” kadınlar da³⁸¹ bunlara ilave olunmalıdır.³⁸²

Yahudi sarrafların imparatorluğun “altın çağı”yla kısmen örtüşen yükselişleri,³⁸³ ki bu dönem Osmanlı Yahudilerinin de “altın çağı”³⁸⁴ olarak vurgulanmaktadır, 16. yüzyıldan sonra yerini kademeli bir gözden düşüşe bırakmıştır.³⁸⁵ Bunda, imparatorluk Yahudilerini etkileyen faktörlerin rolünün olması kuvvetle muhtemeldir.³⁸⁶ Bununla

³⁸¹ Yahudi kira kadınlar hakkında bkz.: M. Aydın, “...Yahudi Kira Kadınlar”, s. 623-635; R. Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimler...*, s. 140-143.

³⁸² Bu süreçle ilgili bkz.: N. Sevgen, “Nasil Sömürüldük?”, S. 14, s. 66-68; S. 15, s. 59-65; S. 16, s. 54-61; S. 17, s. 62-66; N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 61, 184, 208, 214-215, 292; İnalçık, “Capital Formation...”, s. 121-124; Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 87-88; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 54-55; M. Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati...*, s. 195-240; E. Benbassa-A. Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri...*, s. 75-153; M. Aydın, “...Yahudi Kira Kadınlar”, s. 623-624; R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 288-290; N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 1-4; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırđıç*, s. 20-21.

³⁸³ Y. Cezar, Ş. Pamuk, H. Köse ve S. Uluişik, Yahudi sarrafların 16. yüzyıldan sonra öneminin azaldığını vurgulamaktadırlar. Bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 181; Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 218; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 8; S. Uluişik, *...Mıgırđıç Cezayirliyan*, s. 49. O. Jamgoçyan ise Yahudi sarrafların nüfuz sahibi oldukları dönemi 1500-1650 olarak vermektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 145. A. Akyıldız, B. Çelik, M. Z. Köse, N. Şeni ve S. Le Tarnec, D. Panzac ve N. Manav'a göre ise bu dönem 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Bkz.: A. Akyıldız, “Sarraflık”, s. 163; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 13, 19; M. Z. Köse, “Galata'da Ermeni Sarraflar...”, s. 80; N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*, s. 15; Daniel Panzac, *International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century*, *International Journal of Middle East Studies*, v. 24/2, 1992, s. 203; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırđıç*, s. 21. N. İpek ise bu üstünlüğün 1820'li yıllara kadar sürdüğünü belirtmekte, Carmona, Aciman, Gabay gibi Yahudi ailelerin Osmanlı ekonomisinin lokomotifini olduğunu iddia etmektedir. Bkz.: N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 6.

³⁸⁴ 15 ve 16. yüzyıllar Osmanlı Yahudiliğinin altın çağı olarak tarih yazımında zikredilmektedir. Bkz.: Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 58-153. M. Aydın, “...Yahudi Kira Kadınlar”, s. 623-624.

³⁸⁵ Ş. Pamuk, 17. yüzyılda uzun mesafeli ticaret ve finans alanlarında Yahudi etkinliğinin hayli gerilediğini vurgulamaktadır. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 88. Bu vurgu, başka çalışmalarda da dile getirilmekte ve Osmanlı Yahudileri için 16. yüzyıl sonrasındaki dönem, siyasi, dini ve ekonomik istikrarsızlığın giderek arttığı bir gerileme ve gözden düşüş dönemi olarak genel kabul görmektedir. Bkz.: S. J. Shaw, *...Yahudiler*, s. 170-229; Yaron Ben-Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler: 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudi Toplumu*, GOA Yay., İstanbul 2009; Marc David Baer, *At Meydanı'nda Ölüm, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 62-93; aynı yazar, “17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, 2000, s. 202-223. Öte yandan Benbassa ve Rodrigue ise, bir yandan bu genel kanıyı paylaşırken, bir yandan da 17 ve 18. yüzyıllar boyunca Yahudilerin Osmanlı siyasi yaşamından tümüyle silinmediğini ve onların Osmanlı ekonomisinin çeşitli alanlarında varlıklarını sürdürmeye devam ettiklerini savunmaktadırlar. Bkz.: E. Benbassa-A. Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri...*, s. 75-178.

³⁸⁶ Osmanlı Yahudilerinin gerilemesi, 1660 İstanbul yangını gibi doğal afetlere, salgın hastalıklara, artan vergi yüklerine bağlı ekonomik krizlere ve göç olaylarıyla birlikte, Sabatay Sevi'nin yarattığı çalkantılara bağlanmıştır. Ayrıca Ermeni ve Rumların yükselişleri de bu düşüşte etkili olmuştur. Bunlarla ilgili geniş

birlikte Jamgoçyan; devletin, bazerganlık³⁸⁷ yoluyla Yeniçeri Ocağı ile sıkı ilişki kuran Yahudi sarrafları saraydan uzak tutma kararı almasının, Yahudi sarrafların gözden düşmesinde etkili olduğunu savunur. Nihayetinde devlet, sık sık isyana kalkışan bir ocağın, sarraflar aracılığı ile güçlenmesini istemeyecektir. Dolayısıyla Jamgoçyan, yeniçerilerle kurulan bu bağın, Yahudi sarrafların devlet nezdinde güven ve itibarlarının zedelenmesine yol açtığını ve buna bağlı olarak da onların, imparatorluk tarafından mevkilerinin ellerinden alınarak cezalandırılmış oldukları görüşündedir. Bu cezalandırma, Yahudi sarrafların önce Darbhâne-i Âmire'den,³⁸⁸ akabinde Mısır gümrüğü başta olmak üzere çeşitli gümrük idarelerindeki görevlerinden uzaklaştırılmalarıyla olmuştur.³⁸⁹ Son darbe ise, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasının ardından³⁹⁰ Ocak Bazerganı Baruh ve Şapçı Bohor'un idamlarıyla³⁹¹

bilgi için bkz.: S. J. Shaw, ...*Yahudiler*, s. 170-229; Y. Ben-Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler...*; M. D. Baer, *At Meydanı'nda Ölüm...*, s. 62-93; aynı yazar, "17. Yüzyılda Yahudiler...", s. 202-223; R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 289-290; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 54-61, 145-148.

³⁸⁷ Yeniçerilerin aynı ve nakdi ihtiyaçlarına finansman sağlamakla görevli olan ocak bazerganlığı hakkında geniş bilgi için bkz.: İsmail Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, TTK, Ankara 1984, s. 407-410; S. Kaya, ...*Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 21-42; Musa Kılıç, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10, S. 2, Sakarya 2015, s. 143-164.

³⁸⁸ Ö. F. Bölükbaşı, Yahudi ve Ermenilerin darphane nazırlığı ya da eminliği yaptığıyla ilgili literatürde yer alan değerlendirmelerin yanlış olduğunu belirtmekte ve darphane nazırları ya da eminlerinin Müslümanlar arasında seçildiğini çalışmasında açıkça gözler önüne sermektedir. Ona göre bu yanlış bilginin nedeni, darphane yöneticisi olan nazır ile onun maiyetinde çalışan ifrazcıbaşının karıştırılmış olmasıdır. Bu da ifrazcıbaşının 18. yüzyılın sonlarında para basımındaki rolünün ağırlık kazanmasının yanı sıra, 3 Mart 1850 tarihinden itibaren ifrazcıbaşının Meskukat Müdürü olarak anılmasından kaynaklıdır. Bu tarihte de müdürlüğe Düzoğlu Hoca Mihran getirilmiştir. Dolayısıyla Bölükbaşı'na göre bu durum, bir anakronizme yol açmış ve darphanenin uzun yılları ifrazcıbaşı olan Ermeni Düzyanlar tarafından yönetildiği bilgisi literatürde yerini almıştır. (Bu, Yahudi sarraflar için de geçerli olmalıdır.) Ayrıca Bölükbaşı, literatürün aksine, Yahudi sarrafların 14 Aralık 1762 tarihinde ifrazcıbaşılık görevinden uzaklaştırıldığını ve bu görevin o tarihte Düzyanlara verildiğini de belgelemiştir. Geniş bilgi için bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 29-41, 52-57.

³⁸⁹ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 54-61, 145-148; N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*, s. 15-16.

³⁹⁰ K. Karaman ve Ş. Pamuk, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra merkezi devletin, başkentteki güçlü bürokratlar ve sarraflar ile taşradaki ayan arasındaki koalisyonu geriletmeyi ve vergi toplama süreci üzerinde daha fazla söz sahibi olmayı başardığını belirtmektedirler. Bkz.: Kıvanç Karaman-Şevket Pamuk, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 191, 2009, s. 32.

³⁹¹ Baruh idam edilen tek ocak bazerganı değildir. I. Mahmud döneminde ocak bazerganlığı yapan David Zonana; David'in idamından kısa bir süre sonra aynı akıbete uğrayan akrabası Bağdad ocak bazerganı Musa (Moşa veya Moşe); I. Abdülhamid döneminde ocak bazerganlığı yapan İsak; II. Mahmud öncesinde bu görevi sürdüren Cilyon (Cilbon) ve onun oğlu Yakovaçi katledilen diğer ocak bazerganlarıdır. Katledilen ocak bazerganları hakkında bkz.: C.A.S. 1142/50743, 1142/50785, 42/1917; C.ZB. 77/3833; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 84; *Mür'it-Tevârih*, c. I, s. 133-134, c. II/A, s. 5; M. Kılıç, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler...", s. 153-156; İ. H.

yaşanan tasfiye ile vurulmuştur.³⁹² Yahudi sarrafların kan kaybı, ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Camonda gibi Yahudi banker ailelerinin³⁹³ kendilerinden tekrar söz ettirmeleriyle durmuştur.³⁹⁴

İster Yahudi cemaatini etkileyen faktörler nedeniyle, ister imparatorluk tarafından cezalandırılmalarının bir sonucu olarak gözden düşmüş olsunlar, Yahudi sarrafların imparatorluk nezdinde 17. yüzyıldan itibaren kademeli bir şekilde etkilerini yitirmeleri, Rum ve daha çok da Ermeni sarrafların işine yarayacak,³⁹⁵ Yahudi sarraflardan kalan

Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 360-364; aynı yazar, ...*Kapukulu Ocakları I*, s. 407-410; S. Kaya, ...*Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 21-42; Cemal Kafadar, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der.: Baki Tezcan-Karlı K. Barbir, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 140-141; E. Eldem, "İstanbul...", s. 203; aynı yazar, *French Trade...*, s. 53-56; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 54-61, 79; *Encyclopedia Judaica*, 2007, XXI, s. 668.

³⁹² O. Jamgoçyan, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla gerçekleşen tasfiyenin Yahudi sarrafların sonunun habercisi olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 54-61, 145-148. T. Timur ise, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, ocağın levazımcılığını yapan Acımanlar, Karmonalar, Gabaylar gibi bazı ünlü Yahudi ailelerin de kısmen ya da tamamen kırıldığını ve bunun sermaye birikimi açısından Osmanlıyı olumsuz etkilediği görüşünü paylaşmaktadır. Bkz.: Taner Timur, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu*, Yordam Kitabevi, İstanbul 2012, s. 107, 117. N. İpek, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, idam ya da sürgünle Osmanlı ekonomisinde etkin olan Yahudi ailelerin uzaklaştırıldığını ve burjuva geleneğini devam ettiren birkaç aile haricinde, Yahudi sarraf ve bankere rastlamanın hemen hemen imkânsız hale geldiğini dile getirmektedir. Ayrıca İpek, bu uzaklaştırma sayesinde devletin, Yahudi sarraflara olan yüklü borçlarından kurtulduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 6. M. Kılıç da Yahudi cemaatinin Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra toplu ve kapsamlı bir cezalandırmaya maruz kalmamalarına rağmen, servetini Yeniçeri Ocağı ile ilişkisine borçlu olan az sayıda zengin sınıfının neredeyse tamamen ortadan kalkması ile lidersiz kalan Osmanlı Yahudilerinin içine kapandığı görüşünü paylaşmaktadır. Bkz.: M. Kılıç, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler...", s. 161. Bu süreçle ilgili ayrıca bkz.: N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*, s. 15-17; A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artin Amira*, s. 35-41.

³⁹³ N. Şeni ve S. Le Tarnec'in Doğu'nun Rothschildleri olarak tanımladığı Camondalar ve 19. yüzyıldaki Yahudi bankerler hakkında geniş bilgi için bkz.: N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*; N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*; U. Özel, ...*Camondo Ailesi ve İktisadi Faaliyetleri*; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 90-93.

³⁹⁴ S. J. Shaw'a göre 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönem, Osmanlı Yahudileri için bir yeniden diriliş sürecidir. Bkz.: S. J. Shaw, ...*Yahudiler*, s. 230-392. Bu dönem, Yahudi sarraflar için de bir canlanma dönemidir. N. Şeni-S. Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 17.

³⁹⁵ A. Akyıldız ve B. Çelik, Rum sarrafların 18. yüzyıla kadar Yahudilerle birlikte ön planda olduğunu ve bu yüzyıldan itibaren ise ağırlığın Ermenilere geçtiğini beyan etmektedir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 163; B. Çelik, ...*Sarraflık Faaliyetleri*, s. 13, 19. Y. Cezar, Ş. Pamuk, H. Köse, S. Uluişik, H. Al ve Ş. K. Akar, T. Timur, A. Yarman ve A. Aginyan Rum ve Ermeni sarrafların 17. yüzyılda yükselişe geçtiğini belirtmekle birlikte, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Ermenilerin daha da hızlı yükseldiğini vurgulamaktadır. S. Uluişik tarafından bunlara, Rum sarrafların 17. yüzyılda neredeyse bir tekel oluşturduğu, Ermeni sarrafların ise 19. yüzyılda, bürokrasi, ticaret, vergi toplayıcılığı gibi pek çok alanda başat bir rol oynadığı bilgileri ilave olunmaktadır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde

boşluğu onlar dolduracaktır. Ancak bu boşluk doldurma, sadece Yahudi sarrafların gözden düşmesine bağlı değildir. Daha önce de vurgulandığı üzere, dönemin siyasi ve iktisadi koşullarını da dikkate almak gerekir. Zaten uluslararası ticaretin finansmanında uzmanlaşan Rum sarraflar, Rum tüccarların Karadeniz ve Balkanlar'daki deniz ticaretindeki gücünden yararlanarak yükselişe geçmiştir.³⁹⁶ Bu, Ermeni sarraflar için de geçerlidir. Çünkü Ermeni sarraflar da kendi cemaatleri aracılığıyla hem Avrupa'nın ticaret ve finans ağlarına

Sarraflar”, s. 181; Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 218; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 8; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 49-50; H. Al-Ş. K. Akar, “...İstanbul’unda Finans”, s. 270-271; T. Timur, *...Osmanlı Toplum*, s. 117; A. Yarman-A. Aginyan, *...Kazaz Artin Amira*, s. 35-36. N. Manav da benzer bir bilgi sunmaktadır. Ona göre, Yahudilerin sarraflıktaki konumlarının 1700’lerden itibaren gerilemeye başlamasıyla Rum ve Ermeni sarraflar, onların yerini doldurmuş, Rum sarrafların gözden düşmesinden sonra ise Ermeni sarraflar finans piyasasına hâkim olmaya başlamıştır. Bkz.: N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, s. 21-22. M. Z. Köse ise Rum ve Ermeni sarrafların 18. yüzyılda ağırlık kazandığı kanısındadır. Bkz.: M. Z. Köse, “Galata’da Ermeni Sarraflar...”, s. 80. N. İpek de Rum ve Ermeni sarrafların yükselişini 1820 sonrasına bırakmaktadır. Bkz.: N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 6. O. Jamgoçyan’a göre ise Ermeni sarraflar 17. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıkmış ve bu tarihten sonra da sadrazamların hem yaşayışı hem de şaşaaları onlardan sorulur olmuştur. Ayrıca sarraflar loncası kahyalığı, darphane ve gümrükler başta olmak üzere, sultanların, valide sultanların ve devlet ricalinin sarraflığında da tekele yakın bir egemenlik elde etmişlerdir. Bu düşünceden hareketle Jamgoçyan, Ermeni sarrafların, 1650’den 1850’ye kadar, imkânlarının el verdiği ölçüde, imparatorluğu Avrupa’dan dış borç almadan iki asır yaşattığını dile getirmektedir. Bu doğrultuda da 1750’de Yakup Hovanesyan’ın ülkenin en zengin adamı olması ve Mustafa Reşid Paşa’nın sarrafi Mıgırdıç Cezayirliyan’ın 1850’de imparatorluğun gümrük geliri vergilerinin mültezimi olmasının tesadüfi olmadığı kanaatindedir. Ayrıca Jamgoçyan’a göre, 18. yüzyılda İstanbul’un büyük sarrafları hep Ermeni cemaatinden çıkmıştır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık...*, s. 28, 31-34, 56, 145, 148-149, 174. M. Aydın ise 18. yüzyılın başlarından itibaren Ermeni sarrafların yıldızının parlamaya başladığını, onların yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi ve Rumların yerlerini aldıklarını belirtir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren mali piyasa büyük ölçüde Ermeni sarrafların tekeline girmiş ve bu durum 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bkz.: M. Aydın, “...Osmanlı Ermenileri”, s. 31-32, 38; aynı yazar, “...Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar”, s. 185-187. R. Mantran, Ermeni sarrafların, Osmanlı yöneticilerinin bankeri görevini yüklenmekle birlikte, 18. yüzyılın sonlarına doğru Yahudilerin yerlerini kapmaya başladıklarını ve darphane yönetimini onların elinden aldıklarını dile getirir. Bkz.: R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 287.

³⁹⁶ H. Kazgan’a göre bir finansman ağı olarak nitelendirilebilecek Rum bankerlerin Rum tüccarlar ile kurdukları ortaklıklar, onları adeta satıcı ve alıcı tekelleri haline getirmiştir. Bu tekelin işleyişi ise Kazgan tarafından şöyle dile getirilmektedir: Rum bankerler ile tüccar ortakları, faiz oranları görece düşük kredilerle Batı’dan satın alıp getirdikleri malları imparatorluk hudutları içinde peşin para ile satarak önemli bir birikim sağlıyorlar, ellerinde biriken paraları birkaç misli faizle bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyorlardı. Bu tüccar ve banker ortaklığı Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde Batı’ya ihraç edilen malların ucuza kapatılmasını da sağlıyordu. Kurdukları finansman ağları ile üreticilerin mallarını, mahsul daha hazır olmadan çok düşük fiyatlara satın alıyorlardı. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 24-25.

eklemlenmiş hem de Yeni Culfa merkezli Hint-İran ticaret güzergahında aktif rol oynamıştır.³⁹⁷ Bunun yanı sıra, Fenerli Rumların devlet nazarında kazandığı itibar³⁹⁸ ile Ermenilerin Osmanlı bürokrasisiyle kurmuş oldukları sıkı bağların da bir tesiri olmalıdır.³⁹⁹

Ermeni ve Rum sarrafların çeşitli faktörler ekseninde gerçekleşen yükselişleri, Rum sarraflar için 1821 Rum İsyanı ve sonrasında Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasıyla son bulmuştur.⁴⁰⁰ Ancak bu duraksama, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yerini bir canlanmaya bırakmıştır. Çünkü sahneyi artık Zarifi⁴⁰¹ gibi Rum bankerler⁴⁰² devralmıştır.⁴⁰³

Büyük çoğunlukla Eğin kökenli oldukları vurgulanan, “hemşehrilik bağı”yla birbirine bağlı ve aralarında bölgeciliğe dayalı dayanışma ağları bulunan⁴⁰⁴ Ermeni

³⁹⁷ Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 218; M. Çizakça, *...İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 18-19; N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 214; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 28, 31-32, 65-79; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 49; M. Aydın, “...Osmanlı Ermenileri”, s. 47-50; aynı yazar, “...Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar”, s. 180-184, 188, 190-191, 204-208.

³⁹⁸ Fenerli Rumların imparatorluktaki nüfuzuyla ilgili bkz.: Christine Philliou, “Eşikteki Topluluklar: Osmanlı Yönetimi'ndeki Fenerli Nüfuzun Çözümlemesi”, *Toplumsal Tarih*, S. 193, 2010, s. 54-69; M. Greene, *...Rumlar 1453-1768*.

³⁹⁹ Ş. Pamuk ve S. Uluşık, Ermeni sarrafların Osmanlı bürokrasisiyle iyi ilişkiler içinde olduğunu belirtmekte ve onların önde gelenlerinin bürokrasi ile Ermeni milleti arasında aracılık yaptığını vurgulamaktadır. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 218; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 49. O. Jamgoçyan, sultanların, valide sultanların, devlet ricalinin sarraflarına bakıldığında Ermeni sarrafların tekele yakın bir egemenliği olduğunu, III. Ahmed'den Abdülmecid Dönemi'ne kadar sarayla çalışan sarrafların hep Ermenilerden çıktığını belirtmektedir. Sarayın onları tercih etmesindeki asıl etkenin ise, Ermeni sarrafların Yeniçerilerle hiçbir ilişkisi olmamasından kaynaklandığını dile getirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 31-37, 40-53, 62, 145. H. Kazgan, Ermeni sarraf ve bankerlerin, Yahudilerle birlikte, saray, vükela ve bazı yüksek memurların artan tüketim ihtiyaçlarını finanse etmelerinin yanı sıra, çeşitli vergilerin iltizamında devlet sarraflığını yürüttüklerini vurgulamaktadır. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 25.

⁴⁰⁰ Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 181; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 49-50; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 106, 173-174; A. Yarman-A. Aginyan, *...Kazaz Artin Amira*, s. 35; H. Al-Ş. K. Akar, “...İstanbul'unda Finans”, s. 270-271; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, s. 21-22.

⁴⁰¹ Zarifi hakkında bkz.: M. Hulkiender, *...George Zarifi 1806-1884*.

⁴⁰² H. Al ve Ş. K. Akar'a göre, yurt dışında sahip oldukları iş ilişkileri sayesinde büyük bezirganlara dönüşen ve ticaret alanında uzmanlaşan Rum sarraflar, 19. yüzyılda Ermenilerden daha çok Galata bankerleri zümresinin içinde yer almıştır. Bkz.: H. Al-Ş. K. Akar, “...İstanbul'unda Finans”, s. 274.

⁴⁰³ Rum bankerlerin 19. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden yükselişleri bir altın çağ olarak adlandırılmıştır. Bu altın çağ ise 1840-1881 aralığı olarak sunulmuştur. Bu konuda ve 19. yüzyılın ortalarından sonra Rumların İstanbul'daki bankacılık faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Haris Exertzoglou, *Greek Banking in Constantinople, 1850-1881*, London University, King's College, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra 1986; M. Hulkiender, *...George Zarifi 1806-1884*.

⁴⁰⁴ 11. yüzyılda Vaspuragan'dan gelen bir grup Ermeni tarafından kurulduğu varsayılan Eğin (Kemaliye), Osmanlı Devleti'nde öne çıkan Ermeni sarrafların çoğunun memleketi olarak vurgulanmaktadır. Hatta E. Eldem,

sarraflara gelince⁴⁰⁵, her ne kadar 17. yüzyıldan itibaren önemleri artmaya başlasa da, onların yıldızları asıl, 18. yüzyılda parlayacaktır.⁴⁰⁶ İmparatorluğun finansmanı dışında, kendi cemaatleri üzerinde de etkin⁴⁰⁷ olan Serpos Erevanents, Yakup Hovanesyan, Kazaz

Eğnililerin sarraflık mesleğinde yarı tekel haline geldiğini belirtmektedir. Eğin'den bu kadar çok sarrafin çıkması ise, Eğin'in dağlık bir coğrafyada kurulmuş olması dolayısıyla bölge insanının ticaretle uğraşması ve para kazanmak için başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere yaptıkları sürekli göç ile birlikte, aralarında bölgecilğe dayalı kurdukları dayanışma ağlarına bağlanmaktadır. Bu dayanışma ağları, Cengiz Kırılı tarafından, önceden yerleşenleri ve yeni göç edenleri birbirine bağlayan "hemşehrilik bağı" olarak adlandırılmaktadır. A. Yaycıoğlu ise Eğin'i Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Culfası olarak değerlendirmektedir. Geniş bilgi için bkz. H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 70-76; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 71-72, 89-90; E. Eldem, "İstanbul...", s. 205-206, 280; Zeki Arıkan, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi", *OTAM*, S.12, Ankara 2001, s. 1-64; M. Aydın, "...Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar", s. 196-200; Arsen Yarman, "Eğin (Agn) Ermenileri-I", *Kebikeç*, S. 37, 2014, s. 261-292; aynı yazar, "Eğin (Agn) Ermenileri-II", *Kebikeç*, S. 38, 2014, s. 133-168; Cengiz Kırılı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 4, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 72-79; A. Yaycıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler...", s. 376. N. Berkes ve Z. Toprak ise farklı görüştedir. Onlara göre, Fatih zamanında Van ve Bitlis gibi fethedilen yerlerden göçen Ermeniler, Bursa, İzmit taraflarına iskân edildikten sonra İstanbul'da sarraflık işlerine temayüz etmişlerdir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 214; Z. Toprak, "...Para ve Bankacılık", s. 760.

⁴⁰⁵ H. Barsoumian gerek mültezim paşalara finansman sağlayan gerek darphanede çalışan gerekse sıradan kişilere kredi açan Ermeni sarrafların bir loncası olduğu kanaatinde. Ancak bu mümkün değildir. Elbette ki Ermeni sarraflar İstanbul sarraflar loncası içinde önemli yer işgal etmektedir. Fakat bu lonca sadece Ermeni sarraflara özgü değildir. Yahudi ve Rum sarraflar da loncaya dahildir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 96.

⁴⁰⁶ M. Aydın, 18. yüzyılın, sadece Ermeni sarraflar için değil, diğer Ermeni cemaat mensuplarının da yıldızının parladığı bir aydınlanma dönemi olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz.: M. Aydın, "...Osmanlı Ermenileri", s. 28-29, 76; aynı yazar, "...Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar", s. 177, 184, 190-191, 216. O. Jamgoçyan ise, 18. yüzyılda Ermeni sarrafların, sarraflar loncası, Babıali ve Saray'ın mali gücünü ellerinde bulundurduklarını ve bu dönemde, ileri gelen Ermeni sarrafların desteği olmaksızın kimsenin İstanbul'da sarraflık yapamadıklarını vurgulamaktadır. Ayrıca Jamgoçyan, Ermeni sarrafların, *Hünkâr sarrafi*, *Ceb-i Hümayun sarrafi* gibi en şatafatlı unvanları alarak, o dönemde Sultan'ın parasını yönettiklerini dile getirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 33, 62.

⁴⁰⁷ H. Barsoumian, amiraların, işleri ve kişisel bağlantıları dolayısıyla cemaat liderleri olan patrikten daha fazla Osmanlı hükümetiyle yakın ilişkiler kurduklarını belirtmekte, hatta onlar üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı hükümeti aracılığıyla baskı kurduklarını dile getirmektedir. Bu anlamda patrik seçimlerinde de söz sahibidirler. Ancak onlar, sadece kendi cemaatlerinin dini yaşamlarında etkin değildir. Yapmış oldukları hayırseverlik ve açmış oldukları okullarla, cemaatlerinin kültürel yaşamının da destekçileridir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 123-173; aynı yazar, "The Dual Role...", s. 171-184. O. Jamgoçyan'a göre ise, lüks ve hatta sefahat içinde yaşayan sarraflar, bir misyon sahibidir ve onlar, kendi cemaatlerinin başı sayılmaktadır. Dini inançların koruyucusu oldukları gibi, dönemin kültürel yaşamının da kadri bilinmeyen destekçileridir. Bu doğrultuda Ermeni sarraflar ve amiralar, cemaatlerinin dini yaşamlarında da etkilidir. Patrikleri seçtirir veya azlettirir, sürekli kendi üstünlüklerini öne çıkarırlar ve kendi isteklerini dindaşlarına zorla kabul ettirirler. Bu da Saray ve Babıali ile olan ilişkileri sayesinde. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 114-128, 174. Ermeni sarraf ve amiraların kendi cemaatleri üzerindeki rolleri hakkında ayrıca bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 87-99.

Artin Amira vb. Ermeni sarrafların⁴⁰⁸ yanı sıra, saray kuyumculuğu da yapan ve uzun yıllar Darbhâne-i Âmire’de aktif rol oynayacak Düzyanların⁴⁰⁹ ön plana çıktığı bu parlama dönemi, aynı zamanda Ermeni sarrafların *altın çağıdır*.⁴¹⁰ Başta darphane olmak üzere, Yahudi sarraflardan boşalan mevkilerin tek tek ele geçirildiği bir rekabet dönemi olarak da zikredilen⁴¹¹ Ermeni sarrafların altın çağı, 1850’lere, yani Mıgırdıç Cezayirliyan’ın müsadere⁴¹² ve Kırım Savaşı’yla başlayan yabancı sermaye

⁴⁰⁸ Serpos Erevants, Yakup Hovanesyan, Kazaz Artin ve diğer önemli Ermeni sarraf ve amiralar hakkında bkz.: Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 31-53; E. Eldem, "İstanbul...", s. 200-214; A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artin Amira*; P. Carmont, *The Amiras...*, s. 115-117; L. P. Dabağyan, ...*Osmanlı Ermenileri...*; S. Dadyan, ...*Ermeni Aristokrasisi*.

⁴⁰⁹ Düzyanlar, darphanede aktif rol oynamalarının yanı sıra, saray kuyumculuğu da yapmış, imparatorluk siyasasında etkin bir Ermeni ailedir. Bu aile, her ne kadar literatürde uzun yıllar darphaneyi idare etmiş olarak zikredilse de, dipnot 388’de belirtildiği üzere, onlar, sadece ifrazcıbaşılık görevini sürdürmüştür. Düzyanlar 1819’da gözden düşerek darphanedeki görevlerinden azledilmiş ve yerlerine Kazaz Artin getirilmiştir. Bu süreçte bazı aile üyeleri idam edilmiştir, ancak daha sonraki dönemlerde affedilen Düzyanlar, eski güçlerini yeniden tesis etmeyi başarmışlardır. Düzyanlarla ilgili geniş bilgi için bkz.: F. N. Aysan, ...*Düzoğulları*; H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 94-95; Carmont, *a.g.e.*, s. 105-112; Dabağyan, *a.g.e.*, s. 557-576; Dadyan, *a.g.e.*, s. 167-181.

⁴¹⁰ A. Yarman, 1732-1853 yılları arasındaki dönemin O. Jamgoçyan tarafından Ermeni sarrafların altın çağı olarak adlandırıldığını belirtmektedirler. Bkz.: A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artin Amira*, s. 36.

⁴¹¹ N. Şeni ve S. Le Tarnec’e göre Ermeni sarraflar, 17. yüzyıl boyunca lonca içerisinde de Yahudileri azınlığa düşürmüştür. Bkz.: N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*, s. 15-16. A. Yarman, 18. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorlukta finans alanında Yahudilerle Ermenilerin rekabet içinde olduklarını söylemenin yanlış olmayacağı kanaatinde. Bkz.: Yarman-Aginyan, *a.g.e.*, s. 41. O. Jamgoçyan, Ermeni sarrafların, Yahudi sarraflardan boşalan mevkileri ele geçirdiği bu rekabet dönemini detaylı olarak tasvir etmektedir. Ancak ona göre, bu dönemde Ermeni sarraflar sadece Yahudi sarraflarla rekabet içinde değildir. Ortodoks ve Katolik Ermeni sarrafların arasında da bir iç savaş vardır. Ortodoks büyük Ermeni sarrafların Katolik olanlara zulmettiği ve onları küreğe mahkûm ettirmekte tereddüt etmedikleri bu iç savaş süreci, Ortodoksluktan Katolikliğe geçmiş olan Düzyanların darphaneye görevlendirilmesiyle bir sarsılma yaşamış ve daha sonraki dönemlerde Katolik sarrafların çeşitli görevlere gelmeleriyle, bu denge, Katolik sarraflar lehine bozulmuştur. Geniş bilgi için bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 31-64, 145-148. H. Barsoumian ve Y. Cezar’ın çalışmalarında da Katolik ve Ortodoks Ermeni sarraflar arasındaki çatışmalara değinilmekte, Cezar, Osmanlı’nın Katolikliğe hep olumsuz baktığını dile getirmekte, ancak zamanla imparatorluğun Katolikliğe karşı tavrının yumuşadığını da vurgulamaktadır. İlaveten Cezar, Katolik olmaları nedeniyle, Tıngırzadeler gibi pek çok Ermeni sarrafın da sürgüne uğradığının altını çizmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 123-167; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti’nde Sarraflar", s. 195-196; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs...", s. 64-65.

⁴¹² Müsadere uygulaması II. Mahmud döneminde kaldırılmış olsa da, 1805-1861 yılları arasında yaşamış Ermeni bir sarraf olan Mıgırdıç Cezayirliyan 1852 yılında müsadereye uğramaktan kurtulamamıştır. O. Jamgoçyan’ın 19. yüzyılın doğulu Rothchild’i olarak tanımladığı Cezayirliyan hakkında geniş bilgi için bkz.: S. Uluşık, ...*Mıgırdıç Cezayirliyan*; M. E. Kabadayı, "...Mkrdich Cezayirliyan", s. 281-299; S.

egemenliğine kadar sürmüştür.⁴¹³ Ancak bu, Ermeni sarrafların tamamen imparatorluk sahnesinin dışına itildiği anlamına gelmemelidir. Çünkü Ermeni sarraflar da, Köçeoğlu Agop⁴¹⁴ gibi Ermeni bankerlerle beraber, hemen hemen imparatorluğun yıkılışına dek sahneyi terk etmemiştir.⁴¹⁵

İmparatorluk sahnesinde yer alan sarraf grupları arasındaki denge, dönem dönem bir diğeri adına değişmiş olsa da, bu, ötekilerin, imparatorluğun mali yapısı içerisinde oynamış oldukları rollerini önemsizleştirmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflık yapanların hepsini aynı statüde değerlendirmek de mümkün değildir.⁴¹⁶ Çünkü Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid* adlı eserinde sarrafları “muteber sarraflar” ve “adi sarraflar” şeklinde ikiye ayırmakta, devletin desteği ile 19. yüzyılın ortalarında gelişen “köşe sarraflığı”nı⁴¹⁷ da adi kategorisine dahil etmektedir. Buna göre

Sunay, “...Mıgırđıç Amira ve Mal Varlığı”, s. 265-295; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 93-100; N. Manav, ...*Cezayirlioğlu Mıgırđıç*; Süleyman Kâni İrtem, *Abdölmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2007, s. 247-261.

⁴¹³ H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 96-98; Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 93-100, 109-110; A. Yarman-A. Ağinyan, ...*Kazaz Artin Amira*, s. 36.

⁴¹⁴ Köçeoğlu Agop hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Oktay, ...*Köçeoğlu Agop Efendi*; G. C. Albayrak, “Agop Köçeoğlu...”, s. 155-222.

⁴¹⁵ O. Jamgoçyan, 17 ve 18. yüzyılın büyük sarraflarının soyundan gelenlerin, yabancı sermayenin ülkeyi istila etmesiyle, atalarının yerini tutamadıklarını ve onların, Osmanlı sefiri ve nazırı olmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Bu noktada, II. Abdöülhamid döneminde Artin Dadyan'ın Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'na atanması, sarrafların çevresini aşan bir evrime yol açmıştır. Artık, nazırların ve devlet ricalinin tercümanı olarak sarraflar ve onların soyundan gelenler, bilgi ve deneyimlerini Osmanlı hizmetine farklı şekillerde sunmuş ve böylece, cemaat işlerindeki etkilerini kaybetsele de, İstanbul sahnesinde kalmaya devam etmişlerdir. Buna ilaveten Jamgoçyan, Ermeni sarrafların imparatorluk sahnesinden hemen yok olmalarının kanıtı olarak, Ocak 1868'de sarraflar loncası başkanlığına Hovhannes Efendi Allahverdiyan'ın seçilmesi ve 1870'te Ermeni cemaatinin seçim listesinde yüz altmıştan fazla sarrafların isminin bulunmasını sunmaktadır. Ayrıca o, Ermeni sarrafların “tebaa-i sadıka”nın en iyi örneklerini teşkil ettiklerini ve Pera-Galata çevresinden uzak duran bu sarrafların, Avrupa ve Avrupalı bankerlerin Osmanlı'nın zenginliklerini yağmalamaya yönelik sermayeleriyle yaptıkları işlere katılmadıklarını dile getirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 110-111, 133-135.

⁴¹⁶ H. Barsoumian, sarraflık için gerekli sermayenin büyüklüğü nedeniyle, sadece çok varlıklı şahsiyetlerin bu mesleği yaptığı kanaatindedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 90.

⁴¹⁷ Tabi oldukları nizamnamede “yalnız meskûkât tebdili ile meşgul olup akçe ikraz ve istikraz etmeyen” şeklinde tanımlanan köşe sarrafları, sokak ve dükkân köşelerinde önüne ufak bir çekmece koyarak işlem yapan küçük sermayeli sarraflardır. E. Eldem'e göre köşe sarrafı ya da onun deyimiyle köşebaşı sarrafı, Osmanlı kentlerindeki sarrafların büyük çoğunluğunun, para alışverişi ve küçük miktarda borç para sağlama biçimindeki

adi sarraflar, küçük sermayeli, sıradan sarraflardır ve zenginleşip, itibar kazandıktan sonra, elde ettikleri beratlarla muteber kategorisine girmektedir. Muteber sarraflar ise, daha büyük sermayeli ve ellerinde bulunan beratlar dolayısıyla kendilerine “kuyruklu sarraf” da denen hazine sarraflarıdır. İmparatorluğun sarrafları zikredildiğinde akla ilk gelmesi gerekenler de bunlardır. Aynı zamanda tüccar ya da bazergan⁴¹⁸ olarak da nitelendirilen hazine sarraflarının, iltizam işlerine girebilme hakları da vardır.⁴¹⁹

faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu tabirin Osmanlı İmparatorluğu’nda ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, köşe sarrafları, 19. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluk sahnesinde görünür olmuş ve 1863 yılında Ticaret Nezareti’ne bağlanarak, ayrı bir esnaf örgütü olarak teşkilatlandırılmışlardır. 1864 yılında ise müstakil bir nizamnameye kavuşmuşlardır. Köşe sarraflarının bir esnaf örgütü olarak teşkilatlandırılmaları, Kırım Savaşı esnası ve sonrasında, “ayak sarrafı” ya da “ayaklı sarraflar” denen ve sabit bir yerleri olmaksızın sokaklarda dolaşarak, aşırı kazanç sağlamak için %25-30 iskonto ile para bozarak halkı zarara uğratan çok sayıda kişinin türemiş olmasından kaynaklıdır. Köşe sarrafları hakkında geniş bilgi için bkz.: Ş. K. Akar, "...Köşe Sarrafları (1839-1879)", s. 123-133; E. Eldem, "İstanbul...", s. 207, 280; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; aynı yazar, *Para Pul Oldu...*, s. 137; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 31-33; A. Şenyurt, *...Poliçeci Esnaftı*, s. 70-71; N. İpek, *...Yahudi Bankerler*, s. 19-20.

⁴¹⁸ Bâzergân ya da bezirgân, eskiden ticaret ve sarraflığın yanı sıra, resmî ve özel müesseselere mal temini işleriyle uğraşan büyük tüccarlara verilen bir unvandır. Geniş bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, “Bezirgân”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 103-104. Y. Cezar, bazergan sıfatının, fiilen ticaret yapmanın ötesinde, büyük sermayeli sarrafları tanımlamak için de kullanılmış olabileceğinin muhtemel olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, s. 186-187.

⁴¹⁹ Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, Yay. Haz.: Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008, s. 110-111. Bu bilgiler, Abdurrahman Vefik’in Tekâlif-i Kavâidi adlı eserinde de tekrar edilmektedir. Bkz.: Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavâidi*, Dersaadet 1328, s. 62-63. Y. Cezar da Süleyman Sûdî’nin yapmış olduğu bu ayırmadan yola çıkarak sarrafları “sıradan sarraflar” ve “hazine sarrafları” olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre sıradan sarrafların asıl işi para değiş tokuşudur. Ayrıca bu sarraflar, kuyumculara hammadde sağlamakla da yükümlüdür. Bunun yanı sıra, faiz geliri elde ederek, borç alacak işlerine girmekte ve bazıları da bankerlik yapmaktadır. Bu sarrafların önemli bir kısmı başkent İstanbul’da iş yapmakla birlikte, taşra kentlerinde de bunlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla bunlar, bir bakıma küçük sermayeli sarraflardır. Hazine sarrafları, beratlarını alırken 2.500 kuruş ile 10.000 kuruş arasında değişen bir para ödemektedir. İlaveten iltizam işlerinde de ödedikleri çeşitli bedeller bulunmaktadır ve iltizam bedellerini tamamen ödedikten sonra, sorumluluğun yerine getirildiğini teyit için “reddiye-i temessük” harcı da vermektedirler. Bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, s. 181-187; aynı yazar, “The Role of the Sarrafs...”, s. 62-63. Ö. F. Bölükbaşı, 1835 yılında yapılan müdahale ile sarrafların iki kısma ayrıldığını belirtmektedir. Hazine sarrafı (kuyruklu sarraf) ve köşe sarrafı ayrımını hatırlatan bu ayrıma göre, 55 sarraf birinci sınıf olarak addedilirken, 45 tanesi ikinci sınıf olarak kabul edilmiştir. Bu iki sınıf arasındaki temel fark ise, birinci sınıf sarrafların daha büyük ekonomik güce ve itibara sahip olmalarıdır. Bunlar, hazineye taahhütleri cari, mültezim ve malikanecilere kefil olabilecek yeterliliktedir. İkinci sınıf sarraflar, ancak onların kefaletiyle bu tür işleri üstlenebilmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 27.

İmparatorluğun erken dönemlerinde sarrafların sıradan sarraf, hazine sarrafi gibi bir ayrıma tabi tutulup tutulmadığını bilmek zordur. Fakat sarrafların devletle çalışması için önemli bir sermaye birikimine⁴²⁰ sahip olmalarının gerekliliği ortadadır. Kaldı ki sarraflar, sermaye birikiminin sınırlandırılması⁴²¹ esasına dayanan bir ekonomik sistem içerisinde, kapitalist girişimciler olarak⁴²² zaten istisna oluşturmaktadır.⁴²³ Bundan mütevellit, dolaylı

⁴²⁰ E. Özvar, Yoram Barzel'in, hükümdar da dahil olmak üzere bütün toplumsal kesimlerin davranışlarını karakterize eden temel saikin "servet maksimizasyonu" olduğu kanaatine atıf yaparak, bunun, her ne kadar Osmanlı sultanları ve onların kulları mesabesindeki yönetici elit gruplarının muhtelif ilişkiler ağı içerisinde, davranışlarına, sadece servet biriktirme ya da servetlerini en yüksek düzeye çıkarma arzusu yol gösterme de, kul zümresi ile hükümdar arasındaki karmaşık ilişkiler ağını anlamak ya da ilişkilerin doğasını kavramak noktasında önemli bir varsayım olduğunun altını çizmektedir. Bunu da, sultan ya da elit kul taifesi birer servet avcısı olmasalar da, meşru ya da gayrimeşru servet edinmek veya servet için çalışmaktan geri kalmamışlardır şeklinde özetlemektedir. Bkz.: E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 53. E. Özvar'ın bu açıklaması, Berkes'in çalışmasında daha net ortaya konulmaktadır. Berkes'e göre kapital ya da servet biriktirme hareketleri, toplumsal ekonomiyi çürüten büyük bir parazit şebekesi oluşturmaktadır. Bu şebekede, devlet adamı, mültezim, sarraf, ayan ve derebeyi, ne kadar birbirine aykırı ve çatışan tipler olursa olsun, toplumsal sınıfların sömürülüşünden elde edilen servetleri biriktirişleri noktasında, sistemin varlığını kendi varlıklarının bir koşulu olarak sayan bir tutucular koalisyonu vardır. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 321-349.

⁴²¹ M. Genç, geniş anlamda ticaret sektörü içinde saydığı sarrafların temel fonksiyonunun devlet maliyesinin finansmanını sağlamak olduğunu belirtmekte ve onların birikim imkânlarının, diğer sektör mensuplarına oranla daha büyük olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sermayelerinin ne kadar büyürse büyüsün, sarrafların, devletin mali sisteminin gerektirdiği likiditeyi sağlamakla sınırlı tutulan kamusal hizmetlerin dışına çıkarak yatırım yapmalarının, kapitalist gelişme yolu tutacak işlere kalkışmalarının, hatta ticarete girmelerinin bile sınırlandırılmış olduğunun altını çizmektedir. Bkz.: M. Genç, *...Devlet ve Ekonomi*, s. 77-78. Osmanlı İmparatorluğu'nun, devletin finansmanında önemli rol oynayan sarraflara bu kadar sınırlama getirip getirmediği tartışılır bir konudur. Bununla birlikte, sermaye birikimi noktasında sarrafların tam olarak bir istisna teşkil ettiğini söylemek de mümkün değildir. Çünkü imparatorluk, kişilerin sermaye birikimini engellemede bir araç olarak başvurduğu müsadereyi, yeri geldiğinde sarraflar için de kullanmaktan çekinmemiştir, ki üçüncü bölümde de görüleceği üzere, çalışmamızın odak noktasını oluşturan Bedros ve Dimitri de, diğer başka örneklerde olduğu gibi, bundan paylarına düşeni almıştır. Müsadereye uğrayan sarraflar hakkında geniş bilgi için bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 191-194; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 90-100; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Almeti..."; F. N. Aysan, *...Düzoğulları*; S. Uluişik, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*; M. E. Kabadayı, "...Mkrdich Cezayirliyan", s. 281-299; S. Sunay, "...Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", s. 265-295; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdıç*; M. Oktay, *...Köçeoğlu Agop Efendi*; G. C. Albayrak, "Agop Köçeoğlu...", s. 155-222.

⁴²² H. İnalçık'a göre sarraflar, tüccarlarla birlikte, Osmanlı toplumunda "kapitalist girişimciler" olarak adlandırılabilir tek unsurdur ve sadece sarraflar, servet açısından yönetici elitlerle karşılaştırılabilir düzeydedir. Onlar bu servetlerini, değerli metal, mücevher ve para ticaretinin yanı sıra, iltizam sistemi ile tüccar ve esnafa sağladıkları krediler ve bölgeler arası ticarettten elde etmektedir. En büyük servetleri kazananlar ise, devlet maliyesiyle iş yapanlardır. Bkz.: H. İnalçık, "Capital Formation...", s. 136-137.

⁴²³ N. Berkes, sarrafların emri altında bütün devlet hazinesine denk büyüklükte nakit servetleri olduğunu belirtmekte ve bu servetin de, bir yandan hazine ile olan sikke değişimleri muamelelerinden bir yandan da

yoldan imparatorluk nezdinde böyle bir ayırma gidilmesi olasıdır. Öte yandan, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda bireylerin borç alabileceği çeşitli kişi ve kurumlardan⁴²⁴ teşekkül eden finansal araçlar olsa da, sermayesi olan herkesin imparatorluk coğrafyasında sarraflık yapamayacağı açıktır.⁴²⁵ Çünkü ister hazine sarrafı, ister sıradan sarraf olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir kişinin sarraflık yapabilmesi padişahın onayına bağlıdır ve sarraflar ancak bu onaydan sonra, yani elde ettikleri beratlarla, gedik⁴²⁶ usulü

iltizamcılıktan doğan büyük bir faiz kapitali birikimi ile beslendiğini dile getirmektedir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 343. O. Jamgoçyan da imparatorluğun vergilerinin toplanması ve idare edilmesi işi için gerekli sermayeye sahip yegâne insanların sarraflar olduğunun inkâr edilemez olduğu kanaatindedir. Ayrıca Jamgoçyan, uluslararası ticaretin çarklarını ustalıklı idare eden sarrafların, zaten çok zengin kişiler olduklarını, onların devletin parasını idare ederek zengin olduklarının düşünülmemesi gerektiği düşüncesindedir. Hatta kaderlerini bilince, sarrafların neden sermayelerini, borçlarını güç ödeyen ve alacaklıları için giyotin görevi gören bir devlete getirdiklerinin sorgulanabilir olduğunu dile getirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 26-27, 149. Ş. Pamuk'a göre, 15 ve 16. yüzyıllarda devlet, özel mülkiyet ve sermaye birikimine sınırlamalar getirmiş olsa da, en büyük servetler, yüksek devlet memurları ile sarrafların ellerinde birikmiştir. Bkz.: Ş. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi...*, s. 82-83.

⁴²⁴ Sarraflar haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek askeri gerekse reayadan kişiler sermayeleri ölçüsünde kredi vermiştir. Ayrıca avarız ve para vakıfları gibi kurumlar da toplumun kredi taleplerinin karşılanmasında önemli rol üstlenmiştir. Aynı zamanda bu kurumlar, her ne kadar kesin bir delil bulunmasa da, kredi talebinin ve faiz oranlarının yüksek olduğu İstanbul piyasasındaki sarraflara da fon sağlamıştır. İstanbul'daki sarraflar ise topladıkları fonları büyük ölçekli girişimlerin, özellikle de uzun mesafeli ticaret ile iltizam sürecinin finansmanında kullanmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: M. Çizakça, *...İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 115-118; Ş. Pamuk, *...Paramın Tarihi..*, s. 84-95; aynı yazar, *Osmanlı-Türkiye İktisadi...*, s. 75-85; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 32-34; C. Reyhan, *...Kapitalizmin Kökenleri*, s. 151-203; S. Kaya, *...Karz İşlemleri*, s. 168-216; Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of The Economic and Social History of the Orient*, 16/2-3, 1973, s. 168-216; Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004, s. 188-192, 214.

⁴²⁵ A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164. Her ne kadar literatürde sermayesi olan herkesin sarraflık yapamayacağı vurgulanmış olsa da, sarraflığın önemli bir gelir getirmesi dolayısıyla ekmekçilik, attarlık, fincancılık, poliçecilik gibi farklı esnaf kollarından kişiler, ağır cezalara çarptırılma ihtimallerine rağmen, gediksiz olarak sarraflık yapmıştır. Hatta, yabancı devlet konsolosları bile sarraflıkla uğraşmıştır. Tanzimat'la birlikte gerçekleştirilen para reformunun köşe sarraflığına olan talebi arttırmasıyla, asıl mesleği sarraflık olmayanlar daha yoğun bir şekilde bu alana kaymıştır. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 28-29; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 181-185; K. Çiçek, "Diplomat, Banker ve Tüccar...", s. 269-283; A. Şenyurt, *...Poliçeci Esnafı*; Ş. K. Akar, "...Köşe Sarrafları (1839-1879)", s. 125-126; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 31; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 31.

⁴²⁶ Belirli mesleği icra edebilme hakkı ve bir mesleğin icrası için gerekli alet-edevat şeklinde tarif edilen gedik, Osmanlı esnaf teşkilatının temel payandasını oluşturmaktadır. Bu payanda, devletin esnaf teşkilatlarına müdahalesinin aracısı olarak değerlendirildiği gibi, tam tersi bir anlayış da söz konusudur. Aynı zamanda bir tekel işlevi gören gedik, iktisadi gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak da zikredilmektedir. Gedik hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Akgündüz, "Gedik", *DİA*, c. 13, İstanbul

çerçevesinde işlerini yürütmektedir.⁴²⁷ Bu da onların bazı araştırmacılar tarafından askeri zümreden sayılmalarında temel etken teşkil etmiş olsa gerektir.⁴²⁸

İmparatorluk coğrafyasında faaliyet gösteren sarrafların hepsini askeri sınıftan saymak doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Çünkü sarraflar, her ne kadar devletle iş görseler de, nihayetinde belirli nizamlar çerçevesinde⁴²⁹ etkinliklerini sürdüren bir esnaf zümresidir.⁴³⁰ Bu anlamda onlar, toplumun ileri gelenleri ayanlar arasında da zikredilmektedir.⁴³¹ Dolayısıyla bütün sarraflardan ziyade, doğrudan devletle çalışan sarrafları bu kategoride değerlendirmek, akla daha mantıklı gelmektedir.

1996, s. 541-543; Eunjeong Yi, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 170-183; Onur Yıldırım, "Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul'daki Kılafdancı Esnafı Örneği", *Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqhi'ye Armağan*, Edt.: Onur Yıldırım, İmge Yay., Ankara 2008, s. 373-399; Seven Ağır-Onur Yıldırım, "Gedik: Bir İsmi Ne Önemi Var?", *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar*, Der.: Suraiya Faroqhi, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2017, s. 235-254.

⁴²⁷ H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 87; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 184-186; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 88-92; aynı yazar, "İstanbul Sarrafları...", s. 28-31; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 68-86; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 17-18; M. Z. Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar...", s. 80-82; S. Kaya, *...Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 44; S. Uluşık, *...Mıgırdıç Cezayirliyan*, s. 60-61; C. T. Emir, *An Analysis of Sarrafs...*, s. 8-18.

⁴²⁸ Y. Cezar'a göre sarraflar, aslında serbest meslek zümresinden olmalarına rağmen, özel kişilerle olan işlerinin yanı sıra, devletle de önemli ve derin ilişkilere giren insanlardır. Hatta bazıları, adeta birer devlet memuru statüsündedir. Bir kısmı ise, devlet adına çok önemli ve büyük boyutlu işler üstlenmişlerdir. Bu bakımdan, sarrafların bir kısmı "memur", bir kısmı da "yarı memur" sayılacak statüler içerisindedir. Bazı sarraflara maaş bağlanması da bunun göstergesi niteliğindedir. Örneğin darphane sarrafı Bedros'a 400 kuruş yıllık bir ödeme yapılırken, Erzurum gümrüğü sarraflığını yapan Serkis günlük 7 akçe ile hizmetini yürütmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Halil Sahillioğlu, "Askeri", *DİA*, 1991, c. 3, s. 489; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 192; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; *C.ML. 604/24910* (20 Mart 1778 / 20 S. 1192); *AE.SABH.I. 232-15411* (1 Temmuz 1780 / 28 C. 1194).

⁴²⁹ Yukarıda da değinildiği gibi gedik usulü çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren sarrafların uyacakları kurallar nizamnamelerde açık olarak belirtilmiştir. İlk sarraf nizamı, 1691 tarihinde İstanbul sarraflarının esnaf örgütü olarak teşkilatlandırılmasıyla. Bu nizam, sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle ayrıntılı bir şekilde bürünmüş ve son şeklini 1835 yılında almıştır. Son olarak 1867 yılında 61 maddelik ayrıntılı bir nizamname hazırlanmış, ancak bu nizamname yürürlüğe girmemiştir. Bunlar hakkında geniş bilgi için bkz.: Y. Cezar, "a.g.m.", s. 181-189; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 19-96; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 68-86.

⁴³⁰ E. Özvar, askeri zümreyi finanse eden, mali sektörün önemli ajanları sarrafları, ticaretle uğraşan tüccarlarla birlikte, askeri zümrenin dışında, sivil ya da özel kesimin oluşturduğu diğer bir grup içerisinde zikreder. E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 54.

⁴³¹ Sarrafların ayan olarak zikredilmeleri hakkında bkz.: Ö. Mert, "Âyan", s. 196.

Askeri sınıftan sayılsın ya da sayılmasın sarraflar imparatorluğun önemli aktörlerindendir ve faaliyetleri devlet tarafından destek görmektedir.⁴³² Hatta Barsoumian'a göre onlar, sultanın imtiyazlı tebaasını teşkil etmektedir.⁴³³ Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısına damga vuran⁴³⁴ bu tebaa, başta imparatorluğun beyni konumundaki İstanbul⁴³⁵ olmak üzere, ticaretin yoğun olduğu taşra kentlerinde⁴³⁶ de etkindir. Bununla birlikte, imparatorluğun daha az mühim şehirlerinde de sarraflar görülebilmektedir.⁴³⁷ Dolayısıyla Y. Cezar, mensupları iki yüzden az olmayan ve

⁴³² N. Berkes'e göre Osmanlı Devleti, Yahudi ve Ermeni sarrafları istemiş, aramış ve desteklemiştir. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 343. Ş. Pamuk, Y. Cezar, B. Çelik ve N. Manav da Berkes'le aynı görüştedir. Onlara göre de, sarraflara gereksinimi olan devlet, onların faaliyetlerini özendirmiştir. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 219; aynı yazar, *Osmanlı-Türkiye İktisadi...*, s. 175; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 181; B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 15, 48, 91; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdıç*, s. 25.

⁴³³ H. Barsoumian'a göre sarraflar, diğer gayrimüslim halkların sahip olamadığı bazı haklara sahiptir ve onlar, sultanın imtiyazlar tanıdığı kişiler olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 107-108. A. Şahiner de Osmanlı Devleti'nin mali konularda sarraflara bazı ayrıcalıklar tanıdığı kanaatindedir. Faiz yasağının dikkate alınmaması bunlardan biridir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 55. E. Özvar ise, sarrafların önemli bir farkı olduğunu belirtmekte ve bu farkı da, en azından nazari olarak mülkiyet haklarının, çoğu kez herhangi bir keyfi tasarrufa ve tehlikeye maruz olmaması olarak açıklamaktadır. Bkz.: E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 54.

⁴³⁴ H. Al'a göre sarraf ve bankerler, klasik döneminden dağılmasına kadar geçen yaklaşık üç yüz yıllık dönemde Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatına belirgin bir şekilde damgasını vurmuşlardır. Bkz.: H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*, s. 19.

⁴³⁵ R. Mantran'a göre İstanbul, imparatorluğun beyni olduğu gibi, siyasal, ekonomik ve dini açıdan Müslüman dünyasının da beynidir ve bu beyne, padişah ve çevresinin yanı sıra, sadrazam, yeniçeriler ve çeşitli devlet görevlilerinden oluşan bir yönetim hayat vermektedir. Bkz.: R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 229, 232, 259. E. Eldem'e göre İstanbul, diğer Osmanlı liman ve kentlerinden tamamen farklı nitelikleri olan, istisnai bir ticaret merkezidir. Bunun ötesinde İstanbul'u farklı ve ayrıcalıklı kılan, ticari etkinliklerdeki para dolaşımı düzeyinin, ticaretin baskın veya en azından önemli olduğu imparatorluğun diğer merkezlerinin aksine yüksek oluşudur. Bu bakımdan İstanbul muhtemelen Doğu Akdeniz'deki tek gerçek kentsel pazardır. Ayrıca başkent sunabileceği çok az şeye karşın, devasa bir tüketim kapasitesine sahip olması olgusu, onu her türlü ticari faaliyet için fiili bir çıkmaz sokağa çevirmekte ve ister nüfusunun doyurulması, ordu ve donanmanın beslenmesi, isterse seçkinlerin lüks mal tüketimi ya da imparatorluk hazinesinin mali işlemleri biçiminde olsun, bu çıkmaz sokak durumu hiç değişmemektedir. Bkz.: Eldem, "İstanbul...", s. 213.

⁴³⁶ N. Koyuncu, İstanbul'da yer alan sarrafların kefalet sisteminde daha etkin olduklarını, buna karşın, taşradakilerin ise genellikle mültezimlerin şahsi işlemleriyle uğraştıklarını belirtmektedir. Bkz.: N. Koyuncu, "...Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", s. 304.

⁴³⁷ Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 182, 184. N. Sevgen'e göre, ilk dönemlerde daha çok İstanbul ve Rumeli'de görülen sarraflık, sonraları Anadolu'ya yayılmıştır. Bkz.: N. Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", S. 13, s. 59. M. Aydınlar da benzer bir bilgi tekrar etmektedir. O da, sarraflığın, başlangıçta İstanbul ve Rumeli ile büyük ticaret ve eyalet merkezlerinde görülen bir meslek iken, özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında devletin neredeyse her tarafına yayıldığını beyan etmektedir. Bkz.: M. Aydınlar, "...Osmanlı

İstanbul'dan başlayarak imparatorluğun çeşitli yerlerine uzanan bir “sarraflar ağı”ndan söz etmenin yanlış olmayacağı kanaatindedir.⁴³⁸

Cezar'ın bu kanaati elbette ki incelediği dönem ve belgelerle sınırlıdır. Ancak yine de onun sarraflar ağı vurgusuna katılmamak elde değildir. Zira imparatorluğun kendisi zaten ağlardan oluşan bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla böyle bir yapı içerisinde, bir sarraflar ağından söz etmek pek tabiidir. Kaldı ki H. Kazgan, bu ağı, bir “finans ağı” olarak adlandırmakta ve sarraflar ağının, borsanın⁴³⁹ kuruluşuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir şekilde varlık gösterdiğinin altını çizmektedir. Bunun yüzyıllarca işlemesi ise, Galata bankerleri/sarrafları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Galata bankerleri/sarrafları, saraydan başlayıp, vezir, vükela, memur ve subaydan, imparatorluğun en uzak köşesindeki tahıl ya da meyve üreticisine, oduncusuna, kömürçüsüne ve her türlü esnafına kadar, hemen hemen herkesle bağlantı içerisindedir. Ayrıca sarraflar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarına yayılan yerel sarraflar

Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar”, s. 186-187. N. Manav ise, mali piyasanın önemli aktörü konumundaki sarrafların hem İstanbul hem de Anadolu'da kredi ve finans işlerinde ön planda olduklarını, ancak 16. yüzyılda Anadolu'da Kayseri, Karaman, Amasya ve Trabzon gibi kentler ile çevrelerinde kredi ilişkileri gelişmekle birlikte, fonların belli sayıdaki sarrafin tekelinde yoğunlaşmadığını vurgulamaktadır. Ona göre Bursa'da hatırı sayılır miktarda sermayeye sahip sarraflar finans alanında önemli gücü ellerinde bulundurmaktadır. Bkz.: N. Manav, ...*Cezayirlioğlu Mıgırđıç*, s. 19. İstanbul ve taşra kentlerindeki sarraflık faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 19-96; N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*; B. Çelik, ...*Sarraflık Faaliyetleri*; G. Eken, "...Ankaralı Sarraf Esnafı...", s. 53-61.

⁴³⁸ Y. Cezar, imparatorlukta sarraf adı altında faaliyet gösterenlerin toplam sayısının aynı kalmayıp, yıllar içerisinde değişime uğradığını belirtmekte ve eldeki kısıtlı verilerden hareketle, başkent İstanbul'da kayıtlısı, kayıtsızı, büyüğü, küçüğü bir arada yüze yakın sarrafin faaliyet gösterdiğini, buna karşılık taşradaki sarrafların sayısı hakkında bir tahminde bulunmanın zor olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Cezar, İstanbul'dan taşraya uzanan ve sayıları 200'den az olmayan bir sarraflar ağından söz etmenin mümkün olabileceği düşüncesindedir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 184; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs...", s. 69-75.

⁴³⁹ H. Al ve Ş. K. Akar'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda borsacılığın kuruluşuyla ilgili 1864, 1865, 1866 gibi farklı tarihler verilse de, Osmanlı'da borsacılığın temelleri 1830'larda atılmıştır. Galata Borsası adı verilen bu borsa, 1873 yılında Dersaâdet Tahvilât Borsası ismiyle yenide organize edilmiştir. Bkz.: Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa: Galata Borsası 1830-1873*, Borsa İstanbul Yay., İstanbul 2013, s. 19. Osmanlı'da borsa hakkında ayrıca bkz.: H. Kazgan, ...*İstanbul Borsası*; aynı yazar, *Galata Bankerleri*; Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa: Dersaâdet Tahvilât Borsası 1874-1928*, Borsa İstanbul Yay., İstanbul 2014.

düzeyinde ortaklara sahiptir. Bunlar, kendi başlarına hareket etseler bile, finansman kaynakları yine Galata'daki büyük sarraf ve bankerlerdir.⁴⁴⁰ Aynı zamanda sarraflar hem yaygınlaşan poliçe ticareti hem de kendi cemaatleri aracılığıyla uluslararası ticaret ve

⁴⁴⁰ H. Kazgan, ...*İstanbul Borsası*, s. 30-35; aynı yazar, *Galata Bankerleri*, s. 91. E. Eldem de benzer bir kanı ortaya koyar. Ona göre, geleneksel ticaret örüntüleri üzerine geçirilen bu finans ve kredi ağı, İstanbul'u önemli eyaletleriyle birbirine bağlamakta ve yönetici elitler ile onların güç ve finans simsarları olan İstanbul sarrafları vasıtasıyla, imparatorluk hazinesine sürekli bir sermaye akışını olanaklı hale getirmektedir. Bu akış ise şöyle işlemektedir: Haraçlar, vergiler, mukataalar ve mevkiiler için taşradan gelen talepler, hediyeler ve rüşvetler, yüksek düzeydeki bürokratların kasalarına, padişahın şahsi hazinesine ve imparatorluk hazinesine akan daimî bir para hareketi yaratıyordu. Taşra, başkenti hububat, kereste, tekstil ya da diğer mallar bakımından beslediği gibi, sarayın ve devletin finansal gelirinin büyük bir bölümünün de kaynağıydı. Bu hareketleri poliçe ağları aracılığıyla düzenleyen tüccarlar, çevreden merkeze düzenli ve güvenli para akışını sağlıyorlardı. Sistem, taşra ile İstanbul arasındaki dengesizlik üzerine kuruluydu. Taşra, başkente gönderdiği tüm mallar karşılığında olağanüstü büyük bir kredi biriktirirken, başkentin de taşrada üretilen zenginliğin büyük bir kısmı üzerinde siyasi bir talebi vardı ve bu yüzden para akışının ticari ve siyasi anlamda iki şeritli bir yol olduğu açıkça görünüyordu. Bu iki şeritli yol ya da birbirine ters iki akıntı, yerel yöneticilerin parasını kullanan taşra tüccarları ve İstanbul'daki tüccarların ödeme yaptığı imparatorluk hazinesi şeklinde işlemekte ve birbirini dengelemekteydi. Bu işlevlerin çoğu da yönetici sınıf ve saray çevresinde yoğunlaşmış sarrafların ve kapı kethüdalarının arabuluculuğuyla gerçekleşmekteydi. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 211-213; aynı yazar, "The Trade of Precious Metals...", s. 579-589. A. Yayıoğlu da sarraflar ve finans ağlarına vurgu yapmakta ve oluşturdukları bu finans ağlarıyla da sarrafların Osmanlı nizamının devamını ve işlevselliğini sağladıklarını belirtmektedir. Ona göre bu finans ağları, sarrafların kendileri, imparatorluğun kurumları, kudret ve servet sahipleri arasında oluşturulan ortaklıklarla şekillenmiştir. Ayrıca ona göre Rum, Yahudi ve Ermeni tüccar ve finansörlerin kurdukları ağların, dar anlamda dinî ve etnik yakınlık üzerinden teşekkül etmekten ziyade, bu dinî ve etnik yakınlığın güven tesisinde rol oynayan faktörlerden sadece biri olduğunu kabul etmenin daha doğru olacağı kanaatinde. İlaveten aynı dinî-etnik ticarî ve finans ağları içinde rekabetlerin olduğunu ve bu rekabetlerin alternatif ilişkiler oluşturma potansiyeli getirdiğinin de altını çizmektedir. Bu minvalde Yayıoğlu, iltizam, malikane ve esham sistemleri ile birlikte sarrafların bir taşra ağı oluşturduğunu da vurgulamaktadır ve yerel sarraflık piyasası olarak vurguladığı ve birçok tüccarın da bu sarraflık sektörüne dahil olduğu bu taşra ağını da şu şekilde açıklamaktadır: Merkezi idareden ihale alan servet ve kudret sahiplerinin sarraflar ve yerel işletmecilerle kurdukları ortaklıklar bazen bir tür çok ortaklı şirketleri andırıyordu. Kimi zaman malikâne sözleşmeleri birçok ortakla elde ediliyor, ortakların her biri farklı sarraflarla çalışabiliyor, malikâne sahipleri yerelde işletmecilerle ayrıca ortaklık kuruyor, yerel işletmecilerin daha mikro düzeyde tahsildarları ve vekilleri olabiliyor, yerel işletmeciler de yerel sarraflarla çalışarak, merkezdeki sarraflar ve yereldeki sarraflar arasında para havalesi için başka iş birlikleri kuruluyordu. Merkezi devletin farklı yöntemleriyle yerel yönetimi ve yerel kaynakları bu ortaklıklara ihale etmesi sürecinde oluşan borç nizamındaki kırılganlıklar, riskler ve krizler de sarraflar tarafından yönetiliyordu. Bkz.: A. Yayıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler...", s. 375-396.

finans ağlarına entegre olmaktadır.⁴⁴¹ Bunda, elde ettikleri tercümanlık beratlarıyla, kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanmak için, yabancı devletlerin himayesine girmiş olmaları pay sahibidir. Fakat tercümanlık beratlarının, imparatorluk nezdinde bir anlam ifade etmediğini özellikle belirtmek gerekir. Çünkü bu beratları imparatorluk, bir sonraki bölümde görüleceği gibi, icabında çok çabuk hiçe saymıştır.⁴⁴²

Kurmuş oldukları finans ağıyla sarraflar, yüzeysel de olsa, modern bankacılığın gelişimine dek, imparatorluğun mali açıdan Avrupa'yla bütünleşmesinde rol oynayan temel aktörlerdendir.⁴⁴³ Dolayısıyla sarrafların faaliyetleri, imparatorluk için son derece

⁴⁴¹ E. Eldem, 16. yüzyılda Dona Gracia Mendes veya Don Joseph Nassi gibi Osmanlı topraklarına iltica etmiş Musevi iş insanlarının, bir taraftan Osmanlı vergi ve iltizam sistemine eklenip, diğer taraftan Batı Akdeniz ve Kuzey Avrupa ile muhafaza etmiş oldukları ticari ve finans ilişkileri sayesinde, bir tür bütünleşme sağladıkları görüşündedir. Ona göre bu ilişkiler, 17. yüzyılda zayıflamakla birlikte, 18. yüzyılda devam etmiş ve hatta güçlenmiştir. Bunda da 17. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 18. yüzyıl boyunca iyice palazlanan poliçe ticareti rol oynamıştır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız tüccarların banka veya finans ticareti olarak adlandırdıkları sistem sayesinde, Osmanlı Devleti hazinesinin taşradan alacaklı olduğu gelirlerin transferinin önemli bir kısmı, Fransız ve diğer yabancı tüccarın Avrupa'nın belli başlı merkezleri üzerine çektikleri poliçelerin oluşturduğu ağın bir uzantısını teşkil etmektedir. Önceleri yabancı tüccarın elindeki bu poliçe piyasası, 1760'lardan itibaren giderek Osmanlı tabiiyetindeki gayrimüslimlerin eline geçmeye başlamış, İstanbul ve İzmir gibi belli başlı ticaret merkezlerinde faaliyet gösteren Rum, Ermeni ve Musevi tüccar ve bankerleri, Amsterdam, Viyana, Livorno, Venedik ve Londra'da bulunan hemcins ve akrabalarını kullanarak gayet etkin ve kârlı uluslararası para piyasası oluşturmaya başlamıştır. Bkz.: E. Eldem, "...Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", s. 98-99; aynı yazar, *French Trade...*, 148-226; aynı yazar, "The Trade of Precious Metals...", s. 579-589. Sarrafların kendi cemaatleri ve poliçe ticareti aracılığıyla Avrupa'nın ticaret ve finans ağlarına eklenmeleri hakkında ayrıca bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 218-219; A. Şenyurt, *...Poliçeci Esnafı*. Erken modern dönemde ticaret ve finans ağlarındaki bu eklenme süreçleri ve koşulları ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*, Yale University Press, New Haven-London 2009.

⁴⁴² Sarrafların tercümanlık beratı elde ederek yabancı devletlerin himayesine girmesi hakkında bkz.: A. İ. Bağış, *...Gayrimüslim Tüccarlar*; M. Boogert, *...18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*, s. 70; N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 309-311; A. Salzmänn, *...Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 171; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 65-79.

⁴⁴³ Z. Toprak, Osmanlı Devleti'nde sarayın, devlet erkanının, valilerin, beylerbeylerinin kısaca bütün yöneticilerin yanı sıra mültezimlerin de iltizam için başvurdukları sarrafların zamanla devletin mali işlerini yürütmeye başladıklarını belirtmektedir. Bkz.: Z. Toprak, "...Para ve Bankacılık", s. 760. E. Eldem, tüccar ve sarraf kimlikleriyle bazı şahısların ilişkileri sayesinde yarattıkları finans ağlarının var olmasının, Osmanlı sisteminin, erken dönemlerde doğrudan doğruya Avrupa'yla bütünleşme sürecine girmiş olduğunu göstermeye yeterli bir olgu olmadığını belirtmekte ve bu doğrultuda da imparatorluğun Avrupa'yla olan bütünleşmesinin yüzeysel olduğunu dile getirmektedir. Bunu da Rum, Musevi ve Ermeni sarrafların oluşturdukları ve bir bakıma finans kapitalizminin erken bir örneği sayılabilecek bu yeni ağların, esasen devletin kendi mali yapısıyla doğrudan doğruya ilişkide bulunmamasına bağlamaktadır. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla asıl entegrasyon süreci Tanzimat'la birlikte başlamış olsa da hem siyasi hem de mali bütünleşme, birbirine paralel bir şekilde, Kırım Savaşı ve sonrasında ilan edilen Islahat Fermanı'yla daha belirgin olacak, 1890'lardan itibaren ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla entegrasyon süreci giderek emperyalizm kokan yepyeni bir boyuta kayacaktır. Bkz.: E. Eldem, "...Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", s. 95-112.

önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda faizle para işletmekte ve sermayelerinin yeterli olmadığı durumlarda piyasadan kredi de talep etmektedir. Bu minvalde sarraflar, paranın patronluğunu yapan,⁴⁴⁴ imparatorluğun bankasız bankerleridir⁴⁴⁵ ve parasal yönden imparatorluk çarkının işlemesi, bir anlamda sarraflara endekslidir.⁴⁴⁶

İmparatorluğun finansal araçları olan sarrafların⁴⁴⁷ bu rolleri, modern bankacılığın gelişimine kadar tartışmasız devam etmiş ve sarraflar, önceden de değinildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına dek imparatorluk sahnesinde boy göstermiştir.⁴⁴⁸ Hatta

⁴⁴⁴ N. İpek, bankaların kurulup yaygın hale gelmesine kadar sarrafların paranın patronluğunu yaptıklarını belirtmekte ve onların yeterli sermayeye sahip olmadıkları için, sadece yerli piyasa ile iş yaptıklarını dile getirmektedir. Bu anlamda da sarrafların, modern bankacılık sisteminden oldukça uzak olduklarının altını çizmektedir. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 22.

⁴⁴⁵ Ş. Pamuk, A. L. Udovitch'in "bankasız bankerler" adlandırmasının, 1840'lar öncesi Galata bankerleri için de kolaylıkla kullanılabilceğinin altını çizmektedir. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 219. Z. Toprak'a göre ise sarraflar, devletin mali işlerini yürütmelerinden dolayı bir ölçüde devlet bankası işlevi üstlenmişlerdir. Bkz.: Zafer Toprak, "Osmanlı Bankası ve Tarihten İzler", *Toplumsal Tarih*, S. 50, İstanbul 1998, s. 17.

⁴⁴⁶ H. Barsoumian'a göre devlet, toplanması gereken vergilere karşılık teminat olarak kullanılmak üzere sarraflardan borç almaktadır. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sıfı*, s. 92. E. Eldem ise sarrafların devletle doğrudan bağlantısının aslında sınırlı olduğunu, devletin yönetici sınıf üzerinden yönlendirilen dolaylı bir borçlanma ile bir kredi mekanizması kurduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Eldem'e göre Osmanlı Devleti, dönemin Avrupa devletlerinden farklı olarak, asla kamudan ya da sermayedarlardan doğrudan borç alma yoluna gitmemiştir. Bunun yerine devlet, ister vergilerin, iltizama verilen toprakların ya da mevki satışlarının artırılması şeklinde, ister müsadere ya da sabit fiyattan zorla değerli metal toplama biçiminde olsun, ekonomide doğrudan aktarımlara bel bağlamıştır. Bu açıdan Eldem, Osmanlı Hazinesi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar özel kişilere hiç borçlanmadığını dile getirmektedir. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 211; aynı yazar, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 17.

⁴⁴⁷ H. Köse'ye göre sarraflar, kendi sermayeleri yanında borçlanarak tedarik ettikleri fonları işletmelerinden dolayı, birer finansal aracıdırlar. Bu finansal aracılığın güven esası içerisinde yürütülebilmesi borçlar ile alacaklar arasında sağlam bir dengenin kurulmasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında finansal aracı alacaklı olduğu kesimler ile borçlu olduğu kesimler arasında bir toplayıcı ve dağıtıcı fonksiyonu üstlenmekte, bu fonksiyonun başarısı ise dağıttığı kaynakların düzenli şekilde geri dönerek topladığı kesimlere geri aktarılmasında yatmaktadır. Dolayısıyla bir sarrafin ayakta kalması kredi açtığı kesimlerden düzenli olarak tahsilat yapmasına, bu suretle hem kendi sermayesini hem de borç aldığı kesimlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmesine bağlıdır. Sarrafların bu noktada karşılaştığı en büyük sorun ise kredi açtığı kesimlerden yapacağı tahsilatların aksamasıdır. Bkz.: H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 31-35.

⁴⁴⁸ H. Kazgan'a göre banker ve sarraflar, Tanzimat'a kadar sadece padişah ve saray ile iş birliği halinde olmuşlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru ise daha çok vekil, vükela ve valilerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bunun nedeni ise, Tanzimat'la birlikte yeni kurulan devlet düzeni içerisinde, padişah ve sarayın birçok yetkilerinin kullanma olanağının bazı yüksek kademe devlet memurlarına devredilmesidir. Ayrıca Kazgan, bu mevkilerin, saraya ve üst kademe memurlara büyük rüşvetler verilerek elde edilmesinden dolayı, özellikle valilerin bu rüşveti verebilmek için bankerlere borçlandığını belirtmektedir. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 31. Sarrafların ilk dönemlerde sadece saray ve çevresiyle ilişki içinde oldukları ve bu ilişkilerini, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha alt düzeylere kadar genişlettikleri hakkında ayrıca bkz.: A. Akyıldız, *Para Pul Oldu...*, s. 135; S. Kaya, ...*Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 66-73; B. Çelik, ...*Sarraflık Faaliyetleri*, s. 13.

bazıları, nesilden nesile aktarılan bir gelenek şeklinde sarraflığı sürdürmüştür.⁴⁴⁹ Bununla birlikte, sarrafların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkinlikleri, dönemin konjonktürüne bağlı olarak, zamanla değişiklik arz etmiştir. Özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun nakit ihtiyacının giderek artması ve buna istinaden iltizam sisteminin yaygınlaşması, sarrafların hızlı yükselişinde temel etken olmuştur.⁴⁵⁰ Zaten 17. yüzyılın sonlarında mukataaların kayd-ı hayat şartıyla mültezimlere verilmeye başlanması, sarrafları imparatorluğun ekonomik yapısının vazgeçilmez aktörlerine dönüştürmüştür. Kaldı ki aynı dönemde sarraflar, burada kastedilen İstanbul sarraflarıdır ve bir lonca⁴⁵¹ etrafında

⁴⁴⁹ Y. Cezar'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflık, bazı aileler için babadan oğula intikal eden bir gelenektir. Dolayısıyla "Tıngıroğlu", "Gelgeloğlu" gibi ortak soyadlı, aynı aileden gelen değişik isimlerdeki kişilerin, nesiller boyu imparatorlukta sarraflık mesleğini sürdürdükleri açık olarak görülmektedir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 181. H. Barsoumian, sarraflar arasında aynı aileden çok sayıda birey olduğunu, ancak bunun, sarraflığın babadan oğula geçtiğinin mutlak kanıtı olmadığını belirtmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 89.

⁴⁵⁰ H. Barsoumian'a göre sarraflar birer kapitalisttir ve onların birer kapitalist olarak sahip oldukları sermaye, Osmanlı maliyesinin işleyişi açısından vazgeçilmez önemdedir. Ayrıca Barsoumian, Osmanlı maliyesi ve ekonomisinde iltizamın önemi arttıkça, sarrafların Osmanlı devlet sistemindeki konumlarının daha kritik ve yaşamsal bir nitelik kazandığı kanaatinde. Bkz.: Barsoumian, *a.g.e.*, s. 111. O. Jamgoçyan ise, sarrafların, Osmanlı monarşisinin düzgün gelir sağlamadaki yetersizliği ve güçlü bir vergi yönetiminin olmaması nedeniyle önem kazandığı düşüncesindedir. Bu açıdan onlar, krizler karşısında devlete destek vererek, ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlamış ve mali açığı kapatmak için devlete yardım etmiştir. Dolayısıyla Jamgoçyan tarafından sarraflar, tahtın hayatta kalmasının teminatçıları olarak değerlendirilir. Ayrıca Jamgoçyan, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapının tamamlanmamış olması ve Avrupa'dakilere eş değer bir mali hizmet sınıfının bulunmamasından dolayı sarrafların faaliyetlerini genişletme imkânı bulduğu kanaatinde. İlaveten Jamgoçyan, ihaleyle gümrük gelirleri ve vergilerin toplanması işini alan sarrafların iktidarın ortağı olduğu ya da öyle kabul edildiğini dile getirmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 14, 26, 61, 150. E. Eldem de, yüksek mevkilerdeki saraylılardan, bürokrasinin daha alt düzeylerindeki görevlilere varıncaya dek, bütün Osmanlı ileri gelenleri ve devlet görevlilerine, evlerinin maişetini, unvan ve makam satın almayı veya himayesi altında kendisine bağımlı bir maiyet oluşturmayı kapsayan bir harcama kalıbının dayatılmış olmasını bunlara ilave etmektedir. Çünkü yönetici elitler, bu yükümlülükleri yerine getirme imkânından çoğunlukla yoksundur ve bu da, onları, sarraflara yöneltecektir. Dolayısıyla sarraflar, bir kredi kaynağı olarak, gittikçe ilgi odağı haline gelecektir. Bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 17. (E. Eldem'in bu harcama kalıbı vurgusu, H. Kazgan'ın çalışmasında da görülür. Ancak Kazgan, bunun, özellikle Tanzimat'la birlikte, valilerin bankerlerle iş birliği yapmasından sonra gerçekleştiği üzerinde durur. Ona göre valilerin bankerlerle iş birliği yapması, kısa zamanda İstanbul'da yaşanan tüketim toplumu hayatını taşraya da taşımıştır. Böylece bir taraftan zenginleşen azınlıklar, diğer taraftan bankerlere sırtını dayamış vali ve mutasarrıflar, senelerden beri kapalı ekonomi gelenekleri içinde yaşamış olan Anadolu kentlerinde, bir tüketim toplumu modeli oluşturmuştur. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 31; aynı yazar, ...*İstanbul Borsası*, s. 48-54.) N. Berkes'e göre sarrafların iş alanlarını genişletmesi, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarıdır ve sarraflar, bu dönemde oynanacak dramın kahramanları olarak, gerekli makyajlarını yaparak, yerlerini almıştır. Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 214.

⁴⁵¹ Ö. F. Bölükbaşı, lonca tabirinin bazı esnaf kolları için daha erken dönemlerde kullanılmasına rağmen, İstanbul sarraf teşkilatı için 18. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 20; aynı yazar, ...*Darbhâne-i Âmir*, s. 87.

teşkilatlandırılmıştır (1691).⁴⁵² Bu da onların imparatorluk sistemine entegre edilmesini kolaylaştırmış ve hemen akabinde sarraflar, 19. yüzyılın ortalarına dek sürecek bir “altın çağ” periyoduna girmiştir.⁴⁵³

Sarrafların yaklaşık yüz elli yıl devam eden bir altın çağ süreci yaşadığı göreceli olsa da, belirtilen dönemde imparatorluğun mali ve ekonomik yapısında başat rol oynadıkları sugötürmezdir.⁴⁵⁴ Öte yandan, bu dönemde her şeyin sarraflar için güllük gülistanlık olmadığı da bilinen bir gerçektir. Her ne kadar devlet, sarrafları koruyup kollasa da,⁴⁵⁵ bundan sonraki bölümde tezin ana aktörleri üzerinden örnekleneceği gibi, Osmanlı siyasi hayatındaki çalkantıların normal sonuçları sayılan müsadereler, sürgünler, hapis ve idamlarla birlikte, onların meslekten çıkarılmalarına ya da mevkilerini kaybetmelerine yol açan iflaslar, sarrafların yakalarını bırakmamıştır.⁴⁵⁶ Fakat bütün bunlar, sarrafların

⁴⁵² A. Şahiner, İstanbul sarraflarına dair ilk ciddi düzenlemenin 1694 yılında yapıldığını vurgulamaktadır. Ancak bu tarih, Ö. F. Bölükbaşı tarafından 1691 olarak doğrulanmıştır. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 68-69, 77; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 87-89; aynı yazar, "İstanbul Sarrafları...", s. 24.

⁴⁵³ Sarrafların 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar bir altın çağ yaşadığıyla ilgili bkz.: Şahiner, *a.g.t.*, s. 5; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 179; aynı yazar, "The Role of the Sarrafs...", s. 65.

⁴⁵⁴ E. Eldem, 18. yüzyılın sonlarında bir Fransız tüccarın, sarrafları, İstanbul para piyasasının en temel belirleyici unsuru olarak tarif ettiğini belirtmektedir. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 211.

⁴⁵⁵ H. Kazgan, Toktamış Ateş ve Murat Koraltürk'ün ortak kaleme aldıkları bir çalışmada, Tanzimat'a kadar Galata bankerlerinin can ve mal güvenliğinden yoksun olduğu belirtilmekte ve onların hepsinin, yeniçerilerin 1826'da kaldırılışına kadar, yeniçeri ortaları başının himayesi altında bulunduğunun altı çizilmektedir. Ayrıca bu himayenin, bankerlerin yaşamları ve servetlerini yitirmelerine mâni olmadığı, onların can ve mal güvenliklerinin Tanzimat'la güvence altına alındığı vurgulanmaktadır. Bkz.: Haydar Kazgan-Toktamış Ateş-Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler ve Kurumlar Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, c. I, Edt.: Haydar Kazgan vd., Creative Yay., İstanbul 1999, s. 284. H. Barsoumian ise, hükümet tarafından sarraflara, diğer gayrimüslimlerle aynı muameleye tabi tutulmayacaklarını güvence altına alan yasal bir düzenleme sağlandığına dikkat çekmektedir. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 107-108. Y. Cezar da sarrafların, tüm cezalandırma örneklerine rağmen, Osmanlı toplum düzeni içinde bir koruma kalkanına sahip olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Cezar, onların can ve mal güvenliklerinin kullardan daha fazla olduğunun altını çizmekte, bunun yanı sıra, sarrafların işleri, malları ve canlarının da devletin güvencesi altında olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 189, 192.

⁴⁵⁶ Daha önce de değindiğimiz gibi, görevini kötüye kullanan sarraflar meslekten çıkarılma, sürgün, hapis, muhalefat zaptı ve hatta idama varan cezalara çarptırılmıştır. Bunun yanı sıra, alacaklarını tahsil edememeleri vb. nedenlerden dolayı iflas bile etmişlerdir. Hatta Jamgoçyan'a göre onların iflasları, can çekişen bir devleti yaşatmak içindir. Ayrıca devlet desteğinden mahrum olmaları da sarrafları iflasa sürüklemiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Barsoumian, *a.g.e.*, s. 107-110; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 61-67; Cezar, "a.g.m.", s. 189-196; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 86-100, 156, 165; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti..."; F. N. Aysan, *...Düzoğulları*; S. Uluşık, *...Mıgırđıç Cezayirliyan*; M. E. Kabadayı, "...Mkrđich Cezayirliyan"; S. Sunay, "...Mıgırđıç Amira ve Mal Varlığı"; M. Oktay, *...Köçeoğlu Agop Efendi*; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırđıç*; G. C. Albayrak, "Agop Köçeoğlu..."; H. Al-Ş. K. Akar, "...Sarraf Hukukunda İflas..."; Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel" in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 52, 2018, s. 99-133.

imparatorluk sahnesindeki konumlarını sarsamamıştır. Zira 1760'lardan itibaren mali durumu bozulan imparatorluk, sarraflara daha fazla bel bağlayacak ve sarraflar, devlete doğrudan borç vermenin ötesinde, Avrupa finans çevreleriyle oluşturdukları ilişkileri kullanarak, imparatorluğa Avrupa piyasalarından kısa vadeli borçlar⁴⁵⁷ bulacaktır. Hatta, Fransız Devrimi'nden sonra etkileri azalan İstanbul'daki Fransız tüccarların yerlerini alarak, zaten içinde oldukları poliçe ticaretini de yönlendireceklerdir. Dolayısıyla artık sarraflar, geleneksel para ve kredi işlerinden, yavaş yavaş uluslararası bağlantılar tesis eden bir finans burjuvazisine doğru biçim değiştirecek ve giderek, "Galata bankerleri"⁴⁵⁸ olarak adlandırılarak, imparatorluğun bankerlerine evrileceklerdir.

⁴⁵⁷ N. Koyuncu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sarraflar aracılığıyla 17. yüzyılın sonlarında Avrupa sermaye çevrelerinden kısa vadeli borçlar almaya başladığını belirtmektedir. Bkz.: N. Koyuncu, "...Sarrafların Mültezimlere Kefilligi", s. 303. Bu bilgi, A. Şenyurt tarafından da tekrar edilmiştir. Bkz.: A. Şenyurt, ...*Poliçeci Esnafı*, s. 73. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlanma serüveni, 18. yüzyılın sonlarında başlayacak ve imparatorluk ilk dış borcunu 1854 yılında Kırım Savaşı esnasında alacaktır. İmparatorluğun dış borçlanma süreci hakkında geniş bilgi için bkz.: Donald. C. Blaisdell, *Düyun-ı Umûmiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*, Nesnel Yay., İstanbul 2008; V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yay., İstanbul 2008; Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul 2015; Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881: Rüşum-ı Sitte'den Düyun-ı Umumiyye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2017; aynı yazar, *Osmanlı Borç Yönetimi: Düyun-ı Umumiyye 1879-1891*, 4 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007; H. Kazgan-T. Ateş-M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler...", s. 318-335; E. Eldem, "...Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", s. 95-112.

⁴⁵⁸ Galata bankerleri adlandırması için bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*. M. Koraltürk'e göre "Galata bankerleri" bir deyimdir. Çünkü ona göre Osmanlı Devleti'nde yaşamı boyunca İstanbul'u ve Galata'yı görmemiş bankerler bulunmaktadır. Bu anlamda M. Koraltürk, "Galata bankerleri" deyiminin kapsayıcılığını vurgulamaktadır. Bkz.: Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsa'nın Kuruluşu", *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 446. Ş. Pamuk'a göre sarrafların iş yerlerini Haliç'in diğer yakasına, yani Galata'ya taşınması 17. yüzyılın sonlarında, lonca olarak teşkilatlandırılmalarıyla olmuştur. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 218. Pamuk'a atfen Y. Cezar da bu bilgiyi aktarmaktadır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 182. A. Akyıldız ise, sarrafların iş yerlerinin daha ziyade Galata semtinde olmasından dolayı, onların "Galata sarrafı" olarak anıldıklarını ve onlara, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Galata bankerleri" denildiğini ifade etmektedir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164. B. Üsdiken de sarraf ve bankerlerin işyerlerinin tamamının Galata bölgesinde bulunduğu onlara Galata bankerleri dendiğini dile getirmektedir. Bkz.: B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar...*, s. 40. Sarraf ve bankerleri tanımlamak için "Galata sarrafları" ya da "Galata bankerleri" gibi genel bir ifadenin kullanılmaya başlanması, bu yerin finansal işlemler açısından merkeziliğini göstermekten kaynaklandığını belirten H. Köse ise, Galata'nın, geçmişten beri bu tür işlemlerin merkezi olduğu ve bu konumunu Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürdürdüğü kanısındadır. Bkz.: H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 7. M. Z. Köse de Osmanlı'nın son yüzyılında sarraflara Galata bankerleri denmesini, onların en başından beri Galata'da ikamet etmelerine bağlamaktadır. İlâveten Köse, Galata'da ikamet eden sarrafların finans çevreleriyle yakın temas kurmak amacıyla suriçinde birer dükkân sahibi olarak faaliyet göstermiş olduklarını dile getirir. Bu düşünceye ise, incelemiş olduğu Galata şerhi sicillerinde sarrafların

Sarrafların⁴⁵⁹ bankerliğe evrilişi, Sanayi Devrimi'yle birlikte, Batı'nın, merkantilist politikalarını daha yoğun bir şekilde hissettireceği⁴⁶⁰ 19. yüzyılın⁴⁶¹ ortalarında

Galata'da sakin olarak kaydedilmeleri ve bir sarrafa ait tereke kaydının Galata kadılığı tarafından tutulmuş olması nedeniyle varmıştır. Dolayısıyla bunu, sarrafların ikamet yerlerinin Galata olduğunun işareti sayan Köse, sarraflara Galata bankerleri isminin verilmesini, sarrafların suriçinden buraya taşınmış olmalarından ziyade, çok eskilerden beri Galata'da yaşamalarına atfetmektedir. Ancak çalışmasında Köse, kendisiyle çelişmektedir. Zira sarrafların, 18. yüzyılın ikinci yarısında *Galata'ya taşındıkları* yönündeki düşünceleri eleştirirken, onların 18. yüzyılın ikinci yarısında *Galata'dan taşındıkları* yönünde bir bilgi de sunmaktadır. Bkz.: M. Z. Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar...", s. 79. Ö. F. Bölükbaşı, incelediği sarraf listelerinden hareketle bu konuya açıklık getirmektedir. Ona göre İstanbul sarrafları, büyük oranda sur içinin ana ticaret ve finans merkezi olan Simkeşhane-i Amire, Cağaloğlu ve Bahçekapı arasında kalan Kapalıçarşı merkezli bölgede yer alan hanlarda faaliyet göstermiştir. Ayrıca Bölükbaşı, sarrafların 19. yüzyılın başlarında bile bu bölgede kalmaya devam ettiklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Bölükbaşı, literatürde sarrafların 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata bölgesine taşındıkları yönündeki iddiaların doğru olmadığını savunmaktadır. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 33. Ahmet Yaşar'ın çalışmaları da bir anlamda Bölükbaşı'yı desteklemektedir. O da, sarrafların, bugün "Çakmakçılar Yokuşu" olarak adlandırılan Kapalıçarşı merkezli bölgede yer alan hanlarda bir araya geldikleri ya da getirildikleri fikrini savunmakta ve sarrafların, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında buraya doğru kaymalarıyla, bu yokuşun, ticaretin ve paranın kalbi konumuna geldiği fikri üzerinde durmaktadır. Bkz.: Ahmet Yaşar, "Çakmakçılar Yokuşu: Osmanlı İstanbul'unun Ticari Bölgesi İçin Yeni Bir Mevki, 1650-1850", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-5, 19-21 Mayıs 2017*, <https://www.academia.edu/33258421>, Erişim Tarihi: 14.06.2019; aynı yazar, "The Construction of Commercial Space in Eighteenth-Century Istanbul: The Case of Büyük Yeni Han", *METU JFA*, 35/1, 2018, s. 183-200. Bölükbaşı ve Yaşar'ın bu düşüncelerinin haklılık payı vardır. Elbette ki imparatorluk için mühim bir ticaret merkezi olan Galata, erken dönemlerden itibaren sarrafların önemli yaşam alanlarından birini teşkil etmiştir. Ancak sarrafların daha yoğun olarak Galata'yı mesken tutması, bankaların açılmasına paralel bir şekilde, yani 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Fakat bu, sarrafların tamamen Kapalıçarşı merkezli bölgeyi terk ettikleri ve buranın merkeziliğini kaybettiği anlamını da vermemektedir. Bu açıdan, "Galata bankerleri" adlandırmasını, finans, bankerlik ve banka olgusu doğrultusunda, Galata'nın, 19. yüzyılda giderek başat bir konuma yükselmesine, daha doğrusu alternatif bir finans merkezine dönüşmesine dikkat çekmek için yapılmış bir vurgu olarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. E. Eldem'in Galata ile ilgili "modern standartlara çok daha yakın bir finans piyasasının kurulduğu bir merkez", "alternatif bir ticari ve mali güç merkezi" tanımlamaları da bunu ön plana çıkarmaktadır. Yine de tartışmaya açık bir konudur. Bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 20; aynı yazar, "İstanbul...", s. 244.

⁴⁵⁹ Ş. Pamuk, faizle borç para veren ve para piyasalarındaki işlemlerde uzmanlaşan sarrafların, 18. yüzyıldaki hızlı yükselişleri ve 19. yüzyılın ilk yarısında Galata bankerleri olarak adlandırılan büyük sermayedarlara dönüşümlerini, mali bunalımın yanı sıra, devletin kısa ve uzun dönemli mali ihtiyaçlarıyla yakından ilişki olduğu kanısındadır. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 217.

⁴⁶⁰ H. Kazgan, Sanayi Devrimi ile desteklenen Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı merkantilist politikalar sayesinde bir ticaret ve finans burjuvazisi olduğu kanaatindedir. Bu burjuvazinin en etkin ve güçlü yanını da Galata bankerleri/sarrafları teşkil etmiş ve bu banker ve sarraflar, sermaye piyasaları ve borsalarda etkilerini artırarak kendilerini göstermeye başlamıştır. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 26-27.

⁴⁶¹ H. Kazgan, T. Ateş ve M. Koraltürk'e göre 19. yüzyıl, Galata bankerlerinin en parlak devridir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin ilk dış borcunu aldığı 1854'ten, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulduğu 1881'e kadar geçen süre, Galata bankerlerinin altın çağıdır. Galata bankerlerinin kendi aralarında teşkilatlandıkları bu dönem, "Konsolid Devri" olarak da anılmaktadır. Bkz.: H. Kazgan-T. Ateş-M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler...", s. 284-285; H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 80-129. Ş. Pamuk da Galata bankerlerinin mali gücünün 19. yüzyılın ortalarında doruğuna ulaştığı kanaatindedir. Bkz.: Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 221.

gerçekleşecektir. Çünkü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu her anlamda bir kabuk değiştirme sürecine girecek ve bu süreç, ekonomik güçlerinin doruk noktasına ulaşan sarrafları da etkileyecektir. Bu minvalde Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) bir dönüm noktası teşkil etmektedir.⁴⁶² Zira imparatorluk hem mali merkezileşmeyi sağlamak hem de finansal durumunu düzeltmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sarraflar açısından en dikkat çekenini ise, sarrafların yükselişinde başat rol oynayan iltizam sisteminin kaldırılarak, yerine muhassıllık sisteminin uygulamaya konulması olmuştur.

İltizam sistemindeki yolsuzlukları engellemek üzere başlatılan bu girişim,⁴⁶³ 1842 yılında iltizamın tekrar devreye sokulmasıyla son bulmuştur. Ancak sarraflar, çok kısa bir süre için de olsa, en mühim faaliyet alanlarından yoksun kalmıştır. Her ne kadar muhassıllar toplamış oldukları vergileri, poliçe olarak, sarraflar aracılığıyla hazineye aktarsa da, iltizam sisteminin yürürlüğünün durdurulması, bir yandan sarrafların mali sıkıntıya girmesine sebep olurken, bir yandan da sarraflığın kaldırıldığı şeklinde bir şayanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fakat yürürlükten kaldırılanın sarraflık olmadığı açıktır. Dolayısıyla sarraflar hem bu süreçte hem de sonrasında imparatorluk sahnesindeki varlıklarını sürdürmüştür.⁴⁶⁴

⁴⁶² H. İnalçık'a göre, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte, sarrafların da dahil olduğu geniş bir zümrenin kazanç ve istismar kapıları kapanmıştır. E. Z. Karal ise, çıkarlarının zedeleneyeceği düşüncesinden hareketle, bu kişilerin eski rejimin savunucusu haline geldiklerini dile getirmektedir. Bkz.: Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 117; Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 66.

⁴⁶³ Bu girişimin temelleri aslında 1813'te atılmıştır. Çünkü bu tarihte imparatorluk, eyalet ve sancak dahilindeki mukataaların, özellikle de malikane olarak idare edilenlerin, vali ve sancak mutasarrıflarına ihale edilmesi yönünde bir karar almıştır. Mültezimlerin alacağı gelir payının taşra yöneticilerine aktarılmasını ön gören bu karar, sarrafların durumunda bir değişiklik yapmamıştır. Zira vali ve sancak mutasarrıflarının bu mukataaları almaları, yine güvenilir bir sarrafın kefaletine bağlanmıştır. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164. Y. Cezar, bu süreçte muhassılların, kapı kethüdaları ile sarrafların ellerindeki kayıtlara başvurmadan Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmelerinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 206.

⁴⁶⁴ İstanbul'da halkın sarraf dükkanlarına hücumuna neden olan bu süreçte sarraflar, sarraflık hizmetlerini dükkanlarında sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca onlar, mali sıkıntılarını gidermek için Babıali'ye başvurmuş ve Babıali de ödeme gücü içinde olan veya alacaklarını tahsil edemeyen sarrafların sorunlarıyla ilgilenecek bir memur tayin etmiştir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iltizam sistemini kaldırarak yerine muhassıllığı uygulamaya koyması, H. Barsoumian tarafından “güçlenen sarraflık işine vurulan ilk darbe” olarak nitelendirilmektedir.⁴⁶⁵ Ancak bunu sarraflar için bir darbe kabul etmek mümkün değildir. Elbette ki iltizam sisteminin kaldırılması sarrafları olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat bu, bir darbeden çok, sarrafların yeni bir boyuta geçişini kolaylaştıran önemli bir dönemeçtir. Bu dönemecin somut örneğini de, iltizama geri dönülmesinin ardından devletin desteğiyle on üç muteber sarrafin kurduğu Anadolu ve Rumeli Sarraflar Kumpanyası teşkil etmektedir.

Bir şirket mantığıyla 1842 yılında faaliyete sokulan Anadolu ve Rumeli Sarraflar Kumpanyası, taşrada toplanan vergileri merkeze polişe etmek üzere kurulmuştur. Bununla birlikte, zamanla sandık eminlerinin görevleri de kumpanya sarraflarına havale olunmuştur. Dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Sarraflar Kumpanyası, giderek sarrafların devlet maliyesinden pay elde ettiği bir tekele dönüşmüştür. Ancak bu tekel çok uzun süre devam etmemiştir. Çünkü kumpanya, yapılan usulsüzlükler, güçlü Avrupa rekabeti ve etkin bir organizasyondan yoksunluk gibi sebeplerle işlerliğini yitirerek, 1852’de dağılmıştır.⁴⁶⁶

İmparatorluğun desteğiyle kurulan Anadolu ve Rumeli Sarraflar Kumpanyası, her ne kadar on yıl içerisinde işlerliğini yitirmiş olsa da, sarrafların bankerliğe evrilişi noktasında küçük bir basamak olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konudaki en büyük adımı ise, “kaime-i mutebere-i nakdiye” adıyla ilk kâğıt parayı (1840) tedavüle çıkarması olmuştur. Zira kaime, sarraflara yeni kâr imkânları sunmanın yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılığın doğuşunu hızlandıracak finans piyasasının

⁴⁶⁵ H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 96. H. Al ve Ş. K. Akar, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ve ardından iltizamın kaldırılmasıyla birlikte sarrafların parlak dönemlerinin sona erdikleri kanaatindedirler. Bkz.: H. Al-Ş. K. Akar, “...İstanbul’unda Finans”, s. 272.

⁴⁶⁶ Anadolu ve Rumeli Sarraflar Kumpanyası, biri Anadolu ve diğeri Rumeli olmak üzere iki kol olarak kurulmuştur. Kumpanyaların her birinde altı sarraf vardır ve onların hepsi de Ermeni'dir. Başlarında Artin (Harutyun) Amira Yerganyan'ın bulunduğu bu kumpanya sarrafları şunlardan oluşmaktadır; *Anadolu Kumpanyası*: Artin Amira Yerganyan, Bedros Amira Kürkçühanhyan, Mişak Amira, Mıgırdıç Amira Cezayirliyan, Bağdasar Amira Çerezyan ve Bogos Aşnanyan; *Rumeli Kumpanyası*: Canik Amira Papazyan, Maksud Amira Papazyan, Artin Amira Gelgelyan, Abraham Amira Allahverdi, Ohannes Amira Tıngır, Hovsep Amira Davudyan. Geniş bilgi için bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 96-97; A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 49-55, 84; A. Yarman-A. Aginyan, ...*Kazaz Artin Amira*, s. 47.

yaratılmasını kolaylaştırmıştır. Şöyle ki; yüzde 12,5 faizli ve karşılığı ancak sekiz yıl sonra ödenebilen kaime, devlet tahvilleri yerine kâğıt paranın kullanıldığı bir tür iç istikraz vazifesi görmüştür. Lakin kısa süre zarfında değer kaybına uğramaya başlayarak, zaten zor durumda bulunan imparatorluğun mali yapısını daha büyük bir çıkmaza sokmuştur. Dolayısıyla buna çare arayan imparatorluk, 1844 yılında yayınlanan Tashih-i Ayar Fermanı'yla bir para reformu gerçekleştirmiştir. Fakat bu para reformu da imparatorluğu istikrarsızlıktan kurtarmaya yetmemiştir. Çünkü değeri düşük paraların imparatorluk coğrafyasındaki dolaşımı devam etmiştir. Bu açıdan, tam da bu doğrultuda imparatorluk, kambiyo işlemlerinin yürütülmesi ve belli bir istikrarın sağlanması amacıyla, iki büyük Galata bankerleri Theodore Baltazzi ve Jacques Alléon ile anlaşmış ve böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk bankası olan *Dersaadet Bankası*'nın da temelleri atılmıştır.⁴⁶⁷

1849'da faaliyete başlayan Dersaadet Bankası'yla⁴⁶⁸ sarraflar bankerliğe resmi olarak evrilmiştir. Zira bankanın kuruluşunda imparatorluğun sarrafları da önemli rol üstlenmiştir.⁴⁶⁹ Öte yandan, sarrafların teşekkülünde etkin oldukları tek banka, Dersaadet Bankası da değildir. Onu, 1853'te açılan ama aynı dönemde patlak veren Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle kısa sürede işlerliğini yitiren *Osmanlı Bankası*⁴⁷⁰ ve diğerleri

⁴⁶⁷ Bu süreçle ilgili geniş bilgi için bkz.: E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 20-24; H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*, s. 30-107; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; aynı yazar, *Para Pul Oldu...*, s. 35-157.

⁴⁶⁸ Her ne kadar 1845, 1846, 1847 gibi farklı kuruluş tarihleri olsa da, 1849 yılında T. Baltazzi ve J. Alleon tarafından faaliyete sokulan Dersaadet Bankası, gerçek bir bankadan ziyade, paranın değerini düzenlemekle ilgilenen aracı bir kurumdur. Zira banka, gerekli sermayeden yoksundur ve bu haliyle de ancak 1852'ye kadar ayakta durmuştur. Bununla birlikte Dersaadet Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk bankası olarak zikredilse de, aslında Osmanlı'da kurulan ilk banka o değildir. Zira daha öncesinde İngiliz ve Fransızların çeşitli banka kurma girişimleri olmuştur. Bunlardan biri de 1842 yılında İzmir'de faaliyet sokulan İzmir Bankası'dır. Fakat İzmir Bankası, izinsiz açılması ve nakit sıkıntısına yol açması dolayısıyla kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Z. Toprak, "...Para ve Bankacılık", s. 761-762; Eldem, *a.g.e.*, s. 20; Al, *a.g.t.*, s. 30-107; Ü. S. Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka...*

⁴⁶⁹ A. Akyıldız, H. Kazgan, T. Ateş ve M. Koraltürk, 1849'da Dersaadet Bankası ile başlayan ve daha sonra diğer bankaların kurulmasıyla devam eden süreçte Galata bankerleri ve banker ailelerinin önemli rol oynadıklarını belirtmektedir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; H. Kazgan-T. Ateş-M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler...", s. 281.

⁴⁷⁰ H. Barsoumian'a göre Osmanlı Bankası, sarrafların, nihai sonlarını getiren Avrupa rekabeti öncesinde varlıklarını sürdürebilmek için yaptıkları son bir girişimdir. Ancak Kırım Savaşı, bu projeye son vermiştir. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 97. O. Jamgoçyan da benzer bir kanıdadır. O da, Osmanlı Bankası ya da Bank-ı Osmani'nin, milli olarak nitelendirilebilecek bir düzine banker ve sarrafın, dış borca karşı olan yöneticilerin de desteğiyle, sarraf ve bankerlerin tekeline kırmaya çalışan Avrupalılar ve Avrupa sermayesine karşı, son rövanşı kazanıp ülkenin mali yönetimini bir kez daha ele geçirme teşebbüsü olduğunu belirtmektedir. İlaveten sarraf ve bankerlerin, devlet teşkilatındaki dostlarıyla örgütledikleri geniş ağlar sayesinde kurulan bu

izlemiştir. Hazine sarraflığı görevini yüklenerek olan imparatorluğun ilk devlet bankası, *Banka-i Osmanî-i Şahane* (1863)⁴⁷¹ de bunlara eklenmiştir.⁴⁷²

Yabancı sermayenin de kuruluşlarında aktif rol oynadığı,⁴⁷³ mantar gibi birbiri ardına ortaya çıkan bu bankalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bankacılığın inkişafı noktasında önem arz etmektedir. Ancak bankacılığın gelişmesi, literatürde sarrafların sonunu getirmekle itham edilmektedir. Elbette ki bu bir bakıma doğrudur. Çünkü ekonominin parasallaşmasının bir ürünü olan modern bankacılık, sarrafların aleyhine işleyecek ve sarraflar, bir esnaf olarak, zamanla tekelci güçlerini kaybedecektir.⁴⁷⁴ Fakat modern bankalarla birlikte sarraflar aniden ortadan kalkmış da değildir.⁴⁷⁵ Zira bu yeni düzen içinde sarraflar kendilerine yeni alanlar yaratarak, imparatorluk sahnesinde boy göstermeyi sürdürecektir. Dolayısıyla modern bankacılık, sarraflar için bir sondan ziyade, yeni bir başlangıçtır.⁴⁷⁶ Bu başlangıcın temsilcileri de Düzoğlu, Mısırlıoğlu, Ralli, Zarifi,

kuruluşun, aynı zamanda, sarrafların, Avrupa sermayelerine başvurmayı tavsiye edenlere verdikleri bir cevap olduğunu düşünmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 107-111.

⁴⁷¹ N. Şeni ve S. Le Tarnec, "Banka-i Osmanî-i Şahane"nin kurulduğu ilk günden itibaren Galata bankerlerinin husumetiyle karşılaştığını belirtmektedir. Bunun nedenlerini ise şöyle dile getirmektedirler: Her şeyden önce banka, Galata bankerleri için davetsiz misafirdir. Bankerlerle iş birliği yapmadığı gibi, onların çöplüğünde ötmeye çalışmaktadır. Bkz.: N. Şeni-S. Le Tarnec, *Camondolar...*, s. 34. Galata bankerlerinin vermiş olduğu tepkiler hakkında geniş bilgi için bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 60-71.

⁴⁷² Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılığın gelişimi ve bankerler hakkında geniş bilgi için bkz.: Kazgan, *a.g.e.*; Z. Toprak, "...Para ve Bankacılık", s. 760-770; E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*; H. Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık...*; B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar...*

⁴⁷³ H. Kazgan, T. Ateş ve M. Koraltürk'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılık, sadece yabancı sermayenin faaliyet gösterdiği bir alan değildir. Sınırlı da olsa milli sermaye girişimi ile kurulmuş Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı ve İtibari Milli Bankası gibi bankalar da bulunmaktadır. Bkz.: H. Kazgan-T. Ateş-M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler...", s. 281.

⁴⁷⁴ H. Kazgan, literatürde Dersaadet Bankası'nın kurulmasıyla Galata bankerlerinin sonunun geldiği iddiasının yer aldığını belirtmekte ve bunu bir bakıma doğru bulmaktadır. Çünkü ona göre, artık içeride kuyruklu sarraf veya köşe sarraflarına iş kalmamıştır. Öte yandan Kazgan, bankaların kurulmasıyla birlikte, daha bilinçli bir banker sınıfının ortaya çıktığının kabul edilmesi gerektiğini de ayrıca vurgulamaktadır. Bkz.: H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 28.

⁴⁷⁵ B. Çelik, çeşitli kişi ya da kurumların teşvikiyle gelişme kaydeden modern bankacılığın, yıllardır bu mesleği üstlenmiş bulunan sarrafların faaliyetlerine aniden son vermediğini belirtmekte ve onların, bankacılığın düzenli bir temele oturtulmaması nedeniyle, 20. yüzyılın başlarına kadar ülke içerisinde etkinliklerini sürdürmeye devam ettiklerini dile getirmektedir. Bkz.: B. Çelik, *...Sarraflık Faaliyetleri*, s. 5.

⁴⁷⁶ Y. Cezar'a göre bu yeni dönemde sarraflar, Osmanlı Devleti'nin hızlı bir dış borçlanma sürecine girmesi ve buna koşut olarak imparatorluğun dış dünya ile mali/ekonomik ilişkilerinin artmasıyla kendilerine uygun işler bulmanın kapılarını açmışlardır. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 207.

Camondo, Mavrokordato gibi modern bankacılığın tekâmülünde rol oynayan imparatorluk sarraflarıdır. Bu doğrultuda modern bankacılıkla Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bankerler çağının doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Lakin imparatorluk coğrafyasındaki bütün sarrafların bankerliğe evrilmediğinin altını özellikle çizmek gerekir. Bunda, sermaye birikiminin ana etkenlerden biri olması, kuvvetle muhtemeldir.⁴⁷⁷

Sarrafların, kendilerinin aleyhine olacağını bile bile tesisinde ön ayak oldukları bankalar,⁴⁷⁸ bir anda onları imparatorluk sahnesinden silemesi de, yavaş yavaş geleneksel anlamlarını kaybetmelerine yol açmıştır.⁴⁷⁹ Bu anlam değişikliğinde, Kırım Savaşı'yla başlayan (1854)⁴⁸⁰ ve *Düyun-ı Umumiyye*'nin (1881) kurulmasına kadar devam eden dış

⁴⁷⁷ A. Akyıldız, 1849'da Dersaadet Bankası ile başlayan ve daha sonra diğer bankaların kurulmasıyla devam eden süreçte, banker ailelerinin önemli rol oynadığını, ancak sermaye hareketlerinin kısıtlı olduğu taşradaki sarraf ve tefeciler için durumun biraz daha farklı geliştiğini belirtmektedir. Özellikle bankaların ülkenin değişik yörelerinde şube açmaları, para ve kredi işlemlerini üstlenmeleri, taşradaki sarraf ve tefecilerin bankalara karşı düşmanca bir tutum takınmasına sebep olmuştur. İstanbul'daki büyük bankerler ise, devlet adına Avrupa'ya poliçe çekmek gibi önemli bir hizmete aracılık etmiştir. Bkz.: A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164. N. İpek, modern bankacılığın ortaya çıkmasından sonra hız kazanan bankerlik müessesesinin, sarraflığın bir devamı olduğunu, ancak tüm sarrafların bu statüye geçemediklerini belirtmektedir. Ona göre, küçük sermayeli sarraflar zamanla piyasadan silinirken, büyük sermayeli olanlar ise faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Bunlar, Avrupa'nın banker ve tüccarlarıyla yakın ilişkiler içinde olmakla birlikte, ticaretle uğraşan ve sermayelerinin temeli ve büyüklüğü de bu ticarettten kaynaklanan sarraflardır. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 5.

⁴⁷⁸ B. Üsdiken'e göre sarraflar, kendi çalışmalarının aleyhine olacağını bile bile, bankaların Osmanlı Devleti içinde kurulmasına katlanmak zorunda kalmışlardır. Bkz.: B. Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar...*, s. 40.

⁴⁷⁹ N. İpek, İstanbul'da 1860'lardan itibaren birbiri ardına kurulan bankalar ve bunları takiben yüzyılın sonlarına doğru Avrupa bankalarının da adeta birbirleriyle yarışmasına açtıkları şubelerin, artık sarrafların geleneksel anlamını değiştirdiğini belirtmektedir. Buna göre, devlete, saray çevresine ve seçkin bürokratlara borç verme işini, önce bankerlere, ardından bankalara devretmiş olan sarraflar, giderek, yabancı para değiştirme işi yapan, bir tür döviz bürolarına dönüşmüşlerdir. Bkz.: N. İpek, ...*Yahudi Bankerler*, s. 21, 45-46.

⁴⁸⁰ H. Barsoumian'a göre Kırım Savaşı, sarraflık mesleğine son vermiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, istemeyerek de olsa Avrupa'nın kredi kuruluşlarından borç para almak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla sarraflar, devletleri tarafından aktif bir biçimde desteklenen Avrupa bankaları ve temsilcilerinin rekabetiyle karşılaşmak durumunda kalmış, bu da onların sonunu getirmiştir. Bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 97-98, 150. O. Jamgoçyan da benzer bir kanıdadır. Jamgoçyan, Kırım Harbi ile birlikte Osmanlı hükümetinin yabancı kapitalistlerin kollarına atıldığını ve buna bağlı olarak başlayan dış borçlanmanın ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımının başlangıcı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Jamgoçyan, bu dönemin, Osmanlı finans alanında büyük yerel sarraflar döneminin de sonunu getirdiği kanaatindedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 110.

borçlanma süreci de önemli bir etken teşkil etmiştir. Çünkü sarraflar, Osmanlı İmparatorluğu'nu mali iflasa sürükleyecek olan bu süreçte,⁴⁸¹ artık imparatorluk sahnesinde yerini alan Pereireler, Rothschildler gibi uluslararası finans ağlarını yöneten aktörler ve onların kurumlarının rekabetiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Her ne kadar sarraf ve bankerler üstlenmiş oldukları aracılık rolüyle, ki bu rol sarraf ve bankerlerin kazançlarını daha da arttırmıştır, bu aktör ve kurumlarla bütünleşmeye çalışsa da⁴⁸², imparatorluk içinde bir hayli güçlenen bu aktör ve kurumların, rakipsiz konumlarını sarsmasının önüne geçememişlerdir.⁴⁸³

Osmanlı İmparatorluğu'nun 22 Mayıs 1860 tarihinde sarraf gediklerini lağvetmesi, bunun açık göstergesidir. Fakat imparatorluk sadece sarraf gediklerini lağvetmekle yetinmemiştir. 13 Aralık 1861'de İstanbul piyasalarında yaşanan paniğe bağlı olarak, sarraf dükkanlarını da kapatmıştır. Gerekçe ise, sarrafların spekülasyona sebep olmasıdır.⁴⁸⁴ Ama

⁴⁸¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu ilk dış borcunu 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında almış ve bunu diğerleri izlemiştir. Ancak imparatorluk, kısa bir süre sonra aldığı bu borçları ödeyemez duruma gelmiş ve devlet 1875 yılında moratoryum ilan etmiştir. 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiyye idaresiyle de bir anlamda mali sistem üzerindeki egemenlik haklarını, devlet içinde devlet görüntüsü veren yabancı sermayeye devretmiştir. Bu süreçle ilgili geniş bilgi için bkz.: D. C. Blaisdell, *Düyun-ı Umûmiyye...*; V. N. Geyikdağı, *...Yabancı Sermaye 1854-1914*; E. Kıray, *...Dış Borçlar*; M. H. Sağlam, *...Rüsum-ı Sitte'den Düyun-ı Umumiyye'ye*; aynı yazar, *Osmanlı Borç Yönetimi...*; E. Eldem, "...Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", s. 95-112; H. Kazgan-T. Ateş-M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler...", s. 318-335.

⁴⁸² M. Balcıoğlu ve S. Balcı'ya göre Rothschild Ailesi, Osmanlı Devleti ile iletişime geçmeden önce Galata sarraflarının birçoğuyla temas halindedir. Bu minvalde Jacques Alleon aracılığıyla Osmanlı Devleti ile iletişime geçmiş ve Camondolar ile de iş ilişkileri kurmuştur. Geniş bilgi için bkz.: M. Balcıoğlu-S. Balcı, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 23.

⁴⁸³ Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi*, s. 221; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164-165.

⁴⁸⁴ Akyıldız, "a.g.m.", s. 164; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 86; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 10. H. Al ve Ş. K. Akar, 1860'ta sarraf gediklerinin ortadan kaldırılmasıyla başlayan gelişmeler ve sonrasında, büyük sarrafların Osmanlı maliyesindeki rollerinin azalmaya başladığı kanısındadır. Onlara göre artık Galata bankerleri ve yeni kurulan modern bankaların önemleri artmaya başlamıştır. Sarraflık mesleği ise asli fonksiyonu olan para değişim faaliyetine yani köşe sarraflığı olarak devam etmiştir. Al ve Akar ayrıca sarraf dükkanlarının kapanmasına neden olan 1861 krizinin, aynı zamanda Galata bankerleri tarafından kurulan saadet zincirini de koparmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti Galata bankerlerine olan borçları zamanında ödeyememektedir. Dolayısıyla yurt dışına çektikleri 3 ay vadeli poliçelerle Londra ve Marsilya (kısmen Paris) piyasalarından fon sağlayan ve bunu Osmanlı hükümetine satmaya çalışan bankerler, iflas edecektir. Detaylı bilgi için bkz.: Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 55-56, 62-63, 77-78; aynı yazarlar, "Söylentinin Gücü: İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 7, İstanbul 2008, s. 49; aynı yazarlar, "...İstanbul'unda Finans", s. 266, 272.

kısa bir süre sonra imparatorluk, ekonomik bağımsızlığını tamamen kaybetmeden önceki dönemde son çare olarak başvuracağı⁴⁸⁵ sarrafların, görevlerini yapmalarına tekrar izin vermiştir. Dolayısıyla imparatorluğun ayrılmaz parçasını teşkil eden sarrafların imparatorluk sahnesindeki rolleri,⁴⁸⁶ bir müddet daha devam etmiş ve sarraflar, İttihat ve Terakki'nin para piyasasındaki karmaşayı önlemek amacıyla 8 Nisan 1916'da çıkardıkları *Tevhîd-i Meskûkât Kanûn-ı Muvakkati* ile sahneyi ancak terk etmiştir.⁴⁸⁷

2.3. BİR OTOKONTROL MEKANİZMASI: İSTANBUL SARRAFLAR LONCASI

Erken dönemlerden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar imparatorluk sahnesinde boy gösteren geniş sarraflar zümresi içinde, devlet otoritesinin merkezi payitahttaki sarrafların ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü İstanbul'daki sarraflar, imparatorlukta sarrafların büyük çoğunluğunu oluşturmakta ve onların faaliyetleri, doğrudan imparatorluk çarkının işleminde temel öneme sahip finans sektörünü etkilemektedir. Bu minvalde İstanbul sarraflarının kontrolü, imparatorluk için son derece ehemmiyet arz etmekte ve bu kontrol, sarrafların daha sağlam bağlarla imparatorluk ağına entegre edilmesiyle mümkün gözükmektedir.⁴⁸⁸ Dolayısıyla İstanbul sarraflarının bir lonca

⁴⁸⁵ Ş. Pamuk, Galata bankerlerinin rakipsiz konumlarını kaybetmekle birlikte, kamu ve özel finans alanından kolay kolay vazgeçemediklerini belirtmektedir. Ona göre bu yeni dönemde Osmanlı Devleti, hem Avrupa mali piyasalarında sattığı uzun vadeli tahviller hem de kısa vadeli gereksinimleri için Galata bankerlerinden yararlanmaya devam etmiştir. Ayrıca Pamuk, özellikle 1875-1881 bunalımında, ki bu dönemde imparatorluk Rusya ile savaş içerisindedir, devletin, Osmanlı Bankası ve Avrupa piyasalarının borç vermeyi reddetmesi üzerine, rotasını tekrar Galata bankerlerine çevirdiğini, çoğunluğu zaten Osmanlı vatandaşı olan Galata bankerlerinin de bu kadim ve en büyük müşterilerine borç vermeyi sürdürdüğünü vurgulamaktadır. H. Kazgan'ın "Galata bankerleri de olmasa halimiz nice olurdu?" sorusu, bu durumu daha iyi özetlemektedir. Bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 221; H. Kazgan, *Galata Bankerleri*, s. 197-203.

⁴⁸⁶ Zafer Toprak'a göre sarrafların Osmanlı tarihindeki rolleri II. Meşrutiyet'e kadar sürmüştür. Çünkü Jön Türk devrimine kadar devlet gelirleri Maliye Nezareti'nce doğrudan toplanamamıştır. Bkz.: Z. Toprak, "Osmanlı Bankası...", s. 17.

⁴⁸⁷ A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 165.

⁴⁸⁸ A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 69-70; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 20, 34.

etrafında örgütlenmesi, bu noktadaki en iyi çözümdür.⁴⁸⁹ Zira imparatorluk sahnesinde gedik usulü çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren esnaf teşekkülleri, uymak zorunda oldukları kurallar ve yerine getirmekle yükümlü oldukları birtakım mükellefiyetler doğrultusunda, kethüdaları, yiğitbaşları, esnaf ihtiyarları, usta, kalfa ve çıraklarıyla bir “otokontrol mekanizması”⁴⁹⁰ şeklinde işlev görmektedir.⁴⁹¹ Bu mekanizmanın sağlıklı işleyişi ise, imparatorluğun hemen her alanda başvurduğu bir sosyal kontrol aracı olan kefalet sistemi⁴⁹² ile gerçekleşmekte ve lonca mensuplarının her biri birbirine, kethüdalar

⁴⁸⁹ Ö. F. Bölükbaşı, sarraflarla ilgili düzenlemenin yapılmadan önce, para sistemindeki kargaşa ve piyasada yaşanan spekülasyonların nasıl sona erdirilebileceği konusunda devlet adamları arasında bir görüşme yapıldığını belirtmektedir. Bu görüşmedeki baş aktör, Darbhane-i Amire sahibiyarı Mustafa Ağa’dır. Mustafa Ağa, İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata’da çok sayıda sarrafin kontrolsüz bir şekilde faaliyet gösterdiğini, dolayısıyla bunların para sisteminde yaşanan sorunların başlıca müsebbibi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca sarrafların yol açtığı kargaşanın, altın ve gümüş fiyatlarını sürekli arttırdığını ve darphanenin kıymetli maden teminini de güçleştirdiği görüşünü paylaşmıştır. Dolayısıyla Mustafa Ağa, para sistemindeki kargaşa ve istikrarsızlığın sona erdirilmesi için sarraflara müdahale edilmesi gerektiği düşüncesindedir ve bu düşüncesi diğer kişiler tarafından da benimsenmiştir. Böylece sarrafların sayılarının sınırlandırılması kararı ile sarraflarla ilgili ilk düzenleme gerçekleşmiştir. Bkz.: Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 20-21, 24-25.

⁴⁹⁰ Esnaf teşekküllerinin bir otokontrol mekanizması olarak adlandırılmasıyla ilgili bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yay., İstanbul 1986, s. 55-85.

⁴⁹¹ Osmanlı toplumsal ve ekonomik gerçekliklerine dayalı bütün düzenin temel bir parçası olan ve bu minvalde de devletin ve toplumun farklı kesimleriyle sıkı bağlantılar içinde bulunan loncalar, araştırmacılar tarafından iki bakış açısı etrafında değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki; loncaların, diğer lonca üyelerine, lonca dışındaki diğer esnafa ve tüccarlara karşı kendi çıkarlarını savunan oldukça özerk kuruluşlar olduğudur. İkincisine göre ise loncalar, zanaatçıları denetlemek ve vergiye bağlamak üzere merkezi yönetimce oluşturulmuştur. Bu iki görüş İstanbul sarraflar loncası açısından değerlendirildiğinde, İstanbul sarraflar loncasının, ikinci yaklaşıma daha uygun olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü imparatorluk, sık sık sarrafları denetlemiştir. Bu konuda geniş bilgi ve loncaların işleyişi için bkz.: Gabriel Baer, “Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds,” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13, 1970, s. 145-165; *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yay., İstanbul 1986; Ahmet Kal’a, “Lonca”, *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 211-212; aynı yazar, “Esnaf”, *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 423-430; E. Yi, ...*Lonca Dinamikleri*.

⁴⁹² Ortak bir yaşam ya da faaliyet alanı bulunan kişilerin birbirlerine karşı muhtelif sorumlulukları paylaşmasını ifade eden kefalet, bütün devirlerde ve medeniyetlerde sosyal hayatın devamının yanı sıra, ekonomik ve ticari ilişkilerde yaygın bir şekilde baş vurulan bir yöntemdir. Bu yöntem, bir hukuki kurum olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda da kamu hizmetlerinin gördürülmesi, suçların önlenmesi, insanların birbirleriyle münasebetleri, ticari ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi gibi pek çok alanda yaygın bir şekilde kullanılmış, insanlar adeta “kefâlet-i müteselsile” ile birbirine bağlanmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”,

da bütün lonca üyelerine resmi makamlar önünde kefil kılınarak⁴⁹³, devletin onlar üzerinde denetim kurması kolaylaşmaktadır. Bu açıdan, yukarıda da belirttiğimiz üzere, imparatorluğun 17. yüzyılın sonlarında yaşanan gelişmelere paralel olarak İstanbul sarraflarını bir lonca etrafında teşkilatlandırması anlamlıdır (1691).

Bu minvalde, 12 sarraf ve 12 yamak olmak üzere, toplam 24 kişinin müteselsil kefalet yoluyla sarraflık yapmasına müsaade edilerek teşkilatlandırılan⁴⁹⁴ İstanbul sarraflar loncası,⁴⁹⁵ imparatorluk sahnesindeki öteki loncalardan pek de farklı değildir. Osmanlı lonca sisteminin genel özelliklerinin çoğu, burada da görülmektedir. Bu doğrultuda loncanın devletle ilişkilerini yürüten ve yönetim hiyerarşisinin en tepesindeki kethüda ile lonca içi ve dışı konularda ona yardımcı olan yiğitbaşı ve esnaf ihtiyarları, bir otokontrol mekanizması

Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 98-114; Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Kefâlet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Boğaziçi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2000; Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, S. 1, 2001, s. 129-151; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 75-84; Cengiz Kırılı-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Der.: Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 7-20.

⁴⁹³ M. S. Kütükoğlu, "...Oto-Kontrol Müessesesi", s. 59; C. Kırılı-B. Başaran, "...Osmanlı Esnafı", s. 9.

⁴⁹⁴ A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 77; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 25; aynı yazar, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 88-89.

⁴⁹⁵ A. Şahiner, İstanbul dışında sarraflar loncası ile ilgili belgelerin çok az olduğunu belirtmekte ve bunun bir istisnasının Edirne olduğunu dile getirmektedir. Ona göre 1700'de Edirne'de sadece 5 sarraf bulunmakta ve bunlara sonradan bir sarraf daha ilave olunmaktadır. Ayrıca Şahiner, Edirne sarraflarının İstanbul'daki meslektaşlarıyla aynı mali yükümlülüklerle sahip olduğunu vurgulamaktadır. Şahiner, taşra kentlerindeki sarraf loncalarıyla ilgili başka belge bulunmamasını ise, sarraflarla ilgili düzenleme yapan imparatorluğun, başkentteki sarraflara mali aracı olarak yoğunlaşmasına bağlamaktadır. Çünkü sarraflar için vergi sisteminin finansmanı, herhangi bir şehirde sıradan küçük ölçekli kredi ilişkilerinden daha önem arz etmektedir. Bkz.: A. Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul...*, s. 76-77. Ö. F. Bölükbaşı da Edirne sarraflarına dair bir tek kayıt sayılmazsa sadece İstanbul'da sarraflar loncası olduğu kanaatindedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 87. Bununla birlikte Evliya Çelebi, Seyahatnâme'de, Mısır'daki sarrafbaşının Yahudi olduğunu ve onun emrinde hizmet eden üç yüz sarrafın bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca çarşılarda, iki yüz sarraf dükkânı ile üç yüz elli nefer sarrafın yer aldığını ve bunların yarısının da "dîvân-ı Mısır"a memur olduklarını beyan etmektedir. Sarrafbaşı da bunlara dahildir. Bkz.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff (Haz.), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 10, YKY., İstanbul 2007, s. 77, 194. Seyahatnâme'de yer alan bu bilgilerden hareketle Mısır'da, yani Kahire'de bir sarraf loncası olduğunu söylemek mümkündür. Zaten A. Şahiner de, Andre Raymond'a atıf yaparak, Kahire'deki sarraf loncasının üyelerinden bahseder. Bkz.: Şahiner, *a.g.t.*, s. 71.

olarak, çark gibi işleyen İstanbul sarraflar loncasının merkezinde yer almaktadır.⁴⁹⁶ Zaten imparatorluk, sarraf esnafıyla ilgili meselelerin çözümünde “*kethüdâ ve yiğitbaşı ve ihtiyârları ma‘rifetleriyle*”⁴⁹⁷ iş görmektedir. Diğer esnaf üyeleri, yani ustalar, kalfalar ve çıraklar da çarkın dişlilerini oluşturmakta ve kefalet, kolektif bir sorumlulukla onları birbirlerine bağlayarak, bu çarkın sağlıklı işleyişini kolaylaştırmaktadır.⁴⁹⁸

Bu doğrultuda, imparatorluğun sarrafları kontrol altına alma çabasının açık bir ürünü olan İstanbul sarraflar loncası, Osmanlı İmparatorluğu’nun esnaf teşekkülleri üzerinde kurduğu otokontrol mekanizmasının, sarraflar özelinde yeniden vücut bulmuş halidir. Bu mekanizma sosyal ağ analizinin ego ağı modeli ile resmedildiğinde, aşağıdaki gibi bir görüntü meydana gelmektedir.⁴⁹⁹ Bu görüntü, birer bireysel ilişkiler yumağından oluşan imparatorluk ağının küçük bir parçasını teşkil etmekte ve imparatorluk bu ağlarla kendi toplumsal düzenini tesis etmektedir. Zaten herkesin ve her şeyin yerli yerinde olduğu bir toplumsal düzen, imparatorluk için hayati önemdedir. Zira bu, nizam-ı âlem olarak adlandırılan imparatorluk ideolojisinin payandası işlevini görmektedir.

⁴⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul sarraflar loncasının yönetiminde sık sık değişiklik yapmıştır. Bu doğrultuda çeşitli tarihlerde isimleri tespit edilen sarraflar kethüdası ve yiğitbaşları şöyledir. *Sarraflar kethüdası*: Markar Amira (1728), Sarkis (1733), Artin (1733-1750), Sarkis (27 Mayıs 1750), Mihail (14 Mart 1751), İshak (17 Temmuz 1751), Harutyun Amira Balkapantsi (1780’ler), Minas Amira Çeraz (4 Şubat 1794), Minos (15 Haziran 1796), Hovhannes/Ohannes (1798), Mardiros (12 Mayıs 1805), Garabed Amira Aznavuryan (22 Şubat 1814-1819), Canik Papasoğlu (1839). *Yiğitbaşı*: Yamandi (1733, 1735, 1739, 27 Haziran 1747), İstefan (15 Mayıs 1735, 16 Haziran 1746), Yorgi (1735), Surur (18 Mart 1749), Nikola (1847). Geniş bilgi için bkz.: H. L. Barsoumian, ...*Amiralar Sınıfı*, s. 96; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 72-73; N. Manav, ...*Cezayirlioğlu Mıgırđıç*, s. 22-23.

⁴⁹⁷ *C.BLD.* 8/394; 146/7278. O. Jamgoçyan, sarraflar loncasının zirvesindeki küçük bir zümrenin sarayın etrafında döndüğünü ve bol bol nasihat vererek, hükümetin rızasıyla ticari işlemleri tekellerinde tuttuklarını belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık...*, s. 26.

⁴⁹⁸ A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 72; A. Akyıldız, “Sarraflık”, s. 164; Ö. F. Bölükbaşı, “İstanbul Sarrafları...”, s. 31.

⁴⁹⁹ Güzeller, Eser ve Aksu’ya göre ego ağları, 1.0, 1.5 ve 2.0 düzeyindedir. Bunlardan 1.0 düzeyi, tek bir ego ve alterleri arasındaki bağlantıları göstermektedir. 1.5 düzeyi ise, ego ile birlikte, egonun alterleri arasındaki bağları resmetmektedir. 2.0 düzeyinde ise, ego ve egonun alterleri arasındaki bağlar dışında, alterlerin alterleri de ağa dahil edilmektedir. Geniş bilgi için bkz.: C. O. Güzeller-M. T. Eser-G. Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*, s. 8-10. Bu doğrultuda şekil 1’deki ego ağı 1.5 düzeyindedir. Zira lonca içerisinde kefaletle birbirine bağlı olan sarrafların arasındaki ilişkiler daha iyi resmedilmektedir.

Bu minvalde görüntüye bakıldığında, yukarıda da değinildiği üzere, sarraflar loncasının işleyişinde temel öneme sahip kethüda, yiğitbaşı ve esnaf ihtiyarları, kırmızı renkle ve daire şeklinde çarkın merkezine konumlandırılmıştır. Çünkü lonca, onların sorumluluğu altındadır. Çarkın dişlilerini oluşturan diğer lonca üyeleri sarraflar ise, her biri farklı renk ve şekille temsil edilmiştir. Aradaki dikey ve yatay bağlar da hem sarrafların birbirine hem de yöneticilerin bütün sarraflara olan kefaletini simgelemektedir.

Bu doğrultuda, lonca yöneticileri haricinde ağda en görünür olanlar, karşılıklı olarak birbirlerine kefil olan iki kişiden ziyade, kendisi birine kefilken, aynı zamanda bir başkasının kendisine kefil olduğu kişiler olsa gerektir. Çünkü onlar, ağda daha fazla kişiyle bağlantı içerisindedir. Örneğin Ayasofya’da sarraflık yapan Çengioğlu Bogos, Cebehane kapısındaki Kirkor’a kefilidir. Bununla birlikte Sim Sakalar Karhanesi yakınında bulunan Arakil de Bogos’a kefilidir. Yine Yeşildirek’te Andon zimmi, Balmumcularda Fafu zimmiye kefilken, Balmumcular içinde Mercan zimmi de Andon’a kefilidir. Takiyeciler kapısında Evanes zimmi de bu anlamda benzerdir. O da Körükçü Hanı’nda Mardiros zimmiye kefilken, Sarraf Todori de ona kefilidir. Bir de bunlara lonca yöneticilerinin kefaleti eklendiğinde, bu sarrafların, lonca dahilinde daha fazla prestije sahibi oldukları kesindir. Dolayısıyla bu prestijin, devlet nezdinde de onlara bir nüfuz kazandırmış olması mümkündür. Öte yandan ağda karşılıklı birbirine kefil olanların daha güçlü bağlarla birbirine bağlı olmaları olasıdır. Zira aralarındaki güven karşılıklı ve iki yönlüdür. Sosyal ağ analizinin karşılıklılık endeksine göre, bu da, düğümler ya da aktörler arasındaki ilişkilerin gücüne vurgu yapmaktadır.

Bir çarkı ya da örümcek ağını andıran bu düzenin denetimi ise gedikle sağlanmaktadır. Zira gedik, İstanbul sarraflarının mesleklerini yapabilmelerinde başat konumdadır ve bu noktada da sorumluluk, para ve finans piyasasının ana aktörü darphaneye havale olunmaktadır.⁵⁰⁰ Çünkü İstanbul sarrafları, “Darbhâne-i Âmire’ye

⁵⁰⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nda gediksiz sarraflara rastlanmakla birlikte, genellikle sarraflar, özellikle de bir lonca etrafında teşkilatlandırılan İstanbul sarrafları, mesleklerini icra edebilmek için gedik elde etmek zorundadır. Bazı istisnai durumlar ve dönemler dışında bu bir önkoşul olarak daima korunmuştur. Sarrafların gedik elde etmesi, çeşitli şartlar ekseninde gerçekleşmektedir. Her şeyden önce sarraf gediği elde edecek kişinin, güvenilir, mali gücü yerinde, kefil ve belirli bir yerde dükkânı ile odası olmalıdır. İlâveten devlete

Nizam verme olarak adlandırılan⁵⁰² ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel ekonomik anlayışıyla da pek çelişmeyen bu müdahaleler sırasında sarraflar denetlenerek, nizama aykırı hareket edenlerin gediği iptal edilmekte, gediksiz sarraflık yapanların⁵⁰³ dükkanları kapatılmakta ve gedik verilecek sarraflar; isimleri, dükkanları, odaları, ortak ve kefilleriyle maliye defterlerine yazılarak, her birine senet verilmektedir. Bu da onları devlete karşı yükümlülük altına sokmakta ve böylece imparatorluk, para ve finans sisteminde yaşanabilecek olası sorunlara karşı en başta tedbirini almaktadır. Çünkü sarraflar, imparatorluğun finansman ihtiyacını giderme konusunda peşinen taahhütte bulunmaktadır. Bu taahhütlerin başında da malikaneci, mültezim ve cizyedarların kredi taleplerinin karşılanması gelmektedir. Zira bu sistemlerin işleminde sarraflar baş roldedir. Ayrıca zamanla “*bedel-i iştirâ*” adıyla nakit olarak ödenecek olan “*iştirâ sîmi*”ni, yani gümüşü⁵⁰⁴ düzenli aralıklarla darphaneye teslim etmeleri ve akçe tebdilini suistimal kapısı haline getirmemeleri istenmektedir.⁵⁰⁵

Bu doğrultuda, mali açıdan diğerlerinden daha fazla imparatorluğun dikkatini cezbeden İstanbul sarraflar loncasına imparatorluğun ilk müdahalesi 1696'da gerçekleşmiş ve gedik sayısı 12'den 30'a yükseltilmiştir. Bununla imparatorluk, piyasadan gelen baskıyı azaltmak istemiştir. Ancak yapılan düzenleme, kaçak olarak sarraflıkla uğraşanları

⁵⁰² Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 21; aynı yazar, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 88.

⁵⁰³ “(...) *İş bu defterden hâriç Âsitâne-i Sa'âdet'in cevânib-i erba'asında ve Üsküdar ve Galata ve Eyüb'de (...) ecnâs tebdilinde bir dürlü muzâyaka göstermemek üzere lüzûmu olan mahallerde bilâ gedik sarraf ta'yîn olunub ve bâlâda mastûr mu'temed ve mütemevvil gedikli sarraflara yamak ta'biri ile merbût olmak şartıyla (...)*”. 1764 tarihli sarraf listesinde yer alan bu bilgi, İstanbul'da gediksiz olarak sarraflık yapanların faaliyetlerini sürdürebilmek için gedikli sarraflara yamak kaydedildiğini açık olarak göstermektedir. Bkz.: *C.DRB. 4/193*.

⁵⁰⁴ Ö. F. Bölükbaşı'na göre sarrafların her ay darphaneye vermekle yükümlü oldukları gümüş miktarları ve iştirâ bedelleri şöyledir. Gümüş miktarı: 1699 öncesi 40.000 dirhem (A. Şahiner bunu 4 çeki, yani 400 dirhem gümüş olarak verir), 1699'da 50.000 dirhem, 1704 ve 1710'da 35.000 dirhem, 1718'de 31.400 dirhem, 1735'te 30.000 dirhem. Bedel-i iştirâ: 1740'ta 750 kuruş, 1782'de 375 kuruş, 1821 ve 1840'ta 750 kuruş. Bkz.: Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 23-24; aynı yazar, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 91-92; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 77-80.

⁵⁰⁵ Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 182-183; Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 21-24; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 87-92.

engelleyemediğinden, sarraf gedikleri önce 40'a (1704-1705), ardından da 60'a (1710) çıkarılmıştır. Fakat imparatorluk, kısa bir süre sonra sarraflara tekrar müdahale ederek, sayıyı yeniden 40'a düşürmüştü ve buna 10 gümüşçü⁵⁰⁶ eklemiştir (1714).⁵⁰⁷

1718'e gelindiğinde bu kararından geri adım atan imparatorluk, sarraf gediklerini 82'ye çıkarmıştır.⁵⁰⁸ Çünkü piyasadan sarraflığa yoğun bir talep olmakta, para rejimindeki değişimler de sarraflara olan ihtiyacı arttırmaktadır. Ayrıca darphaneye değerli maden akışında da başrolde sarraflar vardır. Dolayısıyla imparatorluk, böyle bir çareye başvurarak, duruma çözüm aramıştır. Ancak imparatorluğun bu girişimi de kontrol dışı sarraflık yapılmasını önleyememiştir. Zira İstanbul'daki sarraf sayısı 150'yi aşmıştır. Bundan mütevellit imparatorluk 1731 yılında sarraf gediklerini 12'ye düşürmüştü ve çok geçmeden bu gedikleri iptal ederek sarraf dükkanlarını kapatmıştır. Fakat bu ani değişiklik piyasada büyük bir boşluk yarattığından, sermaye sahibi 72 kişiye sarraflık gediği verilerek lonca tekrar devreye sokulmuştur.⁵⁰⁹

1733'te gerçekleşen bu düzenleme, İstanbul sarraflar loncası için bir dönüm noktasıdır. Çünkü bundan sonra sarraf gediklerinde kısmen de olsa bir istikrar yakalanmıştır. İmparatorluğun 21 yıl sonra, yani 1754'te sarraflara müdahale etmesi bunun göstergesidir ve imparatorluk, gedik sayısında da bir değişikliğe gitmemiştir. Bununla birlikte 1761-1763 aralığında sarraf sayısının aşırı artması, imparatorluğu yeni bir regülasyona zorlamıştır. Her ne kadar bu regülasyonda 72 olan gedik sayısı korunsa da, esnaf ihtiyarlarının kefil olduğu 3 kişiye daha sarraflık yapma izni verilmiş ve

⁵⁰⁶ Y. Cezar, sarraflar ve gümüşçü esnafının aynı nizamname doğrultusunda örgütlendikleri için bir sarraf ve gümüş esnafı loncasından söz etmenin mümkün olduğunu belirtir. Bkz.: Cezar, "a.g.m.", s. 182.

⁵⁰⁷ A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 77, 121-124; Cezar, "a.g.m.", s. 182; A. Akyıldız, "Sarraflık", s. 164; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 25; H. Köse, *140 Numaralı Darphane Defteri...*, s. 9; N. Manav, *...Cezayirlioğlu Mıgırdiç*, s. 24. Ö. F. Bölükbaşı, darphane ile ilgili kitabında 1714'teki düzenlemenin tarihini 1710-1711 olarak vermektedir. Bkz.: Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmiri*, s. 89. C. T. Emir ise 1712 olarak bu tarihi sunmaktadır. Bkz.: C. T. Emir, *An Analysis of Sarrafs...*, s. 15.

⁵⁰⁸ Ö. F. Bölükbaşı, darphane ile ilgili kitabında düzenleme tarihini 3 Ekim 1729 olarak verirken, İstanbul sarraflarını konu edindiği makalesinde bu tarihi 9 Kasım 1718 olarak sunmuştur. Bkz.: Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 25; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁰⁹ Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 25-26; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 89.

gümüşçü sayısı da 62'ye çıkarılmıştır. Bunda, nakıs para tedavülünün çoğalması etkili olmuştur. Ancak bu iki yıllık sürecin ardından imparatorluk, sarraf ve gümüşçü sayılarını sırasıyla 73 ve 20 olarak sabitlemiştir.⁵¹⁰

1782 nizamında da görülen bu düzen, 1820'lere kadar devam etmiş ve imparatorluk, 1820'lerde sarraf sayısını 180'e yükseltmiştir. Sayının 180'e çıkmasında, esnaf idarecileri ve ihtiyarlarının kefaleti temel alınmıştır. Ancak bu sayı 1824'te tekrar azaltılmış ve gedikli sarraf sayısı 75'le sınırlandırılmıştır. Sarraf teşkilatındaki asıl değişiklik ise 1835'te gerçekleşmiştir. Zira 1835'teki müdahalede imparatorluk, 55'i birinci sınıf, 45'i de ikinci sınıf olmak üzere, sarrafları ekonomik güçlerine göre iki kısma ayırmıştır. Ayrıca sarrafların idaresi için 11 kişilik bir kurul oluşturulmuş ve bu kurula Papasoğlu Canik kethüda atanmıştır.⁵¹¹ Fakat kısa bir süre sonra ilan edilen Tanzimat, sarraf esnafını da değişime sürüklemiş, iniş çıkışların ardından, yukarıda da vurgulandığı üzere, sarraf gedikleri lağvedilerek, İstanbul sarraflar loncası tarihin tozlu raflarına sürüklenmiştir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; her ne kadar sarraflar arafta kalmış bir imaja sahip olsalar da, kurmuş oldukları finans ağıyla hem imparatorluk ağının hem de uluslararası ticaret ve finans ağının bir parçasını teşkil eden önemli bir aktördür. Bu minvalde onlar, erken dönemlerden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar imparatorluk sahnesinde başat rol oynamıştır. Zaten imparatorluk bu başat rolün farkındadır ve sarrafları denetim altına almak için kurmuş olduğu otokontrol mekanizması, bunun açık yansımasıdır. Çünkü bu mekanizma, imparatorluğun sarraflar üzerindeki iktidarını pekiştirmesinin bir aracıdır ve bu, sarraflara resmi bir hüviyet kazandırmaktadır. Böylece imparatorluk sistemine entegre edilen sarraflar, bir anlamda imparatorluğun "öteki"si yaftasından da azade olmaktadır. Bu da sarrafları imparatorluk ağındaki diğer aktörlerden farksız kılmaktadır. Yani aslında sarraflar da imparatorluk sahnesinin dönem dönem rolleri değişen oyuncularındır ve onların etkin bir şekilde bu sahnede rol alması, imparatorluğun ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır.

⁵¹⁰ Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 193-194; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 78-79, 125-130; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 182-183, 185; A. Akyıldız, "Sarrafılık", s. 164; Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 26-27; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 89.

⁵¹¹ Şahiner, *a.g.t.*, s. 81-83; Bölükbaşı, "a.g.m.", s. 27; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 89.

BÖLÜM 3

KADERLERİ ORTAK İKİ SARRAFIN HAYATINDAN KESİTLER:

BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ VE SAKIZLI DİMİTRİ

Bir önceki bölümde, erken dönemlerden 19. yüzyıla imparatorluk ağı içerisinde bir aktör olarak önemli rol oynayan sarrafların bütünsel bir resmini çizmeye çalıştık.

Çalışmamızın bu bölümünde ise, tezimizin baş karakterleri olan, aynı dönemde yaşamaları ve aynı mesleği yapmaları haricinde, hayatları da benzer bir sonla noktalanın, bu bağlamda ortak bir kadere sahip, ilişki ağlarını ortaya koyacağımız Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri'ye odaklandık. Dolayısıyla bu bölümün ana hedefi, bu iki sarrafın yaşamından kesitler sunarak, onları ete kemiğe büründürme gayreti taşımaktadır. Bu açıdan burada, Bedros ve Dimitri'nin hayat öyküleriyle birlikte, muhallefatları değerlendirilecektir. Bu da bir sonraki bölümde onların ilişki ağlarını anlamlandırmak noktasında bize katkı sağlayacaktır

3.1. OSMANLI ELİTİ BİR DARPANE SARRAFI: BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ

3.1.1. Hayatı

III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde Darbhâne-i Âmire sarraflığı görevinde bulunmuş olan belgelerin diliyle *darbhâneli sarraf*⁵¹² Bedros, nâm-ı diğer Petraki'nin hayatının ilk dönemleriyle ilgili kaynaklar suskun kalmaktadır. Dolayısıyla Bedros'un nereli olduğu ve ne zaman doğduğu konusunda bir şey söylemek güçtür. Öte yandan Théodore Blancard'a göre o Anadolu Hristiyanlarındandır.⁵¹³

⁵¹² C.BLD. 11/527.

⁵¹³ Théodore Blancard, *Les Mavroyéni, histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)*, c. 1, Ernest Leroux, Paris 1909, s. 159.

Arşiv belgelerinde ondan bahsedilirken çoğunlukla *Bedros*⁵¹⁴ ismi kullanılmakta, bunun yanı sıra bazı belgelerde *Petraki*⁵¹⁵ bazı belgelerde de *Petraki nâm-ı diğer Bedros*⁵¹⁶ şeklinde adı zikredilmektedir. Belgelerde görülen Bedros-Petraki ikiliğine, dönemin kroniklerinde de⁵¹⁷ rastlanmaktadır. Bedros ve Petraki isminin kaynaklarda neden birlikte kullanıldığına bir açıklık getirmek pek mümkün gözüküyor. Ancak bunun, Bedros'un etnik menşesini muğlaklaştırdığı çok açıktır. Dolayısıyla bu muğlaklık, onunla ilgili ikincil literatürde de kendini göstermektedir. H. Barsoumian, Petraki'nin Katolik Ermeni⁵¹⁸ olduğunu belirtirken; E. Eldem'e göre Petraki Rum'dur.⁵¹⁹ O. Jamgoçyan ise tezinde Petraki'yi Ermeni-Rum şeklinde tarif etmektedir.⁵²⁰ Onun bu ikilemlili bakışı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık* adlı kitabında da göze çarpmaktadır. Kitabının metin kısmında Jamgoçyan, bir yandan Petraki'nin hay-horom⁵²¹, yani Ortodoksluğu kabul etmiş Ermeni olduğuna vurgu yapmakta, diğer yandan kitabının sonunda verdiği listede onu Rum olarak tanımlamaktadır.⁵²²

⁵¹⁴ Arşiv belgelerinde yaygın olarak "Bedros" ismi geçtiğinden, bu çalışmada da Petraki'den ziyade Bedros kullanılacaktır.

⁵¹⁵ *C.BH. 257/11903*. Bedros'un adı İstanbul'da bulunan Venedikli diplomatların ülkelerine gönderdikleri "dispacci" olarak adlandırılan bir mektup kaydında da Petraki (Petracchi) olarak geçmektedir. Bkz.: *ASVe, Senato, Dispacci*, 226, s. 248.

⁵¹⁶ *D. 2659*. "Petraki nâm-ı diğer Bedros" ismi Y. Cezar'ın sarraflarla ilgili makalesinde "Seraki nâm-ı diğer Bedros" şeklinde verilmiştir. Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 193.

⁵¹⁷ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsar ve Hakâikü'l-ahbâr*, c. I, Bulak Matbaası, Kahire 1246, s. 333; Ü. Filiz Bayram, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin Ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 735; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 142; *Rûzmerre*, v. 19b; Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekâyi'*, s. 132; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 264, c. 5, s. 65.

⁵¹⁸ H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 94.

⁵¹⁹ E. Eldem, "İstanbul...", s. 280.

⁵²⁰ O. Jamgoçyan, *Les Finances de l'Empire Ottoman...*, s. 484.

⁵²¹ Ermenice kaynaklarda hay-horom, Yunanca kaynaklarda hay-hurum şeklinde geçen ve ruhani olarak Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı, Ermenice konuşan Ermeni-Rumlar için kullanılan bir kavramdır. Yorgos Anastasiadis, hay-hurumların Bizans döneminde Helenleşmiş Ermeniler olabileceği gibi, Ermenice konuşan Rumlar da olabilecekleriyle ilgili farklı görüşler olduğunu, ancak bugün hay-hurumların kendilerini Rum kabul ettiklerini belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Yorgos I. Anastasiadis, "Ermenice Konuşan Rumlar Hay-Hurumlar", *Toplumsal Tarih Dergisi*, s. 156, çev.: Frango Karaoğlan-Elçin Macar, İstanbul 2006, s. 38-43.

⁵²² O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77, 182.

Görüldüğü üzere Bedros'un Ermeni mi Rum mu olduğu konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Muhtemelen bu, onun, Bedros ve Petraki olmak üzere hem Ermeni hem de Rum ismi taşıyor olmasından kaynaklı olsa gerektir. Bedros'a İsveç Elçisi tercümanlığı beratı verilmesiyle ilgili 23 Ekim 1776 (10 N 1190) tarihli belgede geçen Petraki Musko (Mosko, Moskov) veled-i Kiryako (*بنو كيرياكو*) kaydında⁵²³ baba adının da Rum kökenli⁵²⁴ olması ve ayrıca çocuklarının da Dimitraki⁵²⁵, Yorgaki⁵²⁶, İstavraki (İstoraki)⁵²⁷ gibi Rum isimlerine sahip oluşu, Bedros'un etnik menşinin Rum olma olasılığını kuvvetlendirmektedir.⁵²⁸ Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek güçtür. Rum olabileceği gibi, Jamgoçyan⁵²⁹ ve Christine M. Philliou'nun bahsettiği Helenleşmiş (Rumlaşmış) Ermenilerden olma ihtimali de yüksektir.⁵³⁰ Dolayısıyla Bedros'u "hay-horom" olarak kabul etmek akla daha yatkın gelmektedir. Bu da onun neden kaynaklarda iki isimle birlikte anıldığını bize biraz açıklar niteliktedir.

İster Rum olsun ister Ermeni, kaynaklar Bedros'un ailesi hakkında çok az veri sunmaktadır. Babasının Kiryako⁵³¹ olması dışında, annesi ve varsa kardeşleriyle ilgili konularda kaynaklar suskundur. Buna karşılık, kendi eşi ve çocuklarının kimliklerini tespit etmek mümkündür. Eşinin adı Mariyore'dir ve o da Bedros'un katlinden kısa bir süre sonra ölmüştür.⁵³² Ayrıca beş çocuğu olduğu anlaşılan Bedros'un, Varvara⁵³³ ve

⁵²³ C.HR. 169/8441.

⁵²⁴ Kiryako ismi Yunanca sözlükte bir erkek adı olarak Kiriakos şeklinde geçmektedir. Bkz.: Georgios Babiniotis, *Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas*, Atina 1998, s. 979.

⁵²⁵ C.DRB. 49/2450.

⁵²⁶ C.DRB. 49/2450.

⁵²⁷ C.DRB. 59/2905; C.ML. 59/2679.

⁵²⁸ Venedik Devlet Arşivi'nde yer alan bir belgede de Petraki Rum (Greco) olarak zikredilmektedir. Bkz.: ASVe, *Senato, Dispacci*, 226, s. 248. Ayrıca Milady Craven ve T. Blancard'ın eserlerinde de Petraki Rum olarak vurgulanmaktadır. Bkz.: Milady Craven, *Voyage a Constantinople par la Crimée en 1786*, Paris 1789, s. 196; T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 159.

⁵²⁹ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁵³⁰ Christine M. Philliou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, University of California Press, London 2011, s. 202.

⁵³¹ C.HR. 169/8441.

⁵³² Bedros'un mallarının müsaderesi ile ilgili 14 C 1200/14 Nisan 1786 tarihli belgede, bazı eşyaların eşine bırakıldığı yazılıdır. Ancak 28 Ş 1200/26 Haziran 1786 tarihli başka bir kayıtta eşinin mukaddemen halike olduğu kaydedilmiştir. Buradan, Bedros'un eşi Mariyore'nin, Bedros'un hapsi ve katli esnasında yaşadığı ve bundan çok kısa bir süre sonra da öldüğü anlaşılmaktadır. Sırasıyla bkz.: D. 6436; MAD.d. 9742, s. 133.

⁵³³ MAD.d. 9742, s. 113.

Karinko⁵³⁴ adında iki kızı, Dimitraki⁵³⁵, Yorgaki⁵³⁶ ve İstavraki (İstoraki)⁵³⁷ adında üç oğlu bulunmaktadır.⁵³⁸ Kayını ve aynı zamanda ortağı sarraf Yorgaki ile kayınpederi Luka'yı da Bedros'un uzak akrabası olarak aileye katmak gerekir.⁵³⁹ Bunlara Eflak'ta ticaretle meşgul akrabası olan diğer Yorgaki de dahildir.⁵⁴⁰

Kaynaklardan evli ve beş çocuk sahibi olduğu anlaşılan Bedros, imparatorluğun eşikteki topluluklarından⁵⁴¹, Fenerli olarak adlandırılan Rum aristokrat ailelerinin⁵⁴² yoğun yaşadığı Fener semtinde oturmakta ve tıpkı onlar gibi Boğaziçi kıyısında, Tarabya'da bir yalısı bulunmaktadır.⁵⁴³ Bedros'un Fenerli asilzadelere benzer şekilde Fener ve Tarabya'da konak sahibi olması, onun, Fenerli asilzadelere benzer şekilde fikrini akla getiriyorsa da, bu, varsayımdan öte geçecek bir düşünce değildir.

Bedros'un bu bölgelere yerleşmesinde, E. Eldem'in altını çizdiği, “*şehrin sur dışı alanları üzerindeki devlet kontrolünün üstünkörü yapısı ile devlet/cemaat engellemelerinden kaçma*”⁵⁴⁴ faktörlerinin etki edip etmediği bilinmez. Ancak onun bu yerleri tercih etmesinde, İstanbul'un yerleşim biçimlerini belirleyen etnik ve dini unsurların⁵⁴⁵ yanı sıra, 17 ve özellikle

⁵³⁴ MAD.d. 9742, s. 244.

⁵³⁵ C.DRB. 49/2450.

⁵³⁶ C.DRB. 49/2450.

⁵³⁷ C.DRB. 59/2905; C.ML. 59/2679.

⁵³⁸ T. Blancard da Petraki'nin 5 yetimi kaldığını belirtir. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyeni...*, s. 168.

⁵³⁹ MAD.d. 9742, s. 272; C.DRB. 59/2905. Başka bir belgede de Yorgaki veled-i Kokas (Kukas, Kofas, Kufas) şeklinde geçmektedir. Bkz.: T.SMA.E. 11143.

⁵⁴⁰ MAD.d. 9718, s. 383. Bu Yorgaki'nin, Bedros'un oğlu ya da kayını Yorgaki'den biri olma olasılığı ihtimal dahilindedir. Ancak ilgili belgede buna dair bir veri yoktur. Dolayısıyla buraya Eflak'ta ticaretle meşgul akrabası olarak eklenmiştir.

⁵⁴¹ “Eşikteki topluluk” tanımlaması için bkz.: C. Philliou, “...Fenerli Nüfuzun Çözümlemesi”, s. 54-69.

⁵⁴² Fenerli aristokrat aileler hakkında geniş bilgi için bkz.: Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler, 110 Yıllık Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yay., İstanbul 2000; Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie/par un phanariote*, Athenes 1892; Panayotis A. Papachristou, *The Three Faces of the Phanariots: An Inquiry in to the Role and Motivations of the Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821*, Simon Fraser Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

⁵⁴³ HAT. 1393/55683; D.BŞM. 6791/113, 6791/114, 6797/77, 7303/93. Fener ve Tarabya semtleriyle ilgili bkz.: Tülay Artan, “Fener”, *DİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 341-342; M. Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 251-262.

⁵⁴⁴ E. Eldem, “İstanbul...”, s. 190.

⁵⁴⁵ R. Mantran, Osmanlı yönetiminin, daha sıkı denetleme olanağı verdiği için halkın dinlerine ve etnik kökenlerine göre öbekenmelerini desteklediğini belirtmektedir. Bkz.: R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 246-249. Etnik ve dini özellikler açısından İstanbul'un yerleşim biçimlerine bakıldığında; Rumlar Haliç boyunca

18. yüzyılın daha sık görülen bir eğilimi olan Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yaşama modasının⁵⁴⁶ rolü olma ihtimali daha yüksektir. Ayrıca ekonomik ve ticari kaygıların da onu bu bölgelere itmiş olması olasıdır. Fener ve Tarabya'daki haneleri dışında, menzil, dükkân, bağ vb. mülklerinin de ağırlıklı olarak bu bölgelerde, yani Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yoğunlaşması, bunların göstergesi kabul edilebilir.⁵⁴⁷

Büyük çoğunlukla İstanbul'da mülk sahibi olan Bedros'un yaşamının erken dönemlerine dair kaynakların suskunluğu, onun mesleki kariyerinin ilk evreleri için de söz konusudur. Bedros'un sarraflığa nasıl ve ne zaman başladığı, bir baba mesleği olarak mı sarraflık yaptığı konusunda kaynaklarda bir veri yoktur.⁵⁴⁸ Ancak Ahmed Vasıf'ın "...Dârü'd-darb-ı âmire'de sarrâf olan Bedros nâm zimmî hâlik olan sarrâf İstefan'ın hizmetkârı olup..."⁵⁴⁹ ifadeleriyle aktardığı bilgidir, Bedros'un, tıpkı Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın sarrafı Yakup Hovanesyan örneğinde olduğu gibi⁵⁵⁰, güçlü bir sarrafın yanında çalıştıktan sonra mesleğe atıldığı anlaşılmaktadır. Bu sarraf da, yukarıda görüldüğü üzere, darphanede uzun zamandır sarraflık görevi yapan İstefan'dır.⁵⁵¹

ve Marmara kıyılarına; Ermeniler Yenikapı, Samatya ve Topkapı'ya; Yahudiler Haliç'in iki kıyısında yer alan Balat ve Hasköy'ün mahallelerine yerleşmiştir. Aynı model, Boğaziçi kıyılarında da kendini göstermiştir. Bu bağlamda Rum, Yahudi ve Ermeniler, ağırlıklı olarak Arnavutköy, Yeniköy ve Tarabya'da yaşamışlardır. Geniş bilgi için bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 173-191; Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 73-76. S. Hamadeh, 18. yüzyılda Boğaz kıyıları söz konusu olduğunda, devletin toplumsal, mesleki, etnik ve dini sınırları yeniden çizme çabalarının, farklı toplumsal ve ekonomik istekleri olan yeni yerleşimci akınlarına yenik düştüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla yılın beş ayı boyunca toplumsal yelpazede farklı konumlara sahip bireyler ile yönetici seçkin sınıfı yan yana yaşamıştır. Bkz.: S. Hamadeh, *Şehr-i Sefa...*, s. 83.

⁵⁴⁶ Eldem, "a.g.m.", s. 190-191; Hamadeh, *a.g.e.*, s. 39-83. M. Aydın, kışlık evleri Pera'da, yazlık evleri ise Yeniköy'de bulunan Düzyanların, Boğaz'da adeta yeni bir sosyete muhiti oluşturduklarını belirtmektedir. Bkz.: M. Aydın, "...Osmanlı Ermenileri", s. 46.

⁵⁴⁷ Bedros'un mülkleriyle ilgili bkz.: *HH.d. 14090; MAD.d. 9718*, s. 370-383, vd.

⁵⁴⁸ T. Blancard'a göre Petraki ilk başlarda aşçıdır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 159-165.

⁵⁴⁹ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. 333. Ahmed Vasıf'ın verdiği bu bilgi, Cevdet Tarihi'nde de tekrar edilmektedir. Bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 264.

⁵⁵⁰ Darüssaade ağası Beşir Ağa'nın sarrafı Yakup Hovanesyan'ın kaderi, kendisi gibi Eğinli olan sarraf Harutyun Hovivyan Amira'nın onu 17. yüzyılın sonlarına doğru Eğin'den getirtmesiyle değişmeye başlamış ve uzun yıllar Hovivyan Amira'nın yanında çalıştıktan sonra Vezir Han'da elde ettiği sarraflık gediğiyle kendi dükkanını açmıştır. Geniş bilgi için bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 44; E. Eldem, "İstanbul...", s. 206.

⁵⁵¹ 29 Temmuz 1760 (15 Z 1173) tarihli belgeye göre İstefan, uzun zamandır darphanede sarraflık yapmaktadır. Sadakat ile hizmet ettiğinden dolayı da kendisine gümüşçülük gediği verilmesi istenmektedir.

Bedros'un sarraflık mesleğine atılması, usta-çırak ilişkisi şeklinde nitelendirilebilecek türdendir. Ustası İstefan'ın hizmetinde çıraklıktan sarraflık mesleğine atılan Bedros, efendisine yakınlığı dolayısıyla zamanla darphane işlerine de karışmaya başlamıştır.⁵⁵² Zaten bir süre sonra efendisine ortak olarak⁵⁵³ darphane sarraflığına atanacaktır. Bedros'un bu önemli göreve atanmasında ise, dönemin darphane nazırı Sıdkı Mustafa Efendi⁵⁵⁴ üzerindeki nüfuzu rol oynamıştır.⁵⁵⁵ Bu açıdan, farklı görüşler olsa da, Bedros'un darphane

Ancak boş gümüşçülük gediği olmadığı için, herhangi bir gedik boşalana kadar gümüşçü mülazımı olarak görevlendirilmesi uygun bulunmuştur. *C.DRB. 6/259*; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 185. Ö. F. Bölükbaşı bu kayıttan yola çıkarak İstefan'ın adı tespit edilebilen ilk darphane sarrafi olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 61.

⁵⁵² "... *Dârü'd-darb-ı âmire'de sarrâf olan Bedros ... icâd-ı ebâtil ve tezvîrde bî-adîl ve ihtirâ' mekrûhiyle de sâni-i azâzîl olduğuna binâen hâlik-i mersûme takarrüb ve giderek umûr-ı darbhâneyi hod-be-hod rü'yeti mükibb olduğundan gayri ...*" Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. 333; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 264.

⁵⁵³ Z. Sözen, Bedros'un İstefan'ın yerine bağımsız darphane sarraflığını elde ettiğini yazmaktadır. Bkz.: Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 136. Ö. F. Bölükbaşı'ya göre de Bedros, efendisi İstefan'ın halefidir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 61. Ancak hem 28 Nisan 1765 (7 ZA 1178) tarihli belgede ikisinin de "*darbhâneli sarraf*" olarak birbirlerine kefil olmaları hem de 23 Aralık 1786 (2 RA 1201) tarihli başka bir kayıta İstefan'ın "*maktûl-i mesfûrun şeriki ve hâlen Darbhâne sarrafi*" şeklinde anılması, onların bu görevi ortak yürüttüklerini açık bir şekilde göstermektedir. Bkz.: *C.BLD. 11/527*; *MAD.d. 9994*, s. 284; *D.BŞM. 6867/81*. Muhtemelen Bedros'un İstefan'ın halefi olduğu düşüncesi, kroniklerde verilen "vaktiyle fevt olan İstefan" bilgisinden kaynaklı olsa gerektir. Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. 333; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 264. Bu fevtin ne zaman gerçekleştiği net değildir. Eğer İstefan Bedros'tan önce fevt olduysa, belgelerde neden şerik ve ortak olarak nitelendirilmektedir. Bu biraz kafa karıştırıcı bir durumdur. Fakat bize göre belgelerdeki verilerden hareketle, İstefan'ın Bedros'tan sonra ölmüş olması ve dolayısıyla kaynaklara da bu şekilde yansımış olması olasıdır. "Vaktiyle fevt olan İstefan" bilgisini aktaran Ahmed Vasıf'ın eserini III. Selim'in onu tekrar vakanüvisliğe atamasıyla yazmaya başladığı düşünüldüğünde bu varsayım anlamlı gelmektedir. (Ahmed Cevdet bu bilgiyi Vasıf'tan aktarmıştır.) Yine de tartışmaya açıktır. Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. XXIX.

⁵⁵⁴ Sıdkı Mustafa Efendi, 15 Kasım 1760-16 Ocak 1763 tarihleri arasında darphane nazırlığı yapmıştır. Bkz.: Ö. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 34. Sıdkı Mustafa Efendi ile ilgili ayrıca bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, c. 5, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 1505-1506; İhsan Fazlıoğlu, "Mustafa Sıdkı", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 356-357.

⁵⁵⁵ "... *Dârü'd-darb-ı âmire'de sarrâf olan Bedros ... hâlik-i mersûme takarrüb ve giderek umûr-ı darbhâneyi hod-be-hod rü'yeti mükibb olduğundan gayri o hilâlde darbhâne emîni bulunan Sıdkı Mustafa Efendi merhûmu ba'zı evzâ-i ebleh-firib ile tahdî' ve müteveffâ-yi mûmâ-ileyh dahi kâr-güzârlığını ba'zı mahallere işâ'e ile dâire-i şöhretini tevsi' etmişidi. Bir müddet bu hâl-i keyd me'al ile iştigâl ve çok geçmeden bi'l-istiklâl darbhâne sarraflığını istihsâl edüp ümenâ ve sâir hademeyi birer takrib ihâfe ve tarafına imâle ve anlar dahi cemî' seyyi'âtını ketm ile hakkında icrâ-yi hüsn-i mu'âmele ederler idi.*" Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. 333; Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 61-62.

sarraflığına atanması, Sıdkı Mustafa Efendi'nin darphane nazırlığı sırasında, yani 1760-1763 aralığında gerçekleşmiş olmalıdır.⁵⁵⁶

Venedik balyosunun mektubunda darphane yöneticisi olarak zikredilen⁵⁵⁷, bununla birlikte Jamgoçyan'ın darphanenin madalya ve nişan imalatı kısmının kurucusu olarak gösterdiği⁵⁵⁸ Bedros'un, kişisel ilişkilerini kullanarak Osmanlı maliyesinin önemli kurumlarından biri olan Darbhâne-i Âmire'ye sarraf olarak atanması, onun hayatı için bir dönüm noktasıdır.⁵⁵⁹ Aynı zamanda bu, Bedros'un sonunun da başlangıcıdır. Zira darphane sarrafları, darphanede, darphane nazırının tüm para alışverişlerini üstlenmenin yanı sıra, darphane tarafından işletilen madenler, mukataalar, çiftlikler vb. için yapılan harcamalarla diğer bazı giderlerin finansmanını da sağlayan önemli görevler ifa eder.⁵⁶⁰ Ancak sarraflık, Bedros'un darphanedeki tek görevi değildir. Darphane sarraflığının

⁵⁵⁶ Barsoumian'ın verdiği bilgiye göre Petraki 1752 tarihinde Dzeron Amira'nın yerine darphane sarrafı olmuştur. Bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 94. Jamgoçyan ve Pars Tuğlacı da benzer bir bilgi sunmaktadır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77, 86; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, c. I, Pars Yay., İstanbul 2004, s. 341. (Jamgoçyan sayfa 77'de 1752 tarihini verirken, sayfa 86'da 1852 tarihini vermiştir. Muhtemelen bu bir klavye hatası olsa gerektir.) Bölükbaşı ise Vasif Tarihi'nde yer alan bilgiyi arşiv belgelerindeki verilerle birleştirerek, Bedros'un 1760'lı yıllarda darphane sarrafı olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 61. Dolayısıyla biz de Bölükbaşı'nın vermiş olduğu tarihi esas aldık.

⁵⁵⁷ ASVe, *Senato, Dispacci*, 226, s. 248.

⁵⁵⁸ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁵⁵⁹ T. Blancard'a göre Petraki'nin hayatının dönüm noktası, III. Mustafa ile tanışmasıyla gerçekleşmiştir. O bu tanışmayı şu şekilde aktarmaktadır: İmparatorluk hazinesinde görevli olan Çelebi Petraki'nin amirlerinin olmadığı bir gün III. Mustafa gelir ve Petraki'ye hazinenin anahtarlarına sahip olup olmadığını sorar. Petraki itaat ederek hazinenin kapılarını açar ve III. Mustafa hesapları kontrol etmek için muhasebe defterlerine bakar. Ardından III. Mustafa, Petraki'ye, bir ay için ne kadar aldığını sorar ve Petraki de iki yüz kuruş aldığını belirtir. Bu cevap üzerine III. Mustafa, Petraki'ye, bu kadar az bir maaşla her yaz Boğaz'a nasıl gidebildiğini ve kendisine ait bir at ile hizmetçilere sahip olunup olunamayacağını sorar ve onu, hazinesini çalmakla suçlar. Petraki ise kendisini korkutmaya çalışan sultana masumiyetini ispatlamak için her türlü kontrolden geçmeye hazır olduğunu söyler. Bu cevap üzerine III. Mustafa, Petraki'nin onurlu biri olduğunu ve uzun zamandır hükümete sadık kaldığını bildiğini dile getirir. Ayrıca kendisine, geri ödenmek koşuluyla, ticaret ya da istediği yerde kullanmak üzere binlerce hazine cüzdanı ve para verileceğini söyler. O zamandan itibaren Petraki, III. Mustafa için vazgeçilmez bir hale gelir. Eflak ve Boğdan voyvodalarının yanı sıra, paşalar ve sadrazamların bile atanmasında söz sahibi olur. Elde ettiği bu nüfuzla da hem hatırı sayılır servet toplar hem de kendisine saraylar ve kiliseler inşa eder. Onun bu nüfuzu I. Abdülhamid döneminde de devam eder. Geniş bilgi için bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 159-165.

⁵⁶⁰ Darphane sarraflarının üstlendikleri görevler hakkında bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 62.

haricinde Bedros'un, tıpkı İstefan gibi, gümüşçü mülazımı statüsü verilerek darphane için gümüş mübayaaya ettiği de belgelerden anlaşılmaktadır.⁵⁶¹ Kariyerinin ilerleyen aşamalarında ise bu görevlerine darphane ustabaşılığı da ilave olunacaktır. Günlük 60 akçe ile darphane ustabaşısı olan Bedros, Kemani Corci'nin vefatı üzerine, darphane nazırı Hafız el-Hac Mustafa Efendi'nin⁵⁶² arzıyla, 22 Ağustos 1778 yılında bu göreve getirilmiştir.⁵⁶³ Fakat belgeye göre, darphane emektarları arasında yer alan Bedros, zaten bu görevi "bilâ-vazîfe" olarak uzun zamandır sürdürmektedir.⁵⁶⁴ Bu görev değişikliğinden önce, sarraflık hizmetini yürüten ve bir yerden geliri olmayan Bedros'a⁵⁶⁵ ustabaşılık hizmeti karşılığında Eflak voyvodalarından 250 kuruş ve Boğdan voyvodalarından 150 kuruş olmak üzere yıllık toplam 400 kuruş nân-para tayin edilmesi de⁵⁶⁶ bunun açık göstergesidir. Muhtemelen boş ustabaşılık gediği olmaması hasebiyle böyle bir çözüm üretilmiş olsa gerektir. Dolayısıyla Bedros'un darphane ustabaşılığı, sadece mevcut durumun resmîleşmesinden ibarettir.

⁵⁶¹ C.DRB. 4/193; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 63. Darphaneye piyasadan altın ve gümüş satın alıp teslim eden ve ifrazcıbaşıya bağlı olarak çalışan görevlilerden olan mübayaacı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 60-61.

⁵⁶² Hafız el-Hac Mustafa Efendi, 3 Aralık 1775-Ekim-Kasım 1778 tarihleri arasında darphane nazırlığı yapmıştır. Bkz.: Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 34.

⁵⁶³ C.AS. 1036/45473. Bölükbaşı, Bedros'un üstlendiği ustabaşılığın doğrama-i kuruş ustabaşılığı olduğunu ve Kemani Corci'nin bu görevi Düzoğlu Ohannes'ten 21 Mart 1744 tarihinde devraldığını belirtmektedir. Bkz.: Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁶⁴ "... *Darbhâne-i 'Âmire emekdârlarından berât-ı şerîf-i âlişân ile ustabaşı sarraf Bedros nâm zimmi niçe müddetden berü bilâ-vazîfe ustabaşılık hıdmetinde olub ... Kemani Corci nâm zimmi mahlûlünden mesfûr ustabaşı sarraf Bedros nam zimmiye Darbhâne-i 'Âmireden almak üzere tevcih ...*" Bkz.: C.AS. 1036/45473.

⁵⁶⁵ T. Blancard, Petraki'nin sadece 60 kuruş aylık geliri olduğunu belirtmektedir. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 167.

⁵⁶⁶ "*Darbhâne-i 'Âmire sarrafi ... Petraki zimmi dîvân-ı hümâyûnuma 'arzuhal edüb mesfûr zimmi sarrâflık-ı mezkûr hıdmetiyle vücûdîn ifâ eyleyüb bir yerden bir para murâd ma'âşî olmadığına binâen mahlûl-i vukû'atda kendüye nân-para verilmek şartıyla bundan akdem bâ hat-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnumla yedine bir kıt'a ustabaşılık berâtı i'tâ olunmağla sebkât eden hıdmeti mukâbili iki yüz elli guruş Eflak voyvodalarından ve yüz elli guruş dahi Boğdan voyvodalarından cem'an dört yüz guruş seneviyye ta'yîn ...*" Bkz.: C.ML. 604/24910 (20 Mart 1778 / 20 S. 1192). Y. Cezar, kaynak olarak gösterdiği CM. 2176 numaralı belgeden yola çıkarak Bedros'un maaşına 13 RA 1195/9 Mart 1781 tarihinde zam yapıldığını belirtmiştir. (Bu belgeye kendim ulaşamadım.) Bkz.: Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 189.

Darphanedeki kariyeri dışında Bedros, ortağı İstefan'la birlikte, İstanbul'un gedikli gümüşçüleri arasında yer almaktadır. Darphanede elde edilen gümüşçülük mülazımlığı da muhtemelen bununla bağlantılıdır. Dükkânı Süleyman Paşa Hanı karşısında bulunan Bedros'un, odası ise Valide Hanı'ndadır ve yine İstefan'la birbirlerine kefidir.⁵⁶⁷ Ayrıca Bedros, Kebîr (Büyük) Yeni Han kapısı bitişiğinde sarraf gediğine de sahiptir⁵⁶⁸ ve Yeni Han'da iki adet odası bulunmaktadır.⁵⁶⁹ Kendisinin duhan gümrüğü sarraflığı yaptığı da belgelerden anlaşılmaktadır.⁵⁷⁰

Bedros'un, İstefan'la birlikte, dükkân ve oda sahibi gedikli gümüşçü ve sarraf olması, Ö. F. Bölükbaşı'nın, darphane denetiminde ve darphaneye bağlı çalışan, sayıları genellikle 72-73 olan İstanbul sarraflarıyla, doğrudan darphanenin elemanı sayılan darphane sarraf ve ustabaşlarının ayrı görevliler olduğu şeklindeki açıklamasına⁵⁷¹ tezat teşkil etmektedir. Bu durumda Bedros ve İstefan'ı bir istisna olarak kabul etmek gerekir. Çünkü onlar, bir şekilde darphane sarraflığına getirilmişlerdir. Bunda da kurmuş oldukları ilişki ağlarının etkili olması muhtemeldir. Aslında bu, diğerlerinin seçimlerinde de temel etken olsa gerektir. Daha doğrusu, hangi sarrafın patronaj ağı kuvvetliyse, darphane sarraflığını da o elde etmiş olmalıdır.

⁵⁶⁷ İstefan'ın dükkânı ve odası ise Boncukçu Hanı'ndadır. Bkz.: *C.DRB. 4/193*; Ö. F. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları...", s. 63. Bedros'un Süleyman Paşa Hanı karşısında sahip olduğu dükkân gediği, 28 Nisan 1765 tarihinde Valide Han'ı karşısına inşa olunan Han-ı Cedid (Yeni Han)'de İstefan'ın sahip olduğu odaya nakledilmiştir. Aynı zamanda İstefan'a ait olan gümüşçülük gediği de Bedros'un dükkânına naklolunmuştur. Bkz.: *C.BLD. 11/527*; *MAD.d. 9994*, s. 284.

⁵⁶⁸ *D.BŞM. 6803/6*.

⁵⁶⁹ *AE.SABH.I. 364/25417*. Ö. F. Bölükbaşı'ya göre sarrafların hem dükkân hem de oda sahibi olması, onların sarraflık gediği elde edebilmeleri için bir zorunluluktur. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 88; aynı yazar, "İstanbul Sarrafları...", s. 28-31. S. Kaya ise sarrafların, sarraflık mesleklerini dükkânlarında icra ederken, nakit para ve alacak senetleri gibi kıymetli evraklarını hanlardaki odalarında muhafaza ettiklerini belirtmektedir. Bkz.: S. Kaya, *...Osmanlı Toplumunda Kredi*, s. 54. Bedros'un Yeni Han'daki odalarında (Belgede dükkân ve oda ayrımı yapılmamıştır. Sadece eşyaların nereye ait olduğunu göstermek için diğer oda şeklinde bir ifade kullanılmıştır.) çıkan eşyaları da bunu destekler niteliktedir. Odaların birinde ağırlıklı olarak para, altın gibi değerli eşyalar kayıtlıyken, diğerinde daha çok kürk, kumaş, silah vb. çeşitli ticaret metası yer almaktadır. Bkz.: Tablo 12.

⁵⁷⁰ *T SMA.d. 7217*.

⁵⁷¹ İstanbul sarraflarıyla, darphane sarraf ve ustabaşlarının ayrı görevliler olduğuyla ilgili bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 61-62; aynı yazar, "İstanbul Sarrafları...", s. 30.

Belgelerde kendisinden "Darbhâne-i 'Âmire Sarrafi Hoca⁵⁷² Bedros" olarak bahsedilen Bedros'un gedikli gümüşçü ve sarraflar arasında yer alması, aynı zamanda onun darphanedeki görevleri haricinde ticari faaliyetlerini de sürdürdüğünün göstergesidir. Buna, Tuna'da Kalas canibinde zahire ticaretiyle meşgul olan iki adet şihne sefinesinin bulunması da delildir.⁵⁷³ Ayrıca pek çok kişi ile kurduğu borç alacak ilişkilerini de bunlara eklemek gerekir.⁵⁷⁴ İlaveten Hasköy'deki tuğla fırınlarında tuğla imal ettirip sattırması,⁵⁷⁵ Bedros'un alternatif olarak tuğlacılıkla uğraştığının da işaretidir. Bunların yanı sıra Arnavutköy ve Emirgan'da ekmek fırınlarında hisseleri ve dükkân gedikleri de vardır.⁵⁷⁶ Kayını ve ortağı sarraf Yorgaki ile müştereken yapmış oldukları Tahyanos ve celebkeşan-ı Yenişehir mukataaları mültezimliği de işin cabasıdır.⁵⁷⁷ Zaten sarrafların mültezimlik yaptığı, literatürde sık vurgulanmaktadır.⁵⁷⁸

Çok yönlü bir sarraf olan ve darphanedeki görevleri haricinde başka işlerle de uğraşan Bedros'un zahire ticaretiyle meşgul iki adet şihne sefinesinin bulunması, onu, yabancı ülkelerde ticaret yapma imkânı elde eden diğer Osmanlı tebaası zimmiler gibi kapitülasyonların vermiş olduğu ayrıcalıklardan yararlanmaya sevk etmiş olmalıdır. 23 Ekim 1776 (10 N 1190) tarihinde İsveç Elçisi tercümanlığı⁵⁷⁹ beratı alarak, İsveç beratlısı

⁵⁷² TSMA.E. 209/6=144/23. İslam ülkelerinde, özellikle Türkiye ve İran'da eğitim, bürokrasi, ticaret ve maliye alanlarında çeşitli meslek erbabı için kullanılan bir unvan olan hoca, sarraflar arasında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Hoca unvanı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: M. Fuad Köprülü, "Hâce", *İA*, c. 5, İstanbul 1988, s. 20-24; W. Ivanow, "Hoca", *İA*, c. 5, İstanbul 1988, s. 550-552; DİA, "Hoca", *DİA*, c. 18, İstanbul 1998, s. 186-187; H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 39-54. T. Blancard ve O. Jamgoçyan ondan Petraki Çelebi olarak bahsetmekle birlikte, arşiv belgelerinde "çelebi" unvanına rastlanmamıştır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 157-160; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77, 182.

⁵⁷³ C.ADL. 78/4664; C.DRB. 49/2450; KK.d. 2372/267, s. 548.

⁵⁷⁴ Borç ve alacaklarıyla ilgili bkz. *HH.d. 14089, 14090; D.BŞM. 6900/106; TSMA.E. 144/23; TSMA.d. 7788/18, 19, 20.*

⁵⁷⁵ *AE.SABH.I. 36/2684.*

⁵⁷⁶ *MAD.d. 9718, s. 377.*

⁵⁷⁷ *C.DRB. 59/2905.*

⁵⁷⁸ Sarrafların mültezimlik yaptığıyla ilgili vurgular için bkz.: Dipnot 365.

⁵⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanlık ve sefaret tercümanları hakkında geniş bilgi için bkz.: Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006; Türkan Polatçı, *Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2009.

olması da⁵⁸⁰ bundan kaynaklı olsa gerektir. Zaten yabancı devletlerin himayesine girmiş tek sarraf da Bedros değildir. Daha önce de vurgulandığı üzere, Bedros gibi pek çok sarraf yabancı devletlerin himayesine girerek, küresel finans kapitalizminin yörüngesine yerleşmiştir.⁵⁸¹ Ancak nasıl oluyor da devlet için önemli bir kurumun görevlisi başka bir devletin tercümanlık beratına sahip olabilmıştır. Bu duruma, İsveç elçisinin Bedros'un beratının iptaliyle ilgili yazmış olduğu 12 Nisan 1786 (12 C 1200) tarihli takrirde yer verdiği şu satırlar, bir nebze olsun açıklık getirmektedir:

*"... mersûm Petraki Darbhâne-i 'Âmire'de müstahdem olmak mülâbesesiyle İsveç tercümânları zümresine duhûlü 'ale'l-ıtlâk münâsib değil iken ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'nin hâssaten talebiyle mahzâ mürâ'ât-ı hâtir zımında ol zümreye idhâl olunduğu zâhirdir ..."*⁵⁸²

İsveç elçisinin açıklamasında da görüldüğü üzere, darphanede görevli birinin yabancı bir devletin tercümanları arasına girmesi uygun değildir. Ancak Bedros'a İsveç tercümanlığı beratının verilmesi, devlet adamlarından birinin ricası üzerine gerçekleşmiştir. Bu kişi de, ilgili tarihte reisülküttap olan, eski darphane nazırı Raif İsmail (Paşa)'dır.⁵⁸³ Raif İsmail (Paşa)'nın Bedros'a berat verilmesiyle ilgili oynadığı rol, İsveç elçiliği de yapan Ignatius Mouradgea D'Ohsson'la⁵⁸⁴ arasındaki diyalogdan anlaşılmaktadır. Şöyle ki;

"D'Ohsson, İsmail Bey'in reisülküttaplığı döneminde ondan berat talep etmiştir. İsmail Bey, bu konuda yapılan suistimalleri sayıp dökerek, bu kâğıtları tacirler ve bankacılar lehine tanzim etmenin sakıncalarına değinmiş ve kendisine olumsuz cevap vermiştir. Bir müddet sonra ise İsmail Bey, d'Ohsson'dan, darphaneli Petraki isimli kişiyle ilgilendiğini ve bu adama İsveç'e ait bir beratın verilmesini rica etmiştir. D'Ohsson da İsmail Bey'e ellerinde sahipsiz bir berat bulunmadığını, ancak Elçi Celsing'in onu kısa

⁵⁸⁰ C.HR. 169/8441. Venedik Devlet Arşivi'nde yer alan belgede de Bedros, İsveç beratlısı olarak zikredilmektedir. Bkz.: ASVe, Senato, Dispacci, 226, s. 248. Ayrıca bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁵⁸¹ Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 75-79; Ş. Pamuk, *...Paranın Tarihi.*, s. 218-219; A. Salzmänn, *...Osmanlı Ancien Régime'i*, s. 171.

⁵⁸² C.HR. 169/8441.

⁵⁸³ Raif İsmail (Paşa), 16 Ocak 1763-20 Mart 1766 yılları arasında darphane nazırlığı yapmıştır. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 34. Onun reisülküttaplığı ise 1773-1776 aralığıdır. Daha sonra ise vezirlikle Mısır valisi olacaktır. Raif İsmail Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 3, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 837-838.

⁵⁸⁴ Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)'la ilgili geniş bilgi için bkz.: Kemal Beydilli, "D'Ohsson, Ignatius Mouradgea (1740-1807)", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 496-497.

zamanda memnun etmek amacıyla istediği kişi adına yeni bir berat gönderilmesi için dilekçe yazacağını açıklar. İsmail Bey ise sistemini değiştirmeyeceğini, yeni beratlar vermeyeceğini ve Petraki'nin İsveç'in elinde bulunan beratlardan biri sahipsiz kalana dek bekleyeceğini söyler.⁵⁸⁵

Raif İsmail (Paşa)'nın Petraki için yapmış olduğu istek, d'Ohsson'un belirttiği gibi, kısa bir süre içinde karşılık bulmuş ve İsveç tercümanlarından Musak veled-i Cercis'in vefatı üzerine Petraki, yani Bedros İsveç beratlısı olmuştur.⁵⁸⁶

Bedros'un İsveç beratlısı olması ve İsveç elçisinin

"... Devlet-i 'Aliyye'den habs ve tevkîf olunan Darbhâneli ... Petraki İsveç Kralı'nın zîr-i himâyesinde iken elçisi bulunduğum hasebiyle bu dâ'ilerine iktizâ eden haberi mukaddemce verilmeksizin mersûmun hakkında bu gûna mu'âmeleyi icâb eden 'alel ve esbâb ne kadar hakka mebni ise ... Devlet-i 'Aliyye'nin gazabına giriftâr olub ve lâkin bundan evvel İsveç Kralı'nın zîr-i himâyesinde olduğuna nazaran hakkında merhamet ve cânının halâsasına 'inâyet buyurulması için niyâz ve şefâ'ate ictisâr olunur ..."

şeklindeki takrir⁵⁸⁷ bile, benzer berat sahibi diğer sarrafların katl örneklerinde olduğu gibi⁵⁸⁸, onu katledilmekten kurtaramayacaktır. Devletin en önemli kurumlarından biri olan Darphâne-i Âmire'de uzun yıllar darphane sarraflığı yaptıktan sonra Bedros, belgelerin diliyle "sû-i zann ve ef'âl-i şenî'a"sından⁵⁸⁹ dolayı darphanede yolsuzluk ve devlete ihanetle suçlanarak⁵⁹⁰, 19 Nisan 1786 tarihinde katledilmiştir.⁵⁹¹ Ölümünün ardından hem kendisinin hem de ailesinin mallarına müsadere usulünce el konulmuştur.⁵⁹²

⁵⁸⁵ Bu diyalogla ilgili bkz.: E. Saadet Öner, *İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfûz İ.M. D'Ohsson Evrakı Tasnîf ve Tahlîli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 89.

⁵⁸⁶ C.HR. 169/8441.

⁵⁸⁷ C.HR. 169/8441.

⁵⁸⁸ E. Eldem, İngiliz beratlısı olan David Zonana'nın idamında, İngiliz büyükelçisinin onu kurtarmak için araya girdiğini, ancak çabasının yetmediğini ve imparatorluğun David'in İngiliz himayesinde bir kişi olmasını hiç dikkate almadığını belirtmektedir. Sarraf Yakup Hovanesyan için de aynı şey söz konusudur. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 203-204. Bedros da dahil yaşanan katiller, Jamgoçyan'ın da vurguladığı gibi, yabancı devlet beratlarının sınırının tipik göstergeleridir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁵⁸⁹ MAD.d. 9742, s. 71-74.

⁵⁹⁰ "... Darbhâne-i âmire sarrafi Petrâki nâm melâ'in kemâl mertebe hıyâneti zâhir ve mukaddemâ Eflâk voyvodası mezbûr sarraf Bedros zimmînin olup ve ba'zı tahrîrâtı irsâl olunup ve Darbhâne-i âmireye olan hıyâneti mesmû-i hümayûn oldukda bâ-hatt-ı hümayûn fırına kaldırılıp ..." Bkz.: *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi ...*, s. 142. Bedros'un devlete ihaneti ile ilgili ayrıca bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyeni...*, s. 168.

⁵⁹¹ Ahmed Vasîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 333; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi ...*, s. 28, 142-143; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 61; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77-78; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 193.

⁵⁹² Bedros'un müsadere edilen malları ile ilgili bkz.: MAD.d. 9718, s. 370-380; MAD.d. 9742, s. 71-406; HH.d. 14089, 14090; D. 2659, 6436, 7217; D.BŞM.MHF. 12994; AE.SABH.I. 29/224 vd. F. M. Göçek, Bedros'un 1784'te müsadereye uğradığını belirtmektedir. Ancak belgelere göre bu mümkün değildir. Bkz.: F. M. Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi...*, s. 210.

3.1.2. Hapis ve Katl

Osmanlı mali sisteminin önemli kurumlarından darphanede yaklaşık 25 yıl darphane sarrafı olarak hizmet eden, bunun yanı sıra gümüşçü mülazımı, ustabaşılık görevlerini de yürüten ve bu bağlamda, bir önceki bölümde vurguladığımız gibi, bir nevi “askeri sınıf” içerisinde “memur” ya da “yarı memur” statüsünde sayılabilecek olan Bedros, yukarıda da belirttiğimiz üzere, 19 Nisan 1786 tarihinde “*sû-i zann ve ef‘âl-i şeni‘a*”sından dolayı darphanede yolsuzluk ve devlete ihanetle suçlanarak katledilmiştir.⁵⁹³

Bedros hem darphanenin gelirini kullanmak hem de darphanede 1.780,5 keselik⁵⁹⁴ açığa neden olmakla itham edilmiştir. Bundan dolayı, meydana gelen açığın kapatılması amacıyla, 11 Nisan 1786 tarihinde tutuklanarak hapsedilmiştir.⁵⁹⁵ Onun tutuklanma süreci *Rûzmerre*'de şöyle anlatılmaktadır:

*“... mâh-ı Cemâziye'l-ahirin on birinci günü hâlen darbhâne sarrafı olan Petraki nâm zimmi ile ve şerîki Abraham zimmi mahsûnlarıyla mahbûsa kaldırmışlardır lâkin mesfûr Petraki zimmi Beşiktaş'da sâkin olduğundan Âsitânede bulunmağla Bahçekapusu'na kapdılar gönderülüb kayıktan çıktığı gibi tutub doğru paşa kapusuna getirüb vaz‘-ı tomruk eylemişlerdir ...”*⁵⁹⁶

Görüldüğü üzere Bedros, tutuklanmadan önce, muhtemelen, Tarabya'daki yalısında bulunmaktaydı ve her gün yaptığı gibi işlerini yürütmek üzere kayıkla karşıya geçmeye

⁵⁹³ Bedros'un katlinin gerekçesi belgelerde şu şekilde dile getirilmektedir: “*Darbhâne akçesinden noksan görünen bin yedi yüz seksen buçuk kiseye mukâbil Darbhânenin mâlini murâbaha ile taşraya verir deyu mütevâtir ve meşhur ...*” Bkz.: *C.DRB. 4/167*. Belge üzerinde tarih olmamasına rağmen arşiv kataloğunda 29.12.1255 tarihi verilmiştir. Arşiv kataloğundaki bu tarihin neye göre verildiği konusunda bir fikrimiz yok. Ancak bu belgenin Bedros'la ilgili olduğu çok açıktır. Çünkü belgenin içeriğinde Bedros'un ortağı olan İstefan'ın da adı geçmektedir.

⁵⁹⁴ Belirli miktarda altın veya gümüş paranın konulduğu meşin torbaya verilen ad olan kese, Osmanlıda belirli bir miktar paranın ölçüsü olarak da kullanılmıştır. Fatih devrinde 30.000 akçe, Kanuni devrinin ortalarında 20.000 akçe 1 kese kabul edilmiştir. Bu sırada 1 kuruş 80 akçe ettiğinden 500 kuruş bir kese ediyordu. 1 kuruş 120 akçeye çıktığında 1 kese 50.000 akçe olmuştur. Aynı zamanda buna divanî kese de denmiştir. 500 kuruşluk kese ise, kise-i Rumî olarak bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 157-158. Bu bilgiden yola çıkarak 1 keseyi 500 kuruş olarak kabul edersek, 1.780,5 kese 890.250 kuruşa tekabül etmektedir.

⁵⁹⁵ *Rûzmerre*, v. 19b. Jamgoçyan, Bedros'un hapis tarihini 6 Nisan 1786 olarak vermektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁵⁹⁶ *Rûzmerre*, v. 19b.

çalışıyordu. Ancak o, bu seferin, onun son seferi olacağını farkında değildir. Koynunda elmas yüzüklerin bulunması da⁵⁹⁷ bunun göstergesidir. Dolayısıyla Bahçekapı İskelesi'nde kayıktan indiğinde büyük bir şok yaşayacak ve bu şoku atlattıktan sonra kendisini tutuklayan kişilere şöyle ricada bulunacaktır: "... her birinize biner altun vereyim beni bir sâ'at koyuverin ...".⁵⁹⁸ Fakat onun bu ricası karşılıksız kalacak ve o gün öğleden sonra kendisini, sonunun başlangıç noktası olan "bostancılar hapsinde"⁵⁹⁹ bulacaktır.⁶⁰⁰

Bu yolculukta Bedros'a ortakları İstefan ve Abraham ile yazıcısı da eşlik etmiştir. Lakin onlar, daha sonra serbest bırakılarak, canlarını kurtarmıştır. Bunu nasıl yaptıkları konusunda bir şey söylemek zordur. Büyük ihtimalle Bedros'un zimmetlerini ödemek için serbest bırakılmışlardır.⁶⁰¹ Dolayısıyla bu serbest kalışın onlara ödül mü yoksa ceza mı olduğu tartışılır. Fakat şurası bir gerçektir ki; o da, bu işten en çok kârı Bedros'un ortağı Abraham ile yazıcısının elde ettiği. Çünkü onlar, birbirleriyle ortak edilerek, Bedros'un yerine darphane sarrafı tayin edilmişlerdir.⁶⁰² Ancak Abraham, bir yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde hayatını kaybettiğinden, bu kârın tadını yeterince çıkaramayacaktır.⁶⁰³ Abraham'la ortak edilen Bedros'un yazıcısının akıbeti ise meçhuldür. Bedros'un diğer ortağı İstefan'a gelince, o da, üzerine yüklenen borçların ağırlığını kaldıramayacak bir durumdadır.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ AE.SABH.I. 364/25417.

⁵⁹⁸ *Rûzmerre*, v. 19b.

⁵⁹⁹ Yeni Saray'daki Hasbahçe'de bulunan bostancılar hapsi hakkında geniş bilgi için bkz.: Murat Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Bir Saray Hapishanesi: 18.-19. Yüzyıllarda Bostancıbaşı Mahbesi", *Türkiyat Mecmuası*, c. 22/1, İstanbul 2012, s. 239-275.

⁶⁰⁰ *Rûzmerre*, v. 19b; *D.BŞM. 6791/114*. F. Emecen, Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi'nin giriş kısmında Bedros'un Yedikule'ye kapatıldığını belirtmektedir. Bkz.: *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28.

⁶⁰¹ *D.BŞM. 6791/114*; *Rûzmerre*, v. 19b. T. Blancard'a göre bu kişiler "Stephan, Abraam, Sevopé ve kayınbiraderi Georgaky"dir ve bunlar, Bedros tarafından alınan 40.000 kuruşun geri ödenmesi koşuluyla serbest bırakılmıştır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 167-168.

⁶⁰² *Rûzmerre*, v. 19b. O. Jamgoçyan'ın eserinde Bedros'un yerine Rum Lazaraki'nin 1788'de darphane sarrafı olarak atandığı yazılıdır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78. Ö. F. Bölükbaşı ise, Bedros'un ardından darphane sarraflığı ve ustabaşılığının Hoca Garabet'e verildiğini belirtmektedir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 61.

⁶⁰³ Abraham'ın ne zaman öldüğü konusunda kesin bir tarih veremiyoruz. Ancak ölümünün ardından terekesinin zaptıyla ilgili 12 Ağustos 1787 (27 L 1201) tarihli belgeden yola çıkarak, onun, bu tarihten kısa bir süre önce ölmüş olabileceği ihtimali açık gözükmektedir. Bkz.: *C.DRB. 40/1988*.

⁶⁰⁴ Bedros'un ölümünden sonra kaleme alınan bir belgede, Bedros'un ortakları İstefan ve Abraham'ın, Bedros'un idamı esnasında, onun borcuna karşılık olarak, sırasıyla 200.000 kuruş ve 75.000 kuruş olmak üzere taahhütte

Ortakları İstefan ve Abraham ile yazıcısı kadar şansı yaver gitmeyen ve artık adı “*sarrafi-ı mahbûs Bedros*”⁶⁰⁵ olarak kayıtlara geçen Bedros’un darphanede meydana gelen açığın kapatılması amacıyla mallarının tespiti için yapılan sorgulama yaklaşık bir hafta devam etmiştir.⁶⁰⁶ Muhtemelen o, bu süreç içerisinde, ortakları ve yazıcısının serbest bırakılmasıyla, gerek İsveç elçisi tercümanlığı beratına sahip olması⁶⁰⁷ gerekse güçlü kişilerle ilişkisinin⁶⁰⁸ bulunması dolayısıyla bir kurtuluş umudu taşımış olmalıdır. Fakat beklediği kurtuluş hiç gelmeyecektir. Çünkü İsveç elçiliği, Bedros’un tercümanlık beratını, Osmanlı İmparatorluğu ile aralarındaki dostluğa zarar gelmemesi için iptal edecektir.⁶⁰⁹ Hamileri de kendilerini göz göre göre ateşe atmamıştır. Zaten imparatorluk da ne Bedros’un İsveç beratına sahip olmasını, ne de güçlü bağları bulunmasını dikkate almıştır ve Bedros, 19 Nisan 1786’da kılıça başının gövdesinden ayrılmasıyla, suistimalinin bedelini canıyla ödemiştir.⁶¹⁰ Böylece “*sarrafi-ı mahbûs Bedros*”, ibret-i âlem için “*sarrafi-ı maktûl Bedros*”a⁶¹¹ dönüşmüştür.

buldukları yazılıdır. Bunların bir kısmı ödenmekle birlikte, 134.467 kuruş İstefan’ın ve 37.250 kuruş Abraham’in (bu borç da Abraham’in vefatı nedeniyle İstefan’a kalmıştır) olmak üzere geriye toplam 167.717 kuruş borç kalmıştır. Kalan bu borç, yapılan sorgulamada ortaya çıkan, İstefan’ın ödediği meblağları bile zor karşıladığı, halinin kötü olması sebebiyle kalan borçları ödemekte zorlanacağı ve ona gadrolunduğu şeklindeki bilgiler dolayısıyla silinmiştir. Bkz.: *DRB.d. 127* (25. C 1206/19 Şubat 1792 tarihli belge).

⁶⁰⁵ *AE.SABH.I. 364/25417; AE.SABH.I. 10/864.*

⁶⁰⁶ Bu süreç içerisinde kendisi ve ailesinin mallarına el konulurken, ortakları olan İstefan ile Abraham’in hane ve odaları da tedbir amaçlı mühürlenmiştir. Darphanede meydana gelen 1.780,5 keselik açık ise, onun katlinden sonra, 1.300 kesesi muhallefati bedelinden ve 900 kesesi de ortaklarının taahhüdünden karşılanmıştır. Bkz.: *AE.SABH.I. 364/25417; C.DRB. 4/167.*

⁶⁰⁷ *C.HR. 169/8441.*

⁶⁰⁸ T. Blancard Petraki’nin III. Mustafa’nın özel sarrafı olduğunu dile getirmektedir. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 158. O. Jamgoçyan ise III. Mustafa’nın Petraki’yi yani Bedros’u çok takdir ettiğini, onun veliaht Şehzade Selim’e dahi borç verdiğini belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık...*, s. 77. Bedros’un Sadrazam Halil Hamid Paşa (1782-1785) ile darphane nazırlığı ve Mısır valiliği yapmış olan Raif İsmail Paşa gibi ilişkide bulunduğu başka önemli kişiler de bulunmaktadır. Bu kişilerin listesi için bkz.: *MAD.d. 9718; HH.d. 14089; D.BŞM.d. 5401* vd.

⁶⁰⁹ Bedros’un kurtuluş umudu olan İsveç elçisi tercümanlığı beratı, İsveç elçisinin 12 Nisan 1786 tarihli takriiriyle iptal edilmiştir. Bkz.: *C.HR. 169/8441.* Bedros’un beratının iptal edildiği Venedik balyosunun mektubunda da vurgulanmaktadır. Bkz.: *ASVe, Senato, Dispacci, 226*, s. 248.

⁶¹⁰ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr...*, s. 333; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi ...*, s. 28, 142-143; *ASVe, Senato, Dispacci, 226*, s. 248; Ö. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 61; Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, s. 193. E. Eldem’in çalışmasında, Bedros’un kesilen başının, bacaklarının arasında, kışına yakın konularak sergilendiği ve bunun gayrimüslimler için yaygın kullanılan bir adet olduğu vurgulanmaktadır. Bkz.: E. Eldem, “İstanbul...”, s. 280. O. Jamgoçyan’ın aktardığı bilgide ise, Bedros’un âdet olduğu üzere gözleri oyulması gerekirken oyulmadığı belirtilmiştir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık...*, s. 78.

⁶¹¹ *AE.SABH.I. 365/25479, 370/25869*, vd.

Jamgoçyan, Bedros'un idamından sonra yapılan tahkikatta, darphane kayıtlarında hiçbir yolsuzluk olmadığının teyit edildiğini ve Bedros'un ölümünden sonra aklandığını belirtmektedir.⁶¹² Ancak belgelerden bu bilgiyi doğrulamak mümkün değildir. Yine de bir kayıta geçen "... *Bedros katl olmasa dahi ...*"⁶¹³ şeklindeki ifade, bize, onun ölümüyle ilgili bir nebze de olsa pişmanlık duyulduğunu hissettirmektedir.

Her ne kadar belgelerde Bedros'un katledilmesinin sebebi olarak darphanedeki yolsuzluğu gerekçe gösterilmiş olsa da, dönemin kronikleri incelendiğinde Bedros'un katlinin farklı bir arka planı olduğu görülmektedir. Kroniklerde genellikle Eflak voyvodası⁶¹⁴ Nikolaki Mavroyani'den⁶¹⁵ bahsedilen kısımlarda Bedros'a değinilmekte ve Mavroyani'nin Bedros'un katline sebep olduğu belirtilmektedir.⁶¹⁶ Ayrıca eski voyvoda Mihalaki ile bazı yazışmalarının ortaya çıkması nedeniyle devlete ihanetle de suçlanmaktadır.⁶¹⁷ İlaveten, aşağıda da görüleceği üzere, Tarabya'daki yalısının bahçesinde inşa ettirdiği kilise⁶¹⁸ de, tıpkı Yakup Hovanesyan⁶¹⁹ ve Düzoğulları örneklerinde olduğu gibi⁶²⁰, katlinde etken teşkil etmiş olsa gerektir.

⁶¹² O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78.

⁶¹³ C.DRB. 4/167.

⁶¹⁴ Başlangıçta yerel beyler arasından seçilen Eflak ve Boğdan voyvodaları, 18. yüzyılın başlarından itibaren (1711-1821) donanma ve divan tercümanlığı yapan Fenerli Beyler arasından seçilir olmuştur. Eflak ve Boğdan voyvodaları hakkında geniş bilgi için bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 41-60; Cafer Çiftçi, "Bâb-ı Âli'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7/26 (2010), s. 27-48; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*; E. R. Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote...*; C. Philliou, "Eşikteki Topluluklar...", s. 54-69.

⁶¹⁵ Nikolaki Mavroyani ve Mavroyani ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 63-67; Ü. F. Bayram, *Enverî Târîhi...*, s. 732-735; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. 4/2, s. 58-60; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Almeti...", s. 7-47; C. Philliou, *Biography of an Empire...*, s. 54-56; Sözen, *a.g.e.*, s. 135-140; Rangabé, *a.g.e.*, s. 81-85; T. Blancard, *Les Mavroyéni...*; Sophia Laiou, "Between Pious Generosity and Faithful Service to the Ottoman State: The Vakıf of Nikolaos Mavrogenis, End of the Eighteenth Century", *Turkish Historical Review*, 6 (2015), s. 151-174.

⁶¹⁶ Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, s. 132; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 142-143; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 65; *Rûzmerre...*, v. 19b; Bayram, *Enverî Târîhi...*, s. 735. Bu vurgu, Venedik balyosunun mektubunda da dile getirilmektedir. Bkz.: ASVe, *Senato, Dispacci*, 226, s. 248-249.

⁶¹⁷ *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 142-143; T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 168.

⁶¹⁸ *AE.SABH.I. 10/864*; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 142-143; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 333; *Rûzmerre...*, v. 19b.

⁶¹⁹ Yakup Hovanesyan'ın Beşiktaş'taki yalısının bahçesinde bir kilise bulunmuş ve onun ölümünün ardından bu kilise yıkılmıştır. Bkz.: Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II/A, s. 33. O. Jamgoçyan, Yakup'un küçük bir kilise için kendini feda eden nadir bir banker olduğunu belirtir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 50.

⁶²⁰ F. N. Aysan, Düzoğulları'nın her ne kadar darphane hesaplarındaki açık yüzünden tutuklanmış olsalar da, ölüm fermanlarının nihai sebebi olarak evlerinde bulunan gizli kilisenin etken teşkil ettiğini belirtmektedir. Bkz.: F. N. Aysan, *...Düzoğulları*, s. 40.

Bedros'un diğer katli nedenlerinden ziyade, Nikolaki Mavroyani'nin onun katline sebep olması, ilgi çekicidir. 1786 yılında Eflak voyvodalığına atanan Mavroyani, dört yıl bu görevde kalmıştır. Onun voyvodalık kariyeri ise, voyvodalığa yükselen diğer Fenerli asilzadelerden biraz farklı gelişmiştir. 1735 yılında Paros Adası'nda dünyaya gelen Mavroyani, İstanbul'a geldikten sonra kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın⁶²¹ sarrafı Hacı Nikolaki'ye intisap etmiştir.⁶²² Hacı Nikolaki sayesinde Hasan Paşa ile tanışan Mavroyani'nin kaderi hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır. Kariyer basamaklarına önce donanma tercümanlığında küçük bir yazıcılıkla başlayan Mavroyani, Hasan Paşa'nın itimadını kazanarak kısa süre içinde donanma tercümanlığına (1770)⁶²³ terfi etmiştir. Gazi Hasan Paşa'nın yanı sıra onunla güçlü bağları olan dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa (1786-1789)'nın⁶²⁴ da desteğini alan Mavroyani, 1786 yılında Dragozade Mihalaki Bey'in⁶²⁵ yerine Eflak voyvodalığına atanmıştır.⁶²⁶ Aslında bu atama, Hasan ve Yusuf Paşa'ların girişimiyle Mihalaki Bey'in zorla voyvodalıktan el çektirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir.⁶²⁷ Sorun da muhtemelen bu noktada başlamış olmalıdır. Çünkü

⁶²¹ Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile ilgili bkz.: İsmail H. Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, VII, 1942, s. 2-44; Mahir Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *DİA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 501-503; Ali Karahan, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

⁶²² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 63. C. K. Neumann, Mavroyani'nin eski Fenerli sülalelerine mensup olmadan önce sarraf olarak yükseldiğini belirtmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 29. Z. Sözen de Mavroyani hakkında bilgi verirken "Sarrafıktan Prenslığe" başlığını kullanmıştır. Bkz.: Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 135.

⁶²³ Eflak voyvodalığına ulaşmanın ilk adımını oluşturan ve Fenerli Beyler arasında rekabete yol açan donanma ve divan-ı hümayun tercümanlıkları hakkında geniş bilgi için bkz.: S. Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık...*, s. 27-30, 41-81; Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIX, İstanbul 2001, s. 41-86.

⁶²⁴ Koca Yusuf Paşa hakkında bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 439-444, 454; Kemal Beydilli, "Yusuf Paşa, Koca", *DİA*, c. 44, İstanbul 2013, s. 23-25.

⁶²⁵ İ. H. Uzunçarşılı'nın Mihail Suçu ve Z. Sözen'in Mihail Sutzo olarak kendisinden bahsettiği Mihalaki Bey, 1783-1786 ve 1791-1793 yılları arasında iki kere Eflak voyvodalığı yapmıştır. Geniş bilgi için bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 59-60; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 145-151, 187-189.

⁶²⁶ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 63-67; Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekâyi'*, s. 132-133; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 142-143; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 332; *Rûzmerre*, v. 19b; Ü. F. Bayram, *Enverî Târîhi...*, s. 732-735; T. Blancard, *Les Mavroyeni...*, s. 133-190; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. 4/2, s. 58-60; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 7-47; C. Philliou, *Biography of an Empire...*, s. 54-56.

⁶²⁷ "Hasan Paşa kâ'immakâm oldukda Eflak voyvodası Mihâl tarafına ba'zı mahallerden kâğıdlar gönderüb şöyle ki: Selâmet-i nefsin lâzım ise voyvodalıktan kefi-yed edesin deyu îmâ olunmağla Mihâl dahi havf-ı cân

Mavroyani, divan tercümanı olmadan doğrudan donanma tercümanlığından voyvodalığa yükseltilmiştir.⁶²⁸ Dolayısıyla Mavroyani'nin bu haksız yükselişi, hem eski voyvoda Mihalaki Bey ve onun destekçilerini hem de diğer Fenerli asilzadeleri rahatsız ettiğinden, Mavroyani'ye karşı bir muhalefet söz konusu olmuştur.⁶²⁹ Darphane sarrafı Bedros da Mavroyani'nin muhaliflerinden birisidir.⁶³⁰

Bedros, muhtemelen, eski voyvoda Mihalaki Bey'le olan bağı nedeniyle Mavroyani'nin voyvoda olmasına muhalefet etmiş olmalıdır.⁶³¹ Belki de kendisi voyvoda olmak istemiştir.⁶³² Devlet'in kendisine tahsis ettiği Eflak ve Boğdan voyvodaları

ile isti'fâ etdikde Mavroyani Eflak voyvodalığını tahsîl" Bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 64-65. Ahmed Vasıf, Mihalaki'nin hasta olduğunu ve hastalığı nedeniyle voyvodalık hizmetini tam anlamıyla yerine getiremeyeceğinden birkaç defa azlını istediğini ve yerine Nikola'nın atandığını belirtmektedir. Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 332. Ayrıca bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 59; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 135. T. Blancard'a göre N. Mavroyani, Hasan Paşa ve Yusuf Paşa'nın koruması altında Eflak tahtını elde etmiştir. T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 162.

⁶²⁸ HAT. 1450/44; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 30.

⁶²⁹ Bu süreçle ilgili bir belgede yer alan şu bilgiler her şeyi özetlemektedir: "*Huzûr-ı kerâmet-mevkûr-ı hüsrevânelerinde şifâhen müzâkere olunduğu vechile Eflak voyvodalığı husûsu kapuda olanlar ile dahi dermiyân ve donanma-yı hümayûn tercümânı Mavroyani kullarının gerek esnâ-yı seferde ve gerek şimdiye dek Devlet-i 'Aliyye'ye sadâkati ve Fener Rumlarından birkaç kat ziyâde doğruluk istikâmeti 'abd-ı memlûklarının ve kapudân paşa bendelerinin bahrimiz? olub Eflak voyvodası nasb olunduğu sûretde dahi ezîd ve evfer-i sâdikâne hidmet eyleyeceği ... etvâr ve hidemâtına nazaren eğer çi mukarrer olub ancak öteden Eflak ve Boğdan voyvodaları ya beyzâdeler ve sâbık voyvodalardan veyâhûd dîvân-ı hümayûn tercümânlarından ola gelmekle Fener'de sâkin Rum müfsidlerinin havâdis-i ihtirâ'ına yol bulamamaları zımnında mersûm Mavroyani kulları dîvân-ı hümayûn tercümânı nasb ve ba'dehu Eflak voyvodalığı tevcih olunması münâsib mülâhaza olunduğu ... mesfûr Mavroyani dîvân tercümânı nasb olundukda sâbık voyvodalar ve husûsen Fener Rumları voyvodalığa mukaddeme olduğunu idrâk ile ellerinden gelen mefâsidi icrâ ve taraf taraf dürlü dürlü havâdisler işâ'a edecekleri nümâyân olmağın mersûm kulları tercümân nasb olduğunun üçüncü günü hemen voyvoda nasb ve hil'ati ilbâs olunmak mertebe-i vacibeden idiği ve dîvân tercümânlığı âhere verilmeyüb yine hâlen tercümâna ihâle ile mağdüriyetden sıyâneti muktezâ-yı 'adâlet olduğu ..." İE.HR. 17/1548. Benzer bir bilgi için bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 64-65. Ayrıca bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 59; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 136.*

⁶³⁰ "... Mavroyani Eflak voyvodalığını tahsîl etdikden sonra Mihal'in tarafdarlarını tecessüse kalkışub cümleden birisi Darbhâne sarrafı Petraki'ki mukaddemen Mavroyani'nin beyliği icrâ olunacak iken mâni' olmuşüdi ...". Bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 65. Benzer bir anlatım için bkz.: Ü. F. Bayram, *Enverî Târîhi...*, s. 735. Ayrıca bkz.: Sözen, *a.g.e.*, s. 136. T. Blancard'a göre Mavroyani'nin muhaliflerinin arasında I. Abdülhamid'in başhekimisi Lorenzo Nucciolo, müftü Nazif Ahmed Efendi, Eflak Voyvodası E. M. Soutzo'nun Fransız sekreteri Laroche gibi kişiler olmakla birlikte, içlerinde en ateşli ve Mavroyani'nin başarısız olmasını isteyen kişinin Petraki olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bir lejyon olarak adlandırdığı bu kişilerin Petraki'nin arkasında toplandıklarını dile getirmektedir. Mavroyani'yi destekleyenler ise Yusuf Paşa'nın etrafında toplanmışlardır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 157-158.

⁶³¹ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 65; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 142-143.

⁶³² James Dallaway, Petraki'nin kendisinin Eflak voyvodası olmak istediğini ve bu nedenle de Nikola Mavroyani'nin üç kez Eflak voyvodası olmasını engellediğini belirtmektedir. Bkz.: James Dallaway,

tarafından verilen yıllık geliri⁶³³ kaybetme korkusu da onu bu muhalefete itmiş olsa gerektir. Mavroyani'nin sarraflık geçmişinin bulunmasını da buna eklemek gerekir. Her ne sebeple muhalefet etmiş olursa olsun, onun bu tavrı, sarayın en güçlü iki kişisi tarafından desteklenen Mavroyani'nin oklarını üzerine çekmesine neden olmuştur. Ancak o, Mavroyani ile hasım olarak, sonunu hazırlayacak bir hata yaptığının farkında değildir.⁶³⁴ Bunun farkına vardığında kendisi için artık çok geçtir. Çünkü Mavroyani, onu ortadan kaldırma planını çoktan yürürlüğe koymuş ve Eflak voyvodası atandığı gün, Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile Koca Yusuf Paşa üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Bedros'u katlettirterek, intikamını acı bir şekilde almıştır. Ahmet Cevdet bu olayı şöyle anlatır:

“... i'dâm ve izâlesi husûsunu bu kere Mavroyani beylik te'âmülüne ilhâk etdikde hakkında ba'zı töhmet serd ile saray meydânında Petraki'nin başı kat' olunub Mavroyani Eflak beyi olduğu gün hasmının lâşesini temâşâ ile ahz-ı intikâm etdikde ...”.⁶³⁵

Mavroyani, Bedros'un kendisinin Eflak voyvodası olmasına muhalefet etmesini hazmedememiş olmalı ki, Bedros'un bunun bedelini canıyla ödemiş olması bile Mavroyani'yi sakinleştirememiştir. Bu, Bedros'un oğlu İstavraki (İstoraki)'nin, Mavroyani'nin ölümünün ardından, babasından kalma malların iadesi için yazdığı arzuhalde anlaşılmaktadır. Biraz duygusal olan bu arzuhalde İstavraki, Sultan I. Abdülhamid'in kendilerine bıraktığı Fener ve Tarabya'da olan hanelerine Eflak voyvodası Mavroyani tarafından el konulduğunu, bunun yanı sıra kendilerini de Eflak'a götürdüğünü, ayrıca onlara etmediği zulüm kalmadığını ve sefer zamanında bir akçe harcırah vermeden onları serbest bıraktığını, İstanbul'a geldiklerinde de, bu kez, Mavroyani'nin yeğeni olan kapı kethüdası ve sabık divan tercümanı İstefanaki'nin zalimlikleriyle uğraştıklarını dile getirmektedir.⁶³⁶

Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of Archipelago and to the Troad, T. Cadell Junr. & W. Davies, 1797, s. 47.

⁶³³ C.ML. 604/24910; Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 189.

⁶³⁴ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁶³⁵ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 65. Benzer anlatılar için ayrıca bkz.: *Rûzmerre...*, v. 19b; Ü. F. Bayram, *Enverî Târîhi...*, s. 735; T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 176; J. Dallaway, *Constantinople...*, s. 47.

⁶³⁶ “... bundan akdem Darbhâne-i 'Âmire sarrafi babamız Bedros emekdâr kulları katîlen hâlik olub emvâl ve eşyâsı cânib-i mirîden zabt olundukda ... Sultân Abdülhamid Hân ... Hazretleri bu eytâm kullarına

İstavrakî'nin arzı, Mavroyani'nin öfkesinin sadece Bedros'u katlettirmekle geçmediğinin açık göstergesidir ve onun öfkesinden Bedros'un ailesi de payına düşeni almıştır. Ancak dört yıl gibi çok kısa bir süre içinde Mavroyani de aynı akibete uğrayacaktır. Kaynaklarda geçtiği şekliyle "*bir nev'-i mücâzât-ı ilâhiye*" olarak Mavroyani de, hamisi Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın (1790) vefatının ardından, Bedros'a yaptığı karşılığını bulacaktır.⁶³⁷

Mavroyani'nin Bedros'un katline dahil ve onu katlettirtmesi, Bedros'un sadece "*devlet malına halel*"den dolayı katledilmediğini açık olarak göstermektedir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında Bedros'un katli, Osmanlı siyasi hayatında sıklıkla görülen iktidarı ele geçirme mücadelelerinin bir sonucudur. Bu bağlamda Bedros'un katledilişi, Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Halil Hamid Paşa hizipleri arasında yaşanan çatışmaların⁶³⁸ bir devamı olsa gerektir. Çünkü Bedros'un Halil Hamid Paşa ve onun ardından görevinden azledilerek idam edilen vezir Raif İsmail Paşa ile bağlarının bulunması, Mavroyani'nin de Cezayirli Gazi Hasan Paşa kapısından yetişerek onun desteğiyle yükselmiş olması, böyle bir ihtimali akla getirmektedir. Kemal Beydilli'nin Halil Hamid Paşa'nın katline, çıkarları zedelenen ve I. Abdülhamid üzerinde büyük nüfuzu bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın yol açtığı⁶³⁹ şeklindeki yorumu da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

merhameten İstanbul'da Fener'de vâki' menzimiz ile Tarabya'da olan hâne-i fakîrânemizi ihsân-ı nutk-ı hümâyûn etmişken Eflak voyvodası maktûl Mavroyani etrafı istinâdı ve ta'alluk tâmmı olduğundan zikr olunan hânelerimizi fuzûlü zabt ve bu bîkes kullarını hilesinden nâşi berâber Eflak'a getirüb ol esnâda rikâb-ı kamertâb-ı hüsrevâneye 'arzuhâl ile ifâde-i hâl eylememize mâni' olub ba'dehu Eflak'da cevâb eylediği 'pâdişâh-ı 'âlempenâh sizleri bana esîr verdi' deyu eylemediği cevır ü cefâ kalmadığından sonra sefer-i hümâyûn vukû'unda bir akçe harcırâh vermeyüb beş nefer eytâm kullarını azâd edüb hezâr cevır ile karyelerden dilenerek âsitâneye vusûlümüzde kapu kethüdâsı ve sâbık dîvân-hâne tercümânı yeğeni İstefânaki zâlim ve gaddâr hezâr gûna tahvîf ile ahvâl-i perîşânımızı ifâdeye mâni' olub ..." Bkz.: C.ML. 59/2679.

⁶³⁷ Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, s. 132; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 67. Mavroyani'nin ölümüyle ilgili ayrıca bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4/2, s. 58-60; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 137-139.

⁶³⁸ Halil Hamid Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa arasındaki çatışmalar hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, c. 4, s. 247-250; İ. H. Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa", s. 246-253; aynı yazar, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", s. 21-22; F. Sarıcaoğlu, *...Sultan I. Abdülhamid*, s. 144-152; K. Beydilli, "Halil Hamid Paşa", s. 317-318; Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 38-39; A. Karahan, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa...*, s. 67-78.

⁶³⁹ Beydilli, "a.g.m.", s. 317-318.

3.1.3. Muhallefatı

3.1.3.1. Muhallefatın Zapt ve Tasfiyesi

Devletle çalışmanın bedelini canıyla ödeyen sarraflardan biri olan Bedros'un muhallefatının zapt ve tasfiye işlemlerine, onun, 11 Nisan 1786'da hapse atılmasıyla birlikte başlanmıştır. Dönemin padişahı I. Abdülhamid, hazine-i hümayun kethüdası ve defterdar efendiden, başbakikulu ağa, maliye tezkirecisi ve muhallefat halifesini tayin ederek, Bedros'a ait olan her şeyi tahrir ettirip mühürlemelerini emretmiş⁶⁴⁰; onlar da Fener, Tarabya ve diğer yerlerde olan haneleriyle, Yeni Han ve Valide Hanı'ndaki odalarını mühürleyerek ortakları, akrabaları ve yardımcılarını sorgulanmak üzere bostancılara getirmişlerdir.⁶⁴¹ Yapılan bu sorgulama, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bedros'un katline kadar, yaklaşık bir hafta sürmüş olmalıdır. Bu esnada Fener ve Tarabya'daki haneler ile Yeni Han'daki odaların tahriri de tamamlanmıştır.⁶⁴²

Bedros'un mal varlığı, borçları ve alacaklarının tespitinin yanı sıra, bunların satışı, tahsili ve iadesini içeren bu meşakkatli iş için defter emini Hasan Efendi yetkilendirilmiştir.⁶⁴³ Dolayısıyla muhallefatın muhasebesi ve müsadere işlemleri, onun denetiminde darphanede gerçekleştirilmiştir.⁶⁴⁴ Ancak Hasan Efendi bu işte tek yetkili değildir. Ona farklı görevliler de eşlik etmiştir. Bu doğrultuda İstanbul'da olan menzil ve odaların tahririne defterdar efendi, yalıya ise hazine kethüdası ağa ile birlikte muhallefat halifesini ve başbakikulu ağa görevlendirilmiştir.⁶⁴⁵ Tarabya'daki yalının tahririni de ser-

⁶⁴⁰ D.BŞM. 6791/113; 6791/114 C.ML. 547/22485; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 193.

⁶⁴¹ D.BŞM. 6791/114; Rûzmerre..., v. 19b; Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi..., s. 142.

⁶⁴² D. 2659 (13 C 1200/13 Nisan 1786); D. 6436 (14 C 1200/14 Nisan 1786).

⁶⁴³ D.BŞM. 6791/114. "... fırına kaldırılıp emvâl ve eşyâsını ahz ve kabz ve muhâsebelerini rü'yet ve etrâf ü eknâfda olan cemî'-i emvâlini tahrîr olunması için bâ-hatt-ı hümayûn sâbıkâ defterdâr-ı şikk-ı evvel ve hâlâ defter emîni olan Hasan Efendi ta'yîn olunup ..." Bkz.: Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi..., s. 142; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 333; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 264.

⁶⁴⁴ A.SABH.I. 364/25417.

⁶⁴⁵ AE.SABH.I. 10/897. Belgede de geçtiği şekilde bu başbakikulu, "defterdâr-ı şikk-ı evvel hazretleri taraflarından vekil-i şer'ileri başbakikulu Halil Ağa" olmalıdır. Bkz.: MAD.d. 9742, s. 132.

gulam Nafi Ağa yapmıştır.⁶⁴⁶ Bedros'un borçlarının tahsili ve emlakinin satılması için ise hâcegân-ı dîvân-ı hümayûndan Es-seyyid Numan Bey mübaşir ve memur tayin edilmiştir.⁶⁴⁷ Ayrıca Özi valisi ve İsmail canibi seraskeri sadr-ı sabık Ali Paşa'ya da bir hüküm gönderilerek, Bedros'un iki sefinesi, sermayesi, emlaki ve ne kadar alacağı varsa araştırılarak defterinin irsali istenmiştir.⁶⁴⁸ Bunlara ilave olarak, İstanbul Rum Patriği⁶⁴⁹ Prokopios⁶⁵⁰ da Bedros'un mallarının ortaya çıkarılmasında rol almıştır.⁶⁵¹

Gerek Bedros gerekse yakınları ile ortaklarının sorgulanması ve yapılan incelemeler sonucu 3 adet defter oluşturulmuştur. Bu üç adet deftere göre, Bedros'un nükûd, zimem ve akar olmak üzere 2.100 keselik malı ortaya çıkarılmıştır.⁶⁵² Ancak bu, sadece, ilk inceleme üzerine yapılan bir hesaptır. Asıl iş bundan sonra başlayacaktır. Çünkü borçların iadesi, alacakların tahsili, mülklerin tahrir ve satışları zaman alacak ve bunlarla ilgili çok sayıda işlem yapılacaktır. Mülklerin çocuklarına geri iadesi, Prusya tercümanının alacağı ve bakaya kalan zimmetler; bu işlemlerin, Bedros'un ölümünden 5-6 yıl sonra bile çözülemediğinin açık göstergesidir.⁶⁵³ Dolayısıyla bu tarz kapsamlı müsaderelelerin, C. Neumann'ın da vurguladığı gibi⁶⁵⁴, ne kadar meşakkatli ve her birinin kendine münhasır bir vaka olduğu ortadadır.

⁶⁴⁶ *TSM.A.d.* 2659/1; *D.BŞM.* 6791/113; *D.BŞM.* 6791/114.

⁶⁴⁷ *MAD.d.* 9742, s. 78, 79, 80, vd.

⁶⁴⁸ *C.ML.* 751/30604; Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 193.

⁶⁴⁹ İstanbul Rum Patriği'nin 18. yüzyıldaki durumu için bkz.: Elif Bayraktar Tellan, *The Patriarch and The Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁶⁵⁰ Prokopios, 1785-1789 yılları arasında patriklik yapmıştır.

Bkz.: <http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=en>. Erişim tarihi 20.07.2018.

⁶⁵¹ Patrik Prokopios, Bedros'un ve ailesinin çeşitli piskopos ve metropolitlerden olan alacaklarını bir liste halinde bildirmiştir. Bkz.: *D.BŞM.* 6808/92. O. Jamgoçyan, Patrik Prokopios'un servetin dökümünü yapmak zorunda kaldığını ve ölen kişinin alacaklarını garanti altına aldığını belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78.

⁶⁵² *AE.SABH.I.* 370/25876. (Bu belge yırtık ve bozuktur. Ancak yine de bu rakamlar okunabilmektedir.) Bir başka belgede de Bedros'un zimematından 1.300 kese ve ortakları taahhüdünden 900 kese olmak üzere 2.200 kese tahsil edildiği ve geri 419 kese fazla kaldığı yazılıdır. Bkz.: *C.DRB.* 4/167.

⁶⁵³ *D.BŞM.MHF.* 90/81 (11 CA 1205/16 Ocak 1791); *D.BŞM.MHF.* 12994 (15 L 1207/19 Temmuz 1788); *C.BH.* 257/11903 (14 ZA 1206/4 Temmuz 1792); *MAD.d.* 9746, s. 131, 171.

⁶⁵⁴ C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 14.

Hasan Efendi'nin ortaya çıkardığı 2.100 keselik mal, darphanede görülen 1.780.5 keselik açığı kapatmaya fazlasıyla yetmiş, ilaveten, sefer masrafı için 150 kese bile harcanmıştır.⁶⁵⁵ Fakat bu miktar, Bedros'un tüm mal varlığı olmasa gerektir. Her ne kadar Bedros'un bazı mülkleri nâ-füruht (satılmamış)⁶⁵⁶ ve bazı zimmetleri de 5-6 yıl sonra bile tahsil edilememiş olsa da⁶⁵⁷, aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Bedros'un, mülkleri ve eşyalarının satışı ile tahsil olunan alacaklarından, toplam 1.180.757,22 kuruşluk mal varlığı ortaya çıkmıştır. Darphaneye ve kişilere olan borçlar düştüğünde bu miktar 202.903,72 kuruş civarında olacaktır. Ancak bu rakamları, yaklaşık olarak ele almak gerekir. Çünkü Bedros'un eşi ve çocuklarının kullanımlarına bırakılan eşyaların haricinde, birtakım eşyaları da Tırnakçı Yalısı'na nakil olunmuştur.⁶⁵⁸ Dolayısıyla Bedros'un servetinin daha yüksek olması olasıdır. Yine de bunlara rağmen Bedros'un hatırı sayılır bir servet edindiği açıktır. Zira Bedros'un serveti, 18. yüzyıl Edirne ve Bursa terekeleri üzerine yapılan çalışmalarda belirtilen 833.33 – 8.333,33 kuruşluk (100.000 – 1.000.000 akçe)⁶⁵⁹ zenginlik eşiklerinin çok üzerindedir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse; Bedros'un serveti, Vezir Daltaban Mustafa Paşa'nın 132.313,175 (15.877,581 akçe) kuruşluk servetinin yaklaşık dokuz katyken, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın 60.870,541 kuruşluk (7.304.465 akçe) servetinin yaklaşık yirmi katıdır.⁶⁶⁰ Bu da onun zenginliğinin boyutlarını daha anlaşılır kılmaktadır.

⁶⁵⁵ *AE.SABH.I. 15/1304.*

⁶⁵⁶ Bedros'un satış dışı kalan mülkleri için bkz.: *AE.SABH.I. 29/2244.*

⁶⁵⁷ Bedros'un tahsil edilemeyen 75.787 kuruş alacağı bulunmaktadır. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 12994.*

⁶⁵⁸ Eşi ve çocuklarına bırakılanlar ile Tırnakçı Yalısı'na nakil olunan eşyalar hakkında bkz.: *D. 6436.* Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi'nde Tarabya'daki yalıda görülmemiş türlü eşyalar ile hükümdarlara yaraşır birkaç yüz adet aynanın çıktığını ve bunların tümünün Tırnakçı Yalısı'na nakledildiği belirtilmektedir. Bkz.: *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 142-143. T. Blancard ve O. Jamgoçyan da çalışmasında Bedros'un zengin mobilyalarının I. Abdülhamid'in kızlarından biri için yapılan saraya gönderildiğine dikkat çeker. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 167; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78. Tırnakçı Yalısı, Tırnakçı Hasan ya da kardeşi Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmış olan 17. yüzyılda kalma bir yalıdır. Bu yalı, 18. yüzyılın ortalarında Büyük Esmâ Sultan'a geçmiştir. Esmâ Sultan'ın ölümünün ardından ise yalı, yeğeni Küçük Esmâ Sultan'a tahsis edilmiştir. Dolayısıyla Esmâ Sultan Yalısı olarak da bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz.: T. Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elit...", s. 307-308; Tülay Artan, "Esmâ Sultan Sahilsarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1993, s. 211-212.

⁶⁵⁹ G. Oğuz, 18. yüzyılın ilk yarısına ait Edirne terekelerinden yola çıkarak yaptığı servet analizinde zenginlik eşikini 100.000 akçe olarak belirlemiştir. Ona göre 100 bin akçe ve üzerindeki toplumun zengin kesimini oluşturmaktadır. Bkz.: G. Oğuz, *...Edirne Örneği*, s. 89. C. Reyhan'ın 1768-1800 yılları arasındaki Bursa terekelerini değerlendirdiği çalışmasında ise bu eşik 1.000.000 akçedir. Bkz.: C. Reyhan, *...Kapitalizmin Kökenleri*, s. 254.

⁶⁶⁰ Oğuz, *a.g.t.*, s. 85; aynı yazar, "Tereke Kaydımdan Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa", *Milli Folklor*, S. 88, 2010, s. 94.

Tablo 1: Belgelere Göre Bedros'un Mal Varlığı

	Miktar (Kuruş)	Yüzde Olarak Oranı (%)
Mülklerin satışından elde edilen	99.940 ⁶⁶¹	9
Eşyaların satışından elde edilen	39.582,22 ⁶⁶²	3
Tahsil olunacak alacaklar	1.041.234 ⁶⁶³	88
Toplam	1.180.757,22⁶⁶⁴	100
Ödenecek borç (Darphane'ye ve kişilere olan)	890.250 (1.780,5 kese) + 87.603,5 =977.853,5	
Toplam (Kalan)	202.903,72	

Bedros'un bu servetinin oluşumunda elbette ki darphane sarrafi olmasının payı büyüktür. Ancak Bedros'un darphane sarrafi olması, servetinin tek kaynağı değildir. Aşağıda da görüleceği üzere, o, bu servetini farklı kaynaklardan besleyecek, girişimci ruhu da bunu pekiştirecektir.

3.1.3.2. Borçlar ve Alacaklar

Yukarıda da değinildiği gibi, darphanede 1.780,5 keselik açığın sorumlusu olarak yolsuzlukla suçlanan ve buna istinaden katledilerek müsadereye uğrayan Bedros'un borçlarının büyük bir kısmını, darphanedeki bu açık oluşturmaktadır. Bu açık dışında yine darphaneye 60 bin kuruş civarında borcu bulunmaktadır.⁶⁶⁵

⁶⁶¹ D.BŞM. 6806/112; D.BŞM.MHF. 60/32; D.BŞM.d. 5401.

⁶⁶² D. 9976. Eşyaların satış listesinde yapılan hesap akçe üzerinden gösterilmiştir. Dolayısıyla 120 akçe 1 kuruşa eşit olduğundan, 4.749.866 akçe 39.582,22 kuruşa karşılık gelmektedir. 1 kuruşun 120 akçe olduğuyla ilgili bkz.: Ş. Pamuk, ...*Paranın Tarihi*, s. 175.

⁶⁶³ MAD.d. 9718, s. 370-374; D.BŞM.d. 5401; D.BŞM. 6806/112.

⁶⁶⁴ T. Blancard ve J. Dallaway, Bedros'un 7 milyon kuruşluk servet biriktirdiğini yazmaktadır. İlaveten Blancard, Bedros'un müsadere edilen evleri, mücevherleri, nakitleri ve alacaklarının 1 milyon kuruş bile etmediğini vurgulamaktadır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 159, 167; J. Dallaway, *Constantinople...*, s. 47. Venedik balyosunun mektubunda ise Bedros'un 5 milyon kuruşluk serveti olduğu vurgulanmaktadır. Bkz.: *ASVe, Senato, Dispacci*, 226, s. 248. Jamgoçyan da Bedros'un 5 milyon kuruşluk servetinin hazineye geçtiğini zikretmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78. F. M. Göçek ise, Bedros'un alacaklı olduğu herkesten parası tahsil edildiğinde terekesinin toplam değerinin 4.476.481 akçeyi bulduğunu belirtmektedir. Ancak kaynak olarak kullandığı D. 9976 numaralı defter, sadece Bedros'un satılan eşyalarının kayıtlarını içermektedir ve satış fiyatları toplamı da, tabloda görüldüğü üzere, 4.749.866 akçedir. Bkz.: F. M. Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi...*, s. 210.

⁶⁶⁵ 60 bin kuruşluk bu borcun 26 binine karşılık olarak Halil Paşazadelerden 19 bin kuruş alacağı bulunmaktadır. Bu borçlarla ilgili bkz.: D.BŞM. 6806-112; D. 7217.

Darphane haricinde ise Bedros'un, muhtemelen, gemi ve başka inşaat işlerinde kullanmak için aldığı demir, kereste, mismar (çivi) vb. ile çeşitli eşyalardan Prusya tercümanı Hristo veled-i Frokik'e 783,5⁶⁶⁶ kuruş, İskerlet veled-i İstavri'ye 6.150⁶⁶⁷ kuruş, keresteci Vasil ve ortağı Toros'a 6.119,5⁶⁶⁸ kuruş borcu vardır. Bunlara hazine başvekili Osman Ağa'dan emaneten aldığı 9.400⁶⁶⁹ kuruşla birlikte, sabık Bâbü's-sa'âde ağası Mehmed'e olan 5.970⁶⁷⁰ kuruşluk borcunu da eklemek gerekir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere Bedros'un mal varlığı, bu borçları ödemeye fazlasıyla yetmiştir.

Darphane haricinde büyük bir yekûn tutmayan ve sahiplerine geri iade olunan borçları Bedros, gündelik yaşamındaki bazı ihtiyaçlarını karşılamak için almıştır. Osman Ağa'dan emaneten aldığı para ile Bâbü's-sa'âde ağası Mehmed'e olan borcun nedeni ise net değildir. Bu kişilerin yatırım amaçlı paralarını Bedros'a vermiş olmaları ihtimal dahilindedir. Ancak kesin bir hükme varmak zordur. Ayrıca Bedros'un, gerek ticari maksatlı gerekse kendi ve ailesinin gereksinimleri dolayısıyla başka alışverişler de yapmış olması muhtemeldir. Fakat kaynaklarda Bedros'tan alacağı olanların bu kadar az çıkması biraz şaşırtıcıdır. Bunun neden kaynaklandığını tam olarak açıklamak mümkün olmasa da, S. Faroqhi'nin vurguladığı, müsadere işlemlerinin ardından oluşan korku dolu ve kişilerin gıkını çıkarmasını engelleyen ortamın⁶⁷¹ bir etkisi olsa gerekir.

⁶⁶⁶ 31 kantar 3 rub' lenger tabir olunur 4 adet sefine demirinden olan bu borcu Prusya Tercümanı Bedros'un katlinden 5-6 yıl sonra talep ettiği için, kendisine alacağıın yarısı olan 391,5 kuruşun ödenmesi uygun bulunmuştur. Bkz.: *C.BH.* 257/11903; *HAT.* 1411/57364.

⁶⁶⁷ İskerlet'in Bedros'tan çeşitli eşya semeninden 4.650 kuruş ile hayatında emriyle Marko nam zimmiye verdiği 1.500 kuruş olmak üzere toplam 6.150 kuruş alacağı vardır. Bkz.: *MAD.d.* 9742, s. 314; *D.BŞM.* 6930-115; *İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeriye Sicilleri, No: 542*, s. 119.

⁶⁶⁸ Keresteci Vasil ve Toros'un Bedros'tan alacağı, kereste (3.062 kuruş), mismar (500 kuruş), demir (1.969,5 kuruş) ve çilingir (588 kuruş) metayı semeninden olmak üzere toplam 6.119,5 kuruştur. Bkz.: *MAD.d.* 9742, s. 282; *D.BŞM.* 6902/8; *İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeriye Sicilleri, No: 542*, s. 133. Keresteci Vasil ve Toros'un bu alacaklarının geri iadesi, Bedros'un katlinin üzerinden 6-7 sene geçmesine rağmen hala yapılamamış gözükmektedir. Bu alacağın 1.699 kuruşu verilmiş olmakla birlikte, geri kalan 4.000 kuruş, öncelikle Bedros'un alacaklı olduğu İzzet Paşa kayını Elhac İsmail Ağa'ya havale olunmuş, ancak bir sonuç alınamayınca, Yeni Han'da sakin İstavrakı oğlu Yorgaki'ye ihale edilmiştir. Bkz.: *MAD.d.* 9746, s. 131.

⁶⁶⁹ *AE.SABH.I.* 74/5142.

⁶⁷⁰ *MAD.d.* 9718, s. 379.

⁶⁷¹ Suraiya Faroqhi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Edt.: Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 85.

Tablo 2: Bedros'tan Alacağı Olan Kişiler

Kişi/Kurum	Alacağın Niteliği	Miktar/Kuruş
Darbhâne-i Âmire		949.430,5
Prusya tercümanı Hristo (Figa) veled-i Frokik	Otuz bir kantar üç rub' lenger ta'bir olunur dört 'aded sefine timurlarından	783,5
İskerlet veled-i İstavri	Eşyâ-ı ma'lûme semeni ile hâl-ı huyûtunda emriyle Marko nâm zimmiye verdiğiinden	6.150
Keresteci Vasil ve Toros	Ecnâs-ı kereste ve mismâr ve timur ve çilingir metâ'ı semenlerinden	6.119,50
Sabık Babüssade ağası Mehmed Ağa		5.970
Hazine başvekili Osman Ağa	Emaneten zimmet	9.400
Toplam		977.853,5

Bedros'un borçlu olduğu kişilere kıyasla, alacaklı olduğu kişiler⁶⁷² daha fazladır. Yaklaşık yüz kişiden alacağı bulunan Bedros'un, alacaklarının kaynağını ise, ortaklarına verdiği sermaye akçeleri, çeşitli amaçlar için verilen kredi veya borçlar, dükkân, oda, harman gibi yerlerden alınan kiralar ile tuğla vb. ticaret metanın satışlarından elde edilen gelirler oluşturmaktadır. 40 ila 200 bin kuruş arasında değişen farklı değerdeki bu alacaklar, Tablo 1 ve 3'te de görüldüğü üzere, 1.041.234 kuruşluk bir toplama ulaşmakta ve Bedros'un mal varlığının %88'ini oluşturmaktadır

Tablo 3: Bedros'a Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Kişi	Buldukları yer	Borcun niteliği	Miktar/Kuruş
1	Abraham (ortağı)		sermayeden	197.000
2	Abraham zimmi	Karaağaç	nisf harman kirası	180
3	Kanburoğlu şerbethanesi ustası Acı Dimitri	Fener taşrasında	ba temessük	1.500
4	Ahyolu metropolidi			2.250
5	Anaştaş zimmi		dükkân gediği için verilen	1.509
6	Anderiya nam zimmi			3.682
7	Bakkal Arnabud Metro	Tarabya		1.500
8	Balyabadra kocabaşları			3.000
9	Baş yazıcı efendi			18.183,50
10	Başçukadar ağa			4.930,50
11	Bazergan Dimitri		eşya bahasından	2.328,50
12	Bazı hademe			1.685,00
13	Berberbaşı ağa			509
14	Cerrah Lorenzo (Lorenzo)			1.300
15	İzzet Paşa kayını Çelebi Ağa		gay-i ez teslimat kalan zimmet	37.833
16	Musiki-i evvel Danyel zimmi	Keşişhanede	ba temessük	900
17	Darbhane kalcıbaşısı Sorpe			3.691,50
18	Deryadan midye ve istiridyeye ihracı için temessük (Kime ait olduğu belirsiz)		temessük	40
19	Dimitraki			2.200
20	Dimitraki (oğlu)	Abraham odasında	sermayeden	10.000
21	Dimitraki Benari	Yeniköy	bir bab hane istiglâli	1.300
22	Düzoğlu			76.743,50
23	Eflak canibinden gelen police (kimden geldiği belirsiz)			3.000
24	Mimar-ı esbak Elhac Musa Ağa		ba temessük zimmet	250
25	Keban madeni emini Elhac Yusuf Ağa		ba temessük zimmet	5.000

⁶⁷² Bedros'un alacaklı olduğu kişiler ve borç miktarları ile ilgili bkz.: *MAD.d.* 9718, s. 370-374; *D.BŞM.d.* 5401; *D.BŞM.* 6806/112; *HH.d.* 14089, 14090 vd.

26	Hassa silahşorlarından Erzurum Gümrüğü emini Esad Ağa			5.000
27	Filibe metropolidi			2.750
28	Françala dükkânı kirası	Arnabud karyesinde		700
29	Füruht olunan çuka bahasından	Galata'da handa	çuka bahası	644
30	Füruht olunan pirinç			6.450,50
31	Füruht olunan saksonya bahası	Galata'da handa	saksonya bahası	778
32	Hazine-i Hümayun kethüdası Hafız Mehmed Ağa		mücevher bedeli	21.652,50
33	Halil Ağa		füruht olunan tuğla bahasından	4.333,50
34	Harman kirası (kimin olduğu belirsiz)	Hasköy'de Halicioğlu'nda	harman kirası	460
35	Harman kirası (kimin olduğu belirsiz)	Karaağaç'da ve Hasköy'de	harman kirası	700
36	Hazine kethüdası başbaltacı			1.440
37	Hazinedar Ağa			4.000
38	Hazineli Feyzullah Ağa			213,5
39	Hazineli Mustafa Ağa			967
40	Tüfenkçibaşı-i sabık Hüseyin Bey			4.273
41	İbrail metropolidi			500
42	İngiltere bazerganı			22.500
43	İskerlet zimmi		pesend akçesi	9.000
44	İsmail Paşa			8.500
45	Darbhane-i Amire sarrafı ve ortağı İstefan			8.912,50
46	Kamburoğlu meyhanecisi Şişman Kostandin ve zevcesi halike Mariyore	Fener	dükkan kirası ve diğer	1.980
47	Prusya tercümanı Kanorta veled-i Yako	Büyükdere	istiğlâl	16.636
48	Kasap Luka	Tophane	gayr-i ez teslimat kalan zimmet	1.911,50
49	Kayıkçı Manol	Tarabyalı		200
50	Kayseri metropolidi			1.000
51	Sabık Haremyn muhasebecisi Kenan Efendi		deyn	7.713
52	Keresteci Hristo Dolo ve şeriki Agusti	Yeniköy		2.500
53	Keşişheneden			1.500
54	Kıbrıs piskoposlarından/metropolidlerinden			40.000
55	Kızıl zimmi	Karaağaç	nısf harman kirası	100
56	Kömürücü Abdurrahman ve şeriki Yorgaki zimmi	Cebeali İskelesinde		1.500
57	Kömürücü Yorgi	İne Ada	sefine için	2.400
58	Küçük (Cüce) Abdullah Ağa			5.500
59	Lala Memiş Ağa			250
60	Manol veled-i Hristo Foros	Tarabya karyesinde	ba temessük	200
61	Mardiros (Uzun) zimmi	Karaağaç	nısf harman kirası	50
62	Hazine kethüdası ağanın çukacısı Markor			600
63	Esbak bostancılar odabaşısı Mehmed Ağa			3.744
64	Sadr-ı esbak Halil Hamid Paşa'nın mahdumu müderrisin-i kiramdan Mehmed Arif Beyefendi ile hemşireleri			30.341
65	Menlik metropolidi			1.000
66	Mihayl zimmi	Balkapanı		3.000
67	Hassa çakırcıbaşısı Muhammed (Mehmed) Emin Ağa			18.280,50
68	Nakşapare metropolidi			1.000
69	Nısf hamam icaresi	Karaağaç		175
70	Nuhascı Yahudi			28.618
71	Veznedarbaşı Osman Ağa			21.500
72	Sabık muhasebe-i evvel Raif Ali Efendi		deyn	8.519
73	Rodoslu Ahmed Ağa			350
74	Sabık Eflak beyi Mihail			1.000
75	Said Bey (Ağayandan)			4.517,50
76	Samako metropolidi			1.000
77	Sarraf Borinho			1.300
78	Sarraf Ohan			241,5
79	Sarraf Yorgaki veled-i Luka (Yorgaki veled-i Kokas) (Kaynı ve ortağı, oğlu İstavrakı'nın de ortağı)		sermaye ve faizden akçe, malı şirketten	93.000
80	Selanik metropolidi			1.000
81	Reissülküttap-ı sabık Seyyid Feyzullah Efendi	Mısır		56.062
82	Silahdar Ağa			6.887
83	Simonet manastırı	Aynoroz Ceziresi	Siroz'da kain çiftlik mahsulatından	6.500
84	Sonori zimmi	Taşlı Burun	harman kirası	400
85	Harem-i hümayun ağalarından Şakir Ağa			250
86	Tarıca nasraniye	Arnabud Köy ve Yeniköy	bir bab menzil ve bozahane istiğlâli	1.000
87	Kalas gümrükçüsü Todori Karakasna ve şeriki Nikola Cigara (ortakları)	Kalas	sermaye akçesinden	100.000
88	Tuğlacı Yanaki veled-i Yorgi (tuğla satışı için görevlendirdiği vekili)	Karaağaç ve Hasköy	tuğla harmanlarından sermaye akçesi	28.000
89	Yağcı Esnafı		ba temessük deyni	5.000
90	Yahudi Salina oğlu		nühas bahası	28.618
91	Yanaki zimmi	Galata'da Havyarcı Hanı'nda		1.600
92	Yenişehir metropolidi			3.000
93	Bedros'un akrabasından Yorgaki zimmi (ticaretle meşgul)	Eflak Canibinde		16.000
94	Saray-ı Hümayun kalfası Yorgi Kalfa			1.000
	Toplam			1.041.234

Bedros'un alacaklı olduğu kişilere ve borç miktarlarına biraz daha yakından bakacak olursak, ortakları ve ortaklarında bulunan sermaye akçeleri ilk etapta dikkat çeker. Bu minvalde Bedros'un, sarraf Abraham'da 197.000 kuruş⁶⁷³, kayını ve aynı zamanda oğlu İstavraki'nin de ortağı sarraf Yorgaki'de 93.000 kuruş⁶⁷⁴, oğlu Dimitraki'de 10.000 kuruş⁶⁷⁵, Tuna'da bulunan iki adet gemiden Todori Karakasna ve Nikola'da 100.000 kuruş⁶⁷⁶, tuğla üretimi yapılan harmanlardan Yanaki veled-i Yorgi'de 28.000 kuruş⁶⁷⁷ alacağı vardır. Uzun yıllar ortağı olan sarraf İstefan'dan ise, sermaye akçesinden ziyade, bazı hesaplardan 8.912,5 kuruşluk bir alacağı söz konusudur.⁶⁷⁸

Bedros'un bir sarraf olarak ortaklıklar kurması ve bu bağlamda sermaye akçeleri vermiş olması çok normaldir. Çünkü kendisi, daha önce de vurguladığımız üzere, 18. yüzyılda Osmanlı maliyesinin önemli kurumlarından biri olan Darbhâne-i Âmire'yi finanse etmektedir. Dolayısıyla imparatorluk için bir nevi sübvansiyon görevi gören bu kurumu finanse etmek kolay olmasa gerektir. Ayrıca o, çevresinde kredi kaynağı olarak tanınan biridir. Bu açıdan hem servetini değerlendirme hem de daha fazla para kazanma noktasında bu tür sermaye yatırımları yapması ve gemi işletmeciliği, tuğlacılık gibi alternatif ticari işlerle de ilgilenmesi doğaldır. Aynı zamanda bu, onun, çok yönlü ve geniş bir ticari perspektife sahip olduğunun da göstergesidir.

Ortaklarındaki sermaye akçeleri dışında ise Bedros'un, İsmail Paşa (8.500 kuruş)⁶⁷⁹, İzzet Paşa'nın kayını Çelebi (37.833 kuruş)⁶⁸⁰, Halil Hamid Paşa'nın oğlu Mehmed Arif Bey

⁶⁷³ D. 7217; MAD.d. 9718, s. 372.

⁶⁷⁴ D. 7217; AE.SABH.I. 29/2244; MAD.d. 9718, s. 371, 372.

⁶⁷⁵ D.BŞM.d. 5401; D.BŞM. 6806/112; MAD.d. 9718, s. 371; MAD.d. 9746, s. 171.

⁶⁷⁶ C.ADL. 78/4664. Todori ve ortağı Nikola Bedros'la bir bağları olmadığını iddia etmiş ve yüz bin kuruşluk bu borcun silinmesini talep etmişlerdir.

⁶⁷⁷ AE.SABH.I. 36/2684; MAD.d. 9719, s. 4.

⁶⁷⁸ D. 7217; MAD.d. 9718, s. 372.

⁶⁷⁹ D. 7217.

⁶⁸⁰ MAD.d. 9718, s. 372. Bir başka belgede Bedros'un alacaklı olduğu kişiler arasında İzzet Paşa kayını Elhac İsmail Ağa da gösterilmektedir. Ancak İsmail Ağa'nın Bedros'a ne kadar borçlu olduğunu bilinmemektedir. Bkz.: MAD.d. 9746, s. 131.

ve kızı (30.341 kuruş)⁶⁸¹, reisülküttap Seyyid Feyzullah Efendi (56.062 kuruş)⁶⁸², sabık Eflak voyvodası Mihail (1.000 kuruş)⁶⁸³ gibi yüksek rütbeli devlet adamlarıyla, onların yakınlarından da alacağı vardır. Bunlara, birçok Enderun ağası (73.923 kuruş)⁶⁸⁴, Keban madeni emini Elhac Yusuf Ağa (5.000 kuruş)⁶⁸⁵, Erzurum gümrüğü emini Esad Ağa (5.000 kuruş)⁶⁸⁶, sabık Haremeyn muhasebecisi Kenan Efendi (7.713 kuruş)⁶⁸⁷, Balyabadra kocabaşları (3.000 kuruş)⁶⁸⁸ gibi bürokrasinin farklı katmanlarına mensup yönetici elitler de eklenir. Ayrıca darphane için çalışan ifrazcı ve kalcılarla⁶⁸⁹ birlikte, çeşitli kentlerin metropolitleri, manastır ve keşişhane görevlileri⁶⁹⁰, sarraflar, tüccarlar, bazerganlar, tercümanlar ile cerrah, keresteci, havyarcı, meyhaneci, bakkal, kasap, kömürcü, tuğlacı, ekmekçi, yağcı, kayıkçı vesaireyi kapsayan, toplumun değişik kesimlerine mensup kişiler⁶⁹¹ de Bedros'a borcu olanlar listesinde yerini alır.

Görüldüğü üzere Bedros'a borçlu olanlar, yönetici elitlerden çeşitli esnaf gruplarına kozmopolit bir portföy oluşturmaktadır. Bu kozmopolit portföyün nasıl oluştuğu konusunda kesin bir şey söylemek zor olsa da, Bedros'un devletle çalışıyor olmasının bundaki payının altını çizmek gerekir. Çünkü listede, bürokrasinin farklı katmanlarına mensup çok sayıda yönetici elitin yanı sıra, darphane için çalışan ifrazcı ve kalcılar bulunmaktadır. Bunlar haricindeki diğer borçlular ise, daha çok, satış, kira vb. nedenlerden dolayı Bedros'la bir şekilde ilişki kurmuş kişilerdir.

⁶⁸¹ *MAD.d. 9742*, s. 140.

⁶⁸² *C.ML. 720/29463*.

⁶⁸³ Bu meblağ haricinde Eflak tarafından gelen 3.000 kuruşluk bir de poliçe bulunmaktadır. Bkz.: *MAD.d. 9718*, s. 371, 372.

⁶⁸⁴ Bu ağaların isimleri ve aldıkları miktarlarla ilgili bkz.: *T SMA.E. 740/16=325/23*; *MAD.d. 9718*, s. 374.

⁶⁸⁵ *MAD.d. 9718*, s. 372.

⁶⁸⁶ *MAD.d. 9742*, s. 85.

⁶⁸⁷ *MAD.d. 9718*, s. 373.

⁶⁸⁸ *MAD.d. 9718*, s. 372.

⁶⁸⁹ Düzoğulları'nın 76.743,5 kuruş ve kalcıbaşı Sorpe'nin 3.691,5 kuruş borcu vardır. *MAD.d. 9718*, s. 372, 374. Darphane ifrazcıbaşılığı ve kalcıbaşılığı ile Düzoğulları hakkında ayrıca bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, *...Darbhâne-i Âmire*, s. 52-59; F. N. Aysan, *...Düzoğulları*.

⁶⁹⁰ Bedros'un, Filibe, Selanik, Kıbrıs, İbrail, Kayseri, Menlik, Ahyolu, Yenişehir, Samako, Nakşapare gibi birçok yerin piskopos ve metropolitleri ile Simonet Manastırı ve keşişhane görevlilerinden toplam 62.400 kuruşluk alacağı vardır. Bkz.: *D.BŞM. 6808/92*; *D.BŞM.d. 5401*.

⁶⁹¹ Bu kişiler ve aldıkları borçlarla ilgili bkz.: *MAD.d. 9718*, s. 370-374; *D.BŞM.d. 5401*; *D.BŞM. 6806/112*; *HH.d. 14089, 14090* vd.

Bedros'un alacaklarının bir kısmı, özellikle de metropolitler ile yağcı esnafından olanlar⁶⁹², kendisiyle birlikte, eşi, kızları ve zaten ortakları bulunan oğulları üzerine kaydedilmiştir. Bu da onların bir aile şirketi gibi çalıştığı izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca eşi ve kızlarının borç-alacak ilişkisine girmiş olması, onların, hem ekonomik alanda aktif rol oynadıklarının hem de toplumda görünür olduklarının açık göstergesidir. İlâveten, her ne kadar Bedros'un alacaklarının içinde satış, kira vb. gelirler yer alsada, onun, sarraflığın gereği olarak, borç-alacak ilişkisine girdiği ve kredi mekanizmasını işlettiği çok açıktır. Dolayısıyla bu mekanizmanın, Bedros'un mal varlığının oluşumundaki katkısı da ortadadır.

3.1.3.3. Gayrimenkuller

Bedros'un gayrimenkullerinin başında, ilk etapta, aile hayatını sürdürdüğü, gündelik yaşam mekanları olan Fener'deki hane ile Tarabya'daki yalı gelmektedir.⁶⁹³ Onun hayatının merkezindeki bu iki mekânın, Bedros'a ailesinden mi miras kaldığı, yoksa kendisinin mi satın aldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak bu mülkler belgelerde “... *Fenârkapusu hâricinde kâ'in büyût-ı 'adîde ve mâ-i cârî vesâ'ireyi müstemil bir bâb hânesi ve karşusunda olan ahuru ...*” ile “... *Tarabya'da vâkı' büyût-ı 'adîde ve hamam ve bağçe ve havuz-ı müte'addide ve mâ-i câri ve kârgîr mehâzin vesâ'ire(yi) muhtevi ...*”⁶⁹⁴ şeklinde tarif edilmektedir.

Ölümünün ardından Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'ye geçen bu iki mülk⁶⁹⁵, Bedros'un çocuklarına göre Mavroyani tarafından zorla zapt edilmiştir. Ancak belgelerde, çocuklarının bu iddiasına karşılık olarak, Nikola Mavroyani'nin diğer Fenerli beyler gibi Fener ve Boğaziçi'nde bir mülkü olmadığından, Tarabya'daki yalı ile Fener'deki hanenin kendisine bağışlandığı yazılıdır.⁶⁹⁶ Bir başka belgede ise yalı ve

⁶⁹² *D.BŞM. 6808/92; D.BŞM.d. 5401; MAD.d. 9718*, s. 371.

⁶⁹³ Bedros'un gayrimenkulleri ile ilgili bkz.: *D.BŞM. 6806/112; D.BŞM.MHF. 60/32; D.BŞM.d. 5401; AE.SABH.I. 29/2244; C.DRB. 25/1213; D. 7217; HH.d. 14090; MAD.d. 9718*, s. 376-379 vd.

⁶⁹⁴ *MAD.d. 9742*, s. 71.

⁶⁹⁵ Nikola Mavroyani'nin ölümünün ardından çocuklarına sadece Fener'deki ev geri iade olunmuş, Tarabya'daki yalının ise tekrar satışı uygun görülmüştür. Bkz.: *HAT. 1393/55683; C.ML. 59/2679; D.BŞM.MHF. 90/81; MAD.d. 9745*, s. 21.

⁶⁹⁶ *AE.SABH.I. 370/25869; MAD.d. 9742*, s. 71. C. Neumann, Mavroyani'nin Tarabya'daki yalını hamisi Gazi Hasan Paşa maiyetinde tercüman olarak çalışırken aldığını belirtmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 31.

hanenin, Eflak voyvodasına 250 kese, yani 125 bin kuruşa satıldığı belirtilmektedir.⁶⁹⁷ Fakat satış listesinde sadece Tarabya'daki yalıdan elde edilen 10 bin kuruş⁶⁹⁸ kaydedilmiştir. Dolayısıyla ortada bir muğlaklık söz konusudur. Bu muğlaklığı 12 Ocak 1787 (22 RA 1201) tarihli kayıttan yola çıkarak gidermek mümkündür.⁶⁹⁹

Belgeye göre; Bedros'un haneleri Nikola Mavroyani'ye bağışlanmıştır. Ancak buna karşılık Mavroyani, hazineye 125 bin kuruş vermeyi taahhüt etmiş ve bu borcu da farklı tarihlerde üç taksit halinde ödemiştir.⁷⁰⁰ Dolayısıyla Bedros'un çocuklarının belirttiği gibi, ortada bir zorla zapt ediş yoktur. Fakat satış listesinde neden sadece Tarabya'daki yalı için 10 bin kuruşluk meblağın gösterildiği meçhuldür. Bunu bir tür ön ödeme olarak kabul etmek akla yatkın gelmekle birlikte, yine de tartışmaya açık bir konudur.

Eflak voyvodasına layık bir değerde olan bu mülklerin, özellikle de Fener'deki hanenin, tam olarak nasıl bir mimariye sahip olduğu, dönemin barınma ve yaşam kültürünü⁷⁰¹ ne doğrultuda yansıtıp yansıtmadığı konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Bir tarafını “sâhil-i bahr” ve bir tarafını da “tarîk-i ‘âmm”ın çevrelediği

⁶⁹⁷ C.ML. 59/2679; D.BŞM. 7303/93; MAD.d. 9718, s. 377; MAD.d. 9745, s. 21. Jamgoçyan, Bedros'un katlinden yararlanan tek kişinin Mavroyani olduğunu belirtmekte ve Mavroyani'nin Valide Han'daki Ermeni sarraflardan ve Rumlardan borç alarak 250.000 kuruşa Bedros'un Tarabya ve Fener'deki konaklarını satın aldığını ve kendisine borç vermeyi reddedenleri de “sultana hainlikle” itham ettiğini belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78. Bu 125 bin kuruş tartışmalı olduğu ve satış listesinde yer almadığı için, mülklerin satışından elde edilen gelire eklenmemiştir.

⁶⁹⁸ D.BŞM. 6806/112 (28 B 1200/27 Mayıs 1786).

⁶⁹⁹ “*Darbhâne-i ‘Âmire sarrafi maktûl Bedros'un hâneleri ... hâlen Eflak voyvodası Nikolaki Mavroyani voyvodaya ihsân-ı hümâyûn buyurulmağın mukâbele-i voyvoda-i mûmâ ileyhin cânib-i Darbhâne-i ‘Âmire'ye bâ temessük iltizâm-ı deyn eylediği ... yüz yirmi beş bin guruş tevârîh-i mezkûrelerde mûmâ ileyhim yedleriyle tamâmen Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne tamâmen edâ ve teslim eylediğini müş'îr ...*” Bkz.: MAD.d. 9718, s. 379.

⁷⁰⁰ 5 Eylül 1786 (11 ZA 1200), 1 Aralık 1786 (9 S 1201) ve 10 Ocak 1787 (20 RA 1201) Bkz.: D.BŞM. 6868/111; MAD.d. 9718, s. 379. Y. Cezar, mülklerin, Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'ye ihsan-ı hümâyûn olarak verildiğini belirtmekle birlikte, yine aynı kayıttan yola çıkarak, yapılan 125 bin kuruşluk ödemenin, Mavroyani'nin darphaneye ait bir borcunun karşılığı olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: Y. Cezar, “...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, s. 193.

⁷⁰¹ 18. yüzyılda İstanbul'daki barınma ve yaşam kültürü hakkında bkz.: Tülay Artan, *Architecture as a Theatre of Life: Profil of the Eighteenth Century Bosphorus*, Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988; S. Hamadeh, *Şehr-i Sefa...*; Hatice Gökçen Özkaya, *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011; Şükriye Pınar Özyalvaç, *İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

bu yapı, diğer taraflardan, “Tarşınca binti Nikolaki” ile “Zoli binti Hazemez” menzilleriyle sınırdır. Yukarıda da değinildiği gibi Fener’deki hane; belgelerde, 1 ahır ve 1 akarsuyu bulunan tek bab bir yapı şeklinde tarif edilmekte, buna karşılık tahrir listesinde evde mevcut oda veya oda benzeri alanlarla ilgili bir bilgi verilmemektedir.⁷⁰² Yine de Haliç’e nazır olmasının ötesinde, dahilinde bir ahır ile İstanbul konutlarında çok nadir rastlanılan ve genellikle toplumsal tabakanın üst katmanlarındaki kişilerin hanelerinde görülen bir su sisteminin yer alması⁷⁰³, Fener'deki hanenin yapısal anlamda bir nebze de olsa lüks ve konfor normları taşıdığına açık göstergesidir.

Tablo 4: Bedros’un Gayrimenkulleri

Mülkün cinsi	Adet	Bulunduğu Yer
Arsa	1	Sultân Bayezid Hân Evkâfî’ndan bir tarafı leb-i deryâ olarak ‘arsa h. 2576
Arsa-i hâliyye	1	Yeniköy’de
Arsa-i hâliyye	1	Fener Kapısı hâricinde bir tarafı bakkal dükkânı ve bir tarafı leb-i deryâ
Arsa-i hâliyye	1	Fener Kapısı dâhilinde defterdâr-ı sâbık Hacı İbrahim Efendi’nin Vakfî’ndan
Arsa-i hâliyye	1	Tevkî’i Cafer Mahallesi’nde Yorgaki isminde mutasarrıf olduğu
Bağ (Alişan bağı) ve bağçe ve tarla ve oda yeri ve bir câri avazma ve göl ve üç yüz ağaçlı bağçenin nisf hisse gediği	1	Sa’dâbâd ve Mirâhûr Köşkü karşısında
Bağ (Yenidünya bağı demekle ma’rûf bağ suyu ile ma’an)	1	Yeniköy’de (Yanaki veled-i Yorgi üzerinde muvâza’aten)
Bağ mülk (Havuzlu bağçe demekle ma’rûf hadîka kurbunda)	1	Yeniköy’de (Sağol isminde)
Dolu yeri	1	Yeniköy’de
Dolu yeri	1	Tarabya’da câmi’-i şerif pişgâhında karye-i mezbûr hudûdunda inhası mahalline karib Arveş Panayot bağı demekle ma’rûf bağın pişgâhına varınca dolu yeri ta’bir olunur mahal
Dükkân (Babuşcu)	1	Hasköy’de
Dükkân (Bakal bir bab)	1	İstanbul’da Fener Kapısı hâricinde
Dükkân (Bakal)	1	Hasköy’de
Dükkân (Bakal)	1	Fener’de
Dükkân (Balıkçı, Etmekçi, Kassab ve Manav dükkânları hissesi 9 akça itibariyle)		Fener Kapısı hâricinde
Dükkân (Balıkçı)	1	Fener’de
Dükkân (Berber)	1	Hasköy’de
Dükkân (Çubukçu)	1	Hasköy’de
Dükkân (Derzi)	1	Hasköy’de
Dükkân (Doğramacı)	1	Bağçe kapusu iç tarafında
Dükkân (Duhani)	1	Hasköy’de
Dükkân (Duhani)		Halıcıoğlu İskelesi’nde
Dükkân (Eskici)	1	Hasköy’de
Dükkân (Etmekçi, Ekmekçi)	1	Fener’de
Dükkân (İşkembeci)	1	Hasköy’de
Dükkân (Kahve bab 1)	1	Hasköy’de
Dükkân (Kalpakçı)	1	Hasköy’de
Dükkân (Kassab)	1	Hasköy’de
Dükkân (Kürkçü dükkânı kepenk bab 1, Sepetçi dükkânı kepenk bab 1)	2	Sâbikan Haremeyn muhâsebecisi merhûm Ahmed Efendi Vakfî’ndan Cebeali kurbunda Bâb-ı Cedîd’de
Dükkân (Manav)	2	Hasköy’de
Dükkân (Sarraf gediği bâb 1) ve (Alt katta oda gediği bâb 1)	2	Vâlîde Hânî karşusunda Kebir Yeni Hân’da kâ’in
Dükkân (Sarraf sülsân hissesi)	1	Rüstem Paşa vakfından Uzunçarşu’da
Dükkân (Sofçu)	1	Hasköy’de
Dükkân (Şekerci)	1	Hasköy’de
Dükkân (Yumurtacı)	1	Hasköy’de
Dükkân (Francala fırını hissesi ve dükkân gediği)	1	Arnabud karyesinde
Dükkân (Francala dükkânı gediği ve Francala fırını rub’ hisse gediği)	1	Emirgunaoğlu’nda
Dükkân (İplikçi dükkânı gediği)	1	Çarşu’da
Dükkân (İplikçi dükkânı ile bir rub mülk hissesi)	1	(Hasköy’de) Gazzazhânedâ hariri Hacı Kostandin’in dükkân gediği ve dükkân- mezbûrun rub’ hissesi
Frenkhane nisfi	1	Karaağaç’da bostaniyan-ı hassaya bağlı

⁷⁰² MAD.d. 9742, s. 71; D. 6436.

⁷⁰³ Bununla ilgili bkz.: Uğur Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl), *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 340-341; H. G. Özkaya, *18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma...*, s. 238-247.

Fundalık arsa ve bir mikdar çayır dönüm 260		Sultân Bayezid Han Evkâfî'ndan Tarabya nâm karye hudûdu dâhilinde
Gemi (şihne sefine)	2	Tuna'da Kalas kasabasında
Gümüşçü gediği	1	Kuleli'den iştirâ
Han gediği	2	Galata'da voyvoda ağaya karib
Han mülkünden şehriye 5 guruş hisse		Galata'da Havvarcı Hanı mülkünden
Han (nisf) ve arsa	1	İzmir'de Dârû's-sa'âde ağası Hacı Beşir Ağa Vakfî'ndan
Hane	1	Yeniköy'de Dimitraki'nin
Hane	1	Büyükdere'de (Murad Molla'nın Kanorta'ya verilen bedel-i istiğlâli)
Hane (bir taraftan Yorgaki menzili ve leb-i deryâ olarak mutasarrıf olduğu bir mikdar kurulmuş binâ ile ittisâlinde 'arsa-i hâliyye)	1	Tarabya'da hâlen Eflak voyvodası Nikola Bey'in hânesi
Hane (büyüt-ı 'adide ve mâ-i câri vesâ'ireyi müstemil bir bâb hânesi ve karşusunda olan ahuru)	1	Fenerkapusu hâricinde kâ'in (Eflak voyvodasına verilen)
Hane (nisf)	1	Hasköy'de
Hane bab 1	1	Defterdâr-ı sâbık El-hâc İbrahim Efendi Vakfî'ndan Fenerkapusu dâhilinde (Yorgaki zimminin)
Hane bab 1, tahtında keresteci dükkânı bab 1, bakkal dükkânı bab 1, şerbethane bab 1		Kenan Ağa Vakfî'ndan Galata'ya muzâfa Nikola Mahallesi'nde
Hane ve tahtında bozahane		Yeniköy'de Tarsınca nasraniyenin ber vech-i istiğlâl
Harman (tuğla harmanı mülkü)	3	Hasköy'de
Harman (3 firunlu tuğla harmanların mülkü)	1	Taşlı Burun'da ve Karaağaç'da
Harman 1, Hamam 1, Bostan 4 mülkü		Kırkağaç'tan Karaağaç'a varınca
Harman (tuğla harmanı mülkü ve gediği)		Hasköy'de Halıcıoğlu'nda (Küçük Yanaki dimekle ma'rûf)
İskemle (biner kuruş ve daha ziyade baha ile alınur satılır)	1	Patrikhane Kilisesi'nde
İskemle (biner kuruş ve daha ziyade baha ile alınur satılır)	1	Kanlı Kilise'de
İskemle (biner kuruş ve daha ziyade baha ile alınur satılır)	1	Balat haricinde kilise derununda
İskemle (biner kuruş ve daha ziyade baha ile alınur satılır)	2	Tarabya'da kilise derununda
Kalhane'nin mülk hissesinden senevi 24 guruş hisse		Hasköy'de
Kiremidhane bab 1, yalı yeri bab 4, dükkân yeri arsası		Gazi Ali Paşa Vakfî'ndan Hasköy'de
Mahzen (Yüncü ve İplikçi mahzenlerinin sülüs hissesi)		Galata'da Karaköy kapusu dâhilinde Sofu Mehmed Paşa Vakfî'ndan Yeni Han'da cânib-i yesârda vâkı' evvelki ve ikinci mahzenlerde
Mahzen gediği	1	Bağçe Kapusu'nda Yeni İmâret kurbunda
Menzil	1	Galata'da Mumhane kurbunda
Menzil (bir bab menzil, tahtında bir bab yağhane ve kayikhane)		Yeniköy'de Aya Yorgi mahallesinde kızı Varvara üzerinde
Menzil (derununda kargir mahzenleri muhtevi hane)	1	Tevkî-i Paşa Mahallesi'nde Kanlı Kilise Vakfî'ndan 2.200 zira' arsa üzerinde
Menzil bir bab	1	İstanbul'da Tevkî-i Cafer Ağa Mahallesi'nde Marina nasraniye üzerinde olmak üzere
Menzil (Hane) bir bab	1	Şehir Emîni sâbık Hacı Mustafa Efendi Vakfî'ndan Tatavla'da
Menzil bir bab	1	Galata'da Kireç Kapısı dâhilinde Sultân Bâyezid Mahallesi'nde vâkı'
Menzil mülk	1	İstinye'de
Menzil mülk	1	Tarabya'da Kosta veled-i Dimo üzerinde
Menzil ve bağ		Siroz metropolidiyle validesinin Tarabya'da vâkı'
Oda bir bab	1	Vâlîde Hanı karşusunda Küçük Yeni Han'da Haleb kapukethüdâsi Mehmed Ağa'nın odası ittisâlinde
Oda bir bab	1	Galata'da Çorbacı Hanı'nda
Oda gediği bir bab	1	Valide Hanı karşısında Küçük Yeni Han'da üst katta
Sivriada mülkü	1	Sivriada'da deryadan midye ve istiridye ihrâci için dolu yeri
Şerbethane (koltuk-ı şerbethane)	2	Hasköy'de
Şerbethane gediği (Birketoğlu şerbethanesi)	1	Balat haricinde
Yahudhâne		El-hâc Hadice Vakfî'ndan Hasköy'de
Yahudhânenin bir bâb nisf hissesi üç sehim itibariyle iki hissesi ve tahtında kain şerbethane (Kalcı Yako meyhanesinin rub' mülk hissesi) ile bakkal dükkânının gedik hisseleri		Balat taşrasında Dibek (Dik) nâm mahalde

Tablo 5: Bedros'un Satılan Mülkleri⁷⁰⁴

Mülkün Cinsi	Bulunduğu Yer	Satış Miktarı (Kuruş)	Alan Kişi
Dolu yeri	Sivriada	320	Yorgaki veled-i Yani
Menzil bâb 1	Tatavla	505	İstefan veled-i Mikna
Françalacı gediği	Arnavud Köyü	5.150	Fati nasraniye
Françalacı gediği rub' ve hisse-i rub' dükkân	Emîrgünoğlu	2.000	Yani ve şeriki Kostanz veled-i Yani
Şerbethâne bâb 2 dükkân bâb 15	Hasköy'de Salhâne İskelesi'nde	7.700	Aleksî veled-i Moso ve Yorgî veled-i Dimitri ve Tanaş veled-i Köseoğlu Vasil
'Arsa-i hâliye d. 50	Kilise ittisâlinde	420	Keresteci Nikola
Harman yeri ve gediği	Hasköy'de Halıcıoğlu'nda	7.000	Ogolo zimmi
Kalhânenin hisse senevî guruş 24	Hasköy'de Kalhâne'de	370	Kalcı Yako ve Salamon
Nisf hammâm ve harman ve bostan mülkü	Karaağaç'dan Kırkağaç'a varınca	6.000	Emine binti Elhac Mustafa
Baş harman gediği	Karaağaç bağçesi ittisâlinde	1.610	Halil Ağa ve Ahmed Ağa
Alişân bağının nisf gediği	Mirahur Köşkü karşısında	305	Emetullah binti el-hâc Mustafa
Harman mülkü	Taşlıburun	3.000	Seyyid Hasan Ağa
Yenidünya bağı mülkü	Yeniköy'de	1.500	Antran veled-i Kifork
Eflak beyine verilen binâlı 'arsa	Tarabya'da	10.000	Eflak voyvodası Nikola Mavroyani
Nisf Yehudhâne ve bakkâl ve şerbethâne hisseleri	Balat'da	1.200	Bostancı İbrahim bin Süleyman
Birketoğlu şerbethanesi gediği	Balat haricinde	2.500	Kosta veled-i Aleksan

⁷⁰⁴ D.BŞM. 6806/112. Bu mülkler haricinde Apikoğlu Petraki'ye 5.500 kuruşa satılan bir dağ da vardır. Mavroyani'ye satılan sahilhane müstemilatına ait arsa ile tarik-i amm arasında olduğundan, bu mülke Mavroyani el koymuştur. Bu bilgi, Mavroyani'nin ölümünün ardından Apikoğlu Petraki'nin mülkün geri iadesi talebinde yer almaktadır. Bkz.: MAD.d. 9745, s. 24.

Bakkal dükkânı ve 'arsa-i hâliyye	Fener	2.100	Avanes veled-i Asvador
Balıkçı, etmekçi, kassâb ve manav dükkânları hisseleri	Fener	350	Sefer veled-i Şeyh
Bir bâb hâne	Kanlı Kilise kurbunda	7.500	Yorgaki veled-i Buçukkaş Yani
Oda gedüğü	Hân-ı Cedîd'de	1.200	Abraham veled-i Avanes
Sarraff dükkânı gedüğü	Hân-ı Cedîd kapusu ittisâlinde	1.400	Yorgi
Oda gedüğü	Küçük Hân-ı Cedîd'de	1.000	Sadrazam Yusuf Paşa'nın eşi Hanife Hanım
Sarraff dükkânı sülsân hissesi	Uzunçarşu'da	600	Maliye kalemi ketebesinden Seyyid Hafız Mehmed
Mahzen gedüğü	Bağçekapusu'nda 'imâret-i cedide muttasıl	970	İğneci Eltekli
Gazzâz dükkânı gedüğü ve rub' hissesi	Çarşuda	750	Hacı Kostanz
Bir mikdâr fundalık	Tarabya	40	Sehyoz veled-i Agob
Doluyeri	Yeniköy	50	Antrak veled-i Kifork nasraniye
Menzil ve yağhâne ve tahtında kayıkhâne	Yeniköy (Kızı Varvara sakin)	3.150	Olaf veled-i Bogos
Hâne	Büyükdere'de Murad mollânın Kanorta'da olan	8.500	Prusya Tercümanı Kanorta Yahudi
'Arsa-i hâliyye d. 144	Fenerkapusu hâricinde	250	Afram veled-i Yuan
Cevâhirci mahzenlerinden hisse	Galata'da Hân-ı Cedîd'de	1.000	Sadrazam Yusuf Paşa'nın eşi Hanife Hanım
Hân ve 'arsa nisf	İzmir'de olan	9.000	Sadrazam Yusuf Paşa'nın eşi Hanife Hanım
Sefâyin küt'a bâb 2	Tuna'da Kalas'da	12.500	Duhani Hacı Mustafa Beyoğlu Ahmed ve Dergah-ı alî kapıcıbaşlarından Kalonyalı Ahmed Ağa
Toplam		99.940	

Yapısal anlamdaki bu lüks ve konfor, C. Neumann'ın saray yavrusuna benzettiği⁷⁰⁵

“... Kalender bağçesi cânibinden duvarı hâricinde Tarsınca nâm nasraniyenin yalısıyla bir mikdâr bağçe olub yalının duvarına muttasıl hendekden zikr-i âti duvarına varınca yine Kalender (bağçesi) tarafı diğer münhal arsası ve hendek-i mezbûr nihâyeti dere olub derenin nihâyeti tarîk-i 'amma muttasıl ahşabdan bir megâlik ile mahdûd olub bir miglakın Tarabya tarafından minhası yine taraf-ı sâlisdir yine başka hendek ile mahdûd olub iş bu hendek yalının gayeti tarîk-i 'amma muttasıl olub ittisâlinde derya tarafından Kasandıra nâm nasraniye bağı ve bağın deryâ tarafından Elini (Eleni) nâm diğer nasraniye yalısı ve yine ittisâlinde muttasıl sarraf Yorgaki yalısını ve Yorgaki'ye muttasıl mîr-i mûmâ ileyhin duvardan muhât yalı arsası taraf-ı râbi'i leb-i derya ile mahdûd ...”

olan Tarabya'daki yalıda üst seviyede kendini göstermektedir.⁷⁰⁶

Boğaz'a nazır olan ve bu anlamda İstanbul'un hali vakti yerinde sakinleri arasında önemli bir toplumsal konum göstergesi sayılan bu yalı⁷⁰⁷, bahçe ve havuzun yanı sıra, yine

⁷⁰⁵ C. Neumann'a göre, muhteşem bahçeler içinde ve tam su kenarında yer alan bu yalının arsası üzerinde bugün Büyük Tarabya Oteli bulunmaktadır. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 31.

⁷⁰⁶ MAD.d. 9742, s. 71. Bu defterin başka bir sayfasında Tarabya'daki bu yalının sınırları şöyle tarif edilmektedir: “... bir tarafından hâlen Eflak voyvodası Nikola Bey'in hânesi ve bir taraftan Yorgaki menzili ve leb-i deryâ olarak mutasarrıf olduğu bir mikdâr kurulmuş binâ ile ittisâlinde 'arsa-i hâliyye ...” Bkz.: MAD.d. 9742, s. 101.

⁷⁰⁷ S. Hamadeh, Boğaz'da ya da sur içinde bireysel mülkiyetin 18. yüzyılda arttığını belirtmektedir. Ona göre Boğaz'daki bir yalı, önemli bir toplumsal konum göstergesidir. Ayrıca Hamadeh, Julia Pardoe'nun 19. yüzyılın erken dönemine ait gezi anlatısında naklettiği Düzoğlu hikayesinin, bankerlerin finansal stratejileri ve saray maiyetininkilere benzer inşaat arzuları için bir örnek olduğunu dile getirir. Hamadeh ilaveten, genişleyen saray ve yönetici sınıf seçkinlerinin, çoğalan yeni servetleri ile nüfusun büyüyen bir kesimin toplumsal statü iddialarının, bir konutun boyutu ve tefrişine harcanan para ile açık olarak gösterildiğini vurgular ve yine Pardoe'dan aktararak, Yeniköy'deki en büyük konak olan ve içini pahalı mobilyalarla donatan, Düzoğlu örneği verir. Bkz.: S. Hamadeh, *Şehr-i Sefa...*, s. 80-82.

kendine ait bir su sistemi, 2 kebir tahta ambar, hamam, kiler, 1'i yukarıda (ulya) 2 divanhane, 3 sofa ve 1'i boş, 6'sı da küçük olmak üzere 19 odanın yer aldığı çeşitli yapı bileşenlerinden oluşmaktadır.⁷⁰⁸ Her birinin ayrı bir işleve sahip olduğu bu yapı bileşenlerine⁷⁰⁹ ilave olarak, daha önce de değindiğimiz gibi, yalının bahçesine yapılmış bir de kilise vardır.⁷¹⁰

Muhtemelen ahşaptan inşa edilen yalıda, 19 oda, 3 sofa ve ayrıca 1'i yukarıda (ulya) 2 divanhane bulunması, onun çok katlı (üç-dört katlı)⁷¹¹ bir yapı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yine de kesin bir şey söylemek zordur. Çünkü gayrimüslimlerin evlerini iki kattan yüksek inşa etmeleri yasaktır. Bununla birlikte, onların yoğun yaşadığı bölgelerde üç katlı binaların çoğunlukta olduğu da bilinen bir gerçektir.⁷¹²

Bunun ötesinde Bedros'un, yasak olmasına rağmen, belgelerde

*"... bağçesi hâricinde muttasıl olarak başka duvarlar ile muhât olmak üzere şöyle bir palanka-i metîn tarh etmişki bir senede ancak vücûda gelür ve derûnu devren 120 ve 'arzen 22 ve kadden 10 zirâ' ve yekpâre kemerler ve metîn kârgîr atmalar ve mermerden terâşîde olmuş direkler ile ve kanâdîl-i kesîre vesâ'ir mâlzeme-i menhûse ve bâtûlalarıyla müzeyyen bir kilise-i bed sîmâ ..."*⁷¹³

⁷⁰⁸ MAD.d. 9742, s. 71; D. 2659.

⁷⁰⁹ Osmanlı'da konutları oluşturan yapı bileşenlerinin işlevleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Stefanos Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 306-332; H. G. Özkaya, *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma...*, s. 152-262; Ş. P. Özyalvaç, *...Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)*, s. 69-300.

⁷¹⁰ AE.SABH.I. 10/864.

⁷¹¹ H. G. Özkaya, üç ve dört katlı evlerde üst katın "ulya", orta katların "vusta", alt katın ise "süfla"; iki katlı evlerde ise üst katın "fevkani", alt katın "tahtani" olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Bkz.: H. G. Özkaya, *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma...*, s. 152.

⁷¹² T. Artan, *Architecture as a Theatre of Life...*, s. 283; S. Hamadeh, *Şehr-i Sefa...*, s. 77.

⁷¹³ Belgede ayrıca, kilisenin üç beş günde yıkılacak bir kilise olmadığı ve yıkımının en az iki hafta süreceği belirtilmiş ve bahçesinde bulunan portakal, turunç, limon, karanfil saksı ve kazanlarının bağçe-i cedîd-i hümayûna nakilleri uygun bulunmuştur. Bkz.: AE.SABH.I. 10/864. Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi'nde ise kilise şöyle tanımlanır: "... Tarabya'da olan yalısının içinde bin beşyüz zirâ' arsa üzerine müceddeden binâ ve ihdâs eylediği kenisa içinde olan ziynetlerden altı vukiyye zer-i hâlisden bir haç ve mücevher ile tezyîn ve pırlanta elmaslar ve la'l yâkût ve zümürd ile murassa' haçlar ve putlar ve envâ' türlü sîm ü zer kanâdiller ve askılar bilcümle ahz ve kenisayı hedm ..." Bkz.: Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi..., s. 142-143. Benzer bir tanım Ahmed Vasıf tarafından da yapılmaktadır: "Tarabya'da olan yalısının verâsında müceddeden kilise binâ ve derûnunu asnâm ve âvizeler ile emlâ eylediği refta refta mesmû'-ı pâdişâh-ı dil-âgâh olmağla mücerred himâyet-i dîn-i mübîn ve irâhe-i aceze ve mesâkîn niyyet-i sâdikasiyle mesfûrun izâlesine irâde-i kâtı 'a-i mülûkâne ta'alluk edüp derhâl ahz ü habsine hatt-ı hümayûn-ı mehâbet-rîz sudur ..." Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, s. 333. Bu kilise Bedros'un katlından sonra yıkılmıştır. Ruzmerre'de kilisenin yıkılışı şu şekilde anlatılmaktadır: "... Beşiktaş'daki hânesinde cedîd yapulma gümüş avizeli ve kandilli ve duvarları suretli bir kilise çıkub hedm için bostancibaşı ve mimar ağa lağımcılar ile ta'yîn olunub hedm olunurken etrâfında Depebaşı nâm mahalden vâfir Zantalı keferesi cem' olub ve lağımcıları taşılayub ve sitem ederken bostancibaşı yetişüb birkaçı tutulub mâ'adâsı firâr eylemişlerdir ..." Bkz.: Rûzmerre..., v. 19b. Jamgoçyan, bu kilisenin bir Ortodoks

şeklinde tarif edilen kiliseyi yalısının bahçesine nasıl inşa ettirdiği ve bunu devletin kontrolünden gizlemeyi nasıl başardığı merak konusudur. Bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Ancak bunu, Bedros'un devletle çalışmasının yanı sıra, yönetici elitlerle kurmuş olduğu kişisel ilişkiler dolayısıyla oluşturduğu güçlü bağlardan aldığı cesarete bağlamak gerekir.⁷¹⁴ Yine de bu, varsayımdan öte geçecek bir düşünce değildir.

Fenerli asilzadelere⁷¹⁵ benzer bir yaşam standardının göstergesi sayılabilecek Fener'deki hane ve Tarabya'daki yalı haricinde Bedros'un gündelik yaşam mekanları arasına, gününün büyük bir kısmını geçirdiği ve mesleğini icra ettiği Valide ve Yeni Han'daki sarraf dükkânı ve odalarını eklemek gerekir.⁷¹⁶ Bu gündelik yaşam mekanlarına, oğlu Dimitraki⁷¹⁷ ve kızı Varvara'nın⁷¹⁸ Yeniköy'de bulunan haneleri ile diğer oğlu Yorgaki'nin Fener'deki bir ev⁷¹⁹ ve arsası da eklenir.⁷²⁰

Tablo 4 ve 6'da da görüldüğü üzere kendisi ve ailesinin ikametgahı olan bu gündelik yaşam mekanları dışında Bedros, bir kısmını satın aldığı, bir kısmını da alacaklarına karşılık, yani “bedel-i istiğlâl”⁷²¹ olarak elde ettiği⁷²², kira getiren ve yatırım amaçlı başka

kilisesi olduğunu ve imparatorluğun Petraki'nin hatırasını silmek için kiliseyi yıktırıldığını belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 78.

⁷¹⁴ T. Blancard'ın aktardığına göre bu kilise sultanın izniyle yapılmıştır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 167.

⁷¹⁵ Fenerli asilzadeler, yoğun olarak Fener semtinde oturmakta ve Boğaziçi'nde de yalıları bulunmaktadır. Fenerli asilzadeler hakkında geniş bilgi için bkz.: Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*

⁷¹⁶ *D.BŞM. 6803/6; AE.SABH.I. 364/25417.*

⁷¹⁷ *HH.d. 14090.*

⁷¹⁸ Bedros'un kızı Varvara'nın ikamet ettiği mülkü, Yeniköy'de Aya Yorgi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mülk, bir bâb menzil ile altında yer alan bir bâb yağhâne ve kayıkhaneden ibarettir. Tablo 5'te de görüldüğü üzere Bedros'un ölümünden sonra 3.150 kuruş bahâ ile Olaf veled-i Bogos'a satılmıştır. Bkz.: *MAD. 9742*, s. 119.

⁷¹⁹ *HH.d. 14090.*

⁷²⁰ Bedros'un oğlu Yorgaki üzerine mutasarrıf olduğu 144 zirâ' arsası, Fener'de Defterdâr-ı sâbık Hacı İbrahim Efendi Vakfı'ndan Tevkî'i Cafer Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tablo 5'te de görüldüğü üzere bu arsa müzayede ile 250 kuruş bahâya Afram veled-i Yuan'a satılmıştır. Bkz.: *MAD. 9742*, s. 128.

⁷²¹ Sözlükte bir şeyin kâr ve gelirini almak manasında kullanılan istiğlâl, bir malın gelirinden faydalanmak için, onun bizzat satıcısına kiralanması suretiyle yapılan satış işlemidir. İstiğlâl ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Abdülaziz Bayındır, “Bey' Bi'l-Vefâ”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 20-22; Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 80-167.

⁷²² Bedros, sahip olduğu hane ve menzillerden bazılarını satın alırken bazılarını da “bedel-i istiğlâl” ile borcuna karşılık olarak almıştır. Örneğin, Yeniköy'deki bir bab menzil ile tahtındaki bozahane Tarsınca

gayrimenkullere de sahiptir. Sultan Bayezid Han Vakfı, Rüstem Paşa Vakfı, Sofu Mehmed Paşa Vakfı gibi vakıflara ait yerler içerisinde bulunan bu mülkler, hane ve menziller, bağ ve arsa, çok sayıda bakkal, kasap, ekmekçi, berber, manav vb. dükkân ve oda gedikleri ile han, hamam, mahzen, harman, Yahudhâne⁷²³ vesaireden oluşmaktadır. Bunlara, Patrikhane Kilisesi, ki bu kilise Aya Yorgi Rum Patrikhane Kilisesi olmalıdır, Kanlı Kilise (Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi) ve Balat ile Tarabya'daki kiliselerde bulunan, biner kuruş ve daha ziyadeye alınır-satılır iskemleler de eklenir.⁷²⁴ Ayinlerde cemaat üyelerinin oturması için kullanılan bu iskemleler, Bedros ve ailesinin, kendi toplumları içerisinde aktif rol oynama noktasında, görünürlüklerini kalıcı kılmak üzere kullandıkları bir araç olsa gerektir. Zaten sarrafların cemaatleri üzerinde söz sahibi olmak için bu tür araçlara başvurdukları bilinen bir gerçektir⁷²⁵ ve bu sadece sarraflara özgü de değildir.⁷²⁶

Çeşitlilik arz eden ve Bedros'un hayırseverliğinin yanı sıra, çok yönlü uğraşlarını da bir nebze olsa gösteren bu mülkler, genellikle sur içi ve sur dışı İstanbul'unda yer almakta, daha çok Haliç ve Boğaziçi kıyılarındaki Fener, Tarabya, Hasköy, Galata, Balat, Yeniköy, Büyükdere, Arnavutköy gibi semtlerde yoğunlaşmaktadır. Bedros'un mülklerinin bu

nasraniyeden istiglal olunmuştur. Yine Yeniköy'deki bir bab hane Dimitri Benari zimmiden istiglaldir. Bir başka istiglal yoluyla elde edilen mülk ise, Prusya tercümanı Kanorta Yahudinin 8.500 kuruşluk borcuna karşılık, Büyükdere'de bulunan bir bab menzil ile kayıkhane ve bahçedir. Alina binti Dimitri'den 5.000 kuruşluk borca karşılık aldığı Galata'da Kireçkapısı civarında bulunan bir bab mülk menzil de böyledir. Bkz.: *D.BŞM. 6807/68; MAD.d. 9742*, s. 84, 102, 146.

⁷²³ Yahudhane, Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evden oluşan yerler için kullanılan bir tabirdir. Bunlar, Yahudilerin "Avlu (Il Kurtijo)", Müslümanların "Çıfıt Hanı" olarak adlandırdıkları, genellikle fakir Yahudilerin kaldığı binalardır. Bkz.: M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, c. III, s. 601; E. Benbassa-A. Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri...*, s. 126.

⁷²⁴ *C. DRB. 25/1213; MAD. 9718*, s. 377. Başka bir kayıтта kiliseler şöyle sayılmıştır: Keşişhane, Kanlı Kilise, Aya Yani ve Tarabya Kilisesi. Bu iskemleler eşi Mariyore tarafından keşişhane fukaraları için alınmıştır. Satılan bu iskemlelerden elde edilen gelir, kiliselerde yer alan "şem'-i 'asel ve fenâr"lara sarf olduğundan, devlet tarafından bu kayıtların silinmesi uygun görülmüştür. Bkz.: *MAD. 9742*, s. 133.

⁷²⁵ E. Eldem, sarraf Yakup Hovanesyan'ın biraz nüfuz sahibi olduğu ya da büyüklük sergilediği tek yerin kendi cemaati olduğunu belirtir. Ona göre Hovanesyan'ın İstanbul Ermeni cemaati için önemli olan Kudüs kiliselerine verdiği hediyeler servetinin önemli bir kısmına mal olmuş, bununla birlikte Hovanesyan, hamisi olduğu Nalean'ın İstanbul'da bir kez daha patrik seçilmesini de kolaylaştırmıştır. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 205. Sarrafların kendi toplumları üzerindeki rolleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz.: H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 123-167; aynı yazar, "The Dual Role...", s. 171-184; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 114-135; A. Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul...*, s. 87-99.

⁷²⁶ Servetleri sayesinde kendi cemaatleri üzerinde güç ve iktidar sahibi olanlar sadece sarraflar değildir. Kürkçüler vb. zengin cemaat mensupları da bu doğrultuda hareket etmektedir. Bkz.: E. Bayraktar Tellan, "...İstanbul Kürkçüleri", s. 127-130, 132.

semtlerde yoğunlaşması, daha önce de belirttiğimiz gibi, kentin içinde var olan, temelde etnik ve dini özelliklerin belirlediği ve gayrimüslimlerin büyük oranda kenar bölgelere itildiği geleneksel yerleşim modeli tezini doğrulayan bir örnek olarak sunulabilir.⁷²⁷

Bedros'un yine İstanbul sınırları dahilinde deryadan midye ve istiridye çıkarmakta kullanılan Sivriada mülküyle⁷²⁸, ticari açıdan 17. ve 18. yüzyılın yıldızı parlayan şehri İzmir'de de⁷²⁹ nisf han gediği ve arsası⁷³⁰ vardır. Bunlar haricinde ise, daha önce de bahsettiğimiz üzere, hem ordu ve İstanbul'un iâşesi hem de imparatorluğun Orta Avrupa'yla olan ticaretinde büyük önemi bulunan Tuna'da⁷³¹, Kalas canibinde 2 adet gemisi mevcuttur. Bedros bu gemilere, oğulları Yorgaki ve Dimitraki zimmetiyle mutasarrıftır. Todori Karakasna ve Nikola ile de ortaktır.⁷³² Bedros'un ölümünden sonra bu gemiler İstanbul'a getirtilerek, Tablo 5'te de görüldüğü gibi, toplam 12.500 kuruşa duhânî Hacı Mustafa Beyoğlu Ahmed ve dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Kalonyalı Ahmed Ağa'ya satılmıştır.⁷³³

Bedros'un bu iki mühim ticaret merkezinde yatırım yapmış olmasında, imparatorluğun 18. yüzyılda Avrupa ile artan ticari ilişkilerinden pay alma düşüncesinin etki edip etmediği konusunda bir şey söylemek zor olsa da, aslında bu yatırımların, diğer yatırımlarıyla birlikte, onun, zengin olmak ve zengin kalmak noktasındaki girişimci ruhunu çok iyi yansıttığı ortadadır. Aynı zamanda bu yatırımların, Bedros için bir emniyet supabı görevi gördüğünü de belirtmek gerekir. Çünkü paraya ihtiyaç duyulan acil bir durumda onları rahatlıkla elden çıkarmak ve nakde dönüştürmek mümkündür.

⁷²⁷ Bununla ilgili dipnot 545'e bakılabilir.

⁷²⁸ Tablo 5'te de görüldüğü üzere bu mülk 320 kuruş baha ile Yorgaki veled-i Yani'ye satılmıştır. Bkz.: *MAD. 9742*, s. 119.

⁷²⁹ İzmir'in değişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 95-164; Elena Frangakis Syrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2006.

⁷³⁰ Bu mülk, Darü's-sa'âdeti'ş-şerife Ağası Beşir Ağa Vakfı'na bağlıdır. Tablo 5'te de görüldüğü üzere 9.000 kuruşa sadrazam Yusuf Paşa'nın eşi Hanife Hanım'a satılmıştır. Bkz.: *MAD. 9742*, s. 74, 84, 149.

⁷³¹ Tuna'nın hem ordu ve İstanbul'un iâşesi hem de imparatorluğun Orta Avrupa'yla olan ticaretindeki önemiyle ilgili bkz.: Fadimana Fidan, *18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İâşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars 2014.

⁷³² *C.ADL. 78/4664*.

⁷³³ *D.BŞM.6831/114; MAD. 9742*, s. 170, 172.

Tablo 6: Bedros'un Nâ-füruht Kalan Mülkleri⁷³⁴

Mülkün Cinsi	Bulunduğu Yer	Ahş miktarı (kuruş)	Kimden alındığı
Tuğla harmanı 1	Hasköy'de	6.500	
Duhâni dükkâmı 1	Halıcıoğlu İskelesi'nde		
Şerbethane gediği 1	Balat'da kain		
Harman 2 aded	Hasköy'de		
Han gediği 2	Galata'da voyvoda ağaya karib		
Frenkhâne nısfı	Bostaniyân-ı Hâssaya bağlı Karaağaç'da vâkı'	550	
İplikçi dükkâmı gediği 1	Çarşu'da	770	
Dimitraki hanesi	Yeniköy'de	1.300	
Bağ 1	Yeniköy bağlarında	2.200	
Hane bab 1	Galata'da	3.500	
Doğramacı dükkâmı 1	Bağçekapusu iç tarafında		
Menzil bâb 1 bağ kıt'a 1	Tarabya'da vâkı	40.500	Siroz metropolidi ile vâlidesinin
Menzil bâb 1	Galata'da Mumhâne kurbunda	5.000	Siroz metropolidi ile vâlidesinin
Arsa	Fener hâricinde		
Havyarcı Han'ının mülkünde beş guruşa şehriyesi	Galata'da Havyarcı Han'ının mülkünde		
Hâne nısfı	Hasköy'de	1.500	
Gümüştü gediği aded 1	Kuleli'de	500	
Menzil bâb 1	Tarabya'da		
Mülk menzil bâb 1	İstinye'de		
Mülk menzil bâb 1	Tarabya'da		Kosta veled-i Dimo üzerinde
Menzil bâb 1	İstanbul'da Tevki'i Cafer Ağa Mahallesi'nde		Sarine nasraniye üzerinde
Hâne bâb 1, tahtında keresteci dükkâmı aded 1, bakkal dükkâmı aded 1, şerbethane aded 1	Kenan Ağa Vakfı'ndan Galata'ya muzâfa Nikola Mahallesi'nde		
Yehudhâne bâb 1	El-hâce Hadice Vakfı'ndan Hasköy'de		
Kiremid hâne aded 1, yalı yeri aded 4, dükkân yeri 'arsası	Gazi Ali Paşa Vakfı'ndan Hasköy'de olan		
Küreği dükkâmı kepenk 1, Sinici dükkâmı kepenk 1	Sâbikan haremeyn muhâbecisi merhûm Ahmed Efendi Vakfı'ndan Cebe Ali kurbunda bâb-ı cedidde		
Mülk bağ kıt'a 1	Yeniköy'de Havuzlu Bağçe dimekle ma'rûf hadîka kurbunda		Magun isminde
Bağ ve bağçe ve tarla ve oda yeri ve bir çayır ve ayazma ve göl ve üç yüz ağaçlı bağçenin nısf gediği	Sadabad ve Mirâhur Köşkü karşusunda		
Küçük Yanaki dimekle ma'rûf beylik tuğlacı harmanın gediği	Hasköy'de		

Daha önce de vurguladığımız ve tabloda da görüldüğü üzere, Bedros'un sahip olduğu bu gayrimenkullerin büyük bir kısmı, muhalledatın tasfiyesine başlanmasının ardından bir ay gibi çok kısa bir süre içerisinde satılmıştır. 40 kuruştan 10 bin kuruşa varan değişik fiyat aralığında gerçekleştirilen bu satışlardan, yaklaşık 100 bin kuruşluk bir kazanç elde edilmiştir.⁷³⁵ Bazılarının satılmamasından⁷³⁶ dolayı gerçek değeri tam anlaşılmasa da, Bedros'un çok sayıda gayrimenkulünün bulunması, F. M. Göçek'in Bedros'un mülklere

⁷³⁴ AE.SABH.I. 29/2244.

⁷³⁵ Satılan mülklerle ilgili bkz.: D.BŞM. 6806/112; D.BŞM.MHF. 60/32; D.BŞM.d. 5401.

⁷³⁶ Bkz.: Tablo 6.

yatırım yapmayıp, servetini nakit para olarak tuttuğu şeklindeki yorumuna⁷³⁷ tezat oluşturmaktadır. Bu açıdan Bedros'un, Göçek'in iddiasının aksine, hem servetini değerlendirme hem de servetine servet katma noktasında ekstra bir gelir kapısı olarak gayrimenkule yatırım yaptığı çok açıktır. Mülklerin birçoğunun başkalarına kiralanmış olması ve bu kiralardan Bedros'un alacağı⁷³⁸ bulunması da bunun göstergesidir. Dolayısıyla gayrimenkullerin Bedros'un servetinin önemli bir payandasını teşkil ettiği rahatlıkla söylenebilir.

3.1.3.4. Taşınabilir Varlık Göstergeleri

Bedros'un gerek Fener'deki evinde⁷³⁹ gerekse Tarabya'daki yalısı ile Yeni Han'daki dükkân ve odasında çıkan mücevher, saat, para gibi değerli eşyalardan giyim kuşam, mutfak eşyaları ve ev döşemelerine varan taşınabilir varlık göstergeleri, iki ayrı defterde listelenmektedir.⁷⁴⁰ Çeşitlilik arz eden bu eşyalar, yukarıda da belirttiğimiz üzere, büyük oranda müzayede ile satılmış ve toplam 4.749.866 akçelik, yani 39.582,22 kuruşluk bir gelir elde edilmiştir.⁷⁴¹ Tablo 7 ve 8'de de görüldüğü üzere bu eşyaların bir kısmı eşi ve çocuklarına terk olunurken⁷⁴², bir kısmı da Tırnakçı Yalısı'na gönderilmiştir.⁷⁴³

⁷³⁷ F. M. Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi...*, s. 210. E. Özvar, temel işlevi devlet maliyesini finanse etmek olan sarrafların, sarraflık bir tür kamu hizmeti olarak değerlendirildiğinden, diğer tüccar ve esnafa oranla kendilerine tanınan nisbi yüksek kâr oranlarına sahip olmalarına rağmen, ellerinde oluşan sermaye birikimlerini diğer sektörlere yatırım olarak kaydırmalarına ciddi kısıtlamalar getirildiğini belirtmektedir. Ona göre bu kısıtlamaların başında da mülkiyet rejimi ile üretim faktörlerinin seyyaliyetinin kontrol altında tutulması politikası yatmaktadır ve dolayısıyla bu şartlar dahilinde sarraflar, elinde biriken serveti likit halinde tutmaya mecbur bırakılmıştır. Bkz. E. Özvar, "Servet ve Güvenlik...", s. 59.

⁷³⁸ *MAD. 9718*, s. 371, 372; *D.BŞM. 6806/112*; *AE.SABH.I. 29/2244*.

⁷³⁹ Bedros'un Fener'deki hanesinde çıkan ve Bahçekapı'ya naklolunan eşyalarının, oradan Bâb-ı Hümâyûn Hazînesi'ne nakli için 19 öküz arabası kullanılmıştır. Bkz.: *D.BŞM. 6797/77*.

⁷⁴⁰ Defterlerin ilkinde Fener'deki hane ve Yeni Han'daki odada bulunan eşyalar mevcuttur. Hazineye ve Tırnakçı Yalısı'na naklolunan eşyalar ile, eşi ve çocuklarına bırakılanlar da buradadır. Yine Tarabya'daki yalıda olup naklolunan eşyaları da bu defter içerisindedir. Diğer defterde ise sadece Tarabya'daki yalıda yer alanlar vardır. Bu defterlerde eşyalar kıymetleri ile birlikte değil, sadece miktar olarak kaydedilmiştir. Bkz.: *D. 6436*; *D. 2659*.

⁷⁴¹ *D. 9976*.

⁷⁴² Bedros'un eşi ve çocuklarına terk olunan eşyaları için bkz.: Tablo 7.

⁷⁴³ Tırnakçı yalısına naklolunan eşyalar için bkz.: Tablo 8.

Tablo 7: Bedros'un Ailesine Terk Olunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
Ehline terk olunan	
köhne yasdık	15
minder	3
beledi döşek	3
Büyük oğluna terk olunan	
şibak yasdık	5
makad	1
minder	4
köhne yasdık	10
makad	3
Küçük oğluna terk olunan	
köhne yasdık	4
makad	1
minder	1
Büyük kızına terk olunan	
köhne Sakızı yasdık	10
makad	3
minder	3

Tablo 8: Bedros'un Sahilhanesinde Mevcut Olup Tırnakçı Yalısı'na Naklolunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
yün memlü çit şilte	16
suzeni yasdık	24
bez üzere işleme yasdık 204 sadr 15	219
bez yüz yasdığı	14
köşe makadı	11
yün memlü çit şilte 12 Mağribi şal 4	
bez üzere işleme makad	3
yün memlü çit baş yasdığı	15
yün memlü minder	93
bez üzere işleme makad	43
Frengi ketebe mahallindedir	
sadr	13
Sakızkari yasdık 12 makad 3	
bez makad	3
portakal ve limon olur saksı	95
tımur ayaklı şamdan	2
pencere tımur	10
çit makad	5
tımur kapak	5

Bunlar haricinde bazı eşyaları defterdar efendi tarafına sevk edilirken, değerli olan bazıları da Hazîne-i Hümâyûn'a teslim olunmuştur.⁷⁴⁴

⁷⁴⁴ Defterdar efendiye ve Hazîne-i Hümâyûn'a teslim olunan eşyalar için bkz.: Tablo 9, 10, 11.

Tablo 9: Tarabya'daki Sahilhanesinde Tahrir Olunup Naklolunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet		
Sakızı yasdık	12	sandikkari çekmece	1
basma çit pencere perdesi	59	bez puşide	7
işleme bez pencere perdesi	38	kebir ayine 7 sagir 12	19
bez pencere perdesi	253	piştov kapudu çift	1
bez zar perdesi	2	zar çit perde	2
kaliçe	4	hac	2
basma çit yorgan	28	iskemle üzere samani taş	3
işleme yorgan	1	kebir şem'	3
çiçekli yorgan 3 diz 7		işleme havlu nihali	2
çekmece saati	3	Çine dülbendi top	3
dürbin	2	basma takımı mefruşat	2
duhan çubuğu (1 ...imameli, 1..imameli, 1 lacıverd imameli) 3 defa duhan çubuğu (6 ..imameli 3 kehrüba imameli) 9		bürüncük (bürümcük) cibinlik	5
beyaz bez puşide	6	suzeni bez makad	2
ihram	8	Uşaki seccade	9
bez tob	1	Banaluka sofa seccadesi	1
vüsta ayine 20 sagir 9		Frenk bezi parçası	2
şemsiyye	4	zar perdesi	1
değnek	1	Mardini kutu	1
şali köşe minderi	4	sandal top	26
zu'l-vecheyn ayine	1	Acem mendili kuşak	2
seccade	1	bez taam makremesi 6 havlu 1	
mükesserat	2	çarşab 3 ezrak 2	
kemer bend şal	1	sandal parça	1
çevre ve yağlık ve uçkur	26	bir mikdar bürüncük	
dürbin 2 kebir 1	3	kadife yasdık	24
sim kahve kaşığı 1 dibekdan 1	1	mara? parça	11
koyun saati	1	Moskov bezi tob 2	
toz kese	6	Lehkari basma parça	9
sagir tüfenk	5	meşma' parça	4
kılıç 4 gaddare 2		Morakari makad	3
piştov çift 4 tek 1		minder yüzü	1
sim tas	1	aroma olur sandık	6
sim hokka	1	aba don	10
su taşı	1	atlas üzere suzeni nihali	1
balta	1	üç haneli filinta	1
Sakızkari haşe	1	piştov çift 3,5	3,5
mumluk masur	2	maden üstüc	1
vezne	1		
şal parça	1		
revgani iskemle 1 ağaç 1	2		

Tablo 10: Bedros'un Fener'deki Hanesinde Mevcut Olup Defterdar Efendi Tarafına Naklolunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
Sakızı yasdık 10 makad 2	12
yün memlü minder	12
kaliçe	2
pencere perdesi	20
çit şilte 2 yasdık 1	3
beledi döşek	1
pirinç şem'dan	1
nühas ibrik 1 sanil? 2	1
mangal tahtası	1
Rumi kitab olur sandık 1 garar 1	
camekanda	
köhne Sakızı yasdık	11
sadr	4
mak'ad	3
çit şilte	1
perde	12
sadr yasdığı	4
kadife yasdık	12
basma çuka makad	3
bez pencere perdesi	14

sadr Sakızı	4
şibak nihali	1
kehrüba imameli haç 1 sade 1	
kadife yasdık	10
şibak nihali	1
Sakızı sadr	6
çit şilte	2
çit pencere perdesi	16
köhne kadife yasdık	14
pencere perdesi	5
Sakızı yasdık 12 makad 3 sadr 4	
çit sagir minder	13
kaliçe	1
revgani tepsi	1
şibak yasdığı	8
şibak makad	3
minder	3
köhne yasdık	7
köhne nihali	1
minder	2

Tablo 11: Bedros'un Darbhane-i Amire Emine Efendi Tarafından Hazine-i Hümayun'a Teslim Olunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
tepesi bir zümrüdlü altun kahve ibriği	1
kehribar imame	10
sim sagir gülabdan ma' buhurdan	1
basma altun kasyon saati	1
sim kuşak tek	1
hurda kırmızı yakut	8,5
yaldızlı müşebbek sim el tenevvürü	1
derunu altun saksoniye hilaldan	1
sim tabak	1
sim tatlı kaşığı	2
sim şikest şamdan ayağı	1
altun mühür	2
sim mühür	3
sim yafta	5
siyah mahfaza derununda iki taşlı yeşim tabak	1

on dokuz kırmızı yakut altı rozeli yeşim tatlı kaşığı	1
rub'iyye nısfıyye	35
zer mahbub	2
Macar altunu	1
üçlük Macar	1
findık altunu	2
ikilik findık	1
Mısır nısfıyye	2
Macar rub'iyyesi	1
tepesi saatli tombak üstüc	1
Halebi telli çınari top	2
Hindi çubuklu çınari	2
beyaz kuşak	1
destmal parça	4
kehrüba kuşak çift	1
ortası taşlıca irkan kuşak çift	1
simlice eğer	8
sagir at rahtı ma' başlık	2
çekmece saati	1

Tablo 12: Bedros'un Yeni Han'da Bulunup Yorgaki'ye Teslim Olunan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
sim devat	1
kehrüba imame	1
enfiye kutusu	1
öd kebir parça	2
kösteki elmaslı altun saat 1 bila köstek 1	2
minakari altun zarf	1
meskun kebir altun 3 ikişerlik 21	
mahub altun	145
dörtlük altun	10
Macar altunu 5, ikişerlik 3, dörderlik 8	16
mahlut altun	140
Mısır altunu 53 kebir 8, 50	111
yaldız altunu 24	24
yakut göğü bir miktar	
rub'iyye	19
memhur hakir	1
memhur altun beyaz tobra	1
memhur tobra baskılık	1
nısfıyye	1
memhulu kutu	1
beyaz akçe ba tahmin guruş	400
altun mühr	1
sim kutu	1
beyaz guruş: para olmak üzere 1.050 mahlut: 3.800	
şali top	3
sim devat	1
sim hançer	1
nısfıyye	12
diğer odada altun guruş 280+930+118+45+5+20+20 adet: 57 yaldız, 186 Macar, 43, Mısır 15 mahub, 5 rub'iyye, 1 dörderlik Macar, 4, fındık	1.423
kehrüba imame	3
taş imame	7
kemberbend şal	1
def'a han-ı mezburda diğer odada mevcud olub tahrir olunan	
şişhane ve kaval simlice tüfenk	6
nühas raht	1
simlice debus ve gaddare	1
sim kalemiye kapud çift	1
sim kabralı debusluk çift	1
sim piştov tek	1
kehrüba imameli kiras boğça?	1
çekmece saati	1
sim kabralı sandık	1
nühas fener	1
simlice kılıç	1
sim kaşık	1
ayine	2
Saksoniyye olur mahfaza	1
tehi Frengi sandık	1
sim sagir tabak	1
sim zarf 6 ma fincan 11	
altun yüzük haresi	1
maden kaşık	9
bogasi	2
gezi kaftan entari	7
şali niş	1
şali cebe	1
şali çakşır	1
çuka niş	1
çuka çakşır	1

çarşal	1
gömlek ma' don	2
timur çatal ve bıçak	20
dürbin	1
samur kafası nimten	1
kaliçe seccade	1
kırçıl beden	1
kakım tulum	3,5
sof kaplı kakım erkan	1
gezi kaplı nafe nimten	1
şal kaplı kakım serhaddi	1
çuka kaplı karsak serhadi	1
gezi kaplı kakım beden	1
şal kaplı kakım nimten	1
şal kaplı siyah tavşan nimten	1
çiçekli kaftan ma' entari	3
alaca kazak entari	2
çuka niş	4
şal kab 1 sof 1	2
gezi kaplı samur nafesi nimten	1
şal kaplı siyah tilki nafesi nimten	1
çuka taht-ı revan puşidesi	1
çuka kaplı köhne nafe nimten	1
zenne ve merdan entari	7
kadife parça	1
Sakızı zar perdesi 6 kapu 2	8
Uşakgari haşe	1
üstüfe yasdık	1
Sakızı yasdık	14
Banaluka yasdık 6 nihali 1	7
destar puşidesi	1
şeridli kadife haşe	1
edhan şişeleri sandıkça	1
şam alacası top	2
Morakari karalı kesme	4
sırma sulu haşe	1
kalebdan işleme haşe	1
sim şiş	1
gezi kürkkabı	1
timurlu nühas legen ma' ibrik 3 beyaz 1	4
çiçekli şal	1
simli üstüce	1
hırdavat bir miktar	
maden sürahi	4
altun zarf	2
Saksoniyye bardak	2
sim nargile seri	2
billur kaseler	
şişe ve bardak olur sandıkça	1
tehi ağaç çekmece	1
çit yorgan	2
çit şilte	1
kaşık olur mahfaza	1
tehi sandıkça	1

Naklolunan bu eşyalar haricinde, yukarıda Tablo 12’de de görüldüğü üzere, Bedros’un Yeni Han’daki dükkân ve odasında çıkan eşyalarına bakmak gerekir. Yorgaki’ye teslim olunan bu eşyalardan, ilk etapta, 400 guruşluk beyaz akçe, para ve mahlut olmak üzere 4.850 beyaz guruş, 1 memhur altın beyaz tobra ile yaldız, Macar, Mısır, fındık, rub’iyye, nisfiyye, dörderlik, ikişerlik, kebir, mahbub ve mahlut şeklinde kaydedilmiş toplam 813 adet çeşitli altın dikkat çeker. Bunların yanında, altın mühür ve yüzük haresi, minakari altın zarf, Morakari karalı kesme, bir miktar yakut, köstekli ve kösteksiz elmas, altın saat, kılıç, hançer, devat, piştov vb. çok sayıda sim, nühas ve demirden yapılma kıymetli eşya da vardır. Ayrıca bunlara, şal, sof ve gezi⁷⁴⁵ kaplı samur, tilki, tavşan nefesi kürkleri, şallar, Sakızı ve Saksoniyye billur bardaklar, aynalar, yastıklar, perdeler, kehribar imameler ve daha birçokları da eklenir. Bu eşyalar, büyük oranda ticari amaçlı olduklarından Bedros’un tüketim kalıbını⁷⁴⁶ resmetmekten çok uzaktır. Ancak bir sarrafın dükkân ve odasında nelere sahip olduğunu göstermek noktasında öneme haizdir.

Bedros’un Yeni Han’daki dükkân ve odasında çıkan eşyasından, dikkatimizi Fener’deki hane ve Tarabya’daki yalya çevirecek olursak; öncelikle, var olan nakit para, altın ve çeşitli değerli taşlardan yapılma mücevherler ve aksesuarlar göze çarpar. Kişisel ihtiyaç ve kullanımın ötesinde, aynı zamanda bir yatırım aracı olan bu eşyalar içerisinde, dörderlik (4), mahbub (6), yaldız (2), Macar (20), rub’ ve nisfiyye altınlar, 320 kuruş para, 305 kuruş beyaz akçe, altın, elmas, zümrüt, yakut, inci, lal ve rozeden yapılma yüzükler, bilezikler, gerdanlıklar, küpeler ve iğnelerin yanı sıra, yine bu taşlarla süslü pabuç, terlik, kuşak, fes, tarak, kutu, fanus, saat vb. bulunmaktadır.⁷⁴⁷ Bunların toplam kıymetleri hakkında bir bilgi olmasa da, satış listesinden bazılarının değerlerini öğrenmek mümkündür. Örneğin altın kuşak 31.050 akçeye alıcı bulurken, altın kutu 26.100 akçeye, altın zarf 18.000 akçeye, yakut ve elmaslıca yüzük 7.000 akçeye satılmıştır.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Gezi, sert ve hareli bir nevi ipek kumaş. Bkz.: M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, c. I, s. 664.

⁷⁴⁶ Osmanlıda tüketim ve tüketim kalıpları ile maddi kültür göstergeleri hakkında birkaç çalışma için bkz.: Donald Quataert (Edt.), *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Alfa Yay., İstanbul 2020; Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann (Edt.), *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Alfa Yay., İstanbul 2016; Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018; C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”.

⁷⁴⁷ Bu eşyalar için bkz.: Tablo 13, 14.

⁷⁴⁸ D. 9976.

Tek başına bile bir lüks ve zenginlik göstergesi olan bu kıymetli eşyalar, Bedros'un, diğer yatırım araçlarının yanında, nakit para ve mücevhere de önem verdiğinin⁷⁴⁹ açık göstergesidir. Sarraflığının da bunda etkisi muhtemeldir. Bunlardan, gerdanlık, küpe, bilezik gibi bazı ziynet eşyaları, büyük olasılıkla, Bedros'un eşine aittir. Bunun yanı sıra, yüzük, kuşak, fes vb. birtakım eşyaları da Bedros kendisi kullanmış olabilir. Ayrıca nakit paraların bir kısmının gündelik ihtiyaçların karşılanması amacıyla evde bulunması da ihtimal dahilindedir. Belki de bütün bunların ötesinde, Bedros'un, herhangi bir acil duruma karşı önlem olarak bu eşyaları evde tutmuş olması da mümkündür. Bedros'un, birikimini, kolay saklanabilen ve çok çabuk nakde çevrilebilen bu eşyalara yatırmayı tercih etmesi de olasıdır.

Para ve mücevherler haricinde ise, ikinci olarak, hem Tarabya'daki yalıda hem de Fener'deki hanede çıkan ateşli ve ateşsiz silahlar dikkat çekmektedir. Filinta ve tüfenk (12), tekli ve çiftli piştov (14), kara ve simlice kılıç (2), simlice pala (1) ve simlice baltadan (1) oluşan bu silahlar, 700 akçeyle yaklaşık 20.000 akçe arasında değişen bir fiyat aralığında satılmıştır.⁷⁵⁰ Bir kısmı simli olan bu silahlardan, bir çift piştovun Uşak yapımı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Askeri sınıf için bir tür kudret sergileme aracı olan⁷⁵¹ silahların, gayrimüslimlerin silah taşınması yasak olmasına rağmen⁷⁵², Bedros'un evinde çok sayıda bulunması ilginçtir. Bunların Bedros'a hediye edilmiş olabilecekleri ihtimal dahilindeyken, Bedros'un silah ticaretiyle ilgilenmesi de olasıdır. Çünkü Yeni Han'daki odasında da silahlar vardır. Belki de kendisi bir silah koleksiyoneridir. Ya da, yalıda ahırında bulunan karaca (1), turna (2) gibi yaban hayvanlarından yola çıkarak, onun bir av meraklısı olduğu da düşünülebilir. Yine de bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Ancak kesin olan bir şey vardır, o da, Bedros'un devletin belirlediği sınırlara riayet etmediğidir.⁷⁵³

⁷⁴⁹ G. Oğuz, ...*Edirne Örneği*, s. 107.

⁷⁵⁰ D. 9976.

⁷⁵¹ T. Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elit...", s. 311-312.

⁷⁵² M. Kenanoğlu, isyana kalkışma tehlikesi taşınmalarından dolayı gayrimüslimlere silah taşınmanın yasak olduğunu belirtmekte, ancak devlet hizmetinde olanların bundan muaf tutulduğunu dile getirmektedir. Geniş bilgi için bkz.: M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2004, s. 369-373.

⁷⁵³ E. Eldem, göze çarpmadan, süflü bir tavır takınıp, gerçek servetini ve yaptıklarını gizleyerek çatışmadan kaçınmanın gözü yükseklerde olan bir sarraf adayına hocasının öğrettiği temel ilkeler olduğunu belirtir. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 207. Bu anlamda Bedros, sınırların ötesindedir.

Dikkatimizi; silahlardan, içinde pek çok unsuru barındıran ve ince bir zevk ve beğenin ötesinde, kişinin toplumdaki statüsü, duruşu ve cinsiyetiyle ilgili önemli ipuçları sunmakla birlikte, bir iktidar işareti olarak da okunan giyim kuşam⁷⁵⁴ eşyalarına çevirirsek, ilk göze çarpan, hem ısınma işlevi gören hem de bir lüks tüketim malı olarak nitelendirilebilecek, çeşitli değerdeki kürkleri⁷⁵⁵ olacaktır. Bedros'un sahip olduğu bu kürkleri; kakım, samur, vaşak, tilki gibi değerleri yüksek kürklerdir. Genellikle şal, sof ve gezi ile kaplanmışlardır. Değişik fiyat aralığında satılan bu kürklerin en kıymetlisi, yaklaşık 52.000 akçeye alıcı bulan samur nefesi zenne kürküdür. Bedros'un eşine ait olması muhtemel olan bu kürk dışında, 46.100 akçelik, 26.000 akçelik, 23.000 akçelik başka kadın ve erkek kürkleri de mevcuttur. Ayrıca onları saklamak için kürk kapları da bulunmakta ve bu kürk kaplarının en az kürkleri kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁶

Eşiyile birlikte dış görünüşlerine önem verdiklerinin göstergesi olan bu kürkleri haricinde Bedros, yine gerek kendine gerekse ailesine ait çok sayıda zenginlik, zarafet ve gösteriş unsuru, kaftan gibi giyim kuşam eşyalarına da sahiptir. Farklı değerdeki bu giyim kuşam eşyalarının birçoğu Moskovi, Mağribi, Acem işi ürünlerdir ve içlerinden bazılarının çiçekli, telli, şeritli olduğu kayıtlıdır. Bunlara, bir kısmı Osmanlı sınırları içinde üretilmiş, bir kısmı da Avrupa ve Hindistan'dan gelmiş, Halebi, Hindi, Sakızı, Yemeni, Frengi, suzeni, çuka, kutnu, niş, ipek, kadife, basma ve bez her tür cins kumaş da eklenir. Donluk ve gömleklik olan bu kumaşlar, çoğunlukla top olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bunların, günlük kullanımdan ziyade, büyük oranda ticaret metaı olması daha olasıdır.

⁷⁵⁴ Osmanlıda giyim-kuşam ve kıyafetlerin toplum düzenindeki yeri ile ilgili birkaç çalışma için bkz.: *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K Neumann, Eren Yay., İstanbul 2004; Betül İpşirli Argit, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağlardan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. IV, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 230-263.

⁷⁵⁵ Osmanlılarda kürkçülük ve kürk kullanımıyla ilgili birkaç çalışma için bkz.: Zeki Tekin, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 644-649; Filiz Karaca, "Osmanlılar'da Kürk", *Türkoğlu Kültürü*, c. II/3, Erzurum 2009, s. 39-48; aynı yazar, "Kürk", *DİA*, c. 26, 2002, s. 568-570; Elif Bayraktar Tellan, "Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Ankara 2017, s. 115-137.

⁷⁵⁶ Kürk kaplarından biri bir entari ile birlikte yaklaşık 33.000 akçeye satılmıştır. Bkz.: D. 9976.

Bedros'un yalı ve hanesinde çıkan ev içi döşemeleri ile yatak ve hamam takımları arasında da, giyim kuşam eşyalarında olduğu gibi, Doğu-Batı ürünlerini bir arada görmek mümkündür. Örneğin bir ev için vazgeçilmez unsurlardan olan, kaliçe olarak adlandırılan halılar, seccadeler ile kilimler, Uşak ve Banaluka yapımıdır. Bunlar dışında evlerde bolca yatak, yorgan, yastık ve minderin yanı sıra, çarşaf, makrama, peşkir, havlu ve hamam takımları ile evi güneşten korumanın ötesinde, bir nevi mahremiyet unsuru sayılan kapı ve pencere perdeleri bulunmaktadır. Bir evi yaşanabilir kılan bu eşyaların birçoğu da Sakız, Halep, Kıbrıs, Mora, Leh, Frenk ve Hint işidir. Satış listesinde, 300 akçeden yaklaşık 20.000 akçeye kadar geniş bir fiyat aralığında alıcı bulmuş olan bu eşyaların bir kısmı kullanılmış iken bir kısmı da yenidir. Ayrıca bazıları da işlemedir. İlaveten yapımlarında çit, çuka vb. kumaşların kullanıldığı bu eşyaların, telli, düz, sade gibi dekoratif özellikleri de zikredilmiştir.⁷⁵⁷

Bedros'un ve ailesinin kişisel tercih ve ince zevklerini yansıtan ev içi döşemeleri ile yatak ve hamam takımlarına, dolap, sehpa, çekmece (Frenği, Uşaki), iskemle, sandalye, koltuk, sandık, sepet gibi gerek yerli gerekse Avrupalı mobilyalar da eklenir. Mobilyaları ise, dekoratif olarak, simli-simsiz küçük, orta ve büyük aynalar, asma ve çekmece saatler, aydınlatmada kullanılan billur avize, kandil ve şamdanlar, gemi tasvirlerini içeren levhalar, buhurdanlar, haçlar ve ısınma amaçlı mangallar tamamlar. Büyük bir kısmı zengin bir yaşam tarzının göstergesi olan ve aynı zamanda, lüks ve konforu da bünyesinde barındıran bu eşyalar, Bedros'un bir yandan lüks tüketim mallarına olan merakının, diğer yandan da servetini sergilemekten hoşnut olduğunun göstergesi olsa gerektir. Zaten 18. yüzyılın en çok konuşulan konusu da zenginlerin göze çarpan tüketimleridir.⁷⁵⁸ Bu anlamda Bedros bir istisna değildir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Bu eşyaların fiyat aralığı için bkz.: *D. 9976*.

⁷⁵⁸ D. Sajdi, *Şamlı Berber...*, s. 44.

⁷⁵⁹ O. Jamgoçyan, sarrafların lüksü sevdiğini ve onu teşhir etmekten hoşlandıklarını belirtmekte ve itidalli, sade bir karakter olan sarrafların bu durumunun, onların, saray, sefirler ve kent ile tanışıp bozulmasından kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Jamgoçyan'a göre sarraflar, ihtiyatsız davranarak,

Yatak ve hamam takımları ile ev döşeme unsurlarında kendini gösteren bu lüks ve konfor, Bedros'un mutfak eşyalarında da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında, çok sayıda, Saksoniye, Peçkârî, fağfur fincanlar, kaseler, tabaklar, taslar, kaşıklar, bıçaklar, çatalar, billur bardakların yanı sıra sahanlar, kepçeler, leğenler, kazanlar, kahve ibrikleri, tepsiler, tencere ve tavalar mevcuttur. Genelde herkeste bulunabilecek türde olan bu eşyalar, kişinin gelir düzeyini belirlemek noktasında yüzde yüz bir ölçüt değildir.⁷⁶⁰ Ancak Bedros'un sahip olduğu eşyaların birçoğunun ithal ve ayrıca porselen, billur ve gümüşten⁷⁶¹ yapılmış olması, onun zenginliğinin açık bir yansıması olsa gerektir.

Tablo 13: Sarraf Bedros'un Fener'deki Hanesinde Mevcut Olan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet		Adet
Kıbrısı çit yasdık ve mak'ad	16	sim sagir ayine	1
çuka parça	24	Suzeni dülbend top	4
düz kadife parça	3	yemeni	6
çiçekli top	11	işleme hamam takımı	1
çınarı ve gezi ve kutnu top	19	telli pend-i Rumi	2
telli beldar kaftan	3	pesend işleme bez top	2
çiçekli entari	1	telli üstüfe parçası	1
düz ve fitilli dülbend top	7	Acemani kuşak	4
hümayun bez top	5	Sakızı kuşak	1
sırma işleme kadife sagir haşe	1	sade beldar top	1
Moskov alacastı top	1	kalemkari çit top	1
hamam takımı boğça	1	bürüncük bez top	1
hara top	2	don ma' gömlek	37
pesend işleme şal	1	gömleklik bez top	14
işleme havlu		işleme uçkur	23
Frenk bezi top	7	işleme kolan	12
Mısıri ezrak	1	sim sagir tas	1
destar	5	altun hamail	1
çuka kontoş halı	1	işleme havlu	29
Mora ipliği bir mikdar		sim hurc	1
Frenği çekmece	1	suzeni boğça 1 Hatai 2	
sagir sandıkça ma şişe	1	kalebdan işleme boğça	3
Frenk bezi alaca perde	14	sırma işleme yağlık	3
Mağribi şal	1	işleme taam makremesi	2
leblebi peşkir ma sofa	1	Frenği keremsud top	2
beyaz bez parça	3	duhan kisesi	1
şal kaplu samur paçası nimten	1	şeridli çarşab 2 sade 1	3
gezi kaplu sincab nimten	1	taraklı zar	1
gezi kaplu samur nefesi nimten	1	sandal parça	3
sof kaplu kakım serhaddi	1	fitilli buruc top	1
tel işleme parça	1	çubuklu canfes top	2
suzeni destar puşidesi	5	kehrüba kuşak çift	1
kabaralı şerid bir mikdar		sagir sandıkça derununda sagir koyun saati	1
		beldar top	1
		Frenği alaca pesend top	2

muhteşem malikanelerde yaşıyor, ziyafetler veriyor, Avrupalıları kudurtan havai fişek gösterileri düzenliyor, kışları Hasköy, Yenikapı veya Pera'daki konaklarında altın ve gümüş işlemeli minderlerin üzerine yayılıp nargile içiyor, yazın yazlıklarında ya da Prens Adaları'ndaki yalılarının balkonlarında oturup, özel kayıklarıyla gezinti yapıyorlardı. Bu lüks içinde yaşama ve gösteriş çabası, sarrafların kıskanılıp, hor görülmelerini de beraberinde getiriyordu. Bununla birlikte sarraflar, kendi toplumlarındaki misyonlarının da farkındaydı. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 114, 120. E. Eldem'e göre, göze çarpmadan, süfli bir tavır takınıp gerçek servetini ve yaptıklarını gizlemek, gözü yükseklerde bir sarraf adayına hocasının öğrettiği temel ilkelerdir. Bkz.: E. Eldem, "İstanbul...", s. 207. Bedros'un bu ilkelere pek uymadığı açık bir şekilde ortadadır.

⁷⁶⁰ Colette Establett-Jean-Paul Pascual, "Şam'da XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kap Kacak", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 216.

⁷⁶¹ T. Artan, ev eşyaları arasında çıkan porselen, billur ve gümüş eşyaların tereke sahibinin gelir düzeyini hemen yukarı çektiğini belirtmektedir. Bkz.: T. Artan, "...Orta Halliliğin Aynası", s. 58.

bürüncük parça	1
çiçekli şal	11
çarşal	7
boğça şal	1
suzeni yüz	1
sim hamam tası	11
gömlük bez top	3
üstüfe parça 1 mai 12	
çuka parça	2
çiçekli top	1
yemeni olur boğça	1
tel işleme siyah bürüncük parça	1
beyaz çarşab	2
üstüfe zar	1
sırma işlemeli ve mitilli boğça	6
işleme taam makremesi	11
işleme çevre ve yağlık	12
işleme uçkur	13
duhan kisesi	1
şerid bir miktar	
bürüncük bir miktar	
penbe ipliği top	4
suzeni bez top	1
sim tas	2
sim nalbeki?	1
sim bendli sandıkça	1
sagır altun kutu	1
sırma bir miktar	
bağa üstüç	1
altunluca hilaldan	1
çaki	1
simlice sagır ayine	1
kıl ve yeşil kutu	2
kırmızı fes	4
çınarı top	2
tamgahane	1
çarşal	34
çiçekli şal	25
çamşevi olur boğça	1
tehi sandıkça	1
bürüncük olur sepet sandık	1
Mora ipliği tobra	1
telli bürüncük parça	3
duhan kisesi 4 saat kisesi 1 akçe kisesi 1	
işleme havi (havlu)	6
işleme çevre ve yağlık	10
işleme uçkur	13
boğçası	1
mitilli İstanbuli top	2
sandıkça derununda olan	
yakut ve roze elmas ile murassa' kuşak çift	1
elmaslı zihgir	1
elmas yüzük	3
elmaslı gerdan bend	1
elmaslı iğne	2
elmaslı bilezik çift	1
incilü tarak kise ma' tarak	1
sırma işleme boğça	2
sırma eski sofa	1
botdari top	1
çevre ve yağlık	29
boyama	3
işleme kolan	1
etrafi rub'iyyeli çevre	1
sim üstüç	1
telli kise	1
simlice tarak	1
tombak saat kösteği	1
altun pervazlı irfan soşe kuşak	1
çarşab	14
Lehkari çit top	2
döşek yüzü	2
kaba bez top	1
çit yorgan yüzü	1
bez makreme	10
Saksoniyye olur sandıkça	1
mütenevvi'a yasdık yüzü	29
çit top	5
bez top	20
ezrak	1
çiçekli top	5
şerid parça	7
yeşim ayine	1
enfiye kutusu	3
sim zarf	2
yağlık	1
işleme hamam gömleği	1
minalı altun kuşak çift	1
guruşun somya kuşak çift	1
taşlıca yeşil sırça somya kuşak çift	1
ba tahmin rub' ve para guruş	20
çuka niş	2
şali cebe	2

çevre ve yağlık	7
alaca kaftan ve entari	11
boyama ve yemeni olur boğça	1
makreme olur boğça	1
çamşevi olur boğça	1
sıralıca yasdık yüzü	1
bürüncük olur sandık	1
ağayani kusak	1
incilü papuş çift	1
çevre ve yağlık olur boğça	1
basma musamma'	5
çay takımı olur sandıkça	1
evrak olur çekmece	1
Uşak'kari muzanna' şamdan	1
sim gülebdan ma ayak ve tepsi	1
sim tas	1
Banaluka seccade	2
Saksoniyye olur sandık	1
tombak şamdan	1
sim evani olur sepet sandık 2 k. ba tahmin 40	
sagır sim ayine	1
yaldızlı legen ma ibrik	1
bürüncük olur sandık	1
sim sandıkça derununda sim zarf vesair	
derununda Saksoniyye olur sepet	1
sandık'kari gele ve maşraba	1
sim çatal kaşık ve gayri olur sandıkça	1
ipek ve bürüncük olur tobra	1
tehi sagır sandıkça	1
incilü musarrif? nimten? çift	2
incilü papuş çift 2	2
siyah sandıkça derununda mücevher kuşak çift	2
elmaslı zümrüd küpe çift	1
elmaslı çiçek	1
altun kuşak çift	2
altun kutu	2
zümrüd gerdanlık	1
habbe zümrüd küpe çift	1
elmaslıca kehrüba kuşak çift	1
elmaslı maşallah	1
altunlu incilü fes 1 kırmızı 1	
altun levha	2
altun dizili yağlık	1
altun kakma bağa kutu	1
zümrüd küpe çift	1
taşlıca lal yüzük	1
kutu derununda pakise?	
altun tarak (zarf)	1
altunlu bağa kutu	1
kehrüba kutu	3
dörderlik altun 2 guruş24	
mücevher bilezik çift	1
zümrüd kebir iğne çift	1
elmaslı avize	1
elmaslı çiçek	1
mücevher iğne	1
mücevher şems resmi	1
mücevher avize	3
mücevher zehgir	1
mücevher çiçek	1
mücevher gerdanlık	1
uşak'kari rub'iyye ba tahmin 150	
sim badiye?	1
tüğülü ve tüğsüz ihram	16
canfes nihali	1
çiçekli nihali	4
çit makad	3
Frengi alaca top	3
Mardini zar	1
kaliçe seccade	1
Sakızı zar	1
sabun sandık	2
asma çalar saat	1
çekmece saati	1
Saksoniyye olur sepet	1
sarı entari	2
sim tas	1
bağa kutu	1
sim üstüç	2
çuka niş	1
ba tahmin guruş 100	
sevgendi şerid (şerbed) bir miktar	
enfiye kutusu	3
sim kutu	1
altun pervazlı irfan kuşak 1 tek	1
etrafi rub'iyyeli çevre	1
yağlık	4
sim kabaralı sandıkça sagır	1
mücevher şems resmi	1
mücevher küpe çift	1
mücevher iğne	1
başları taşlıca altun bilezik çift	1
altun levha	1

dörtlük altun 1 guruş 12	
rub'iyye 40 guruş 40	
sim hilaldan 1	1
hurda incü bir mikdar	
beyaz akçe guruş 170	
sim kuşak tek 1	1
zehir şişeleri olur sandıkça	1
ipek sandıkçası	1
Macar altunu	2
etrafi yakutlu irfan kuşak	1
Lehkari kalebdan bir mikdar	
şerid bir mikdar	
destar	1
sim makras	1
Uşâğikari musanna' altun devat	1
sim gülubdan ma' buhurdan	1
sim zarf ma fincan	
sim kuşak çift 1 sopa 1	
sim çay ibriği ma meşin	1
yeşim tabak 1 irfan 1	
yeşim havan	1
çiçekli top	6
gezi ve çınarı	4
boğça şal	1
mahfaza derununda billur şişeler	
çevre ve yağlık ve camşevi olur boğça	1
sırma işleme boğça	1
yemeni	2
duhan kisesi	3
şal kab	1
çiçekli entari	2
çuka parça	2
kalebdan işleme boğça	4
camşevi olur boğça	2
kakım nimten	4
pehle beden	1
zerdeva paçası beden	2
kuyum beden	1
çiçekli kaftan 1 entari 1	
ağayani entari	1
çuka parça	2
Banaluka tehi yasdik	3
irfan sopa kuşak	2
sim tabak	1
guruşun sopa kuşak	1
sağır kuşak tek	1
çiçekli şal	2
şali çakşır 2 cebe 2	
çuka cebe	1
gezi kaftan	1
gezi kab	1
kemer bend şal 2 boğça 1	
çarşal	1
kaliçe seccade	1
sağır sandıkça	1
sağır sim saat	2
hırdavat ve bazı evrak olur çekmece	1
mercanlı sim nargile seri	1
sim serli nargile ma marpuç	5
tutya nargile 1 şişe 1	
maden nargile	1
Beçkari sepet	2
ayaklı billur kase	1
tombak şamdan	2
sim buhurdan	1
sim badiye ma kapak	1
sim kapaklı irkan kase	1
destar	6
düz gezi ve çubuklu	9
çevre boğça	1
çiçekli top	2
çit boğça	1
ayine	6
çarşal	6
çiçekli şal	14
düz şal top	5
boğça şal	1
şali niş 2 cebe 4	
beyaz kaftan	1
çiçekli entari	12
Halebi çınarı top	2
şali çakşır	1
çuka niş ve cebe	10
çuka parça	4
sincab nimten	2
samur nafesi nimten	1
teyyun nimten	3
kemik imameli çubuk	8
kehrüba imameli çift	4
Frengi kebir çekmece	1
altun sağır saat	1
sim devat	1
simlice bıçak	1

yün memlü Banaluka yasdik	17
Frengi münakkaş çakşır	2
plyanta yüzük 3 biri kebir	3
yakut sağır yüzük 2 gök 1	3
roze yüzük	2
zümürd yüzük	1
elmaslı mercan kabzalı bıçak 1 abanos kabzalı ma köstek 1	2
enfiye kutusu	9
sim kutu	3
dörderlik altun 1 guruş 20	
ikili Macar altunu 2 guruş 20	23
irkan kutu	1
irkan kutu derununda bir mikdar incü	
rub'iyye nisfiyye altun	23
mahbub nisfiyyesi 6 guruş 9	
beyaz guruş 35	
tombak kutu	2
üstüc	2
sim kaşık	1
hilaldan	1
sim tarak	1
sırma hurclu sebha	1
sim devat	2
billur askı takımı olur sandık	1
mercan sebha	1
simli bıçak	2
sim hamail ma' zincir	1
Mısıri sebha	1
kehrüba imameli çubuk 2 taş 1	
zincire merbut altun zenberek	1
filinta tüfenk	1
bürüncük çevre	1
bez ve bez makreme boğça	1
kafece bağa mahfaza	1
buçuk nimten	1
sim kiçe kaşı	1
rub'iyye nisfiyye ba tahmin guruş 110	1
elmaslı su	1
sim çan	1
Frengi kebir peštahta	1
meşin kese	7
gezi kablu teyyun nimten	1
gömlek	1
mücevher kopça	2
vaşak paçası nimten	1
samur paçası nimten	1
köhne nafe	2
behle buçuk	1
köhne samur kafası nimten	3
çuka cebe	1
piştov tek	1
sim hokka	1
yaldızlı sim tas	1
halebi çınarı top	19
telli üstüfefe parça	2
mitilli kadife parça	1
dürbin	1
tombak rikab çift	1
sakızı çiçekli parça	1
boğça şal	2
çarşal	3
düz ve alaca kaftan ve entari	17
çuka niş	2
bez parça	1
don gömlek	7
çuka çakşır	1
çuka cebe	1
gezi kab	2
şali parça	1
etrafi tombak yeşil sırça kuşak tek	1
sim zarf	1
kaşık	1
irkan kutu	1
hilaldan	2
duhan çubuğu kehrüba imameli 13	
kemik imameli	1
sağır çekmece saati	2
sim şamdan	1
tombak mathara	1
nühas musluk	2
edhan olur sandıkça	1
ayine	1
asma fanus	1
beyaz akçe guruş 100	
çiçekli şal	1
hara parça	1
şatranç parça	1
Saksoniyye bardak	1
simlü kaşık ve çatal olur sandıkça	1
şal kaplu elma beden 1 nimten 1	
çuka kaplu elma beden	1
gezi kaplu vaşak nimten	2

siyah tilki nimten	1
gezi kaplu nafe nimten	2
samur kafası nimten	1
alaca butun nimten	1
vaşak nafesi beden 1 nimten 1	
samur paçası nimten	1
vaşak nafesi beden	1
köhne nafe nimten	1
gezi alaca kaftan ve entari	7
şali çakşır	2
çuka parça	4
alaca parça	2
destar parça	1
çiçekli parça	2
canfes parça	1
köhne şal	1
şeridli ihram	1
gezi ve çınarı kaftan ve entari	18
pesend berber peşkiri	2
kahve puşidesi	1
suzeni sofra	1
suzeni destar puşidesi	12
beyaz ihram	1
gezi ve çınarı top	11
Hindi çiçekli ve beldar top	7
Frengi bez	4
fes ve uçkur olur boğça	1
çar şal	7
çiçekli şal	4
çiçekli boğça	14
camşevi olur boğça	1
Sakızı yasdık takım	1
hamam takımı olur boğça	1
Şami gezi ve çınarı	9
Hindi çiçekli	3
boyalı bez top	3
şali top	2
bürüncük ihram	2
bez parça	1
çuka niş	1

çuka çakşır	1
yemeni	3
çiçekli beyaz pesend	2
Frengi çit top	1
buruç	1
çiçekli kaftan 1 gezi 1	
çuka parça	2
tüğü seccade	1
sim askı	1
sim sağır tabak 1 kaşık 1	
sim gülübdan ma buhurdan	1
sim tabak 5 kaşık 3	
kulplu sim tepsi	1
şeridli ve sade mahlut zenne entari	142
kadifeli ve çiçekli şeridli entari	
şal kaplu kakım ve bütün kürk	5
diba kaplu siyah tilki	2
gezi ve şal kaplu samur paçası ve kakım	10
şeridli ve sade kürk kabı	35
yağlık ve yemeni ve çevre olur boğça	5
pesend boğça	1
çuka ve şal entari	14
zenne çiltiyarı	28
fes üzere merbut macar rub'iyyesi	40
sarı şal yorgan	1
incilü terlik çift	1
plyantalıca fanus çift	1
don gömlek	22
guruşun kuşak çift	1
mitlenevia yorgan	22
minder	8
üç ayaklı zümrüd küpe çift	1
incilü iğne çift 1	1
don gömlek	1
çuka parça	3
simlice bıçak	1
nühas tas	1
çekmece saati	1
sim pusula	1
sim kapaklı şişeler olur sandıkça	1

Tablo 14: Sarraf Bedros'un Tarabya'daki Yalısında Mevcut Olan Eşyası

Eşyanın Cinsi	Adet
Bağçe ve köşkte	
çit yasdık	21
sadr yasdığı	4
beyaz mak'ad	5
minder	8
billur avize	1
Camekanda	
memlu yasdık gıladı	12
minder	3
Vustada tehi odada	
beledi döşek	5
minder	9
memlu yasdık gıladı	6
ağaç iskemle	2
revgani tebsi ma' nebate	1
Divanhanede	
sandalye	28
billur kandil	7
ebniyeli dolab	3
(Dolabın) derununda	
sim devat	1
cedid çevre	6
makas	2
yemeni	1
boğça	1
çil para tahminen guruş	50+60
enfiye kutusu	4
sim saat	1
şerid tobra	6
çay kutu	1
ikişerli piştov	1
rub' ve yarımlik ve gayrihu tahminen guruş	360
rub'iyye altun	4
altmışlu ve guruş tahminen	90
Macar altunu 16 yaldız 2	

nakdiyye tahminen guruş	2
enfiyye teneke 2 şişe 1	3
Saksoniyye bardak	2
kase	3
Saksoniyye devat	1
maden maşrapa	1
kehrüba (kehribar) tebsi? 1 sandık 1	
billur bardak	1
gözlük	1
çevre	2
kese	1
yemeni	1
enfiye kutu	1
eski maden fincan	3
fağfur kase	1
Kebir tahta anbar	
çit penbe şilte	9
yemeni ve telli yorgan	20
sandal ve bezlik yorgan	1
bez ciltlik	1
ihram	3
kenarı mor işlemesiz perde	17, 12
sade bez perde	22
kaliçe 1 kilim 1	
baş yasdığı 3, yüz 3	
Lehkari çit perde	53, 15
sade bez perde	143
Diğer kebir anbar	
çit şilte	3
baş yasdığı	10
yüz yasdığı	5
yorgan	20
çarşab	2
Moskov bezi top 1	1
sade bez perde	12
çit makad	3

tahta iskemle	1
Dolab-ı mezkurun diğerinde	
sim tasvir	2
sim tabak ma' şişe hokka ve kaşık	1
maden kefçe	1
dürbin	1
bürüncük çehre	3
çiçekli bez yasdık yüzü	9
şemsiye	1
darcın karanfil bir miktar	
şişe ve gayrihu olur sagır kiler	1
Diğer sagır oda	
çit yasdık	4
makad	1
minder	1
kahve ibriği	5
Diğer oda	
sandalye	10
köhne çit yasdık	7
minder	2
tahta iskemle	2
billur bardak ve kase olur dolab	2
maden şamdan	4
pirinç şamdan	2
Diğer oda	
Lehkari suzeni yasdık	14
makad	3
minder	5
çit minder	2
çit köşe yasdığı	4
kebir ayine 2 vüsta 2	4
ma'kus ayine	1
Rrevgani tebsi ma' nebate	2
samani iskemle 2 ağaç 2	4
tasvir-i sefine levha	6
basma mintan	1
Diğer oda	
Lehkari suzeni yasdık	14
makad	3
minder	5
sadr yasdığı	4
Frengi şali minder	3
kebir ayine	1
tasvir-i sefine levha	7
pulad tebsi ma' nebate	1
Diğer oda	
suzeni Leh yasdık	12
makad	3
minder	5
çit sadr yasdığı	4
kırmızı minder	1
revgani ağaç tablalı iskemle	1
vüsta ayine	1
Diğer oda	
Lehkari suzeni yasdık	14
makad	3
minder	5
sadr yasdığı	3
vüsta ayine	2
Saksoniyye tabak	6
kase	2
bardak 2 billur 3	
fincan	10
revgani tebsi	1
Beckari kase	1
şemsiyye	2
dolab derununda sabun bir miktar	
Ulyada divanhanede	
sandalye 36 kebir 2	38
ağaç iskemle	3
Sofada	
Lehkari çit yasdık	14

koltuk	4
makad	3
minder	6
kebir battal ayine	2
vüsta (ayine)	4
billur avize	1
billur asma fanus	6
Diğer sofa	
çit basma yasdık	6
makad	1
minder	2
kebir battal ayine	2
vüsta ayine	4
Diğer sofa	
çit yasdık	14
koltuk	4
makad	3
minder	5
bez perde	10
kebir battal ayine	2
vüsta ayine	4
kehruba imameli baskın çini 6 kiras 3	9
mercan imameli baskın	1
yeşim taşlıca imameli baskın	1
Kakma lacıverd imameli kiras	1
Uşagıkari tehi gözlü çekmece	4
derununda siyah peşkir	2
Bir sagır oda derununda tasvirat	
Sagır oda	
Lehkari yasdık	4
makad	1
minder	1
sagır minder	2
çit perde	7
Frengi değnek	2
maden iskemle	1
sagır sandıkça	1
tüfenk ve filinta	7
tigan	1
revgani tebsi	2
potur	2
Mağribi şal	1
maden ferraş	1
Saksoniyye kase ve bıçak ve...	1
Diğer oda	
suzeni yasdık	16
makad	3
sadr yasdığı	2
minder	5
kebir battal ayine	1
somaki kebir iskemle	1
revgani iskemle	1
vüsta ayine 2 sagır 2	2
tesavir levha	13
şemsiyye	1
tüfenk 1 ve filinta 2	3
tehi sagır ceviz iskemle 1 çınar 1	
Uşagıkari kebir ayaklı çekmec	1
çevre	18
sagır tüfenk	1
yağlık	1
revgani devat	2
uçkur	3
yemeni	4
şebeki kese	6
dürbin ve sepet	1
bağa kutu	1
maden kaşık	1
çatal	1
beyaz şal	1
yeşim kase 1 irkan 1	1
altun saat	1

Saksoniye dikran	1
kılabdanlı ayine dest	1
simlice pala	1
simlice kılıç	1
piştov çift	1
maden tas	1
maden hokka	1
çorab fes	1
sim hokkalı revgani devat	1
sagır sadak ayine	1
tombak sagır şamdan	1
sim yaldızlı tas	1
simli gaddare	1
kara kılıç	1
simli balta	1
dürbin	1
sagır piştov tek	1
Mardini haşe	2
bez ada	1
sim hokka	1
haç	1
sagır piştov	3
Firengi şali yazma	1
piştov ma' fūr? çift	1
palaska	2
Diğer oda	
Sakizi yasdık	12
basma yasdık-ı sadr	1
makad	3
minder	6
sandalye	2
dürbin	1
battal ayine	1
somaki kebir iskemle	1
çalar pištahta saati 1 sagır 1	
Diğer sagır oda	
minder	2
şali minder	2
dürbin	1
kebir şem'-i asel	3
Diğer oda	
suzeni yasdık	13
sadr yasdığı	4
makad	3
minder	5
vüsta ayine	2
somaki iskemle	2
revgani tebsi ma' nebate	1
şemsiye	1
haç	2
tavus sineklik? 2 muruha 1?	
Diğer sagır oda	
zar	1
iskemle	1
ihram	1
seccade	1
şali minder 2 döşek 1	
Diğer oda	
Lehkari yasdık	10
makad	3
sadr yasdığı	5
minder	3
sandalye	3
vüsta ayine	2
tasvir-i sefine levha	2
Dolabda	
bürüncük bir mikdar	
Diğer oda	
ayaklı pištahta saati	1
dürbin	1
beyaz bez top 4	
Kıbrısı cedid makad	6
yasdık	24
çarşablık bez	1
bürüncük cibinlik	4

turuncu ihram 1 zengar 1	
çarşab	1
sagır yorgan yüzü ma sele	1
bez makreme	8
beyaz çarşab	2
perde	3
yorgan yüzü	5
boğça	1
basma kuşak	1
kaliçe	1
alaca zar	1
siyah peşkir	2
sandal parça	1
işleme bogasi	1
kutu	1
havlu işleme	1
yemeni	1
astar	1
taraklı mandal perde	1
suzeni makad	1
Banaluka sakka	1
suzeni Leh parça	1
Hindi suzeni makad	1
işleme havlu nihali	3
kaliçe seccade	9
haç	1
beyaz bez parça	13
Mısırı sarığı	1
Morakari makad	3
sandal parça	26
fağfur küp	1
tesavir-i sefine levha	13
şişe tabak	1
şarab şişe	24
kapağı şikest lacıverd şişe kebir kase	1
fağfur kebir kavanoz	1
billur ve saksoniye olur dolab	
Şervanda	
suzeni yasdık	8
makad	2
minder	2
çit zar	1
Diğer şervanda	
tabak ve kase	
bezeme takımı sandık	1
Diğer şervanda	
vüsta ayine	6
aba parça	11
tehi çit yasdık	6
tombak rahtlı kadife sandıkça	1
çatal bıçak olur kutu 2 biri tehdid	2
şişe olur sandıkça	2
bezeme takımı sandıkça	2
kaba bez	3
tehi çit yasdık	6
çit makad	3
beyaz morovi makad	6
beyaz zar	1
Frengi basma	6
kilim	1
ihram	2
sadr yasdığı	4
bez? parça	6
Sakizi cedid yasdık	12
Leh çiti top 5 pa(r)ça 6	
Frengi suzeni	1
Frengi alaca	2
köşe makadı	2
beyaz tehi kadife yasdık	13
çit şilte	3
çuka minder	1
minder	2
üç çifte kalık?	3
iki çifte	2
nühas evani tahminen kıymet 30	

Diğer kilerde şişeler	
Tahta beze oda	
beyaz kadife yasdık	11
çit makad	3
Sadr yasdığı	4
minder	4
beyaz perde	16
kutnu suzeni makad	1
vüsta ayine	1
basma kâğıd	10
alaca entari	1
kuzu nimten	1
filinta	1
simli pala	1
somaki iskemle	1
piştov	7
dir leğen	2
ceviz gömlek	1
kehrüba imameli marpuç	1
çatal ve bıçak olur kutu	1
rumi ketebe cild 30	
leğen ibrik	1
Diğer oda	
beyaz bez suzeni işleme yasdık	13
beyaz perde	10
minder	4
sandalye	4
makad	3
Moskov alacası yasdık	6
kırmızı şilte	2
baş yasdığı	5
yüz yasdığı	3
çarşab	3

döşek	1
çit şilte	6
yorgan	8
harik tulumbası	1
cedid timur tencere	11
Kula esb re's	1
doru esb re's	2
timur kır tay re's	1
bakla kır esb re's	1
kır bargir re's	1
merkeb re's	1
hintu (hindu)	1
turna saç?	2
kaz saç?	30
ördek saç?	18
tavuk saç?	30
Hind tavuğu saç?	3
ervah (erzah) kazganı?	2
iki kıta mağazada ham sirke mencebaşı?	42
mevcud mermer	55
mesfurun müceddeden inşa eyleyüb hedmi ferma-ı ali buyurulan kenisa-yı mesfur devren h: 120, arzen: h 22, ...h: 2.640, bab 3, pencere 17	
sagir kalyon	1
Ahurda	
köhne çuka haşe	16
köhne gömlek	7
taygur	4
çuka eğer ma' tekli raht rikab	7
palan merkeb	2
başlık pirinç	4
şair olur anbar	3
karaca re's	1

Mutfak eşyaları arasında yer alan kahve ibrikleri ve fincanlar, Bedros'un (onun nezdinde ailesinin), dönemin keyif verici önemli bir tüketim maddesi olan kahveye⁷⁶² rağbet ettiğini göstermektedir. Ancak kahve, Bedros'un rağbet ettiği tek keyif unsuru değildir. Kahve dışında Bedros, tütün tüketmekte ve şarap içmektedir. Evlerde bulunan nargilelerin yanı sıra, çok sayıda tütün kutusu ve kesesi ile 24 şişe şarap da bunun göstergesidir. Bunların, gelen konuklara da ikram edilmiş olması muhtemeldir.

Keyfine düşkün olan Bedros'un okumaya da önem verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü Tarabya'daki yalısında 30 cilt "Rumi" kitap ve Fener'deki hanesinde de 1'er "Rumi" kitap olur sandık ve garar mevcuttur. Bu sandık ve çuvalın içinde kaç kitabın var olduğu bilinmemektedir. Ayrıca kitapların türleri hakkında da bir malumat yoktur. Onun bu kitaplarını, eşyaları arasında bulunan ve muhtemelen hem borç ve alacaklarının muhasebesini tutmak için hem de yaptığı çeşitli yazışmalarda kullandığı hokka ve devatlar tamamlar.

⁷⁶² Kahve ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

Bunlar haricinde dürbün, gözlük, şemsiye gibi farklı kişisel eşyalara da sahip olan Bedros'un taşınabilir varlıkları arasında, iki mağazada bulunan ham sirke, 3 ambar arpa, 1 kutu çay, muhtemelen yemeklerde kullanılan bir miktar tarçın ve karanfil ile temizlik ürünü olan 2 sandık sabun da yerini alır. Ayrıca bunlara, çok sayıda hırdavatın yanı sıra, Tarabya'daki yalıda mevcut 1 küçük kalyon ile 1 harik tulumbasını da eklemek gerekir. Bu tulumba, olası bir yangına karşı anında müdahale için alınmış bir güvenlik tedbiri olsa gerektir. Çünkü hem yalı ahşaptan yapılmıştır hem de İstanbul sık sık yangınlarla⁷⁶³ boğuşmaktadır. Her ne kadar kayıtlarda küçük kalyon⁷⁶⁴ olarak geçse de, kayık ya da sandal türü bir tekne olma olasılığı daha yüksek bir ihtimal olan gemiyi ise, gündelik yaşam alanları arasındaki ulaşım ile birlikte, ailesi veya arkadaşlarıyla Boğaz'da yapmış olduğu küçük gezintilerde kullanmış olmalıdır.

Dönemin kroniklerinde Bedros'un 4'ü Müslüman, 40 kadar Gürcü cariyesi bulunduğu yazılıdır.⁷⁶⁵ Ancak arşiv kayıtlarında bunu teyit edecek bir veri yoktur. Zaten kronik anlatıları ile arşiv belgelerindeki veriler, her zaman birbiriyle örtüşmemektedir. Nihayetinde kronikler, ister devlet eliyle yazdırılmış olsun ister olmasın, belirli bir kurgu etrafında şekillenmekte; arşiv belgeleri ise devletin resmi yüzünü temsil etmektedir. Öte yandan gayrimüslim bir sarraf olarak Bedros'un Müslüman cariye edinmiş olması, ilginç bir bilgidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin Müslüman köle ve cariye edinmeleri yasaktır. Bununla birlikte, köle sahiplerinin para kazanmak için bazen Müslüman köle ve cariyeleri gayrimüslimlere sattıkları örneklere rastlamak da

⁷⁶³ 18. yüzyılda İstanbul'da çıkan yangınlarla ilgili bkz.: P. Ğ. İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev.: Hrand D. Andriasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976, s. 83-87; R. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 276-277; F. Sarıcaoğlu, *...Sultan I. Abdülhamid*, s. 234-242.

⁷⁶⁴ Genel anlamda bütün yelkenli gemilere kalyon denilmekle birlikte, aslında kalyon, en büyük üç direkli gemiler için kullanılıyordu. Kalyonlar, 15. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar kısmen taşımacılıkta ve çoğunlukla da savaş gemisi olarak donanmada yer almıştır. Kalyonlar hakkında geniş bilgi için bkz.: İdris Bostan, "Gemi", *DİA*, c. 14, İstanbul 1996, s. 11-15; Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri, 1701-1770*, Küre Yay., İstanbul 2011.

⁷⁶⁵ *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 28, 143.

mümkündür.⁷⁶⁶ Ayrıca Bedros'un bu kadar çok cariyeye sahip olması, onun köle ticaretiyle ilgilendiği fikrini akla getirirse de, bu yine bir varsayımdır.

Bedros'un kırk kadar cariyesi olup olmadığı tartışılır olsa da, onun Tarabya'daki yalısında yer alan ahırında bazı hayvanlara sahip olduğu muhakkaktır. Bu hayvanların başında da 1'i kula, 2'si doru, 1'i bakla kır olmak üzere 4 at gelmektedir. Atların yanında 1 demir kır tay, 1 kır bargir, 1 de merkep vardır. Bu da Bedros'un, silah taşıma yasağında olduğu gibi, ata binme yasağında da⁷⁶⁷ kurallara uymadığının bir göstergesidir.

Binek hayvanları dışında ise Bedros, muhtemelen, günlük yumurta ve beyaz et ihtiyacını karşıladığı, 30 tavuk, 30 kaz, 18 ördek, 1 hindi ve 3 Hint tavuğu ile, daha önce de vurguladığımız, 2 turna ve 1 karacaya da sahiptir. Bu hayvanlara ne olduğu meçhuldür. Bununla birlikte, binek hayvanlarına ait eğer, raht, rikâb, başlık vb. bazı koşum takımları satılmıştır. Satılan bu koşum takımları içerisinde, yaklaşık 100.000 akçe değerindeki, kesme olarak adlandırılan, at eyerinin üstüne örtülen bir örtü de mevcuttur.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ Nevzat Erkan, *18. Yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri -Şerhiye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 164.

⁷⁶⁷ M. Kenanoğlu, çarşılarda ata binerek Müslümanlardan daha gösterişli bir tarz içinde olmalarının önlenmesi amacıyla gayrimüslimlerin ata binmesinin yasaklandığını belirtmektedir. Ancak bu yasak, silah taşımada olduğu gibi, devlet hizmetinde olanları kapsamaz. Buna ilaveten, ihtiyar sarraflar da bu yasaktan muaf tutulmuştur. Bkz.: M. M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi...*, s. 369-373. M. Aydın bu Düzyanlar üzerinden örnekler. Ona göre Düzyanlar, altlarındaki safkan Arap atları ve suriçinde at ile dolaşabilme imtiyazlarıyla, paşalar dahil, herkesi imrendirmiştir. Bkz.: M. Aydın, "...Osmanlı Ermenileri", s. 46. Bedros'un benzer bir imtiyaza sahip olup olmadığı bilinmez. Ancak onun bu yasağa uymaması, bir tür devlet hizmeti görmesinden mütevellit olsa gerektir. Çünkü o, devletin önemli bir kurumu olan darphanenin sarraflığını yürütmektedir.

⁷⁶⁸ Kesme hakkında bkz.: M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, c. II, s. 249. Ayrıca at koşum takımları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Emine Dinceç, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 20, 2011, s. 1-20.

3.2. SAKIZ'DAN PAYİTAHT'A RUM BİR SARRAF: SAKIZLI DİMİTRİ

3.2.1. Hayatı

I. Abdülhamid'in kız kardeşi Büyük Esmâ Sultan (1726-1788)'in⁷⁶⁹ sarrafı olarak kayıtlara geçen Dimitri⁷⁷⁰, Sakız asıllı⁷⁷¹, Ortodoks Rum⁷⁷² bir sarraftır. Kaynaklar, Dimitri'nin ne zaman doğduğuyula ilgili bilgi vermez ve onun yaşamının ilk dönemleri hakkında da suskundur. Ancak çocukluk dönemi ile gençlik yıllarının en azından bir kısmını Sakız'da geçirmiş olması olasıdır. Yine de bu bir varsayımdır.

Dimitrios Skanavis (Δημήτριος Σκαναβής)⁷⁷³ olarak literatüre geçmiş olan Dimitri, Sakız'da ipek ticaretiyle ilgilenen Skanavi ailesinden gelmektedir.⁷⁷⁴ Onun babasının adı Hacı⁷⁷⁵ Kostantin'dir⁷⁷⁶. Tüccar olan⁷⁷⁷ Hacı Kostantin'in oğlunun katli esnasında

⁷⁶⁹ Esmâ Sultan hakkında bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 1, s. 12; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1985, s. 90-91; Özlem Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yay., İstanbul 2018, s. 27-28; Eylül Aykan, *III. Ahmed'in Kızı Büyük Esmâ Sultan (1726-1788)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

⁷⁷⁰ Osmanlı kroniklerinde Dimitri, Esmâ Sultan'ın vefatıyla birlikte yer almıştır ve onun sarrafı olarak zikredilmektedir. Bkz.: *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 300; *Rûzmerre...*, v. 27b; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91-92. T. Blancard'a göre de o Esmâ Sultan'ın bankacıdır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 101.

⁷⁷¹ T. Blancard'a göre Dimitri Sakız doğumludur. Zaten arşiv belgelerinde de Dimitri'nin Sakızlı olduğu sıklıkla vurgulanmakta ve o, "Sakızlı Dimitri" olarak belgelerde geçmektedir. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 101; *MAD.d. 9743*, s. 8, 9, 10 vd.

⁷⁷² C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 18; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 86-87, 182. Jamgoçyan, Dimitri'nin kardeşinin Ortodoks Rum olduğunu belirtir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁷³ Konstantinos Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 2/6, 1955-1956, s. 147. Ayrıca bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 1; O. Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 182. T. Blancard ise "Demetrius Scanavi" olarak vermektedir. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyéni...*, s. 101.

⁷⁷⁴ K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 147.

⁷⁷⁵ Hacı unvanı, hac görevini yerine getiren gerek Müslüman gerekse diğer dinlerden kişilerin kullandığı bir unvan olmakla birlikte, aynı zamanda kişinin sosyal konumunu da gösteren bir saygınlık ve prestij unvanıdır. Hacı unvanıyla ilgili bkz.: M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, c. I, s. 695-698. Bu unvana sahip tüccarların sosyal konumları hakkında geniş bilgi için bkz.: Evguenia Davidova, *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780-1890s)*, Brill, Leiden-Boston 2013, s. 132-139.

⁷⁷⁶ Arşiv belgelerinde Dimitri ve kardeşleri "veled-i Kostantin" ya da "Acı (Hacı) Kostantin oğlu" şeklinde geçmektedir. Bkz.: *AE.SABH.I. 83/5710*; *C.ML. 226/9413*. Ancak bir belgede Dimitri'nin kardeşinden bahsedilirken baba adı Dimitri (Nikola veled-i Dimitri) olarak kaydedilmiştir. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 91. Ayrıca bkz.: K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 147.

⁷⁷⁷ K. Amantos, *a.g.m.*, s. 147, 149.

yaşayıp yaşamadığı bilinmemektedir. Buna karşılık annesi Zaniło hayattadır ve kendisi Sakız'da ikamet etmektedir.⁷⁷⁸

Kaynaklar, ailesi konusunda, Bedros'la karşılaştırıldığında, Dimitri'ye daha cömert davranmaktadır. Çünkü anne ve babası dışında Dimitri'nin kardeşleri ve diğer akrabaları hakkında da bilgi sunarlar. Bu minvalde; Dimitri'nin, kendisiyle aynı akıbete uğrayan Cani⁷⁷⁹ ile donanma-yı hümayun tercümanı olan ve kardeşlerinin katlinden sonra hayatını kaybeden Nikola adında iki erkek kardeşi⁷⁸⁰ vardır. Erkek kardeşleri haricinde, biri Despino olmak üzere 6 kız kardeşi bulunmaktadır.⁷⁸¹ Kardeşlerinin eşleri, yeğenleri ve öteki akrabaları ise şöyledir: Erkiri (kardeşi Cani'nin eşi)⁷⁸², Erkiri (kardeşi Nikola'nın eşi)⁷⁸³, Dimitri (kız kardeşi Despino'nun eşi ve yeğeni Manol'un babası)⁷⁸⁴, Hacı Corci

⁷⁷⁸ C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 82-14, 88-10; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23.

⁷⁷⁹ D.BŞM.MHF. 82/14. Cani, modern literatürde Zannis olarak da zikredilmektedir. Bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 6. Jamgoçyan, dönemin Fransa sefiri Jouivin'in mektubundan yola çıkarak, Dimitri'nin kardeşi Skanavi Capsaloni'den bahseder ve onun Sadrazam Mehmed Paşa'nın bezirganbaşısı ve sarrafbaşısı olduğunu belirtir. Dipnotta verdiği bilgi ise şöyledir: "Sakızlı Rumların İstanbul'da nam salmış Scanavi Capsaloni adında bir tüccarları vardı; bu zat Saray'a yanaştı ve padişahın kız kardeşi olan ve Sakız'ın imtiyazını elinde bulunduran bir sultanın bezirganbaşısı oldu. Latinlerin başına gelen kötülüklerin müsebbibi olan kişi budur." Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 86. Aslında Jamgoçyan'ın aktardığı "padişahın kız kardeşi olan ve Sakız'ın imtiyazını elinde bulunduran bir sultanın bezirganbaşısı oldu" bilgisi doğrudan Dimitri'yi tanımlamaktadır.

⁷⁸⁰ C.ML. 226/9413; MAD.d. 9743, s. 91. Kayıtlarda geçtiği şekliyle Acı (Hacı) Nikola, MAD.d. 9743, s. 91'de yer alan 10 Mayıs 1789 (13 Ş 1203) tarihli belgede donanma-yı hümayun tercümanı olarak zikredilirken hayatta olmalıdır. Ancak kendisi çok kısa bir süre sonra ölmüştür. Çünkü 30 Ekim 1789 (10 S. 1204) ve 27 Mart 1790 (11 B 1204) tarihli iki kayıta, kendisinin mukaddemen mürd olduğu yazılıdır. Bkz.: MAD.d. 9743, s. 266; MAD.d. 9719, s. 140. Dimitri'nin erkek kardeşleriyle ilgili ayrıca bkz.: K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 147.

⁷⁸¹ Belgelerde sadece Despino'nun adı geçmektedir. Diğer 5 kardeşin kimlikleri net değildir. Dimitri'nin 6 kız kardeşi olduğu sonucuna, Despino ve Despino'nun eşi Dimitri dışında, Hacı Corci Mozele, İstimati Mona, Pandeli Froki, Mike Karali ve Lesto olmak üzere 5 enişte ismi daha sayılmış olması dolayısıyla varılmıştır. Bkz.: C.ML. 112/4955, 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48, 85/55.

⁷⁸² HAT 1412/57564; D.BŞM.MHF. 89/17. Belgelerde Cani ve Erkiri'nin 7 çocuğu olduğu yazılıdır. Bunlardan ikisi kızıdır. Bununla birlikte sadece küçük kızı Zaniło ile büyük kızı Danilo ve oğlu Kostantin'in isimleri tespit edilebilmektedir. Bkz.: MAD.d. 9719, s. 145, 146; MAD.d. 9743, s. 62, 74, 166, 356; D.BŞM.MHF. 82/14.

⁷⁸³ MAD.d. 9719, s. 140. İki kardeşin eşlerinin isimlerinin birbirine benzemesi ilginçtir. Ayrıca Dimitri'nin kızının ismi de Erkiri'dir. İsim benzerliği bunlarla sınırlı değildir. Dimitri'nin kardeşi Cani ile kendi oğlu Cani'nin yanı sıra, Dimitri'ni eniştesi Pandeli Froki ve kız kardeşinin kızının eşi Pandeli Froki, eniştesi İstimati ve damadı İstamadi (Estamadi), kendi kızı Tarsınca ve torunu Tarsınca ile Nikola'nın oğlu Kostantin ve Cani'nin oğlu Kostantin'in isimlerinde de vardır. Bu benzerliklerin neden kaynaklandığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Ancak arşiv belgelerinde bu şekilde geçmektedir. Dolayısıyla burada da belgelerde geçtikleri şekilde verilmiştir.

⁷⁸⁴ D.BŞM.MHF. 85/55.

Mozele (eniştesi, ortağı)⁷⁸⁵, İstimati Mona (eniştesi)⁷⁸⁶, Pandeli (Pandeleri, Pande) Froki (eniştesi)⁷⁸⁷, Mike Karali (eniştesi, ortağı)⁷⁸⁸, Lesto (eniştesi ve yeğeni Yorgaki'nin babası)⁷⁸⁹, Kostantin (kardeşi Nikola'nın oğlu, yeğeni ve ortağı)⁷⁹⁰, Yorgaki (Lesto ve kız kardeşinin oğlu, yeğeni ve ortağı)⁷⁹¹, Manol (yeğeni, kız kardeşi Despino'nun oğlu)⁷⁹², Zaniilo (yeğeni, kardeşi Cani'nin küçük kızı)⁷⁹³, Danilo (yeğeni, kardeşi Cani'nin büyük kızı)⁷⁹⁴, Kostantin (yeğeni, kardeşi Cani'nin oğlu)⁷⁹⁵, Batona (Bato, Paloya) (kardeşi Nikola'nın oğlu ve yeğeni Kostantin'in eşi)⁷⁹⁶, Pandeli (Bande, Pande) Froki (Kroki) (kız kardeşinin kızının eşi)⁷⁹⁷, İstirati Venle (Venyele) veled-i Pavli (Cani'nin damadı)⁷⁹⁸, İskerletoğlu Yani (Cani'nin kayını)⁷⁹⁹, Marolene (Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani'nin eşi)⁸⁰⁰, Pavli (Pavlo) Mavrokordato⁸⁰¹ (Cani'nin damadı İstirati Venle'nin babası)⁸⁰²,

⁷⁸⁵ Hacı Corci Mozele, Dimitri ve Cani ile ortak olarak zikredilmektedir. Ancak kendisi onların katlinden on beş sene önce fesh-i şirket ettiklerini beyan etmiştir. Bkz.: *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48.*

⁷⁸⁶ Bazergan olan İstimati, Sakız ahalisindedir. Bkz.: *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48, 12924.*

⁷⁸⁷ *D.BŞM.MHF. 80/48.*

⁷⁸⁸ Mike Karali, Sakız ahalisinden olup, İsveç elçisi mahiyetinde “*bâ berât-ı âli tercümân*” olarak hizmet vermektedir. Dimitri ve Cani'nin katlinin ardından onun da haneleri mühürlenmiştir. Dimitri ve Cani ile ortak oldukları zikredilse de, kendisi bu ortaklığı onların katlinden dokuz sene önce bitirdiğini beyan etmiştir. İsveç elçisi de yazdığı takirde onu korumak istemiş ve İsveç beratlısı olan Mike Karali'nin Dimitri ile “*şerik veyâhud karzen ve emâneten zimmetlerinde mâli*” olmadığını beyan ederek, İsveç ve Osmanlı arasındaki dostluğa zarar gelmemesi için, menzilinin Mike Karali'ye iadesini talep etmiştir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 80/48; MAD.d. 9719, s. 138; MAD.d. 9743, s. 38.*

⁷⁸⁹ *C.ML. 112/4955; D.BŞM.MHF. 80/48.*

⁷⁹⁰ *HAT. 19/849; MAD.d. 9743, s. 40.* Amcaları Dimitri ve Cani'nin katliyle firar eden Kostantin *MAD.d. 9743*'ün içerisinde hem karındaşı oğlu hem de karındaş olarak geçmektedir. Muhtemelen bu katiplerin yazımından kaynaklı bir hata olsa gerektir. Bkz.: *MAD.d. 9743, s. 91, 93, 94, 108.* Batona ile evli olan Kostantin 9 çocuğa sahiptir. Ancak bunların kimlikleri hakkında bir bilgi yoktur. Bkz.: *MAD.d. 9743, s. 125, 139.*

⁷⁹¹ *C.ML. 226/9413; MAD.d. 9743, s. 48.*

⁷⁹² *D.BŞM.MHF. 85/55.*

⁷⁹³ *D.BŞM.MHF. 82/14; MAD.d. 9719, s. 146.*

⁷⁹⁴ *MAD.d. 9719, s. 145.*

⁷⁹⁵ *D.BŞM.MHF. 87/106; MAD.d. 9743, s. 74.*

⁷⁹⁶ *D.BŞM.MHF. 82/14; MAD.d. 9743, s. 67, 125, 139.*

⁷⁹⁷ *C.ML. 226/9413; MAD.d. 9743, s. 48.*

⁷⁹⁸ İstirati, İsveç tercümanı Pavli'nin oğlu olarak belgelerde zikredilmekte ve firari olarak kayıtlarda geçmektedir. Bkz.: *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48; MAD.d. 9743, s. 38.*

⁷⁹⁹ *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48.*

⁸⁰⁰ *MAD.d. 9743, s. 94, 119.*

⁸⁰¹ Sakızlı olan Mavrokordatolar, imparatorluğa hizmet etmiş önemli Fenerli Rum ailelerinin başında gelmektedir. Bu aile ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Alexandre A. C. Stourdza, *L'Europe Orientale et le Rôle Historique des Mavrocordato, 1660-1830*, Plon-Nourrit et Cie, Paris 1913; E. R. Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote...*, s. 71-79; Z. Sözen, *Fenerli Beyler...*, s. 55-86.

⁸⁰² Bazergan olan Pavli, İsveç tercümanıdır ve Sakız'da ikamet etmektedir. Dimitri'nin katlinin ardından onun da menzili mühürlenmiştir. İsveç elçisi, Mike Karali'yi savunduğu gibi, Pavli'nin de kendi devletleri

Dimitraki (Dimitri'nin eşi İzmiranda'nın babası)⁸⁰³, Francesko veled-i Rayso (Tekirdağ'daki akrabası)⁸⁰⁴.

İyi niyetli fakat çabuk öfkelenen, bunun yanı sıra, gaddar, saygısız ve kurallara uymayan güçlü bir kişiliği olduğu söylenen⁸⁰⁵ Dimitri'nin kendi ailesine gelince, eşinin adı İzmiranda (İzmiragda (إيزميراندا))'dır.⁸⁰⁶ Ancak İzmiranda, Dimitri'nin tek eşi olmasa gerektir. Çünkü belgelerde, Dimitri'nin öksüz bir kızı olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁸⁰⁷ Bu da onun iki evlilik yapmış olabileceği fikrini uyandırmakta ve ilk eşinin de vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Her ne kadar Dimitri'nin ilk eşi ile ilgili başka bir veri bulunmasa da, ikinci eşi İzmiranda hakkında kaynaklar daha bonkördür. C. Neumann'a göre İzmiranda, Fenerli Rum bir aileye mensuptur.⁸⁰⁸ Ancak İzmiranda, Mudanyalı Dimitri'nin kızı olarak

himayesi altında olduğunu beyan edecek ve Pavli'nin Dimitri ile “şerik veyâhud karzen ve emâneten zimmetlerinde mâli” olmadığını iddia ederek menzilin iadesini isteyecektir. Bkz.: *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48; MAD.d. 9719*, s. 138; *MAD.d. 9743*, s. 38.

⁸⁰³ *MAD.d. 9743*, s. 47. Dimitri'nin eşi İzmiranda'nın babası Dimitraki (Dimitri) Mudanyalıdır. Bkz.: *C.ADL. 93/5547*.

⁸⁰⁴ Francesko veled-i Rayso, Dimitri'nin Tekirdağ'da ikamet eden ve ticaretle meşgul olan akrabasıdır. Neumann'ın belirttiğine göre ölümü 1791 (1205) yazıdır. Francesko vârisiz vefat ettiği için kendisi ve ortağı Andon'un Tekirdağ ile birlikte, Sakız, Selanik ve Edirne'de olan malları müsadere edilmiştir. Yapılan müsadere sonucu kendisinin ve ortağının çeşitli kişilerden, sırasıyla, 4.998 kuruş ve 4.253 kuruş alacağı çıkmıştır. Ayrıca onun Tekirdağ'da 1 menzili, Sakız'da 2 menzil ve 1 bahçesi kayıtlara geçmiştir. Tekirdağ'daki menzilinde kürk, minder vs. eşyaları da vardır. Mallarının müsaderesinin Tekirdağ kadısı yerine muhallelfat halifesince yapılmış olması, her ne kadar Neumann mühim bir servetin ortaya çıkacağı için özel bir mübaşir tayin edildiğini vurgulasa da, muhtemelen Dimitri'yle olan bağı dolayısıyla olsa gerektir. Bkz.: *C.ML. 586/24150, 718/29386; D.BŞM.MHF. 92/68, 94/82, 95/82; MAD.d. 9720*, s. 176-177; C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 26.

⁸⁰⁵ K. Amantos, “Δημήτριος Σκαναβής (1788)”, s. 149.

⁸⁰⁶ *D.BŞM.MHF. 77/68, 81/35, MAD.d. 9743*, s. 13, 18, 26 vd. Bir belgenin imza kısmında İzmirilye şeklinde de geçmektedir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 81/10*. Aynı belgelerden yola çıkarak C. Neumann Dimitri'nin eşinin ismini İzmiragda ve İzmaralya'dan hareketle Ezmeralda olarak verir. Bkz.: C. K. Neumann, a.g.m., s. 25. Belgelerde daha çok İzmiragda yazıldığından biz İzmiranda demeyi uygun bulduk.

⁸⁰⁷ *D.BŞM.MHF. 12934*. İlgili belgede “1 elvan şal, 1 boğça, 1 beyaz çiçekli donluk, 1 nohudi çarşal, 1 sarı çar, 5 beyaz çarşabiye, öksüz kızının olduğunu haber vermeleriyle şerh verildi” yazmaktadır. Dimitri'nin ikinci eşiyle ilgili başka bir veri yoktur. Öksüz kızının kimliği de belli değildir.

⁸⁰⁸ Neumann, Dimitri'nin Fener'de var olan konağının eşine iadesinden yola çıkarak, bu mülkün, Dimitri'nin eline geçmeden önce de eşi İzmiranda'ya ait olabileceğinin muhtemel olduğunu ve dolayısıyla bu ihtimalin yüksek olması düşüncesine bağlı olarak, İzmiranda'nın İstanbul'un mutena Fenerli Rum muhitinden geldiğinin tahmin edilebileceğini belirtir. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 25.

belgelerde geçmektedir.⁸⁰⁹ Yine de İzmiranda, Neumann'ın vurguladığı gibi, kocasının kültürel eğilimlerini paylaşacak kadar eğitilmiş ve muktedir birisidir. Eşinin katledilmesinden sonra müsadere edilen malların geri iadesi için yazdığı arzuhaller bunun göstergesidir.⁸¹⁰ Aynı zamanda bunlar, vermiş olduğu borçlarla zaten toplum nezdinde görünür olan İzmiranda'nın⁸¹¹, imparatorluk nezdinde de nüfuz sahibi olmasının bir aracıdır. Ayrıca o, kendi başına da müreffeh bir mal sahibesidir.⁸¹²

İzmiranda gibi eğitilmiş ve muktedir bir kadınla evli olan Dimitri'nin, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, biri öksüz olmak üzere⁸¹³ dört kızı ve dört oğlu bulunmaktadır. Kızları Adri (Addi)⁸¹⁴, Erkiri⁸¹⁵, Tarsınca⁸¹⁶ ve Lukraşani'dir⁸¹⁷. Oğulları Yorgaki⁸¹⁸, Kostaki⁸¹⁹, Nikolaki⁸²⁰ ve Cani⁸²¹'dir. Muhtemelen kızları Adri ve Tarsınca Sakız'da yaşamlarını sürdürmektedir.⁸²² Cani de bir müddetten beri Sakız'da ikamet etmektedir.⁸²³

⁸⁰⁹ Belgede İzmiranda "Mudanyalı Dimitri kızı" şeklinde zikredilmektedir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547*.

⁸¹⁰ C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 25-26. Bu arzuhallerle ilgili bkz.: *D.BŞM.MHF. 77/68, 81/10, 81/35, 81/51, 83/95; HAT. 182/8336*. Neumann, İzmiranda'nın arzuhallerinde kendisiyle kocası arasına mesafe koymaya çalıştığını ve onun, maharetleriyle, kendi ya da kocasının ilişkiler ağını kullanarak kaybedilmiş servetin bir kısmını yeniden kazanacak kadar muktedir olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Neumann, a.g.m., s. 25-26.

⁸¹¹ Dimitri'nin alacakları arasında gözükken Talinde, Kadıköy vd. bazı yerlerin metropolit ve rahiplerine ait birtakım borçlar İzmiranda adına kayıtlıdır. Bkz.: *MAD.d. 9719*, s. 83-84.

⁸¹² Neumann, *D.BŞM.MHF. 12934*'e atıf yaparak, İzmiranda'nın eşya listesinin kocasına ait malların bir hülasesi olduğunu belirtmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 25. Ancak ilgili belgede, eşyaların doğrudan İzmiranda'ya ait olduğu yazılı değildir. Belgede geçtiği şekilde bu eşyalar "ıyâl ve evlâdlarının"dır ve çoğu da "nisvân"a aittir. Bunlar içerisinde kız kardeşinin emanetleri de vardır. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 12934*. Bununla birlikte İzmiranda, aşağıda da görüleceği üzere, Dimitri'nin sahip olduğu mülklerin büyük çoğunluğunun mutasarrıfesi gözükmektedir.

⁸¹³ *D.BŞM.MHF. 12934*.

⁸¹⁴ *C.ML. 226/9413*.

⁸¹⁵ *MAD.d. 9719*, s. 83.

⁸¹⁶ *C.ML. 226/9413*.

⁸¹⁷ *MAD.d. 9746*, s. 2.

⁸¹⁸ *MAD.d. 9743*, s. 9.

⁸¹⁹ *MAD.d. 9719*, s. 81.

⁸²⁰ *HAT. 208/11067; MAD.d. 9743*, s. 3.

⁸²¹ *MAD.d. 9743*, s. 75.

⁸²² Adri ve Tarsınca'nın Sakız'da yaşadıkları düşüncesi, onların Sakız'da sahip oldukları 60 adet ganem ve keçi ile yine Sakız'da mevcut bulunan 284 zira' atlas ve 42 zira' alaca kumaştan kaynaklıdır. Bkz.: *C.ML. 226/9413*.

⁸²³ Dimitri'nin oğlu Cani, bir müddetten beri Sakız Adası'nda ikamet etmektedir. Sahip olduğu bir miktar eşyası, amcası maktul diğer Cani'nin hanesinde kaldığından hali perişan olduğu yazılıdır. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 75.

Kostaki ise ölmüştür.⁸²⁴ Yorgaki ticaretle meşgul olurken⁸²⁵, büyük oğlu Nikolaki⁸²⁶, darphane sarrafı Bedros'un katlini sağlayan Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'nin⁸²⁷ baş kapı kethüdası olarak hizmet vermektedir.⁸²⁸

Kaynaklardan üç kızı ile bir oğlunun⁸²⁹ evli olduğu anlaşılan Dimitri'nin, diğer çocuklarının evli olup olmadığı meçhuldür. Damatlarından biri Trapoliçe'de ikamet eden, aynı zamanda kendisi ve çocuklarının da ortağı olan Nikola İskeleci bazergandır.⁸³⁰ Öteki damatları ise Yakomu⁸³¹ ve İstamadi (Estamadi)'dir⁸³². İngiliz beratlısı Yakomu⁸³³, Lukraşani ile evlidir ve hem Kuruçeşme hem de Büyükdere'de birer yalıya sahiptir.⁸³⁴ Nikola ve İstamadi'nin Dimitri'nin kızlarından hangisiyle evli oldukları bilinmemektedir.

⁸²⁴ MAD.d. 9719, s. 81.

⁸²⁵ MAD.d. 9743, s. 9.

⁸²⁶ T. Blancard'a göre Nikolaki ahlaklı biri değildir. Mavroyani'nin ona güvenerek verdiği paraları kendi köşkünü yaptırmak için kullanmıştır. Ayrıca Mavroyani hakkında yanlış ve kötü şeyler yazmıştır. Bkz.: T. Blancard, *Les Mavroyeni...*, s. 212.

⁸²⁷ Arşiv belgeleri ve dönemin Osmanlı kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, T. Blancard'a göre Eflak voyvodası Nikola Mavroyani, eşi tarafından Dimitri'nin akrabasıdır. Hatta ona göre Nikola Mavroyani'nin karısı Marie (Mariora) Scanavi, Dimitri'nin kızı ve Mavroyani'nin kapı kethüdası olan oğlu Nikolaki'nin kardeşidir. Ancak kitabının başka yerinde Mariora'nın Mudanya kökenli zengin ve önemli bir Fenerli aileden geldiğini yazmaktadır. Oysaki Dimitri Sakız kökenlidir. Ayrıca Blancard, Mariora'nın Pierre Scanavi adında tek erkek kardeşi olduğunu vurgulamakta, kız kardeşlerinin isimlerini ise Rallou, Euphrosyne, Catherine olarak vermektedir. Bkz.: Blancard, *a.g.e.*, s. 101, 212, 576.

⁸²⁸ HAT. 208/11067; D.BŞM.MHF. 12924; MAD.d. 9743, s. 3.

⁸²⁹ Dimitri'nin oğullarından birinin evli olduğunu, kayınvalidesinin 3.500 kuruşluk alacak talebinde bulunmasından anlıyoruz. Ancak bu oğulun hangisi olduğu ve kayınvalidenin kimliği hakkında bir fikir edinemiyoruz. Bkz.: C.ADL. 93/5547.

⁸³⁰ HAT. 211/11404; MAD.d. 9743, s. 52.

⁸³¹ D.BŞM.MHF. 80/20; MAD.d. 9743, s. 8. Belgelerde firari olarak geçen Yakomu, Dimitri'nin katlinden sonra firar etmiştir. O. Jamgoçyan, elçilik yazışmalarından hareketle onun adını Yakumi Şilizzi olarak kaydeder. A. Mustak'ın çalışmasında ise İakoumis Schilizzi olarak yazılıdır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77; A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 7.

⁸³² İstamadi'nin Sandal Bedesteni'nde yer alan çukacılar içinde bir odası vardır. Muhtemelen o da, Dimitri gibi, çukacılık yapmaktadır. Bkz.: TSMA.E. 179-98a=126-10-3a.

⁸³³ 31 Ağustos 1792 (13 M 1207) tarihli belgede Yakomu "İngiltere elçisi ma'iyyetinde bâ berât-ı âlî tercümân" olarak zikredilmektedir. Bkz.: MAD.d. 9746, s. 2. Jamgoçyan, Dimitri'nin damadı Yakomu'nun İngiliz berath tüccarı olduğunu, ancak Dimitri'nin katlinin ardından İngiliz sefirinin ondan himayesini çektiğini vurgular. İlaveten Yakomu ve karısının saklanarak hayatta kaldıklarını ve Saray'ın affına nail olmak için İsveç Elçisi Heidenstamm'a başvurduklarını dile getirir. Ayrıca İsveç Elçisi Heidenstamm'ın onları kurtardığını ve bu kurtarıшта İsveç sefaretinde görevli Antoine de Murat'ın başarılı bir müzakere yürüttüğünü belirtir. Bu afla Yakomu tekrar İngiliz himayesine girmiştir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 77.

⁸³⁴ HAT. 177/7812; MAD.d. 9719, s. 87; MAD.d. 9743, s. 8, 9, 95; MAD.d. 9746, s. 2.

Ayrıca gelininin kimliği hakkında da bir bilgi yoktur. Bunların yanı sıra, Dimitri'nin Tarsınca adında bir de kız torunu vardır. Ancak o, sadece kızının kızı olarak kayıtlarda geçmektedir. Bunun dışında belgeler, Tarsınca'nın ailesiyle ilgili veri sunmaz.⁸³⁵

Kalabalık ve büyük bir aileye sahip olan ve bu anlamda diğer Osmanlı seçkinleri gibi kendine özgü bir hane reisi olarak nitelendirilen Dimitri⁸³⁶, Bedros'a benzer şekilde Rumların yoğun yaşadığı Fener semtinde oturmaktadır. Bundan mütevellit onların birbirlerine komşu olma olasılıkları yüksektir. Ancak bununla ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bunun yanı sıra Dimitri'nin; Galata, Arnavutköy, Karaköy, Büyükdere, Kuruçeşme, Burgazada gibi değişik semtlerde de menzil ve haneleri ile dükkân, oda, mahzen, bağ, bostan, arsa gibi çeşitli gayrimenkulleri de bulunmaktadır. Ayrıca bu mülklere, Mudanya ile ticari açıdan imparatorluk için önem arz eden memleketi Sakız'dakiler de eklenir.⁸³⁷

Aile bireyleri ve akrabaları da, tıpkı Dimitri gibi, çoğunlukla İstanbul ve Sakız ekseninde yaşamlarını sürdürmektedir.⁸³⁸ Dimitri'nin hayatının merkezinde olan bu iki yerleşim yeri dışında, ticaret vb. amaçlarla Tekirdağ, Trapoliçe gibi yerlerde de ikamet eden yakınları vardır.⁸³⁹

Dimitri İstanbul'da yaşamakla birlikte, onun için memleketi Sakız ayrı bir öneme haizdir. Dolayısıyla o, Sakız'dan ilgisini hiçbir zaman eksik etmez.⁸⁴⁰ Bu minvalde

⁸³⁵ *MAD.d. 9719*, s. 142.

⁸³⁶ C. Neumann, Devzade ile birlikte Dimitri'nin aile ve hanesinden bahsedildiğinde asıl ima ve kastedilen şeyin, en yüksek rütbeli devlet erkanının kapılarına benzeyen, ancak onlardan biraz daha küçük sosyal organizasyonlar olduğu yorumunu yapmaktadır. Ancak o, bunun tartışmaya ve incelemeye açık bir konu olduğunun da altını çizmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 26-27. M. Greene, hane kavramının sadece Müslüman seçkinlere özgü olmadığını, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, gayrimüslim olmanın yarattığı bazı farklılıklara rağmen, Fenerlilerin de Osmanlılara benzer haneler oluşturduklarını belirtir. Bkz.: M. Greene, ...*Rumlar 1453-1768*, s. 156.

⁸³⁷ *C.ADL. 93/5547; MAD.d. 9743*, s. 47-48 vd.; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23. Dimitri bir belgede kardeşi Nikola ile birlikte "İzmir mütemekkinlerinden" şeklinde zikredilmiştir. Bkz.: *C.EV. 496/25073*.

⁸³⁸ *C.ML. 226/9413; D.BŞM.MHF. 80/48*.

⁸³⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Dimitri'nin akrabalarından Francesko veled-i Rayso Tekirdağ'da ikamet etmekte ve ticaretle meşgul olmaktadır. Damadı Nikola İskeleci bazergan ise Trapoliçe'de yaşamaktadır. Bkz.: *C.ML. 586/24150, 718/29386; D.BŞM.MHF. 92/68, 94/82, 95/82; MAD.d. 9720*, s. 176-177; *MAD.d. 9743*, s. 52.

⁸⁴⁰ C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23; K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 148.

Dimitri her fırsatta Sakız'a yardım eder.⁸⁴¹ Bunu, aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, hem kendisi hem de diğer aile bireylerinin Sakız'daki bazı kilise ve tımarhane⁸⁴² fukaralarına vakfettikleri mülkler ile vakıf akçeleri kanıtlar niteliktedir. Bunlar, aynı zamanda, Dimitri ve ailesinin hayırseverliklerinin yanı sıra, kendi şehirlerine damga vuruşlarının da göstergesidir. Zaten Dimitri, elde ettiği zenginlik ve güç sayesinde Sakız halkını kendi reayası gibi görmektedir.⁸⁴³ Ayrıca bir metropolit ya da patrik seçiminde onun fikri kayda değerdir.⁸⁴⁴ Ruslara kendisine Sakız krallığı payesi verdirdiği⁸⁴⁵ şeklinde kaynaklara yansıyan bilgi de bu sebepten ötürü olsa gerektir.

Tablo 15: Dimitri ve Akrabalarının Kiliseler ile Tımarhane Fukaralarına Vakfettikleri Mülk ve Nakit Para⁸⁴⁶

Vakfedilen Malın Cinsi	Vakfedilen Yer	Vakfeden Kişi/Kişiler
menzil bab 1 kuruş 1.000	Lagodya (Lagod) tabir olunur Bakseyarha Kilisesi	Hacı Kostantin oğlu Hacı Nikola zimmi
kuruş 2.650	Aya Matrota Kilisesi	Hacı Kostantin oğlu Cani ve yeğeni Hacı Nikola oğlu Kostantin zimmiler
kuruş 3.000	Sakız'da olan fukaraya tasaddık eylemek üzere tımarhane mütevellisine verilen	Hacı Kostantin oğlu Cani ve yeğeni Hacı Nikola oğlu Kostantin zimmiler
menzil bab 1 (baha kuruş 4.500)	Sakız mahbesinde ve kiliselerinde olan züafaya sanduka ita olunmak üzere tımarhane vakfına ilhak eyledikleri	Hacı Kostantin oğlu Cani ve yeğeni Hacı Nikola oğlu Kostantin zimmiler
kuruş 7.500	2.500 kuruş Ayo Venhotora Kilisesi'ne 2.500 kuruş Ayo Apostol Kilisesi'ne 2.500 kuruş Ayo Anarapiro (Ayapetro) Kilisesi'ne fukaraya tasaddık olmak üzere	Hacı Nikola ve Cani (ve) Dimitri karındaşları muvacehesinde
çiftlik kıt'a 1 (baha kuruş 1.765)	Bakseyarha Kilisesi'ne	Kostantin oğlu Dimitri ve Cani
Yekun kuruş: 14.150		
Emlak kıt'a: 3		

Elde ettiği zenginlik ve güç sayesinde ailesi ile birlikte kendi toplumu üzerinde de söz sahibi olan Dimitri'nin sarraflığa ne zaman ve nasıl başladığı bilinmemektedir. C. Neumann; onun, eski Fenerli sülalelerine mensup olmadan sarraf olarak yükseldiğini belirtmekte, Dimitri'nin çevre ve prestij kazanmasında eşi İzmiranda'nın rolü olduğunu altını

⁸⁴¹ K. Amantos, a.g.m., s. 148.

⁸⁴² Her ne kadar C. Neumann "tımarhane, akıl hastanesi" anlamına gelen "bimarhane" kelimesini kullansa da, belgelerde açık olarak, tımarhane **كبي و تمارخانه** yazmaktadır. Bkz.: *AE.SABH.I. 351/24561*; *C.ML. 226/9413*; *MAD.d. 9719*, s. 144; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 22.

⁸⁴³ A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi...*, s. 52-53; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91-92.

⁸⁴⁴ K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 149.

⁸⁴⁵ *Rûzmerre*, v. 27b; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 300.

⁸⁴⁶ *AE.SABH.I. 351/24561*; *C.ML. 226/9413*; *MAD.d. 9719*, s. 144.

çizmektedir.⁸⁴⁷ Ancak Neumann, Dimitri'nin hiç de sıradan bir taşralı olmadığını gözünden kaçırmaktadır. Nihayetinde Dimitri, yukarıda vurgulandığı gibi, Sakız'da ipek ticaretiyle ilgilenen zengin bir tüccar ailesinin üyesi bir sarraftır. Ayrıca kardeşi Nikola da, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına atanmanın ilk adımını teşkil eden donanma-yı hümayun tercümanlığı görevinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Dimitri'nin çevre ve prestij kazanması, pek de eşine bağlı olmasa gerektir. Zaten Dimitri'nin, başta Esmâ Sultan ve onun eşi Muhsinzade Mehmed Paşa⁸⁴⁸ olmak üzere, III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan (1765-1824)⁸⁴⁹, I. Abdülhamid'in kızı Emine Sultan (1788-1791)⁸⁵⁰, Raif İsmail Paşa⁸⁵¹, Melek Mehmed Paşa⁸⁵², Nasuh Paşa⁸⁵³, Mora valisi Ahmed Paşa⁸⁵⁴, Halep ve Musul valisi vezir Süleyman Feyzi Paşa⁸⁵⁵, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey⁸⁵⁶, Hatmanzadeler⁸⁵⁷ gibi hanedan mensupları ile çeşitli kademedeki üst düzey yönetici elitleri⁸⁵⁸ kapsayan geniş bir

⁸⁴⁷ C. Neumann'a göre Dimitri, Fenerli Rum muhitinden kız alarak, yani İzmiranda ile evlenerek hem işini hem de kültürel ufku genişletir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 25-26, 29. K. Amantos'un aktardığına göre tüccar olan Dimitri, daha önce de zengindir ve Skarlavu Sevastopulo ile yaptığı iş birliği bu zenginlikte etkilidir. Bkz.: K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 149.

⁸⁴⁸ Dimitri'nin Esmâ Sultan'ın eşi Muhsinzade Mehmed Paşa'yla olan ilişkisi, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Rodos'tan Anabolu muhafazasına görevlendirilmesini tebrik etmek ve bunun yanı sıra başka konularla ilgili bilgi vermek amacıyla, 10 RA 1183 (14 Temmuz 1769) ile 27 RA 1183 (31 Temmuz 1769) tarihleri arasında, hem Muhsinzade Mehmed Paşa'ya hem de paşanın dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından hazîne-i âli-kararları olan adamına yazmış olduğu bir dizi arzuhalde anlaşılmaktadır. Bkz.: *TSM.A.E. 195*. Bu arzuhalde Dimitri, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Anabolu muhafazasına görevlendirildiği tarihi 1 RA 1183 (5 Temmuz 1769) olarak vermektedir. Y. Nagata'ya göre ise bu tarih 16 RA 1183 (20 Temmuz 1769)'tür. Bkz.: Y. Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", s. 49.

⁸⁴⁹ Beyhan Sultan hakkında bkz.: M. Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. I, s. 9; M. Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 102-104; Ö. Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları...*, s. 31-32.

⁸⁵⁰ Emine Sultan ile ilgili bkz.: M. Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 11; M. Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 115.

⁸⁵¹ Bedros ile de bağlantısı bulunan Raif İsmail Paşa'nın hayatı hakkında kaynakça için bkz.: Dipnot 583.

⁸⁵² Melek Mehmed Paşa hakkında bkz.: Abdullah Bay, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S. 2, Manisa 2016, s. 39-54.

⁸⁵³ Nasuh Paşa hakkında bkz.: M. Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. IV, s. 1230-1231.

⁸⁵⁴ Ahmed Paşa 1787'de Mora valisi olmuştur. Bkz.: M. Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. I, s. 200.

⁸⁵⁵ Süleyman Feyzi Paşa hakkında bkz.: M. Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. V, s. 1540.

⁸⁵⁶ Cihanzade Hüseyin Bey, 1788-1789 yıllarında Aydın Muhassıllığı'na getirilmiştir. Muhassıllık dışında başka görevlerde de bulunan Hüseyin Bey, 1815/1816'da vefat etmiştir. Cihanzade Hüseyin Bey ve Aydın Muhassıllığı hakkında geniş bilgi için bkz.: Aysun Sarıbey, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006; Bülent Çelik-Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yay., Aydın 2010.

⁸⁵⁷ C. Neumann, Hetmanzade sülalesinin kendi başına bile bir incelemeye bahis olacak kadar mühim ve dikkat çekici bir sülale olduğunu belirtmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23.

⁸⁵⁸ Bu kişilerin detaylı listesi için bkz.: *MAD.d. 9719*, s. 75-149; *C.ML. 570/23336*; *D.BŞM.MHF. 85/55*.

müşteri portföyü oluşturmasını, tek başına eşinin oynadığı role bağlamak da mümkün değildir. Dimitri'nin doğru zamanda doğru adımlar attığı muhakkaktır. Bu adımlardan biri de, hiç kuşkusuz, bir şekilde Dimitri'nin doğrudan ya da dolaylı olarak Esmâ Sultan'la bağlantı kurmasıdır. Acaba Dimitri Esmâ Sultan'la bu bağı nasıl kurmuştur? Doğrudan kendisi mi Esmâ Sultan'a intisap etmiştir? Yoksa Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Efendi'nin ya da mutasarrıfı ve kapı çukadarının aracılığı mı bunda etkili olmuştur? Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da,⁸⁵⁹ Esmâ Sultan'ın Sakız'daki mukataalarından ötürü Dimitri'nin onunla bağ kurmuş olması ihtimal dahilindedir ve bu bağda da, Esmâ Sultan'ın kethüdalarının bir rolü olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Dimitri'nin, Esmâ Sultan'ın ordu-yı hümayunda silahtar kâtibi olarak görev yapan kethüdasına, ki bu kethüdanın kim olduğu belli değildir, gönderdiği mektubu, bu izlenimi vermektedir. Mektubun içeriği şöyledir:

“Ma ‘rûz-ı ‘abd-ı kadîm ve çâker-i bende-i müstedîmleri budur ki bu kulları öteden berü ‘inâyetlü efendimizin dâ‘i-i bendeleri olduğum hasebiyle leyl ve nehâr devâm-ı ‘ömr ü devletleri du‘avâtı ile evkâtgüzâr ve tecdîd-i hulûs-ı bendegânemize vesîle cûy iken bu def‘a karındâşım Cani kulları hâlen sadr-ı a‘zam ve vâlâ-yı himem efendimiz hazretlerine muktezî olan eşyâ ile ol cânibe âzim ve râhi olmağla ‘arzu hâl tahrîrine cesâret olundu. Bi-‘avnihi ta‘âlâ dâmen-i şerîfleri be-vesîle müftehir ve mübâhî oldukda üzerinden hüsn-i nazar-ı ‘âtîfet-eserlerin bî-dirîğ buyurup mürâca‘at eylediğü umûr-ı ‘acizânelerine i‘âne buyurmaları mercûdur. Cani kulunuzu tavsiyeye hâcet yokdur. Zirâ efendimizin kadîm bendesidir. Benim ‘inâyetlü efendim bundan akdem devletlü sultân-ı aliyetü ‘ş-şân efendimiz hazretlerinin mukâta‘asını Çelebi Efendi ma‘rifetiyle iltizâm eylediğimiz esnâda Sakız ‘in cizye buyrulduğunu dahi senden alıverelim deyu kavlı olunmuşidi. Şimdi cizye buyrulduğunun vakti hulûl etmekle ol cânibde Sakız ‘in buyrulduğunu almasına sa‘y ve himmet buyurulub buyuruldu Çelebi Efendi tarafına irsâl buyurasız. Ânın tarafından alurlar ve cizye aklâmı iktizâ eder ise Cani kulunuzdan alasız ve kusûr akçesi husûsata zahmet vermezler ve Cani kulunuza tenbîh olunmuşdur her ne iktizâ eder ise emr buyurasız hizmet-i ‘aliyyenizde olurlar efendimden bir şey dediğimiz yokdur ancak efendimin sağlığını ve selâmete mülâkât olduğumuzu isterüz

⁸⁵⁹ C. Neumann, Dimitri'nin Esmâ Sultan'ın himayesine nasıl girdiğine dair bir malumat olmadığını belirtmekte ve onun doğrudan kendisinin Esmâ Sultan'a intisap etmiş olması ihtimali olabileceği gibi, kendisiyle birlikte takibe uğrayan Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Efendi'ye de bağlı olmasının mümkün olabileceğinin altını çizmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 28.

hâk-i pâya yüz sürmeye gâyet iştiyâkım vardır ki ta'bîri tevzî'den müstağnîdir bundan böyle tarafımızı hâtır-ı 'âtırdan ihrâc buyurmaları bâbında lütf ve ihsân devletlü 'inâyetlü mürüvvetlü veliyyü'n-ni 'am efendim sultânım hazretlerininindir. Fi 9 N Sene 1183 (6 Ocak 1770) Bende Sakızlı Dimitri."⁸⁶⁰.

İster doğrudan isterse kethüdaları aracılığıyla dolaylı yoldan Esmâ Sultan'la bağ kurmuş olsun, Esmâ Sultan'ın sarrafi olmak Dimitri için bir dönüm noktasıdır. Zira padişahın kız kardeşi olması sebebiyle büyük nüfuz sahibi olan Esmâ Sultan, Dimitri'nin İstanbul çevrelerinde tanınmasına yol açmıştır. Dönemin kaynaklarında geçen "... müddet-i medîdeden beru merhûme-i müşârün ileyhânın hıdmetinde bulunub sâyesinde umûr-ı dâd ü sitâd-ı 'âleme istîlâ ve milleti beyninde kesb-i şöhret ve cem'-i emvâl ve nüfûz ve istiklâl ile isti'lâ etmiş olan Sakızlı Dimitri ..." ⁸⁶¹ şeklindeki bilgi de bunun kanıtıdır. Dolayısıyla Esmâ Sultan, onun yükselişindeki başat aktör konumundadır.

Taşralı, kalabalık ve zengin bir tüccar ailesinin üyesi olması ve yapmış olduğu girişimlerin bir neticesi olarak geniş bir müşteri portföyü bulunan, bu bağlamda da işlerini çok büyük boyutlara vardırması olan Dimitri⁸⁶², Küçük Yeni Han mütemekkinlerindedir.⁸⁶³ O, Küçük Yeni Han'ın yukarı katında, merdiven başında, aylık iki bin akçe icareli, birbiri içinde iki odaya sahiptir. Bunlar haricinde onun Küçük Yeni Han'da başka odaları da vardır. Aynı zamanda çukacılık yapan ve dolayısıyla "bâzergân"⁸⁶⁴ sıfatıyla da kaynaklara yansıyan Dimitri'nin, çukacı dükkânı ise Sandal Bedesteni'nde yer almaktadır.⁸⁶⁵

Sarraflık ve çukacılık dışında; alternatif olarak kuyumculuk, bakkallık, kasaplık, ekmekçilik, terzilik, ipekçilik ve şerbethane işletmeciliğiyle de meşgul olan Dimitri⁸⁶⁶, tıpkı Bedros gibi çok yönlü bir sarraftır. Onun bu çok yönlülüğü, dönemin kroniklerinde "...mesfûr Dimitri yalnız bâzergânlık ile kanâ'at etmeyüb iltizâmât-ı mukâta'ât ve sâ'ir vehle..."⁸⁶⁷ şeklinde tarif edilmektedir.

⁸⁶⁰ TSMA.E. 375-16a.

⁸⁶¹ A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 52; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91.

⁸⁶² C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti..." , s. 23.

⁸⁶³ MAD.d. 9743, s. 9.

⁸⁶⁴ D.BŞM.d. 4731, 5405.

⁸⁶⁵ C.ADL. 93/5547.

⁸⁶⁶ C.ADL. 93/5547; MAD.d. 9719, s. 144.

⁸⁶⁷ A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 52-53; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91-92.

Jamgoçyan'ın kumaşçılar loncasının kahyası olarak zikrettiği⁸⁶⁸ Dimitri, aktif bir ticari hayata sahiptir. O, Saray'a "raht (eyer takımı)", "kesme (eyer örtüsü)", "gâşiye (eyer örtüsü)" vb. de tedarik etmektedir.⁸⁶⁹ Ancak Dimitri bu işlerde yalnız değildir. Yazıcısı Nikola Arboti'nin⁸⁷⁰ yanı sıra, kendisiyle akrabalık bağları olan ve birçoğu ticaretle meşgul çok sayıda ortakla çalışmaktadır.⁸⁷¹ Dolayısıyla Dimitri'nin; kardeşler, eniştelere, oğullar, kızlar, torunlar ve yeğenlerden oluşan büyük bir aile şirketi işlettiği rahatlıkla söylenebilir. Eşi İzmiranda da bu şirkete dahildir.

Kurmuş olduğu bu ortaklıklarla geniş bir ticari ağa sahip olan Dimitri, uluslararası ticarete de aktiftir. İngiltere'nin Halep konsolosu baş tercümanı Baydaroğlu Hoca İlyas Anton Ayda ve yine Bağdat'ta bulunan İngiltere balyosunun şeriki Diyarbekirli Abbuşoğlu İbrahim'le aralarındaki borç-alacak ilişkileri bunun göstergesidir.⁸⁷² Dolayısıyla o da, Bedros'a benzer şekilde, dönemin moda akımından etkilenerek, beratlı olarak yabancı bir devletin himayesine girmiş olsa gerektir. Dimitri'nin himayesine girdiği devlet ise İngiltere'dir. Ancak sadece kendisi İngiliz beratlısı değildir. Ailenin diğer üyeleri de bu himayeye dahildir.⁸⁷³ Bununla birlikte, eniştesi Mike Karali ile kardeşi Cani'nin damadı İstirati Venle ve onun babası Pavli (Pavlo) Mavrokordato gibi bazı akrabaları da İsveç beratlısıdır.⁸⁷⁴ Fakat imparatorluk, bu beratları da dikkate almayacak, kardeşi Nikola'nın donanma-yı hümayun tercümanı olması da bir işe yaramayacaktır. Haşmetli dostları da onu kurtarmak için bir girişimde bulunmayacaktır. Dimitri, yükselişinde önemli rol oynayan Esmâ Sultan'ın 13 Ağustos 1788 (11 ZA 1202)'de ölümüyle soruşturmayaya uğrayacak ve akabinde, 16 Ağustos 1788 (14 ZA 1202) günü, "sû-i zannı ve ef'âl-i

⁸⁶⁸ O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 87.

⁸⁶⁹ *D.BŞM.d. 4057*, s. 1-2 (29 Ramazan 1183/26 Ocak 1770). Başka bir belgede de Dimitri'nin kim olduğu belirsiz yüksek rütbeli bir kişiye de çeşitli eşyalar tedarik ettiği görülmektedir. Bkz.: *D.BŞM.d. 5405* (B 1200 ile N 1200 tarihleri arasında (Nisan-Mayıs/ Haziran-Temmuz 1786).

⁸⁷⁰ *C.ML.112/4955*. Nikola da belgelerde firari olarak geçmektedir. Bkz.: *D.BŞM. MHF. 80/78*.

⁸⁷¹ *D.BŞM.MHF. 80/48*.

⁸⁷² *C.ADL. 93/5547; C.HR. 149/7407, 186/9298; C.ML. 674/27608; C.MTZ. 6-294*.

⁸⁷³ Jamgoçyan, Skanavilerin İngiliz beratlısı olduğunu belirtmekte ve İngiliz sefirinin Babialı ile ihtilafa girmek için, 1788'de idamlarından hemen önce, Skanavilerin beratlarını iptal ettiğinin altını çizmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 79.

⁸⁷⁴ *D.BŞM.MHF. 80/48; MAD.d. 9743*, s. 38.

şeni'a"ına binaen devlete ihanet ve yolsuzlukla suçlanarak "Bâb-ı Hümâyûn"da katledilecektir.⁸⁷⁵ Dimitri'nin katledildiği gün İstanbul'a gelen kardeşi Cani de, önce hapis ve ardından, "hâ'in-i din-i devlet" olan Sakızlı Dimitri'nin karındaşı olması sebebiyle, 30 Eylül/1 Ekim 1788 (29/30 Z 1202) tarihinde Saray Meydanı'nda aynı sonla yüzleşecektir.⁸⁷⁶ Bunun haricinde; bazı akrabaları firar ederken⁸⁷⁷, neredeyse tüm ailenin mal varlığına da el konulacaktır.⁸⁷⁸

3.2.2. Hapis ve Katl

Dimitri, sarrafi olduğu Esmâ Sultan'ın 13 Ağustos 1788'de ölümünün ardından soruşturmaya uğrayarak, üç gün gibi kısa bir süre içerisinde, 16 Ağustos 1788'de katledilmiştir. Aslında o, çok daha önce bu cezaya çarptırılma tehlikesi atlatmıştır. Şöyle

⁸⁷⁵ *Rûzmerre*, v. 27b; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 299-300; *MAD.d. 9743*, s. 9, 10. C. Neumann, Dimitri'nin kardeşi Cani ile birlikte ağır, ancak tafsil ve tavzih edilememiş cürümlerle müttehem idam edildiklerini belirtir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 22. K. Amantos'a göre ise Dimitri, düşmanları tarafından çok kıskanılmaktadır ve bu kıskançlık onun 5 Ağustos 1788'de başının kesilmesine neden olmuştur. Bkz.: K. Amantos, "Δημήτριος Σκαβαβής (1788)", s. 149-150. Julia Chatzipanagioti-Sangmeister-Matthias Kappler'in çalışmalarında da bu tarih tekrar edilir. Bkz.: Julia Chatzipanagioti-Sangmeister-Matthias Kappler, "Thoughts on the Turkish Verses in Phanariot Poetry Collections (1750-1821)", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*, Edt.: Evangelia Balta-Matthias Kappler, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden 2010, s. 225. O. Jamgoçyan ise, Dimitri'nin Esmâ Sultan'ın ölümüyle birlikte kardeşini de felakete sürüklediğini ve işkenceye maruz kalan bu iki Rum'un, 5 Ağustos 1788'de Yeniköy'deki yalılarının kapısının önünde asıldıklarını belirtmektedir. Jamgoçyan'ın dipnotta Giovanni Mavrokordato tarafından 18 Kasım 1794'te İzmir'den yazılmış bir mektuptan yapmış olduğu alıntıda ise Dimitri'nin kafasının kesildiği yazılıdır. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 87. Dimitri'nin katledilmesiyle ilgili ayrıca bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 1-9.

⁸⁷⁶ *Rûzmerre*, Cani'nin katli tarihini 29 Z 1202 olarak verirken, *Taylesanizâde* de bu tarih, 30 (Selh) Z 1202'dir. Bkz.: *Rûzmerre*, v. 28a-b; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 310. Ayrıca bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 6-7.

⁸⁷⁷ Dimitri'nin damadı Yakomu, kardeşi Nikola'nın oğlu ve aynı zamanda ortağı Kostantin ile Cani'nin damadı İstirati Venle firar etmişlerdir. Bkz.: *AE.SSLM.III. 390/22570*; *C.ML. 226/9413*; *D.BŞM.MHF. 80/48*; *MAD.d. 9743*, s. 8. Kostantin ve Yakomu firari gözükmekle birlikte, mallarının kendilerine iadesi ile borçlarını ödemek için himayeye muhtaç olduklarını bildirmek üzere Divan-ı Hümayun'a arz sunabilmişlerdir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 87/106* (15 B 1204/31 Mart 1790); *HAT. 266/15439*. Bunu nasıl başardıkları muammadır. Muhtemelen akrabaları bunda aracılık etmiş olsa gerektir. Belki de imparatorluğun affına mazhar olmuşlardır.

⁸⁷⁸ Dimitri'nin ve Cani'nin katli ile birlikte, uzak yakın bütün ailenin mallarına el konulmuştur. Bu malların bir kısmı daha sonra sahiplerine iade edilecektir. Bkz.: *MAD.d. 9719*, s. 75-149; *D.BŞM.MHF. 80/14, 80/20, 80/21, 80/48, 85/55*; *C.ML. 226/9413, 266/10887, 266/10890, 295/12045*; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 22-26.

ki; Dimitri kaynaklarda, Esmâ Sultan'ın kapı çukadarı Said Ağa ve mutasarrıfı Osman Efendi ile birlikte İškodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa'nın isyanına ve bu isyan sırasında Rumeli'nin zarar görmesine neden olmakla suçlanır.⁸⁷⁹ Ancak bu suçlama, Esmâ Sultan'ın devreye girmesiyle bir cezaya dönüşmez ve I. Abdülhamid onların cezalarını erteler.⁸⁸⁰ Dolayısıyla Dimitri ve Esmâ Sultan'ın diğer adamları bu işten bir yara almadan kurtulur. Fakat Esmâ Sultan'ın kısa bir süre sonra ölmüş olması, okların tekrar onlara çevrilmesine neden olur. Bundan dolayı, Esmâ Sultan'ın adamlarının kurtuluş sevinci kursaklarında kalır. Çünkü imparatorluk, Esmâ Sultan'ın mal varlığını araştırmak üzere onları gözaltına alarak, bostancılar mahbesine hapseder.⁸⁸¹

Hamilerinin ölümünün ardından bir anda kendilerini bostancılar hapsinde bulan Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Efendi, kapı çukadarı Said Ağa, masraf kâtibi müderris Osman Efendi ve sarrafı Sakızlı Dimitri için sonun başlangıcı olan bu ceza, birbirinden farklı noktalanır. Çelebi Efendi kolaylıkla bu işten sıyrılmış gözükmektedir. Çünkü bir belgede kendisinin orduda görevlendirildiği yazılıdır.⁸⁸² Bununla birlikte Said Ağa

⁸⁷⁹ "... nice seneden berü Devlet-i aliyye'ye hayli dağdağa veren İskenderiyyeli Kara Mahmûd nâm şakî-i bî-dînin külliyyen ribka-i itâ'atdan hurûcuna ve ol havâl ve belki mecmû'-ı Rûmili'nin birkaç def'a pâ-zede-i asâkir olmasına bunlar sebeb-i müstakille olup, etmedikleri kalmamış idi ..." Bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 53; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 92.

⁸⁸⁰ "... şehri-yâr-ı âlî-tebâr hazretleri ise vâkıf-ı ahvâl olup berây-ı hâtır-ı müşârun-ileyhâ birkaç gün müsâmaha buyurmalarıyla ..." "... Abdülhamid Hân Hazretleri vâkıf-ı hâl olmuş ise de bir ay hâtır-ı sultânî bir müddet müsâmaha buyurub ..." Sırasıyla bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi ...*, s. 53; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 92.

⁸⁸¹ "... çendîn müddetden berü hizmetlerinde olup sâye-i devletlerinde umûr-ı dâd u sitâd-ı âleme istîlâ ve kendi milleti beyninde şöhret-i mâl ü menâl ve nüfûz-ı kelâm ile isti'lâ eden Sakızlı Dimitri nâm bâzergân ile müşârun-ileyhânın kethudâları Çelebi Efendi'nin kapu-çukadarı Sa'id der-akab furun ta'bir olunan bostancılara habsleri fermân olundu. Ve onlardan başka müşârun-ileyhânın masraf kitâbeti hizmetlerinde olup etvâr-ı nâ-becâsî âvâzesi sâmi'a-hırâş-ı sükkân-ı âlem olan müderrisinden Osmân Efendi nâm mefsedet-pişenin etvâr ü girdârî ma'lûm-ı pâdişâh-ı enâm olmağla bâ-hatt-ı hümayûn ismi defter-i müderrisinden hakk ve baş-bâkî kûlu habsine virilüp ..." Bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 52; Ahmed Cevdet, "Edîb Tarihi"nden alıntı yaparak benzer bir anlatım yapar. Bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91.

⁸⁸² *HAT. 1379/54347*. Hatt-ı hümayunda Çelebi Efendi'nin orduya görevlendirildiği yazılıdır. Ancak bu, henüz kendisine bildirilmemiştir. Çünkü bu göreve gitmeden önce Sakızlı Dimitri'ye olan 1 yük 63.744,5 kuruşluk borcunun olabildiğince tahsil edilmesi istenir. Ayrıca bu belgede Çelebi Efendi, Esmâ Sultan'ın onun üzerindeki rolüne de değinir: "... eğer çi cennetmekân merhûme ve mağfûrîn lehâ Esmâ Sultân 'aleyhâ el-rahmet ve'l-gufrân hazretlerinde dahi 15.000 guruş alacağım var idi. Lâkin merhûme-i müşârun ileyhâ hazretlerinin sâyelerinde bu kadar refâh ve temettü'ât-ı meşhûrem olmağla meblağ-ı mezbûru lisânuma almam deyu ..."

Soğucak'a "nefy" olunur. Masraf kâtibi müderris Osman Efendi'ye gelince, önce müderrislikten azledilir, ardından Bozcaada'ya sürülür. Ancak Osman Efendi yolda talihsiz bir kaza yaşar ve denize düşerek hayatını kaybeder.⁸⁸³ Aralarında en büyük zararı gören, onlar kadar şanslı yaver gitmeyen Dimitri'dir. Daha önce hayatını borçlu olduğu Esma Sultan, bu sefer onun sonu olur ve Dimitri katledilir.

Esma Sultan haricinde portföyünde başka hanım sultanlar ve paşalar olmasına rağmen Dimitri'nin katledilmiş olması, dikkat çekicidir. Bunda, mal varlığını Esma Sultan sayesinde elde ettiği düşüncesi etkili olsa gerektir.⁸⁸⁴ Bu açıdan Dimitri'ye atfedilen suçların başında "*devlet malına zarar*" gelmektedir. *Edib Tarihi*'nde Dimitri'nin sadece bazerganlıkla yetinmediği, Esma Sultan'ın himayesinde olmasından aldığı güçle Sakız Adası halkını kendi "*re'âyâsı menzilesinde*" gördüğü, Aydın ve Mora caniplerinin işleriyle kendi ilgilendiği, Osman Efendi ve Said Ağa ile birlikte Esma Sultan adına etmedikleri zulüm kalmadığı belirtilmektedir.⁸⁸⁵ Dimitri, yapılan suçlamalarda yalnız değildir. Esma Sultan'ın adamları Said Ağa ve Osman Efendi ile ortak olarak itham edilir, ki bunlar, daha önce, İşkodra mutasarrıfının isyanında da rol almıştır.

⁸⁸³ *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi ...*, s. 43, 300.

⁸⁸⁴ M. Ç. Uluçay, Esma Sultan'ı hasis, para sarf etmekten kaçınan biri olarak tanımlar. İmparatorluğun Esma Sultan'ın çok parası çıkacağını ümit ederek, konağını araştırdığını, ancak fazla bir şey bulamadıklarını belirtir. Bkz.: M. Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 91. K. Amantos ise, Esma Sultan öldüğünde Dimitri'nin, onun mücevherlerini çalmakla suçlandığını vurgular. Bkz.: K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 149. Bu bağlamda Esma Sultan'ın adamları, onun mal varlığını ortaya çıkarmak için yakalanıp hapsedilmiş olmalıdır.

⁸⁸⁵ "... mesfûr Dimitri yalnız bâzergânlık ile kanâ'at etmeyüb iltizâmât-ı mukâta'ât ve sâ'ir vechle umûr-ı külliyyeye karışıp sâye-i himâye-i müşârun-ileyhâda metâ'-ı nâsı kendi endâzesiyle ölçer ve biçer idi. Ve bâ-husûs Sakız Adası umûmen kendünün re'âyâsı menzilesinde olup kimin zehresi var idiki re'yine muhâlefet edebile. Ve Aydın ve Mora câniblerinin ekser umûru kendi yediyle görülp taraf-ı hilâfında bulunan kendüsini diyâr-ı âherde görürdü. Ve Hakku'l-insâf şöyle idiki mesfûr Dimitri ile bâlâda zikr olunan Osmân Efendi ve Kapu-çukadarı Sa'id'in etmedikleri zulm ü sitem kalmayıp fukarâ ve zu'afâ şer ü şürûrlarından ekseri âh ü enin ederek terk-i evtân edüp havf-ı cânlarından pâdişâh-ı âleme hâllerin ifâdeden âciz ve mukâvemetden me'yûs idiler. Merhûme-i müşârun-ileyhâyı dâ'imâ âlet-i revâc-ı zulmederek "sultân efendimizin emridir" deyu hâşâ ifk u bühtân edüp kendüleri nâsı müsâdere ve harâb etdiklerinden ..." Bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi...*, s. 52-53. Benzer bir anlatım için bkz.: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 91-92. M. Ç. Uluçay da Esma Sultan'a güvenen adamlarının, ona sırt dayayarak birçok hasları ve mukataaları keyiflerine göre idare ettiklerini ve halkı soyduklarını belirtmektedir. Bkz.: M. Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 91. Dimitri'nin mukataaların idaresine nasıl müdahil olduğunu anlatan başka belge örnekleri için bkz.: TSMA. E. 211-13a=145-2-1a; TSMA.E. 721-310=305-28-1.

Ahmed Cevdet, kaynak olarak kullandığı *Edip Tarihi*'nde yer alan bu suçlamaları biraz şüpheli bulmaktadır. Cevdet, Dimitri ve diğerlerinin Rumeli işlerine, Esmâ Sultan'ın bölgede çok sayıda mukataasının olmasından dolayı müdahale etmiş olabileceklerini belirtir. Ona göre, eğer Edib Efendi'nin bu iddiaları doğru ise nasıl olur da böyle birkaç asiye "*tahrîb-i bilâd*" ve "*izrâr-ı 'ibâd*" edebilecek şekilde yüz verilip sonra cezalandırılmaları istenir. Ortaya atılan bu iddia doğru değilse, Dimitri ve diğerlerinin malları için zulme uğramaları büyük bir insafsızlıktır. Dolayısıyla Cevdet, böyle bir olayı, Abdülmecid döneminde olan adalet ve emniyeti göz önüne sermek ve herkesi onun himayesine mecbur etmek gibi büyük bir faydası olmasa kaleme almaktan "*hayâ*" edeceği yorumunda bulunur.⁸⁸⁶

Rûzmerre'de ise farklı bir suçlama söz konusudur. Dimitri'nin Sultan III. Mustafa döneminde Ruslarla birlik olduğu ve kendisine Sakız krallığı payesi verdiğini yazılıdır. Dolayısıyla Dimitri, "devlete ihanetle" de suçlanmaktadır.⁸⁸⁷ Dimitri'nin devlete gerçekten ihanet edip etmediği tartışılabilir. Ancak bunlar, O. Jamgoçyan'ın da vurguladığı gibi⁸⁸⁸, yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki politikaları ve 18. yüzyılın ikinci yarısındaki uzun süren savaşlar (özellikle de Rus politikaları ve Rusya ile yapılan savaşlar) bağlamında düşünüldüğünde bir anlam ifade etmektedir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁶ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 92. C. Neumann, Dimitri'ye atfedilen suçlamaların teferruatlarının Esmâ Sultan'ın oynadığı rolü ifşa etmemek için hiçbir zaman açığa çıkarılmadığını belirtmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 22.

⁸⁸⁷ "... mesfûr Dimitri'nin evrâkları yoklanub içinde Moskov kralının mührüyle bir kâğıd bulunub tercüme eylediklerinde mefhûmunda Sakız krallığını kendüsüne ittihâd etdirdiği mesmû '-ı hümayûn olmağla mah-ı Zi'l-ka 'denin on dördüncü cumâ ertesi günü saray meydânında mesfûr Dimitri katl olunub ve üzerine vaz' olunan yafta bu minvâl üzere tahrîr olunmuşki sûret-i yafta cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultân Mustafa Hân zamânında Moskov krallıyla ittihâd edüb kendüsüne Sakız krallığı pâyesi verdiren hâ'in-i dîn-i devlet olan Dimitri'nin ser-maktû 'dur." Bkz.: *Rûzmerre*, v. 27b. Taylesanizâde de *Rûzmerre*'ye atıf yaparak aynı bilgiyi aktarır. *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 300.

⁸⁸⁸ O. Jamgoçyan, Skanaviler gibi Rum sarrafların katledilmelerine Ruslarla yapılan savaşlar veya Yunan bağımsızlık savaşı bağlamında bakılması gerektiğini belirtmektedir. Bkz.: O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 88, 173.

⁸⁸⁹ M. Greene, imparatorluğun 1768-74 Osmanlı-Rus savaşından sonra uzun bir çalkantılı döneme girdiğini, bu dönemden sonra pek çok şeyin değiştiğini ve imparatorluğa bağlı Hristiyan nüfusun yaşamları da dahil, yapılan düzenlemelerin altüst olduğunu belirtmektedir. Bkz.: M. Greene, *...Rumlar 1453-1768*, s. 239.

Bu suçlamalar, daha önce de değinildiği üzere, sadece Dimitri'nin sonu olmamıştır. Onunla birlikte ailesi de büyük bir yıkıma uğrar. Neredeyse tüm ailesinin mal varlığına el konulduğu gibi, bazı akrabalarının da firarı söz konusudur. Ancak en büyük zararı kardeşi Cani görmüştür. Diğer sarraf katillerinde rastlanılmamasına rağmen, Düzyanları saymazsak⁸⁹⁰, "hâ'in-i din-i devlet" olan Sakızlı Dimitri'nin kardeşi olmak ve bunun yanı sıra reayaya zarar vermekle suçlanan Cani de, önce hapis, ardından da katledilir. Onun katledilme süreci ise kaynaklarda şöyle anlatılır:

“... Bundan akdem Sakızlı Dimitri'nin katl olunduğu gün bî haber karındaşı olan Cani zimmî Âsitâneye dahil olub ve ol gün ânı dahi furuna kalkub habs etmişler idi. Bu âna kadar mahbûsda iken malları için Sakız'a giden mübâşirden tahrirât gelüb mesfûr Cani zimmînin katline emr-i hümayûn olub Saray Meydanı'nda katl etmişlerdir. Mesfûr zimmî ne rütbe cezâlar ile katl olunmuşdur ki ol gün nöbetçi olan meydan ustası Üsküdar'da bir sarayda () keferesi(ne) bir müslüman karıyla basgun verüb ve ol keferenin katline i 'lâm olunmağla ânın cezâsı için Üsküdar'a gitmek ile ahşam katında gelmeyüb şâkirdine irâm ile mesfûr Cani zimmîyi katl etdirmişlerdir lâkin on beş yirmi defâ urmağla öyle katl olmuşdur ve üzerine vaz ' olunan yafta bu minvâl üzere tahrîr olunmuşdur hâ'in-i dîn-i devlet olan Sakızlı Dimitri'nin karındaşı olub tavri ra 'iyyete menâfi' ocaklı umûruna vesâ'ireye itâle-i ta'addî eylediğine binâ'en cezâsı tertîb olundu ...”⁸⁹¹

İster devlet malına zarar, isterse devlete ihanet nedeniyle katledilsinler, Sakızlı Dimitri ve kardeşi Cani'nin imparatorluğun gazabından paylarına düşeni en ağır şekilde ödedikleri açıktır. Hem canları hem de mallarıyla yapılan bu ödeme, dönemin yabancı basımına da yansımıştır.⁸⁹²

⁸⁹⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere, darphanede uzun yıllar hizmet eden Düzyan ailesinden 4 kişi 16 Ekim 1819'da yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle katledilmiştir. F. N. Aysan'a göre bu kişiler Kırkor, Sarkis ve Mikail Düzyan kardeşler ile amca çocukları Mıgırđıç'tır. Bkz.: F. N. Aysan, ...*Düzoğulları*, s. 50. Ö. F. Bölükbaşı ise sadece Kırkor ve Sarkis'in katledildiğini belirtir. Bkz.: Ö. F. Bölükbaşı, ...*Darbhâne-i Âmire*, s. 40.

⁸⁹¹ *Rûzmerre*, v. 28a-b. Edîb Tarihi'nde de benzer bir anlatım söz konusudur: “... Bundan akdem emr-i pâdişâh-ı enâm ile sarây meydânında gerden-i hiyânetine havâle-i tîğ-i bî-dirîğ olunan Dimitri nâm kâfirin karındaşı olup Sakız cezâresinde fukarâ-yı ra 'iyyete ve gürûh-ı ehl-i İslâm'a envâ'-ı ihânet üzere cevr ü ezâyı pîşe edinen kâfir-i bed-mâye, bu ana dek bostancılarda mahbûs iken emr-i cihân-mutâ'-ı şâh-ı cihân ile anın dahi mahall-i mezbûrda cezâsı tertîb ve ol gürûh-ı mekrûhdan olup haddi tecâvüz sadedinde olan kefere terhîb olundu. Ve mesfûrların etrâf u enhâda olan zimemâtı tahsîline cânib-i saltanattan mübâşirler gidüp ve bu tarafda bulunan emvâl edâ-yı düyûnları-çün zabt ve kapu arasında defterdâr efendi ve baş-bâkî kulu ve hazîne kethudâsı ağalar ma 'rifetleriyle fûruht olundu ...” Bkz.: A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 66. Taylesanizâde de ise şöyledir: “Katl-i Sakızlı Cani ... yine mâh-ı mezbûrun selhinde sâbıkâ katl olunan Dimitri'nin karındaşı Sakızlı Cani nâm kefereyi dahi firunda habs iken çıkarup, Sarây meydânında boynu vurulup, katl olunmuşdur ...” Bkz.: *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi...*, s. 310.

⁸⁹² Dimitri'nin ölümüyle ilgili yabancı basında çıkan haberler için bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker..."

3.2.3. Muhallefatı

3.2.3.1. Muhallefatın Zapt ve Tasfiyesi

Hamisi Esmâ Sultan'ın ölümüyle önce hapis ve ardından katlolunan Sakızlı Dimitri'nin muhallefatının zapt ve tasfiye işlemleri de, Bedros'a benzer şekilde, onun hapse atılmasıyla başlamıştır. Sadece kendisinin değil, onunla aynı akıbete uğrayan kardeşi Cani ile diğer akrabaları ve ortaklarının da malları müsadere edilmiştir.⁸⁹³ Hatta bu müsadere, yazıcısı Nikola Arboti'nin kayınbabasının evindeki eşyalar bile nasibini almıştır.⁸⁹⁴ Bunlara, Tablo 15'te de görüldüğü gibi, Sakız'daki bazı kilise ve tımarhane fukaralarına vakfedilen mülkler ile vakıf akçeleri de dahildir. İsveç elçisi mahiyetinde tercüman olan eniştesi Mike Karali ile kardeşi Cani'nin damadının babası Pavli Mavrokordato'nun mühürlenmiş evlerini de unutmamak gerekir.⁸⁹⁵

Geniş kapsamlı bu müsadere sürecinde farklı kişiler görevlendirilmiştir. İstanbul'da yer alan malların zapt, tahrir ve satışına defterdar efendi vazifelendirilirken⁸⁹⁶, Sakız'dakiler için dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından çavuşbaşı-i sâbık Sakızlı Mehmed Ağa tayin edilmiştir. Sakızlı Mehmed Ağa'ya başka görevliler de eşlik etmiştir. Hâcegân-ı dîvân-ı hümayûndan Mahmud Efendi nazır olarak atanırken, baş muhâsebe hulefâsından Hafız Mehmed Emin Efendi muhallefat tahririne memur olmuştur. Sakız'daki muhassıl, gümrükçü, ağa ve zabıtlar da onlara yardımcı olacaktır.⁸⁹⁷ Bunlar haricinde Mudanya'daki eşyaların ortaya çıkarılmasına, devâtdâr-ı hazret-i velû'n-ni'amî yamağı İsmail Ağa mübaşir olmuştur.⁸⁹⁸ Dimitri'den alacak iddiasında bulunanların araştırılması işini ise nüzül emini Ahmed Efendi üstlenmiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹³ Bu süreçle ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Birkaçı için bkz.: *C.ML.* 226/9413; *D.BŞM.MHF.* 80/48; *D.BŞM.MHF.* 12932; *HAT.* 19/849; *MAD.d.* 9719, s. 75-90, 137-150; *MAD.d.* 9743 (çeşitli yerler) vd. Ayrıca bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 22-26.

⁸⁹⁴ *C.ML.* 112/4955.

⁸⁹⁵ *MAD.d.* 9743, s. 38.

⁸⁹⁶ *HAT.* 1382/54621.

⁸⁹⁷ *C.ML.* 266/10887; A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi...*, s. 55. Daha sonraki süreçte, mübaşir, kapıcıbaşı ve kâtibin Sakız'da yapacak bir hizmetleri kalmadıysa geri dönmeleri istenir. Bkz.: *HAT.* 1381/54479, 1382/54585.

⁸⁹⁸ *C.ML.* 266/10890.

⁸⁹⁹ *C.ML.* 526/21548; *HAT.* 11/432.

Dimitri ve akrabalarının mal varlıkları, borçları ve alacaklarının tespitinin yanı sıra, bunların satışı, tahsili ve iadesini içeren, karmaşık ve bir o kadar da zaman alan⁹⁰⁰ bu kapsamlı müsadere süreci, devletin canını bezdirmiş gibidir. Çünkü imparatorluk, bir yandan müsadere sürecinde görevli kişilerin işlerini düzgün yapmaları için uğraşmakta⁹⁰¹, bir yandan da Dimitri ve Cani'nin eşleri, çocukları, yeğenleri ile diğer akraba ve ortaklarının talepleri⁹⁰², mülk ve eşyaların satışı, alacakların tahsili ve borçların geri iadesiyle meşgul olmaktadır. Dolayısıyla bu durum belgelere de yansımıştır. Özellikle alacak talep edenlerin tacizleri şöyle anlatılır:

“... bu ashâb-ı düyûn pey-der-pey dîvân-ı 'âlîlerini ve rikâb-ı müstetâb-ı mülûkâneyi def'-i ref'a-yı istirhâm ile tasdî' ve ta'cîzden hâli olmadıklarına binâen maktûl-i mersûmun batû'l-husûl zimemâtından ve ba'zen dahi müzâyede üzere olan emlâkının değer-i bahâlarına birer kat dahi zam ve havâle ile iskâtlarına ibtidâr olunmak bâbında ...”⁹⁰³.

⁹⁰⁰ Örneğin Sarraf Ohan ve biraderi Vasil, Dimitri'den alacaklarını, Dimitri'nin katlinin üzerinden neredeyse on yıl (3 RA 1212/26 Ağustos 1797) geçmesine rağmen tahsil edememiştir. Benzer durum, İngiltere tercümanı olan Yakomu'nun eşi Lukraşani (31 Ağustos 1792/13 M. 1207), çukacı esnafından Matyos, Mike, Dimitri ve Manol, Debnorince nasraniye, Hadice hatun ve Elhac Abdullah'ın alacakları için de geçerlidir. Bkz.: AE.SSLM.III 127/7726; MAD.d. 9745, s. 62, 155, 157, 244; MAD.d. 9746, s. 2, 22, 105, 106. Öte yandan Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey de Dimitri'ye olan borçlarını tam olarak ödememiştir. Bkz.: C.ML. 63/2861 (10 Ağustos 1793/2 M 1208).

⁹⁰¹ “Senki kapucubaşı-i mûmâ ileyhsin bâ fermân-ı 'âli memûr-ı zabt ve tahrîri olduğun maktûl Dimitri ve karındaşı maktûl Cani vesâir akrabâ ve ta'allûkâtlarının cânib-i mirîden zabt ve tahrîr eylediğin emvâl ve eşyâlarını nâtik tarafından vârid olan sekiz kut'a defterlerde eşyâ-yı nefiseden bir şey ve bir mâl olmadığından başka emvâl-i mektûm ihrâcında taharrî ve ihtimâmına dâir bir harf yazılmayub ve gelen âdeminden lede's-su'âl defterden hâric kule vesâ'ir emlâk var idi lâkin cümle ahâli maktûllerin hâtırlarına riâ'yeten bahâ takdîr etmediler deyu cevâb vermekle zikr olunan defterlerden senin imzân ve mühründen gayri hâkimü's-şer'in imzâ ve mührü ve eşyâ-yı muharrirenin kıymetleri mezkûr olmamağla imdi müddet-i vakitte ol tarafda ikâmet etmiş olduğuna binâ'en bu vechile tahrîrât ve defâtir irsâlinde hilâf-ı memûl rehâvet ve gabâvetin zâhir ve müstebân idüğü ma'lûmun oldukda imdi fi-mâba'd bu güne rehâvet ve kusûrâtın hakkında su-i zannı icâb etmekle bu bâbda ihtimâmkâri bir hoş fikir ve mülâhaza ederek maktûlân-ı mesfûranın erbâb-ı vukûfun ihtiyârlarına göre bir iki seferlik emvâllerini matlûb-ı mülûkânem idüğünü yakînen bilerek 'aklına başına devşürüb seran ve 'alenen maktûlân-ı mersûmânın eşyâ-i muhallefâtı kimlerde kalmışlardır ve ne mahallere nakl olunmuşdur 'âkılâne ve müdebbirâne taharrî...birle bir halâ'illeri mahfî kalmamak vechiyle zâhire ihrâcında dikkat ve hilâf-ı vâki' bu kaziyede 'alâkası olmayanlara dahi ashâb-ı a'râzın inhâsıyla ta'arruzdan mücânebet ve muhassıl ve gümrükçü-i mûmâ ileyhümâ ma'rifetleriyle ma'an bi'l-ittifâk hareket ve eşyâ-yı mektûm ve menkûleyi zâhire ihrâca sa'y ve dikkat ve vücûh-ı belde dahi ittifâk ve ittihâda mübâderet ve ser-mû hilâfindan begâyet mücânebet eylemen fermânım olmağın te'kid ve tenbîhi hâvi hâssaten iş bu emr-i celilü'l-kadrim isdâr ...” Bkz.: MAD.d. 9743, s. 16-17, 103. Ayrıca bkz.: HAT. 1381/54482.

⁹⁰² Bu taleplerle ilgili bkz.: AE.SSLM.III, 171/10161; HAT. 177/7812, 182/8336, 184/8545, 1412/57564, 266/15439; D.BŞM.MHF. 77/68, 81/10, 81/35, 81/51, 83/95, 85/55, 87/106, 88/10, 89/17.

⁹⁰³ C.ML. 526/21548; HAT. 11/432. Başka bir belgede de benzer bir anlatım vardır: “Maktûl Sakızlı Dimitri'nin ashâb-ı düyûnuna bir râbîta verilmediği sûretde rikâb-ı hümâyûnu tasaddiden hâli olmayacakları âşikâr olduğu ...” Bkz.: AE.SABH.I. 83/5710.

Görüldüğü üzere, alacaklılarının taleplerini karşılamak amacıyla emlaklarının değerlerine bir kat zam dahi yapılan Dimitri'nin mallarının müsaderesi, her ne kadar imparatorluk için zor ve sıkıntılı bir süreç olsa da, aslında imparatorluğun yararınadır. Çünkü devlet savaş halindedir ve bir şekilde savaşın finansmanı gerekmektedir. Dolayısıyla yapılacak müsadereden elde edilecek meblağ, savaşın finansmanında önem arz etmektedir. Sakızlı Dimitri'nin mallarının ne zaman hazineye aktarılacağıyla ilgili hatt-ı hümayun da bunun açık göstergesidir.⁹⁰⁴ Ayrıca Dimitri'ye borcu olan Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey'in haline merhameten borcunda indirimine gidilmesi talebine karşılık yazılan "*kâ'immakâm paşa bu ânâ dek böyle birkaç âdemin akçesin aşığı verildi bize akçeleri lâzım böyle aşığı varıla varıla nereden akçe bulunacak*"⁹⁰⁵ şeklindeki satırlar da bunu teyit etmektedir. Zaten Dimitri'nin Çelebi Mehmed Efendi'deki alacağından 150 kese, yani 75.000 kuruş kışlada bulunan askerin ulufe ve bahşişlerine tahsis olunmuştur.⁹⁰⁶ Bunun haricinde, aylık 24'er bin kuruşa taksite bağlanan mühimmat bedeli⁹⁰⁷, cebhanede inşa olunacak "livâ-i şerîf tákımı" ve başka mühimmat bedellerinin 10.000 kuruşluk kısmı⁹⁰⁸ ile Beşiktaş'ta bulunan bir sahil sarayına ait 26.494 kuruşluk masraf da⁹⁰⁹ Dimitri'nin muhalefatına yüklenmiştir.

⁹⁰⁴ Bu hatt-ı hümayunda sadece Dimitri'nin müsadere edilen mallarının ne zaman geleceği sorulmaz. Onunla birlikte, Silahdar Mehmed Paşa ve diğerlerinden gelecekler de sorulur. Bkz.: HAT. 18/815.

⁹⁰⁵ HAT. 180/8170. Başka bir belgede geçen "*Kâ'immakâm paşa re'is efendiye Felemenklünün verdiği takrirden gayri akçe vereceği me'mül değildir vakitler gelmekte akçe husûsunu ne çâre edeceksiz maktûl Dimitri'nin mâli dahi heder oldu zimmetleri tahsîl olmaz ise bâri her kimlerin verecekleri var ise mukâta'aları vereceklerine bedel zabt olsa Sakız'da olan mâli dahi 'ademü't-tahsîl hemân kerem sâhibi olan Allâhu te'âlânın 'inâyetine kalmışdır zîr ve 'ömr ve? merhamet-i devlete merhamet yokdur bu Devlet-i 'Aliyye dîn-i Muhammed hürmeti değilse bu bâbda kimse insâf etmez yarın öbür gün pey-der-pey akçe istendikte ne hâliniz var ise göresin ben mevcudumu bütün verdim.*" şeklindeki bilgi de devletin bu müsadereden gelecek paraya olan ihtiyacını göstermesi noktasında önemlidir. Bkz.: HAT. 1379/54307. Ayrıca bkz.: A. Mustak, "Death of a Banker...", s. 8-9.

⁹⁰⁶ "*İzzetlü ruznâme-i evvel Çelebi Efendi maktûl Dimitri'ye bâ tahvîl zimmetiniz olan üç yüz yirmi altı kiseden yüz elli kisesi şimdilik ordu-yı hümayûndan vürûd eden evâmîr-i 'aliyye müceblerince kışlak-ı 'asâkirin 'ulûfe ve bahşişleri için tertîb olunmuş olduğuna binâen müzâkere olunduğu üzere mukâta'at fûruhtu veyâhüd cihet-i aher ile şimdilik meblağ-ı mezbûr yüz elli kiseyi dört beş güne değin her ne tarikle olur ise olsun tedârik ve teslim-i hazîne-i 'âmire etdirilmesine ihtimâm ve dikkat ve rehâvet tekâsül güne hareketden kendünüz vekâye ve himâyet eylesiniz.*" Bkz.: C.ML. 182/7658.

⁹⁰⁷ Bu mühimmat bedelinin ödenmesi için Dimitri'nin müzayede ile satılan 5 emlakının toplam satış tutarı olan 14.330 kuruş teslim edilmiştir. Bkz.: HAT. 1379/54331.

⁹⁰⁸ "... cebhâne-i 'âmirede inşâ olacak livâ-i şerîf tákımı mesârifüçün şimdilik 6.100 guruş ve tophâne-i ma'mûrede i'mâl olacak mühimmâtın mesârifüçün 5.100 guruş ve top 'arabacıları kârhânesine tehiyye ve tedârik olunacak mühimmât için 2.000 guruş ve tophâne-i 'âmire nâzırı ağa kullarına 1.000 guruş ve hamîre izâ'asıçün sür'at nâzırı efendi kullarına 790 guruş ki cem'an şimdilik 15.000 guruş verilmek üzere tertîb ve meblağ-ı mezbûrun on bin guruşu maktûl Dimitri'nin Büyükdere nâm mahallede vâkı' cânib-i mîriden Franca tercümânına fûruht olunan yalısı bahâsından hazîne-i 'âmireye teslim ..." Bkz.: D.BŞM.MHF. 80/10.

⁹⁰⁹ C.SM. 122/6119.

İmparatorluk için önem arz eden bu muhallefat, 2'si İstanbul⁹¹⁰ ve 8'i Sakız olmak üzere⁹¹¹ 10 ayrı defterde kayıt altına alınmış olup, Tablo 16'da da görüldüğü gibi, 2.622.645 kuruşluk bir değere ulaşmaktadır. Bu rakam, 1.034.585 kuruş⁹¹² değerindeki borçlar düşüldüğünde, 1.588.060 kuruşa inse de, yine de hatırı sayılıdır. Ancak bunun daha da yüksek olması olasıdır. Çünkü Dimitri'nin kendisine ve akrabalarına ait bütün mülkler satılmamıştır. Ayrıca müsadere edilen eşyaların tamamının müzayedeye çıkarılıp çıkarılmadığı da net değildir. Bunun haricinde akrabalarının mallarını gizlemiş olmaları da ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla bu rakamı yaklaşık olarak ele almak gerekir.

Yaklaşık 2.5 milyon kuruşluk bu hatırı sayılır servetin bugün neye karşılık geldiği konusunda bir yorumda bulunmak güçtür. Ancak Bedros'la kıyaslandığında, Dimitri'nin çok daha zengin olduğu açık olarak görülür. Zira Dimitri, Bedros'un iki katı bir servete sahiptir ve bu servet, imparatorluğun 1788 yılındaki 8.973.500 kuruşluk sabit bütçe gelirinin neredeyse üçte birine tekabül etmektedir.⁹¹³ Bu da onun zenginliğinin muazzamlığını gözler önüne sermekte ve aynı işi yapan iki sarrafın, eşitsiz servetler edindiğini bizlere göstermektedir. Fakat hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu zenginlik tek başına Dimitri'nin değildir. Dimitri'yle birlikte, kardeşi Cani ile uzak yakın diğer akrabaları ve ortaklarının da bunda payları vardır.

⁹¹⁰ HAT. 1382/54621.

⁹¹¹ MAD.d. 9743, s. 16. Dimitri ve kardeşi Cani ile yeğenleri Kostantin'in Sakız'da olan emlak, eşya ve zimmetleri toplamı bir belgede 290.352,5 (2 yük 90. 352,5) kuruş olarak verilmiştir. Başka bir belgede ise bu rakam 290.300 (2 yük 90.300) kuruştur. Bkz.: HAT. 11/383; HAT. 19/849.

⁹¹² Bu rakamın 35.000 kuruşu (70 kese) (1 kese=500 kuruş hesabından) Cani'nin borçlarına aitken, 59.470 kuruşu yeğeni Kostantin'indir. 60.000 (120 kese) kuruşu ise Pandeli, İstimati vd. akrabalarındandır. Bkz.: HAT. 11/383; D.BŞM.MHF. 87/106; MAD.d. 9743, s. 139, 166. Geri kalan 874.465 kuruş ise Dimitri'nindir. Dimitri'nin borçlarıyla ilgili bkz.: Tablo 18. 21 RA 1203 (20 Aralık 1788) tarihli C.ML. 526/21548 nolu belgede Dimitri'nin zapt ve defter olunan 700 keselik bir düyünü ortaya çıktığı, ancak onun daha fazla borcunun olacağı düşünülmesi ve hatta çukacı esnafının dahi 157.000 kuruşluk çuka bahasından talepleri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Dimitri'nin borcu olarak verilen meblağ toplamı, kendisiyle birlikte kardeşi Cani, yeğeni Kostantin ve diğer akrabalarına aittir. Fakat belgelerde kardeşi Cani ile yeğeni Kostantin ve diğer akrabalarından alacak talep edenlerin çok az adı geçmektedir. Dolayısıyla bu kişiler de Dimitri'den alacak talep edenlerle birlikte verilmiştir. Bununla ilgili borçlar ve alacaklar kısmına bakılabilir.

⁹¹³ İmparatorluğun 1788 yılındaki bütçe gelirinin gerçek değeri 13.254.500 kuruştur. Tahsil edilemeyen gelirlerle birlikte bu rakam 14.155.500 kuruş olarak öngörülmektedir. Bkz.: G. Çelik, ...Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri, s. 82.

Dimitri'nin bu hatırı sayılır servetine biraz daha yakından bakacak olursak, bunun önemli bir kısmı hem kendisi ve ailesi hem de kardeşleri ile diğer akrabalarının tahsil olunacak alacaklarından müteşekkildir. Toplamda 2.300.921 kuruş olan bu alacakların 2.085.698 kuruşu Dimitri ve ailesinindir.⁹¹⁴ Kalan alacaklar ise şöyledir; Kardeşi Cani'nin 72.186,5 kuruş⁹¹⁵, yeğeni ve ortakları Kostantin'in 131.617 kuruş⁹¹⁶, eniştesi Hacı Corci Mozele'nin 995 kuruş⁹¹⁷, Tekirdağ'da ticaretle meşgul olan akrabası Francesko ve ortağı Andon'un 10.424,5 kuruş⁹¹⁸, Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani'nin 3.664 kuruş⁹¹⁹.

Dimitri'nin mal varlığının diğer kısmını ise, mülklerinden elde edilen 200.845 kuruşluk meblağ oluşturur. Bunun 63.525 kuruşu Dimitri ve ailesinin satılan mülkleri bahası iken, 7.000 kuruşu, Dimitri'nin Sakız'daki mülklerinin değeridir.⁹²⁰ Geri kalan miktar, kardeşi Cani'nin 75.230 kuruş⁹²¹ ve yeğeni Kostantin'in 55.090 kuruş⁹²² kıymetindeki mülklerini kapsamaktadır.

⁹¹⁴ Tablo 17'de daha detaylı görülecek bu rakam farklı belgelerden karşılaştırılarak elde edilmiştir. Belgelerde verilen toplam rakamlar ise şöyledir: *C.ADL. 93/5547*'de Dimitri'nin zimmetleri toplamı 1.193.078 kuruştur. Katiplerin ortaya çıkardıkları hesap 1.337.625,5 kuruştur. *C.ML. 570/23336*'ya göre Dimitri'nin bakaya kalan zimmetleri toplamı 1.257.945 kuruştur. Katipler ise 1.258.120,5 (2.516 kise 120,5 kuruş) kuruş olarak hesaplamıştır. *D.BŞM.MHF. 85/55*'e göre ise baki kalan zimmetleri toplamı 739.239 kuruştur. C. Neumann bu defterdeki toplamı 796.966 kuruş olarak vermektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23. *MAD.d. 9743* (s. 45-47)'de Dimitri'nin bakaya kalan alacağı toplamı 504.953 kuruş çıkmaktadır. 37.129,5 kuruşluk teslimatlar düşüldüğünde bu rakam 467.822,5 kuruş olmaktadır. Belgenin kendisinde verilen toplam ise 462.157 kuruştur. *MAD.d. 9719* (s. 75-85)'da verilen rakamlar toplamı ise 1.709.945 kuruştur. 19 ZA 1203 (11 Ağustos 1789) tarihli *D.BŞM.MHF. 80/49* numaralı belgeye göre Dimitri'nin tahsil olunan zimmetlerinden 220.154,5 kuruş hazineye teslim olunmuştur.

⁹¹⁵ *C.ML. 633/26041*; *MAD. 9719*, s. 138.

⁹¹⁶ Kostantin'in alacaklarıyla ilgili belgelerdeki listede verilen rakam 81.883 kuruştur. Ancak diğer kayıtlardaki verilerle birlikte elde edilen meblağ 131.617 kuruştur. Bkz.: *C.ML. 226/9413*; *MAD.d. 9719*, s. 140-142.

⁹¹⁷ *C.ML. 112/4955*; *MAD.d. 9719*, s. 143.

⁹¹⁸ *C.ML. 586/24150*.

⁹¹⁹ Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani'nin bu alacağı şöyledir; Nikola zimmi ve Tüccar İspirdaki'den havyar bahasından 3.000 kuruş, İpekçi Andon'dan 600 kuruş ve Lula nasraniyeden 64 kuruş. Bkz.: *C.ML. 226/9413*; *C.ML. 295/12045*; *MAD.d. 9719*, s. 143. Dimitri ve Cani ile birlikte müsadereye uğrayan İskerletoğlu Yani'nin eşi Maroline, Yani'nin, Dimitri ve Cani ile bir alakası olmadığı gerekçesiyle itirazda bulunarak, müsadere edilen emlak, eşya ve zimematının kendisine geri iadesini talep etmiştir. Bu iddia yapılan incelemede doğrulandığından elde edilen 648 kuruşluk zimmetin Maroline'ye iadesi uygun bulunmuştur. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 119.

⁹²⁰ Dimitri'nin satılan mülkleri ile ilgili bkz.: Tablo 20. Sakız'daki mülklerin bahası için bkz.: *D.BŞM.MHF 12932. 3 S 1203* (3 Kasım 1788) tarihli *D.BŞM.d. 5678*'de Dimitri'nin fûruht olunan emlak bahaları 20.120 kuruş olarak gösterilmiştir. Bir başka belgede Dimitri'nin beş adet emlakının satış bedeli 14.330 kuruştur. Bkz.: *HAT. 1379/54331*.

⁹²¹ Cani'nin satılan mülkleri ile ilgili bkz.: Ek 5.

⁹²² Kostantin'in satılan mülkleri ile ilgili bkz.: Ek 6.

Yine hem Dimitri ve ailesi hem de kardeşleri ile diğer akrabalarının çeşitli tarihlerde müzayede yoluyla satışa sunulan eşyalarından elde edilen meblağ, Dimitri'nin mal varlığının üçüncü kısmını oluşturur. Toplamda 120.879 (14.505.048 akçe) kuruş eden bu eşya bedellerinin 90.363 (10.843.562 akçe) kuruşu, Dimitri'nin kendisi, oğlu ve damadının İstanbul'daki menzil, yalı ve hanlardaki eşyalarının satışındandır.⁹²³ Geri kalan miktar ise, Sakız'da annesi Zaniło'nun 250 kuruş⁹²⁴, kardeşi Cani'nin 15.000 kuruş⁹²⁵ ve yeğeni Kostantin'in 12.500 kuruş değerindeki eşyalarının⁹²⁶ yanı sıra, Tekirdağ'da ticaretle meşgul olan akrabası Francesco'nun 2.766 kuruşluk⁹²⁷ mallarını içerir.

⁹²³ Dimitri'nin kendisi, oğlu ve damadının menzil ve yalı ve hanlarda olup 24 ZA ile 1 Z 1202 (26 Ağustos-1 Eylül 1788) tarihleri arasında farklı günlerde satılan eşyaları tek tek toplandığında 6.328.026 akçe etmektedir. Belgelerin kenarında katiplerin verdiği toplam ise 6.137.385 akçedir. Yine ikinci kez bab-ı hümayun hazinesinde 7-28 M 1203 (8-29 Ekim 1788) tarihleri arasında farklı günlerde yapılan müzayededeki satış toplamı ise 3.195.668 akçedir. Katiplerin verdiği toplam rakam ise 3.168.133 akçedir. Bu iki satış listesi haricinde 25-26 N 1203 (19-20 Haziran 1789) tarihli 178.020 akçe değerinde üçüncü bir satış listesi vardır. 178.020 akçenin kayıtlı olduğu başka bir belgede Dimitri'nin 75.600 akçelik evani nühas bahası daha kayıtlıdır. Bu rakamların toplamı 9.777.314 akçe etmektedir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12941, 83/11*. Bu meblağ, *D.BŞM.MHF. 80/21* ve *80/61*'de yer alan rakamlarla aşağı yukarı örtüşmektedir. *D.BŞM.MHF. 80/21* ve *80/61*'deki satış tutarları ise şöyle verilmektedir: İlk satış toplamı 6.134.085 akçe iken, ikinci satışın toplamı 3.143.123 akçedir. Bunlara Burgazada'da bulunan menzilindeki eşyaların satışından elde edilen 124.464 akçe ile damadı firarı Yakomu'nun Beyoğlu'ndaki menzilindeki eşyaların satışından elde edilen 90.445 akçe de eklendiğinde, toplam 9.492.117 akçelik bir gelir edilir. Bu gelirin 341.712 akçesi dellaliye, hammaliye gibi masraflara harcanmış ve geriye 9.150.405 akçe kalmıştır. Üçüncü satıştan elde edilen gelir ise 1.351.445 akçedir. Dellaliye ve hammaliye masrafları olan 48.635 akçe düşüldüğünde bu rakam 1.302.810 akçe kalacaktır. Masraflar düşülmeden hesaplandığında ortaya 10.843.562 (90.363 kuruş) akçelik bir rakam çıkmaktadır. Yukarıdaki belgelerde satışın kuruş ile mi, akçe ile mi yapıldığını gösteren bir işaret yoktur. Ancak *D.BŞM.MHF. 80/49* numaralı başka bir belgede Dimitri'nin furuht olunan terekesinden bakaya kalan miktar kuruş olarak gösterilmiştir. Burada verilen 76.253 kuruş 45 para ve 11.262 kuruş (1 kuruş =120 akçe hesabından) 120 ile çarpıldığında ortaya çıkan rakam, sırasıyla, 9.150.414 akçe ve 1.351.440 akçedir. Bu rakamlar diğer belgelerle neredeyse aynıdır. Dolayısıyla verilen tutarlar akçe olarak yazılmıştır. Bkz.: *D.BŞM.d. 5678*. C. Neumann da satış listelerindeki rakamları akçe olarak yazmış ve kuruşa çevirmiştir. Neumann, *D.BŞM.MHF. 79/60*'taki satış toplamını 5.384,855 aq (44.874 gr), *D.BŞM.MHF. 80/18*'deki satış toplamını 2.085.473 aq (17.379 gr), *D.BŞM.MHF. 12941*'deki satış toplamını 177.520 aq (1.479 gr) olarak vermiştir. Ayrıca o, *D.BŞM.MHF. 80/21* numaralı belgeden hareketle, Dimitri'nin Burgazada'daki evinin 124.464 aq (1.037 gr)'ye ve Beyoğlu'ndaki menzilin ise mefruşatıyla birlikte 754 gr satıldığını belirtmektedir. Bunlara ilaveten Neumann, müzayede rakamları arasındaki tezatları açıklamanın bir yolu olmasa da elde edilen meblağın muazzam bir servetin işareti olduğunu vurgular. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23-24.

⁹²⁴ *C.ML. 226/9413*.

⁹²⁵ *C.ML. 226/9413*'te Cani'nin Sakız'daki eşya semeni 15.000 kuruş olarak verilmiştir. Ancak *D.BŞM.MHF. 83/11*'de Cani'nin terekesinden satılan eşya yekunu 452.500 (3.771 kuruş) akçedir.

⁹²⁶ *C.ML. 226/9413*.

⁹²⁷ *C.ML. 586/24150*.

Tablo 16: Belgelere Göre Dimitri ve Ailesinin Mal Varlığı

	Miktar (Kuruş)	Yüzde olarak oranı (%)
Mülklerin satışından elde edilen	200.845	8
Eşyaların satışından elde edilen	120.879	5
Tahsil olunacak alacaklar	2.300.921	87
Toplam	2.622.645	
Ödenecek borç	1.034.585	
Toplam (Kalan)	1.588.060	

3.2.3.2. Borçlar ve Alacaklar

Tıpkı Bedros gibi devletle çalışmanın bedelini canıyla ödeyen Dimitri, hem bir sarraf hem de ticaretle meşgul bir bazergan olarak, toplumun birbirinden çok farklı katmanları ile borç alacak ilişkisine girmiştir. İltizam bedelleri, sermaye akçeleri, eşya bahaları vb. bağlamlarda gerçekleşen bu borç alacak ilişkileri, aynı zamanda onun zenginliğinin kaynağını teşkil etmektedir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Dimitri'nin mal varlığına %87 oranında katkı sunan bu önemli kaynağı Dimitri tek başına inşa etmemiştir. Elbette ki bunda en büyük pay onundur. Ancak aile üyeleri ve akrabalarının da katkısını unutmamak gerekir. Dolayısıyla Dimitri, onların da katkısıyla çok daha geniş bir müşteri portföyü oluşturmuştur.

Kozmopolit bir görüntü sergileyen bu müşteri portföyünde⁹²⁸, Dimitri'nin alacaklı olduğu hanedan mensubu iki hanım sultan hemen dikkat çeker. Bunlardan biri, Dimitri'nin yükselişindeki en önemli aktör olan Esmâ Sultan'dır. Tablo 17'de de görüldüğü üzere Dimitri, uzun yıllar sarraflığını yaptığı Esmâ Sultan'ın mutfak ve yolluk masraflarından 4.802 kuruş alacaklıdır.⁹²⁹ Bunun haricinde, Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi'den 163.744,5 kuruş⁹³⁰ ve baş ağası Hacı Süleyman Ağa'dan 121 kuruş⁹³¹ alacağı

⁹²⁸ Dimitri'nin müşteri portföyünde, Muhsinzade Mehmed Paşa, Raif İsmail Paşa, Eğriboz muhafızı Vezir Osman Paşa ile Balyabadra ve Pergos Voyvodası Lalalı (Laleli) İbrahim Ağa da vardır. Ancak onlara ait kayıtlar biraz daha erken tarihlidir. Dolayısıyla Dimitri'nin alacaklı olduğu kişiler listesine eklenmemiştir. Bkz.: *AE.SABH.I. 92/6301; C.AS. 757/31950, 1065/46875; C.EV. 210/10486; C.ML. 752/30641; D. 2700; TSMA.E. 37, 195.*

⁹²⁹ Dimitri, Esmâ Sultan'ın mutfak ve yolluk masraflarından toplam 12.302 kuruş alacaklıdır. Ancak bunun 7.500 kuruşu, Esmâ Sultan'ın has akçelerinin taksit-i evvelinden kendisine ödenmiştir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; MAD.d. 9719, s. 77.*

⁹³⁰ Belgelerde ruznamçe-i evvel (sabık, vekili) ve surre-i şerife emini şeklinde de zikredilen Çelebi Efendi'nin bu borcunun 7.768 kuruşunu Dimitri, onun emriyle Ali Beşe ile ortağına vermiştir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 182/7658; HAT. 1379/54347; MAD.d. 9719, s. 75; MAD.d. 9743, s. 10, 69.*

⁹³¹ *MAD.d. 9719, s. 75, 83.*

vardır. Dimitri ile Esmâ Sultan arasındaki borç alacak ilişkisi bununla sınırlı olmasa gerekir.⁹³² Ancak, Dimitri katledildiğinde kaynaklara yansıyan sadece bunlardan ibarettir.

Dimitri'nin alacaklı olduğu diğer hanedan mensubu ise Emine Sultan'dır. Emine Sultan'ın borcu ise 654 kuruştur. 1203 (1788) senesi Arhos cizyesi evrakının masrafları için Emine Sultan'a verilen bu borç, kethüdası Muhammed Efendi tarafına gönderilmiş ve kapı çukadarı Hasan Ağa aracılığıyla rikab-ı hümayuna teslim edilmiştir.⁹³³

Esmâ ve Emine Sultan dışında Dimitri'nin alacaklı olduğu kişiler arasında, sadrazam ve vezirler ile onların kapı halklarının yer aldığı yüksek profilli kişiler bulunur. Bu kişilerin başında da dönemin sadrazamı Melek Mehmed Paşa gelmekte ve o, bazı eşya bahalarından Dimitri'ye 7.492,5 kuruş borçlu gözükmektedir.⁹³⁴ Ancak Dimitri'ye borçlu olan sadece Melek Mehmed Paşa'nın kendisi değildir. Oğlu Salih Bey⁹³⁵, hazinedarı Mahmud Ağa ve çukadarı Hüseyin Ağa da Dimitri ile borç alacak ilişkisine girmiştir.⁹³⁶

Dimitri'nin sadrazam Melek Mehmed Paşa ve kapı halkından alacakları küçük miktarlar olsa da, onun, çok daha yüklü meblağlara ulaşan alacaklı olduğu kişiler vardır. Bunlardan birisi Mora valisi vezir Ahmed Paşa'dır. Ahmed Paşa, Mora caizesi ile nakit ve eşya bahalarından Dimitri'ye 281.845 kuruş⁹³⁷ borçludur. Onu, Musul valisi vezir Süleyman Feyzi Paşa takip etmektedir. Süleyman Paşa'nın borcu ise 170.472,5 kuruştur. Caize ve avaidlerden kaynaklı bu borcun bir kısmı, Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Efendi marifetiyle Süleyman Paşa'ya irsal olunmuştur.⁹³⁸ Her ne kadar bir paşa olmasa

⁹³² Dimitri ile Esmâ Sultan'ın önceki iş ilişkileriyle ilgili bkz.: *TSMA.E. 211-13a=145-2-1a; TSMA.E. 375-16a-b=195-26a-b; D. 6681.*

⁹³³ *D.BŞM.MHF. 80/50, 80/51; MAD.d. 9719, s. 76; MAD.d. 9743, s. 30, 51, 230.*

⁹³⁴ *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d.9719, s. 75; MAD.d. 9745, s. 376.* Melek Mehmed Paşa'nın bu borcunun silinmesine yönelik 2 Z 1206 (22 Temmuz 1792) tarihli belgede, Dimitri'nin iki kat güzeşesiyle birlikte bu borcun hesabını gördüğü, ancak bununla yetinmeyerek defterine tekrar alacak kaydettiği yazılıdır. Bkz.: *C.ADL. 4/253.*

⁹³⁵ Salih Bey'in Dimitri'ye olan borcu 6.838 kuruştur. Bunun 5.930 kuruşunu ödemiştir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 77; MAD.d. 9745, s.45.*

⁹³⁶ *C.ADL. 93/5547; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 78, 81.*

⁹³⁷ *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336, 750/30574; D.BŞM.ZMT.d. 13889; MAD.d. 9719, s. 75; MAD.d. 9743, s. 23, 52, 59, 60.*

⁹³⁸ Dimitri'nin Musul Valisi Feyzi Süleyman Paşa ile olan hesapları hakkında bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336, 610/25147, 674/27608; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 75; MAD.d. 9743, s. 10.*

da, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey'in, sadrazam hasları arasında yer alan ve dönemin sadrazamı tarafından “*maktûl-i mesfûrun uhde-i iltizâmına ihâle*” buyurulan, Aydın muhassıllığı bedel-i iltizamı ve cizyesi ile başka masraflarından 520.175 kuruşluk borcunu da bunlara eklemek gerekir.⁹³⁹

Sadece bu üç meblağ bile Dimitri'nin zenginliğinin boyutlarını açık olarak gösterir. Ancak onun alacakları bunlarla sınırlı değildir. Tablo 17'de de görüldüğü üzere Dimitri, Vezir Nasuh Paşa⁹⁴⁰, Trabzon valisi ve Soğucak başbuğu kapı kethüdası Tayfur Paşa Çekdiri paşası Hasan Bey, Ohrili İsmail Paşa⁹⁴¹, Derviş Paşa, İzzet Paşa, sadr-ı esbak Hamza Paşa, Kurd Paşa, Cezzar Paşa gibi başka paşalar ile onların kapı halklarından da alacaklıdır. Bunlara, dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Gümülcine memlehası mültezimi Seyyid Süleyman Ağa⁹⁴², zaim Süleyman (300 kuruş)⁹⁴³, Mora ceziresi sakinlerinden ve müderrisin-i kiramdan Hatmanzade Esseyyid Hasan Efendi ile kardeşi Esseyyid Ahmed Efendi gibi bürokrasinin farklı katmanlarına mensup pek çok yönetici elit de eklenir. Bu da Dimitri'nin, bir finansör olarak başarısının işaretidir. Zira her kademedeki devlet görevlisi onunla borç alacak ilişkisine girmiştir.

⁹³⁹ *AE.SSLM.III. 336/19446; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 82/25; HAT. 178/7855, 180/8170; MAD.d. 9719, s. 75; MAD.d. 97463, s. 186; 242. Dimitri'nin Aydın Muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey ile olan muhasebesinin detaylı dökümü için bkz.: D.BŞM.ANM.d. 17282; B. Çelik-T. Demir, ...Aydın Muhassıllığı, s. 151-156. İlaveten Aydın muhassıllığının sadrazam hası olduğuyla ilgili ayrıca bkz.: A. Sarıbey, ...Aydın'da Yönetim, s. 40-43.*

⁹⁴⁰ Nasuh Paşa'nın bu borcu, Şamlı Hayim Yahudi bazergandan talep olunmuş ve hatta bu borç için Hayim hapse atılmıştır. Hayim, kendisinin Nasuh Paşa'nın deyn temessükünde kefaleti olmadığını iddia ederek tahliyesini istemiştir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 75.*

⁹⁴¹ Ohrili İsmail Paşa'nın bu borcunun 17.220 kuruşu Narda muhasebesinden üç sene vade ile üç taksitle ödenmek koşuluyla verilmiştir. Geri kalan 10.500 kuruş ise Ohri cizyesi malından duhan gümrükçüsü Kılıçzade Ebubekir Ağa'dan havale olunmuştur. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 76; MAD.d. 9743, s. 279.*

⁹⁴² Seyyid Süleyman'ın sadece Dimitri'ye borcu yoktur. Sarraf Çobanoğlu Bogos da Süleyman Ağa'dan alacaklıdır. Bunlarla ilgili bkz.: *AE.SABH.I. 106/7250, 106/7251; C.ADL. 89/5352, 93/554, 97/5858; C.ML. 570/23336, 644/26438; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 80; MAD.d. 9740, s. 57, 58, 106, 115; MAD.d. 9743, s. 46.*

⁹⁴³ Zaim Süleyman, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey tarafından toplanacak Aydın'da bulunan zeamet hasılatından Dimitri'ye borçludur. Bkz.: *C.ADL. 93/5547; C.ML. 570/23336; D.BŞM.MHF. 85/55; MAD.d. 9719, s. 79; MAD.d. 9743, s. 45*

Hanım sultanlardan bürokrasinin farklı katmanlarına mensup çok sayıda üst kademedeki kişiyi finanse eden Dimitri'nin alacaklı olduğu kişiler arasında sadece yönetici elitler yoktur. Müslim gayrimüslim çeşitli kişiler ile bakkal, çukacı, çubukcu, bogascı, meyhaneci, sarraf, tüccar, bazergan gibi farklı esnaf grupları da Dimitri ile borç alacak ilişkisine girmiştir. Bunlara, Sakız, Aynoroz, Alaşehir, İstife, Kadıköy, Kisendere, Kuşadası, Siroz, Silivri, Misivri, Narda, Gördos, Talinde, Berderine, Marvine gibi çeşitli yerlerin metropolit ve rahipleri de eklenir.

Tablo 17: Dimitri'ye Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Borçlu	Borcun Niteliği	Miktar/ Kuruş
1	Hacı Beri Aryon ve (oğlu) Hacı Kıryako Aryon zimmi	birbirlerine kefil olmak üzere ba temessük	2.963
2	Hacı Hristofis Derzi ve Dimitri Karyalos (Sakız Adası'nda Vavopulos karyesi sakinlerinden, Yafa'da bulunuyorlar)		1.300,50
3	Alaşehir metropolidi (oğlu Nikola'nın ismine)		1.000
4	Ali Paşa hazinedarı kapıcıbaşı Mustafa Ağa	maktul-i mesfura aid olan iki hissesi ba temessük	20.870
5	Anton Kalfa'nın oğlu Yakomu (oğlu Nikola'nın ismine)		500
6	Arpa emini Seyyid Ali Ağa'nın hazinedarı Mehmed Ağa	ba temessük	100
7	Aydoslu Mehmed Paşa kapı kethüdası Çelebi Ağa	nakden ve ba'zı eşyadan zimmeti iki kit'a temessükü	36.668
8	Bağdadlı Hoca Anton		4.000
9	Balıkpazarı taşrasında vakı bakkallar (kim oldukları belirsiz)		500
10	Basdırmacılar Hanı sakinlerinden Sarraf Karabet	ba tahvil	500
11	Bayburdi Ağa'ya tabi Molla Ali	ba temessük	53
12	Behçetzade Mustafa Efendi		500
13	Berderine metropolidi (eşi İzmiranda ismine)		500
14	Birunizade müderris Seyyid Mehmed Efendi	ba temessük	3.150
15	Çalık (Halil) Bölükbaşı Ağa	ba tahvil	800
16	Çekdiri paşası Hasan Bey	ba tahvil	11.166
17	Cezzar Paşa kapı kethüdası Osman Efendi	ba tahvil	1.810
18	Çubukcu Halil	cihet-i karzdan ba temessük	500
19	Çukacılar esnafı (kimlikleri belirsiz)		2.000
20	Defterdar-ı sabık Hasan Efendi'nin çukadarı Numan Ağa	ba temessük	150
21	Defterdar-ı sabık Hasan Efendi'nin hazinedarı Mehmed Emin Ağa	ba temessük	478
22	Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından hassa kasapbaşı Hasan Ağa	ba temessük	2.500
23	Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Mehmed Sadık Ağa		748
24	Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Ömer Ağa	ba temessük	1.000
25	Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Yenişehir Fener mübayaacısı Ali Bey (Ağa)		4.546
26	Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Gümilcine memlehası mütezimi Seyyid Süleyman Ağa	malikane bedelinden	30.531
27	Dergah-ı mualla kapıcıbaşılarından halen Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey	Aydın cizye ve avarızının 202 senesi malından ba defter ba temessük (sadrızam hassı)	520.175
28	Derviş Paşa hazine katibi Elhac Abdullah Efendi	ba tahvil	4.725
29	Derviş Paşa'nın iç çukadarı		44
30	Derviş Paşa'nın ikinci çukadarı Mustafa Ağa		100
31	Derviş Paşa'nın küçük çavuşu		100
32	Derviş Paşa'nın mühürdarı		100
33	Dimvar Kodari zimmi (Mora tarafından)	poliçe tarikiyle	1.000
34	Dyonisos (Dionisos) Manastırı (Aynoros manastırlarından) (Dimitri'nin ismine)		2.000
35	Elhac Mehmed Emin	ba tahvil	1.400
36	Emine Sultan (kethüdası Muhammed Efendi tarafına vürud ve kapı çukadarı Hasan Ağa yediyle rikabı hümayuna teslim olunan)	1203 senesi Arhos cizyesi evrakı boğçası rabtı için	654
37	Esbkeşan mukataası mültezimi	200-201 senesi faizlerinden zimmet	3.671,50
38	Esmâ Sultan	mutfak ve volluk masrafı için	4.802
39	Esmâ Sultan'ın ağalarından (baş ağası) Hacı Süleyman Ağa		121
40	Esmâ Sultan'ın kethüdası, sabık ruznamçe-i evvel Çelebi Mehmed Efendi		163.744,50
41	Gördos metropolidi Kostantin Sucu		1.000
42	Hacegan-ı divan-ı hümayun (Enderun-ı hümayun) ağalarından hazineli Feyzibeyzade Ahmed Beyefendi	ba tahvil	5.962,50
43	Hacegan-ı divan-ı hümayundan Kadı Bekir Efendi	ba'de'l-muhâsebe ba tahvil zimmeti	5.700
44	Hacı Selim Ağazade Emin Efendi	ba defter	426
45	Halep tüccarlarından Dimitri Pandeli	Halep ve Sakız metâ bahalarından ber muceb-i temessük deyni	16.505
46	Hamdullah Beyefendi	ba tahvil	1.016
47	Haremeyn mukataacısı sabık kisedar Ahmed Efendi	ba tahvil	1.300
48	Haseki yamağı Seyyid Mustafa Ağa	cihet-i karzdan ba temessük	690
49	Hassa silahşörlerinden Ali Ağa		11.795
50	Hatmanzade Esseyyid Ahmed Efendi ve Hasan Efendi (müdderris-i kiramdan)	konak masrafı, levazım-ı saire, iltizam bedeli ve Aguston (Guston) kazası avarız ile cizyesi schminden toplam	51.768

51	Hazine katibi Hasan Efendi	ba tahvilat	4.734
52	Hazine-i hümayun ikinci katibi Mehmed Emin Beyefendi	ba tahvil	262,5
53	Hazinedar Mehmed Ağa (Nikola bazergan ile olan hesaplarından)	eşya bahasından	477
54	Hazinedar Usta	gümrük eshamı faizinden takas şartıyla verdiği	1.950
55	İbrahim Paşa'nın hazine baş yamağı Süleyman Ağa	ba temessük	210
56	İne (Atina) Voyvodası Müşnas Mustafa Bey (müteveffa)	iki kit'a temessükat müceblerince zuhur eden 32.839 guruş zimmeti Kızılhisar'da sâkin oğlundan tamâmen tahsili	32.839
57	İsmail Paşazade İsmet Beyefendi	beher mah verilen beşer yüz guruşdan beş aylık zimmeti ve eşyâ muhâbesinden bâ defter	4.150
58	İstefe metropolidi (eşi İzmiranda ve kızı Erkiri ismine)	ba temessük	2.500
59	İstimati zimmi (Damadı Yakomu'nun ortağı)	mal-ı sermayeden ba defter zimmeti	19.000
60	İzzet Beyefendi		195
61	İzzet Paşa kayı Hacı İsmail Ağa	ba tahvil	7.029
62	Kadı Mehmed Efendi	ba temessük	100
63	Kadıköy metropolidi (eşi İzmiranda ismine)		2.500
64	Kâğıtçılar sokağı dahilinde Sarraf Vasil	ba temessük	1.650
65	Kapı çukadarı Said Ağa (Esmâ Sultan'ın kapı çukadarı)	ba tahvil	1.596
66	Kapı kethüdası Berber Mustafa Ağa	ba tahvil	32.685
67	Kapı kethüdası Yeğen İbrahim Ağa	zimmet temessükünde iki hisse	3.820,50
68	Kapıcıbaşı Hacı Sadık Ağa	ba tahvil	868
69	Kaşıkçılar Hanı mütemekkinlerinden İskerlet Bazergan ve şerikleri Dimitraki Fronimos ve Angeli Mamara ve karndaşı Dimitri ve Yani Fronimos ve Dimitri Kavano ve Mike (Mikes) İskeleci nam zimmilerin (damadı Yakomu'nun ortağı) (damadı Yakomu ismine)	mal-ı sermayeden	20.500
70	Kepeciler Hanı sakinlerinden Bogascı Tekelizade Hacı Ahmed Ağa		180
71	Kethüda kalemi baş halifesi Mehmed Sadık Efendi	cihet-i karzdan ba temessük	100
72	Kethüda-yı sadr-ı ali esbak Hasan Efendi	ba tahvil	47.691,50
73	Kethüda-yı sadr-ı ali müteveffa Hasan Efendi (oğlu Nikola'nın)		8.076
74	Kiler-i hassa ağalarından Melek Ahmed Paşazade Abdurrahman Bey		1.274
75	Kisendere metropolidi (eşi İzmiranda ismine)		500
76	Küçük Han sakinlerinden Diyarbekirli İlyasoğlu	Musul tarafından vürud eden poliçe tarikiyle ba defter zimmeti	7.500
77	Kurd Paşa'nın enderun ağalarından Musa Ağa	Tırhala reyalarının altmış bir gün vade ile müteahhid oldukları	950
78	Kuşadası metropolidi (oğlu Kostaki ismine)		1.000
79	Lazari Dalmaz (Lazaro Tilmas) nam Frenk bazergan	poliçe tarikiyle	5.000
80	Luka Yorgioğlu zimmi	ba temessük	260
81	Marvine (Marunya) metropolidi		500
82	Matyeli (Manyeli) Hanayaki zimmi	ba temessük (temessük Eflak voyvodası Mavroyani tarafındadır)	500
83	Matyos veled-i Kostantin meyhaneci	ba temessük	1.600
84	Mehmed nam kimesne	ba tahvilat	950
85	Melek Mehmed Paşazade Salih Bey	ba temessük	908
86	Melek Paşa hazinedarı Mahmud Ağa	ba hesap ba tahvil	809
87	Memişoğlu (Mişoğlu) nam zimmi	ba temessük	1.865
88	Metropolid (nerenin metropolidi olduğu belirsiz) (diğer kızının kızı Tarsınca)		1.000
89	Metropolid (nerenin metropolidi olduğu belirsiz) (kızı Adri ismine)		7.000
90	Metropolid (nerenin metropolidi olduğu belirsiz) (kızı Adri ismine)		1.000
91	Misivri metropolidi rahib (Alinefo Karaca nasraniye ismine)		500
92	Molla İsa	İspirdaki Sinamo bazergan'ın bin akçe güzeşte şartıyla ba temessük	15.000
93	Mora valisi vezir-i mükerrrem Ahmed Paşa		281.845
94	Muhsinzade Mustafa Efendi		500
95	Mustafa Bey	sabık bostancıbaşı Mustafa Ağa kefaletiyle ba tahvil zimmeti	1.751
96	Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa		170.472,50
97	Nadra metropolidi (Alinefo nasraniye ismine)		2.000
98	Nebi Ağa	ba temessük	1.800
99	Nikola İskeleci bazergan (Dimitri'nin damadı ve şeriki) (oğlu Yorgaki'nin ismine)	ba temessük	25.000
100	Nikola Kasterino (Kastirito) bazergan	ba temessük	1.500
101	Ocak bazerganı Cilyon (Cilbon) Yahudi Bazergan	maktul-i mesfura aid olan iki hissesi guruş 221.672+12.500 (Anton'un havalesinden)	221.672
102	Ohrli cizyedarı Muhtar Ağa	ba tahvilat	10.233
103	Ohrili İsmail Paşa (Bey)	üç sene va'desiyle üç taksit ile edâ şartıyla bâ tahvil zimmeti 17.220 (Ohrli cizyesi malından duhan gümrükçüsü Kılıçzade Ebubekir Ağa'dan havale)+ 10.500)	27.720
104	Perviz (Piruz) Ağazade Şerif Mehmed Efendi		3.000
105	Petraki Nakraponte ve Aleksandiri veled-i Vasil	İzmir'den vürud eden poliçe kâğıdı mantunkunca	1.300
106	Sabık bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın kapı çukadarı Hafız Mustafa Ağa (Bey)	ba temessük	250
107	Sabık defterdar efendi kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa		500
108	Sabık Eflak voyvodası Nikola Mavroyani (oğlu Nikola'nın ismine)		50.931,50
109	Sabık reistülküttap Tevkii Seyyid Feyzi Efendi	ba tahvil	8.391
110	Sadr-ı azam (vezir-i mükerrrem) Melek Mehmed Paşa	bazı eşya makulesi ahz ve italarından	7.492,50
111	Sadr-ı azam çukadarlarından Hüseyin Ağa	cihet-i karzdan ba temessük	100
112	Sadr-ı esbak Hamza Paşa kapı kethüdası Muhammed Ağa		2.200
113	Sağır Ali Bey	mabeynci İbrahim Bey tarafından bi'l-havale zimmeti	201
114	Sakız ağası Elhac Hasan Ağa	Sultan efendinin (kimliği belirsiz) havalesinden cihet-i karzdan ba temessük	15.195
115	Sakız İskelesi gümrüğünde		5.578,50
116	Sakız metropolidi (Erkiri ismine)		7.000

117	Sakızlı Anton bazergan	Bazergan Cilyon'un deyninden havale etmek taahhüdüne binaen	12.500
118	Sakızlı Salih Ağa	ba tahvil	50
119	Sandal Bedesteni tüccarlarından Yani İsferni	Polıçe	1.250
120	Silahşör-i hassadan Karayılanzade Ali Ağa	ba temessük	500
121	Silivri metropolidi (oğlu Kostaki ismine)		1.000
122	Siroz metropolidi (oğlu Kostaki ismine)		2.750
123	Sultan kethüdası mühürdarı (sultanın kim olduğu belirsiz) Seyyid Mustafa Efendi		600
124	Süzebolulu Yanaki	ba temessük	50
125	Talinde metropolidi rahib (eşi İzmiranda ve kızı Erkiri ismine)		4.000
126	Tatar Hacı Bekir	cihet-i karzdan ba temessük	60
127	Tito Çubukcu Yahudi	ba temessük	1.161
128	Tokad naibi		786
129	Trabzon valisi ve Soğucak başbuğu kapı kethüdası Tayfur (Taygur) Paşa		5.500
130	Valide Hanı tüccarlarından Cani Mısıryye (Yani İsferni'nin ortağı)	Polıçe	1.000
131	Vezir-i mükerrerem Nasuh Paşa (Şamlı Hayım nam Yahudi kefaletiyle)		35.153
132	Yanaki zimmi	ba defter	717
133	Yorgaki veled-i Sikona	ba temessük	150
134	Yorgi zimmi	ba temessük	565
135	Yosni nam Frenk bazergan		1.250
136	Zaim Süleyman Ağa		300
137	Ziverci Maryolaki zimmi (Musul'a tarafından gönderdiği)		260
	TOPLAM		2.085.698

Kozmopolit bir görüntü sergileyen Dimitri'nin alacaklı olduğu kişiler haricinde, başta kardeşi Cani olmak üzere, yeğeni Kostantin, eniştesi Hacı Corci Mozele ve Tekirdağ'daki akrabası Francesko gibi diğer akraba ve ortaklarının da, her ne kadar onlar ortak sıfatıyla Dimitri'nin alacaklılarına bağlansalar da, kürkçü, kuyumcu, sarraf vb. esnaf grupları ile sıradan kişilerden oluşan ayrı müşteri portföyleri bulunmaktadır. Ek 1, 2, 3 ve 4'te görüldüğü üzere, onların müşteri portföyleri, Dimitri'ye nazaran daha düşük profillidir ve verilen borçlar da 20 ile 25.000 kuruş aralığında değişen küçük rakamlardan ibarettir. Ancak yine de kayda değerdir.

Bu kişilerden yönümüzü Dimitri'nin borçlu olduğu kişilere⁹⁴⁴ çevirdiğimizde, Tablo 18'de görüldüğü üzere, yine toplumun her kademesinden insan portföyde görülmektedir. Bunlar arasında sermayeden ya da şirket malından alacaklı olan, yeğeni Kostantin, damadı Nikola, kız kardeşi Despino, kızı Lukraşani, torunu Tarsınca gibi, Dimitri'nin aile bireyleri ve akrabaları öncelikli gelmektedir. Dimitri'ye ücretle hizmet eden ve hem hizmet bedellerinden hem de cihet-i karzdan Dimitri'den alacak talep eden, yazıcısı Nikola Arboti, Anton, Sorpe, Yorgi, diğer Yorgi, Nikola ve Corci de bunlara eklenir.

Aile bireyleri ve hizmetkarları dışında ise Dimitri, çeşitli düzeydeki yönetici elitler ve onların adamlarına da borçludur. Bunlardan, Aydın muhassıllığının iltizam bedelinden sadrazam Yusuf Paşa'nın sarrafı İsak'ın 270 bin kuruşluk⁹⁴⁵ talebi dikkat çeker. Beyhan

⁹⁴⁴ Dimitri'den alacak iddia edenlerin talepleri, büyük çoğunlukla, Dimitri'ye borcu olan Cihânzâde Hüseyin Bey ile Musul ve Mora valilerine havale edilmiştir. Ancak daha önce de değinildiği üzere, alacaklılar zaman geçse de bunları büyük oranda tahsil edememiştir. Bkz.: *AE.SABH.I. 83/5710*.

⁹⁴⁵ *C.ADL. 93/5547; MAD.d. 9719*, s. 76. Yukarıda da değindiğimiz gibi Aydın muhassıllığı sadrazam hasları arasındadır. Dolayısıyla, Yusuf Paşa'nın sarrafı İsak'ın Dimitri'den alacağıın olması, bununla bağlantılı olmalıdır. Çünkü Dimitri, dönemin Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey'in sarrafıdır.

Sultan'ın malikane olarak tasarruf ettiği Mora'daki Musa Ağa çiftliği faizinden, kethüdası Hacı Salih Ağa'nın 2.500 kuruş⁹⁴⁶ alacağı ile kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın Akdeniz'deki sahil ve adalardan kaptan paşalara her sene "ta'âmmiyye" maksadıyla verilen meblağdan 3.987 kuruşluk⁹⁴⁷ alacakları da, bu minvalde önemlidir. Yine, dergah-ı ali kapıcıbaşlarından sabık arpa emini ve kasapbaşı Mehmed Emin Ağa⁹⁴⁸, Uşak mültezimi Ahmed Ağa⁹⁴⁹, Sakız muhassılı Muhammed Efendi ve defterdar İsmail Efendi de Dimitri'den alacaktır.

Yönetici elitler haricinde Dimitri'nin borçlu olduğu kişiler, büyük çoğunlukla çukacı, kürkçü, bakkal, sofçu, şalcı, yağlıkçı, dikici, saatçi, kuyumcu, tüccar ve sarraflar ile ticaretle meşgul yabancı elçilik tercümanlarından oluşmaktadır. Dimitri'nin kendisinin de sarraflık ve çukacılık yapması, bunun yanı sıra ticaretle uğraşması, bu borçları bir nebze de olsa açıklamaktadır. Öte yandan Dimitri, gerek Müslim gerekse gayrimüslim olmak üzere, toplumun farklı tabakalarına mensup, kadın erkek çeşitli kişilere de borçludur. Örneğin Karaosman Ağa'nın zevcesi Hadice Hatun'un iki adet yetiminin malından 1.430 kuruş alacağı vardır. Ancak bu alacağın kaynağı bilinmemektedir. Hadice Hatun'un bu parayı faizle işletilmek üzere Dimitri'ye emanet etmiş olması olasıdır. Çünkü belgelerde, Dimitri'nin üç beş ayda bir Hadice Hatun'a onar kuruş verdiği belirtilmekte ve bu durumun detayını yazıcısı Nikola Arboti'nin bildiği söylenmektedir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Dimitri, toplamda 8 bin kuruş olan bu borcun 5.500 kuruşunu farklı tarihlerde katledilmeden önce ödemiştir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 80/15; MAD.d. 9719*, s. 76.

⁹⁴⁷ Kaptan paşalara Sakız halkının verdiği bu meblağ, Hasan Paşa'nın kalyon çavuşu Mahmud tarafından tahsil edilmiş ve poliçe yoluyla gönderilmek üzere Dimitri'nin yeğeni Kostantin'e teslim edilmiştir. Ancak merkeze gönderilen miktardan 3.987 kuruş açık çıkmıştır. Dolayısıyla bu açık, Kostantin'e yüklenmiştir. Dimitri katledildiğinde, Kostantin'in mahzeni ve eşyaları da müsadere edildiğinden bu meblağın Dimitri'nin muhalefatından tahsil edilerek ödenmesi istenmiştir. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 74-75.

⁹⁴⁸ Mehmed Emin Ağa'nın bu alacağı, İstabl-ı Amire evvel ve sani masrafları için Aydın muhassılı Cihazade Hüseyin Bey'den 5.000 kuruş ve Hatmanzade Hasan Efendi'den 650 kuruş olmak üzere tahsil edilecek temessükleri Dimitri'ye vermesindedir. Bkz.: *MAD.d. 9719*, s. 75, 86.

⁹⁴⁹ Dimitri, toplamda 7.500 kuruş olan Ahmed Ağa'nın alacağının 4.500 kuruşunu 1196 senesinde ödemiştir. Bkz.: *C.ADL. 93/5547*.

⁹⁵⁰ *D.BŞM.MHF. 80/78, 90/79; MAD.d. 9743*, s. 163; *MAD.d. 9745*, s. 62.

Tablo 18: Dimitri'den Alacağı Olan Kişiler

Sıra No	Alacaklı	Alacağın Niteliği	Miktar/Kuruş
1	Abdullah (Elhac)		10.000
2	Aleksandri zimmi		2.000
3	Anton zimmi		500
4	Balıkbazarı'nda bakkal Arko (Lazko) veled-i Kostantin		594
5	Beyhan Sultan'ın kethüdası Hacı Salih Ağa	iltizam bedelinden, sultanın çiftlik faizinden	2.500
6	Cevahirçi Oseb (Yoseb, Yasef) veled-i İsabi	cevahir semeninden	41.767,50
7	Corci		2.250
8	Çukacı esnafından Panayot veled-i Dimitri, Nikola veled-i Yorgi, Cani veled-i Pandeli	çuka semeninden	442,5
9	Çukacı Matyos, Mike, Dimitri ve Manol zimmiler		120,097
10	Çukacı Yani		11.314
11	Debnorince nasraniye	cihet-i karzdan	3.500
12	Defterdar-ı sabık İsmail Efendi		9.000
13	Dikici Marzelo		1.074
14	Dimitri'nin hizmetkarlarından Anton	karz ve hizmet bedeli	250
15	Dimitri'nin hizmetkarlarından diğer Yorgi	karz ve hizmet bedeli	400
16	Dimitri'nin hizmetkarlarından Nikola	karz ve hizmet bedeli	1.625
17	Dimitri'nin hizmetkarlarından Sorpe	karz ve hizmet bedeli	575
18	Dimitri'nin hizmetkarlarından Yorgi	karz ve hizmet bedeli	1.501
19	Dimitri'nin kız kardeşi Desbino veled-i Kostantin'in oğlu Manol veled-i Dimitri		8.500
20	Dimitri'nin kızının kızı (torunu Tarsınca)		10.000
21	Dimitri'nin oğlunun kayınvalidesi		3.500
22	Fransa Elçisinin Sakız'da mukim tercümanı Nikoli veled-i Manol		15.504
23	Hacı Anton	cihet-i karzdan	2.000
24	Hacı Nikola Arboti bazergan (Dimitri'nin yazıcısı)		3.100
25	Haleb'de mukim İngiltere konsolosunun baş tercümanı Baydaroğlu Hoca İlyas Anton Ayda		16.552
26	İngiltere elçisi maiyyetinde ba berat-ı alı tercüman olan Yakomu nam tercümanın eşi Lukraşani nam nasraniye		15.000
27	Kaptan-ı derya vezir Gazi Hasan Paşa (Kalyon çavuşu Mahmud tarafından tahsil ve Asitane'ye polişe etmek üzere maktul Cani'nin oğlu Kostantin zimmiye teslim)	Ak Deniz'de vakı sevhil ve cezirelerinden kapudan-ı derya olanlara taamiye olarak beher sene aid olan meblağın 202 senesi mahsubundan noksan	3.987
28	Kara Osman Ağa'nın zevcesi Hadice Hatun	iki adet yetiminin malından	1.430
29	Kostantin zimmi (yeğen ve şerik-i Dimitri)		40.000
30	Kürkeü Taguklos veled-i Kostantin		13.637
31	Kuyumcu Anati	kuyumcu metai semeninden	2.000
32	Kuyumcu esnafından Anton	kuyumcu metai semeninden	3.111
33	Kuyumcu Petraki		1.594
34	Lukasandra binti Dimitri	ba temessük	3.000
35	Maroka nasraniye		13.963
36	Müderresin-i kirandan Atıfzade Mehmed Celaleddin	Sakız'da darıssaade ağası müteveffa el-hac Beşir'in vakfı müsakkafatından Dimitri'ye icar eylediği bazı mehazın ve akaratin bedel-i icaresinden	2.150
37	Musa (Mosi) Yahudi		189
38	Nakratiye nasraniye		15.000
39	Nikola Frankola nasraniye		2.600
40	Nikola zimmi (damadı ve şeriki)		100.000
41	Pandeli veled-i Yani		2.200
42	Saatçi Tebil nam Françalı	saat bahasından	500
43	Sadrazam Yusuf Paşa'nın sarrafı İsak (Sihak)	Aydın muhassılğının 202 senesi bedel-i iltizamından Sihak zimminin matlubu	270.000
44	Sakız muhassılı sabık Muhammed Efendi		7.000
45	Sakız mütemekkinlerinden ve tüccar taifesinden Nikola zimmi		2.395
46	Sakızlı Anton Kablonari veled-i Nikola bazergan		20.323
47	Şalacı Asvador zimmi		2.210
48	Sarraf Artin ve Kifork	cihet-i karzdan	10.000
49	Sarraf Ohan ve kardeşi Vasil		46.500
50	Sarraf Serkiz		5.000
51	Sarraf Uzun Artin		10.000
52	Seltana nasraniye		3.500
53	Sofçu esnafından Kifork veled-i Balat (Pulat)		2.210
54	Uşak mültezimi Ahmed Ağa		3.000
55	Yağlıkçı esnafından Elhac Mehmed		1.212
56	Yani zimmi	cihet-i karz ve ücret	2.208
57	Dergah-ı alı kapıcıbaşlarından sabık arpa emini, kasapbaşı Mehmed Emin Ağa	İstabl-ı amire evvel ve sani mesarifi için Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey (5.000 kuruş) ve Hatmanzade Hasan Efendi'den (650 kuruş) tahsil edilmesi için Dimitri'ye verdiği temessüklerden	5.650
TOPLAM			880.115

3.2.3.3. Gayrimenkuller

İstanbul ve Sakız ekseninde yaşamını sürdüren Dimitri'nin servetinin ikinci payandasını teşkil eden gayrimenkulleri, Mudanya hariç tutulursa, hayatının merkezindeki bu iki şehirde bulunmaktadır. Tablo 19'da da görüldüğü gibi, bu mülklerin önemli bir kısmını Dimitri'nin olmakla birlikte, damadı Yakomu ve başka kişilerin ismine kayıtlı olan mülkler bir kenara bırakılırsa, neredeyse yarısı da eşi İzmiranda'nındır.

Bu noktada Dimitri'nin eşinin bu kadar mülkü nasıl elde ettiği sorusu akla gelmekte ve bunun cevabını belgelerde İzmiranda'nın kendisi vermektedir:

“... *Kuruçeşme'de vâki ' fakîrhânemi cihâzımdan ve kendi mâlimden yapıdırub mesfûr-ı maktûl zevcim Dimitri'nin aslâ ve kat'a 'alâkası olmadığı cümle nâsın ma'lûmları olduğundan mâ'adâ yedimde dahi hüccet-i şer'iyem olub ...*”⁹⁵¹

Elbette ki İzmiranda'nın çeyiz olarak bazı mülklere sahip olması ya da bu mülkleri kendi birikimiyle elde etmiş olması muhtemeldir. Haddizatında İzmiranda, yukarıda da değinildiği gibi, kocasının kültürel eğilimlerini paylaşan güçlü bir kadındır. Hatta o, kocasının borç alacak ilişkilerine de müdahil olmaktadır. Öte yandan bu mülklerin, Dimitri tarafından bir ihtiyat payı olarak İzmiranda'nın üzerine kaydettirilmiş olması da olasıdır. Nihayetinde Dimitri, sarraflık gibi riskli bir iş yürütmekte ve o bu işin ne kadar riskli olduğunu, katledilen ya da müsadereye uğrayan meslektaşları sayesinde çok iyi bilmektedir. Zaten kendisi de daha önce ipin ucundan kıl payı dönerek, bu korkuyla yüzleşmiştir. Dolayısıyla Dimitri'nin, en azından mülklerin bir kısmını eşine vererek, olası bir müdahaleye karşı kendini garantiye almış olması pekâlâ mümkündür. Zira bir kez daha aynı sonla yüzleşmesi, an meselesidir, ki yaşadığı sonuç da bunun göstergesidir. Yine de bu varsayımdan ibaret bir düşüncedir.

Tablo 20 ve 21'de görüldüğü üzere, birçoğu satılan ve bir kısmı da ailesine iade olunarak Dimitri'nin mal varlığına, diğer aile üyelerinin mülkleriyle birlikte, %8 oranında katkı sunan bu gayrimenkullere biraz daha yakından bakacak olursak, öncelikle, İstanbul'da Fener sahilinde bulunan, Dimitri'nin kendisi ve ailesinin oturduğu hane dikkat çekmektedir.⁹⁵² Dimitri'nin eşi İzmiranda'ya ait gözükten bu hane⁹⁵³, belgelerde yalılık olarak zikredilmekte⁹⁵⁴, “*mâ-i lezîz ve büyût-ı sâ'ireyi muhtevî hâriciye ve dâhiliye*

⁹⁵¹ *D.BŞM.MHF. 81/35.*

⁹⁵² Fener'deki haneden zapt olunan eşyanın Fener sahilinden Bağçekapı İskelesi'ne nakli için 7 adet mavna istihdam olunmuştur. Bkz.: *C.SM. 60/3003.*

⁹⁵³ Bu hane, belgelerde açık olarak Dimitri'nin eşi İzmiranda'nın mülkü olarak geçmektedir. Bkz.: *MAD.d. 9719*, s. 87. C. Neumann da bunun Dimitri'den önce eşi İzmiranda'ya ait olduğunu vurgular. Ancak onu bu fikre iten, yalının, İzmiranda'ya geri iadesinden başka, herhangi bir belge ve defterde zikredilmemesi düşüncesidir. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 25.

⁹⁵⁴ *C.SM. 60/3003.*

1 bâb menzil”⁹⁵⁵ şeklinde tarif edilmektedir. Bunun dışında, yalının yapısal özellikleri hakkında kaynaklarda bir veri yoktur. Ancak Haliç kıyısında yer alan yalının içerisinde bir suyunun olması, bir nebze de olsa lüks ve konfor özelliği taşıdığına göstergesidir. Ayrıca bu yalı, Dimitri ve ailesinin kışlık ikametgahı olmalıdır. Bu noktada Dimitri’nin Bedros’la yollarının kesişmesi de olasıdır. Zira Bedros’un da Fener’de bir hanesi vardır ve onların birbirine komşu olmaları, kaçınılmazdır. Zaten aynı meslek örgütü içinde iki sarrafın birbirinden haberdar olmaması imkânsızdır. Fakat yine de kesin bir şey söylemekten imtina etmek lazımdır. Nihayetinde bunu destekleyecek, ikisinin de Fener’de yalısının olması dışında, başka bir bilgi bulunmamaktadır. İlaveten şunu da belirtmek gerekir; her ne kadar imparatorluk Dimitri’nin katlinin ardından yalıyı müsadere etse de, hem eşi İzmiranda hem de Eflak voyvodasının kapı kethüdası olarak görev yapan büyük oğlu Nikolaki’nin girişimleri sonucu, yalı tekrar Dimitri’nin ailesinin kullanımına tahsis olunmuştur.⁹⁵⁶

Tablo 19: Dimitri’nin Mülkleri

Mülkün cinsi	Bulunduğu yer	Mülkün üzerinde olduğu kişi
arsa (menzil arsası) 1 fi icare şehri 30	Beşinci Derdinaz Kadın Vakfı’ndan Arnabud Karyesi’nde kain canib-i yeminde bulunan yedinci bab	Alice binti Karakulak Dimitraki isminde
arsa (mülk sahilhane arsası) bab 1 muaccele gurusu 3.500	Boğaziçi’nde vaki’ Akındı Burnu nam mahalde kain	Dimitri’nin kendi ismine
arsa 1 (mukataa zimmetiyle) icare fi şehri 30	Şehzade Sultan Mehmed Evkafı mukataalarından Üsküdar’a muzafa Adalar Nahiyesi’ne tabi Burgos Adası’nda kain	Dimitri’nin kendi ismine
arsa-i haliyye bab 1 (mülk)	Üsküdar’a muzafa Adalar Nahiyesi’ne tabi’ Burgos Adası’nda kain	David veled-i Yorgi isminde
arsa-i haliyye.. 4.666 dönüm, 1,5 fi yevm 1 fi’l-asl mübayaası 1.500	Çorlulu Ali Paşa Evkafı’ndan Arnabud Karyesi’nde kain	Eşi İzmiranda’nın ismine
bağ dönüm 6,5 (mülk)	Şehzade Sultan Mehmed Evkafı mukataalarından Üsküdar’a muzafa Adalar Nahiyesi’ne tabi Burgos Adası’nda kain	Dimitri’nin kendi ismine
bağ ve tarla ve fevkani ve tahtani kule ve eşcar-ı kürumu müştemil (ayın-i batılları icrası için derununda vaki’ sagir kilise) kıymet gurusu 1.500	Sakız Ceziresi varoşu havalisinden Livâdiye nâm mevzi’de vaki’	Dimitri’nin kendi ismine
bağçe (Lotra bağçesi dimekle maruf bağçe) ve kule ve ma-i leziz ve tarla ve zeytun eşcarını müştemil kıt’a 1 gurusu 4.000	Sakız’da kasaba varoşu havalisinden Aya Petro’da	Dimitri’nin kendi ismine
bağçe kıt’a 1 (mülk)	Burgos Adası’nda vaki’	Eşi İzmiranda’nın ismine
bağçe kıt’a 1 (mülk) mübayaası gurusu 150	Üsküdar’a muzafa Adalar Nahiyesi’ne tabi’ Burgos Adası’nda kain	Manol veled-i Toma isminde
bağçe kıt’a 1 icare fi şehri 500	Esmâ Sultan Evkafı’ndan Sakız ceziresinde vaki’ Mustaki kurasında Nalula Takımı sınuru dahilinde Lotra nam mevziide kain	Dimitri’nin kendi ismine
bakkal dükkânı aded 1 (kepenk 2) muaccele gurusu 4.400 fi icare şehri an-vakf-ı Ayasofya-i Kebir 87,5 ve an vakf-ı İbrahim Paşa 10	Ayasofya-i Kebir ve Silivri Kapsu dahilinde vaki’ İbrahim Paşa evkaflarından Balıkbazarı haricinden kain	Eşi İzmiranda’nın ismine
bakkal dükkânı bab 1 (mülk) mübayaası gurusu 1.000	Kuruçeşme Karyesi’nde kain	Eşi İzmiranda’nın ismine
bakkal dükkânı bab 1 (mülk) mübayaası gurusu 1.500	Üsküdar’a muzafa Adalar Nahiyesi’ne tabi’ Burgos Adası’nda kain	Kroşini binti Dimitri isminde
bostan (mâ-i leziz-i câriyi hâvi bostan) ..3.330 icare fi yevm 6 fi’l-asl muaccele gurusu 14.800	Çorlulu Ali Paşa Evkafı’ndan Arnabud karyesinde vaki’	Eşi İzmiranda’nın ismine
çukacı dükkânı bab 1 fi şehri 20	Ayasofya-i Kebir Evkafı’ndan Cibayet-i Bezzazistan-ı Cedid hırfet dairede	Eşi İzmiranda’nın ismine
çukacı dükkânı (ayda 50 akçe ücretli bir bab dükkândan muazzez) bab 1 fi icare şehri 25	Ayasofya-i Kebir Evkafı’ndan Bezzazistan-ı Atik hırfet-i bazar-ı gelincikde	Eşi İzmiranda’nın ismine
çukacı dükkânı (kebir) aded 1 fi icare-i vakf şehri 30 muaccele gurusu 3.000	Ayasofya-i Kebir Evkafı’ndan Sandal Bezzazistanı ittisalinde kain	Eşi İzmiranda’nın ismine
çukacı dükkânı (sagir) aded 1 muaccele gurusu 1.565	Sandal Bezzazistanı’nın Kürkçüler tarafına açılan kapunun canibinde köşedeki	Dimitri’nin kendi ismine
çukacı dükkânı bab 1 fi icare şehri 30	Ayasofya-i Kebir Evkafı’ndan Bezzazistan-ı Cedid kapsu kurbunda kain	Eşi İzmiranda’nın ismine

⁹⁵⁵ D.BŞM.MHF. 81/10; MAD.d. 9719, s. 87.

⁹⁵⁶ D.BŞM.MHF. 81/10; C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 25.

çukacı dükkânı gediği kit'a 1 icare fi şehri gürüş 500 def'a icare fi şehri gürüş 30	Ayasofya-i Kebir Vakfından Sandal Bedesteni ittisalinde kain	Dimitri'nin kendi ismine
çukacı dükkânından (30 akçe icareli bir bab) hisse fi icare şehri 1 (p. 7,5) muaccele gürüş 1.400.	Ayasofya-i Kebir Evkafı'nda Bezzazistan-ı Atik hayme duzanda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dolab (ayda 10 akçe ücretli, bir bab) ile dükkândan (ayda 25 akçe ücretli bir bab) ayda 1 akçe 1,5 mamul hissesi	Ayasofya-yı Kebir Evkafı'ndan Bezzazistan-ı Cedid hırfet daire ile Bezzazistan-ı Atik hayme duzanda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dolab bab 1 fi icare şehri 15	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Bezzazistan-ı Cedid hallac kapusunda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkân (43 akçe icareli 2 kesikli bir tahta mahzenli kasab dükkânından) hissesi fi şehri 22	İbrahim Paşa Vakfı'ndan Balık Bazarı haricinde hisarda vaki'	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkân (terzi dükkânı)	Sandal Bezzazistanı kapusu kurbunda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkân bab 1 fi icare şehri 12	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Bezzazistan-ı Atik hırfet-i hallacda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkân gediği aded 1 muaccele gürüş 4.500	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Sandal Bezzazistanı ittisalinde kain	Dimitri'nin kendi ismine
dükkândan (20 akçe icareli 2 bab) hissesi fi şehri 7,5 pul 6	Balık Bazarı haricinde kain Silivri Kapusu dahilinde İbrahim Paşa Vakfı'ndan	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkândan (ayda 25 (akçe) ücretli bir bab) hisse fi icare şehri 6,5 pul 2	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Bezzazistan-ı Atik şah-ı zergeranda	Eşi İzmiranda'nın ismine
dükkândan (beher şehri 50 akçe icareli bir bab) muazzez çukacı dükkânı aded 1 muaccele gürüş 550	Ayasofya-i Kebir Vakfı'ndan canib-i Bezzazistan-ı Atik hırfet-i bazar-ı Gelincik'de	Dimitri'nin kendi ismine
dükkândan (bir bab) hisse fi icare şehri 2,5 pul 2	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Bezzazistan-ı Atik'de hırfet-i şekerçiyân-ı muhalledatda	Eşi İzmiranda'nın ismine
francalacı dükkânı gediği 1 menzil bab 1 icare fi şehri 15	Eski Saray kapusu karşusunda vaki merhum Yakut Ağa Vakfı'ndan Mir Kapusu (Kız Kapusu) ittisalinde kain	Eşi İzmiranda'nın ismine
mahzen (bir bab harir mahzeni) gediği kıymet gürüş 1.000	Sakız'da vaki' mengenehane kurbunda	Dimitri'nin kendi ismine
mahzen (bir) ve fırın iki kıta bağçeyi müstemil mülk menzil bab 1 mübayaası gürüş 1.000	Üsküdar'a muzafa Adalar Nahiyesi'ne tabi' Burgos Adası'nda vaki'	Dimitri'nin kendi ismine
mahzen (harir mahzeni gediği) bab 1 (icare fi şehri 320)	Sultan Mustafa Han Evkafı'ndan cezire-i Sakız mengenehane kurbunda kain baştan onuncu (Lesto'nun oğlu Yorgaki sakindir)	Dimitri'nin kendi ismine
dolab tabir olunur derzi dükkânı gedikleri kıta 1 (icare fi şehri 321)	Ayasofya-yı Kebir Evkafı'ndan Galata'da hırfet-i Karaköy'de vaki'	Eşi İzmiranda'nın ismine
mehazin (kargir) bab 12, kargir dükkân bab 12, sagir mahzen bab 1, yağhane, arsa-i haliye bir mikdar fi şehri 17 pul 3 (üç yüz elli akçe ücretli akarattan hissesi)	Ayasofya-yı Kebir Evkafı'ndan Galata'da hırfet-i Karaköy'de vaki'	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil (fevkanı ve tahtani bir bab sagir menzil) kit'a 1 gürüş 500	Sakız'da derun-ı şehirde Balyo Kasrı nam mahalde vaki'	Dimitri'nin kendi ismine
menzil (hane) bab 1	İstanbul'da Sultan Selim kurbunda vaki' Aşık Paşa Mahallesi'nde kain hariciye ve dahiliye ber vech-i vakf tasarruf olduğu hanesi bab 1	Dimitri'nin kendi ismine
menzil (hariciye ve dahiliye ma-i leziz ve büyüt-ı saireyi muhtevi menzil) bab 1	İstanbul'da Fener nam mahalde kain	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil (iki kit'a erguvanı havi mülk menzil) bab 1 fi'l-ısl mübayaası gürüş 250	Üsküdar'a muzafa Adalar Nahiyesi'ne tabi' Burgos Adası'nda kain iki kit'a erguvanı havi	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil (kebir) bab 1 sagir menzil ma' dükkân bab 1 etmekçi firunu ma' değirman bab 1 zeyton bağçesi bab 1 Baha gürüş 3.600	Mudanya'da	Dimitri'nin kendi ismine
menzil (tahtında iki mahzen ve fırın iki bağçeyi müstemil mülk) bab 1 mübayaası gürüş 1.200	Üsküdar'a muzafa Adalar Nahiyesi'ne tabi' Burgos Adası'nda kain	Ligori isminde
menzil bab 1 (mülk)	Burgos Adası'nda vaki'	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil bab 1 (mülk) mübayaası gürüş 300	Üsküdar'a muzafa Adalar Nahiyesi'ne tabi' Burgos Adası'nda kain	Sofca nasraniye ismine
menzil bab 1 (mülk) muacceleli gürüş 2.800	Üsküdar muzafatından Adalar Nahiyesi'ne tabi' Burgos Adası'nda kain	Dimitri'nin kendi ismine
menzil bab 1 fi icare şehri 30	Şehid Mehmed Paşa Evkafı'ndan İstanbul'da Petro kapusu haricinde leb-i deryada kain	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil bab 1 fi icare şehri 4,5	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Fener kapusu ile Petro kapusu beyninde cibayet-i deryada	Eşi İzmiranda'nın ismine
menzil (hane) bab 1 fi icare şehri 60	Bostancıbaşı-i esbak merhum Ferhad Paşa Darü'l-hadisî Vakfı'ndan İstanbul'da Samatya Kapusu dahilinde kain Mirahur Mahallesi'nde vaki'	Dimitri'nin kendi ismine
menzil (hane)	Beyoğlu nam mahalde vaki' (icare ile sakin)	Damadi Yakomu'nun
oda (Lonca odası demekle ma'ruf küçük oda) gediği bab 1 muaccele 1.605	İstanbul'da Varakçılar Hanı'nda	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 (sagir) fi icare şehri gürüş 5 muaccele gürüş 1.115	Sultan Mustafa Han Evkafı müsakkafatından İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Küçük Yeni Han'ın orta katından dördüncü tabakada tarik-i caddeye küşade Dimitri odasına muttasıl köşede	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 fi icare şehri gürüş 1.000 muaccele gürüş 1.115	Sultan Mustafa Han Evkafı müsakkafatından İstanbul'da Valide Hanı mukabelesinde vaki' Küçük Yeni Han'ın yukarı katında nêrdüban başında kain deryaya nazır	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 fi icare şehri gürüş 7,5 muaccele gürüş 1.115	Sultan Mustafa Han Evkafı müsakkafatından İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Küçük Yeni Han'ın dördüncü katında olan odalardan tarik-i caddeye küşade	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 fi icare şehri 60	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan Mahmud Paşa'da hırfet-i fevkanide	Eşi İzmiranda'nın ismine
oda bab 1 icare fi şehri gürüş 5	Sultan Mustafa Han Evkafı'ndan Han-ı Sagir'in orta katında birbiri içinde olan üç odanın sağ tarafında olan tarik-i caddeye nazır oda	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 icare fi şehri gürüş 5	Sultan Mustafa Han Evkafı'ndan Han-ı Sagir'in orta katında birbiri derununda köşedeki üç odanın sol tarafında ve ittisalinde olan odaya muttasıl altıncı? oda	Dimitri'nin kendi ismine
oda bab 1 fi icare şehri 30 muaccele gürüş 850	Ayasofya-i Kebir Evkafı'ndan cibayet-i han-ı yordum? hırfet-i tahtında kain	Eşi İzmiranda'nın ismine
oda bab 2 fi icare şehri gürüş 2.000 muaccele gürüş 2.230	Sultan Mustafa Han Evkafı müsakkafatından İstanbul'da Valide Hanı mukabelesinde vaki' Küçük Yeni Han'ın yukarı katında nêrdüban başında kain deryaya nazır birbiri derununda olan	Dimitri'nin kendi ismine
oda gediği bab 1 gürüş 3.250	Dimitri'nin damadı Yakomu'nun mutasarrıf olduğu	Damadi Yakomu'nun
sahilhane (hariciye ve dahiliye büyüt-ı adide ve ma-i leziz vesaireyi muhtevi kebir sahilhane) bab 1 fi icare yevm 7	Çorlulu Ali Paşa Evkafı'ndan Boğaziçi'nde vaki' Arnabud Karyesi'nde	Eşi İzmiranda'nın ismine
sahilhane (mâ-i leziz-i cârîyi hâvi mülk sahilhane) bab 1	Boğaziçi'nde Akındı Burnu nam mahalde kain	Eşi İzmiranda'nın ismine
sahilhane bab 1	Boğaziçi'nde vaki' Büyükdere'de kain	Damadi Yakomu'nun
sahilhane bab 1	Kuruçeşme'de kain	Damadi Yakomu'nun
şerbethaneden hisse fi icare şehri 40 muaccele gürüş 9.000	Bali Paşa ve zevcesi Hüma Hatun Evkafı'ndan Kumkapu kurbunda Çadırçı Ahmed Mahallesi'nde vaki' Gedik Paşa Hamamı (Külhanı) mukabelesinde kain	Dimitri'nin kendi ismine

Tablo 20: Dimitri'nin Satılan Mülkleri

Mülkün cinsi	Bulunduğu yer	Alan kişi	Kıymet/Kuruş
bir kat bina üzerine mebni dört oda ve zeminde iki oda ve bir matbah ve bir kileri müşteril tahminen beş yüz zira miktarı arsayı muhtemel bir bab sagir sahilhane	Büyükdere (kızı ve damadı Yakomu'nun)	Fransa baştercümanı Yosef Konton veled-i Bozo Konton	10.000
bir bab sagir sahilhane	Kuruçeşme (kızı ve damadı Yakomu'nun)	Tabib Kapos (Gabos)	12.500
bir aded oda gediği	İstanbul'da Varakıclar Hanı'nda Lonca odası demekle ma'ruf	Haşazade Esseyyid Elhac Hüseyin Ağa	1.605
çukacı dükkânının ayda 25 akçe icaresinden bir akçe nisfiyün hissesi	Ayasofya-yı Kebir Evkafı'ndan Bedestan-ı Atik'de hırfet-i bazar-ı gelincikde (eşi İzmiranda'nın üzerinde)	Todoric veled-i Kostantin	1.400
çukacı dükkânı bir bab	Sandal Bedesteni'nin Kürkçüler içine açılan kapunun canibinde kâin köşede sagir (eşi İzmiranda'nın üzerinde)	Haşazade Esseyyid Elhac Hüseyin Ağa	1.565
bir bab bakkal dükkânı	Ayasofya-yı Kebir Vakfı'na şehriye seksen yedi buçuk akçe ve Silivri Kapsu dahilinde vaki İbrahim Paşa Vakfı'na şehriye on akçe icare-i müceceleli Balık Bazarı haricinde kâin (eşi İzmiranda'nın üzerinde)	Şeyh Ahmed ibni Mustafa	4.400
bir bab mülk menzil	Üsküdar muzafatından Adalar Nahiyesi'ne tabi Burgos Adası'nda kâin (eşi İzmiranda'nın üzerinde)	Katya veled-i Kostantin	2.800
beher şehri yedi buçuk gurus icareli bir bab oda	Sultan Mustafa Han Evkafı musakkafatından İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Küçük Yeni Han'ın dördüncü katında olan odalardan tarik-i cadde'ye küşad	İlyas Anton Abdioğlu	1.115
beher şehri bin akçe icareli bir bab oda	Sultan Mustafa Han Evkafı musakkafatından İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Küçük Yeni Han'ın yukarı katında nerdüban başında kâin deryaya nazır	Yorgi (Yorgaki) veled-i Yani İskinaye	1.115
beher şehri 5 gurus icareli köşede sagir bir bab oda	Sultan Mustafa Han Evkafı musakkafatından İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Küçük Yeni Han'ın orta katında tarik-i caddeye küşad Dimitri odasına muttasıl	Yorgi (Yorgaki) veled-i Yani İskinaye	1.115
beher şehri 40 akçe icareli bir bab şerbethaneden maktul-i mesfurun hisse-i şayiası	Bali Paşa ve zevcesi Hüma Hatun Evkafı'ndan İstanbul'da Kumkapu kurbunda Çadırçı Ahmed Mahallesi'nde vaki Gedik Paşa Hamamı mukabelesinde kâin	Toveyasa (Todin) papası Foti	9.000
beher şehri iki bin akçe icareli iki bab oda	Sultan Mustafa Han Evkafı musakkafatından İstanbul'da Valide Hanı karşusunda Küçük Yeni Han'ın yukarı katında nerdüban başında deryaya nazır birbiri derununda vaki	Yorgi (Yorgaki) veled-i Yani İskinaye	2.200
bir bab mülk bağ arsası	Boğaziçinde vaki Akıntı Burnu nam mahalde kâin (eşi İzmiranda'nın üzerinde)	Kostantin veled-i Danyel	3.500
bir bab kebir menzil ve ma' dükkân, bir bab sagir menzil ile bir 'aded etmekçi firunu ve bir kit'a zeytunluk bağçesi	Mudanya'da	Pavlioğlu Zakaraki'nin anası Alina nasraniye	3.600
fevkanı ve tahtani kule ve ma-i cari ve portakal ve turunç ve eşcar-ı müsmireyi havi Lotra bağçesi denilmekle arif bir kıta tarla ve bağçesi ile kardeşinin eşcar-ı müsmireyi muhtevi ber vech-i tahmin dört kulaç tarlası	Sakız ceziresi varoşu havalisinde vaki Tiro nam mahalde kâin (Dimitri ile kardeşi donanma-yı hümayun tercümanı Nikola'nın)	Nikola veled-i Dimitri (kardeşi)	7.610
TOPLAM			63.525

İdamından sonra ailesinin kullanımına sunulan Fener'deki yalı haricinde Dimitri'nin Kuruçeşme'de de bir evi bulunmaktadır.⁹⁵⁷ Dimitri'nin hamisi Esmâ Sultan da Kuruçeşme'de oturmaktadır.⁹⁵⁸ Bunu, onların iş ilişkileri dışında, birbirlerine komşuluk bağlarıyla da bağlı olduklarının bir kanıtı olarak sunmak zor olsa da, yine de böyle bir ihtimal olasıdır.

Boğaz'a nazır olan ve sahilhane tabir olunan bu hane, kaynaklarda bir bab yapı olarak zikredilir. Kayıtlar, yalının yapısal özellikleri hakkında başka bir bilgi sunmaz.⁹⁵⁹ Ancak öte yandan, eşi İzmiranda'nın yalını geri almak için sunduğu arzuhalde geçen "*libâslarımı ve evlâdım kullarının ve câriyelerinin dahi libâsları zabt*" cümlesinden, Dimitri'nin katledilmeden önce ailesiyle birlikte burada oturduğu anlaşılır. Muhtemelen yazlık olarak

⁹⁵⁷ D.BŞM.MHF. 81/35, 81/51; HAT. 184/8545; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 26.

⁹⁵⁸ T. Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elit...", s. 308.

⁹⁵⁹ Neumann, Dimitri'nin yalısını, bir an için, Şark halılarıyla, ayna ve saatler kabilinden Garp'tan gelme eşya ve nihayet fevkalade Kütahya, Boğaziçi, Avrupa ve Çin porselen koleksiyonuyla tezyin ve tefriş edilmiş olarak tasavvur eder ve Dimitri'yi, günün sonunda, yalısında, Boğaz'a nazır bir yerde yumuşak bir "mak'ad" üzerinde oturarak bir nargilenin keyfini çıkarır şekilde hayal eder. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 35.

kullanılan bu sahilhane, İzmiranda'nın iddiasına göre Dimitri'nin değildir. Çünkü yalı, yukarıda da vurgulandığı üzere, İzmiranda'nın "cihâz" ve kendi "mâl"inden yapılmıştır ve onun tasarrufundadır. Dolayısıyla arzuhalinde kendisiyle kocası arasına mesafe koyan İzmiranda,⁹⁶⁰ Dimitri'nin bir alakası olmadığını söylediği bu sahilhanenin, kendisine geri iadesini talep etmiş ve bunda da başarılı olmuştur.⁹⁶¹

Önemli bir toplumsal konum göstergesi sayılan Fener ve Kuruçeşme'deki bu gündelik yaşam mekanları dışında Dimitri'nin Arnavutköy ve Burgazada'da da haneleri vardır. Belgelerde geçtiği şekliyle "*Üsküdar muzâfâtından Adalar Nâhiyesi'ne tâbi*" olan Burgazada'daki hane, İzmiranda ismine kayıtlıdır. Kaynaklarda "kebîr" bir yapı olarak zikredilen, ancak bunun ötesinde yapısal özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bu hane, 2.800 kuruşa Katya veled-i Kostantin'e satılmıştır.⁹⁶²

Her ne kadar İzmiranda Burgazada'daki evi kurtaramamış olsa da,

*"Çorlulu Ali Paşa Evkâfi musakkafâtından Boğaziçi'nde vâki 'Arnavudköy dimekle 'arif karyede kâ'in beher yevm yedi akçe icâre-i mü'ecceleli ma'lümü'l-hudûd ve'l-müştemilât hâriciye ve dâhiliye büyût-ı 'adideyi ve mâ-i lezîzi hâvi bir bâb kebîr sâhilhâne"*⁹⁶³

için, diğer örneklerde olduğu gibi, elinden geleni yapmıştır. Fener'deki haneye benzer şekilde, bir nebze de olsa lüks ve konforu bünyesinde barındıran bu sahilhaneyi geri almak amacıyla İzmiranda'nın öne sürdüğü gerekçeyi defterdar efendi şöyle özetler:

*"... maktûl-i mersûmun kâffe-i emlâkı zabt olunduğu esnâda mesfûrenin dahi emlâk ve 'akârı ma'an zabt olunduğundan el hâletü hazihi bir taraftan medâr ma'âşî olmadığı beyânla derkenârda mastûr mâhiyye elli altmış guruş mikdârı icâre ve nemâ hâsıl olur nâ-fûruht kalan emlâkın gerek eytâmını ve gerek mesârif-i sâ'irelerin idâreleri için kendüye redd ve i'tâ buyurulmasını istid'â eder ..."*⁹⁶⁴

İzmiranda'nın bu isteği imparatorluk tarafından dikkate alınır ve konunun araştırılması noktasında İzmiranda'nın işlerini gören Pandeli sorguya çekilir. Yapılan sorgulamada

⁹⁶⁰ Neumann, a.g.m., s. 25-26.

⁹⁶¹ D.BŞM.MHF. 81/35.

⁹⁶² D.BŞM.MHF. 83/95; MAD.d. 9719, s. 144; MAD.d. 9743, s. 26-201. Daha önce de belirttiğimiz üzere C. Neumann D.BŞM.MHF. 80/21 numaralı belgeden hareketle Dimitri'nin Burgazada'daki evinin 124.464 akçe (1.037 kuruşa)'ye satıldığını belirtmektedir. Ancak belgede geçtiği şekliyle bu "*katil-i mesfûrun Burgos Adası'nda vaki' menzilinde olub ber müceb-i defter-i müfredât bey' olunan eşyâ yekûnu*"dur. Bkz.: D.BŞM.MHF. 80/21; C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 23-24.

⁹⁶³ MAD.d. 9719, s. 87; MAD.d. 9743, s. 145.

⁹⁶⁴ HAT. 182/8336.

Pandeli, Arnavutköy'deki sahilhanenin İzmiranda'ya iade edilmesi durumunda, İzmiranda'nın hazineye 5 bin kuruş taahhüt ettiğini ve bunun ödenmesinde kendisinin de kefil olduğunu belirtir.⁹⁶⁵ Kısa bir süre sonra İzmiranda'ya müjdeli haber verilir ve Arnavutköy'deki yalı kendisine iade edilir. Ancak iade edilen sadece Arnavutköy'deki yalı değildir. Bu yalı ile birlikte İzmiranda, Tablo 21'de görüldüğü üzere, Dimitri'nin “nâ-füruht” kalan pek çok gayrimenkulüne de tekrar sahip olmuştur.⁹⁶⁶

Dimitri'nin eşi İzmiranda'ya iade edilen satış dışı mülklerin, İzmiranda'ya ait mülkler olması ihtimal dahilindedir. Nihayetinde İzmiranda, kendine ait mülkleri ısrarla talep etmekte ve bunları almakta da başarılı olmaktadır. Zaten varislerin bu tür ayak diremeleri imparatorluğu yormakta ve genellikle imparatorluk, varislerle uzlaşma yolunu tercih etmektedir. Dolayısıyla imparatorluk, satış dışı kalan mülkleri İzmiranda'ya iade ederek, onun bu tacizlerinden kurtulmak istemiş olabilir. Kaldı ki bu dönemde imparatorluk, savaş gibi daha büyük sorunla uğraşmakta ve bir an önce hazinenin dolmasıyla meşgul olmaktadır. Ancak bu kadar kıymetli mülke ödenen bedel, Dimitri'nin muhalefatı tahayyül edildiğinde, devede kulak kalmaktadır. Zira imparatorluk, Dimitri'nin kardeşi Cani'nin eşi Erkiri ve yeğeni Kostantin'in eşi Batona ile bile, kocalarının mülklerinin iadesi için, sırasıyla 25 bin ve 10 bin kuruşa⁹⁶⁷ anlaşmıştır. Fakat yine de bunu, imparatorluğun yararına farz etmek gerekir. Çünkü bu savaş ortamında mülklerin hiç satılmaması da olasıdır. Haddizatında iki aydır satışta olan mülklere hiçbir talep de olmamıştır, ki bunları imparatorluk, bir senelik mahsul ile müstegallatıyla beraber, 2.425 kuruşa bahçıvanlara kiralamıştır.⁹⁶⁸ Ayrıca böyle bir savaş ortamında cebinden nakit çıkarıp yatırım yapacak insanı bulmak da pek zor olmalıdır. Sonuçta

⁹⁶⁵ HAT. 182/8336.

⁹⁶⁶ D.BŞM.MHF. 83/95; MAD.d. 9719, s. 144, MAD.d. 9743, s. 145, 181. Ayrıca bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 26. İzmiranda'yı, sadece mülklerin iadesi memnun etmez. O, kendisini garantiye almak ister. Bu maksatla, muhalefat halifesinde bulunan gayrimenkullere ait senetlerin kendisine verilmesini talep etmiş ve bu talebi de olumlu karşılanmıştır. İzmiranda'nın bu talebi şöyledir: “... *Arzuhâl-i nasraniye-i cariyeleridir ki maktûl çukacı Dimitri zimminin zevcesi olub hâlîme merhameten kendi mâlim olan süknâlarım ve 'akârım bu cariyelerine 'inâyet ve ihsân buyurulub lâkin senedâtları muhalefât halifesi efendi tarafında olub i'tâsı devletlü efendimizin fermân-ı 'âlîleri sudûruna menût ve mütevakkıf olan mevâddan olmağla merâhim-i 'âliyyelerinden mercûdurki 'inâyet buyurulan süknâlarımın ve 'akârımın senedâtları muhalefât halifesi efendi tarafından i'tâsı için fermân-ı 'âlîleri sudûru bâbında ...*” Bkz.: D.BŞM.MHF. 77/68.

⁹⁶⁷ MAD.d. 9743, s. 67, 125, 139, 166-167, 266, 285, 356.

⁹⁶⁸ MAD.d. 9743, s. 108-109 (9 N 1203/3 Haziran 1789).

imparatorluktaki insanların ekonomik durumları ortadadır. İlâveten, insanların, “ağlayanın malı gülene hayr etmez” düşüncesi çerçevesinde hareket etmiş olmaları da muhtemeldir. Neticede bu gayrimenkuller, müsadere ürünü olarak müzayede edilmektedir. Bu sebeple imparatorluğun, “akmasa da damlar” ilkesiyle, İzmiranda’nın teklifine sıcak bakması mümkündür.

Tablo 21: Dimitri’nin Eşi İzmiranda’ya İade Olunan Mülkleri

Yakub Ağa Vakfı’ndan Galata’da Karaköy Kapusu ittisalinde Françalacı fırını aded 1 menzil bab 1 icare fi şehri 15
Ayasofiyeye-i Kebir Evkafı’ndan Galata’da hırfet Karaköy’de kain ayda üç yüz elli akçe icareden hisse Kargir mehazin aded 12; Kargir dükkân aded 12; Sagir mahzen aded 1; Yağhane aded 1; Arsa-i haliyye bir mikdar; İcare fi şehri 17
Sandal Bedesteni kapusu kurbunda köşede mesfurun derzi dükkânı aded 1
Boğaziçi’nde vakı’ Kuruçeşme Karyesi’nde mülk bakkal dükkânı bab 1
Üsküdar muzafatından Burgos Adası’nda kain malumü’l-hudud bakkal dükkânı bab 1
Burgos Adası’ndan kain malumü’l-hudud sınuru Şehzade Sultan Mehmed Evkafı’na on beş akçe mülk arsa-i haliyye kıt’a 1
Ayasofiyeye-i Kebir Evkafı’ndan Bedesten-i Atik kurbunda hayme duzanda kain ayda otuz akçe icareli bir bab çukacı dükkânından hisse-i sabia fi icare şehri 1 pul 7,5
Ayasofiyeye-i Kebir Evkafı’ndan Mahmud Paşa’da hırfet-i fevkanide kain oda bab 1 fi icare şehri 60
Ayasofiyeye-i Kebir Evkafı’ndan Bedesten-i Cedid hırfet-i dairede ayda on akçe icareli bir bab dolab ile Bedesten-i Atik haymeduzanda üzerinde ayda yirmi akçe icareli bir bab dükkândan hisse-i sabiası fi icare şehri 10 dolab bab 1 dükkândan hisse 10 1,5
Üsküdar muzafatından Şehzade Sultan Mehmed Evkafı mukata’alarından Burgos Adası dahilinde kain mülk bağ kıta 1 dönüm 6,5
Arnabud Karyesi’nin üstünde cevanib-i erba’ası duvar ile muhafazalı arsa-i haliyye
Sakız’da maktul-i mesfurun validesinin iskan ettiği menzil bab 1
Burgos Adası’nda tarla bab 1
Burgos Adası’nda furuht olunan kebir menzilin kurbunda ... menzil bab 1 ma’a mağaza 1
Burgos Adası’nda Sofice isminde menzil bab 1
Balıkbazarı haricinde iki kepenli dükkân bab 1
Bedesten-i Atik’in haricinde kuyumcu dükkânından hisse
Bedesten-i Atik’in haricinde kuyumcu dükkânı

Dimitri’nin, Fener, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Burgazada’daki gündelik yaşam mekanları haricinde, yine İstanbul sınırları içerisinde başka gayrimenkulleri de bulunmaktadır. Adı geçen semtlerle birlikte, Üsküdar, Akıntı Burnu, Balıkpazarı, Karaköy, Galata, Büyükdere gibi yerlere yayılmış olan bu gayrimenkuller, ticari işlerde kullanılan veya kira getiren, hane ve menziller, arsa, bağ, bostan ve bahçeler, hanlardaki oda ve dükkânlar (çukacı, ekmekçi (francala), terzi, bakkal), mahzen ve dolaplar ile şerbethanelerden oluşmaktadır. Bir kısmı satılan bu mülklere, gerek Dimitri’nin gerekse oğlu Nikolaki ile damadı İstamadi’nin hayatlarını sürdürdükleri, Yeni Han, Zincirli Han, Varakçılar Hanı ve Sandal Bedesteni’ndeki sarraf ve çukacı dükkânları ile odaları da dahildir.⁹⁶⁹ Çeşitlilik arz eden bu mülkler, aynı zamanda bir yatırım aracıdır. Bunların büyük çoğunluğu da, Ayasofya-i Kebîr Vakfı, Sultan Mustafa Han Vakfı, Siyavuş Paşa Vakfı, Çorlulu Ali Paşa Vakfı, Beşinci Derdinaz Kadın Vakfı, İbrahim Paşa Vakfı, Şehid Mehmed Paşa Vakfı, Şehzade Sultan Mehmed Vakfı, Bali Paşa ve zevcesi Hüma Hatun Vakfı vb. vakıflara ait mülkler üzerinde yer almaktadır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁹ Bu dükkân ve odalarla ilgili bkz.: *D.BŞM.MHF. 12924; TSMA.E. 179-98a=126-10-3a*. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar arasında Dimitri’nin eniştesi İstimati’nin Kuyumcularda bulunan bir çuka mağazası da sayılmıştır.

⁹⁷⁰ C. Neumann, daha önce de belirttiğimiz üzere, vakıflarla yapılan icareteyn anlaşmaları çerçevesinde, arsalarından ziyade üstündeki binaların Dimitri’nin mülkü olabileceğini vurgular. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 23.

Dimitri'nin çok yönlülüğünün göstergesi olan bu mülkler içerisinde, damadı Yakomu'ya ait 3 adet mülke ayrıca dikkat çekmek gerekir. Bunlardan biri, Yakomu'nun Beyoğlu'nda icare ile sakin olduğu hanesidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, C. Neumann Beyoğlu'ndaki bu menzilin mefruşatıyla birlikte 754 kuruşa satıldığını belirtir. Ancak belgeye göre, satılan menzil değil, içerisindeki eşyalardır.⁹⁷¹ Yakomu'nun öteki mülklerine gelince, biri Büyükdere, diğeri Kuruçeşme'de bulunmaktadır. Boğaz kıyısında, sahilhane tabir olunan bu mülklerden Büyükdere'de yer alanı “... bir kat binâ üzerine mebnî dört oda ve zeminde iki oda ve bir matbah ve bir kileri müştemil tahmînen beş yüz zirâ mikdârı arsayı muhtemel bir bâb sagîr sahilhâne ...” şeklinde tarif edilmektedir. Kuruçeşme'deki sahilhanenin yapısal özellikleri hakkında ise kaynaklarda bir veri yoktur. Her ne kadar kızı, mağduriyetini dile getirerek, mülklerin kendisine iade edilmesini istese de, Tablo 20'de de görüldüğü üzere bu sahilhaneler, içindeki eşyalarla birlikte Fransa baştercümanı Yosef Konton veled-i Bozo Konton ile Kapos (Gabos) isimli tabibe, sırasıyla, 10.000 ile 12.500 kuruşa satılmıştır.⁹⁷²

Sarraflık ve çukacılıktan elde ettiği servetinin bir kısmını, gayrimenkul yatırımlarıyla değerlendiren Dimitri'nin İstanbul'daki mülklerinden, gözümüzü memleketi Sakız'dakilere çevirecek olursak, onun Sakız'da, İstanbul'dakilere nazaran, daha az mülke sahip olduğu açık olarak görülür. Tablo 19'da da görülen bu gayrimenkuller şöyledir; Livadiye'de içerisinde “eşcâr-ı kürüm” ile küçük bir kilisenin de bulunduğu bağ ve tarla ile “fevkâni” ve “tahtâni” kule⁹⁷³; Aya Petro'da Lotra bahçesi olarak da bilinen kule, ma-i leziz, tarla ve zeytin ağaçlarından oluşan bahçe; Esmâ Sultan Evkafı'ndan olmak üzere Mustaki köyünün Nalula Takımı sınırı dahilindeki bahçe; derun-ı şehirde Balyo Kasrı nam mahalde “fevkâni” ve “tahtâni” bir bab küçük menzil; Sultan Mustafa Han Vakfı'ndan mengenehane

⁹⁷¹ D.BŞM.MHF. 80/20, 80/21; D.BŞM.d. 5678; C. K. Neumann, a.g.m., s. 23.

⁹⁷² HAT. 177/7812, 266/15439; D.BŞM.MHF. 80/10; MAD.d. 9719, s. 87, 9743, s. 8, 9, 95; C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 24. Dimitri'nin damadı Yakomu, mağduriyetini beyan ettiği arzuhalinde, zabtolunan emlakın “fi'l-asl irsen ve ticâreten” kendi “dâhil-i silk-i milki” olduğunu belirtir. Fakat HAT. 177/7812'ye göre, Yakomu'nun eşi olan Dimitri'nin kızı da, hüccet-i şer'iyeye ile bu mülklere mutasarrıfdir.

⁹⁷³ Kule evler, Ege kıyıları ve adalarında yaygın olan, savunma ve korunma amaçlı konut tipidir. Bu konut tipi, dışa kapalı yapısı, dışarıdan ulaşılamayacak yükseklikte açılan küçük pencereleri, yüksek yapısı, kaldırılabilen giriş köprüsü, yağ mazgalı ve tüfekliklerle küçük bir kale görünümündedir ve yapının tüm ekleri de, diğer konut türlerinden farklı olarak, evin içerisinde yer alır. Geniş bilgi için bkz.: Ayda Arel, “Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği”, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Antalya-18-23 Mayıs 1989, Ankara 1990, s. 43-71.

yanındaki baştan onuncu mahzen ve dolap tabir olunur terzi dükkânı gedikleri; mengenehane kurbunda bir bab ipek (harir) mahzeni gediği.⁹⁷⁴

İçerisinde Dimitri'nin annesi Zanilo'nun yaşadığı evin de yer aldığı bu gayrimenkullere, daha önce bahsettiğimiz, Sakız Adası fakirleriyle, bimarhane ve bazı kiliselere vakfedilen mülkler arasındaki çiftlik de dahil edilebilir.⁹⁷⁵ Bunlardan annesi Zanilo'nun ikamet ettiği menzil, Dimitri'nin eşine iade olunurken, iki kıta mülkü ile bir bab mahzen gediği satılmıştır.⁹⁷⁶ Satılan bu mülklerin değeri tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Tablo 20'de de görüldüğü üzere, kardeşi Nikola'ya satılan bir adet tarla fiyatı 7.610 kuruştur.

Dimitri'nin hayatının merkezinde yer alan İstanbul ve Sakız haricinde, Mudanya'da da çeşitli mülkleri bulunmaktadır. Belgelerde “*bir bâb kebîr menzil ve ma' dükkân, bir bâb sagîr menzil ile bir 'aded etmekçi firunu ve bir kıt'a zeytunluk bağçesi*” şeklinde tarif edilen bu mülkler, “mâl-ı mudârebeden”⁹⁷⁷ 12.000 kuruşluk borcu bulunan Pavlioğlu (Polioğlu) Zakaraki'nin, borcunu ödemediği müflisen vefat etmesiyle Dimitri'nin eline geçmiştir. Ancak bunlar, Dimitri'nin katlinden sonra, Pavlioğlu Zakaraki'nin anası Alina'ya 3.600 kuruşa satılarak, tekrar, eski sahiplerine geri iade olunmuştur.⁹⁷⁸

⁹⁷⁴ C. Neumann, *D.BŞM.MHF. 12932* numaralı belgeye atıf yaparak, Dimitri'nin annesinin de hayatına devam ettiği Sakız'da, hem onun hem de annesinin büyük ve mefruş birer evi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ona göre Dimitri, bunlar haricinde, Sakız'da üç büyük, beş de küçük eve daha maliktir. Bunlar içerisinde kule evleri olan ve daha değerli sekiz bağ vardır. Bundan başka bölgede on iki yerde daha tarla ve bahçeye sahiptir. Mülklerin listesini ise dükkân ve su değirmenleri üzerinde 12,5 gedik tamamlamaktadır. Bütün bunların toplam değeri ise, mefruşat için eklenmesi gereken 27,750 kuruş hariç tutulursa, 137.200 kuruştur. Bkz.: C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 23. Ancak ilgili belgede Dimitri'nin mülkleri, biri hariç tutulursa, yukarıda yazdığımız gibidir. Değerleri toplamı ise 7 bin kuruştur. Ayrıca belgede sadece Dimitri'nin mülkleri yoktur. Kardeşi Cani ve yeğeni Kostantin'in mülkleri de kayıtlıdır. Dolayısıyla Neumann'ın verdiği sayı ve rakamlar, bu bütünü ifade ediyor olmalıdır. Belgede mülklerin verilen değerleri toplandığında ortaya çıkan rakam ise 137. 320 kuruştur.

⁹⁷⁵ *AE.SABH.I. 351/24561; C.ML. 226/9413, 456/18455; MAD.d. 9719*, s. 144. Bu mahzenlerden biri, Darüssaade Ağası El-hac Beşir Ağa Vakfı müsakkafatındandır ve ortak olarak mutasarrıf olan Müderrisin-i kirâmdan Atıfzade Mehmed Celaleddin tarafından, 202 senesi Muharrem'i guresinden Zi'l-hicce'si inâyetine değin zabt eylemek üzere, maktul Sakızlı Dimitri'ye 2.150 kuruşa icâr olunmuştur. Dimitri ise bunu kardeşi Cani'ye ihale etmiş ve Cani altı aylık kira bedeli olan 966,5 kuruşu Mehmed Celaleddin'e vermemiştir. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 150. Ayrıca Dimitri'nin Sakız'da mutasarrıf olduğu harir mahzeni gediği ile haricinde bulundan dolap tabir olunur terzi dükkânı gediklerinde yeğeni Lesto oğlu Yorgaki sakindir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 12932*.

⁹⁷⁶ *MAD.d. 9743*, s. 108.

⁹⁷⁷ Mudarebe, kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığıdır. Mudarebe ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 359-363; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İz Yay., İstanbul 2018; M. Çizakça, ...*İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 4-6, 60-69.

⁹⁷⁸ *C.ADL. 97/5816; C.ML. 266/10890, 395/16176; MAD.d. 9719*, s. 77; *MAD.d. 9743*, s. 25, 43, 60. Bu mülklerin Pavlioğlu Zakaraki'nin 12 bin kuruşluk borcuna karşılık Dimitri'ye satıldığını Fetleoğlu Cerayil

Dimitri'nin muhalefatı içerisinde sadece kendisi ve ailesine ait olan gayrimenkulleri yoktur. Ek 5 ve 6'da da görüldüğü üzere, kardeşi Cani ile yeğeni Kostantin de gayrimenkule yatırım yapmıştır. Hem kendi kullanımları için hem de ticari amaçlı olan bu yatırımlar, Dimitri'nin aksine, Sakız ve Çeşme civarında yoğunlaşır. Çeşitlilik arz eden bu yatırımların Dimitri'nin muhalefatına katkısı ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, sırasıyla, 75.230 kuruş ile 55.090 kuruştur.

Dimitri'nin kardeşi Cani'nin Aploterye nam mahalde kendisi ve ailesinin sakin olduğu “*büyûtu müştemil fevkâni ve tahtâni kebîr menzil*”i bulunmaktadır. İki katlı bir yapı olan bu menzil haricinde Cani'nin, birçoğu çeşitli kişilerden satın alınmış⁹⁷⁹ ve Sakız'ın değişik bölgeleri ile Çeşme civarına konumlanan, menziller, kule evler, köşkler, limon, portakal vb. ağaçların yer aldığı bağ, bahçe ve tarlalar, dolap ve değirmenler ile dükkân (terzi ve serrac), oda ve mahzen gedikleri vardır. Bunlardan mengenehane yanındaki ipek mahzeni ve dolap gediklerinde Cani'nin oğlu ile ortağı Mike zimmi sakindir.⁹⁸⁰

Kocasının katlinin ardından müsadere edilen bu mülkleri geri almak amacıyla, Cani'nin eşi Erkiri de, Dimitri'nin eşi İzmiranda örneğinde olduğu gibi, mücadele etmiştir.⁹⁸¹ Bu mücadelede Erkiri'nin öne sürdüğü gerekçe, hem kendisi hem yedi çocuğunun zor durumda kalmış olmasıdır. Bunun yanı sıra, eşine ait 70 kese borcun

ve Fetle ile Tomaoğlu Yorgaki haber vermişlerdir. Ayrıca belgelerde Alina genelde Pavlioğlu Zakaraki'nin anası olarak zikredilirken, *MAD.d. 9743*'ün 60. sayfasında yer alan bir kayıta zevcesi olarak geçmektedir.⁹⁷⁹ Ek 5'de de görüldüğü üzere Cani'nin satın aldığı mülkler şöyledir; Kefere hastalarının vekillerinden fevkani ve tahtani harab sagir 1 bab menzil; Efrenc Karalesin'den eşcar-ı müsmireyi müştemil tarla, bağ, bir miktar bahçe ve mehazin ile fevkani ve tahtani sagir kule; Aynorozi Nakraponte zimmiden nisf bahçe, dolap ve kule; Nakraponte'nin karındaşı Yani zimmiden yine nisf bahçe, dolap ve tarla; Hacı Luki'den eşcar-ı müsmireyi müştemil tarla; Corci Kokola'dan eşcar-ı müsmireyi müştemil bahçe, tarla, dolap kuyusu ve kule; Keşiş Malya'dan eşcar-ı müsmireyi müştemil tarla; Papa Bakra (Yakova)'dan tarla; Bıçaklı Yorgi (Gorgi)'den eşcar-ı müsmireyi müştemil tarla ve bir ma' ve sagir kule; Peçraki (Beçraki) oğlundan tarla. Ayrıca Cani, bir adet kule ve bahçeyi Dimitri Logoşini'den 4.000 kuruşa satın almış olmakla birlikte, bu mülkleri hayatında Pandeli Colagotna (Çalagornaki)'ya istirkonto tabir olur senetle 3.625 kuruşa “bey-i bat-ı kat'i” ile satmıştır. Ancak bu mülklerin Cani ile bir alakası kalmamasına rağmen, Cani'nin katlinden sonra müsadere edilmiştir. Yapılan inceleme sonucu mülkler sahibine geri iade olunmuştur. Bu durum, Sakız'da ikamet eden ve mülklerin satışı sırasında hazır bulunan, Yorgi Mihayili, Dimitri Kazdağlı, Mike Malise, Dimitri Yorgi Çapriku ve Anderiya Diyafori tarafından haber verilmiştir. Bkz.: *D.BŞM.MHF. 82/56; MAD.d. 9743*, s. 64, 86, 148.

⁹⁸⁰ *C.ML. 633/26041; D.BŞM.MHF. 12932; MAD.d. 9719*, s. 137.

⁹⁸¹ Cani'nin eşi de, tıpkı Dimitri'nin eşi İzmiranda gibi, ailesinin menfaatlerini müdafaa edecek kadar iktidar sahibi olmalıdır. Çünkü Erkiri de, eşinin ölümüyle müsadereye uğrayan malların geri iadesi için mücadele etmiştir. Bkz.: *MAD.d. 9743*, s. 62, 113, 356; *D.BŞM.MHF. 89/ 17; HAT. 1412/57564*; C. K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti...”, s. 30. Belgelerde Erkiri'nin talebi şöyle dillendirilir: “...*maktûl Cani'nin emvâl ve eşyâsından yedi nefer evlâd-ı sigârı ve bir nefer zevcesi kendülerinin olmak üzere ba'zı eşyâ iddi'â ve girü redd olunmasın istid'â etmeleriyle...*”. Bkz.: *HAT. 184/8545*.

sahiplerine ödenmesi de gereklidir. Çünkü alacaklılar rahat vermemektedir.⁹⁸² Dolayısıyla, onların yatırılması için, mülklerin kendisine iadesi önem arz etmektedir ve bu noktada Erkiri, yukarıda vurgulandığı üzere, hazineye 25 bin kuruş ödemeyi de taahhüt etmiştir. Erkiri'nin bu girişimi de karşılık bulmuş ve mülkler kendisine geri iade olunmuştur.⁹⁸³ Böylece imparatorluk, bir taşla üç kuş vurmuştur. Zira imparatorluk, bir yandan hazineye gelir elde ederken, diğer yandan da, alacaklılarla beraber, mülklerin satışıyla uğraşmaktan da kurtulmuştur.

Dimitri'nin yeğeni firari Kostantin'in mülklerine gelince, bunlar içerisinde, Aploterye Mahallesi'nde, muhtemelen kendisinin ikamet ettiği, "*fevkâni ve tahtâni oda ve sofa ve matbah ve kiler odası ve limon ve portakal eşcârını müştemil sagîr bağçe ve dolab kuyusu ile bir bâb kebîr menzil*" vardır. İki katlı, büyük bir yapı olarak tarif edilen bu menzil, mimari bileşenleri doğrultusunda, lüks ve konfor öğelerini bünyesinde barındırmaktadır. Bunun haricinde Kostantin'in, analığı ile bir tüccarın oturduğu 3 menzil ve kule evleri, çeşitli ağaçları ve dolap kuyularını içeren bağ, bahçe ve tarlaları, bakkal dükkânı gedikleri ile ortağı Manol Suvasbanoli'nin sakin olduğu harir mahzeni ve dolapları mevcuttur. Analığının yaşamını sürdürdüğü menzillerden birini Cani Valasto'dan satın alan Kostantin, başka bir menzili de Papa Kiryako'dan iştira etmiştir. Ayrıca, bir adet tarlasını da kefer meskenlerine tayin eylemiştir.⁹⁸⁴

Müsadere edilen bu mülkler için, Kostantin'in eşi Batona (Paloya) da, yengeleri İzmiranda ve Erkiri'nin yolunu takip etmiştir. O da, diğerleri gibi, hem kendisinin hem

⁹⁸² Erkiri'nin öne sürdüğü gerekçe belgelerde şöyle özetlenir: "... *maktûl-i mersûmun zevcesinin kendü mâli olmak üzere mutasarrıfe olduğu sektâsi otuz kese ve maktûlün emlâkına yüz yirmi kese akçe takdîr-i bahâ olunub bunlardan gayrı ism-i mâl utlâk olunur bir nesnesi kalmadığından gayrı yetmiş kese akçe deyni olub vech-i âher ile edâsı 'adîmî'l-îmkân ve umûresi resîde-i defter vechile mahal-i merhamet ve şefkate şâyân olmalarıyla ba'd-ezîn zevci mersûmun deyni olan meblâğ-ı mezbûru Devlet-i 'aliyyeme ta'cîz etdirmemek ve ashâb-ı dünyûnu irzâ ve iskât eylemek ve cânib-i mîrîye dahi yirmi beş bin guruş vermek şartıyla gerek kendü hânesi ve gerek zevci maktûlün emlâk ve akâr ve dolab esterleri ve bârgîrleri kendüye ihsân ve yedine mülknâme-i hümâyûnum i'tâsını istid'â-yı 'inâyet eylediği ..."* Bkz.: MAD.d. 9743, s. 166-167, 356.

⁹⁸³ MAD.d. 9743, s. 166-167, 356.

⁹⁸⁴ D.BŞM.MHF. 80/67, 12932; MAD.d. 9719, s. 140. Kostantin, babası Nikola'nın ölümünün ardından Sakız'da mutasarrıf olduğu bir bab menzil, bir kıta bahçe ve kuleyi, anası Erkiri'nin öleceği güne değin gerek kendi ve gerek evlatları tarafından müdahale olunmamak üzere, 8 bin kuruşluk bir kıta deyn temessükü ile tahrir ve temhir ettirmiştir. Ancak mülklerin müsadere edilmesinin ardından Kostantin, annesinin gerek 8 bin kuruşu ve gerekse belirtilen emlakları kendisine vermekten çekindiğini belirtmiştir. Bkz.: MAD.d. 9743, s. 266.

de çocuklarının zor durumda kalışlarını öne sürmüş, bunun yanı sıra, firari olan kocasının külliyetli borçlarını da gerekçe göstermiştir. Ayrıca Batona, kendisine ait gayrimenkullerin de zapt edildiğini iddia ederek, mülklerin geri iadesi isteğini pekiştirmiştir.⁹⁸⁵ Onun bu isteği de, Kostantin'den alacak talep edenleri susturmak ve dokuz çocuğunun sıkıntılarını gidermek üzere, yukarıda değinildiği üzere, hazineye 10 bin kuruş ödemek koşuluyla karşılık bulmuştur.⁹⁸⁶

Dimitri'nin kardeşi Cani ve yeğeni Kostantin dışındaki diğer akrabalarının da Sakız'da mülkleri vardır. Değerleri hakkında herhangi bir bilgi olmayan bu mülkler şöyledir; eniştesi Hacı Corci Mozele'nin Sakız'da 1 adet “fevkâni ve tahtâni” menzili, yine Sakız varoşundan Aploterye Mahallesi'nde 1 adet “fevkâni ve tahtâni” kule, “eşcar-ı müsmireli” bahçe ve dolap kuyusu ile kulesi, bunların yanı sıra, aynı mahallede 1 adet küçük menzili;⁹⁸⁷ diğer eniştesi İstimati Mona'nın Sakız'da 1 menzili ile Livadiye nam mahalde 1 kulesi⁹⁸⁸; Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani'nin Aploterye'de “fevkâni ve tahtâni oda ve sakka ve matbahı müştemil” 1 büyük menzili, Kamboz'da portakal ve başka “eşcar-ı müsmire”yi içeren 1 adet bahçe, dolap kuyusu, değirmen ve “fevkâni ve tahtâni” büyük kulesi ile bahçeye nazır köşk⁹⁸⁹; Cani'nin damadı İstirati Venle'nin babası Pavli'nin 1 adet kulesi; Dimitri'nin kız kardeşinin kızının eşi Pande Froki'nin Sakız'da Aploterye Mahallesi'nde bahçe ve kulesi⁹⁹⁰; yazıcısı Nikola Arboti'nin Sakız'da 1 adet menzili ile kayın atasının Kukule'deki 1 adet kulesi.⁹⁹¹

⁹⁸⁵ “... Zevce-i mesfûrenin dahi babasının kendüye cihâz olmak üzere hibe edüb ba'dehu hasbe'l-iktizâ zevci mersûmun zimmetine geçen sekiz bin gurus nükûdunu ve dokuz nefer evlâdlarıyla ma'an mâlik oldukları emvâl ve eşyâ ve elbiselerini dahi zabt eylediğinden mağdûriyetlerine bâ'is olduğunu beyân birle ...” Bkz.: *MAD.d.* 9743, s. 67.

⁹⁸⁶ *MAD.d.* 9743, s. 67, 125, 139, 266, 285. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kostantin firari olmakla birlikte, alacaklıların kendisini tazyik ettiğini bildiren bir arzı divana sunmuştur. Bu arzda hem borçlularını teskin etmek hem de evlatlarını zor durumda bırakmamak için kendisine iade olunan mülkleri satışa çıkardığını belirtmektedir. Ancak herhangi bir talep olmadığından borçluların kendisini sıkıştırdığını, dolayısıyla himayeye muhtaç olduğunu dile getirir. Borçlarını ödemek için ise, alacaklıların durumuna göre, 8 taksit ile 8 seneye kadar bir süre talep eder. Bkz.: *D.BŞM.MHF.* 87/106.

⁹⁸⁷ *C.ML.* 112/4955.

⁹⁸⁸ *C.ML.* 226/9413.

⁹⁸⁹ *C.ML.* 226/9413, 295/12045.

⁹⁹⁰ *C.ML.* 226/9413.

⁹⁹¹ *C.ML.* 226/9413.

3.2.3.4. Taşınabilir Varlık Göstergeleri

Dimitri ve kardeşi Cani'nin katlinin ardından, daha önce de değindiğimiz gibi, uzak yakın bütün akraba ve ortaklarının malları müsadereye uğramıştır. Bunlar içerisinde, ev ve iş yerlerinde bulunan ve kişilerin günlük rutinlerini, gelir düzeylerini, nelerden zevk aldıklarını veya nelere öykündüklerini gösteren taşınabilir varlıkları da yer almaktadır. Tablo 16'da da görüldüğü üzere, bunların bir kısmı müzayede ile satılmış ve Dimitri'nin mal varlığına %5 oranında bir katkı sağlamıştır.

Dimitri'nin muazzam servetinin küçük bir parçasını teşkil eden bu taşınabilir varlık göstergelerinden, öncelikle hem kendisi hem de oğlu Nikolaki ile damadı İstamadi'nin⁹⁹² Küçük Yeni Han ve Zincirli Han'daki odalarında mevcut bulunan eşyalarına bir göz atmak gerekir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, bunlar arasında, hizmetkarının ikamet ettiği odadaki eşyalar da kayıtlıdır.

Oğlu, damadı ve hizmetkarının ikamet ettiği odalardaki eşyaları bir kenara bırakırsak, Dimitri'ye ait olan Küçük Yeni Han ile Sandal Bedesteni'ndeki dükkân ve odalar içerisinde, kesik ve tam olmak üzere 176 İstanbul zer-i mahbubu, 416 zincirli Mısır altını, 82 İstanbul nısfıyyesi, 72 Mısır nısfıyyesi, 5'i büyük 16 Macar altını, 96 yıldız altını, 5 fındık altını, 5 İstanbul zincirlisi, bir miktar küçük çil akçe, 29 beşlik, 5 rub, 3.992 kuruş değerinde beyaz nakit akçe ilk etapta göze çarpar. Bunlar, sarraflığın gereği olmalıdır. Ancak odalarda sadece para ve altın bulunmamaktadır. İngiliz, Fransız, Felemenk şal ve çukaları; Halep, Şam, Hint, Manisa, Bursa ve Hamid işi telli, çiçekli, düz, alaca, sof, kadife, gezi, bogasi ve atlas kumaşlar ile pamuk iplikleri, Dimitri'nin çukacılığını hemen ortaya çıkarır. Bunlar haricinde, piştov, filinta, saat, kehribar imame, şem'-i asel, fincan, ibrik, bıçak, tabak, tencere, tepsi, duhan çubuğu, kesme, gaşiye, başlık, dürbün, kürk, ferace, kuşak, halı, minder, yastık gibi çeşitli ticaret metalleri de odalarda mevcuttur.

⁹⁹² *TSM.A.E. 179'da Çukacılar da bulunan odadaki eşyalar Dimitri'nin damadı İstamadi'nin olarak kayıtlıyken, D.BŞM.MHF. 12924'te Dimitri'nin eniştesi şeklinde kaydedilmiştir. Muhtemelen bu bir kâtip hatası olsa gerektir.*

Tablo 22: Dimitri, Oğulları ve Damatlarının Han Odalarında Çıkan Eşyaları

İstanbul'da Valide Hanı karşusunda vaki' Sagir Han'ın fevkanisinde maktul Dimitri zimminin uhdesinde olan kargir odalarında vesair zirde mastur han ve mağazalarda kendünün ve eflak kapukethüdası olan oğlunun zuhur eden nükud ve eşya-i sairelerinin defteridir
İstanbul zer-i mahubub (kesik ve tam) 169
zincirli Mısır altunu 416
İstanbul nisfiyyesi 82
Mısır nisfiyyesi 72
Macar altunu 11
kebir Macar altunu 5
yaldız altunu 96
findık altunu 4
İstanbul zincirli 5
bir mikdar sagir çil akçe
beşlik 29 rub' 5
iki aded ağaç kutu derununda kehrüba imame 57
ecnas-ı beyaz akçe gurus 3.990.5
şem'-i asel 8
zihaf boğça 9
filinta 1
çiçek suyu camlu şişe 1
od tobra 1
Sagir Han'ın fevkanisinde oda derununda olan oda adet 1
Halebi telli çiçekli top 86
telli Hind çiçeklisi top 19
çiçekli donluk şal aded 21
hazani çiçekli şal 4 donluk 4 diğer 1
şal uzuniye pesend işleme top 1
şal parça 1
atlas parça 6
sade üstüfe 2
çakıl telli kadife top 11
şal boğça 2
çar şal 4
düz şal 6
Halebi telli beldari 15
Hind çınarisi top 785
Halebi çınari top 8
Şam alacası top 35
düz gezi top 137
çay takımı olur sagir sandık aded 1
bogasi top 7
köprü sarığı 8
hırdavat parça olur boğça 2
Halebi telli kuşak 1
Mahmudiye kuşak 2
sandal top 1
müstamel şal entari 4 cedit 1
düz şal entari 1
kerraki 3
müstamel sof ferace 4
paşa sancağı 3
hil'atlık çuka niş 3
harçlı sof ferace 2
müstamel Sakız kuşağı 1
şali kerraki 2
keremsud kürk kabu 1
parça olur boğça 1
Bursa kutnusu top 1
suzeni işleme duhan kisesi 1
sade boğça 4
Banaluka gaşe 1
çiçekli parça 1
köhne yasdık yüzü 3
duhan çubuğu takımı olur ve ecnas-ı saire memlü kutu 1
Hamid bezi ma bogasi top 2
ayaklı dürbin kebir 1
Manisa alacası top 84
kesme ve suzeni işleme ve kabzalı cedit ve müstamel gaşe 7
macunluk incü eczası olur kutu 1
kehrüba pervazlı ayna 1
nal sagir 5
yakutlı panzehir 1
tabak vüsta 10 sagir 6
hoşab kasesi 2 kaşık 6

tüfenk 2
Maktulün han-ı mezbur fevkanisinde diğer oda derununda olan muahhir tahrir olunmuşdur
kadife yasdık 5
çit makad 5 sagir 2
sandalye 6
çit pencere perdesi 5
çuka makad 2
parça çuka 13
müstamel yasdık 5
mor kaput 1 ma başlık 1
çukaya kaplu kürk 1
çuka çakşır 2
çuka niş 4
çuka yol dolaması 1
müstamel kuşak 1
gezi kaftan 4
çınari entari 1 cedit 2 müstamel 3
yağlık ma çöp olur ağaç kutu 1
duhan kesesi 1
hırdavat olur sepet sandık 2
kebir halı 1
sim zarf ma fincan 4
ve yine hizmetkar sakin olur oda derununda olan ve tahtında kiler tabir olunan mahalde olan (oda 1)
peksimed memlü sepet sandık 2 tahta 1 3
beyaz kâğıd memlü tahta sandık 1
sade eğer ma takım 1
pirinç ve asel ve revgan olur fiçı 4
şem-i revgan tahminen k 15
İş bu zikir olunan etbağı odasında bunlardan maada gerek dolab ve gerek sandık ve yatak cümlesi etbağı takımı olmağla şerh verilmiştir
Matbah takımı olur diğer kargir oda derununda olan
nühas leğen ma ibrik 1
sagir ve kebir tabhiz ma fetan' 6
kebir nühas tepsi 1 vasat 1
nühas ocak göbeği 1
nühas musluk 1
sahan ma lenger 8
defa nühas sini 1
kahve tepsisi 1
su maşrabası 1
kahve ibriği sagir ve kebir 3
nühas vasat leğen 1
köhne nühas fenar 1
tunç havan 1
sakız bıçağı 10
tabak vasat İngiliz 20
köhne tencere 1
köhne abdest ibriği 2
köhne sahan 6
köhne leğen ma tapa ve güğüm ocak 3
taş imameli kiras duhan çubuğu 4
Ve yine maktul Dimitri'nin Eflak kapukethüdası olan oğlunun Asitane'de çarşuda vaki' Zincirli Han derununda tabaka-i süflada kain kargir oda derununda olan nükud ve eşya-yı sairesi vech-i meşruh üzere dir
Sakızı şerid 3
İstanbul şalisi top 1
çubuklu çitari top 228
düz gezi top 36
ebani top 1
sade beldar top 1
Hindi sade çiçekli top 5
düz şal 6
çiçekli donluk şal 10
çiçekli ve çubuklu şal 8
boğça çiçekli şal 2
rezai şal 4
çar şal 7
Hindi telli çiçekli top 15
telli beldar top 3
beldar telli çiçekli top 2
Halebi telli çiçekli şeryaf top 36
düz mihrişah top 48

yaldız altunu 1
Macar altunu
zer mahubub 5
beyaz nükud gurus 250
kiras duhan çubuğu 1 kehrüba imameli 1 imamesiz 2
fağfuri fincan ma zarf 5
maden sakka 1
vezne 1
sagir minder 5
makad 3 perde 1 4
leğen ma ibrik 1
nühas nühan tablası 6
Ve yine maktul Dimitri zimminin çarşuda vaki' kuyumcular derununda Sandal Bedesteni ittisalinde kain çukaçılarda olan çuka mağazası derununda olan ecnas çuka vech-i meşruh üzere dir mağaza 1
zer-i mahubub 7 findık 1
beyaz gurus 1,5
İngiliz şalisi çuka piştov 26
İngiliz şalisi parça 21
Felemenk şalisi piştov 6
Felemenk şalisi parça 21
baş macun çuka parça 29
Peşgal çukası 5
Nebutiye çuka piştov 11
Nebutiye çuka parça 31
Perime çuka piştov 10
Perime çuka parça 18
Fransız çuka piştov 31
Fransız çukası parça 35
Londra çuka 4
çuka mütenevvia parça 37
telli beldar 1
telli Hindi çiçekli top 3
Halebi düz gezi 8
atlas parça 1
çuka niş 2
çuka çevre 5
çuka çakşır 7
penbe ipliği memlü tobra 1
asma saat 1
Ve yine maktul Dimitri zimminin damadı İstamadi zimminin kuyumcularda çuka mağazası derununda zuhur eden mağaza 1
ecnas çuka piştov 18
defa ecnas çuka parça 131
zer mahubub 17
nisfiyye 1
beyaz nükud gurus 280
Mısır zincirli 25
sim tas 1
altun sopa kuşak 1
sim kutu 1
köhne kasyon saati 1
yaldız altunu 4
Macar altunu 1

Dimitri'nin dükkân ve odalarındaki ticaret metallerinden yalı ve hanelerinde çıkan eşyalarına gözümüzü çevirdiğimizde, bunların ayrı ayrı listelerinin olmadığını belirtmemiz gerekir. Bundan dolayı, onun gündelik yaşamında nasıl bir tüketim kalıbına sahip olduğu konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak yine de gerek satış listelerinde⁹⁹³ yer alan gerekse eşi ve çocuklarına geri iade olunanlar⁹⁹⁴ üzerinden bir şeyler söylemek mümkündür.

Bu kayıtları daha önce değerlendirmiş olan C. Neumann, Dimitri'nin muazzam servetinden yola çıkarak, her şeyin mevcut olduğu bir yerde tüketim kalıbını konuşmanın mümkün olup olmadığını sorgular ve Dimitri'nin her şeye sahip olmadığını altını çizer. Ona göre, Hristiyan olduğu için ata binmesi, silah taşınması ve servetini göstermek için teşhir etmesi yasak olan Dimitri, bu kurallara riayet etmiştir. Bundan dolayı Neumann, Dimitri'nin atı ve kendi kayığı olmadığını vurgular. Ayrıca o, Dimitri'nin altın kap kakac kullanımını yasaklayan genel kurala da uyduğunu belirtir. Bununla birlikte, mutfak araç gereçleri, çanak çömlek, inşaat malzemeleri gibi nispeten gündelik olan eşya da zaten kayıtlarda gözükmemektedir. İlâveten Neumann, belgelerde, sadece kumaş ve elbiseler, sofraya takımları, mücevherat ile evi süsleyen mefruşatın zikredildiğini iddia etmektedir ve bu tür mallarda zenginliğin gerçekten olağanüstü görüldüğünü dillendirmektedir.⁹⁹⁵

C. Neumann, Dimitri'nin zenginliğinin olağanüstü olduğu düşüncesinde haklıdır. Zaten kayıtlar bunu açık olarak gösterir. Bunun yanı sıra, Dimitri'nin kendi atı ve kayığı olmayışı fikri de kabul edilebilir. Çünkü belgeler bu konuda suskundur. Ancak diğer konularda bir hükme varmak zordur.

⁹⁹³ Dimitri'nin satılan eşyalarının listesi hakkında bkz.: *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12941*.

⁹⁹⁴ *D.BŞM.MHF. 12934*'te kayıtlı olan bu eşyalar için bkz.: Tablo 29. Bunlar içerisinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, kız kardeşinin eşyaları da bulunmaktadır. Neumann, makalesinin bir yerinde, Dimitri'nin müsadere edilen eşyalarının, varisleri tarafından bir daha geri alınmadığını belirtmekte, başka bir yerinde de, karısına verilecek olan zenne kürkten bahsetmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 25, 34. Oysaki ilgili belgenin altında açıkça şu not yazar: "*Bâlâ-yı defterde muharrer Bâb-ı Hümayûn Hazînesi'nde mahfûz olan eşyalarımız iş bu deftere tatbik olunarak sa'âdetlü başbâkikulu ağa ve muhalledât halîfesi efendi ma'rifetiyle tamâmen taraflarımıza redd ve teslim olunmağla iş bu mahalle şerh verildi. Fî 26 L 1203.*"

⁹⁹⁵ C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 24. Neumann, her ne kadar çanak çömlek olmadığını belirtse de, makalesinin başka bir yerinde, "Dimitri'nin terekisinde ne kadar çanak çömlek toplanmışsa da" yazar. Dolayısıyla bu konuda kendi içerisinde çelişir. Bkz.: C. K. Neumann, a.g.m., s. 34.

Listelere bakıldığında, Dimitri'nin elmas bezeli eşyaları hemen dikkat çeker. Bunlar içerisinde, Neumann'ın da vurguladığı, elmaslarla bezenmiş haçın yanı sıra⁹⁹⁶, altın bilezikler, zümrüt ve yakut küpeler, iğneler, incili köstekler, yüzükler, çekdiri ve tirkeş resimleri, kalem kutuları, saatler ve kuşaklar yer almaktadır. Bunlardan elmaslı bir kuşak 270 bin akçeye alıcı bulurken, elmaslı bir çift bileziğin değeri 180 bin akçe etmektedir. Zümrüt ve incili zincir (köstek) ise 131 bin akçeye satılmıştır.⁹⁹⁷ Ticari potansiyelleri açısından önemli bir yatırım aracı olan bu eşyalar, aynı zamanda Dimitri ve ailesi tarafından da kullanılıyor olmalıdır. Dolayısıyla, bu noktadan hareketle, onların, gösterişten uzak, mütevazı bir yaşam sürdürdüklerini söylemek pek de mümkün değildir. Zira yukarıda satış bedelleri verilen üç eşyanın 581.000 akçelik toplam değeri, İstinye'de bir yalı alacak düzeydedir.⁹⁹⁸

Lüks ve zenginlik göstergesi olan bu eşyalar haricinde listelerde 1 şişhane tüfenk, 2 filinta, 1 simlice yatağan, 3 altınlica bıçak, 1 altın bıçak kösteği, 1 mücevherlice altın saat, 2 zerli İstanbulkari entari ile 2 zerli kürk kabı ve 1 zerli Halebi çubuklu bulunmaktadır.⁹⁹⁹ Bunlar, Neumann'ın belirttiğinin aksine, Dimitri'nin silah taşımanın yanı sıra, altın kap kakac kullanma yasağına da riayet etmediğinin açık kanıtıdır. Kaldı ki Dimitri, zaten sarraflık yapmaktadır ve böyle bir yasağın ona uygulanmış olması düşüncesi biraz muallakta kalmaktadır.

Öte yandan listelerde, Neumann'ın vurguladığı üzere, tencere, tava, kepçe gibi mutfak araç gereçlerinin kaydı yoktur. Bunun neden kaynaklandığı konusunda bir fikir beyan etmek zordur. Ancak bu ürünlerin hırdavat olarak belgelerde yazılmış olması da ihtimal dahilindedir. Çünkü belgelerde sıkça hırdavat geçmektedir. İnşaat malzemeleri için de böyle bir durum söz konusudur. Yine de bu bir varsayımdır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ Neumann, a.g.m., s. 24.

⁹⁹⁷ *D.BŞM.MHF. 79/60*. C. Neumann, kuşağın değerini 1.350 kuruş olarak vermektedir. Bu da akçeye çevrildiğinde 162.000 akçe etmektedir. Halbuki kuşağın fiyatı 270 bin akçedir. Bkz.: Neumann, a.g.m., s. 34.

⁹⁹⁸ Ulemadan bir kişinin İstinye'de bulunan yalısının 1785 yılındaki satış bedeli 4.600 kuruştur. Bkz.: F. Bozkurt, *Tereke Defterleri...*, s. 242. Bunun akçe olarak değeri 552.000'dir.

⁹⁹⁹ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941*.

¹⁰⁰⁰ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941*. Listelerde, eğer inşaat malzemesi olarak kabul edilirse, sadece 1 kapı kolu kayıtlıdır.

Her ne kadar tencere, tava gibi mutfak araç gereçlerinin listelerde kaydı olmasa da, sim, nühas, pirinç, maden, fağfur ve billurdan, yıldızlı ve sade, tabak, çanak, kase, ibrik, fincan, bardak, güğüm, tas, nemekdan, tepsi, leğen, kaşık, çatal, bıçak, lenger, sürahi, şişe, kavanoz, içki takımları vb. diğer eşyaların bolca olduğu açık olarak görülür. Osmanlı toplumunda gerek Müslim gerekse gayrimüslim, her hanede karşılaşılabilecek türden olan bu eşyaların önemli bir kısmı, Saksonya, Peç, Kütahya ve Boğaziçi işi ürünlerdir.¹⁰⁰¹

Dimitri'nin yeme içme araç gereçlerinde görülen bu Doğu-Batı sentezi, banyo ve yatak takımları ile mobilya ve ev içi döşemelerinde de kendini gösterir. Bu minvalde, bir evin vazgeçilmez unsurlarından olan halı (kaliçe), kilim, seccade, şilte, keçe vb. ürünler Uşak, Banaluka, Selanik ve Acem işidir. Bunları hem Osmanlı hem de Frengi (Avrupai) ve Hindi cevizden çekmece ve dolaplar¹⁰⁰², revgani ve tahta iskemleler, sepet sandıklar tamamlar. Ayrıca çeşitli ebatlarda aynalar, asma ve çalar saatler, buhurdan ve gülabdanlar, mangallar, sim ve yıldızlı şamdanlar, kandiller, hokka ve devatlar ile haçlar da bunları dekore eder.¹⁰⁰³ Bunlar arasında yer alan kaplan postu¹⁰⁰⁴ da, Neumann'ın vurguladığı gibi, Dimitri'nin 18. yüzyıl asilzadeleri arasında oldukça yaygın olan egzotizm zevkini paylaştığına delil olarak sayılabilir.¹⁰⁰⁵

Listelerde bolca bulunan yün, çit ve kadifeden yapıma, çiçekli, sade, beyaz, renkli, suzeni yastık, yorgan, minder (makad), döşek, perde (pencere ve kapı), çarşaf, havlu (işlemeli

¹⁰⁰¹ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941.* Neumann, Dimitri'nin porselen ve billur eşyalarının çok olmasından dolayı, Dimitri'nin mücevherden ziyade, fağfur, porselen ve seramiğe değer verdiği yorumunda bulunmaktadır. Ayrıca Neumann, Dimitri'nin terekesinde ne kadar çanak çömlek, gümüş bıçak ve kaşık toplanmışsa da, bir tek çatala bile tesadüf edilmediğini belirtmektedir. Ancak listelerde, kız kardeşinin emaneti olan 16 çatal haricinde, 60 çatal kayıtlıdır. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 24, 34, 37.

¹⁰⁰² Neumann, Dimitri'nin çekmece ve dolapları sevdiğini belirtir. Bkz.: Neumann, a.g.m., s. 37.

¹⁰⁰³ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941.* Neumann, Avrupa'dan ithal edilmiş eşyanın çok özel bir yer işgal ettiğine dair herhangi bir ipucu olmadığını belirtmektedir. Bkz.: A.g.m., s. 25.

¹⁰⁰⁴ *D.BŞM.MHF. 80/18.*

¹⁰⁰⁵ Neumann bu yorumu, Dimitri'nin tüketim kalıplarını karşılaştırdığı Eflak voyvodası Mavroyani için yapmıştır. Dimitri'nin böyle bir objeye sahip olduğuyla ilgili bir bilgi sunmaz. Bkz.: C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 34.

ve işlemez), makreme gibi diğer eşyalar da, yine Osmanlı sınırları içerisinde kalan Kıbrıs, Sakız, Hatay, Halep, Yanbolu vb. yerlerin yanı sıra, Hint, Acem, Mağrip kökenlidir.¹⁰⁰⁶

Ev içi döşemeleri ile yatak ve hamam takımları dışında listelerde, çeşitli türde kumaş, yün, pamuk ve harir ipliği de zikredilir. Muhtemelen bunlar, büyük çoğunlukla ticari amaçlıdır. Çünkü ağırlıklı olarak, özellikle de kumaşlar, top ve parça şeklinde kaydedilmiştir. Bir kısmı donluk ve gömleklik olan bu kumaşlar içerisinde, İngiliz, Fransız, Felemenk, Venedik atlas, şal ve çukaları, alaca, çiçekli, çınarı, Hindi, Halebi, Hatayi, kadife, pesend, bogasi, diba, kutnu vb. bulunmaktadır.¹⁰⁰⁷

Listelerde Dimitri ve ailesinin giyim kuşam eşyaları da kayıtlıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir kısmı ailesine geri iade olunmuş olan bu giyim kuşam eşyaları arasında, çeşitli değerdeki sof, çuka, sandal, şal ve niş kaplı, sincap, vaşak, samur, tilki, tavşan, karsak gibi yaban hayvanlarının paça, nafe ve kafalarından yapılmış kakım kürkleri, cebe ve kaftanlar ilk etapta dikkat çeker.¹⁰⁰⁸ Lüks ve gösteriş ürünü kürk, cebe ve kaftanların haricinde, bir kısmı köhne bir kısmı da yeni, çok sayıda entari, fistan, şal, kuşak, hırka, içlik, ferace, tülbent, don, gömlek, uçkur, şalvar, çorap, papuç, çakşır, fes, terlik vb. kadın erkek eşyası da belgelerde görülür. Yaklaşık olarak 300 akçe ile 300 bin akçe aralığında alıcı bulan bu eşyalar, aynı zamanda Dimitri ve ailesinin giyim kuşamlarına özen gösterdiklerinin de açık resmidir.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941.* Neumann, Avrupa'dan ithal edilmiş eşyanın çok özel bir yer işgal ettiğine dair herhangi bir ipucu olmadığını belirtmektedir. Bkz.: Neumann, a.g.m., s. 25.

¹⁰⁰⁷ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941;* C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti...", s. 25. 1 sepet sandık harir ve penbe ipliği 60 bin akçeye alıcı bulurken, 325 kilo yapağı enva çuka yaklaşık 230 bin akçeye satılmıştır. 14 çuka pesendin değeri 102.600 akçedir. 8 İngiliz çukası yeşil parçanın satışı ise 61.404 akçeye yapılmıştır.

¹⁰⁰⁸ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941.* Bir samur paçası cebe 20.300 akçeye alıcı bulurken, bir nafe cebe 20.200 akçeye satılmıştır. Bir vaşak cebesinin değeri ise 14.300 akçedir. Neumann, Dimitri'nin eşyaları arasında, karısına verilecek olan zenne kürkünün ilginç istisnasıyla, samur kürk olmadığını iddia etmektedir. Bkz.: C. K. Neumann, a.g.m., s. 34. Oysaki satış listelerinde, eşine geri iade edilenler dışında, 2 samur kürk kaydı bulunmaktadır. Bunlardan birinin fiyatı yukarıda belirtilmiştir.

¹⁰⁰⁹ *D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18, 12934, 12941.* Neumann, Dimitri'nin, diba, işlemeli ve mücevherli libasları alma kudretine sahip olduğunu, ancak onları göstermeye izin verecek bir statüye ulaşmadığını belirtir ve bunun tek istisnasının elmaslı kuşak olduğunun altını çizer. Bkz.: Neumann, a.g.m., s. 34.

Tablo 23: Bâb-ı Hümâyûn Hazinesi'nden Dimitri'nin Ailesine Geri İade Olunan Eşyaları

Balakozya kaplu kakım zenne kürk 1
Sandala kaplu paça-i samur zenne kürk 1
Yemeni boğça 1
Bez narca 3
Çiçekli ve beyaz fistan 4
Köhn kadirf entari 1
Sagir mirat 2
Köhn donluk sal 1
Sali entari 2
Köhn çamsavi olur boğça 1
Yemeni ve üstüfe boğça 4
Havlu 1
Yaşmak 1
Bıçak 6 çatal 6
Aftunoluk şalvar 1
Canfes cebe 1
Boğça 1
Seridi narca 1
Çiçekli canfes entari 1 Hindkari 1 takkebaşı? 1
Üstüfe yelek 1
Monla entari 3
Çiçekli sal entari 2
Zerli İstambulkari entari 2 kürkkabı 1
Alaca fistan entari 1
Çiçekli sal kürk kabı 1
Çiçekli beldar fistan 1
Sakızkari fistan 1
Kutnu entari 1
Cubuklu buğdavi sal entari 1
Halebi çiçekli top 2
Çiçekli dülbend narca 1
Tabe mahsus mirat 1
Diba narca 1
Ebani narca 2
Mütenevvia boğça 4
Çarşablık bez top 4
Meşinli ve siyah sandık 2
Tehi demir sandık 1
Tehi ceviz sandık 1
Siyah sandık derununda mevcud bulunan
Kaba bez top 1
Denizli bezi top 5
Levli havi 3
Sade taam makremesi 15
Bez gömlek ve döz gömlek 10
Bevaz sade makreme 14
Bevaz bez sade makreme 58
Bez narca 20
Bürümcük bez top 6
Çarşablık bez top 4
Bevazlı entari 2
Balakozya kundak yorganı 1
Yelek ve bez olur boğça 1
Bogasi çarşab 8
Çarşablık bezennik bez 2
Hamam takımı olur boğça 1
Dolab derununda olan
Telli entari 1
Beldar entari 1
Bevaz entari 4 salı 1 : 5
Bevaz çiçekli entari 1
Celebtan 1
Müstamel şal 3
Canfes entari 1
Dülbend kuşak 1
İncülü tasmalı sandıklı nalın çift 1
Kabızalı tahta pabucu çift 3
Denizli bezi top 6
Diba yorgan 1
Müstamel şeridli ihram 1
Sim kusak çift 1
Sal kenar ve serid parçaları bir miktar
Cuka ferace 2
Sali ferace 2
Çarşab 1
Sali ve cuka çakşır 2
Suzeni işleme makad 3
Elvan yasdik yüzü 3
Cuka nis 3
Alaca entari 2
Fistan 1
Celebtan 1
Sevat ve canfes entari 2
Zerli müstamel kürk kabı 1
Sali entari 1
Bürümcük gömlek 4 çamsavi olur boğça 2
Kutnu celebtan 1
Seridli mütenevvia entari 5
İstanbul şalisi entari 4
Monla fistan 1
Monla kürk kabı 1
Çiçekli entari 1
Çiçekli seridli entari 2 sal 1:3
Bevaz çiçekli entari 1
Bez entari 1
Köhn entari boğça 2
Bevaz fistan 1
Celebtan beldar 2 canfes 1:3
Sal kürk kabı 1
Çiçekli şalvar 1
Suzeni işleme beyaz fistan 2
Sade ve bez fistan 1
İşleme kave pusidesi 1
Duhan kisesi 1
Serid bir miktar
Bürümcük gömlek 4
Simli sagir ayna ma kapak 1
İncülüce tahta babuci çift 1
Dürbin 1
Simli irkan kutu 1
Bevaz cubuklu entari 2
Atlas cebe 1
Canfes entari 1
Çiçekli entari 1
Bürümcük gömlek 1
Çarşab 7
Cit perde 1
Siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Hamam takımı olur boğça 1
İşleme havi 6
Satranç bez 1
Püsküllü havi 22
Sagir ayna 1
Bevaz bez top 1
Kahve pusidesi 1
Çarşablık bez narca 6
Seridli beldar entari 1 çiçekli 1:2
cuka ferace 1

Bir miktar yemeni ve fes ve terlik olur meşin kaplu sagir siyah sandık
De'fa siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Riste-i penbe tobra 37
Suzeni yorgan 1
Köhn ihram 1
Don ve gömlek 15
Tüfenk makad 1
Kundak takımı olur vesil tahta sandık
Siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Yemeni yorgan 1
Müstamel sali nis 1
Müstamel sali cebe 1
Aba makad 1
De'fa siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Misir kutasi 9
Cit sofrası 3
Peşkir 5
Hamam takımı olur boğça 3
Sakızı kapu perdesi 1
Kutnu top 1
Havi 1
Üstüfe narca 6
Meşin kaplu sagir sanduk derununda mevcud bulunan
Cit makad 8
Bez pencere perdesi 17
Kaval dürbün 2
Bevaz bez puside 4
Musaddik besik 1
De'fa siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Üstüfeve kaplu sim cebezi sandıkça 1
Kadirf izren sim kabrali sandıkça 1
Beckari fincan 10
Saksonvakari tahak 2 ibrik 3
Çiçekli sıtvani 1
Suzeni işleme duhan kisesi 4
Suzeni işleme kahve peşkiri 1
Dülbend yağlık 5
Uçkur 8
Boyama 2
Ağır işleme havi 8
Bevaz işleme havi 13
Monla sakızı tonluk 1
De'fa siyah sepet sanduk derununda mevcud bulunan
Yasadık pusidesi 2
Sakızı çiçekli atlas narca 3
Kaba hatatı 1
Bevaz çift 3
Siyah narca 2
Aba narca 1
Monla tamgahane yasdikyüzü 2
Venedik atlası narca 1
Yorgan yüzü narca çift 11
Bıçak 12
Catal 12
De'fa sepet sanduk derununda mevcud bulunan
İncülüce takımlı musaddik nağın çift 1
Sakızı köşe makadı 2
Hamam yasdik yüzü 3
Cuka makad 4
Cit ve bez pencere perdesi 21
Üstüfe sagir yorgan 1
Hamam takımı olur boğça 1
Bürümcük gömlek 5
Bürümcük bir miktar
Düz ihram 1
Seridki havi 1
Çiçekli narca 1
Meşin kaplu siyah sagir sanduk derununda mevcud bulunan
Seridli ihram 1
Enebi don 6
Sakızı yasdik yüzü 9
Suzeni işleme bevaz makad 1
İşleme havi 7
Hamam takımı 1
Kutnu narca 1
Çarşal 1
Sakızı peşkir 1
Cit narca 2
Ebani donluk 2
Ayaklı tahta sanduk derununda mevcud bulunan
Diba yorgan 1 çiçekli 1:2
Çiçekli sagir yorgan 1
Cit narca 2
Bevaz makad 3
İşleme havi 3
Bürümcük ve riste-i penbe bir miktar
Dürbin 1
Kahve pusidesi 1
Üstüfe narca 1
Hamam gömleği 1
Sade havi 6
Ayna 1
Kutnu narca 1
Beckari fincan 0
Pestemal 2
Kapukolu narca 1
Tombak zarf 10
Monla kadirf yasdik yüzü 2
Sakatkor tabir olur dülbend narca 1
Dülbend ve yemeni olur boğça 1
Yeşil tahta servi sanduk derununda mevcud bulunan
Bevaz bez pencere perdesi 48
Bevaz bez makreme 29
Cit pencere perdesi 19
Bevaz bogasi 3
Bevaz bez puside 6
İşleme havi 7
Sevet sanduk derununda mevcud bulunan
Bevaz makad 2
Uçkur 2
Çiçekli ihbade 1
Hatan boğça 1
Pestemal ve makreme 2
Cuka ferace 1
İşleme havi 3
Hırdavat olur boğça 1
Dülbend narca 1
Riste-i penbe olur sandıkça 1
Hırdavat olur sandıkça 1
Meşin kaplu tahta sanduk derununda mevcud bulunan
Cubuklu bürümcük top 1
Çamsavi olur boğça 1
Satranç bürümcük perde 2
Cuka ferace 1
Marufi kutu 1
Çiçekli entari 1
Tamgahane sofrası 1
Alaca entari 1

Sakızı kuşak 1
Çarap bir miktar
Keremsud hırka 1
Seridli tm entari 1
Suzeni işleme entari 1
Çiçekli entari 1
Bend-i rumi sal entari 1
Beldar ve alaca entari 5
Çarşal 1
Düz sal 4
Kalmeccade 2
Hamam takımı olur boğça 1
Ahemi mum mukrası? 10
Riste-i penbe memlü kabrali sandıkça 1
Seridli ihram 1
Sevet sanduk derununda mevcud bulunan
Sakızı makad 4
Sakızı yasdik yüzü 28
Minder nağık yüzü 4
Cit makad 1
Kalmeccade 2
Yorgan 2
Garar derununda mevcud bulunan
nefli sal kaplu bez samuru zenne kürkü 1
Suzeni sal kaplu grasi siyah dilke paça samur zenne kürkü 1
Çiçekli beh kaplu siyah sinecab 2
Al sali kaplu vasak nafesi zenne kürk 1
Çiçekli şale kaplu su samuru zenne
Bevaz çiçekli beh kaplu paça samur zenne 1
Nefti çiçekli sale kaplu setr sinecab 2
Balakozya maksum kakım zenne 2
Yaşmak ve makreme 2
Cuka ferace 1
Köhn kakım zenne 1
Köşe makadı 2
Bez hırdavatı olur meşin kaplu tahta sandık 1
Hırdavat memlü boğça 6
İşleme suzeni ve çit baş ve ytlz yasdik 10
Cit şilte 4
Tehi ceviz çekmece 1
Tehi aynalı sandıkça 1
Tehi kabrali sandıkça 1
Hırdavat olur kadirf sandıkça 1
Nivvanı mahsus bürümcük olur sandıkça 1
Tehi köhn sandıkça 2
Sim kusak çift 1
Yaşmak ve yemeni ve makreme olur tahta sandıkça 1
Göz keremsuda kaplu sinecab 1
Sarı keremsuda kaplu köhn nafe 1
Sam alacasi entari 1
Bevaz entari 2
Keremsud kaftan 1
Magrib şalı kürk kabı 1
Köhn sarı şal 1
Göz dilhad top 1
Halebi zerli cubuklu 1
Göz telli top 1
Beldar cubuklu top 1
Destar 1
Saksonya macun hokkası 2
Sakızı corab riste 4
Püskül karası bir miktar
Tehi sandık 2
Dolab 3
Bir 'aded sanduk derununda mevcud bulunan
Eski maden tabak 1
Beckari tabak 7
Sagir ve kebir fağfir kase 4
Eski maden kebir kase 1
Saksonya berber lejani 1
Kaplu billu kase ma kapak 6
Sagir kase 1
Sim kaplama sandan 4
Çav kumkumasi 1
Pirinc fener 2
Kalmeccade 4
Sagir cuka parçaları 12
Müstamel şal kaftan 2
Kutnu entari 3
Elvan sal 1 boğçalı beyaz çiçekli donluk 1 nohudu çarşal 1sarı çar 1 çarşabiye bevaz: 5 (öksüz kızınm olduğunu haber vermelerivle serh verildi)
Tahta meşin kaplu sanduk derununda mevcud bulunan
Sandala kaftan 2
Alacak kaftan entari 10
Elvan cuka nis 8
Sali ve cuka çakşır 2
Elvan keremsud kaftan 14
Maktûl-i mes'ûrun çhlin, kız karındaşının emânetidir deyu haber verdikleri enas ve mikdârı
Meşin kaplu tahta sanduk derununda mevcud bulunan
Satranç bez narca 1
Leh şeridi bir miktar
İşleme uçkur 16
Çamsavi boğça 2
İncülüce takımlı musaddik nağın çift 1
Suzeni atlas sofrası 1
Havlu 1
Yemeni ve yağlık olur boğça 1
Tahta mirat 1
İşleme havlu 6
Çiçekli şalvar 1
Sandal hırka 1
Çiçekli ve sade entari 5
Simlice deyyus 1
Yemeni ve kutu olur misir sandıkça 1
Sırca babuç kopçası çift 1
tümur sanduk derununda mevcud bulunan
Sim kusak 6 kebir 1: 7
Sade cital ma bıçak 16
Sim memekdan 1
Sim gülbandan ma burhandan 1
Sizeki sim 1
Sim kusak çift 1
Sim zarf 16
Sim kabızalı bıçak 1
Sim kusak 1
Sim tas 1
Bene fincanı 12
Sim tabla 1
Sim tepsi 1 hokka 1 :2
Sim makras 1
Simlice çar takımı olur sandıkça 1
Sagir ayna 1
Nillhas divan 1

Giyim kuşam eşyaları dışında listelerde, C. Neumann'ın da vurguladığı üzere, 40 cilt kitap bulunur. Bu kitapların türleri ve içerikleri hakkında ise bir bilgi yoktur. Neumann'a göre kayıtların suskunluğu, kitapların en azından bir kısmının elsine-i selaseden başka bir dilde yazılmış olmasındandır.¹⁰¹⁰ 18 bin akçeye “hazînedâr-ı defteri”¹⁰¹¹ Esad Ağa'ya satılan bu 40 cilt kitap haricinde, 1'er cilt Naima ve Raşid Tarihi, sim zarflı küçük Rumca 1 kitap ile yine sim zarflı 3 cilt İncil-i Şerif¹⁰¹² de Dimitri'nin eşyaları arasında göze çarpar. Naima ve Raşid Tarihi'nin satış değeri 3.600 akçedir. Küçük Rumca kitap ise 4.000 akçeye alıcı bulurken, 3 cilt İncil 25.500 akçeye satılmıştır. Mektubî efendi, Emir Halil ve “ser-hazîn” Ahmed Ağa tarafından satın alınmış¹⁰¹³ olan bu kitaplardan 3 cilt İncil ile küçük Rumca kitap, Dimitri'nin dini ve etnik kimliğinin bir yansımasıdır. Ancak, Naima ve Raşid Tarihi'ni hangi maksatla edindiği konusunda bir fikir yürütmek zordur. Kendisinin bir kitap koleksiyoneri veya okuma meraklısı olma ihtimali yüksekken, ticaret amacıyla da bunları edinmiş olması mümkündür.

Listelerde ayrıca dürbün, şemsiye, tarak, kehribar imame, duhan kesesi, enfiye kutusu vb. farklı işlevleri olan kişisel eşyaların yanı sıra, her ne kadar kendi atı olmasa da, eğer, kesme, gaşiye, başlık, cebhane takımı vs. at koşumları da bulunmaktadır. Zaten Dimitri, yukarıda da vurgulandığı üzere, bunların tedarikçiliğini yapmaktadır. Dolayısıyla at koşum takımlarının listelerde yer alması anlamlıdır. Bunlar haricinde, bir testi dolusu kahve, birer kutu tarçın, karanfil ve kakule, 5 sandık sabun ile bal mumu (şem-i asel) gibi yemek, temizlik ve aydınlatmada kullanılan malzemeler de listelerde göze çarpmaktadır.¹⁰¹⁴

Her ne kadar Dimitri'nin yalı ve hanelerinde çıkan eşyalarının sağlıklı bir listesi olmasa da, onunla birlikte müsadereye uğrayan annesi, kardeşi ve diğer akrabalarının hane ve yalılarında mevcut olan eşyaları daha açık belgelenmiştir.¹⁰¹⁵ Bunlar da, aşağı yukarı

¹⁰¹⁰ C. K. Neumann, “Birey olmanın alameti...”, s. 25.

¹⁰¹¹ Neumann, “cizyedar-ı defteri” olarak okumuştur. Bkz.: A.g.m., s. 25.

¹⁰¹² Neumann, haçların yanı sıra, 3 cilt İncil'in Dimitri'nin dini karakter taşıyan eşyaları olduğunu belirtmekte, ancak onun ikonik resimlere sahip olmamasından dolayı, Mavroyani ile kıyasla, Ortodoks kültürünün çok da kuvvetli olmadığı vurgulamaktadır. Bkz.: A.g.m., s. 34. Dimitri'nin eşyaları arasında 14.000 akçeye satılan sim zarflı bir tasvir bulunmaktadır. Ancak bunun ne tasviri olduğu belirtilmemiştir. İkonik bir resim olması ihtimal dahilindedir. Bkz.: *D.BŞM.MHF.* 79/60.

¹⁰¹³ *D.BŞM.MHF.* 79/60, 80/18. Neumann, Raşid ve Naima Tarihi'nin satış değerini 20 kuruş olarak verir. Bkz.: A.g.m., s. 25. Oysaki kitapların değeri 30 kuruş (1 akçe=120 kuruş hesabından) etmektedir.

¹⁰¹⁴ *D.BŞM.MHF.* 79/60, 80/18, 12941.

¹⁰¹⁵ *C.ML.* 112/4955, 226/9413, 295/12045, 586/24150, 633/26041; *D.BŞM.MHF.* 80/14, 80/20, 82/14; *MAD.d.* 9719, s. 145-147.

Dimitri'ninkilere benzer nitelikte, değerli olmalarının yanı sıra, her evde bulunması gereken türdendir. Dolayısıyla burada tek tek zikretmeye gerek görülmemiştir. Ancak, Sakız'da kızları Adri ve Tarsınca ile kardeşi Cani ve öteki akrabalarının sahip olduğu büyükbaş ve küçükbaş hayvanları, ayrıca belirtmek gerekir.

Adri ve Tarsınca'nın Sakız'da 60 adet koyun ve keçisi¹⁰¹⁶ bulunmaktadır. Kardeşi Cani'nin ise, Ek 7'de görüldüğü gibi, katır ve eşeklerden oluşan yük hayvanları ile sığır, koyun, keçi, oğlak olmak üzere 77 adet büyükbaş ve küçükbaş hayvanı vardır¹⁰¹⁷. Bu hayvanlar, büyük çoğunlukla oğlu Kostantin ile kendisi ve Dimitri'nin bahçıvanı Nikola ve Pandeli ile başka bazı kişiler üzerindedir. Bunlar haricinde, yeğeni Kostantin 7 ester¹⁰¹⁸, Hacı Corci Mozele 1 katır¹⁰¹⁹, İstimati Mona 1 katır¹⁰²⁰, yazıcısı Nikoli Arboti'nin kayınatası 1 katır¹⁰²¹, kız kardeşinin kızının eşi Pandeli Froki 3 katır¹⁰²², Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani 3 estere¹⁰²³ sahiptir.

Bu katır ve eşekler yük taşımakta ve dolaplarda kullanılmaktadır. Diğer küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ise, ticari amaçlarının ötesinde, günlük et ve süt ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmalıdır. Müsadere sonrası bu hayvanlara ne olduğu ise belgelerde açıktır. Bunlardan dolaba mahsus olan 11 esterin, dolap idaresi için mahallinde bırakıldığı, binek katırları dahil geri kalanlarının ise İstabl-ı Âmire'ye gönderildiği yazılıdır.¹⁰²⁴

Sonuç olarak bütün bunlara bakıldığında şunları söylemek mümkündür; her ne kadar ayrı toplumsal katmanlardan gelseler ve ayrı kültürel değerleri paylaşıyorlar da, dini inanç, yaşanan mekân ve yapılan mesleğin birleştirdiği Bedros ve Dimitri'nin yaşam öyküleri birbiriyle örtüşür niteliktedir. Bu anlamda onlar, yükseliş ve düşüşü bünyesinde barındıran bir “çark-ı felek hareketliliği”nde¹⁰²⁵ hayatlarını sürdürmüştür. Zira Bedros, çıraklıktan

¹⁰¹⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi kızları Adri ve Tarsınca'nın Sakız'da sahip oldukları 60 adet koyun ve keçi ile 284 zira' atlas ve 42 zira' alaca kumaşları müsadere edilmiştir. Bkz.: *C.ML. 226/9413*.

¹⁰¹⁷ *C.ML. 226/9413, 633/26041*.

¹⁰¹⁸ *C.ML. 226/9413*.

¹⁰¹⁹ *C.ML. 112/4955*.

¹⁰²⁰ *C.ML. 112/4955, 226/9413*.

¹⁰²¹ *C.ML. 112/4955, 226/9413*.

¹⁰²² *C.ML. 112/4955, 226/9413*.

¹⁰²³ *C.ML. 226/9413, 295/12045*.

¹⁰²⁴ *D.BŞM.MHF. 88/10*.

¹⁰²⁵ “Çark-ı felek hareketliliği” hakkında bkz.: C. V. Findley, ...*Bürokratik Reform Babıâli*, s. 43-46.

başladığı sarraflık mesleğinde, kişisel ilişkilerini kullanarak ulaştığı Darbhâne-i Âmire sarraflığıyla bir dönüm noktası yaşarken, zengin bir tüccarın oğlu olan Dimitri için bu dönüm noktası, Esmâ Sultan'ın sarrafı olmakla gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu dönüm noktaları, onların sonunun da başlangıcı olmuştur. Bedros, darphanede yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle katledilerek müsadereye uğrarken; Dimitri, hayatının merkezinde yer alan Esmâ Sultan'ın ölümünün ardından bu sonla yüzleşir. Bunda, Bedros ve Dimitri'nin devletle çalışıyor olması temel etken olsa da, kurmuş oldukları ilişkiler nezdinde yaşanan hizip çatışmaları ile kişisel hırslarının payını da unutmamak gerekir.

Bedros ve Dimitri, devletle çalışmanın bedelini can ve mallarıyla ödemiş olsalar da, onların servetlerinin oluşumunda sadece devletle çalışmaları, ki bunun payı büyüktür, tek kaynak değildir. Her ikisi de toplumun farklı katmanlarına hitap eden güvenilir bir finansör ve çok yönlü girişimcidir. Dolayısıyla sarraflığın gereği olarak gerek çeşitli düzeydeki yöneticilerle gerek toplumun diğer kesimleriyle girdikleri borç-alacak ilişkilerinin yanı sıra, çukacılık, ekmekçilik, tuğlacılık, gemi işletmeciliği, mültezimlik gibi alternatif ticari işlerle de meşgul olmuşlardır. İlâveten hem servetlerini değerlendirme hem de servetlerine servet katma bağlamında gayrimenkule de yatırım yapmışlardır. Bu da onların servet edinimlerinde tek bir işle yetinmediklerinin açık göstergesidir. Onlar bu işlerde yalnız değildir. Aile bireylerinin de dahil oldukları çeşitli ortaklarla çalışmaktadır. Böylece, bir yandan kozmopolit bir müşteri portföyü oluştururlarken, bir yandan da kendilerini daha geniş ilişki ağlarına eklemişlerdir.

Çeşitli kaynaklardan beslenerek elde ettikleri milyon kuruşluk servetlerini hayatlarına da yansıtan Bedros ve Dimitri, bunu açık olarak sergilemekten de çekinmemiştir. Bu anlamda onları diğer Osmanlı elitlerinden ayırmak pek de mümkün değildir. Çünkü yaşam standartları, farklılıklar olmakla birlikte, onlarla yarışır niteliktedir. Toplumsal konum belirlemede önemli bir belirteç olan Haliç ve Boğaziçi kıyılarındaki yalıları bile tek başına bunun göstergesidir. Dolayısıyla Bedros ve Dimitri'nin, sarraf olarak, devletin belirlediği sınırların çok ötesinde bir yaşam sürdükleri gün gibi ortadadır. Ayrıca onlar, elde ettikleri güç ve prestij sayesinde, kendi toplumlarında da etkindir.

BÖLÜM 4

AĞLAR, AKTÖRLER VE SARRAFLAR: BEDROS VE DİMİTRİ ÖRNEĞİNDE 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SARRAFLARIN İLİŞKİ AĞLARI

Bir önceki bölümde tezimizin baş karakterleri olan Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ile Sakızlı sarraf Dimitri'nin yaşamından kesitler sunarak, onları ete kemiğe büründürmeye çalıştık.

Tezimizin bu bölümünde ise kaderleri ortak bu iki sarrafın ilişki ağlarına odaklandık. Dolayısıyla bu bölümün ana amacı, sosyal ağ analizi yöntemini kullanarak Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağlarını resmetmektir. Bu bağlamda ağdaki aktörlerin konumlarını belirlemek noktasında bir temel oluşturmak için öncelikle Bedros ve Dimitri'nin bütün ağları görselleştirilecektir. Ardından sosyal ağ analizinin derece, arasındalık, ego ağı vb. analiz ölçülerinden hareketle Bedros ve Dimitri'nin aile bağları, ortaklıkları ve borç alacak ilişkileri gibi çok yönlü bağlantıları irdelenecektir. Bu, bir yandan Bedros ve Dimitri'nin nasıl bir ilişki ağına sahip olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda onlar özelinde 18. yüzyılın yıldızı parlayan aktörlerinden biri olan sarrafların karmaşık ilişki ağlarını bir nebze de olsun görünür kılacaktır. Böylece sarrafların kurmuş oldukları yakın ve uzak ilişkilerin, onların hem toplum nezdinde nüfuz kazanmalarına hem de servetlerine servet katma noktasında ne denli etkili olduğunu anlamak ve anlamlandırmak mümkün olacaktır. Elbette ki bu, kaynakların bize sundukları veriler ışığındadır. Bu açıdan çalışmada ele alınan ilişki ağları bir anlamda sınırları çizilmiş kısmi ağlardır ve bu kısmi ağlar sarrafların potansiyel ilişki ağlarının bir prototipini oluşturmaktadır. Bu ağlara dahil olacak ya da onlarla temasa girecek tüm kişilerle birlikte sarrafların ilişki ağlarını düşünmek lazımdır.¹⁰²⁶ Haddizatında her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu ağlardan oluşan bir imparatorlukta hem Bedros hem de Dimitri'nin daha geniş ilişki ağlarına sahip olmaları muhtemeldir.

¹⁰²⁶ I. Tamdoğan, toplumdaki ilişkilerin tamamından oluşan dokuyu “tüm ilişki ağı” olarak kabul edersek, araştırmacıların üzerinde çalıştıkları ilişki ağlarının zorunlu olarak sınırları çizilmiş bir “kısmi ilişki ağı” olduğunu belirtmekte ve bu kısmi ilişki ağına dokunabilen veya onunla temasa girebilecek bütün kişileri hesaba katmak ise potansiyel ilişki ağı üzerine çalışmak anlamına geldiğini dile getirmektedir. Bkz.: I. Tamdoğan, “Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek...”, s. 86.

4.1. BEDROS, NÂM-I DİĞER PETRAKİ

Daha önce vurgulandığı üzere, her şey içinde bulunduğu ağla mana kazanmaktadır ve dolayısıyla birey de içinde yer aldığı ağla anlamını bulmaktadır. Aslında bu, erken modern dönem Osmanlı toplumunda da geçerlidir. Zira erken modern dönem Osmanlı toplumunda da birey, yaşadığı mekân, üyesi olduğu grup/taife ya da mesleki ve dini aidiyetine göre bir kimlik oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle hem fiziksel hem de sosyal çevresi ve bu çevrelerdeki ilişkileri bireyin kimliğini şekillendirmekte ve kişi, bu kimlik etrafında oluşturduğu iç içe geçmiş çok yönlü ilişki ağlarına gömülü biçimde varlığını sürdürmektedir. İmparatorluğun mali yapısının sacayağından birini teşkil eden Darbhâne-i Âmire gibi mühim bir kurumun sarraflığını yürüten Bedros, nâm-ı diğer Petraki'yi de bu çerçevede düşünmek gerekir. Nihayetinde Bedros da bu toplumun parçasıdır ve Osmanlı tebaası gayrimüslim bir sarraf olarak, o da, önceki bölümde görüldüğü gibi, kendi ağının içine gömülü bir hayat idame ettirmiştir. Bedros'un içine gömülü olduğu bu ağ ise, heterojen bir yapıda, aile bireyleri, akrabaları, komşuları, ortakları, kefilleri, borçlu ve alacaklıları ile yükselişinde rol oynayan bazı kişilerle kurduğu güçlü ve zayıf bağlarla örülmüştür.

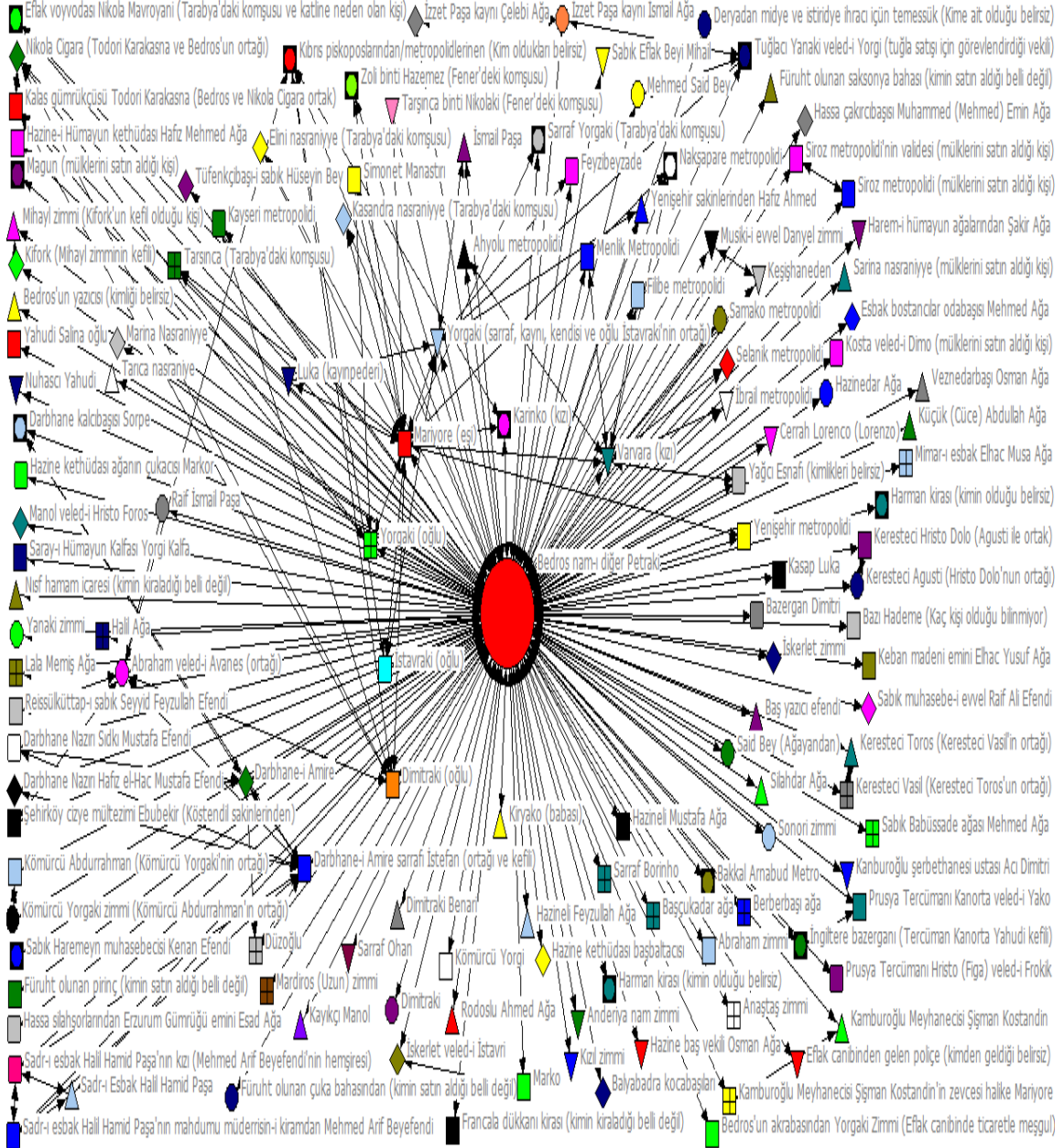
Bu minvalde Bedros'un kaynaklarda tespit edilen bağlantıda olduğu aktör sayısı 138'dir. Bu sayı onun ilişki ağının boyutunu yansıtmaktadır. Zira, yukarıda da vurgulandığı üzere, sosyal ağ analizinde ağın boyutu, ağdaki kişi sayısına endekslidir. Aynı zamanda bu, ağın etkisini de göstermektedir.

Bu çerçevede Bedros'un ilişki ağı sosyal ağ analiziyle görselleştirildiğinde şekil 2'deki görüntü elde edilmektedir. Bedros'un merkezde yer almasından dolayı bir anlamda benmerkezci olan bu ağ görüntüsü, aktörlerin birbirleri arasındaki ilişkilerini konu edinen tek modlu bir ağdır¹⁰²⁷ ve Bedros'un ilişki ağının yansıması olarak burada sunulmaktadır. Dolayısıyla bu görüntüdeki her bir simge, Bedros da dahil olmak üzere, onun ilişki

¹⁰²⁷ Ağ modlarıyla ilgili bkz.: C. O. Güzeller-M. T. Eser-G. Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*, s. 10-14; C. Prell, *Social Network Analysis...*, s. 16-18.

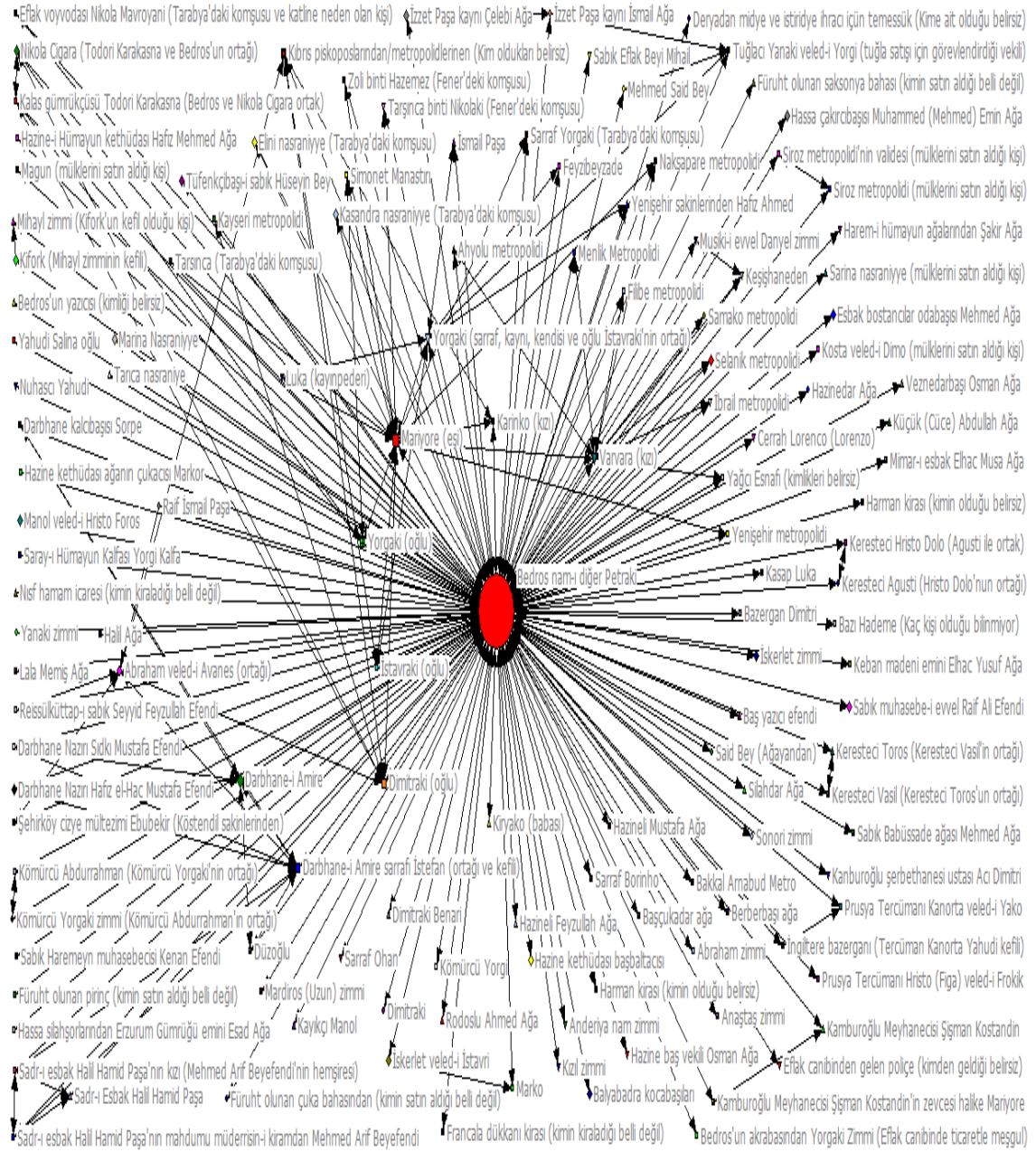
ağındaki farklı bir aktörü temsil etmekte ve aralarındaki ilişkiler de yönlü doğrularla ağda gösterilmektedir. Bunun nedeni ise; aile, akrabalık, komşuluk, ortaklık, kefillik, borç-
alacak ve patronaj ilişkilerinin büyük çoğunlukla iki taraflı ve karşılıklı yürümesindedir.

Şekil 2: Bedros'un İlişki Ağı (n=139)

Bu doğrultuda Bedros'un seyrek yoğunluklu bir ağa sahip olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü ağdaki aktörler arasındaki bağlantı sınırlıdır. Bedros'un sahip olduğu bu seyrek yoğunluklu ağ, yukarıda da vurgulandığı üzere, kişilerin ilişki ve iletişim halinde olduğu düğümler arasındaki yerini, önemini, gücünü ve iktidarını ölçmeyi mümkün kılan sosyal ağ analizinin derece merkeziliği ölçüsü ile analiz edildiğinde ise ortaya şekil 3'teki görüntü çıkmaktadır.

Şekil 3: Bedros'un İlişki Ağı (Derece Merkeziliği, n=139)

Tüm aktörlerin diğerleriyle en az bir bağlantısı bulunan bu ağda, derece değeri bir olan aktörler ağdan kaldırıldığında şekil 4'teki görüntü elde edilmekte ve bu görüntü, Bedros'un ilişki ağında yüksek dereceye sahip ya da merkezi konumu tutan aktörleri, yani öne çıkan isimleri daha anlaşılır kılmaktadır. Elbette ki bu, ağdaki aktörlerin bağlantı sayısına göre bir hesaplamadır. Dolayısıyla diğer aktörlerin Bedros'un ilişki ağı içerisinde önemsiz olduğu akla gelmemelidir. Zira Bedros, sıradan insanların yanı sıra, paşalar, darphane nazırları ve voyvodalar gibi toplumun farklı katmanlarına mensup, nüfuz sahibi önemli kişilerle de irtibatlıdır.

Şekil 4: Bedros'un İlişki Ağında Derece Merkeziliği Yüksek Olan Aktörler (n=68)

Bu minvalde Bedros'un ilişki ağına baktığımızda, yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, Bedros ağda en yüksek dereceye sahip aktör olarak hemen göze çarpmaktadır. Zaten bu ağ onun ilişkileri ekseninde vücut bulmaktadır. İkinci sırada ise Bedros'un eşi Mariyore yer almaktadır. Mariyore'nin Bedros'tan sonra ağda ikinci en yüksek dereceye sahip olması, bir taraftan aile ve komşuluk bağlarıyla bir taraftan da bazı borç alacak ilişkileriyle ağa dahil olmasındandır. Mariyore'yi çeşitli metropolitler ve yağcı esnafından alacağı olan kızı Varvara takip etmekte, Darbhâne-i Âmire sarrafi ortağı İstefan ile yine aralarında ortaklık bağı da olan kayını sarraf Yorgaki, diğer ortağı Abraham, oğlu Dimitraki, Bedros'un hayatının merkezinde yer alan Darbhâne-i Âmire ve Kıbrıs piskoposları da Varvara'nın ardından gelmektedir. Oğulları Yorgaki ve İstavrakı, tuğla satışı için görevlendirdiği vekili tuğlacı Yanaki, gemi işletmeciliğinden ortakları Kalas gümrükçüsü Todori Karakasna ve Nikola Cigara, kızı Karinko, Halil Hamid Paşa ve çocukları, İzzet Paşa kayını İsmail Ağa, darphane nazırları Sıdkı Mustafa Efendi ve Elhac Mustafa Efendi,

Düzoğlu, darphane kalcıbaşısı Sorpe, Nakşapare metropoliti, Simonet Manastırı ve keşişhane ile en az iki bağlantısı bulunan, Raif İsmail Paşa, reisülküttap Seyyid Feyzullah Efendi, İsmail Paşa, Şehirköy cizye mültezimi Ebubekir, tercüman, bazergan, kömürücü, meyhaneci, keresteci gibi diğer aktörler de bunlara ilave olunmaktadır.

Bedros'un aile bireyleri ve akrabalarının ağda yüksek derecede çıkması önemlidir. Çünkü bu, onlar arasındaki bağların kuvvetli olduğunun yansımasıdır. Zaten aile ve akrabalık ilişkilerindeki karşılıklı ve yoğun etkileşimler, büyük oranda kuvvetli bağlar doğurmaktadır. Bunun kaynağı da aradaki güvenle irtibatlıdır. Kaldı ki Bedros ve aile bireyleri ile akrabaları arasında sadece kan bağına dayalı bir ilişki olmadığını vurgulamak lazımdır. Zira onların ilişkileri karmaşık ve çok katmanlıdır ve Bedros ile akrabaları, aile içerisindeki hiyerarşik düzen haricinde, ortaklık ve borç alacak ilişkileri yoluyla da birbirlerine bağlanmaktadır. Bu minvalde de onlar, Bedros liderliğinde bir aile şirketi gibi çalışmaktadır. Dolayısıyla aile ve akrabalık bağlarının Bedros için önemli olduğu muhakkaktır. Nihayetinde bu bağlar, bir yandan Bedros'un ekonomik olarak güçlü kalmasında rol oynarken, bir yandan da ilişki ağlarının genişlemesi noktasında Bedros'a katkı sunmaktadır. Bu katkı tersi yönde de olasıdır. Yani Bedros'un kariyerini etkileyen sosyal ve ekonomik şartlar, hem ilişkisel hem de maddi açıdan aile bireyleri ve akrabalarına da tesir etmiş olmalıdır. Bu anlamda Bedros ile aile üyeleri ve akrabalarının iki yönlü olarak birbirlerinin sosyal sermayesini¹⁰²⁸ teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Darbhâne-i Âmire'ye gelince, darphane zaten Bedros'un hayatının merkezindedir ve bu minvalde ağda yüksek derecede bulunması çok anlamlıdır. Çünkü darphane hem Bedros'u güç ve iktidar odaklarına yakınlaştırmakta hem de zenginlik ve ekonomik gücünün temel dayanak noktası olarak onu ayakta tutmaktadır. Aynı zamanda darphane sarrafı olmak, Bedros'a toplum nezdinde bir prestij ve güvenilirlik de sağlamış olmalıdır. Nihayetinde o bu yolla devlete kapılanmıştır. Bu açıdan Bedros'un darphane sarrafı olmasında önemli rol oynayan ve üzerindeki nüfuzu sayesinde aralarında güçlü bir bağ olduğunu düşündüğümüz darphane nazırı Sıdkı Mustafa Efendi, yine diğer darphane nazırı Hafız Mustafa Efendi ile

¹⁰²⁸ Sosyal sermaye, topluluk hayatının güven, karşılıklılık, iş birliği ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi gibi topluma potansiyel katkıda bulunan özellikleri ifade eder. Başka bir açıdan sosyal sermaye, çok temel anlamda para dışı kaynakların da bir güç ve nüfuz kaynağı olması ve bir şahsın sahip olduğu bağlantılarını avantaja dönüştürebilmesidir. Bu minvalde dar günümüzde koştığımız ailemiz, akrabalarımız, yakınlarımız ve arkadaşlarımız, bizim sosyal sermayemizi oluşturmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, s. 192-200; A. Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri...*, s. 30.

darphane kalcıbaşısı Sorpe ve 1762'den itibaren darphanede ifrazcıbaşılık görevini sürdüren Düzoğulları'nın da ağda yüksek derecede yer alması doğaldır. Esasen bir darphane sarrafı olarak Bedros, bu kurum altında onlarla beraber çalışmaktadır. Bunlara, kendisi gibi darphane sarrafı olan ortağı İstefan'ı da eklemek lazımdır. Zira İstefan, darphane nazırı Sıdkı Mustafa Efendi haricinde, Bedros'un darphaneye girişinde etkili olan kilit aktör konumundadır. Kaldı ki Bedros'un sarraflık mesleğine atılması da, önceki bölümde görüldüğü üzere, İstefan'ın çırağı olmakla gerçekleşmiştir. Bu usta çırak ilişkisi, kurulan ortaklık yoluyla başka bir boyuta evrilerek daha da pekişmiştir. Uzun yıllar bu ilişkiyi sürdürmeleri de, aralarındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğunun açık delilidir. Bu kuvvetli bağın oluşmasında karşılıklı güvenin katkısı muhtemeldir. Lonca içerisinde birbirlerinin kefilliğini üstlenmelerini bu bağlamda düşünmek gerekir. Dolayısıyla İstefan'ın Bedros için iyi bir yatırım olduğunu söylemek olasıdır. Sonuçta Bedros, onunla olan bağlantılarını avantaja dönüştürerek kariyer basamaklarını tırmanmıştır. Bu doğrultuda İstefan'ın, tıpkı aile üyeleri gibi, Bedros'un sosyal sermayesini teşkil ettiği muhakkaktır, ki buna öteki ortakları Abraham, Todori, Nikola ve vekili Yanaki'nin yanı sıra, yazıcısı ile darphane nazırı Sıdkı Mustafa Efendi'yi de ilave etmek gerekir.

Bu noktada asıl vurgulanması gereken ise, Bedros'un Halil Hamid Paşa ve onun hizbinden Raif İsmail Paşa ile olan bağıdır. Onların Bedros'un ağında yüksek derecede çıkması anlamlıdır. Zira ikisi de Bedros'un hamisi konumundadır. Bu minvalde aralarında kuvvetli bir bağ olduğu muhakkaktır. Her ne kadar Halil Hamid Paşa ile bu bağın nasıl kurulduğu bilinmese de, Raif İsmail Paşa ve Bedros arasındaki ilişki, daha önce de vurgulandığı üzere, Raif İsmail Paşa'nın darphane nazırlığı yaptığı döneme dayanmaktadır. Hatta bu dönemde Raif İsmail Paşa, Bedros'un İsveç beratlısı olmasına aracılık etmiştir. Bu doğrultuda Bedros'un Halil Hamid Paşa'yla tanışmasında da Raif İsmail Paşa'nın rol oynamış olması ihtimal dahilindedir. Bu açıdan Bedros'un hem Halil Hamid Paşa hem de Raif İsmail Paşa ile kuvvetli bağ kurması, onun için iyi bir sosyal yatırımdır. Sonuçta ikisi de en iyi bağlantılara sahip bir pozisyondadır. Bunun, devlet ve toplum nezdinde Bedros'a nüfuz ve itibar kazandırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nihayetinde güçlü bağlar, başkalarını etkilemekte aracı işlevi görmektedir.¹⁰²⁹ Bu, borç alacak ilişkileri bağlamında kaynı

¹⁰²⁹ N. A. Christakis-J. H. Fowler, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü...*, s. 179.

Yorgaki'yle bağlantılı İsmail Paşa ve ortağı Abraham'la bağlantılı sabık reisülküttap Seyyid Feyzullah Efendi ile benzer düzeydeki öteki aktörler için de geçerli olmalıdır. Çünkü hamileri ya da patronlarının toplumsal mevkilerinin ayrıcalıkları, yukarıda da değinildiği gibi, bu kişilere hizmet edenleri de etkilemektedir, ki sarraflar da bunlardan biridir. Kaldı ki sosyal ağlarda da kim olduğun değil, kimi tanıdığın mühimdir ve kurulan doğrudan bağlantılar iyi veya kötü yönde kişiye de tesir etmektedir.¹⁰³⁰ Esasen bir darphane sarrafı olarak Bedros da, üst düzey yönetici elitlerle kurmuş olduğu ilişki ağları çerçevesinde, yükseliş ve düşüşü bünyesinde barındıran hayat öyküsüyle bunun iyi bir örneğini teşkil etmektedir.

Halil Hamid Paşa'nın oğlu Mehmed Arif Beyefendi ile kızı da Bedros'un ağında yüksek derecededir. Ancak onların Bedros'un ağına eklenmesi babaları vasıtasıyla değildir. Daha ziyade onlar, Bedros'tan satın almış oldukları elmas yüzük, bıçak, küpe gibi eşyalar nedeniyle Bedros'un ilişki ağına dahil edilmişlerdir. Bedros'un ortağı sarraf İstefan'la olan bağları da bununla ilintilidir. Çünkü İstefan'ın sandığında yer alan rehinleri bu borç vesilesiyedir.¹⁰³¹ Fakat yine de onların Bedros ve ortağıyla iş görmesinde, Bedros'un Halil Hamid Paşa ile çalışması etken teşkil etmiş olsa gerektir. Nihayetinde Bedros Halil Hamid Paşa'nın sarrafıdır ve bir sarraf olarak onun, yakın ilişkide olduğu patronunun aile bireyleriyle borç alacak ilişkisine girmesi doğaldır. Zaten bu, yönetici elitlerle çalışan sarraflar için çok olağandır. Zira yönetici elitlerin her türlü finansal işleri sarraflarından sorulmaktadır ve bu da aralarında, karşılıklı çıkarlar ekseninde, güven ve dostluk temelli derin bağlar kurulmasına yol açmaktadır.¹⁰³²

Kıbrıs piskoposlarının, ki bu piskoposların kimlikleri ve kaç kişi oldukları bilinmemektedir ve dolayısıyla ağda bu şekilde yer verilmiştir. Onların ağda yüksek dereceye sahip olması ise, hem Bedros hem de çocukları Dimitraki, İstavraki ve Karinko ile beraber, ortağı Abraham'la da borç alacak ilişkileri kurmuş olmalarındandır. Nakşapare, Ahyolu, Filibe, Samako, Selanik, Menlik, Yenişehir, Kayseri ve İbrail metropolitlikleri ile keşişhane ve keşişhanede görevli musiki-i evvel Danyel zimmi ve Simonet Manastırı da, bu minval üzere ağda yüksek derecede bulunmaktadır. Zira onlar da, Bedros'la birlikte, eşi Mariyore, kızı Varvara ve diğer oğlu Yorgaki ile bağlantılıdır.

¹⁰³⁰ Christakis-Fowler, *a.g.e.*, s. 42-45, 122, 149-155.

¹⁰³¹ *D. 7217; MAD.d. 9742*, s. 140.

¹⁰³² H. L. Barsoumian, *...Amiralar Sınıfı*, s. 91-92; O. Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık...*, s. 149.

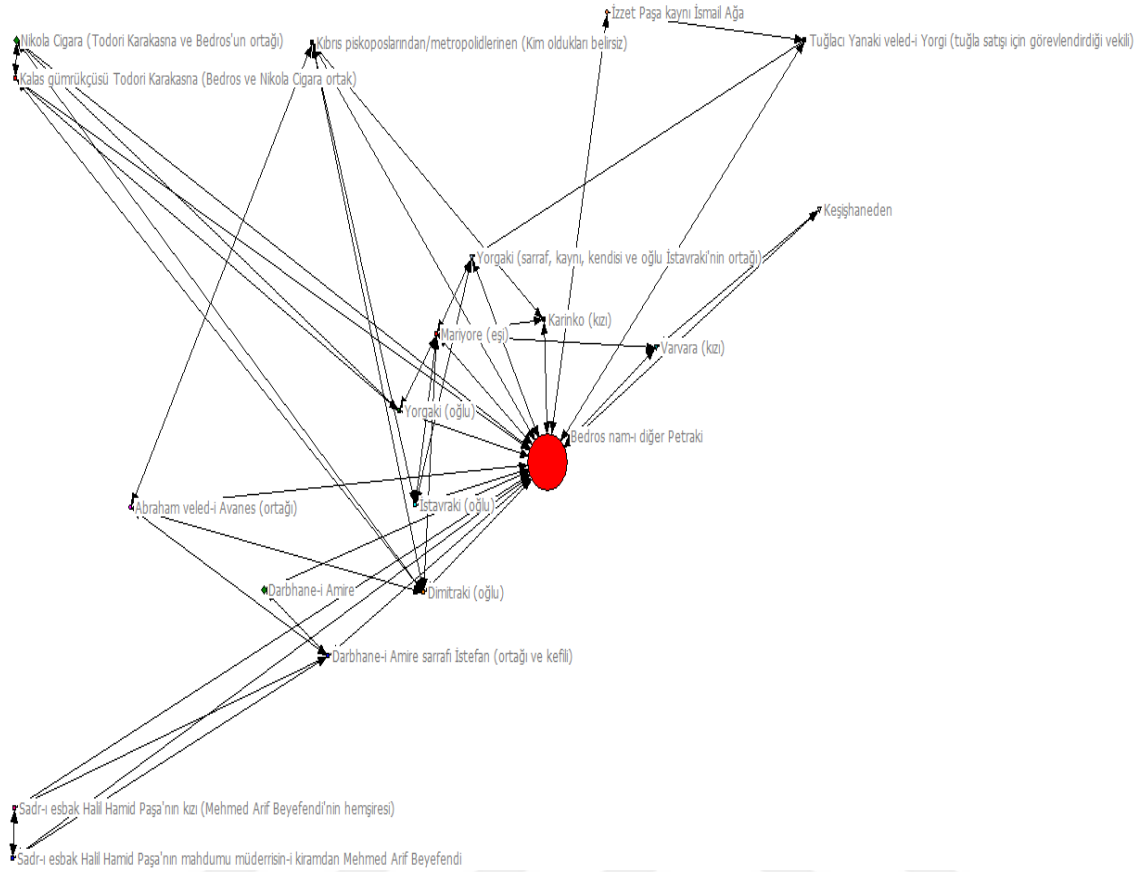
Bunlardan Aynoroz'daki Simonet Manastırı, Siroz'da yer alan çiftlik mahsulünden poliçe tarihiyle Bedros'la ilişki kurmuşken, ötekiler, “ba temessük” Bedros'la borç alacak ilişkisine girmiştir.¹⁰³³ Her ne kadar piskopos ve metropolitlerin bu borçları neden aldıkları hakkında bir bilgi olmasa da, bunun, Simonet Manastırı örneğinde olduğu gibi, kilisenin denetiminde olan vergi toplama hakkıyla bir bağlantısı olması muhtemeldir. Kaldı ki, yukarıda da belirtildiği üzere, 18. yüzyılda Ortodoks kilisesinin en tepesindeki patrik de bir anlamda baş mültezimlik yapmaktadır ve bundan mütevellit, piskopos ve metropolitlerin bir sarrafla bağlantı kurması çok normaldir. Öte yandan bu bağlantıların, gerek kilise gerekse kendi cemaati nezdinde Bedros'a bir güç ve iktidar sağlamış olması da mümkündür. Ancak Bedros, zaten bu güç ve iktidara sahiptir. Daha önce de değinildiği gibi, Patrikhane Kilisesi, Kanlı Kilise ve Balat ile Tarabya'daki kiliselerde bulunan alınır satılır iskemleleriyle de bunu sergilemiştir.

Tercüman, bazergan, kömürcü, mültezim, meyhaneci, keresteci gibi toplumun değişik katmanlarından diğer aktörlerin de Bedros'un ağında yüksek dereceye sahip olması, bir sarraf olarak onun, toplum nezdinde belirli bir prestije ulaştığının göstergesidir. Her ne kadar bu prestijin boyutu tartışılır bir konu olsa da, yine de Bedros'un bir popülerliği olduğunu vurgulamak gerekir. Elbette ki bunda, önceden de değinildiği üzere, Bedros'un darphane sarrafi olmasının payı büyüktür. Ancak onun girişimci ruhunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Bedros, ticaretle de uğraşan çok yönlü bir sarraftır ve bu ona ilişki ağları noktasında farklı kapılar açmaktadır. Bu minvalde aralarında borç alacak ilişkileri de bulunan Prusya tercümanı Kanorta'nın kefaletiyle İngiltere bazerganına vermiş olduğu borcun altını çizmekte fayda vardır. Çünkü bu, Bedros'un uluslararası ticaret ve finans ağlarına eklenmesi anlamı taşımaktadır. Bu da Bedros için yeni fırsatlar demektir. Esasen sosyal ağ analizinde de zayıf bağlar, güçlülere kıyasla, daha fazla yeni fırsatlar sunmaktadır.¹⁰³⁴ Fakat Bedros işini şansa bırakmamış, bir önceki bölümde görüldüğü gibi İsveç beratlısı olarak bu fırsatların kapısını aralamıştır. Bu açıdan o, iki cihan âresinde kalan Avrupalılaştırmış bir

¹⁰³³ *AE.SABH.I. 29/2244; D.BŞM. 6808/92; D.BŞM.d. 5401.*

¹⁰³⁴ Zayıf bağların gücü hakkında bkz.: Mark S. Granovetter, “The Strength of Weak Ties”, *American Journal of Sociology*, vol. 78/6, 1973, s. 1360-1380; N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, s. 200-205; N. A. Christakis-J. H. Fowler, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü...*, s. 179-181.

Şekil 6: Bedros'un İlişki Ağında Arasındalık Merkeziliği Sıfırdan Yüksek Olan Aktörler (n=19)

Şekil 6'da da görüldüğü üzere, Bedros'un ilişkisi ağında, Bedros'la birlikte, eşi Mariyore, kızları Varvara ve Karinko, oğulları Dimitraki ve İstavraki, kayını ve ortağı Yorgaki ile diğer ortakları İstefan, Abraham, Todori, Nikola ve tuğla satışı için görevlendirdiği vekili tuğlacı Yanaki aracı ya da köprü konumundadır. Bunlara, Bedros'un hayatının merkezinde yer alan darphane ile hem Bedros'un hem de çocukları Dimitraki, İstavraki ve Karinko'nun yanı sıra, ortağı Abraham'ın da alacaklı olduğu Kıbrıs piskoposları, keşişhane, Halil Hamid Paşa'nın çocukları ve İzzet Paşa kayını İsmail Ağa eklenir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu, yine ağdaki bağlantı sayısıyla ilgilidir. Yani bir sarraf olarak Bedros'un gerçek hayatta ilişkisi ağlarını oluştururken kimleri aracı olarak kullandığı ya da onun kimlere aracılık ettiği hakkında mutlak bir bilgi sunmamaktadır.

Öte yandan, Kıbrıs piskoposları, keşişhane, darphane ve yönetici elitleri bir kenara bırakırsak, ki darphane ve yönetici elitler de bu anlamda aracı olarak nitelendirilebilir, eşi, çocukları ve akrabalarının borç alacak ilişkileri çerçevesinde Bedros'a aracılık yaptığını söylemek mümkündür. Zira Bedros, şekil 10'da daha net görüldüğü gibi, Kıbrıs,

Nakşapare, Ahyolu, Filibe, Samako, Selanik, Menlik, Yenişehir, Kayseri, İbrail gibi piskoposluk ve metropolitliklerle olan borç alacak ilişkilerini, “*yedinden olmak üzere*”¹⁰³⁵, kendisi dışında, eşi Mariyore, kızları Varvara ve Karinko, oğulları Dimitraki, İstavraki ve Yorgaki üzerinden gerçekleştirmiştir. Yine kayını ve aynı zamanda ortağı sarraf Yorgaki de İsmail Paşa, Feyzibeyzade ve Yenişehir sakinlerinden Hafız Ahmed’e borç vermiştir.¹⁰³⁶ Elbette ki bunda, önceden de vurgulandığı üzere, onların bir aile şirketi gibi çalışması rol oynamış olmalıdır. Çünkü onlar sermaye açısından ortak hareket etmektedir ve bu minvalde de aile, bütün girişimlerin merkezindedir. Bununla birlikte, aile ve akrabalık bağlarının borç alacak ilişkileri dışında da Bedros’un ilişki ağının genişlemesine katkı sunmuş olması muhtemeldir. Nihayetinde, her ne kadar burada resmedemesek de, onların da farklı açılardan çeşitli insanlarla doğrudan bağları bulunmaktadır. Dolayısıyla aile üyeleri ve akrabalarının, Bedros’un başka sosyal ağlara eklenmesinde bir iletim hattı işlevi görmüş olmaları muhakkaktır.

Bu iletim hattı işlevi, ağda arasındalık derecesi yüksek çıkan Bedros’un ortakları İstefan, Abraham, Todori ve Nikola için de geçerlidir. Nihayetinde onlar ortaklık bağıyla Bedros’a bağlı durumdadır ve bu doğrultuda bağlantılarını geliştirmesi noktasında Bedros’a aracılık etmiş olmaları muhtemeldir. Zira bu işten her iki taraf da karşılıklı olarak fayda görmektedir. Esasen İstefan, yukarıda da değinildiği üzere, Bedros’un hem sarraflığa hem de darphaneye girişindeki temel aracı niteliğindedir. Ayrıca o, Halil Hamid Paşa’nın oğlu Mehmed Arif Beyefendi ile kızının rehinleri örneklerinde olduğu gibi, borç alacak ilişkilerinde de bu rolünü sürdürür. Raif İsmail Paşa, reisülküttap Seyyid Feyzullah Efendi, Şehirköy cizyesi mültezimi Ebubekir ve Kıbrıs piskoposlarıyla bağı olan Abraham da bu minvaldedir. Öte yandan Bedros’un bir gümrükçü ile çalışması, zaten dolaylı yoldan ilişki ağlarını büyütecektir. Çünkü yaptıkları işten kaynaklı olarak gümrükçülerin bağlantıları genişler ve bu bağlantılar, yerel ve uluslararası ticari aktörleri içermektedir. Aynı zamanda Bedros’un onlarla bağ kurmuş olması, gerek işlerin kolay yürümesi yönünden gerekse zorluklara karşı garanti sağlamak için kendini emniyete aldığı için de göstergesidir. Sonuçta Todori, Kalas gümrükçüsü olarak hizmet veren bir devlet görevlisidir.

¹⁰³⁵ MAD.d. 9742, s. 112, 113, 116-118.

¹⁰³⁶ C.DRB. 59/2905.

Hasköy'deki tuğla fırınlarında imal ettirdiği tuğlaların satışı için görevlendirdiği vekili tuğlacı Yanaki veled-i Yorgi ile, her ne kadar ağda aracı olarak gözükme de, gündelik işlerinde Bedros'a yardımcı olan yazıcısını da aracı olarak bunlara eklemek gerekir. Zaten Yanaki'nin İzzet Paşa kayını İsmail Ağa ve Mehmed Said Bey'le olan bağı da bunun işaretidir. Ayrıca Bedros'un onu vekil olarak kullanması, bağlantılarını geliştirmesi noktasında Bedros için alternatif bir yol teşkil etmiş olmalıdır. Aynı zamanda bu, ona güvendiğinin de göstergesidir. Bu güven, Bedros'un tuğlaların "*bey' ve fîrûht*"u ile "*hâsıl olan esmânın ahz ü kabz*"ı hususundaki yetkilerini "*tevkil*" sıfatıyla Yanaki'ye devretmesinde açık bir şekilde görülür.¹⁰³⁷ Dolayısıyla Bedros'un Yanaki sayesinde etraftan dolaşarak tuğlacılık yaptığını söylemek mümkündür.

Yazıcısına gelince, zaten o Bedros'un eli ayağı gibi işlev görmüş olsa gerektir. Bedros'un, "*zahîre cem' ve tedârik ve ba'zı mahzenler istîcâr ve derûnlarına vaz'*" etmesi için yazıcısını Kalas'a göndermiş olması da bunun delilidir.¹⁰³⁸ Ayrıca Bedros'un bir yazıcı ile çalışması, sosyal açıdan ona imaj da katmış olmalıdır. Zira bu, ekonomik gücünü yansıttasının vasıtasıdır. İlâveten yazıcısı sayesinde Bedros'un, İstanbul'dan hiç ayrılmadan işlerini yürüttüğünü söylemek de mümkündür, ki bu noktada, ister aile üyesi olsun ister olmasın, ortakları ve vekillerinin de katkısı muhtemeldir. Nihayetinde Bedros'un ticari bağlantılarında onlar da devreye girmektedir.

Bedros'un borç alacak ilişkileri bağlamında İngiltere bazerganına kefil olan Prusya tercümanı Kanorta ve Mihayl zimminin kefil Kifork'la olan bağları da bu açıdan düşünülmelidir. Ayrıca Bedros'un onları kefil olarak kullanması, Yanaki örneğinde olduğu gibi, onlara güvendiğinin göstergesidir. Zaten güven, kolektif sorumlulukla bu tür bağlayıcılık unsuru olan ilişkilerin temel dayanak noktasını teşkil etmektedir. Bu minvalde, yukarıda da vurgulandığı üzere, uzun yıllar ortak olarak çalıştığı sarraf İstefan'la karşılıklı olan kefilliklerinin altı bir kez daha çizilmelidir.

¹⁰³⁷ *AE.SABH.I. 36/2684.*

¹⁰³⁸ *C.ADL. 78/4664.*

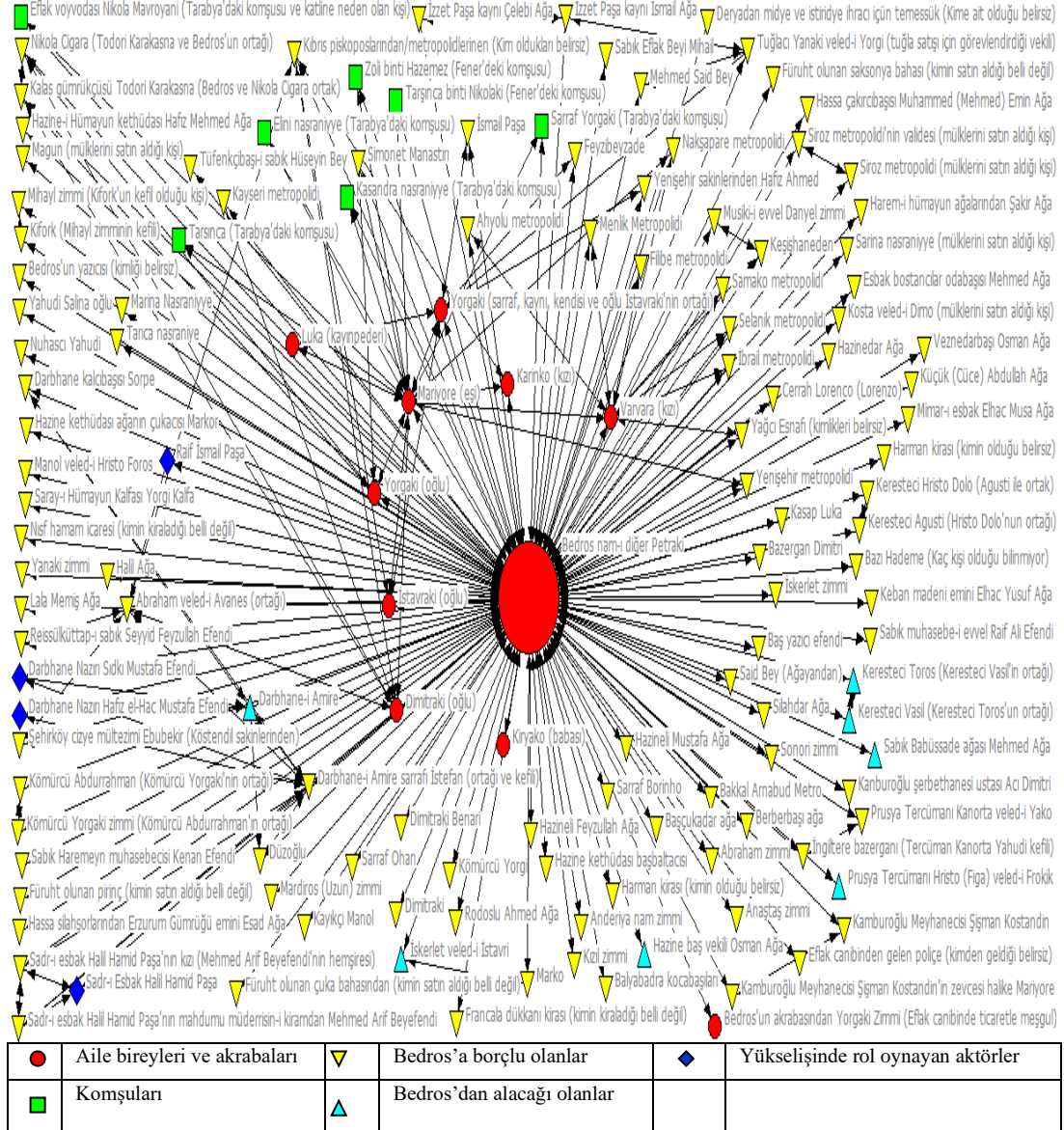
Yine ortağı Abraham'la birlikte Şehirköy cizyesi mültezimi Ebubekir ile olan bağları da bunlara ilave edilebilir.¹⁰³⁹ Çünkü Bedros'un bir mültezimle bağ kurmuş olması, onun hem kefil hem de finansör olarak iltizam işlerinde aracılık ettiğinin belirtisidir. Zaten bu işler, daha önce de değinildiği üzere, büyük çoğunlukla sarraflar sayesinde olmakta, finansör ve kefil sıfatıyla sarrafların oynamış oldukları aracılık rolü, iltizam çarkının dişlilerini döndürmektedir. Dolayısıyla dönemin şartları çerçevesinde düşünüldüğünde Bedros'un da böyle bir aracılık rolü oynaması, gayet doğaldır. Hatta Bedros, yukarıda da vurgulandığı gibi, kayını ve ortağı sarraf Yorgaki ile beraber, müştereken, kendisi de mültezimlik yapmaktadır.¹⁰⁴⁰ Bu da Bedros'un, gerek bir mültezim olarak doğrudan gerekse bir finansör olarak dolaylı yoldan iltizam sisteminde aktif rol oynadığının kanıtıdır ve o bu sistem vasıtasıyla, iki yönden imparatorluk ağına entegre olmaktadır. Bu minvalde Bedros'un ilişki ağının genişlemesi de olasıdır. Nihayetinde her iki açıdan Bedros'un pek çok kişiyle bağlantı kurması kaçınılmazdır. Çünkü iltizam sistemiyle, birinci bölümde belirtildiği gibi, sarrafların da dahil olduğu, bürokratlar, vezirler, saray görevlileri, önde gelen din adamları, ordu mensupları ve vergi unsurlarını yatay ve dikey bağlarla birbirine bağlayan karmaşık bir mali patronaj ve yeniden dağıtım devresi kurulmakta, bundan mütevellit, merkezden taşraya uzanan, toplumun çeşitli tabakalarının karşılıklı bağlantılarla birbirine eklemelendiği, bir zincirden bağımsız halkalara dönüşen farklı ilişki ağlarının oluşmasının önü açılmaktadır.

Görüldüğü üzere, ağdaki bağlantı sayıları doğrultusunda sosyal ağ analizinin derece ve arasındalık merkeziliğini kullanarak Bedros'un ilişki ağındaki aktörlerin önemlerini ve hangi konumda olduklarını kısmen de olsa anlamak mümkündür. Ancak bu ağdan, aktörlerin ilişkisel anlamda Bedros'a hangi bağla bağlı olduklarını çıkarmak zordur. Bu nedenle ağın niteliğini oluşturan açıklayıcı değişkenleri kullanarak Bedros'un ilişki ağını yeniden çizmek gerekir. Böylece ağdaki aktörlerin nasıl bir bağla Bedros'un ilişki ağına dahil oldukları, daha iyi anlaşılacaktır.

¹⁰³⁹ *C.ML. 665/27234.*

¹⁰⁴⁰ *C.DRB. 59/2905.*

Şekil 7: Açıklayıcı Değişkenlere Göre Bedros'un İlişki Ağı (n= 139)

Şekil 7'de Bedros'un ilişki ağında yer alan aktörler, aile, akrabalık, komşuluk, yükselişinde rol oynayan bazı kişiler ile borçlu ve alacaklı olduğu kişilere göre gruplandırılmıştır. Bu doğrultuda Bedros'un aile bireyleri, şekil 8'de daha açık görüldüğü üzere, babası, eşi, çocukları, kayınpederi, kayını ve aynı zamanda ortağı sarraf Yorgaki ile uzak akrabası olarak ağa dahil olan Eflak'ta ticaretle meşgul diğer Yorgaki'dir. Bedros'un çocuklarından Dimitraki, Varvara ve Yorgaki'nin kendi haneleri mevcut olmakla birlikte, onların evli olup olmadığı hakkında bir bilgi yoktur. Bu, Karinko ve İstavraki için de geçerli bir durumdur. Dolayısıyla Bedros'un, çocukları üzerinden, evlilik yoluyla, aile ve akrabalık bağlarını genişletip genişletmediği bilinmemektedir. Ancak bunun olması muhtemeldir. Zira Bedros gibi ticaretle uğraşan sarraf, banker, tüccar vb.

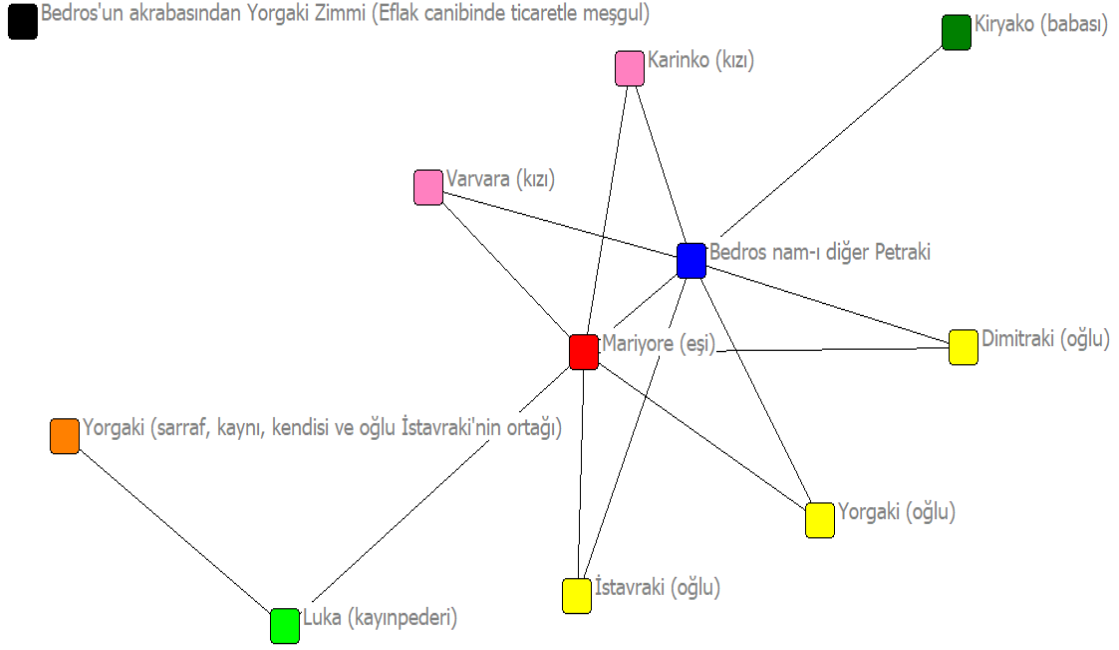
varlıklı kişi ya da ailelerin hem ekonomik olarak güçlerini arttırmak hem de ticarete dayalı ilişkilerini geliştirmek amacıyla, kendileri ve akrabaları üzerinden, çıkara dayalı evlilik bağları kurdukları bilinen bir gerçektir. Çünkü bu, iki aile arasında servet ve gücün birleşimi anlamına gelmektedir. Bu noktada Bedros'un kendisinin böyle bir bağ kurmuş olması, ihtimal dahilindedir. Nihayetinde eşi Mariyore'nin kardeşi Yorgaki de sarraflıkla iştigal etmektedir ve onlar birbirleriyle ortak iş görmektedir. Hatta Bedros, ölümünden altı ay önce kayını Yorgaki'yi darphaneye yanına bile almıştır.¹⁰⁴¹ Bu minvalde Bedros'un, ticari çıkarları çerçevesinde özel yaşamını şekillendirdiği muhakkaktır.

Özel yaşamını ticari çıkarları çerçevesinde şekillendiren Bedros'un ilişi ağında yer alan yakınları, her ne kadar ortaklık ve borç alacak ilişkileri bağlamında da birbirlerine bağlı olsalar, bir adım uzaklıkla Bedros'un aile ağına yerleştirilmişlerdir. Dolayısıyla sadece anne, baba ve çocuklar arasında bağ bulunmakta, kardeşler ve diğer akrabalar ayrı konumlandırılmaktadır. Fakat bu, onların birbirleriyle bağlantılı olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Zira aile ve akrabalık bağları kendiliğinden oluşmuş bağlardır ve bu bağlar aracılığıyla Bedros'un, yukarıda da vurgulandığı üzere, daha farklı ilişi ağlarına eklenildiği de bir gerçektir. Ayrıca bunu, aile bireyleri ve akrabalarının Bedros vasıtasıyla güç ve iktidar odaklarına yakınlaşması olarak da okumak lazımdır. Çünkü bir darphane sarrafı olarak Bedros, güç ve iktidar odaklarının merkezindedir ve onun bu merkezlere olan yakınlığı, aile bireyleri ve akrabalarını da etkilemiştir. Daha önce değinildiği gibi, Bedros'un ölümüyle aile bireyleri ve akrabalarının da müsadereye uğraması, ilaveten Eflak voyvodası Mavroyani tarafından Bedros'un çocuklarının Eflak'ta alıkonulması olaylarında açık bir şekilde kendini gösteren bu etki, aynı zamanda sosyal ağların şaşırtıcı gücünü de yansıtmaktadır. Nihayetinde sosyal ağların şaşırtıcı gücü, sadece başkalarının bizim üzerimizdeki etkisini değil, aynı zamanda bizim başkaları üzerindeki etkimizi de kapsamaktadır.¹⁰⁴²

¹⁰⁴¹ HAT. 198/9950.

¹⁰⁴² N. A. Christakis-J. H. Fowler, *Sosyal Ağların şaşırtıcı Gücü...*, s. 344.

Şekil 8: Bedros'un Aile Bağları (n= 11)

Bedros'un aile bağlarından şekil 7'ye geri döndüğümüzde, Bedros'un Fener ve Tarabya'daki komşularına öncelikle bakmak gerekir. Aynı zamanda bu kişiler, Bedros'un eşi Mariyore ile de bağlantılı olarak ağa yerleştirilmiştir. Fakat Bedros'un çocuklarıyla komşuları arasında bir bağ çizilmemiştir. Zira, daha önce vurgulandığı gibi, Dimitraki, Varvara ve Yorgaki'nin kendi haneleri mevcuttur. Her ne kadar Karinko ve İstavraki için böyle bir bilgi olmasa da, onların da hane sahibi olmaları olasıdır. Ancak yine de onlar, doğrudan değilse bile, dolaylı olarak Bedros'un komşuluk ağlarına eklenmektedir.

Ağda da görüldüğü üzere Bedros'un komşuları, Zoli binti Hazemez, Tarşınca binti Nikolaki, Tarsınca, Elini nasraniye, Kasandra nasraniye, sarraf Yorgaki ve Bedros'un katline neden olan Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'dir. Bedros'un Nikola Mavroyani ile gerçek anlamda bir komşuluk bağı olup olmadığı bilinmemektedir. Nihayetinde, yukarıda da değinildiği gibi, her ikisi de iki azılı düşman olarak kaynaklarda lanse edilmektedir. Yine de bu, onların birbirleriyle komşu olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Çünkü komşuluk bağları da, tıpkı aile bağları gibi kendiliğinden oluşmaktadır ve ilişkisel anlamda güçlü ve zayıf bağları bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte Bedros'un homojen bir çevre içerisinde yaşamını sürdürdüğü de açıktır.

Zira komşularının hepsi gayrimüslimdir ve sarraf Yorgaki ile Eflak voyvodası Nikola örneklerinde olduğu gibi, zengin tabakadan kişileri kendisine komşu edinmiştir. Bu onun bilinçli bir tercihi midir yoksa sınırları baştan çizilmiş imparatorluk düzeninin gereği midir bilinmez. Ancak bu, komşuluk ilişkileri açısından Bedros'un "homofili" olduğu, yani kendisine benzer kişilerle ilişki kurma eğiliminde olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Kaldı ki sosyal ağ analizinde benzer olmayı sevme olarak ifade edilen homofili, ortak değerler ya da normların insanları ortak özellikleriyle bir araya getirmesinden veya tersine, ortak özellikler ve temasların ortak değerlere yol açmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴³

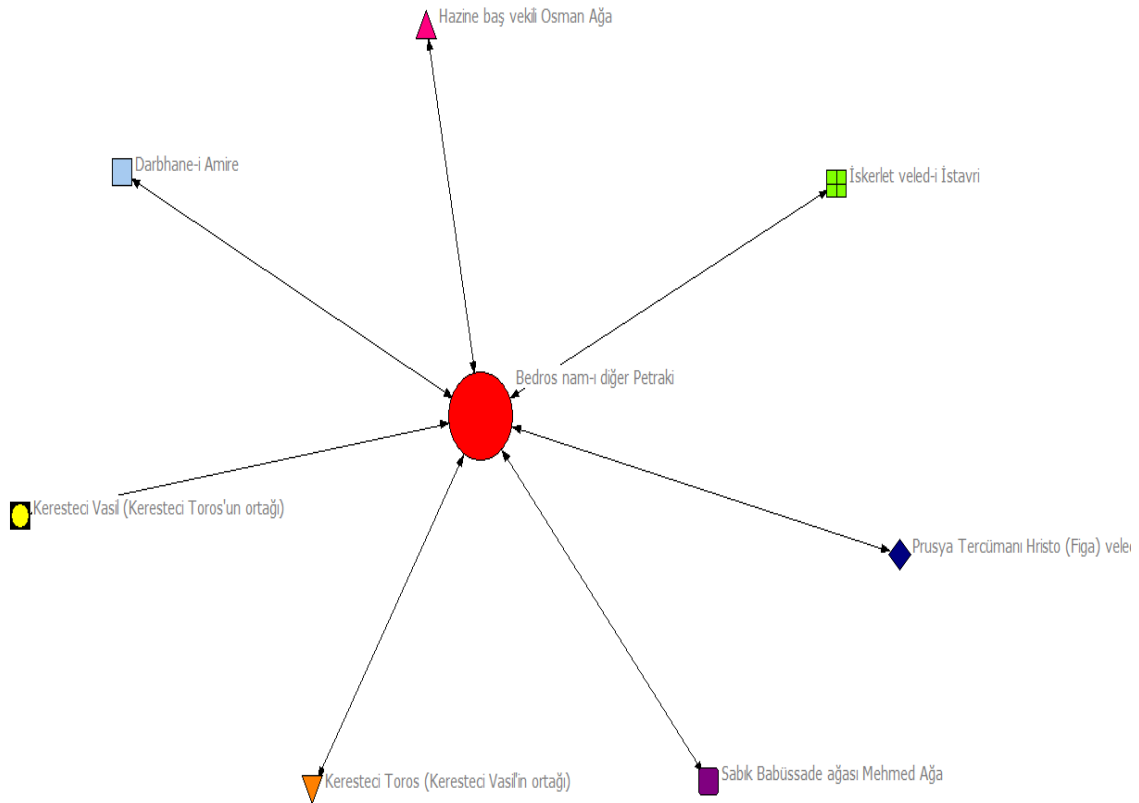
Bedros'un komşuluk bağlarından yönümüzü tekrar şekil 7'deki ağa çevirdiğimizde, Bedros'un yükselişinde rol oynayan kilit aktörler göze çarpmaktadır. Bunlar, Darphane Nazırı Sıdkı Mustafa Efendi, Raif İsmail Paşa, Darphane Nazırı Hafız el-Hac Mustafa Efendi ve Halil Hamid Paşa'dır. Sabık Eflak voyvodası Mihail (Dragozade Mihalaki Bey) ve Bedros'un ortağı İstefan'ı da bunlara eklemek gerekir. Ancak onlar, ortaklık ve borç alacak ilişkileri kapsamında ağa dahil edilmiştir. Yine de onların Bedros'un hayatındaki yerleri, daha önce de görüldüğü gibi, çok önemlidir. Nihayetinde bütün bu aktörler, bir anlamda Bedros'un hamileridir ve Bedros onlar sayesinde nüfuz kazanarak yükselişe geçmiştir. Zaten farklı sosyal statüdeki aktörlerin birbirleriyle bu tür patronaj ya da hamî mahmi ilişkisi kurması, Bedros'un yaşadığı yüzyılda çok normaldir. Kaldı ki bu ilişkiler, siyasi, sosyal ve ekonomik temelli ortak çıkarlar ve karşılıklı bağımlılık ekseninde insanları birbirine bağlamakta, avantaj ve faydaları olduğu gibi, riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda merkez taşra gibi değişik toplumsal pozisyondaki aktörlerin birbirine entegrasyonu da bu ilişki örüntüleriyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla, önceki bölümde değinildiği üzere, Bedros'un Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'ye olan kafa tutuşu da bu aktörlerden aldığı güçten kaynaklıdır. Fakat hamilerinin gücü, onu,

¹⁰⁴³ Z. Dörtok Abacı, "Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak...", s. 71.

Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'nin gazabından kurtarmaya yetmemiştir. Çünkü Mavroyani'nin hamileri, bir anda onu voyvoda yapacak kadar kudret sahibidir. Bu da, bu tür ilişkilerin, erken modern dönem Osmanlı dünyasında birey için ne anlam ifade ettiğinin açık göstergesidir, ki bir sarraf olarak Bedros da bunun nimetlerinden olumlu ve olumsuz yönde istifade etmiştir.

Bedros için önemleri yüksek olan bu aktörlerden sonra Bedros'un borç alacak ilişkisi kurduğu kişi ve kurumlara bakmak lazımdır. Bunları, daha önce de vurgulandığı üzere, tamamen ben merkezli, bir aktör ve yalnızca bu aktörle bağlantılı düğümleri gösteren ego ağıyla da çizmek mümkündür. Bunun örnekleri Şekil 9 ve 10'da görülebilir ve bu ego ağları 1.0 ile 1.5 düzeyindedir.¹⁰⁴⁴ Yani Şekil 9'da sadece Bedros ve Bedros'tan alacağı olanlar gösterilirken, Şekil 10'da Bedros'a borcu olanlar bağlantılarıyla birlikte verilmiştir. Bunun nedeni, aile bireyleri, akrabaları, ortakları ve vekilleri aracılığıyla da Bedros'un borç alacak ilişkisine girmesidir.

Şekil 9: Bedros'tan Alacağı Olanlar (Ego Ağı, n=8)

¹⁰⁴⁴ Ego ağı düzeyleri ile ilgili bkz.: Dipnot 499.

alacak ilişkileri bağlamında insanlarla iki tür bağ kurduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi onun mesleki yaşamının bir gereği iken, ikincisi özel yaşamından ötürüdür. Aslında bu, diğer sarraflar için de söz konusu bir durumdur.

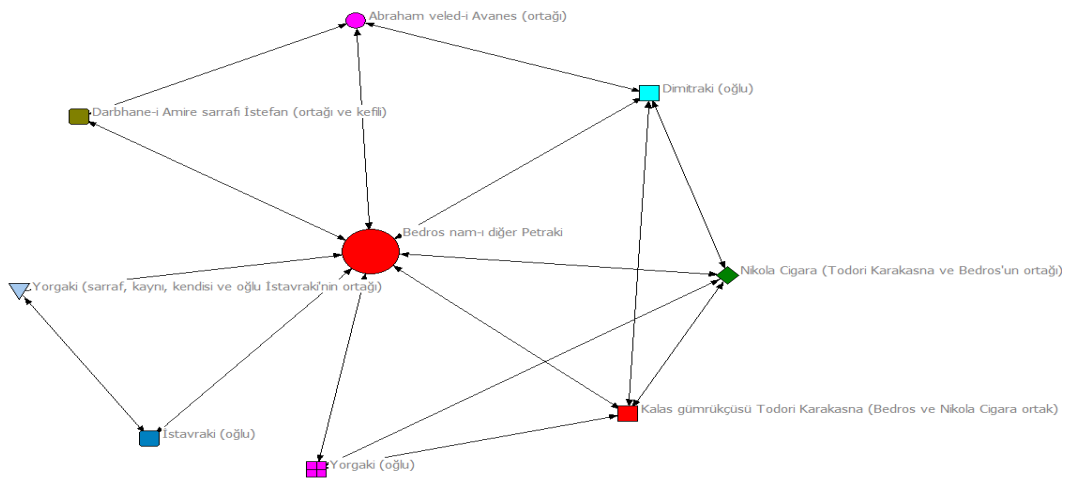
Bu doğrultuda başta İstanbul olmak üzere, Eflak, Sakız, Kıbrıs, Erzurum, Ahyolu, Balyabadra, Nakşapare, Tuna/Kalas, Yenişehir, İbrail, Menlik Filibe, Keban, Samako gibi imparatorluk coğrafyasına yayılan Bedros'un alacaklı olduğu kişilerle kurduğu bağlantılar, onun mesleki yaşamının bir parçasıdır. Zira, daha önce de değinildiği gibi, yaklaşık yüz kişiden alacağı olan Bedros'un alacaklarının kaynağını, ortaklarına verdiği sermaye akçeleri, çeşitli amaçlar için verilen kredi veya borçlar, dükkân, oda, harman gibi yerlerden alınan kiralar ile tuğla vb. ticaret metanın satışlarından elde edilen gelirler oluşturmaktadır.

Bu kişilere biraz daha yakından bakacak olursak, bazılarıyla aile bağları da bulunan Bedros'un ortaklarını öncelikle zikretmek lazımdır. Şekil 11'de ego ağıyla görselleştirdiğimiz bu kişiler, sermayeden dolayı Bedros'a borçlu durumdadır ve bu ortaklar, bir anlamda Bedros'un ikili kimliğini yansıtmaktadır. Şekilde de görüldüğü üzere bunlar; Bedros'un oğulları Dimitraki, İstavraki, Yorgaki; kayını sarraf Yorgaki; uzun yıllar birlikte çalıştığı Darbhâne-i Âmire sarrafı İstefan; sarraf Abraham veledi-i Avanes ve Tuna'da bulunan iki adet gemi nedeniyle bağ kurduğu Kalas gümrükçüsü Todori Karakasna ile Nikola Cigara'dır. Her ne kadar ortak olup olmadıkları bilinmemekle beraber, Bedros'a borçlu olan Eflak'ta ticaretle meşgul akrabası diğer Yorgaki de buraya eklenmelidir. Nihayetinde o da ailedendir ve Bedros'la aralarında olan borç alacak ilişkisinin sermayeden olması muhtemeldir. Çünkü ikisi de ticaretle ilgilenmektedir. Ancak yine de onun Bedros'un ortaklık ağına ilave edilmediğinin altı çizilmelidir. Ayrıca şu da vurgulanmalıdır; bütün bunlar, Bedros'un iki tür sermaye yatırımı yaptığının göstergesidir. Zira Bedros, bir yandan hem güvenilir bağlantılara sahip olmak hem de sermayesini korumak adına aile üyeleri ve akrabalarıyla bağ kurmuşken, bir yandan da sermaye arttırımı için akraba olmayan kişilerle bağlantı sağlamıştır. Zaten Bedros gibi büyük çapta yatırım yapan kişiler, gerek risklerini azaltmak gerekse kâr edinmek adına benzer girişimlere başvurmakta ve ilişki ağlarını, ticari, mali ve ekonomik hedefleri doğrultusunda biçimlendirmektedir. Dolayısıyla Bedros'un, aile bireylerinin yanı sıra, sarraf İstefan, sarraf Abraham ve Kalas gümrükçüsü Todori Karakasna ve ortağı Nikola ile ortaklık ilişkisi kurması bu açıdan

manidardır. Sonuçta bir darphane sarrafı olarak Bedros'un bu tür ekonomik güç birliklerine ihtiyacı vardır. Fakat bu iki ortaklık ilişkisinin birbirinden farklı olduğu da akılda tutulmalıdır. Esasen aile üyeleri, gayriresmî olarak da kendi aralarında iş görebilmektedir. Yani bazen aile üyeleri arasında resmi bir ortaklığa lüzum görülmemektedir. Oysaki birbirleriyle aile bağları olmayan ticari ortaklar, genellikle yapılanları hukuki açıdan resmiyete dökmektedir, ki bu kâr ve zararın paylaşımı noktasında her iki taraf için de önem arz etmektedir.¹⁰⁴⁵

Şekil 11'de görüldüğü üzere, Bedros'un sermayeden alacaklı olduğu bu kişilerin bazıları arasında da ortaklık bağı vardır. Bu minvalde Bedros'un ortaklık ağının geçişken olduğunu söylemek olasıdır. Zira ağdaki aktörler birbirlerine entegre durumdadır. İşlerin akışı bu yolla daha kolay sağlanmış olmalıdır. Kaldı ki bu ortaklık bağları olmasa bile, dolaylı yoldan zaten onlar birbirlerine eklenmektedir. Ancak yine de bu bağları vurgulamak gerekir. Bu doğrultuda Bedros'un oğlu İstavraki dayısı Yorgaki ile ortaklık bağı kurmuşken; diğer oğulları Dimitraki ve Yorgaki, birbirleriyle de şerik olan Kalas gümrükçüsü Todorî Karakasna ve Nikola Cigara'yla bağlantılıdır. Dimitraki ve Yorgaki'nin onlarla bağının olması ise, Bedros'un Tuna'da yer alan gemileri Dimitraki ve Yorgaki adına mutasarrıf etmesindedir.¹⁰⁴⁶ Ayrıca Dimitraki'nin Abraham'la da ortaklık ilişkisi mevcuttur. Zira sermayesi onun odasındadır.¹⁰⁴⁷ Bedros'un kendisi gibi darphane sarrafı olan ortağı İstefan ile diğer ortağı Abraham arasında da bir bağ söz konusudur.¹⁰⁴⁸

Şekil 11: Bedros'un Ortaklık Bağları (Ego Ağı, n=9)

¹⁰⁴⁵ Nelly Hanna, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Küre Yay., İstanbul 2006, s. 37, 51.

¹⁰⁴⁶ C.DRB. 49/2450.

¹⁰⁴⁷ D.BŞM.d. 5401.

¹⁰⁴⁸ DRB.d. 127.

Bedros'un borç alacak ilişkileri sadece sermayeden alacaklı olduğu ortakları ile sınırlı değildir. Bir kısmıyla yakın ilişkide olduğu üst düzey yönetici elitler de onun müşteri portföyünde yerini alır, ki bunların bazıları, daha önce de vurgulandığı üzere, onun hamisi konumundadır. Bu minvalde Bedros, deyn ve mücevher bedellerinden, Raif İsmail Paşa, Halil Hamid Paşa'nın oğlu Mehmed Arif Bey ve kızı, İsmail Paşa, İzzet Paşa'nın kayını Çelebi ve İsmail Ağa, reisülküttap Seyyid Feyzullah Efendi, sabık Eflak voyvodası Mihail gibi yüksek rütbeli devlet adamları ile onların yakınlarıyla bağlantılıdır. Bu noktada Bedros'un, doğrudan olduğu gibi, dolaylı yoldan da güç ve iktidar odaklarına yakınlaştığını söylemek olasıdır. Çünkü, Halil Hamid Paşa ve İzzet Paşa örneklerinde olduğu gibi, üst düzey yönetici elitlerin hem kendileri hem de akrabaları Bedros'la ilişki kurmaktadır.

Yüksek rütbeli devlet adamları ile onların yakınları dışında ise Bedros, Keban madeni emini Elhac Yusuf Ağa, Erzurum gümrüğü emini Esad Ağa, sabık Haremeyn muhasebecisi Kenan Efendi, muhasebe-i evvel Raif Ali Efendi, Şehirköy cizye mültezimi Ebubekir, hassa çakırcıbaşı Muhammed Emin Ağa, hazinedar ağa, Hazine-i Hümayun kethüdası Hafız Mehmed Ağa, hazine kethüdası baş baltacısı, hazineli Feyzullah Ağa ve Mustafa Ağa, sabık tüfenkçibaşı Hüseyin Bey, mimar-ı esbak Elhac Musa Ağa, bostancılar odabaşısı Mehmed Ağa, Harem-i Hümayun ağalarından Şakir Ağa, veznedarbaşı Osman Ağa, Lala Memiş Ağa, baş yazıcı efendi ve enderun ağaları gibi bürokrasinin farklı katmanlarına mensup pek çok yönetici elite de borç alacak ilişkisine girmiştir. Ba temessük deyn ya da mücevher ve iltizam bedellerinden dolayı kurulan bu ilişkiler, Bedros'un, yönetici elitler nezdinde güvenilir bir finansör olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu, sarrafların sağladığı finansal desteğin, yönetici elitler için ne kadar önemli olduğunu da göz önüne sermektedir.

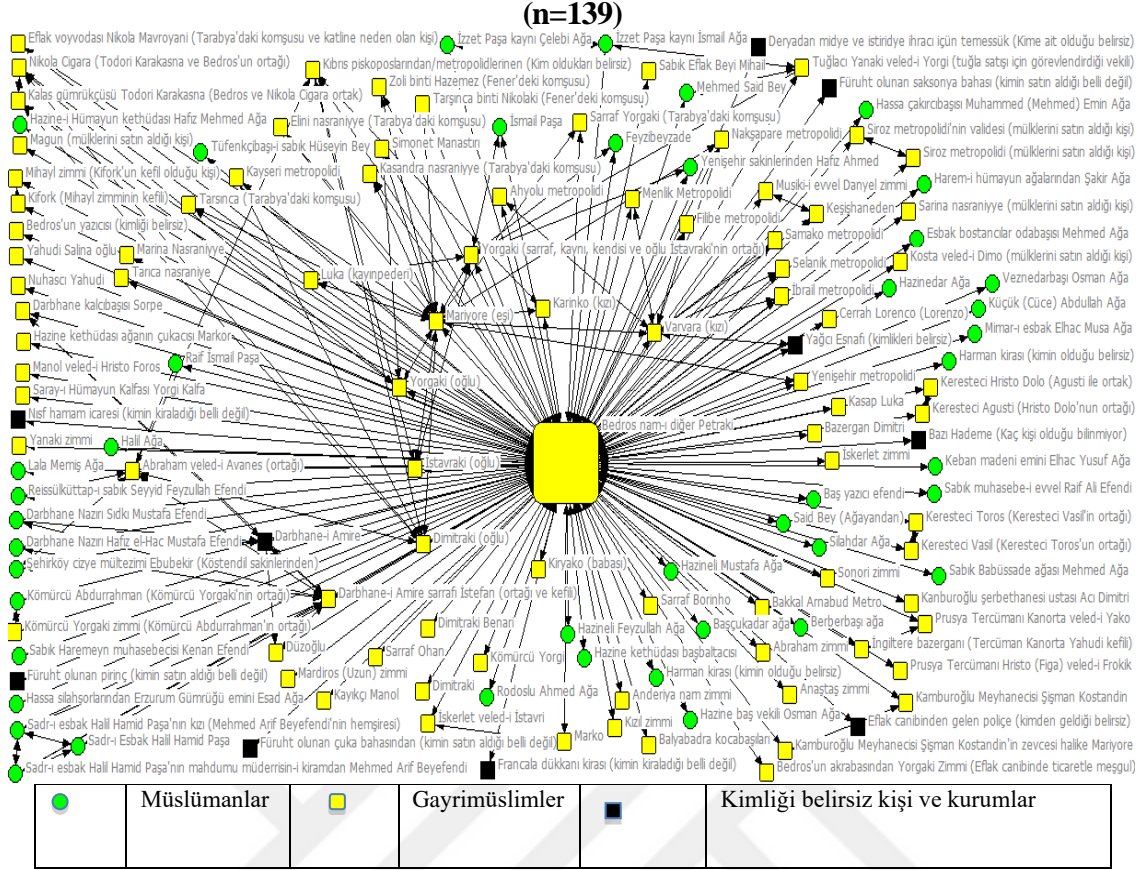
Yönetici elitler haricinde Bedros'un müşteri portföyünde, darphane için çalışan ifrazcı ve kalcıların yanı sıra, kocabaşılar, metropolitler, manastır ve keşişhane görevlileri

de vardır. Aynı zamanda Bedros, başka sarraflar için de güvenilir bir kredi kaynağıdır. Sarraf Ohan ve Sarraf Borinho ile kurdukları bağ, bunun temsilidir. Zaten Bedros gibi ekonomik yönden güçlü sarrafların, yukarıda da değinildiği üzere, daha düşük profilli meslektaşları için finansman kaynağı teşkil ettiği bilinmektedir. Kaldı ki merkezden taşraya uzanan sarraflar ağının temeli de bu şekilde örülmüş ilişkilerde gizlidir. Zira sarrafların birbirine eklenmesi, kurulan ortaklıklar ve kefillikle beraber, paranın dolaşımını sağlayan bu tür borç alacak ilişkileriyle gerçekleşmektedir.

Aile, komşuluk, borç alacak, ortaklık gibi çeşitli değişkenler ekseninde incelediğimiz Bedros'un ilişki ağındaki aktörleri, din, cinsiyet ve devlet görevlisi olup olmamalarına göre de değerlendirmek olasıdır. Böylece Bedros'un toplumun hangi katmanlarıyla daha çok bağlantı kurduğunu anlamak mümkün olacaktır.

Şekil 12'de Bedros'un ilişki ağındaki aktörler Müslim gayrimüslim oluşlarına göre gruplandırılmıştır. Bu doğrultuda Bedros'un daha çok gayrimüslimlerle bağlantı kurduğunu söylemek mümkündür ve bunlar arasında imparatorluğun üç büyük zimmî tebaasından, yani Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatinden de kişiler vardır. Örnek vermek gerekirse; nühascı Yahudi, Eflak voyvodası Mihail ve Düzoğulları bunlardandır. Öte yandan Bedros'un ilişki ağında, hiç de azımsanmayacak sayıda Müslüman da bulunmaktadır. Dolayısıyla bir sarraf olarak Bedros'un, cemaatsel bağlılıkların ötesinde, farklı dinlerden insanlarla iç içe geçmiş, kozmopolit bir ilişki ağı oluşturduğu, gün gibi ortadır. Aslında bu, diğer sarraflar için de olasıdır. Zaten bu tür karmaşık ilişki ağları imparatorluğun toplumsal dokusunun doğal bir parçasıdır. Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu, çok kültürlü, çok dinli, çok dilli, çok etnili bir yapıdadır ve sarrafların ilişki ağları da bunu çok iyi yansıtmaktadır. Kaldı ki sarraflar, etnik ve dini farkların ötesinde bir iş yapmakta, Müslim gayrimüslim gibi ikili karşıtlıklar, onların profesyonel yaşamında bağlayıcılık özelliği taşımamaktadır.

Şekil 12: Müslim-Gayrimüslim Oluşlarına Göre Bedros'un Bağlantıda Olduğu Kişiler

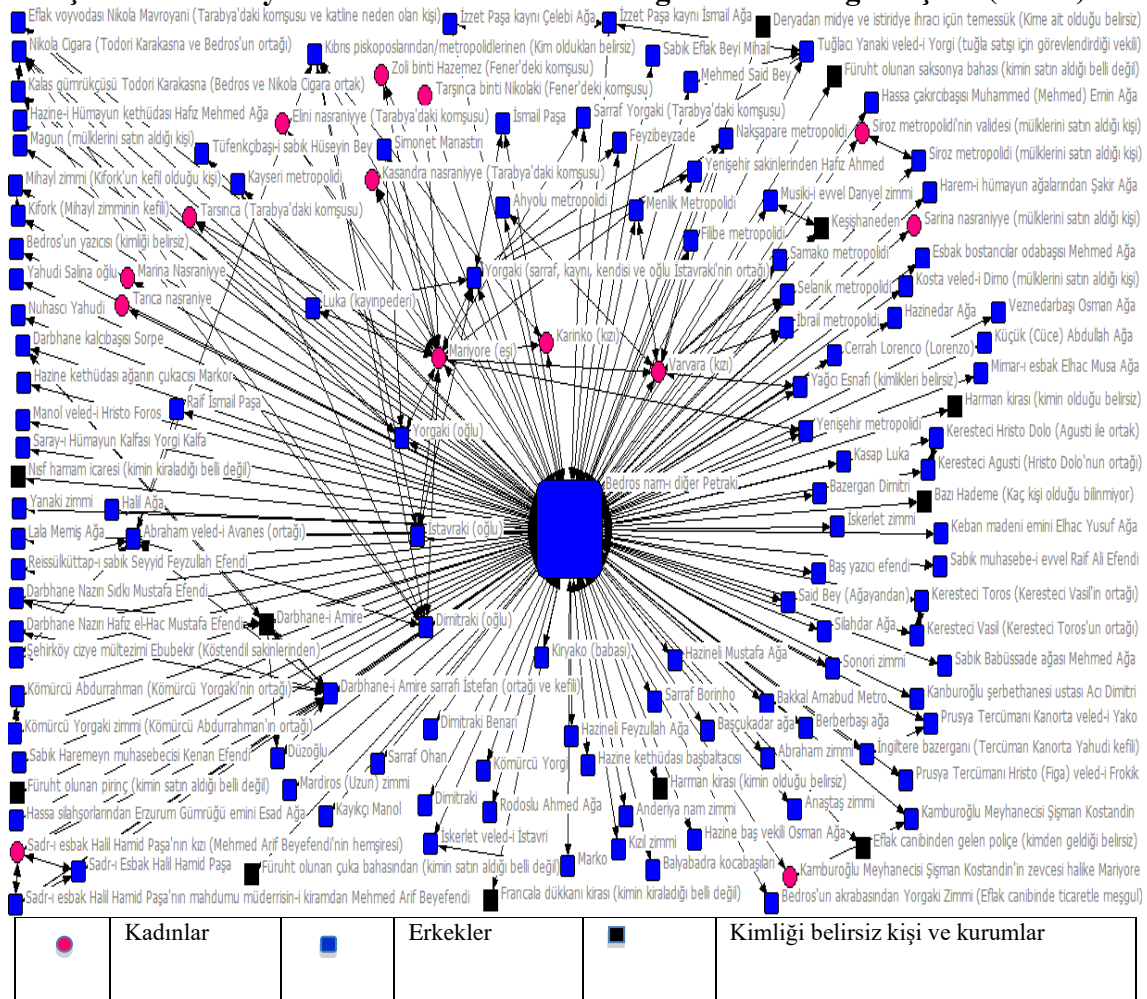

Şekil 13'te ise Bedros'un bağlantıda olduğu kişiler cinsiyetlerine göre resmedilmiştir.

Şekilde de görüleceği üzere, Bedros'un bağlantıda olduğu kadın sayısı, erkeklere oranla çok azdır. Bu kadınların büyük çoğunluğunu da, Bedros'la akrabalık ve komşuluk bağları bulunan gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra, Siroz metropolitenin validesi, Sarina ve Tarıca nasraniye örneklerinde olduğu gibi, mülklerini satın aldığı ya da borç alacak ilişkisine girdiği başka gayrimüslim kadınlar da ağda yer almaktadır. Müslüman olarak ise sadece sadr-ı esbak Halil Hamid Paşa'nın kızı Bedros'la bağlantılıdır. Bu da, erkek kardeşi ile birlikte almış oldukları eşyalardan kaynaklı Bedros'a borçlu olmalarındandır. Bu açıdan, akrabalık ve komşuluk bağları dışında Bedros'un ilişki ağında kadınların, özellikle de Müslüman kadınların çok az yer almasını, onların toplumdaki görünürlüklerine bağlamak olasıdır. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek yine de zordur. Çünkü, hanedan mensupları ile varlıklı ailelerin kadınları bir kenara bırakıldığında, daha alt düzeydeki Osmanlı kadınları da, gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan toplumda

görünürdür.¹⁰⁴⁹ Öte yandan, paraya ihtiyacı olan Müslüman kadınların, kredi için, kendi dinlerinden olan kişileri ya da kurumları tercih etmiş olmaları da mümkündür. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda, sarraflar haricinde, gerek askeri gerekse reayadan kişiler de sermayeleri ölçüsünde kredi vermekte, ayrıca avarız ve para vakıfları gibi kurumlar da toplumun kredi taleplerinin karşılanmasında aktif rol üstlenmektedir. Örneğin 1783-1784 senesinde Bursa'da avarız ve para vakıflarından kredi kullanan Müslüman kadın sayısı 777'dir.¹⁰⁵⁰ Bu da durumu bir nebze de olsa açıklar niteliktedir.

Şekil 13: Cinsiyetlerine Göre Bedros'un Bağlantıda Olduğu Kişiler (n=139)

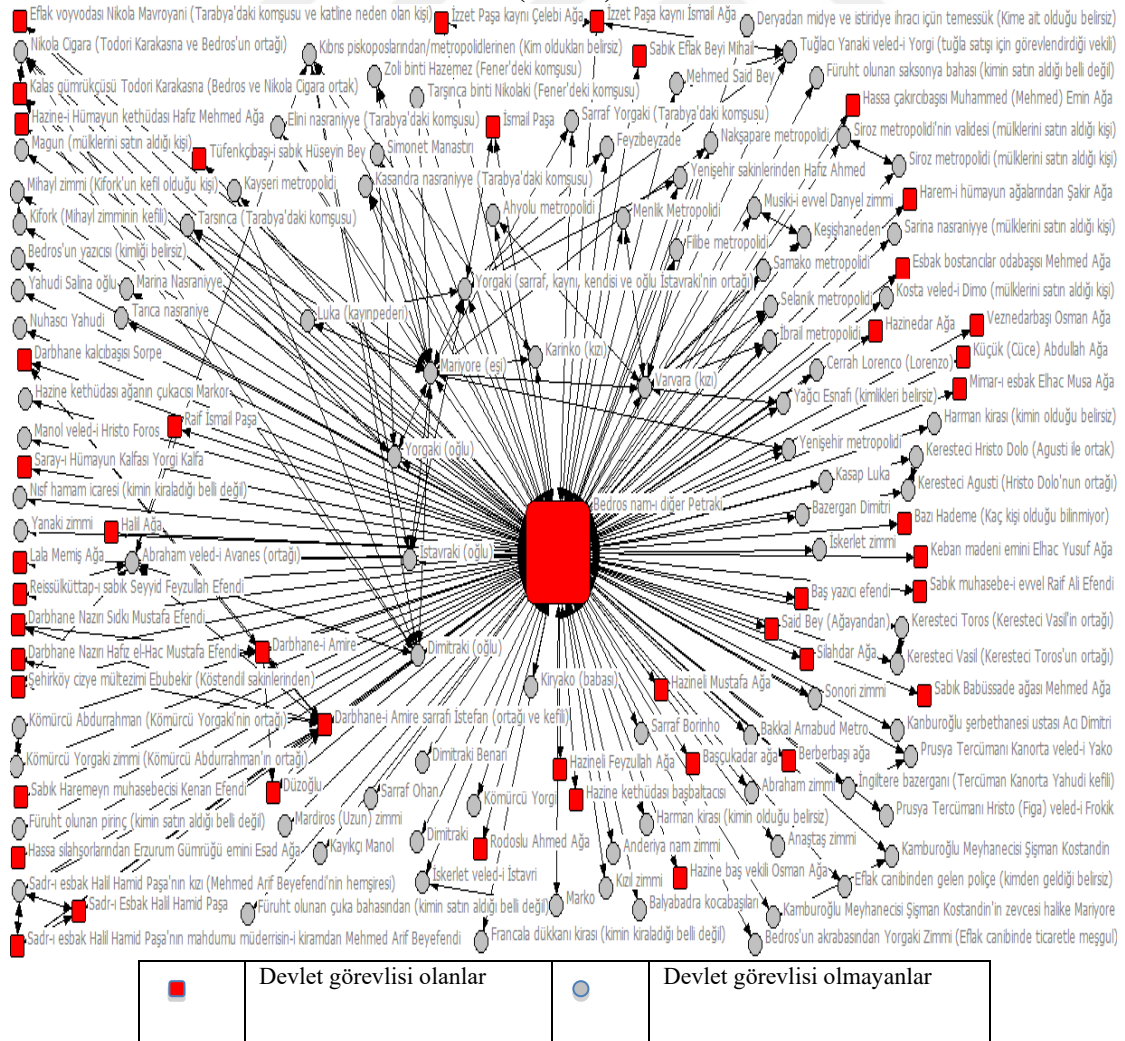

¹⁰⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların görünürlükleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of The Economic and Social History of the Orient*, 18/1, 1975, s. 53-114; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3, 1980, s. 231-244; *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Edt.: Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014; M. C. Zilfi, *...Kölelik ve Kadınlar...*; Sunay Oğuz, *Erken Modern Dönemde Osmanlı Kadını'nın Görünürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

¹⁰⁵⁰ C. Çiftçi, *Bursa'da Vakıflar...*, s. 218.

Son olarak şekil 14’te Bedros’un bağlantıda olduğu kişiler devlet görevlisi olup olmamalarına göre resmedilmiştir. Şekilde de görüldüğü üzere, bir sarraf olarak Bedros’un, hem yönetici elitler hem de toplumun diğer katmanları arasında belli bir prestije sahip olduğu açıktır. Zira Bedros, sadrazamlardan paşalara, reisülküttaplardan voyvodalara, darphane nazırlarından emin, mültezim ve ağalara kadar çeşitli devlet kademelerindeki yönetici elitlerden, tüccar, sarraf, kömürcü, yağcı, kayıkçı gibi toplumun farklı tabakalarından aktörler ve sıradan insanlarla da bağlantı içerisinde. Bu da Bedros’un toplumdan izole olmadığını bir işaretidir. Bu açıdan bir sarraf olarak Bedros’un, toplumun her kesiminden insanı kapsayan, kendine özgü bir tekerlek poyrası ya da örümcek ağı teşkil ettiği ortadadır ve girift ilişki yapılarını bünyesinde barındıran bu poyras, hem imparatorluk ağına hem de uluslararası ağlara entegre bağlarla örülmüş durumdadır. Dolayısıyla Bedros’un, demir yollarında fren kumanda kollarını dingilin üzerine bağlayan bir konnektör gibi, değişik ilişki dokularını birbirine bağladığını söylemek mümkündür.

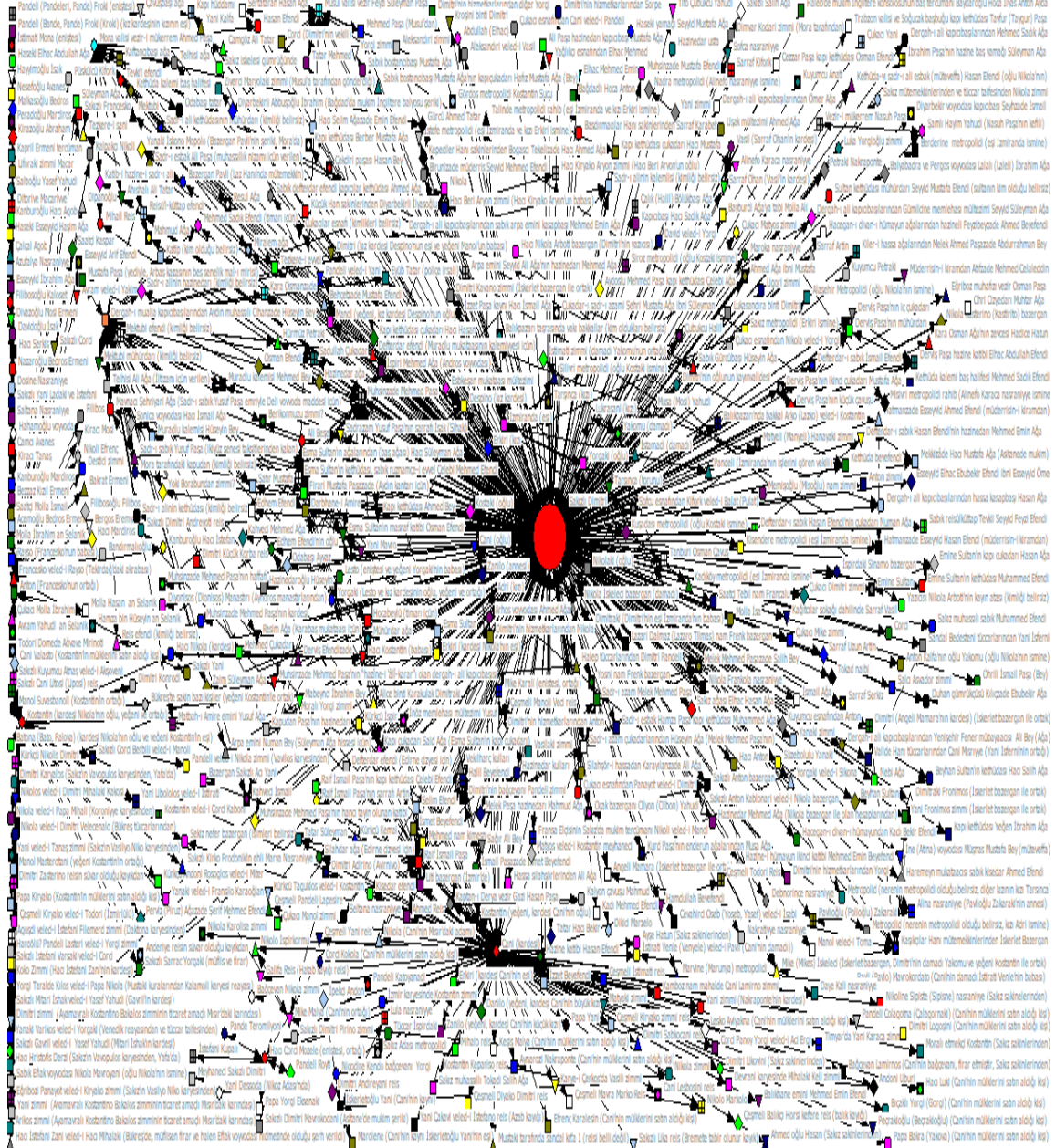
Şekil 14: Devlet Görevlisi Olup Olmamlarına Göre Bedros’un Bağlantıda Olduğu Kişiler (n=139)

4.2. SAKIZLI DİMİTRİ

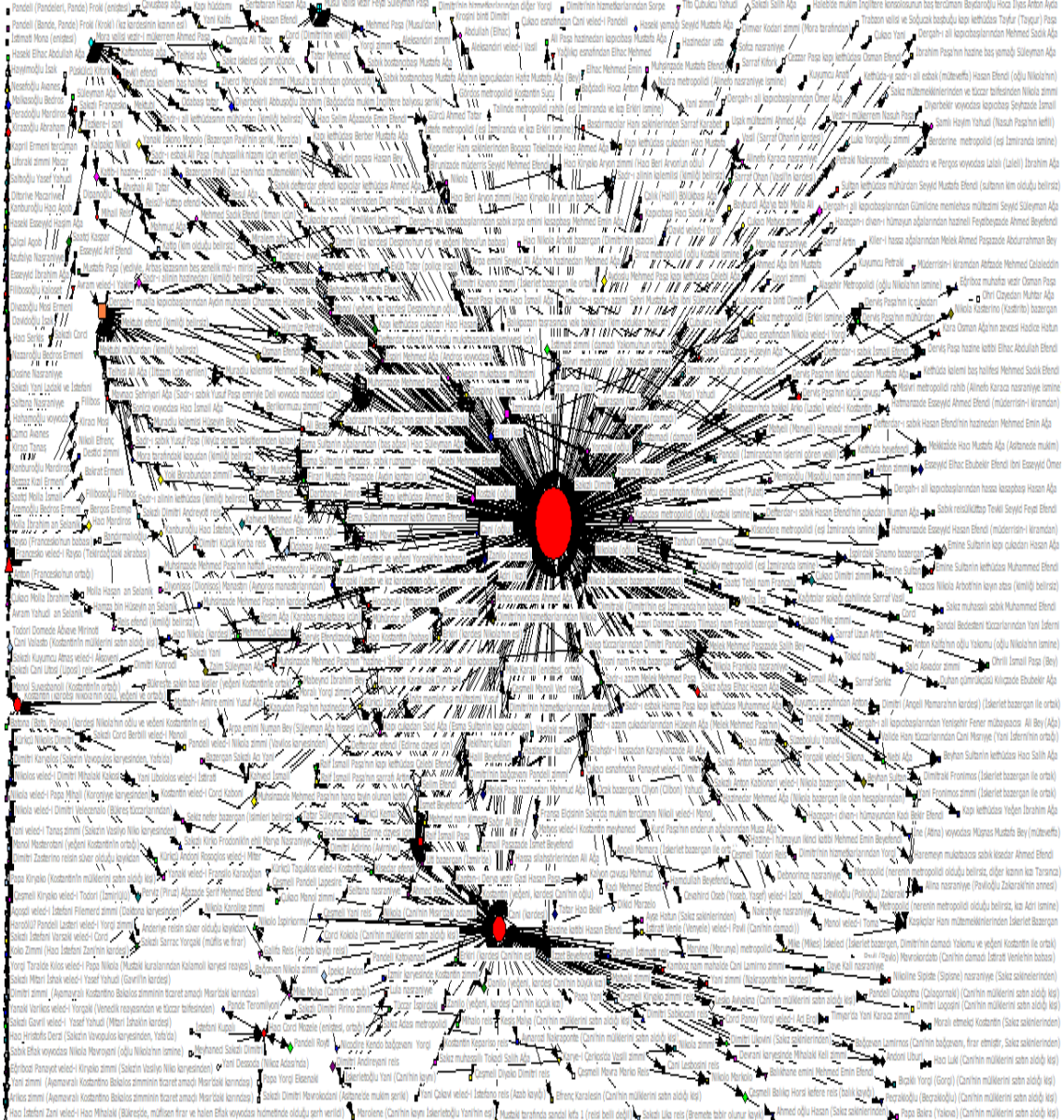
Bir önceki bölümde görüldüğü üzere, I. Abdülhamid'in kız kardeşi Büyük Esma Sultan'ın sarrafı olarak kayıtlara geçen Sakızlı Dimitri de, tıpkı Bedros gibi, Osmanlı toplumunun bir parçasıdır. O da güçlü ve zayıf bağları bünyesinde barındıran, iç içe geçmiş çok yönlü ilişki ağlarının içine gömülü bir hayat sürdürmüş durumdadır. Dimitri'nin içine gömülü olduğu bu ağ ise, yine heterojen bir yapıda, onun uzak yakın akrabaları ve ortaklarının yanı sıra, hem kendisinin hem de akrabalarının borçlu ve alacaklılarıyla örülüdür. Bunlara, bir borç alacak davasında Dimitri'ye şahitlik edenlerle birlikte, Dimitri'nin kendisine ait mülklerin üzerinde kayıtlı bulunan kişiler ile kardeşi Cani'nin mülk alım satımında bağlantı kurduğu, hayvanlarını teslim ettiği öteki aktörler ve diğerleri de eklenmektedir.

Şekil 15: Dimitri'nin İlişki Ağı (n=549)

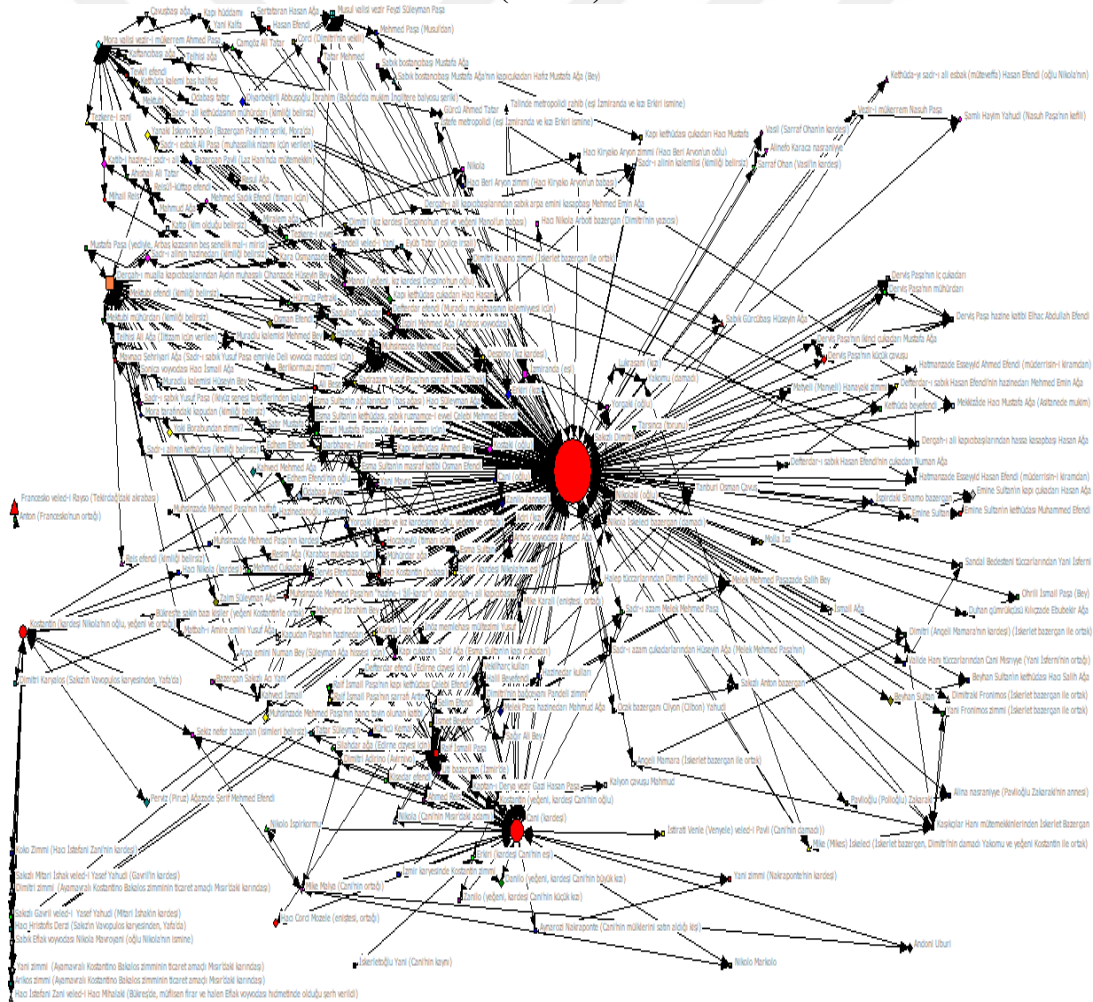
Bu minvalde Dimitri'nin belgelerde tespit edilen bağlantıda olduğu aktör sayısı 548'dir ve Dimitri, Bedros'la kıyaslandığında, daha büyük boyutlu bir ağın parçasını teşkil etmektedir. Merkezinde Dimitri'nin yer aldığı tek modlu bu büyük boyutlu ağ sosyal ağ analiziyle görselleştirildiğinde ise, ortaya şekil 15'te yer alan karmaşık ve anlaşılması güç şablon çıkmakta ve bu şablon Dimitri'nin çok yönlü ilişki ağının yansıması olarak burada sunulmaktadır. Dolayısıyla bu görüntüdeki her bir simge, yine onun ilişki ağındaki farklı aktörleri temsil etmekte ve aralarındaki ilişkiler de, Bedros örneğindeki gibi, yönlü doğrularla ağda gösterilmektedir. Dimitri'nin sahip olduğu bu yoğun ağ; kişilerin ilişki ve iletişim halinde olduğu düğümler arasındaki yerini, önemini, gücünü ve iktidarını ölçmeyi mümkün kılan sosyal ağ analizinin derece merkeziliği ölçüsü ile analiz edildiğinde de ortaya şekil 16'daki görüntü çıkmaktadır.

Şekil 16: Dimitri'nin İlişki Ağı (Derece Merkeziliği, n=549)

Elbette ki bu görüntüden Dimitri'nin ağında yüksek dereceye sahip ya da merkezi konumu tutan aktörler tam anlaşılammaktadır. Dolayısıyla bağlantı dereceleri sıfır¹⁰⁵¹ ve bir olan aktörler ağdan kaldırıldığında şekil 17'deki görüntü elde edilmekte ve bu görüntü Dimitri'nin ilişki ağında yüksek dereceye sahip ya da merkezi konumu tutan kişileri daha anlaşılır kılmaktadır. Yine bu, Bedros örneğinde olduğu gibi, ağdaki aktörlerin bağlantı sayısına göre bir hesaplamadır. Bu açıdan, Dimitri'nin bağlantı kurduğu diğer aktörlerin, onun ilişki ağı içerisinde önemsiz olduğu düşünülmemelidir. Zira Dimitri de, Bedros'a benzer şekilde, hemen hemen toplumun her kesiminden insanla bağlantı içerisinde ve bunlar arasında sadrazamlar, paşalar, mültezimler, muhassıllar vb. üst düzey yönetici elitlerin yanı sıra, hanedan mensubu hanım sultanlar bulunmaktadır.

Şekil 17: Dimitri'nin İlişki Ağında Derece Merkeziliği Yüksek Olan Aktörler (n=230)

¹⁰⁵¹ Dimitri'nin enişterleri Pandeli Froki ve İstimati Mona ile kız kardeşinin kızının eşi Pandeli Froki haricinde, ağdaki tüm aktörlerin diğerleriyle en az bir bağlantısı vardır. Onların bağlantısının olmaması ise, bağlantılı oldukları kişilerin kimliklerinin tespit edilememesinden kaynaklıdır. Ayrıca Dimitri ile ortaklık ve borç alacak ilişkisi kurduklarına dair bir veri de bulunamamıştır.

Bu doğrultuda ağa bakıldığında, ağdaki en yüksek dereceye sahip aktör Dimitri'dir. Bunun nedeni, ağın onun ilişkileri ekseninde şekillenmesidir. Dimitri'yi kendisiyle aynı sonu yaşayan kardeşi Cani, Tekirdağ'da ticaretle meşgul akrabası Francesko, yeğeni ve ortağı Kostantin, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey, Raif İsmail Paşa, Mora valisi Ahmed Paşa, Muhsinzade Mehmed Paşa, eşi İzmiranda, eniştesi Hacı Corci Mozele ve Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa takip etmektedir. Damadı Nikola İskeleci bazergan, Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi, oğlu Nikola, Cani'nin oğlu Kostantin, Kaşıkçılar Hanı mütemekkinlerinden İskerlet bazergan, Esmâ Sultan ve Esmâ Sultan'ın diğer adamları, oğlu Kostaki, kız kardeşi Despino, kardeşi Cani'nin eşi Erkiri, Cani'nin ortağı Mike Malya, Cani'nin kayını İskerletoğlu Yani, Francesko'nun ortağı Anton da onların ardından gelmektedir. Annesi Zanilo, babası Hacı Kostantin, Derviş Paşa'nın adamları, darphane, kızı Erkiri, kardeşi Hacı Nikola, Mike İskeleci bazergan, Melek Mehmed Paşa ve adamları, sadr-ı sabık Yusuf Paşa, oğlu Cani, kızı Adri, oğlu Yorgaki, damadı Yakomu, yeğeni Manol, Emine Sultan ve adamları, kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa, kızı Lukraşani, torunu Tarsınca, kardeşi Hacı Nikola'nın eşi Erkiri, Cani'nin kızları Danilo ve Zanilo ile damadı İstirati Venle, kız kardeşi Despino'nun eşi Dimitri, Ohrili İsmail Paşa, vezir Nasuh Paşa, Hatmanzadeler, Beyhan Sultan ve adamları, Eflak voyvodası Nikola Mavroyani ile en az iki bağlantısı bulunan defterdar, kethüda, çukadar, hazinedar, kapıcıbaşı, bostancıbaşı, voyvoda, mültezim, gümrükçü, kapudan, reis, tatar, sarraf, tüccar, bazergan, kürkçü, metropolit gibi öteki aktörler de bunlara eklenmektedir.

Dimitri'nin kardeşi Cani başta olmak üzere, Tekirdağ'daki akrabası Francesko, yeğeni ve ortağı Kostantin, eşi İzmiranda, eniştesi Hacı Corci Mozele'nin yanı sıra, yakın ve ikinci derecedeki akrabalarının da ağda yüksek derecede çıkması önemlidir. Zira bu, onlar arasındaki bağların kuvvetli olduğunun işaretidir. Zaten, yukarıda da değinildiği gibi, kendiliğinden oluşan aile ve akrabalık ilişkilerindeki karşılıklı ve yoğun etkileşimler, büyük oranda kuvvetli bağlar meydana getirmektedir. Bunun aradaki güvenden kaynaklandığı muhakkaktır. Kaldı ki Dimitri ve aile bireyleri ile akrabaları, aile içindeki hiyerarşik düzende sadece kan bağıyla birbirine bağlı değildir. Onların arasındaki ilişkiler de karmaşık ve çok katmanlı bir şekilde yürümektedir. Onlar; aile ve akrabalık bağları dışında, ortaklık ve borç alacak ilişkileriyle birbirlerine bağlıdır ve beraber iş yapmaktadır. Bu minvalde aile içerisindeki kadınlar da aktif durumdadır. Dolayısıyla bir hane reisi olarak merkezinde yer

aldığı aile ve akrabalık bağlarının, Dimitri için de mühim olduğu ortadadır ve bu ehemmiyet tersi yönde de karşılık bulmaktadır. Kısaca onlar, Bedros örneğindeki gibi, birbirlerinin sosyal sermayesini oluşturmakta ve ekonomik açıdan olduğu kadar, toplumsal açıdan da birbirlerine fayda sağlamaktadır. Sonuçta Dimitri, önceki bölümde belirtildiği üzere, Sakız'da ipek ticaretiyle ilgilenen büyük bir tüccar ailesinin üyesidir ve aile bireylerinin birçoğu da ticaret erbabı kişilerden müteşekkildir. Aynı zamanda bu aile üyeleri, damadı Yakomu, eniştesi Mike Karali, kardeşi Cani'nin damadı İstirati Venle ve babası Pavli gibi, İngiliz ve İsveç beratlısı olarak, uluslararası ağlara entegredir. Esasen İngiliz beratlısı olan Dimitri ve ailesi de bu ağlarla bütünleşmiştir. Ayrıca Dimitri'nin, devletle iç içe geçmiş bağlantılara sahip aile üyeleri olduğunu da vurgulamak gerekir. Çünkü Dimitri'nin kardeşi Hacı Nikola donanma-yı hümayun tercümanı iken, kendi oğlu Nikolaki de Eflak voyvodası Nikola Mavroyani'nin baş kapı kethüdası olarak hizmet vermektedir. Nihayetinde bütün bunların Dimitri'ye güç ve itibar getirmesi ve onun toplumdaki imajını pekiştirmesi muhtemeldir. Haddizatında Dimitri liderliğinde bir şirket gibi çalışan aile, dış dünyadan kopuk ve izole değildir. İlişki ağları noktasında da Dimitri'nin seçeneklerini genişletmektedir. Bu, sosyal ağların şaşırtıcı gücünün doğal bir neticesi olarak, aksi istikamette de geçerlidir ve Dimitri'nin kariyerini etkileyen sosyoekonomik koşullar, Cani'nin katli, bazı akrabaların firarı ve neredeyse tüm ailenin müsadereye uğraması olaylarında görüldüğü üzere, aile bireyleri ve akrabalarına da tesir etmiştir.

Bu doğrultuda hanedan mensubu üç hanım sultanın (Esmâ Sultan ile yeğenleri Emine ve Beyhan Sultan) Dimitri'nin ağında yüksek derecede çıkması anlamlıdır. Zira bu hanım sultanlar, iktidarın merkezinde en iyi bağlantılara sahip bir pozisyonda yer almaları hasebiyle, Dimitri için iyi bir sosyal yatırımdır. Zaten III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in kız kardeşleri, yeğenleri, halaları ve kızlarına düşkünlüğü de aşıkardır.¹⁰⁵² Bu noktada da Esmâ Sultan'a ayrı bir parantez açmak lazımdır. Sonuçta Esmâ Sultan, önceki bölümde değinildiği gibi, Dimitri'nin yükselişindeki başat aktördür. Onun çevre ve prestij kazanmasında da Esmâ Sultan'ın rolü büyüktür. Bu minvalde aralarındaki bağın kuvvetli olduğu da muhakkaktır. Modern literatürde aşk olarak vurgulanan¹⁰⁵³ bu kuvvetli bağ, her ne kadar Sakız'daki mukataaları dolayısıyla Esmâ Sultan'ın kethüdaları tarafından örülmüş olsa da, Dimitri

¹⁰⁵² M. C. Zilfi, ...*Kölelik ve Kadınlar...*, s. 91.

¹⁰⁵³ K. Amantos, "Δημήτριος Σκαναβής (1788)", s. 149.

nezdinde hamisi Esmâ Sultan bulunmaz bir nimettir. Çünkü o, Esmâ Sultan'ın eşi Muhsinzade Mehmed Paşa'nın da sarraflığını yapmakta ve "hâk-i pây"ına yüz sürmeyi arzularak, gece gündüz "devâm-ı 'ömr ve devletleri"ne duacı bir "dâ'i-i bende" biçiminde eklemeliği¹⁰⁵⁴ Esmâ Sultan'ın kapı halkıyla da yoğun bağlantı içerisinde bulunmaktadır. Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi, baş ağası Hacı Süleyman Ağa, masraf kâtibi Osman Efendi ve kapı çukadarı Said Ağa ile olan borç alacak ilişkileri bunun göstergesidir. Kaldı ki onlar, pek çok konuda müşterek hareket etmekte, iltizam işleri de dahil birçok parasal mevzu, Esmâ Sultan'ın kethüdası ve masraf katibiyle birlikte Dimitri'den sorulmaktadır. Nihayetinde sarraflar, efendilerinin her türlü işlerini takip eden adamlarıdır. Dimitri'nin uzun yıllar Esmâ Sultan'ın özel bankası gibi işlev görmesi de bundandır. Ayrıca Esmâ Sultan'ın ölümünden birkaç sene evvel diğer adamlarıyla beraber Dimitri'yi de ipten alması, bu nimetin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Doğrusu sosyal ağlarda, yukarıda da belirtildiği üzere, kim olduğundan çok, kimi tanıdığın mühimdir ve kurulan doğrudan bağlantılar iyi veya kötü yönde kişiye de tesir etmektedir, ki bu başkalarını etkilemekte de vasıta işlevi görmektedir. Esasen imparatorluğun "...âsitâne-i sa'âdetimde mukîm ve mu'âmelâtında rastî ve dostî ve sadâkat ve istikâmet ile mevsuf olan Dimitri..."¹⁰⁵⁵ nitelendirmesi, bunu teyit etmektedir. Ancak sarrafların, iktidarın parçası olan kişiler ya da siyasi otoritelerle kurdukları ilişkilerdeki konumlarının, karmaşık olduğu da bir gerçektir. Haddizatında Esmâ Sultan'ın himayesine giren Dimitri'nin, ona siyasi ve ekonomik güç sağlayan patronunun vefatının ardından hain sıfatıyla katle uğraması, bunun örneğini teşkil etmektedir.

Dimitri'nin hayatının merkezinde yer alan Esmâ Sultan ile yeğenleri Emine ve Beyhan Sultan haricinde, başta Esmâ Sultan'ın eşi Muhsinzade Mehmed Paşa olmak üzere, sadr-ı sabık Yusuf Paşa, Mora valisi Ahmed Paşa, Raif İsmail Paşa, Musul valisi vezir Süleyman Paşa, Melek Mehmed Paşa, kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa, Ohrili İsmail Paşa, vezir Nasuh Paşa ve Derviş Paşa gibi pek çok üst düzey yönetici elit ve adamları da onun ilişki ağında yüksek derecede bulunmaktadır. Bu, bir finansör olarak Dimitri'nin, üst düzey yönetici elitler nezdinde belirli bir popüleritesi olduğunun yansımasıdır. Eflak voyvodası Nikola Mavroyani, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey, Hatmanzadeler gibi ağda yüksek

¹⁰⁵⁴ T.S.M.A.E. 375-16a.

¹⁰⁵⁵ C.A.S. 757/31950.

derecede çıkan kapıcıbaşı, kethüda, çukadar, voyvoda, emin, mültezim, muhassıl vb. diğer yönetici elitler de eklendiğinde, bu popülarite daha da mana kazanmaktadır. Her ne kadar aralarındaki ilişki karşılıklı çıkarlar çerçevesinde yürütülen bir iş ilişkisi olsa da, kimi zaman güvene dayalı ve samimiyet derecesinde yakınlıkları bünyesinde barındırmakta ve aradaki bağların mütekabiliyet esası üzerine inşa edildiği, iki tarafın ifade biçimlerinde kendini göstermektedir. Örneğin Dimitri, Anabolu muhafazasına görevlendirilen Muhsinzade Mehmed Paşa'yı tebrik etmekte ve Mehmed Paşa'nın ne durumda olduğunu kendisine haber vermesini istemektedir. Ayrıca gece gündüz efendisinin keyfini düşündüğünü dile getirmekte ve efendisinin de onun halini merak edip etmediğini öğrenmeyi arzu etmektedir. Hatta efendisine hizmette ve duada kusuru olmadığını belirten Dimitri, *"bizim işimiz sizin ve siz efendimizin işi bizimdir"* vurgusuyla, aralarındaki bağın kuvvetini resmetmekte, ancak borçlarını ödeyecek hali kalmadığından, efendisine sitemden de geri durmamaktadır. Fakat bu sitemlerini, keder edeceği düşüncesiyle, doğrudan efendisine aksettirmekten kaçınmakta, iletmesi için, daha ziyade efendisinin *"hazîne-i 'âlî-karar"* olarak yanında bulunan dergah-ı ali kapıcıbaşısı olan adamına aktarmaktadır. Bunun yanı sıra, gerek imparatorluk işleriyle ilgili yaşanan gelişmeleri gerekse efendisinin özel işleriyle ilgili bilmesi gerekenleri bir bir efendisine naklederek¹⁰⁵⁶; efendisinin davarlarını bu tarafta gözetenin İsmail Ağa olmasına

¹⁰⁵⁶ Dimitri, Anabolu muhafızı Hüseyin Paşa'nın Kandiye'ye, Kandiye valisi Hamza Paşa'nın da Cidde Eyaleti'ne görevlendirildiği ve nakilleri için de kendilerine bir beylik kalyonu tayin edildiğini efendisine bildirmektedir. Bunun yanı sıra, sultan kethüdası Mustafa Efendi'nin kardeşine hilat ilbas olunarak, kapı kethüdası nasp olunduğunu da nakletmektedir. Ayrıca efendisinin kapı kethüdasının kapıya çağırılarak, kırk beş kese tuğ akçesi talep edildiğini ve bunun, sultan efendi, ki bu sultan Esmâ Sultan olmalıdır, ve Ahmet Beyefendi'yle (Ahmed Efendi, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın kapı kethüdası olmalıdır. Çünkü Dimitri onu devletlü olarak nitelendirmekte ve efendisinin işleri için onunla sık sık görüşmektedir.) yapılan müzakere sonucu tedarik edilerek, darphaneye teslim edildiğini aktarmaktadır. İlâveten efendisinin yaptırdığı hanın, birkaç günlük sıvası haricinde, neredeyse tamam olduğunu ve yine Ahmed Bey ve Yani Kalfa'yla görüşerek, kâtibin hancı, Ayvaz'ın da odabaşı tayin edildiğini beyan etmektedir. Yine sultan efendinin akarat almak için istediği kırk bir kese akçeyi verdiğini de dile getirmektedir. Daye karyesinde olan katırlar için Osman Efendi'den gelen kaimeyi aldığını ve ücretinin ne olduğunu efendisine sormaktadır. Yine efendisine gönderdiği mest ve çizmeleri, efendisinin haffafından aldığını söylemekte, daha önce gönderdiklerinin efendisine olmamasının nedeni olarak ise, bir yanlışlık olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu noktada efendisinin şeyini sairden alacak kadar ahmak olmadığını da altını çizerek, kendini savunmaktadır. Bkz.: *TSM.A.E. 195.*

rağmen, davaların o tarafa götürülmesinde kahveci Mehmed Ağa'nın münasip olduğunu, davaların naklinde kullanılmak için semerli bârgîr alınması gerektiğini ve efendisinin Anabolu'ya vardığında Andros voyvodası İspiri Mehmed Ağa'yı yanına çağırıp, ne hizmeti varsa ona teklif etmesini önermektedir. İlaveten efendisinin biraderine baktığını ve dolayısıyla gözünün arkada kalmaması ve vesveseye kapılmaması telkinleriyle, efendisine karşı mahmilik görevini de başarıyla kotarmaktadır.¹⁰⁵⁷

Yine, her ne kadar Muhsinzade Mehmed Paşa gibi olmasa da, Dimitri'nin Raif İsmail Paşa ile olan ilişkileri de buna benzerdir. Zira Dimitri, "*sâhib-i mürüvvet*" olarak gördüğü efendisini Mevla'ya emanet etmekte, fakat hastalık sebebiyle bazerganların her birinin bir yere firar etmesiyle, nakde muhtaç olduğunu ve nefes alacak hali kalmadığını beyan ederek, gözünün akçe görmesi için efendisine sitemde bulunmaktadır. Ancak efendisinin affını buyurarak, kendisine gücenmemesini de talep etmektedir. Buna karşılık ise Raif İsmail Paşa, Dimitri'yi "*rağbetlü dostu*" saymaktadır. Aralarındaki yoğun alışveriş de bu dostluğun emaresi olmalıdır.¹⁰⁵⁸ Bu, Mora valisi Ahmed Paşa¹⁰⁵⁹ ve Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey için de geçerlidir.¹⁰⁶⁰ Dolayısıyla Dimitri'nin, üst düzey yönetici elitlerle kuvvetli bağlar inşa ettiği kesindir. Zaten sosyal ağ analizinde de kuvvetli bağlar, yüksek yoğunluk ve yüksek duygusal yakınlık içinde, güven temelli gelişmektedir.¹⁰⁶¹ Bu açıdan yönetici elitler de Dimitri'nin sosyal sermayesini teşkil etmekte ve bunun Dimitri'ye güç ve itibar sağlamış olması mümkün gözükmektedir.

Yönetici elitler dışında kapudan, reis, sarraf, tüccar, bazergan, metropolit gibi toplumun değişik katmanlarına mensup öteki aktörlerin de Dimitri'nin ağında yüksek dereceye sahip olması, bir sarraf olarak onun, tıpkı Bedros gibi, toplum nezdinde belirli bir prestije ulaştığının göstergesidir. Bunda, Dimitri'nin çok yönlü bir girişimci olması

¹⁰⁵⁷ TSMA.E. 195.

¹⁰⁵⁸ TSMA.E. 37.

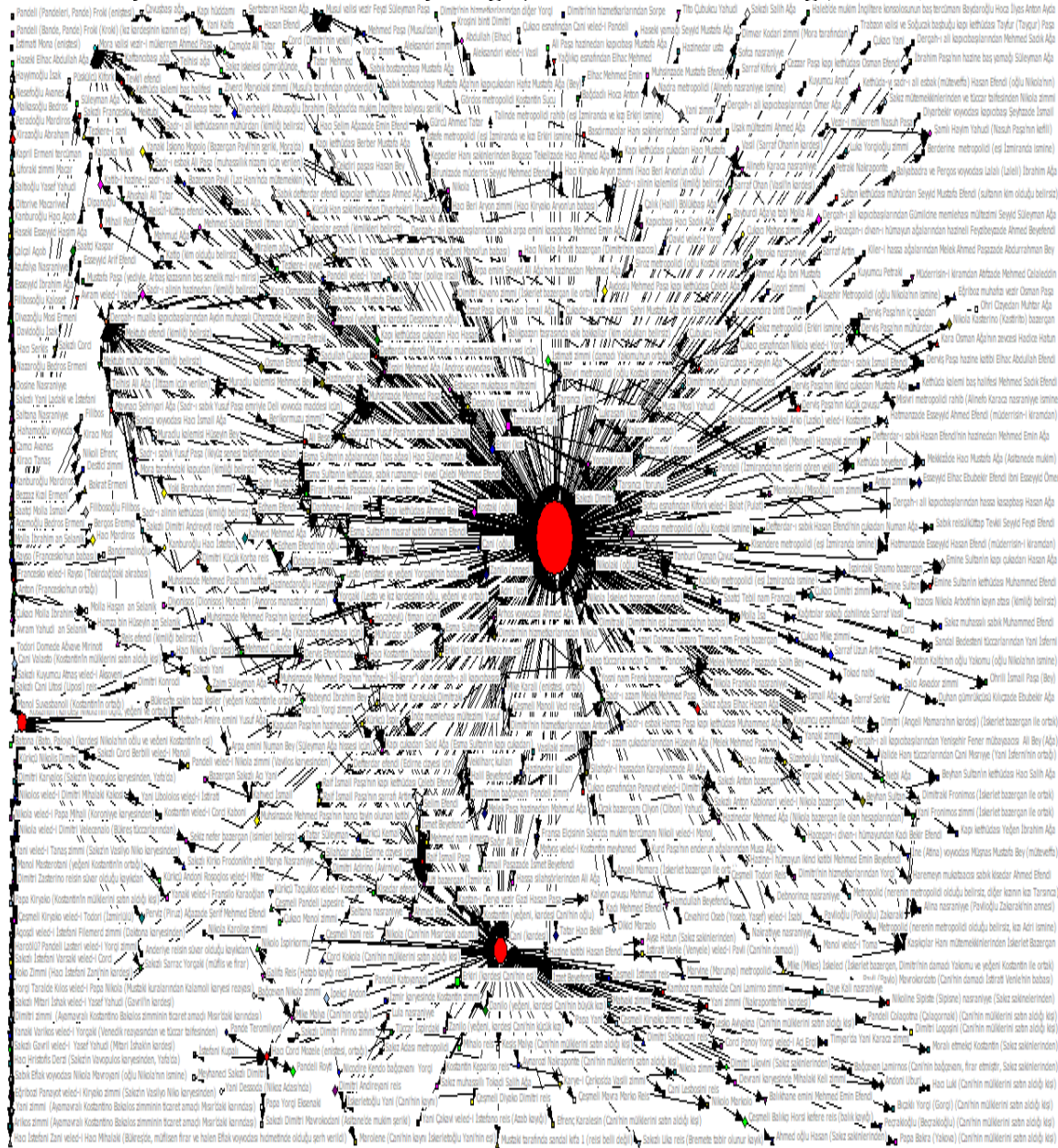
¹⁰⁵⁹ D.BŞM.ZMT.d. 13889.

¹⁰⁶⁰ D.BŞM.ANM.d. 17282.

¹⁰⁶¹ N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, s. 202, 207.

da etkindir. Zira Dimitri, sarraflık haricinde pek çok işle ilgilidir. Bu da ona ilişki ağları noktasında farklı kapılar açmış olsa gerektir. Zaten Dimitri'nin ilişki ağındaki bu çeşitlilik de bir anlamda bunun resmidir. Bu doğrultuda Dimitri'nin ilişki ağını, aktör veya düğümlerin ağda ne ölçüde aracı/köprü olduklarını ya da ne kadar koordinasyon rolü oynadıklarını ortaya koyan sosyal ağ analizinin arasındalık ölçüsüne göre de analiz etmek mümkündür. Şekil 18'deki görüntü bunu örneklendirmektedir.

Şekil 18: Dimitri'nin İlişki Ağı (Arasındalık Merkeziliği, n=549)

Elbette ki bu karışık ve anlaşılması güç görüntüden de ağda kimin aracı ya da köprü konumunda olduğu net anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla arasındalık derecesi sıfır olan aktörleri ağdan kaldırmak, bunu daha anlaşılır kılacaktır.

Öte yandan, Bedros örneğinde olduğu gibi, Dimitri'nin aile bireyleri ve akrabalarının da gerek borç alacak ilişkileri gerekse farklı ilişki ağlarına eklenmesi noktasında Dimitri'ye aracılık yaptıkları muhakkaktır. Bu minvalde ağda arasındalık merkezlerinin yüksek çıkması anlamlıdır. Kaldı ki onlar ortak olarak çalışmakta ve her birinin ayrı müşteri portföyü bulunmaktadır. Dolayısıyla Dimitri'nin ilişki ağının genişlemesinde aile bireyleri ve akrabalarının iletim hattı işlevi gördükleri çok açıktır. Zaten bu iletim hattı işlevi, Dimitri'nin, Sakız, Kadıköy, Kisendere, Silivri, Siroz, Talinde, Kuşadası, Alaşehir, İstefe gibi metropolitliklerle olan borç alacak ilişkilerinde kendini gösterir. Zira, eşi İzmiranda, oğulları Nikolaki ve Kostaki, kızları Erkiri ve Adri ile torunu Tarsınca da metropolitlerle borç alacak yoluyla bağlantı içerisindedir. Her ne kadar bu bağlantıların nedeni tam olarak bilinmese de, bunun, Dimitri ve ailesi için, hem kilise hem de kendi cemaatleri üzerinde bir güç ve itibar sağlama yöntemi olması muhtemeldir. Haddizatında, bir önceki bölümde değinildiği üzere, patrik ve metropolit seçimlerinde Dimitri'nin sözünün geçerli olması bunu teyit etmektedir. Ayrıca onlar, çeşitli kilise ve tımarhane fukaralarına vakfettikleri mülk ve vakıf akçeleriyle de bu güçlerini sergilemektedir.

Yine oğlu Nikolaki'nin, Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa ile Anton Kalfa'nın oğlu Yakomu ve sadrazam kethüdası müteveffa Hasan Efendi'yle kurduğu borç alacak ilişkisini de bu minvalde düşünmek gerekir. Ayrıca Dimitri'nin Eflak voyvodasına bağlanması da onun vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Dimitri'nin damadı Nikola İskeleci bazerganın Mora valisi Ahmed Paşa'yla olan bağı ile diğer damadı Yakomu'nun, İstimati zimmi, Kaşıkçılar Hanı mütemekkinlerinden İskerlet bazergan ve ortaklarıyla olan ilişkileri de bu doğrultudadır ve onlar da kayınpederlerine aracılık yapmaktadır.

Bu minvalde kardeşi Cani ile diğer kardeşi Hacı Nikola'nın oğlu Kostantin'in rolü özellikle vurgulanmalıdır. Çünkü belgelerde üçünün adı genellikle birlikte anılmaktadır. Zaten Dimitri, Sakız'daki işlerinin büyük çoğunluğunu kardeşi Cani vasıtasıyla kotarmaktadır. Dimitri'nin Sakız cizyesi buyrulduğunu almak için Esmâ Sultan'ın kethüdasına yazdığı arzuhaldeki şu satırlar bunu açık olarak ortaya koymaktadır: “*Cani kulunuzu tavsiyeye hâcet yokdur. Zirâ efendimizin kadîm bendesidir. Cizye aklâmı iktizâ*

eder ise Cani kulunuzdan alasız. Cani kulunuza tenbîh olunmuşdur. Her ne iktizâ eder ise emr buyurasız. Hizmet-i 'aliyyenizde olurlar."¹⁰⁶² Ayrıca o, Cani'yi, eşya ve mektup nakletmekte de kullanmakta¹⁰⁶³ ve Cani, Raif İsmail Paşa ile olan ilişkilerinde de Dimitri'ye aracılık yapmaktadır. Hatta bu doğrultuda Raif İsmail Paşa, Cani'yi de sadakatli dostu olarak nitelendirmektedir. Cani'nin Mısır'da Nikola isminde bir de adamının bulunması işin cabasıdır. Nihayetinde Raif İsmail Paşa'nın ödemelerinin bir kısmı, onun sayesinde tahsil olunmaktadır.¹⁰⁶⁴ İlâveten, bir önceki bölümde de zikredildiği üzere, Sakız halkından kaptan paşalar için toplanılan akçelerin poliçe yoluyla iletilmesinde Cani'nin kendi oğlu Kostantin de amcasına yardımcı olmakta ve Dimitri'nin kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya bağlanmasında, kalyon çavuşu Mahmud'la beraber o rol oynamaktadır. Bütün bunlara ek olarak, yeğeni Kostantin'le birlikte Bükreş tüccarlarıyla iş yapan Cani, Dimitri'nin, esasen içinde yer aldığı uluslararası ticaret ağlarına eklememesine de katkı sunmaktadır. Yine Kostantin'in Venedik reayasından Yanaki veled-i Yorgaki ile olan bağı da bu açıdan anlam taşımaktadır.

Dimitri'nin kız kardeşlerinin eşleri Hacı Corci Mozele, Mike Karali, Lesto, Dimitri, İstimati Mona, Pandeli Froki ve yeğenleri ile Tekirdağ'daki akrabası Francesco'yu da bu bağlamda düşünmek gerekir. Zira Dimitri, ticaret erbabı olan bu kişilerin bazılarıyla ortak olarak iş görmektedir ve bağlantılarını geliştirmesi noktasında bu kişilerin Dimitri'ye aracılık etmiş olmaları da muhtemeldir. Nihayetinde bu işten herkes fayda görmektedir.

Öte yandan, aile bireyleri ve akrabaları haricinde Dimitri'nin işlerine yardımcı olan farklı aktörler de bulunmaktadır ve onlar da Dimitri'nin bağlantılarını geliştirmekte aracı konumundadır. Bu noktada Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa'dan alacağını tahsil eden vekili Corci ile yine Musul'a gönderdiği ziverci Maryolaki'yi öncelikle zikretmek gerekir. Nihayetinde onlar, verdiği yetki çerçevesinde Dimitri'yi temsil etmektedir.

¹⁰⁶² T SMA.E. 375-16a.

¹⁰⁶³ "... Cani kulunuz bu tarafda iken târîh-i mektûb günü Sakız cânibine râhi olmağla devletlü efendimin sipâriş buyurdıkları raht vesâir eşyâ bi'l-cümle defter mücebince tedârik ... karındaşım mesfûr ile irsâl ...", "... Cani kulları hâlen sadr-ı a'zam ve vâlâ-yı himem efendimiz hazretlerine muktezî olan eşyâ ile ol cânibe âzim ve râhi olmağla ..." ve "Cani yediyle mektûbdur" Bkz.: T SMA.E. 375-16a; T SMA.E. 37.

¹⁰⁶⁴ T SMA.E. 37.

Ayrıca Dimitri'nin onları vekil olarak kullanması, onlara güvendiğinin de göstergesidir. Bu güven ağda da aracı olarak gözüken Alinefo Karaca için de geçerlidir. Haddizatında Dimitri, Misivri ve Nadra metropolitliklerinden olan alacaklarını onun üzerinden gerçekleştirmiştir. Ancak Alinefo Karaca'nın Dimitri nezdinde ne anlam ifade ettiğini bilmek mümkün değildir. Çünkü aralarındaki bağın nasıl bir bağ olduğu tespit edilememektedir. Ama aileden biri olması ihtimal dahilindedir ve bu ihtimal Corci ile Maryolaki'yi de ihtiva etmektedir.

Dimitri'yi temsil eden vekilleri haricinde, ücreti karşılığında ona hizmet eden Anton, Sorpe, Yorgi, Nikola ve diğer Yorgi ile ağda da aracı olarak gözüken yazıcısı Nikola Arboti'yi de bu minvalde düşünmek gerekir. Zaten onlar, Dimitri'nin eli ayağı gibi işlev görmüş olsa gerektir, ki bu doğrultuda Nikola Arboti, Dimitri'nin sır kâtibi konumundadır. Çünkü, bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, işlerinin detayı ondan sorulmaktadır. Bu açıdan bütün bu kişilerin Dimitri'ye prestij katmış olması muhtemeldir. Zira bu, onun ekonomik gücünün yansımasıdır ve bu durumda Dimitri, bir hami pozisyonundadır. Dolayısıyla bu hiyerarşik düzen içerisinde Dimitri'nin, imparatorluk coğrafyasına yayılan işlerini İstanbul'dan hiç ayrılmadan yürüttüğü muhakkaktır. Esasen Dimitri'nin, yukarıda görüldüğü gibi, ticari bağlantılarında, Sakız, Tekirdağ, Trapoliçe vb. imparatorluk kentlerine dağılmış vaziyette olan aile bireyleri ve akrabalarından da istifade etmesi, bunu netleştirmektedir.

İster aile üyesi olsun ister olmasın, temsil yetkisi verdiği vekilleri ve ücretli işçileri haricinde Dimitri, bağlantıda olduğu diğer aktörleri de borç alacak ilişkilerinde aracı olarak kullanmıştır. Bu anlamda kendisi de finansal bir aracıdır, ki finansal aracılık zaten sarrafların temel görevleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda Ohrili İsmail Paşa'ya verdiği borç duhan gümrükçüsü Kılıçzade Ebubekir Ağa tarafından havale olunurken, sağır Ali Bey'e verdiği borç mabeynci İbrahim Bey tarafından gönderilmiştir. Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa'ya irsal eylediği parayı ise Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi vasıtasıyla havale etmiştir. Dimitri'nin kendisi de Çelebi Mehmed Efendi adına Ali Beşe'ye borç vermiştir. Kaldı ki onlar, birlikte çok iş görmektedir ve Çelebi Mehmed Efendi, Dimitri'yi, diğer adamlarıyla beraber Esmâ Sultan'a bağlayan

bir köprü niteliğindedir. Bu köprü vazifesi, Emine Sultan'ın kethüdası Muhammed Efendi ile Beyhan Sultan'ın kethüdası Hacı Salih Ağa için de geçerlidir. Zira her iki hanım sultan da, kethüdaları aracılığıyla Dimitri ile borç alacak ilişkisine girmiştir. Bu noktada Dimitri'nin, hanım sultanlarla hiç tanışmamış olması da ihtimal dahilindedir. Ancak Dimitri'nin, Muhsinzade Mehmed Paşa'ya yazdığı arzuhaldeki "... *sultân-ı 'aliyyetü'-ş-şân efendimiz ile ... müzâkere olunub ...*" şeklindeki satırları, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Muhsinzade Mehmed Paşa adına darphaneye yaptığı tuğ akçesi ödemesini Dimitri, Esmâ Sultan'la görüşmesinin ardından gerçekleştirmiştir.¹⁰⁶⁵ Bu da sarrafların, hanım sultanlarla doğrudan da iletişim kurduklarının göstergesidir.

Bu doğrultuda Muhsinzade Mehmed Paşa, Mora valisi Ahmed Paşa, Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa, Raif İsmail Paşa ve Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey'e ayrı bir parantez açmak lazım gelir. Zira Dimitri, bir finansal aracı olarak, onlar adına pek çok kişiyle bağlantı içerisindedir. Bunun nedeni, daha önce de vurgulandığı gibi, aralarındaki ilişkinin dostluk mertebesine varan yakınlıkları içermesidir ve bundan mütevellit onlar, birlikte çok yoğun iş görmektedir. Zaten üst düzey yönetici elitlerle çalışan sarraflar, sosyoekonomik açıdan kendileri için iyi bir yatırım olan efendilerinin her türlü işlerine müdahildir. Bu da ister istemez onların ilişki ağlarını geliştirmektedir.

Bu noktada Dimitri, yukarıda da görüldüğü üzere, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın, başta sarrafi olduğu eşi Esmâ Sultan olmak üzere, kapı kethüdası Ahmed Bey, "hazîne-i 'âlî-karar"ı olan dergah-ı ali kapıcıbaşı ve biraderiyle bağlantı kurmuştur. Efendisinin tuğ akçesini ödediği darphanenin yanı sıra Dimitri, efendisinin haffafi, hancı nasp olunan kâtibi, odabaşı tayin edilen adamı Ayvaz, efendisinin hanının yapımını üstlenen Yani Kalfa, diğer adamı Osman Efendi ve efendisinden haber getiren tatar Ahmed'le de ilişki içerisindedir. Ayrıca efendisinin davarlarına bakan İsmail Ağa ve kahveci Mehmed Ağa ile, kendisinin Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sevdiği adamı olarak vurguladığı, Andros voyvodası İspiri Mehmed Ağa'yı da bunlara eklemek lazımdır. Bu minvalde Dimitri'nin Andros voyvodası İspiri Mehmed Ağa'yla arasındaki bağ da kuvvetli olmalıdır. Çünkü

¹⁰⁶⁵ *TSM.A.E.* 195.

işlerini görmesi için efendisine onu bizzat öneri olarak sunmaktadır. Bu, efendisinin davalarını götürmesinde ısrar ettiği kahveci Mehmed Ağa için de söz konusudur.¹⁰⁶⁶

Mora valisi Ahmed Paşa namına ise Dimitri, sabık Gürcübaşı Hüseyin Ağa, Hasan Efendi, reisülküttap efendi gibi kişilerle bağlantı kurmuştur. Borç alacak ya da iltizam ve eşya bedelleri dolayısıyla kurulan bu bağlantıları Dimitri, Resul Ağa, Mahmud Ağa, Gürcü Ahmed tatar gibi kişiler vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Ahmed Paşa'nın yıldız altını veya poliçe yoluyla yaptığı geri ödemeleri ise, yine bu kişiler tarafından Dimitri'ye ulaştırılmıştır ve bunlar arasında, yukarıda da vurgulandığı üzere, Dimitri'nin damadı Nikola da bulunmaktadır.

Musul valisi vezir Feyzi Süleyman Paşa ile olan ilişkilerinde ise Dimitri, Mehmed Paşa, Mekkizâde Hacı Mustafa Ağa, Bağdat'ta bulunan İngiltere balyosunun ortağı Diyarbakirli Abbuşoğlu İbrahim gibi kişilerle bağ kurmuştur. Bu ilişkide, yukarıda da vurgulandığı üzere, Dimitri'nin oğlu Nikola, vekili Corci ve Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi Dimitri'ye yardımcı olmuştur.

Daha önce de değinildiği üzere, kardeşi Cani ve onun adamı Nikola ile de bağlantılı olan Raif İsmail Paşa'ya gelince Dimitri, sarrafı Artin, kethüdası Çelebi Efendi, Sakızlı Hacı Yani bazergan, İnöz memlehası mültezimi Yusuf, Selim Efendi, kürkçü Kemal, kürkçü İspir, Ahmed Reis, tanburi Osman Çavuş, Arhos voyvodası Ahmed Ağa, Edhem Efendioğlu, İsmet Beyefendi, Halil Beyefendi, İzmir'de Liti bazergan ve tatar Süleyman'la bağ kurmuştur.

Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey adına ise Dimitri, Sonica voyvodası Hacı İsmail Ağa, Matbah-ı Amire emini Yusuf Ağa, sadr-ı esbak Ali Paşa, zaim Süleyman Ağa, sadr-ı sabık Yusuf Paşa gibi kişilerle bağlantı kurmuştur. Yine deyn ya da iltizam ve eşya bedelleri dolayısıyla kurulan bu bağlantılarda da, Sadullah çukadar, kahveci İsmail, Yani Mavro vs. kişiler Dimitri'nin aracısı olmuştur.

Dimitri'nin, vezir Nasuh Paşa ve Mustafa Bey'le olan borç alacak ilişkilerinde Şamlı Hayim Yahudi ve sabık bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın kefaletine başvurmuş olması da

¹⁰⁶⁶ *TSM.A.E.* 195.

bu türdendir. Birbirlerine kefil olan Hacı Beri Aryon ve oğlu Hacı Kiryako Aryon'u da bunlara eklemek gerekir. Aynı zamanda bu, Dimitri'nin, onlara güvendiğinin de göstergesidir. Bununla birlikte Dimitri'nin kendisi de güvenilir bir aracı işlevi görmektedir. Zira Dimitri, dergah-ı ali kapıcıbaşlarından hassa kasapbaşı Hasan Ağa ve Pandeli veled-i Yani arasındaki borç alacak meselesinde “muslihûn” sıfatıyla arabuluculuk görevi üstlenmiştir.¹⁰⁶⁷ Bu da onun sözüne itibar edildiğinin bir işaretidir. Bu itibarın nişanesi ise, Eğriboz muhafızı vezir Osman Paşa ile olan borç alacak davalarında, sadrazam çukadarı Şehri Mustafa Ağa ibni Süleyman, Ahmed Ağa ibni Mustafa ve Esseyyid Elhac Ebubekir Efendi ibni Esseyyid Ömer'in kadı huzurunda Dimitri'ye şahitlik etmesidir. Bu şahitliğin arkasında, Dimitri'nin, hanım sultanlar, paşalar ve sadrazamlarla çalışmasının bir payı olabileceği gibi, insanlar arasındaki ilişkilerde yaygın bir tutum olan “kendine yarar sağlayacak kişileri kollama” eğiliminin etkisinin olması da muhtemeldir.¹⁰⁶⁸

Bütün bunlara, onun, Bedros'a benzer şekilde, bir finansör olarak iltizam işlerinde yapmış olduğu aracılığı da eklemek lazımdır. Çünkü Dimitri'nin ilişki ağında da, cizye, avarız ve iltizam işlerinden alacaklı ve borçlu olduğu hanım sultanlar, muhassıllar ve mültezimler yer almaktadır. Dolayısıyla o da bu sisteme entegre olmuş durumdadır. Zaten kendisinin,

“Benim ‘inâyetlü velîni ‘metim efendim hazretleri; Sakız mukâta ‘asının mâddesi ma ‘lûm-ı devletleri buyurula bir mikdâr efendimiz tenzîl ve bir mikdâr devletlü efendimiz ve bir mikdâr hânüme efendimiz tenzîl buyurdular ve temessükü muhassıl ağa kulunuza gönderdim kabûl etmemiş geçen seneden otuz kise akçeden ziyâde zarârı olduğundan bu bahâyâ kabûl etmeyüb temessükü ile ve bir mektûb kulunuza göndermiş kaldı ki ma ‘lûm-ı devlet gerek mâl-ı fâ'iz ve gerek mâl-ı mîrî yetmiş kise akçe teslim olunmuşdur vakt târ oldu mart hulûl eyledi şimdi kangı âdemi tîz elden tedârik etdirelim yetmiş kise akçe virsin ve

¹⁰⁶⁷ Pandeli'nin Dimitri'den alacağı 2.500 kuruştur. Bunun 300 kuruşunu hayatında ödemiştir. Bu borç, Pandeli'nin İstanbul duhan gümrüğü eminliği de yapmış olan dergah-ı ali kapıcıbaşlarından hassa kasapbaşı Hasan Ağa'dan alacağı olan 17.000 kuruşu, Hasan Ağa'nın ödememesi üzerine çıkan problem dolayısıyla Dimitri'nin “muslihûn” sıfatıyla 2.500 kuruş vermeyi taahhüt ederek çözüme kavuşturmasından kaynaklıdır. Bkz.: *D.BŞM.MHF.* 83/7; *MAD.d.* 9743, s. 160.

¹⁰⁶⁸ Z. Dörtok Abacı, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak...", s. 51.

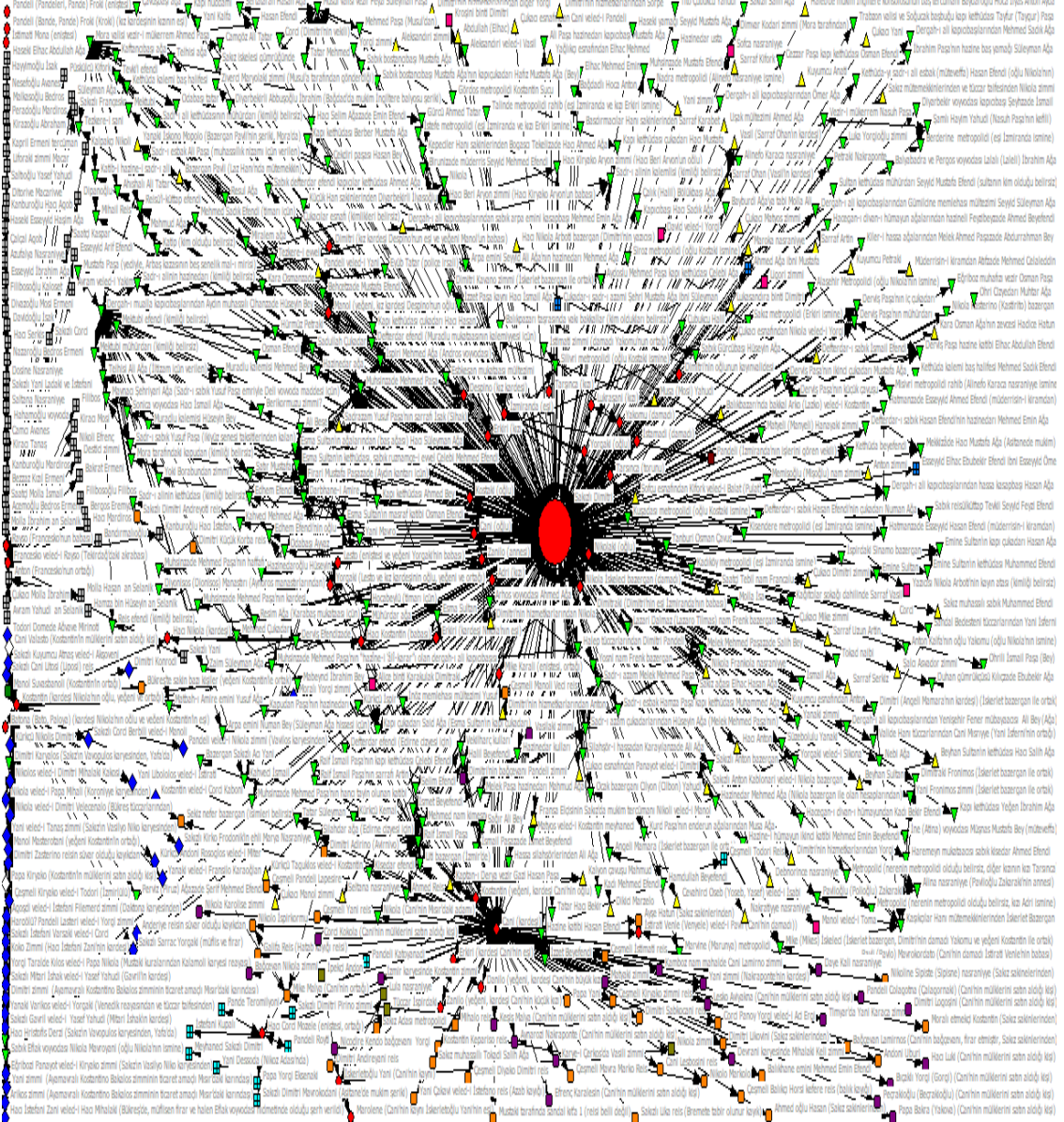
hem münâza 'asız mukâta 'a zabt eylesin bu hilâlde tedârîki güç beyefendi ile müzâkere eyledik o da münâsib gördü siz efendimizin hissesinden muhassıllık için iki kise ve hânımevendimizin hissesinden üç kise ve devletlü velîni 'metim efendimizin hissesinden altı kise akçe mecmû 'u on bir kise akçe tenzîl ile yine muhassıl ağa kulunuza verelim ancak ne o zarârdan lisâna getürsün ve ne siz efendimiz keder eylesün bu sene böyle iktizâ eyledi gümrük işlemez ve kumâş işlemez tahkîk muhassıllık otuz kise akçeden ziyâde zarârı vardır ve merhametinize şâyeste kulunuzdur ve beyefendimiz bu sene böyle münâsib gördü yine efendim ağamdır ancak bu sene böyle nizâm verelim zirâ tîz elden bir kimesne münâsib bulmak mümkün değildir vallâhü 'l- 'azîm bir akçe zarârını istemem kendi zarârım gibidir lâkin bu sene her mukâta 'a tenzîlde mültezim bulamıyorlar bu husûsda beyefendimizin münâsib gördüğü üzere nizâm verelim yine emr efendimindir çok âdem vardır mültezim bulamayub kendi adamını gönderiyorlar senin bir akçe zarârını isteyen kahrolsun ne yapayım böyle iktizâ ediyor yine emr efendimindir. Bende Dimitri kulları. ”¹⁰⁶⁹

şeklinde yazmış olduğu arzuhali de bu entegrasyonu gözler önüne sermekte ve iltizam çarkının dişlilerinin sarraflar sayesinde döndüğü, Dimitri nezdinde de bir kez daha kendini göstermektedir. Bu açıdan iltizam sisteminde oynadığı aracılık rolünün, Dimitri'nin ilişki ağının gelişmesine sağladığı katkı muhakkaktır. Nihayetinde bu sistem, merkez ve taşradaki aktörleri yatay ve dikey bağlarla birbirine bağlamakta ve finansal bir konnektör olan sarraflar bir anlamda bunun bel kemiğini oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere sosyal ağ analizinin derece ve arasındalık merkeziliğini kullanarak Dimitri'nin ilişki ağındaki aktörlerin önemlerini ve hangi konumda olduklarını anlamak mümkündür. Ancak bu ağdan, aktörlerin ilişkisel anlamda Dimitri'ye hangi bağla bağlı olduklarını çıkarmak zordur. Yani bu kişiler onun akrabaları mıdır yoksa borçlu ya da alacaklıları mıdır belli olmamaktadır. Bu nedenle ağın niteliğini oluşturan açıklayıcı değişkenleri kullanarak, tıpkı Bedros'ta olduğu gibi, Dimitri'nin ilişki ağını da yeniden çizmek gerekir. Böylece ağdaki aktörlerin nasıl bir bağla Dimitri'nin ilişki ağına eklemlediklerini anlamak daha kolaylaşacaktır.

¹⁰⁶⁹ T SMA. E. 211-13a=145-2-1a. Bu arzuhalin kime yazıldığı belli olmamakla birlikte, Esmâ Sultan'a yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü arzuhal, Esmâ Sultan'la ilgili kayıtların içerisinde bulunmaktadır.

Şekil 20: Açıklayıcı Değişkenlere Göre Dimitri'nin İlişki Ağı (n=549)

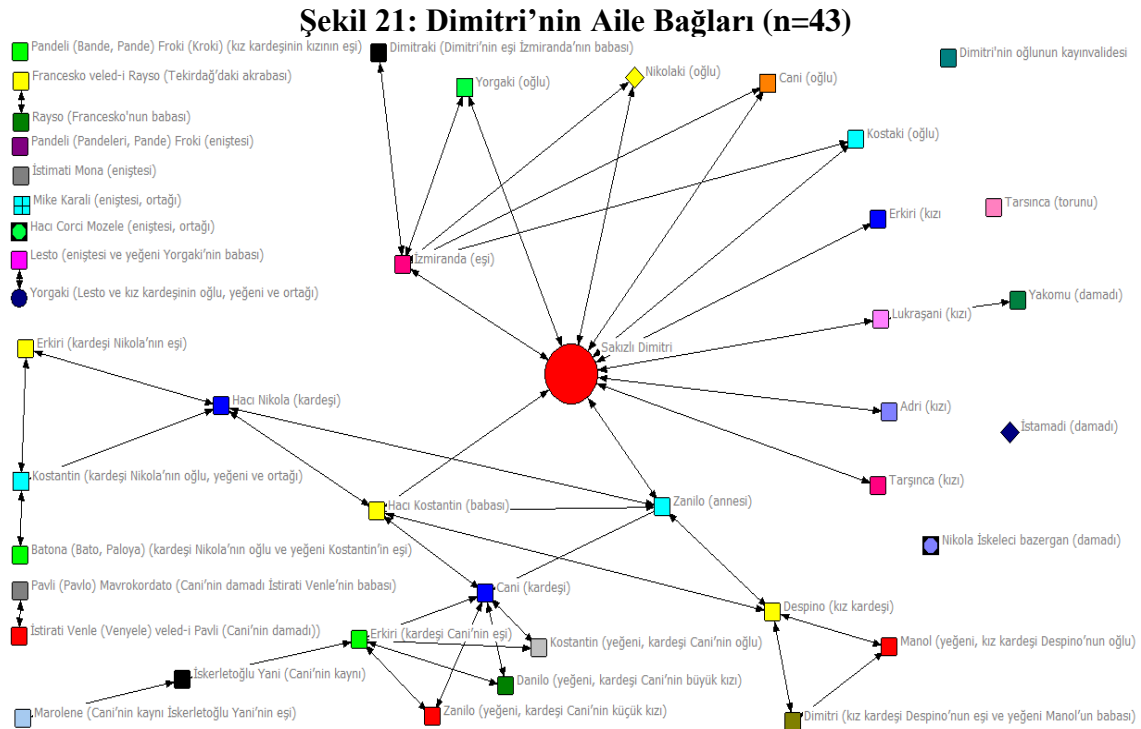
●	Aile bireyleri ve akrabaları	▼	Dimitri'ye borçlu olanlar	▲	Dimitri'den alacaklı olanlar
■	Cani'ye borçlu olanlar	◆	Kostantin'e borçlu olanlar	■	Hacı Corci Mozele'ye borçlu olanlar
■	Cani'nin mülklerini satın aldığı ya da hayvanlarının üzerinde kayıtlı bulunan kişiler	◇	Kostantin'in mülklerini satın aldığı kişiler	■	Dimitri'nin mülklerinin üzerinde kayıtlı olduğu kişiler
■	Francesco'ya borçlu olanlar	■	Kostantin'in ortağı	■	Dimitri'ye şahitlik edenler
■	Cani'nin kayını İskenderoğlu Yani'ye borçlu olanlar	■	İzmiranda'nın işlerini gören vekili		

Şekil 20'de Dimitri'nin ilişki ağında yer alan aktörler, Dimitri'nin uzak yakın akrabaları, kendisine ait mülklerin üzerinde kayıtlı olan kişiler, kardeşi Cani'nin mülk alım satımında bağlantı kurduğu ve hayvanlarını teslim ettiği kişiler ile hem kendisinin hem de akrabalarının borçlu ve alacaklı olduğu aktörler şeklinde gruplandırılarak resmedilmiştir. Farklı bağlantıları olan kişiler de ağda ayrıca gösterilmiştir.

Bu doğrultuda aile bağlarına öncelikle bakacak olursak, ağda Dimitri'nin uzak yakın kırk iki akrabası bulunmaktadır. Her ne kadar onlar, ortaklık ve borç alacak ilişkileri

Yoluyla birbirlerine bağılı olsalar da, Bedros örneğinde olduğu gibi, yine bir adım uzaklıkla Dimitri'nin aile ağına yerleştirilmiştir. Yani sadece anne, baba ve çocuklar arasında bağ bulunmakta, kardeşler ve diğer akrabalar ayrı konumlandırılmaktadır. Bu noktada Dimitri'nin eşi İzmiranda ile kızları Adri, Tarsınca, Erkiri ve Lukraşani arasında bir bağ çizilmediğini belirtmek gerekir. Çünkü belgelerde, daha önce de değinildiği üzere, Dimitri'nin öksüz bir kızı olduğuna vurgu yapılmakta ve bu kızının kim olduğu hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca kızı Lukraşani'nin eşi Yakomu dışında, diğer iki damadı Nikola İskeleci ve İstamadi ile öteki kızları arasında da bir bağ bulunmaz. Bunun nedeni, bu damatların Dimitri'nin hangi kızıyla evli olduğu hakkında kaynakların suskun olmasıdır. Yine anne babasının kimliği bilinmeyen torunu Tarsınca ile oğlunun kayınvalidesi de bu minvaldedir. Oğlunun kayınvalidesinin ağa eklenmesi ise borç alacak ilişkileri vesilesiyledir. Bununla birlikte, kimliğine dair net bilgiler olmayan akrabaların ağda gösterilmediğini de vurgulamak lazımdır.

Şekil 21'de daha açık görüldüğü üzere, Dimitri'nin aile ağında eşi, kızları, oğulları, damatları ve torunundan oluşan kendi çekirdek ailesi öncelikli gelmektedir. Bunlara, kendi annesi ve babası ile kardeşleri eklenmekte; kardeşlerinin eşleri, yeğenleri ve diğer akrabaları da onların ardından ağa ilave olunmaktadır.

Şekilde de görüldüğü üzere Dimitri, Bedros'a nazaran, daha geniş bir aile ağına sahiptir ve o, bu geniş ailenin reisi konumundadır. Onun bu konumunda, kariyer

gelişiminin bir rolü olması olasıdır. Bunun vermiş olduğu prestijin, babasının ardından Dimitri'nin aileye lider seçilmesine etkisi kuvvetle muhtemeldir. Zaten bu liderlik, kendi çekirdek ailesinin yanı sıra, kardeşler ve öteki akrabalar tarafından da kabul edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Dimitri'nin işlerini yürütürken onlardan istifade etmesi, bu kabullenişin göstergesidir. Dolayısıyla Dimitri'nin, ihtiyaçları doğrultusunda, kendi pozisyonunu yansıtacak şekilde ailesini dizayn ettiğini söylemek mümkündür.

Bu doğrultuda Dimitri'nin toplumdaki imajına olumlu katkı sağlayan bu büyük ve kalabalık tüccar ailesi, yapılan evliliklerle daha da genişlemiştir. Bu evliliklerin ticari çıkarlar çerçevesinde gerçekleştiği sugötürmezdir. Zira varlıklı ailelerin, servetlerini, güçlerini ve ticari ilişkilerini arttırmak adına, eş seçimine önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Zaten Dimitri'nin, İzmiranda gibi muktedir bir kadınla ikinci bir evlilik bağı kurmuş olması, her ne kadar İzmiranda'nın babası Dimitri'nin ne işle meşgul olduğu bilinmese de, bunu kanıtlamaktadır. Öte yandan Dimitri'nin kendi çocuklarının yapmış olduğu evliliklerde de ailenin ticari kaygıları gözetilmiştir. Çünkü Dimitri'nin kızı Lukraşani, İngiliz beratlısı bir tüccar olan Yakomu'yla evlenmiştir. Trapoliçe'de ikamet eden diğer damadı Nikola İskeleci bazergan ile Sandal Bedesteni'nde bir odası bulunan öteki damadı İstamadi de ticaret erbabı kişilerdir. Ayrıca bu damatlar ortak olarak da aileye dahil edilmiştir. Dimitri'nin gelinin de zengin bir ailenin kızı olması büyük bir ihtimaldir. Nihayetinde oğlunun kayınvalidesinin Dimitri ile borç alacak bağı vardır.

Bu durum, sadece Dimitri ve çocukları için geçerli değildir. Zira Dimitri'nin kardeşleri ve yeğenleri de eş seçimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Haddizatında kız kardeşi Despino'nun eşi Dimitri ile öteki eniştereli Hacı Corci Mozele, İstimati Mona, Pandeli Froki, Mike Karali ve Lesto ticaret erbabı kişilerdir ve onlar, bir önceki bölümde görüldüğü üzere, her ne kadar Hacı Corci Mozele ve Mike Karali Dimitri ile arasına mesafe koymaya çalışsa da, gerek ortaklık gerekse borç alacak bağlamında Dimitri ile “akd-ı şirket” etmişlerdir.

Dimitri'nin erkek kardeşleri ve yeğenleri de buna özen göstermiştir. Zaten İzmiranda gibi muktedir bir kadın olan Cani'nin eşi Erkiri'nin, Sakız tüccarlarından İskerletoğlu Yani'nin kardeşi olması, her ne kadar İskerletoğlu Yani “on seneden beri beyinlerinin husûmet ve ‘adâvet üzere” olduğunu söyleyerek araya mesafe koymaya çalışsa da¹⁰⁷⁰, bunun

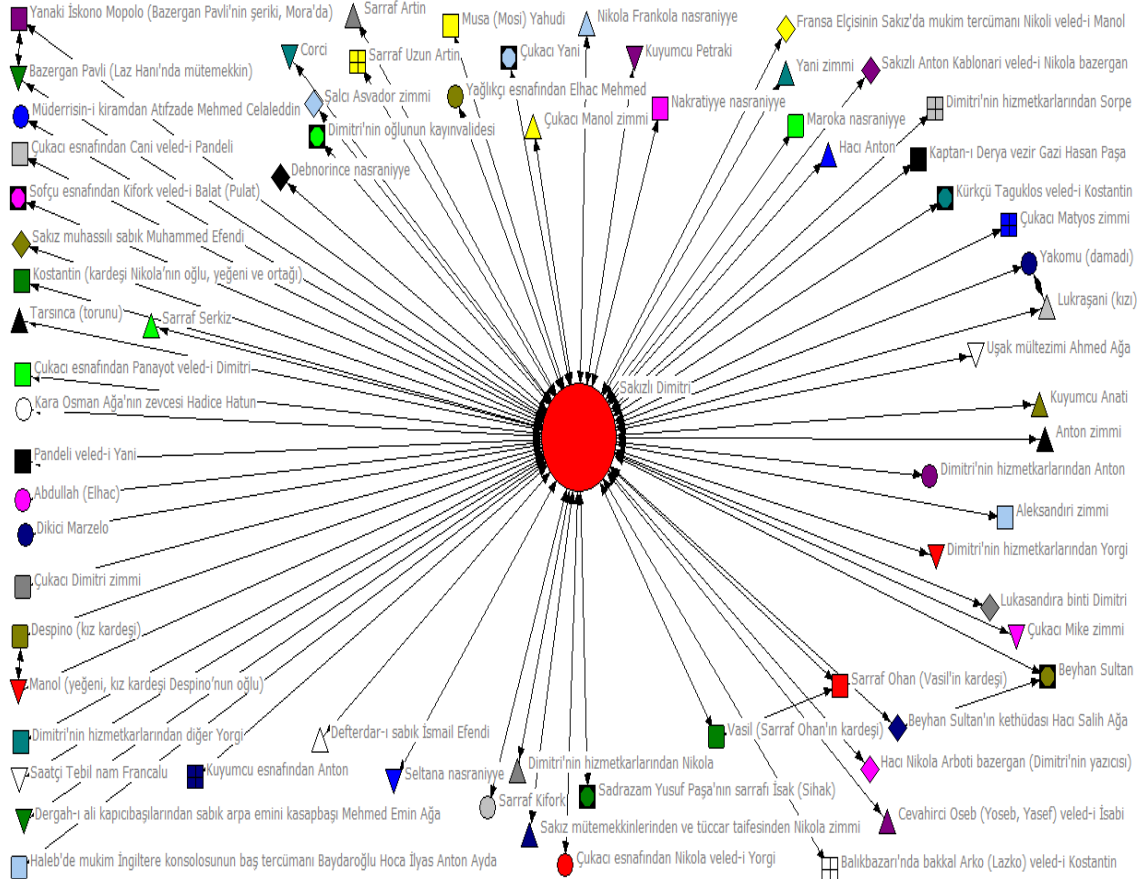
¹⁰⁷⁰ D.BŞM.MHF. 80/48.

kanıtıdır. Yine Cani, Sakız kökenli Mavrokordato ailesinden İsveç tercümanı bazergan Pavli'nin oğlu İstirati Venle'yi kendisine damat edinmiştir, ki Mavrokordatolar, bir önceki bölümde de değinildiği gibi, imparatorluğa hizmet eden önemli Fenerli ailelerindedir.

Yengeleri gibi iktidar sahibi olan Dimitri'nin yeğeni Kostantin'in eşi Batona'nın ailesi de zengin olmalıdır. Zira kızlarına, daha önce değinildiği gibi, nakit olarak sekiz bin kuruşluk çeyiz bedeli sunmuşlardır. Dolayısıyla evlilik ilişkileri açısından Dimitri ve ailesinin "homofili" olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü hem Dimitri ve çocuklarının hem de öteki akrabalarının eş seçimleri, kendi sıkletleri doğrultusundadır. Yani onlar, ailenin statüsüne uygun olarak, kendileri gibi ticaret erbabı ya da nüfuz sahibi kişilerle evlilik ittifakları kurmuşlardır ve bu ittifakların aileye güç ve prestij kattığı muhakkaktır.

Ailedeki bireylerin kurmuş oldukları evlilik bağlarıyla daha kalabalık ve büyük bir haneye sahip olan Dimitri'nin aile bağlarından yönümüzü tekrar şekil 20'ye çevirirsek, Dimitri'nin borçlu ve alacaklı olduğu aktörler öncelikle göze çarpmaktadır. Bunları, tamamen ben merkezli, bir aktör ve yalnızca bu aktörle bağlantılı düğümleri gösteren ego ağıyla da çizmek olasıdır. Aşağıdaki şekiller bunları örneklendirmektedir ve bu ego ağları da 1 ile 1.5 düzeyindedir. Yani ego ve egonun alterleri arasındaki bağlar da ağda resmedilmiştir.

Şekil 22: Dimitri'den Alacağı Olanlar (Ego Ağı, n=69)

Bu minvalde; ilk sırada Dimitri'den alacak iddia eden aktörlere baktığımızda, aralarında ortaklık bağları bulunan ve borç alacak ilişkilerinde Dimitri'ye aracılık da yapan aile bireyleri ile akrabaları dikkat çekmektedir. Bunlar; yeğeni Kostantin, damadı Nikola İskeleci, kız kardeşi Despino, kızı Lukraşani, torunu Tarsınca ve oğlunun kayınvalidesidir. Annesi Despino'nun kendi malı olan alacağını vekâleten talep eden yeğeni Manol de bunlara eklenmektedir. Bu kişilerin sermayeden veya borç alacak ilişkileri doğrultusunda Dimitri'den alacak talep etmeleri normaldir. Zira onlar bir aile şirketi gibi hareket etmekte ve ailedeki her birey de bu şirket için çaba göstermektedir.

Aile bireyleri dışında ise ücreti mukabili Dimitri'ye hizmet eden Anton, Sorpe, Yorgi, Nikola, Corci, diğer Yorgi ve yazıcısı Nikola Arboti Dimitri'den alacaktır. Ancak onların alacakları sadece hizmet bedelleri ile sınırlı değildir. Cihet-i karz yoluyla da onlar Dimitri'yle bağlantı içerisindedir. Fakat bu cihet-i karzın neden gerçekleştiği bilinmemektedir. Dimitri'nin, çalışanlarını bir finans kaynağı olarak kullanıyor olması mümkündür. Tersine yönde, çalışanlarının da yatırım amacıyla bu paraları Dimitri'ye vermiş olmaları olasıdır. Bunun cevabını bulmak zor olsa da, her hâlükârda Dimitri ile çalışanları arasında ikili bir bağ olduğu muhakkaktır.

Aile bireyleri ve hizmetkarları haricinde çeşitli düzeydeki yönetici elitler ile onların adamları da Dimitri'den alacaktır. Bunlar, daha önce de belirtildiği üzere, Cani'nin oğlu Kostantin ile kalyon çavuşu Mahmud'un aracılığıyla ilişki kurduğu kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa, Dimitri'yi dolaylı yoldan Beyhan Sultan'a bağlayan kethüdası Hacı Salih Ağa, Uşak mültezimi Ahmed Ağa, Sakız muhassılı Muhammed Efendi, dergah-ı ali kapıcıbaşlarından kasapbaşı Mehmed Emin Ağa ve defterdar-ı sabık İsmail Efendi'dir. Dimitri'nin onlarla bağ kurması ise iltizam ve malikane bedellerindedir. Zaten Mehmed Emin Ağa da İstabl-ı Amire evvel ve sani masrafları için Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey ve Hatmanzade Hasan Efendi'den alacakları için Dimitri'ye vermiş olduğu temessüklerden alacak talep etmektedir. Sadrazam Yusuf Paşa'nın sarrafı İsak'ın talebi de bu doğrultudadır. Yani o da Aydın muhassılılığının 202 senesi bedel-i iltizamından

alacağını istemektedir. Bu da, yukarıda da vurguladığımız gibi, bir sarraf olarak Dimitri'nin, bu sistemlerdeki aracılığını bir kez daha bize göstermektedir.

Dimitri'nin, müderrisin-i kirândan Atıfzade Mehmed Celaledin ile olan bağı ise farklı bir düzeydedir. Çünkü Dimitri, onun, Sakız'da Darüssaade Ağası Beşir Ağa Vakfı müsakkafatında yer alan ve hayatında kardeşi Cani'ye ihale eylediği mülklerini kiralamıştır. Dolayısıyla Atıfzade Mehmed Celaledin ile Dimitri arasındaki borç alacak ilişkisi, mülk sahibi kiracı münasebetindedir.¹⁰⁷¹

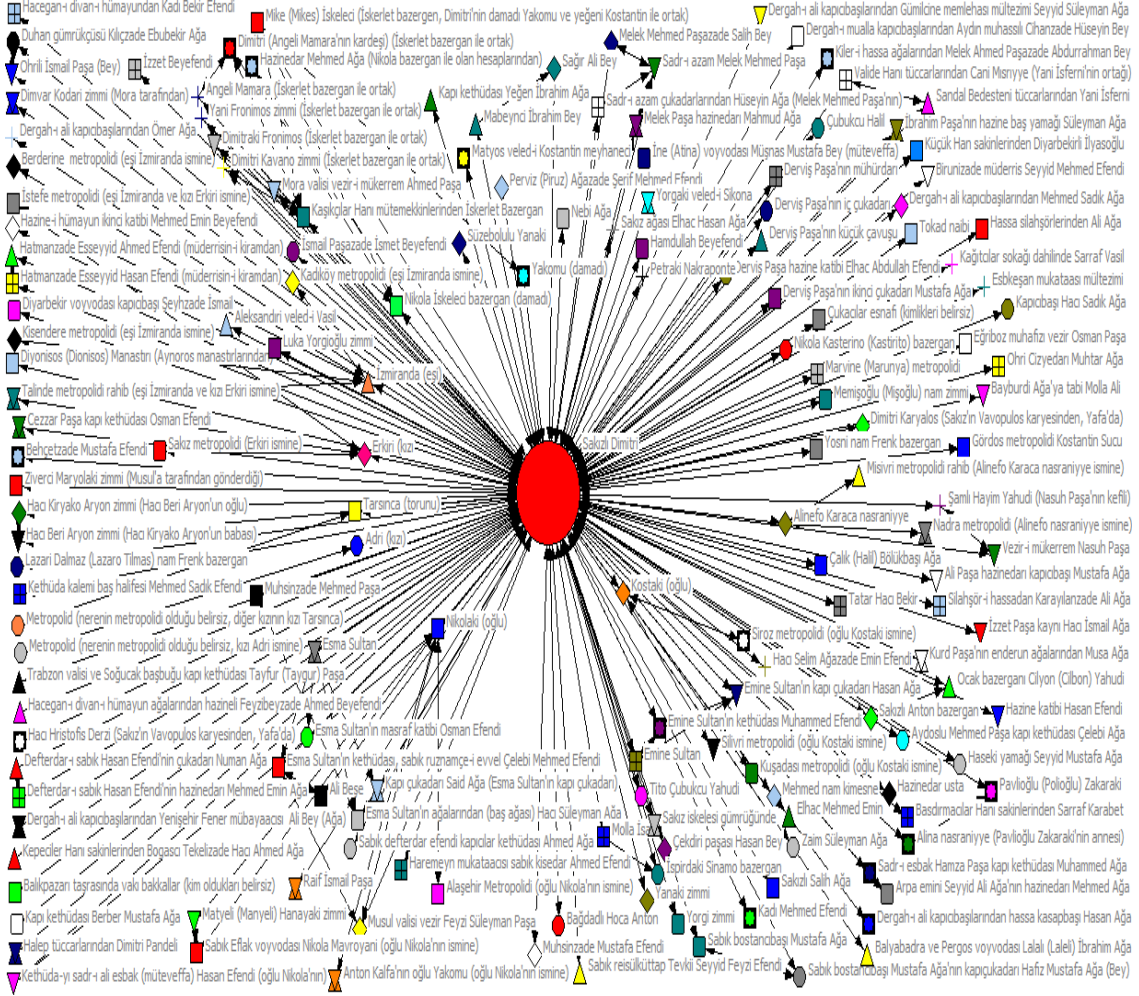
Dimitri'den alacak talep eden öteki aktörler ise, onun, hem mesleki yaşamının bir gereği olarak hem de özel yaşamındaki bazı ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, borç alacak yoluyla veya eşya bedellerinden bağ kurduğu; çukacı, bazergan, bakkal, saatçi, cevahirci, kuyumcu, sarraf, tercüman gibi ticaret erbabı ya da esnaf zümresinden kişilerdir. Bunlara, Müslim gayrimüslim toplumun farklı tabakalarından kadın erkek sıradan kişiler de ilave olunmaktadır.

Bu kişiler arasında çukacı, kuyumcu, sarraf gibi aktörlerin çok olması, Dimitri'nin de bu işlerle uğraşmasından kaynaklı olmalıdır. Öte yandan, çukacıları bir kenara bırakırsak, bir sarraf olarak Dimitri'nin, meslektaşlarından bir finansman kaynağı olarak yararlandığı da ortadadır. Zaten sarrafların bu tür borç alacak ilişkileriyle birbirlerine eklemlenmesi çok olağandır. Zira bu, paranın dolaşımını kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca Dimitri'nin, Halep'te ikamet eden İngiltere konsolosu baş tercümanı Baydaroğlu Hoca İlyas Anton Ayda, Fransa elçisinin Sakız'da yaşayan tercümanı Nikoli veled-i Manol ve Fransalı saatçi Tebil gibi uluslararası bağlantılara sahip aktörlerle bağ kurmuş olması, onun, imparatorluk sınırlarını aştığının göstergesidir. Zaten o, bir İngiliz beratlısı olarak, Avrupalılaştırmış bir Osmanlı sarrafıdır ve bu bağlantılar, onu uluslararası ağlara daha da yakınlaştırmaktadır. Haddizatında zayıf bağların gücü de bu noktada belli olmakta ve onlar, kuvvetli bağlara nazaran, kişiye daha fazla fayda sağlamaktadır.

¹⁰⁷¹ MAD.d. 9743, s. 150.

Şekil 23: Dimitri'ye Borcu Olanlar (Ego Ağı, n=167)

Dimitri'nin alacaklılarından, kendisine borçlu olan kişilere yönümüzü çevirdiğimizde, Dimitri'nin yine imparatorluk sınırlarını aşan kozmopolit bir ilişki ağı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Elbette ki bunda, daha önce de de vurguladığımız üzere, aile üyeleri ve akrabalarının da payı bulunmaktadır.

Şekil 23'te görüldüğü üzere Dimitri'nin sarraflığını yaptığı hamisi Esmâ Sultan bu kişilerin başında gelmektedir. Her ne kadar Esmâ Sultan, mutfak ve yolluk masrafları dolayısıyla Dimitri'nin ağına eklense de, bir önceki bölümde görüldüğü gibi, aralarındaki ilişki bununla sınırlı değildir. Zira Dimitri, Esmâ Sultan'ın her türlü finans işinde kendini göstermektedir ve bu doğrultuda Esmâ Sultan'ın kapı halkıyla da bağlantı içerisindedir.

Esmâ Sultan haricinde yeğeni Emine Sultan da Dimitri'ye borçlu durumdadır. Onun Dimitri ile bağ kurması ise, Arhos cizyesi evrakının masrafları için, kethüdası Muhammed Efendi ile kapı çukadarı Hasan Ağa aracılığıyla aldığı borçtandır.

Hanedan mensubu bu iki hanım sultan dışında, Esmâ Sultan'ın eşi Muhsinzade Mehmed Paşa, Raif İsmail Paşa, sadrazam Melek Mehmed Paşa gibi yüksek profilli aktörler de nakden ya da iltizam ve eşya bedellerinden Dimitri'yle borç alacak ilişkisi kurmuştur. Ancak onunla ilişki kuran sadece bu yüksek profilli aktörler değildir. Onların aile bireyleri ve kapı halkları da Dimitri ile benzer şekilde bağlantılıdır. Bunlara, Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey, dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Gümülcine memlehası mültezimi Seyyid Süleyman Ağa, Mora ceziyesi sakinlerinden ve müderrisin-i kiramdan Hatmanzade Esseyid Hüseyin Efendi ve kardeşi Esseyid Ahmed Efendi gibi bürokrasinin farklı katmanlarına mensup pek çok kişi de ilave olunmaktadır. Bu da, bir sarraf olarak Dimitri'nin, yönetici elitler nezdinde belirli bir prestije sahip olduğunun açık göstergesidir. Ayrıca Dimitri'nin, hanım sultanlar, vezirler, paşalar, mültezim ve muhassılların yanı sıra, onların kapı kethüdalarıyla da bağlarının bulunması, literatürde, sarraf, kapı kethüdası ve X aktör, ki bu X aktörün bir hanım sultan, bir paşa, bir vezir, bir mültezim ya da bir ayan olması mümkündür, şeklinde vurgulanan üçlü ilişkiyi resmetmesi açısından da anlamlıdır. Zira bu üçlü ilişkideki kilit aktörler, sarraflar ve kapı kethüdalarıdır. Haddizatında onların aracılığı diğerlerinin çarklarını işler kılmaktadır.¹⁰⁷² Zaten bu tür gruplaşmalar, ortak çıkarlar ekseninde gerçekleşmekte ve bu çıkarlar, etnik ve dini kaygıların ötesinde insanları birbirine kenetlemektedir. Bu minvalde Dimitri'nin de bu tür gruplaşmalar içinde yer alması çok doğaldır ve bu işlerde onun aranan bir partner olduğu da ortadır. Ek olarak şunu da vurgulamak lazımdır; Dimitri'nin, hem üst düzey yönetici elitlerin kendisi hem de onların aile bireyleri ve akrabaları ile iş görmesi, doğrudan olduğu gibi, dolaylı yoldan da onu güç ve iktidar odaklarına eklemektedir.

Dimitri'nin alacaklı olduğu kişiler sadece hanım sultanlar ve bürokrasinin farklı katmanlarına mensup yönetici elitlerle sınırlı değildir. O, yukarıda da vurguladığımız üzere, Sakız, Kadıköy, Kisendere, Silivri, Siroz, Talinde, Kuşadası, Alaşehir, İstefe gibi çeşitli yerlerin metropolitleriyle de bağlantı içerisindedir. Ayrıca Dimitri, meslektaşları

¹⁰⁷² Bu konuda geniş bilgi için bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, aynı yazar, Y. Cezar, "...Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", s. 203-206; C. Şahin, *...The Caniklizâdes (1737-1808)*, s. 83-103; N. Koyuncu, "...Sarrafların Mültezimlere Kefilliği"; A. Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri....*

için de güvenilir bir finans kaynağı teşkil etmektedir. Zira sarraf Karabet ve sarraf Vasil'in yanı sıra, imparatorluğun ordusunu finanse eden ocak bazerganı Cilyon da Dimitri'ye borçlu durumdadır ve bu borç, iki yüz bin kuruşu aşmaktadır. Bunlara, ba temessük deyn ya da poliçe tarikiyle bağ kurduğu, bakkal, çukacı, çubukçu, bogascı, meyhaneci, tüccar ve bazerganlardan oluşan çeşitli esnaf grupları da eklemlenir ve bunlar arasında, Lazari Dalmaz ve Yosni örneklerinde olduğu gibi, uluslararası bağlantılara sahip aktörler ile Müslim gayrimüslim sıradan kişiler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Dimitri'nin de, tıpkı Bedros gibi, hem yerel hem de uluslararası bağlantılar içeren kendi tekerlek poyrası ya da örümcek ağını oluşturduğu muhakkaktır. Bu poyrasa, Dimitri'nin kardeşi Cani, yeğeni Kostantin, eniştesi Hacı Corci Mozele, Tekirdağ'daki akrabası Francesko ve öteki akrabalarının alacaklı olduğu kişiler eklendiğinde, ağ, daha da büyük boyutlara ulaşmaktadır. Ancak onlar, Ek 8, 9, 10 ve 11'de görüldüğü üzere, Dimitri'ye oranla, biraz daha düşük profilli aktörlerle bağlantılıdır. Yine de bu bağlantıların, Dimitri'nin ilişki ağındaki rolleri anlamlıdır. Özellikle kardeşi Cani'nin kayık reisleriyle kurmuş olduğu ilişkiler, ticari bir yatırımın ötesinde, ailenin can damarı olsa gerektir. Çünkü Sakız ile Çeşme arasındaki bağlantı, onlar sayesinde gerçekleşmektedir. Bu da İstanbul ve Sakız'daki aile bireylerinin bir anlamda birbirlerine entegrasyonu demektir.

Dimitri ve akrabalarının borç alacak yoluyla kurmuş olduğu bağlardan şekil 20'ye tekrar dönersek, ağda, Dimitri'nin kendisine ait mülklerin üzerinde kayıtlı bulunan kişiler de vardır. Bu kişiler Alice binti Dimitri, Davide veled-i Yorgi, Manol veled-i Toma, Kroşini binti Dimitri, Sofca nasraniye ve Ligori zimmiden oluşmaktadır. Bunlara, kendisiyle birlikte eşi İzmiranda ve damadı Yakomu da ilave olunmalıdır. Ancak kaynaklar, eşi İzmiranda ve damadı Yakomu dışındaki diğer kişilerin Dimitri ile nasıl bir bağı olduğu hakkında bir bilgi sunmazlar. Bu kişilerin Dimitri'nin akrabalarından olmaları ihtimal dahilindeyken, Pavlioğlu Zakaraki ve anası Alina örneklerinde olduğu gibi, borçları dolayısıyla mülklerine el koyduğu kişilerden olmaları da mümkündür.

Dimitri'nin kardeşi Cani'nin mülklerini satın aldığı kişiler ile hayvanlarının üzerinde kayıtlı olduğu aktörler ise ağda ayrıca gösterilmiştir. Bu doğrultuda Dimitri'nin kardeşi Cani'nin bir mülk yatırımcısı olduğunu söylemek olasıdır. Zira mülklerinin çoğunu iştirat

yalıyla başkalarından satın almıştır. Efrenc Karalesin, Aynorozi Nakraponte ve kardeşi Yani zimmi, Hacı Luki, Corci Kokola, Keşiş Malya, Papa Bakra, Bıçaklı Yorgi, Peçraki oğlu, Dimitri Logoşini ve Pandeli Colagotna ile olan bağı bundandır. Hayvanlarını teslim ettiği kişiler ise, oğlu Kostantin, dayesi Kali nasraniye, bahçivanı Nikola zimmi, Vasilaki zimmi, Mihalâki Keli zimmi, Nikola Karolise zimmi, Nicodire Kendo bahçivanı Yorgi zimmi, Yani Karaca zimmi, Matyaki zimmi, Cani Lamirno zimmi, Vasili zimmi ile Dimitri'nin bahçivanı Pandeli zimmidir. Oğlu Kostantin, dayesi Kali nasraniye, bahçivanı Nikola ile Dimitri'nin bahçivanı Pandeli haricinde, hayvanların üzerinde kayıtlı olan bu kişilerin Cani ile aralarında nasıl bir bağ olduğu bilinmemektedir.

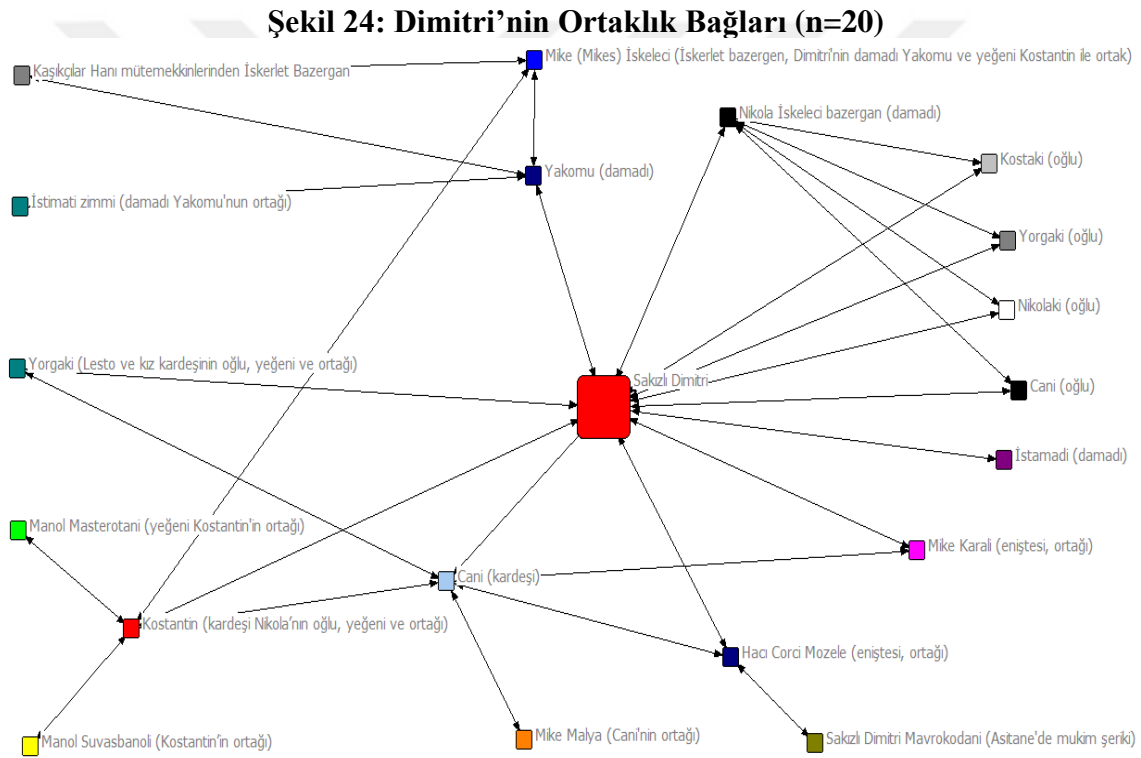
Bunlar haricinde ağda yer alan diğer aktörler ise şunlardır; Dimitri'nin eşi İzmiranda'nın işlerini gören vekili Pandeli, yeğeni Kostantin'in ortağı Manol Suvasbanoli, yine yeğeni Kostantin'in mülklerini satın aldığı Papa Kiryako ve Cani Valasto, Dimitri'nin yazıcısı Nikola Arboti'nin kayınatası ve kardeşi Cani'nin oğlunun ortağı Mike zimmi. Bunlara, daha önce de değinildiği gibi, Eğriboz muhafızı vezir Osman Paşa ile olan borç alacak davalarında Dimitri'ye şahitlik eden, sadrazam çukadarlarından Şehri Mustafa Ağa, Ahmed Ağa ve Esseyid Elhac Ebubekir Efendi de eklenmektedir.

Her ne kadar Şekil 20'de yer almasa da, pek çok kez değindiğimiz gibi, Dimitri'nin ortaklık bağlarına da deyinmek gerekir. Şekil 24'te de görüldüğu üzere Dimitri, çocukları Yorgaki, Nikolaki, Kostaki ve Cani'nin yanı sıra, damatları Yakomu, İstamadi ve Nikola İskeleci bazerganla ortaktır. Bunlara kendisiyle aynı kaderi yaşıyan kardeşi Cani, yeğeni Kostantin, eniştesi Hacı Corci Mozele ve Mike Karali ile kız kardeşinin oğlu Yorgaki ilave olunmaktadır. Ayrıca bu kişilerin arasında da ortaklık bağı vardır. Bu noktada damadı Nikola İskeleci Dimitri'nin çocuklarıyla ortakken; eniştesi Hacı Corci Mozele ve Mike Karali ile yeğenleri Lesto ve Kostantin kardeşi Cani'yle bağ kurmuştur. Kaldı ki bu ortaklık bağları olmasa bile, dolaylı yoldan zaten onlar birbirlerine eklenmektedir. Bu minvalde Dimitri'nin ortaklık ağının da geçişken olduğu ortadadır ve bu, işlerin akışını kolaylaştırmış olmalıdır.

Bununla birlikte Dimitri'nin, kendisine daha çok aile bireyleri ve akrabalarını ortak olarak seçtiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu onun sermayesini korumak adına bilinçli

bir tercihi olabileceği gibi, aile üyelerinin ticaret erbabı kişiler olması hasebiyle, dışarıdan pek ortağa ihtiyaç duymamış olması da ihtimal dahilindedir.

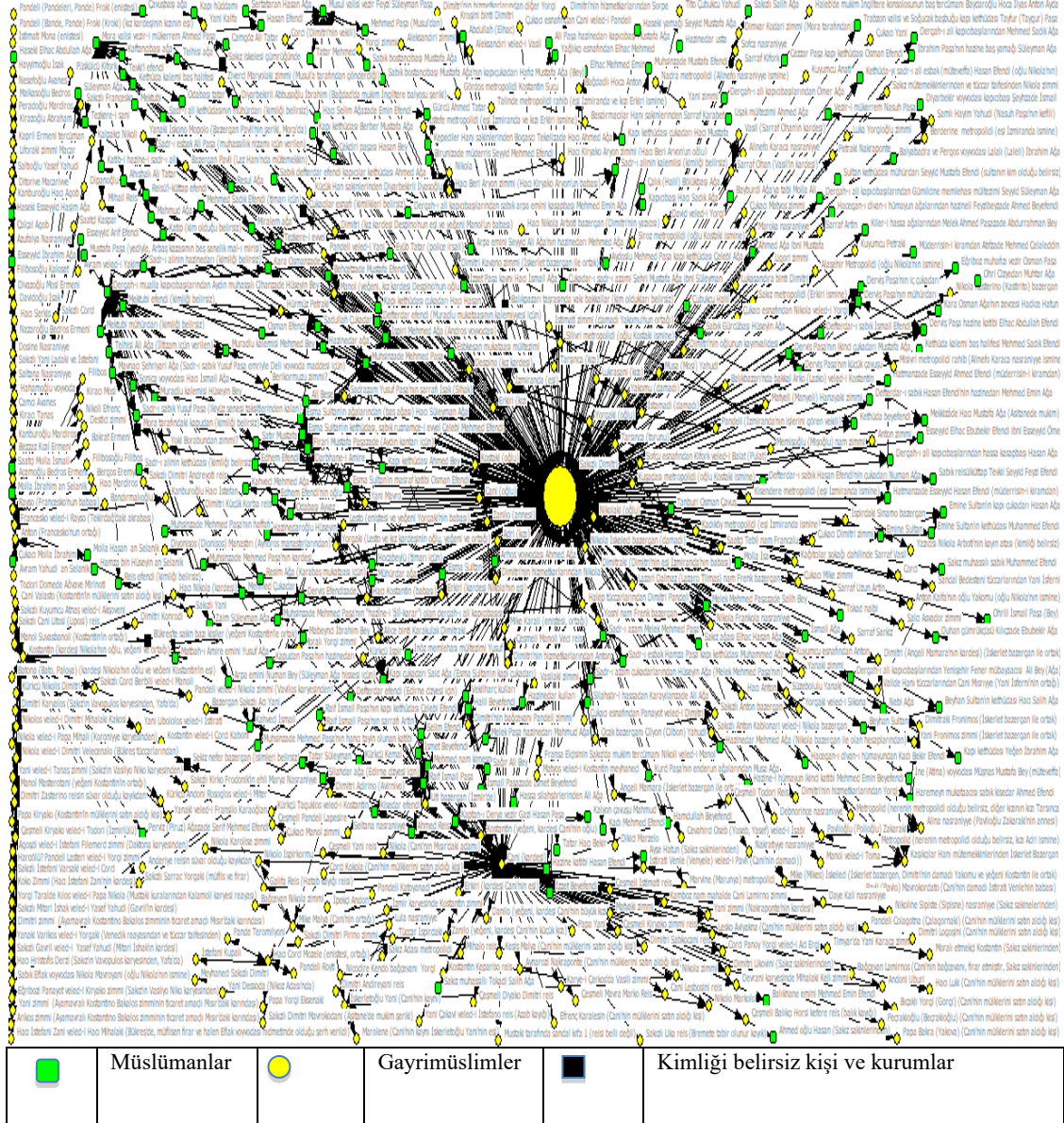
Öte yandan, her ne kadar Dimitri dışarıdan kişilerle ortaklık bağı kurmamış olsa da, damadı Yakomu, kardeşi Cani, eniştesi Hacı Corci Mozele ve yeğeni Kostantin bu açığı kapatmış gibidir. Zira Dimitri'nin damadı Yakomu, Mike İskeleci, İstimati ve Kaşıkçılar Hanı mütemekkinlerinden İskerlet bazerganla ortaktır. Kardeşi Cani'nin ortağı ise Mike Malya'dır. Sakızlı Dimitri Mavrokodani de, eniştesi Hacı Corci Mozele'nin ortağıdır. Yeğeni Kostantin'e gelince, o da, Mike İskeleci, Manol Masterotani ve Manol Suvasbanoli ile ortaklık ilişkisi kurmuştur.

Aile, borç alacak, ortaklık gibi çeşitli değişkenler ekseninde incelediğimiz Dimitri'nin ilişki ağındaki aktörleri, tıpkı Bedros da olduğu gibi, din, cinsiyet ve devlet görevlisi olup olmamalarına göre de değerlendirmek olasıdır. Böylece Dimitri'nin de, toplumun hangi katmanlarıyla daha çok bağlantı kurduğunu anlamak mümkün olacaktır. Bu minvalde Şekil 25'te Dimitri'nin ilişki ağındaki aktörler Müslim gayrimüslim oluşlarına göre gruplandırılmıştır. Bu doğrultuda Dimitri'nin de daha çok gayrimüslimlerle bağlantı kurduğunu söylemek muhtemeldir. Ocak bazerganı Cilyon Yahudi, sarraf Karabet ve

meyhaneci Matyos buna örnektir. Hatta, Lazari Dalmaz, Yosni ve Tebil örneklerinde olduğu gibi, Frenk ya da Fransız tebaası kişiler de bunlar arasındadır. Öte yandan, borç alacak ilişkileri açısından düşünüldüğünde, Dimitri'nin müşteri portföyündeki Müslümanlar hiç de azımsanmayacak sayıdadır ve bunların çoğu da yönetici elitlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Dimitri'nin de cemaatsel bağlılıkların ötesinde, farklı dinlerden insanlarla iç içe geçmiş kozmopolit bir ilişki ağı oluşturduğu muhakkaktır.

Şekil 25: Müslim-Gayrimüslim Oluşlarına Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler (n=549)

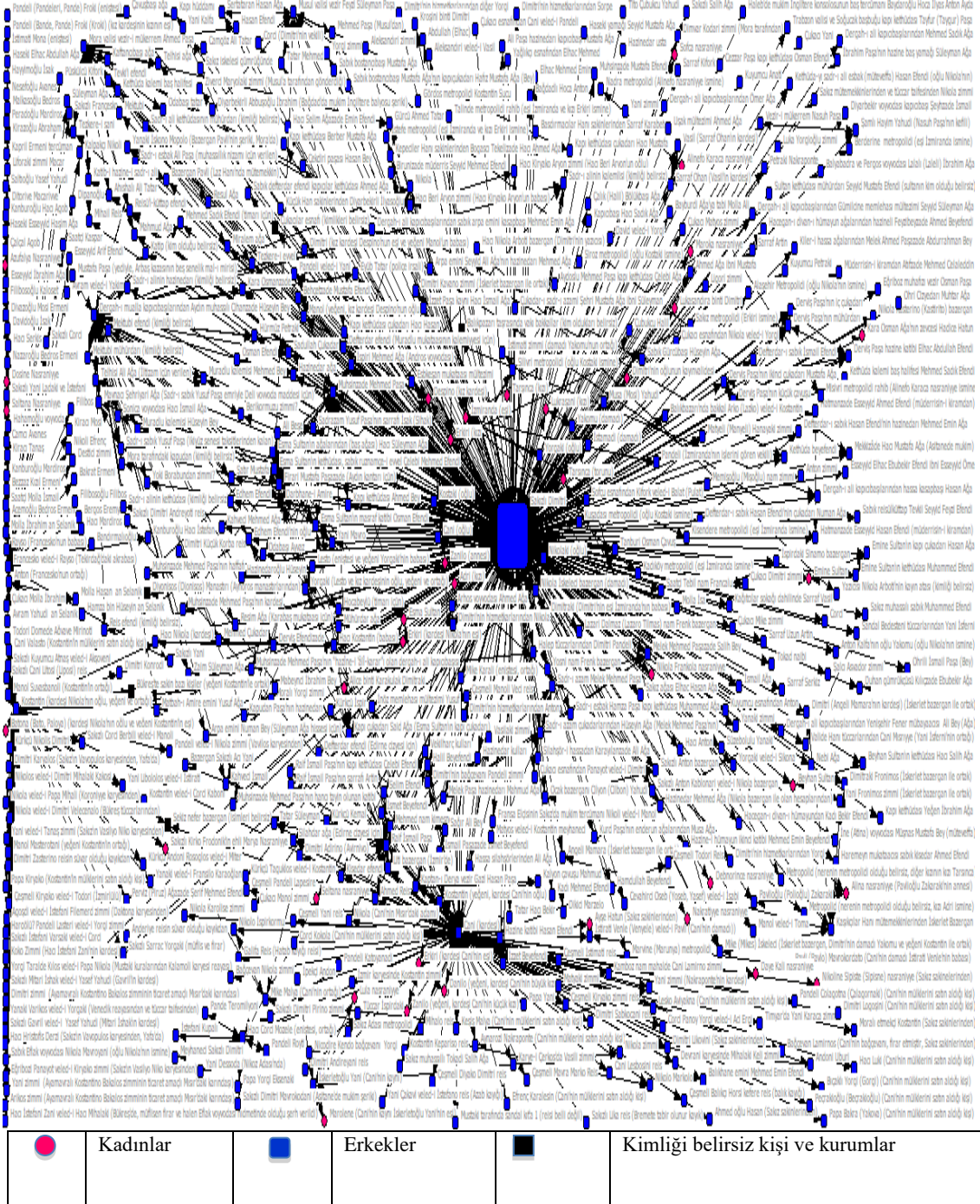
Şekil 26'da ise Dimitri'nin bağlantıda olduğu kişiler cinsiyetlerine göre resmedilmiştir. Bu minvalde şekle bakıldığında, tıpkı Bedros gibi, Dimitri'nin de bağlantıda olduğu kadın sayısının, erkeklere oranla çok az olduğu ortadadır. Büyük

çoğunlukla gayrimüslim olan bu kadınların ağırlık noktasını da akrabalar oluşturmaktadır. Akrabalar dışında Dimitri ile borç alacak ilişkileri bağlamında başka gayrimüslim kadınlar da bağlantı kurmuştur. Örnek vermek gerekirse, Lukasandira nasraniye¹⁰⁷³, Maroka nasraniye, Nakratiyye nasraniye, Debnorince nasraniye, Nikola Frankola nasraniye, Seltana nasraniyye bunlardandır. Dimitri'den alacağı olan bu kadınların, neden Dimitri'ye borç verdikleri bilinmemekle birlikte, faizle işletilmek üzere Dimitri'ye para vermiş olmaları olasıdır. Nihayetinde faizle para işletmek, sarrafların asli görevleri arasındadır. Ayrıca Pavlioğlu Zakaraki'nin annesi Alina örneğinde olduğu gibi borçları dolayısıyla mülklerini satın aldığı kadınlarla da Dimitri'nin bağı bulunmaktadır.

Gayrimüslim kadınlar haricinde ise üç hanım sultan Dimitri'nin ağında yer almaktadır. Bu noktada Dimitri'nin, saray kadınları arasında bir prestije sahip olduğunu söylemek olasıdır. Hanım sultanlar dışında Dimitri, Müslüman olarak, sadece Karaosmanzade'nin eşi Hadice Hatun ve Ayşe Hatun'la bağlantılıdır. Hadice Hatun'un Dimitri ile olan bağı, yukarıda da görüldüğü üzere, iki adet yetimin malından olan alacağıdır ve bu, faizle işletilmek amacıyla Dimitri'ye verilmiş bir paradır. Zira Dimitri, üç beş ayda bir Hadice Hatun'a onar kuruş ödeme yapmaktadır. Ayşe Hatun'a gelince, o, Sakız'da oturmakta ve Dimitri'nin kardeşi Cani'ye borçlu gözükmektedir. Dolayısıyla Dimitri ile doğrudan bir bağ kurmuş değildir. Bu minvalde, hanım sultanları bir kenara bırakırsak, Müslüman kadınların Dimitri'nin de ilişki ağında çok az bulunması, tıpkı Bedros örneğinde olduğu gibi, onların toplumdaki görünürlükleriyle ilişkilendirilebilir. Ancak Osmanlı kadınlarının, gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan toplumda görünür olduklarının altını bir kez daha çizmek lazımdır. Ayrıca Müslüman kadınların, kredi ihtiyaçları için, avarız ve para vakıfları ile diğer sermaye sahibi kişilere başvurmuş olma olasılıkları da, buna etki etmiş olabilir. Yine de kesin bir şey söylemekten imtina etmek gerektir.

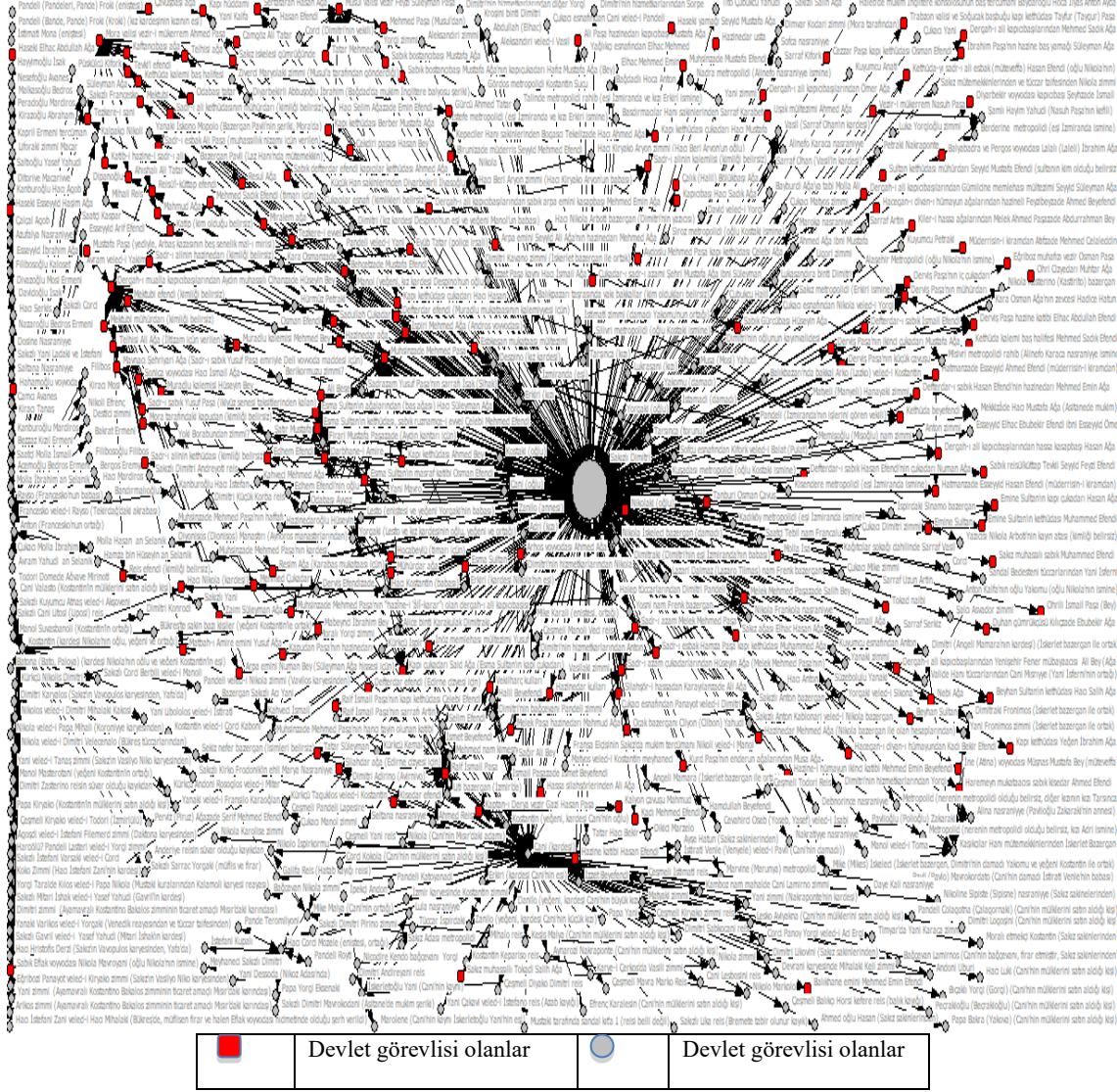
¹⁰⁷³ Lukasandra binti Dimitri belgelerde dul olarak geçmekte ve 2 nefer evladı olduğu zikredilmektedir. Onun babasının adı da Dimitri olmakla birlikte, kaynaklar, Lukasandira'nın maktul Dimitri ile bir akrabalık bağının olup olmadığı hakkında bilgi sunmaz. Lukasandira bu parayı, Dimitri katledilmeden iki ay önce, Mudanya'ya giderken vermiştir. O bu iddiasını mahkemede Hasan Ağa ibni İbrahim ve Bostani İbrahim Ağa ibni İbrahim şahadetleriyle ispat etmiştir. Bkz.: *D.BŞM.MHF*. 82/76; *MAD.d*. 9743, s. 141.

Şekil 26: Cinsiyetlerine Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler (n=549)

Son olarak Şekil 27’de Dimitri’nin bağlantıda olduğu kişiler devlet görevlisi olup olmamalarına göre resmedilmiştir. Bu doğrultuda Dimitri’nin de, tıpkı Bedros gibi, hanım sultanlardan sadrazam ve paşalara, kapı kethüdalarından emin, mültezim ve ağalara kadar, devlet kademelerindeki çeşitli düzeydeki yönetici elitlerden, tüccar, sarraf, çukacı, kayıççı gibi Müslim gayrimüslim toplumun farklı tabakalarından çeşitli aktörler ve sıradan insanlarla bağlantılı olduğu açıktır. Dolayısıyla o da farklı ilişki dokularını birbirine bağlayan bir konnektördür.

Şekil 27: Devlet Görevlisi Olup Olmamalarına Göre Dimitri'nin Bağlantıda Olduğu Kişiler (n=549)

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür; Darbhâne-i Âmiri sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri'nin ilişki ağları kendine özgüdür. Bu kendine özgünlük, farklılıkları bünyesinde barındırmakla birlikte, ortak özellikler de göstermektedir. Nihayetinde her ikisi de imparatorluğun başkentinde aynı kuşağa mensup iki sarraftır ve hem Bedros hem de Dimitri, ekonomik yönü güçlü, prestij sahibi iki sarraf portresi çizmektedir. Dolayısıyla onları imparatorluğun birinci sınıf sarraflarından kabul etmek yanlış değildir. Bu noktada da akla şu soru gelmektedir; Fener'in asilzadeleriyle boy ölçüşecek nitelikte iki üst düzey İstanbul sarrafı, acaba toplum nezdinde ne denli tanınıyordu?

Bu soruya verilecek cevap; hem Bedros hem de Dimitri'nin, bir sarraf olarak, hemen hemen toplumun her kesimine hitap eden finansal araçlar olduklarıdır. Zira ikisi de,

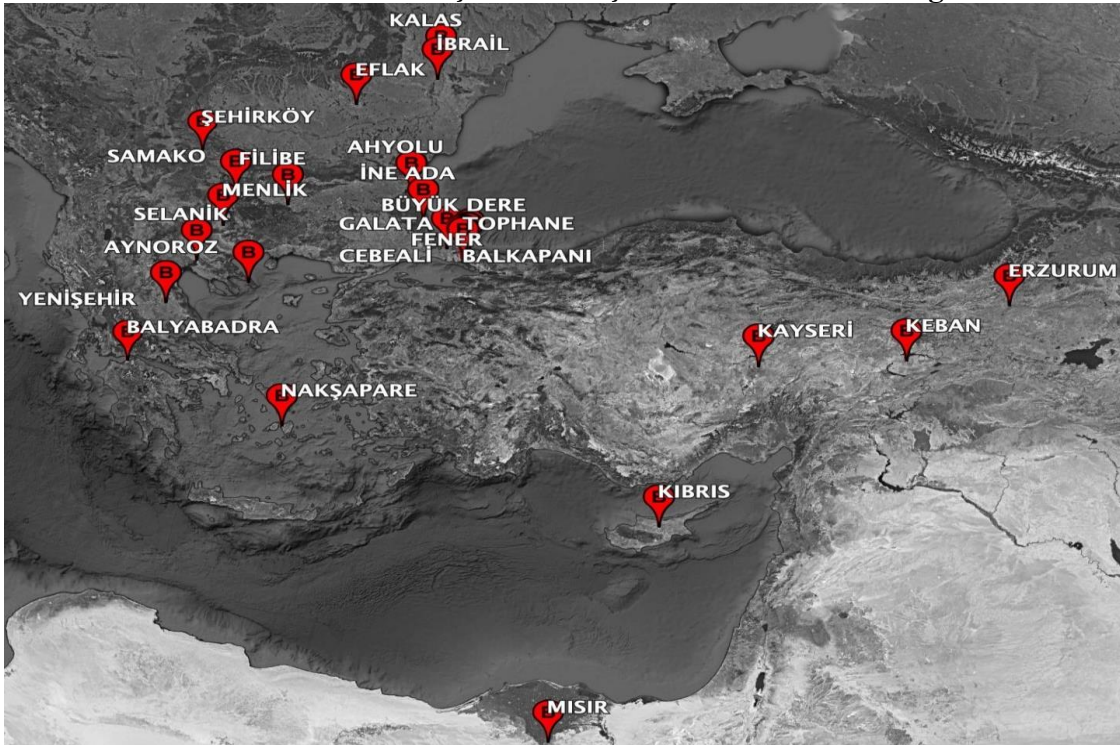
hanım sultanlardan sadrazam, paşalar ve reisülküttaplara, kapı kethüdalarından emin, mültezim, kadı, voyvoda ve ağalara kadar devlet kademelerindeki çeşitli düzeydeki yönetici elitlerden, metropolit, tercüman, tüccar, sarraf, bazergan, çukacı, kayıkçı, tuğlacı, kömürcü, yağcı gibi toplumun değişik katmanlarından Müslim gayrimüslim aktörler ve kadın erkek sıradan insanlara varan, kozmopolit bir ilişki ağı inşa etmiştir. Hatta bu ilişki ağı uluslararası aktörleri de içermektedir. Ancak burada bir parantez açmak gerekir. Çünkü Bedros ve Dimitri'nin müşteri portföyleri her ne kadar kozmopolit bir yapıda olsa da, daha çok elitist bir karakterdedir. Nihayetinde onlar, büyük çoğunlukla devlet görevlileri ile ticaret erbabı ya da esnaf zümresinden kişilerle iş görmekte, köylüler gibi imparatorluğun geniş kitlesini oluşturan alt tabakadan aktörler, Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağında çok az yer kaplamaktadır. Bunun neden kaynaklandığı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bu onların bilinçli bir tercihi olabileceği gibi, imparatorluğun iktisadi zihniyetinin de bunda etkisi olması muhtemeldir. Haddizatında avarız ve para vakıfları gibi alt tabakadan insanların kredi ihtiyaçlarını karşılayacak çeşitli kurumlar imparatorlukta faaliyet göstermekte, ayrıca sermayesi ölçüsünde gerek askeri gerekse reayadan kişiler de, ki bu kişiler arasında taşra sarrafları da bulunmaktadır, toplumun kredi ihtiyaçlarını gidermektedir. Dolayısıyla Anadolu'da çiftçilikle uğraşan bir köylünün, İstanbul'daki üst düzey bir sarrafla bağ kurma olasılığı, neredeyse yok mertebesindedir denilebilir.

Bu doğrultuda Bedros ve Dimitri'nin etki alanlarının mekânsal olarak nerelere uzandığına bakmak lazımdır. Yani onların etki alanları sadece İstanbul'la mı sınırlıdır, yoksa namları imparatorluk coğrafyasına yayılmış mıdır? Bunu, Resim 1 ve 2 açık olarak ortaya koymaktadır. Zira hem Bedros hem de Dimitri ağırlıklı olarak İstanbul'da iş görmekle birlikte, imparatorluk coğrafyasına yayılan bir portföy oluşturmuş gibidir. Bu portföyün önemli bir kısmı da Ege Adaları ve Rumeli toprakları içerisinde. Zaten Dimitri, Sakız kökenlidir. Dolayısıyla onların cemaatsel bağlılıkları, bunda etki etmiş olsa gerektir. Nihayetinde ikisi de Ortodoks kökenlidir. Ayrıca ticari kaygılarını da hesaba

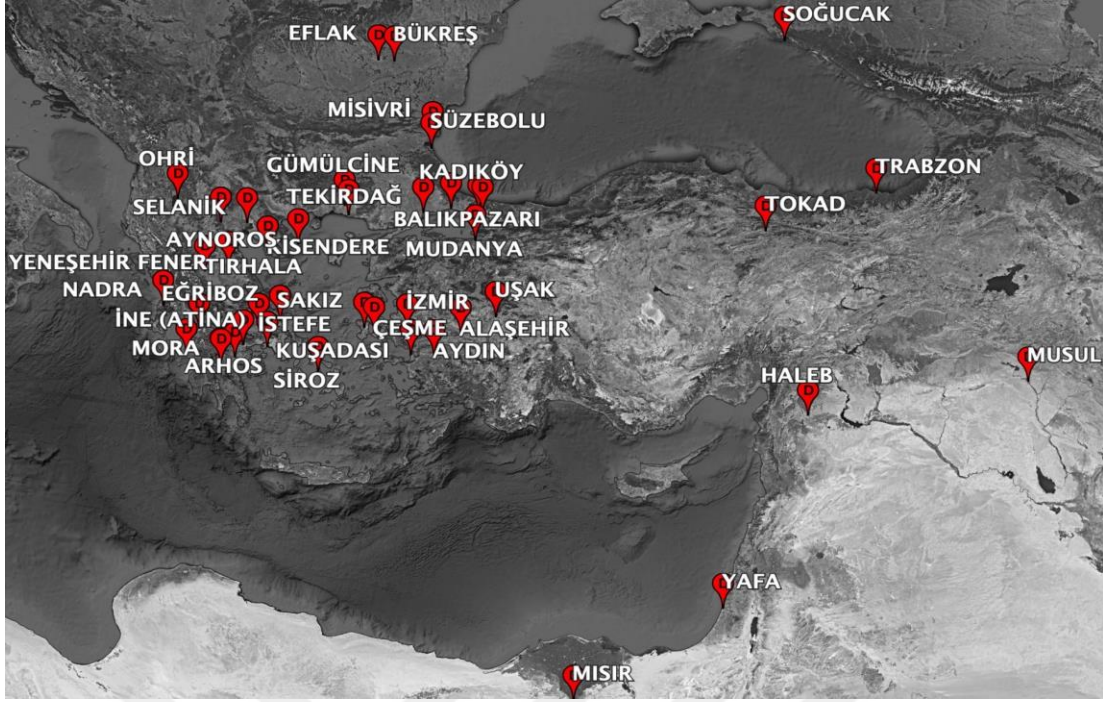
katmak gerekir. Çünkü bu bölgeler, ticaret için elverişlidir. Bu minvalde onların etki alanları çok daha genişlemektedir. Sonuçta her ikisi de, imparatorluk sınırlarını aşan aktörlerle çalışmaktadır.

Bu noktada Bedros ve Dimitri'nin uzak ölçekli ilişkilerinin, kariyerlerinin erken aşamalarında tanıdıkları yönetici elitlerle bir ilgisi olduğu da muhakkaktır. Örneğin Bedros, Mısır valisi Raif İsmail Paşa'yı darphane nazırlığı sırasında tanımış ve Raif İsmail Paşa, Bedros'un İsveç beratlısı olmasında rol oynamıştır. Dimitri'nin Musul valisi Süleyman Paşa ile olan ilişkisi de buna benzerdir. Yani aralarında geçmişe dayanan bir bağ söz konusudur. Dolayısıyla Bedros ve Dimitri'nin buralardaki halka nüfuz etmeme olasılığı yüksektir. Zira onlar doğrudan yöneticilerle iş görmektedir. Bu doğrultuda referans sisteminin de onların uzak mesafeli ilişkilerinde etken teşkil etmiş olması muhtemeldir. Dimitri'nin Aydın muhassılı Cihanzade Hüseyin Bey'le olan ilişkisi buna misaldir. Çünkü Aydın muhassıllığı sadrazam hasları içerisindedir ve Dimitri birçok sadrazamla beraber çalışmaktadır. Bu sebeple, sadrazamların referansıyla Cihanzade Dimitri'ye ulaşmış olmalıdır. Ya da tam tersi olarak Dimitri sadrazamların işleri için Cihanzade ile bağ kurmuştur.

Resim 1: Bedros'un Borç Alacak İlişkilerinin Mekânsal Dağılımı

Resim 2: Dimitri'nin Borç Alacak İlişkilerinin Mekânsal Dağılımı

Bedros ve Dimitri'nin geniş etki alanına sahip sarraflar olmasında, onların çok yönlü girişimciler olmasının payı büyüktür. Ancak Bedros ve Dimitri'nin aile bireyleri, akrabaları, ortakları ve birlikte çalıştıkları diğer aktörlerin de bunda rolü bulunmaktadır. Zaten sosyal ağ analiziyle yapılan analizler de bunu kısmen teyit etmektedir. Zira hem derece merkeziliği hem de arasındalık merkeziliği açısından, bu aktörler ön plana çıkmaktadır. Haddizatında Bedros ve Dimitri'nin bu aktörlerle aralarındaki bağ da kuvvetlidir. Bu onların yüksek yoğunluk ve yüksek duygusal yakınlık çerçevesinde güven temelli birbirlerine bağlı olmalarından ileri gelmektedir. Öte yandan zayıf bağlarla bağlı oldukları aktörlerin de ilişkisel anlamda onlara fayda sağladığı bir gerçektir. Bu noktada bütün bu aktörlerin Bedros ve Dimitri'nin sosyal sermayesini teşkil ettiği çok açıktır. Nihayetinde hepsi, farklı açılardan ağa belirli oranda katkı sunmaktadır.

Bağlantısal anlamda Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağına bakıldığında, onların, aile bireyleri ve akrabalarıyla aralarındaki bağın sadece kan bağına dayanmadığını da vurgulamak gerekir. Zira onlar, çok katmanlı bir şekilde birbirine eklenmiştir ve aralarında, aile bağları dışında, ortaklık ve borç alacak ilişkileri de bulunmaktadır. Bu noktada her iki sarrafın özel yaşamlarını ticari kaygılarına göre biçimlendirdiğini de

söylemek lazımdır. Zira yaptıkları evlilikler bu doğrultuda gerçekleşmiş ve hem kendileri hem de aile bireyleri ile akrabaları, kendi statülerine göre eş seçmiştir. Bu minvalde kendilerine benzer kişilerle evlilik bağı kurduklarından, her ikisi de homofilidir. Bu, onların, her ne kadar Dimitri'nin komşularının kim olduğunu bilemesek de, komşuluk ilişkileri açısından da geçerlidir.

Borç alacak ilişkileri açısından ise hem Bedros hem de Dimitri, insanlarla iki tür bağ kurmuştur. Bunlardan birincisi onların mesleki yaşamlarının bir gereği iken, ikincisi özel yaşamlarından ötürüdür. Bu ikili bağ, onların üst düzey yönetici elitlerle olan ilişkilerinde de söz konusudur. Zira gerek Bedros gerekse de Dimitri, doğrudan olduğu gibi, kapı halkları ve akrabaları aracılığıyla, dolaylı yoldan da iktidar odaklarına eklenmiştir. Bu noktada onların yolları da kesişmektedir. Çünkü onlar, Raif İsmail Paşa gibi ortak aktörlerle iş görmektedir.

Onların ortaklık ilişkileri ise kısmen birbirinden farklıdır. Zira Dimitri sadece aile üyeleri ve akrabalarıyla ortaklık bağı kurarken, Bedros, aile üyeleri ve akrabalarının yanı sıra, aile dışından kişilerle de ortak olmuştur.

SONUÇ

Bu tez; Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri örnekleminde, Osmanlı mali yapılanmasının önemli aktörlerinden biri olan sarrafların, 18. yüzyılın ikinci yarısında kurmuş oldukları ilişki ağlarını, Osmanlı tarihi çalışmalarında yeni bir yöntem olan sosyal ağ analiziyle ortaya koyma çabasının bir ürünüdür.

Bu doğrultuda öncelikle, aktörlerden ziyade aktörler arasındaki ilişkilere odaklanan sosyal ağ analizi yönteminin, sarrafların ilişki ağları açısından, doğrudan görülemeyecek bağlantıları resmeden kayda değer bir yöntem olduğunun altını çizmek gerekir. Zira bu yöntem, tezimizin merkezindeki sarrafların, kimlerle ilişki kurduğunu, kurdukları bu ilişkilerin ya da sosyal ağların neresinde durduklarını veya başka bir yönden, bu ilişkilerde kimlerden aracı olarak yararlandıklarını, bütünsel bir çerçeveden görme olanağı sağlamıştır. Ancak yöntemin, sarrafların oluşturduğu ilişki ağlarının içeriklerine dair doyurucu bilgiler sunmadığını da vurgulamak lazımdır. Fakat yine de sosyal ağ analizi yönteminin, hangi gruba ait olursa olsun, Osmanlı toplumunda bireyin ilişki ağlarını ortaya koymak bağlamında kullanılabilir bir yöntem olduğu aşikardır ve ilişkisel veri sunan her türlü arşiv belgesi de bu yöntemle işlenebilmektedir. Zaten muhalefat kayıtlarından yola çıkılarak 18. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların ilişki ağlarını ortaya koymak için yapılan bu çalışma da, bir anlamda bunu örneklendirerek literatüre katkı sunmaktadır. Lakin bu katkının sınırlı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nihayetinde iki sarraf özelinde konu işlenmekte ve bu çalışma, bir prototip teşkil etmektedir.

Bu minvalde tezimizin odağında yer alan her iki sarrafın da, içte ve dışta yaşanan gelişmelere bağlı olarak meydana gelen değişim ve dönüşümler çerçevesinde, imparatorluğun siyasi, ekonomik ve sosyal yönden toplumsal topografyasının yeniden karıldığı 18. yüzyılın ürünleri olduklarını vurgulamak lazımdır. Zaten 18. yüzyıl hem merkez hem de taşradaki aktörlerin, dini ve etnik kaygıları dikkate almaksızın, ortak ekonomik çıkarlar ekseninde girift ilişki ağlarıyla birbirlerine eklemledikleri bir

dönemdir. Bu doğrultuda Darbhâne-i Âmire sarrafı Bedros ve Sakızlı sarraf Dimitri de, bunun en güzel örnekleridir. Elbette ki onların merkez ve taşradaki üst düzey elit gruplarla girdikleri ilişkiler, her ne kadar mesleklerinin gereği olsa da, belirli düzeyde patronaj ilişkilerinin de bunda etken teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Onların hamileriyle birlikte yükseliş ve düşüşleri de bunun göstergesidir. Aynı zamanda bu, onların, kendi iktidar alanlarını yarattıklarının da açık delilidir. Öte yandan, bu tür iktidar alanlarının sadece Bedros ve Dimitri gibi yüksek profilli sarraflara özgü olmadığı da altını çizmekte fayda vardır. Zira gerek merkez gerekse taşrada her düzeyde sarrafın, dönemler farklılık arz etse bile, kendilerine göre bir iktidar alanı olduğu muhakkaktır. Bu iktidar alanları, kendilerinin yanı sıra, sarrafların aile bireylerini de kapsamakta, dolayısıyla risk ve avantajlar, olumlu ve olumsuz yönde onlara da yansımaktadır. Dimitri'yle beraber kardeşi Cani'nin de hayatından olması ve ayrıca yapılan müsaderelerden Bedros ve Dimitri'nin aile bireylerinin de kendi paylarına düşeni alması, buna bariz bir misal oluşturmaktadır.

Bu noktada, çark-ı felek hareketliliğinde bir yaşam sürmüş olan Bedros ve Dimitri'nin, hayatlarına da yansıtıkları milyon kuruşluk servetleriyle, toplumun farklı katmanlarına hitap eden, ekonomik yönü güçlü, güvenilir finansörler oldukları çok açıktır. Zira bir finansör olarak onlar, hem imparatorluk ağına hem de uluslararası ağlara entegre, kendine özgü, kozmopolit ilişki ağları inşa etmişlerdir. Aslında bu, imparatorluk sahnesindeki bütün sarraflar için geçerlidir. Nihayetinde her sarraf, kendi mertebesinde bir ağ örmekte ve bu ağ, güç, itibar ve kaynaklara ulaşım noktasında onların sosyal sermayesini teşkil etmektedir.

Bu sosyal sermayenin oluşumunda, sarrafların aile bireyleri, akrabaları, ortakları ve birlikte çalıştıkları diğer aktörlerin de rolü olduğunun altını çizmek gerekir. Haddizatında sosyal ağ analiziyle yapılan analizler, bunu teyit etmekte ve gerek derece merkeziliği gerekse arasındalık merkeziliği açısından, Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağında bu aktörler ön plana çıkmaktadır. Bu, onların, güven temelli kuvvetli bağlarla birbirlerine bağlı olmalarından kaynaklı olsa gerektir. Öte yandan zayıf bağların gücünü de unutmak lazım

gelir. Zira onlar da ilişki anlamında Bedros ve Dimitri'ye fayda sağlamıştır. Dolayısıyla her bir aktörün ağa olan katkısı farklı derecededir.

Bu noktada Bedros ve Dimitri'nin ilişki ağına bakıldığında, onların, aile bireyleri ve akrabalarıyla aralarındaki bağ, sadece kan bağına dayalı değildir. Zira onlar, ortaklık, borç alacak gibi çeşitli yönlerden, çok katmanlı bir şekilde birbirine eklenmiştir. Bu doğrultuda her iki sarrafın özel yaşamlarını ticari kaygılarına göre biçimlendirdiği çok açıktır. Nihayetinde yapmış oldukları evlilikler bu minvaldedir ve hem kendileri hem de aile bireyleri ile akrabaları, kendi statülerine göre eş seçmiştir. Dolayısıyla kendilerine benzer kişilerle evlilik bağı kurduklarından, her ikisi de homofilidir. Bu, komşuluk ilişkileri açısından da geçerlidir. Onların ortaklık ilişkileri ise kısmen birbirinden farklıdır. Çünkü Dimitri sadece aile üyeleri ve akrabalarıyla ortaklık bağı kurarken, Bedros, aile üyeleri ve akrabalarının yanı sıra, aile dışından kişilerle de ortak olmuştur. Borç alacak ilişkilerine gelince onlar insanlarla iki tür bağ kurmuştur. Bunlardan birincisi onların mesleki yaşamlarının bir gereği iken, ikincisi özel yaşamlarından ötürüdür. Bu ikili bağ, onların üst düzey yönetici elitlerle olan ilişkilerinde de söz konusudur. Zira gerek Bedros gerekse de Dimitri, doğrudan olduğu gibi, kapı halkları ve akrabaları aracılığıyla, dolaylı yoldan da iktidar odaklarına eklenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, sarrafları imparatorluk ağının bir parçası olarak kabul etmektedir. Zaten sarraflar da kurmuş oldukları finans ağıyla imparatorluk ağına entegredir. Dolayısıyla onlar, imparatorluk ağında yer alan öteki aktörlerden çok da farklı değildir. Kaldı ki sarraflar, oluşturdukları çok yönlü ilişki ağlarıyla bu aktörlerle etkileşim ve iş birliği içerisinde. Yani aralarındaki bağlar, basit ve tek yönlü olmaktan ziyade, karşılıklılık esasında yürümektedir ve her iki taraf da bundan kazanç elde etmektedir. Öte yandan sarraflar, imparatorluğun ticari ve finansal açıdan uluslararası ağlara entegrasyonunu sağlayan, sınırlar ötesi aktörleridir. Bu noktada onlar, oynadıkları aracılık rolüyle, imparatorluğun kozmopolit çehresinin finansal bütünleştiricileridir ve bu finansal bütünleştiriciler, imparatorluğun şartlarına bağlı olarak kabuk değiştirerek, başat bir biçimde imparatorluk sahnesinde varlık göstermiştir.

EKLER

Ek 1: Dimitri'nin Kardeşi Cani'ye Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Borçlu	Borcun Niteliği	Miktar/ Kuruş
1	Ahmed oğlu Hasan ve Ayşe Hatun (Sakız sakinlerinden)	ber muceb-i temessük	250
2	Andoni Uburı	Cani zimmi ile şeriki Mike Malya zimminin şirket malından 159,5 kuruş 10 para)	159,5
3	Bağçevan Lamirnos (Cani'nin bağçevanı, firar etmiştir) (Sakız sakinlerinden)	ba temessük	100
4	Balıkhane Emını Mehmed Emin Efendi	Çeşme bedel-i iltizamının 202 ve 203 senesine mahsub	8.500
5	Bükreş'te sakin bazı kişiler (yeğeni Kostantin'le ortak)		7.491,50
6	Cani Lesbosini reisin	kayıklarda rub' hisse	915
7	Çeşmeli Balıkçı Horsi keferre reis (balık kayığı)	kayıklarda olan sermayelerden	20
8	Çeşmeli Diyako Dimitri reis	kayıklarda olan sermayelerden (rub' hisse)	500
9	Çeşmeli İstimati reis	kayıklarda olan sermayelerden	196
10	Çeşmeli Kıryako zimmi reis	kayıklarda olan sermayelerden (oğlu Kostantin'in)	100
11	Çeşmeli Manoli Veci reis	kayıklarda olan sermayelerden	250
12	Çeşmeli Mavra Marko Reis	kayıklarda olan sermayelerden	550
13	Çeşmeli Pandeli Lapesire	kayıklarda olan sermayelerden (rub' hisse)	200
14	Çeşmeli Yani reis	kayıklarda olan sermayelerden (rub' hisse)	350
15	Corci Panoy Yorgi veled-i Acı Ergi	kayıklarda olan sermayelerden	400
16	Damadı Pavlioglu İstirati		12.500
17	Dimitri Adirino (Avrivo)	Cani zimmi ile şeriki Mike Malya zimminin şirket malından	286,5
18	Dimitri Andreyani reis	kayıklarda olan sermayelerden (16 hissede bir hisse)	350
19	Dimitri Küçük Korba reis	kayıklarda olan sermayelerden (rub' hisse)	216
20	Dimitri Likovini (Sakız sakinlerinden)	ber muceb-i temessük	4.612
21	Dimitri Sabkocani reis	kayıklarda olan sermayelerden	400
22	Galifa Reis (Hatab kayığı reisi)	kayıklarda olan sermayelerden (rub' hisse)	210
23	Nikola İskeleci bazergan		25.000
24	Kostantin Kepariso reis	kayıklarda olan sermayelerden (yirmi hissede bir hisse)	562,5
25	Mihalo reis	kayıklarda olan sermayelerden	250
26	Moralı Etmekçi Kostantin (Sakız sakinlerinden)		100
27	Mustaki tarafında sandal kıt'a 1 (reisi belli değil)	kayıklarda olan sermayelerden	20
28	Nikoline Sipiste (Sipisne) nasraniye (Sakız sakinlerinden)		1.100
29	Nikolo İspirkormu	Cani zimmi ile şeriki Mike Malya zimminin şirket malından (707,5 kuruş 15 para)	707,5
30	Nikolo Markolo	Cani zimmi ile şeriki Mike Malya zimminin şirket malından (258,5 kuruş 2 para)	258,5
31	Papa Yani	ber muceb-i temessük	150
32	Sakız Adası metropolidi	ba temessük (Cani'nin eşi ve oğluna ait)	1.500
33	Sakız muhassılı Tokadi Salih Ağa	Yeniçeri ağasının mutad olan sıra bedel-i iltizamı ve poliçeden	2.595,50
34	Sakızlı Dimitri Andreyoti reis	kayıklarda olan sermayelerden (16 hissede bir hisse)	450
35	Sakızlı Lika reis (Bremete tabir olunur kayıt)	kayıklarda olan sermayelerden	40
36	Sekiz nefer bazergan (isimleri belirsiz)	Cani zimmi ile şeriki Mike Malya ve Kostantin veled-i Acı Nikola zimminin şirket malından (1.046 kuruş 56 para)	1.046
37	Yani Çakavi veled-i İstefano reis (Azab kayığı)	kayıklarda olan sermayelerden	100
	TOPLAM		72.186,50

Ek 2: Dimitri'nin Yeğeni Kostantin veled-i Nikola'ya Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Borçlu	Borcun Niteliği	Miktar/ Kuruş
1	Amcası Dimitri	mal-ı sermayeden	40.000
2	Hacı Hristofis Derzi Sakız'ın Vavopulos Karyesinden	ba tahvil	900
3	Hacı İstefani Zani veled-i Hacı Mihalaki (Bükreş'de) (Müflisen firar ve mesfur halen Eflak voyvodası hizmetinde olduğu şerh verildi)		3.200
4	Agoşdi veled-i İstefani Filemerd zimmi (Daktona karyesinden)		35
5	Anderiye reisin süvar olduğu kayıktan	sekiz hissede bir hisse	300
6	Mora'da bulunan Ayamavralı Kostantino Bakalos zimminin ticaret amaçlı Mısır'daki karındaşları Dimitri ve Yani ve Arikos naman zimmiler	ba temessük ve ba defter	17.387
7	Çeşmeli Kiryako veled-i Todorı İzmirlülü		55
8	Desbino nasraniye	ba tahvil	540
9	Dimitri Karyalos	ba tahvil	400,5
10	Dimitri Konrodi		12
11	Dimitri Pandeli bazergan	Haleb ve Sakız metaından	16.505
12	Dimitri Zasterino reisin süvar olduğu kayıktan	Sekiz hissede bir hisse	100
13	Eğribozi Panayot veled-i Kiryako zimmi ile Yani veled-i Tanaş zimmi (Sakız'ın Vasilyo Niko karyesinden)	ba temessük	1.300
14	Hargölü? Pandeli Lasteri veled-i Yorgi zimmi		60
15	Koko Zimmi (Hacı İstefani Zani'nin kardeşi)		745
16	Kostantin veled-i Corci Kaboni	ba tahvil	27
17	Kürkçü Andoni Rosoglos veled-i Miter	ba tahvil	210
18	Kürkçü Nikolis Dimitri	ba temessük	172
19	Manol Masterotani (şeriki)		15.065
20	Mike İskeleci zimmi (şeriki)		12.000
21	Moralı Yorgi zimmi		50
22	Nikola veled-i Dimitri Veledenalo (Bükreş tüccarlarından)	(eşya bahasından)	3.546,50
23	Nikola veled-i Papa Mihali (Koroniye karyesinden)		4
24	Nikolos veled-i Dimitri Mihalaki Kakosi		56
25	Pandeli veled-i Nikola zimmi (Vavilos karyesinden)		70
26	Perviz (Piruz) Ağazade Şerif Mehmed Efendi	ba temessük	3.000
27	Sakızlı Cani Litosi (Liposi) reis		2.223
28	Sakızlı Corci Berbili veled-i Manoli		25
29	Sakızlı İstefani Varsaki veled-i Corci	ba tahvil	80
30	Sakızlı Kirko Frodonik'in ehli Marya nasraniye		180
31	Sakızlı Kuyumcu Atnaş veled-i Akşoveni		720
32	Sakızlı Mitari İshak ve Gavril veledan-ı Yasef Yahudi	ba temessük ve ba defter	134
33	Sakızlı Sarrac Yorgaki (müflis ve firar)		5.200
34	Todorı Domeğe Ağvaye Mirinoti		72
35	Yanaki Varikos veled-i Yorgaki (Venedik reayasından ve tüccar taifesinden)	kürk ve eşya bahasından	6.664
36	Yanaki veled-i Fransilo Karaoğlan		12
37	Yani Libololos veled-i İstirati		200
38	Yorgi Taralde Kilos veled-i Papa Nikola (Mustaki kuralarından Kalamoli karyesi reayası)	ba temessük	367
	TOPLAM		131.617

Ek 3: Dimitri'nin Eniştesi Hacı Corci Mozele'ye Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Borçlu	Borcun Niteliği	Miktar/ Kuruş
1	Çeşmeli Todorı Reis	kayılda olan rub' hissesi mal (150) ve sermaye (50)	200
2	Cani kefere ve maktul Dimitri'nin mahzenlerinde mevcut yemen kahvesi zenbil 12		
3	İstefani Kupalı		4
4	Meyhaneci Sakızlı Dimitri		100
5	Pande Teromilyoni		50
6	Pandeli Katoyanadi		16
7	Pandeli Royti		53,5
8	Papa Yorgi Eksenaki		88
9	Sakızlı Dimitri Mavrokodani (Asitane'de mukim şeriki)	ba tahvil	217
10	Sakızlı Dimitri Pirino zimmi	ba defter zimmeti	166,5
11	Yani Dessoda (Nikoz Adası'nda)	ba temessük	100
	TOPLAM		995

Ek 4: Dimitri'nin Tekirdağ'daki Akrabası Francesco veled-i Rayso ve Ortağı Andon'a Borçlu Olan Kişiler

Sıra No	Borçlu	Miktar/Kuruş
1	Acemoğlu Bedros Ermeni	40
2	Hacı Mardiros ve Filibosoğlu Filibos	208,5
3	Hacı Serkis ve Filibosoğlu Kaloset	66,5
4	Avram veled-i Yakim	120
5	Azufalya nasraniye	46
6	Bakrat Ermeni	120
7	Bandırmalıoğlu	8
8	Bergos Eremya	416
9	Bezzaz Kızıl Ermeni	115
10	Çalçal Agob	35
11	Camcı Avanes	180
12	Davidoğlu İsak	110
13	Destici zimmi	45
14	Dipanoğlu	41
15	Ditoriye Macariyye	13
16	Divazoğlu Mosi Ermeni ve Filibos	444,5
17	Dosine nasraniye	23
18	Esseyid Arif Efendi	392
19	Esseyid İbrahim Ağa	50
20	Hahamoğlu voyvoda	317
21	Haseki Elhac Abdullah Ağa	46
22	Haseki Esseyid Haşim Ağa	125,5
23	Kalpakçı Nikoli	22
24	Kanburoğlu Hacı Agob	80,5
25	Kanburoğlu Hacı İstefan	1.102
26	Kapril Ermeni tercüman	22
27	Kıracı Mosi ve Tanaş	20
28	Kirazoğlu Abraham ve Kanburoğlu Mardiros	78,5
29	Liforaki zimmi Macar	44,5
30	Malkasoğlu Bedros	120
31	Nesefoğlu Avanes	167,5
32	Nikoli Efrenc	69
33	Peradoğlu Mardiros ve Nazaroğlu Bedros Ermeni	415
34	Püskülcü Kifork	2
35	Saatçi Kaspar	79
36	Saatçi Molla İsmail	24
37	Sakızlı Corci	100,5
38	Sakızlı Françesko	12
39	Sakızlı Yani	23,5
40	Sakızlı Yani Ladaki ve İstefani	191
41	Saltana nasraniye	25
42	Saltoğlu Yasef Yahudi ve Hayyimoğlu İsak	329,5
43	Süleyman Ağa	382
	Toplam	6.271,5
	Ortağı Andon'un	
44	Çukacı Molla İbrahim	350
45	Hamza bin Hüseyin an Selanik	1.595
46	Molla Hasan an Selanik	270
47	Molla İbrahim ve Avram Yahudi an Selanik	1.938
	Toplam	4.153
	Genel Toplam	10.424,5

Ek 5: Dimitri'nin Kardeşi Cani'nin Mülkleri

Mülkün cinsi	Bulunduğu yer	Kıymet/ Kuruş
büyütu müstemil fevkani ve tahtani kebir menzil kıta 1 (Cani'nin kendi sakin)	Sakız'da derun-ı şehirde Aplaterye (Aploterye) mahallesinde kain	15.000
fevkani ve tahtani harab sagir menzil bab 1 (kefere hastalarının vekillerinden iştirata eylediği)	Sakız'da derun-ı şehirde Aplaterye mahallesine karib	500
fevkani ve tahtani kebir kule ve dolab kuyusu ve hamam ve iki havuz ve köşk ve limon ve portakal eşcarnı müstemil kebir bağçe kulaç 30	Sakız varoşu havalisinden Kamboz nam mahalde vaki' dairen ma dar etraf-ı erbaası duvar ile muhat	15.000
eşcar-ı müsmireyi müstemil tarla ve bağ ve bir mikdar bağçe ve mehazin ve fevkani ve tahtani sagir kule kulaç 45 (Efrenc Karalesin'den iştirata)	kule-i kebir ittisalinde	4.500
Lesko Aviyakna kulesi demekle maruf fevkani ve tahtani sagir kule ve havuz ve bağçe ve eşcar-ı müsmireyi müstemil tarla ve dolab kuyusu kulaç 30	kule-i kebir pişgahında vaki kezalik etrafi duvar ile muhat	6.000
eşcar-ı müsmireyi müstemil ve derununda harab kuleli tarla kulaç 30	Sakız'da vaki' Ovi kuralarından Pinhori karyesi haricinde	2.000
nisf bahçe ve dolab ve kule (Aynorozi Nakraponte zimmiden iştirata)	Lesko Aviyakna kulesi ittisalinde	6.000
nisf bağçe ve dolab ve tarla kulaç 18 (Nakraponte'nin karındaşı Yani zimmiden iştirata)	Lesko Aviyakna kulesi ittisalinde	6.000
eşcar-ı müsmireyi müstemil tarla kulaç 38 (Hacı Luki'den iştirata)	kule-i mezbure ittisalinde vaki' dairen ma dar duvar ile muhat	2.050
eşcar-ı müsmireyi müstemil bağçe ve tarla ve dolab kuyusu ve kule kulaç (Corci Kokola'dan iştirata)	kule-i kebir pişgahında	11.000
eşcar-ı müsmireyi müstemil tarla kulaç 17,5 (Keşiş Malya'dan iştirata)	Aynorozi Nakraponte bağçesi pişgahında	800
tarla kulaç 20 (Papa Bakra (Yakova)'dan iştirata)	kule-i mezbure ittisalinde vaki'	1.200
eşcar-ı müsmireyi müstemil tarla ve bir ma' ve sagir kule kulaç 10 (Bıçaklı Yorgi (Gorgi)'den iştirata)	Tamyane karyesi haricinde vaki'	2.300
tarla kıta 1 (Peçraki (Beçraki) oğlundan iştirata)	Çeşme tarafında Alaca At Karyesi nam mahalde vaki'	600
asiyab (at değirmeni) ma' firun-ı habbaz kıta 1 hurus 2 bargir gurus 8	Derun-ı kal'ada vaki'	430
asiyab (at değirmeni) hurus 2 bargir gurus 7 bab 1	Derun-ı kal'ada vaki'	350
cedid fevkani oda ve tahtani iki dükkân (derzi ve serrac) gediği	derun-ı şehirde mengene kurbunda vaki'	500
ipek mahzeni ve dolab gedikleri (Cani'nin oğlu ve Mike zimmi sakin)	mahzen-i mezbure pişgahında vaki'	1.000
TOPLAM		75.230

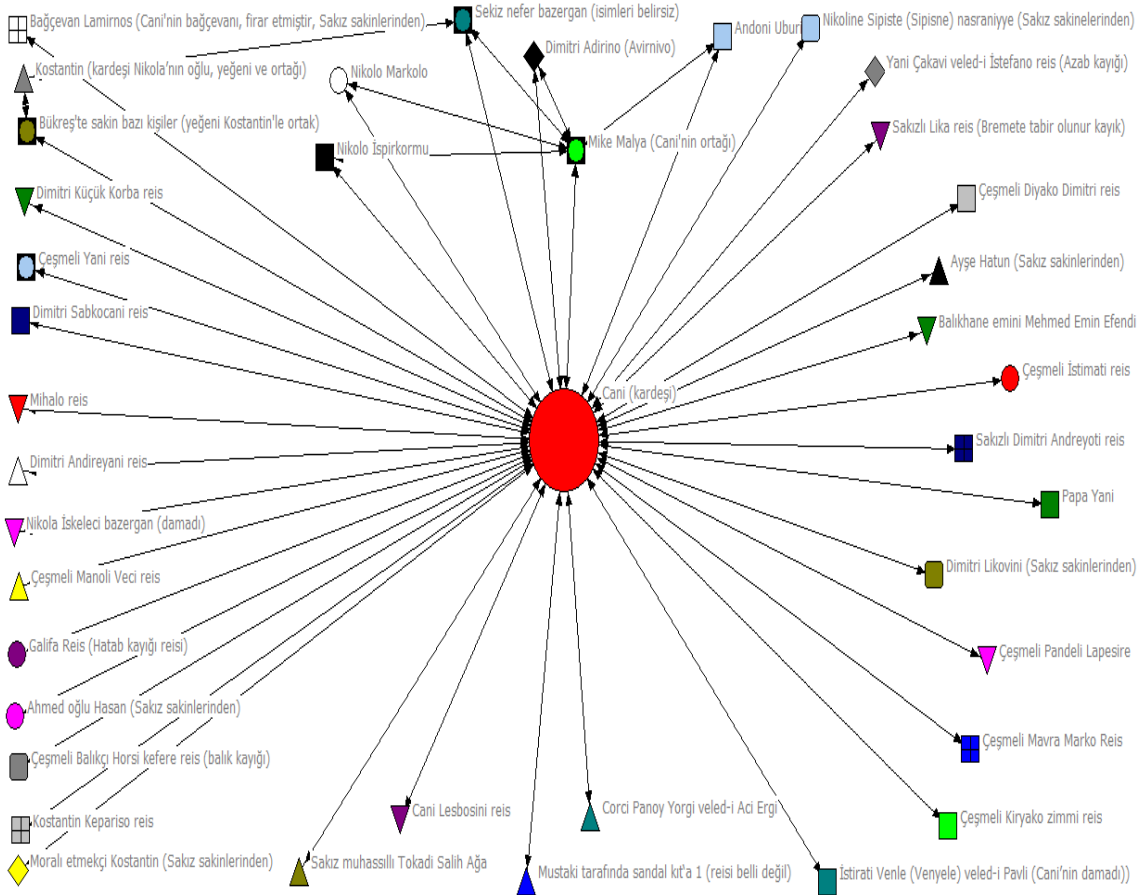
Ek 6: Dimitri'nin Yeğeni Kostantin veled-i Nikola'nın Sakız'da Olan Mülkleri

Mülkün cinsi	Bulunduğu yer	Kıymet/ Kuruş
büyük müstemil fevkani ve tahtani kebir kule ve iki dolab kuyusu ve iki havuz ve mücedded bina eylediği bir bab köşk limon ve portagal eşcarını müstemil bağçe ve tarla ve bağ kulaç 63	Sakız varoşu havalisinden Kamboz nam mevzide vaki' Koko nam mahalde iştira eylediği dairen ma-dar duvar ile muhat	22.500
fevkani ve tahtani kule ve bir dolab kuyusu ve bir havuz ve dairen ma dar duvar ile muhat müceddeden gars-ı eşcar eylediği tecdid bağ	Bağçe-i mezkur ittisalinde	7.500
eşcar-ı müsmireyi müstemil kebir tarla kulaç 12	Bağçe-i mezkur karşusunda vaki'	1.000
eşcar-ı müsmireyi müstemil diğer tarla kulaç 6	Kamboz nam mahalde kendü bağçesi pişgahında	500
eşcar-ı mütenevvi'ayı (müsmire) ve bir ma'yı (kuyu) müstemil tarla kıta 1 (bu tarla ayin-i batılları üzere mukaddemen keferre meskenlerine tayin eylemiştir)	Kardamada nam mevzi'de vaki'	1.500
fevkani ve tahtani kule ve dolab kuyusu ve havuz ve eşcarı müstemil bağçe ve tarla (anahığı sakinedir)	Kamboz nam mevzi'de vaki' lede'l-hayrat	3.000
tarla kulaç 1,5	Gazor Vasiliye Niko nam mahalde vaki'	30
fevkani ve tahtani oda ve sofa ve matbah ve kiler odası ve limon ve portakal eşcarını müstemil sagir bağçe ve dolab kuyusu ile bir bab kebir menzil kıta 1	Sakız varoşu mahallatından Aploterye Mahallesi'nde vaki'	11.000
fevkani ve tahtani bir bab sagir menzil kıta 1 (Papa Kıryako'dan iştira)	kule-i mezkur ittisalinde vaki'	560
fevkani ve tahtani diğer bir bab sagir menzil kıta 1 (müstacir sakindir)	Apaçayanoz mahallesinde vaki'	500
fevkani ve tahtani diğer bir bab sagir menzil kıta 1 (Cani Valasto'dan iştira) (anahığı nasraniye sakin)	Aploterye mahallesinde vaki' menzil-i kebir kurbunda	3.500
bir bab bakkal dükkâmı gediği	Mengenehane kurbunda vaki'	1.000
diğer bir bab bakkal dükkâmı gediği	Mengenehane kurbunda vaki'	1.000
nısf bakkal dükkâmı gediği	Mengenehane kurbunda vaki'	500
bir bab harir mahzeni gediği ma' dolab kıta 1 (Şeriki Manol Suvasbanoli zimmi sakin)	Mengenehane kurbunda vaki'	1.000
TOPLAM		55.090

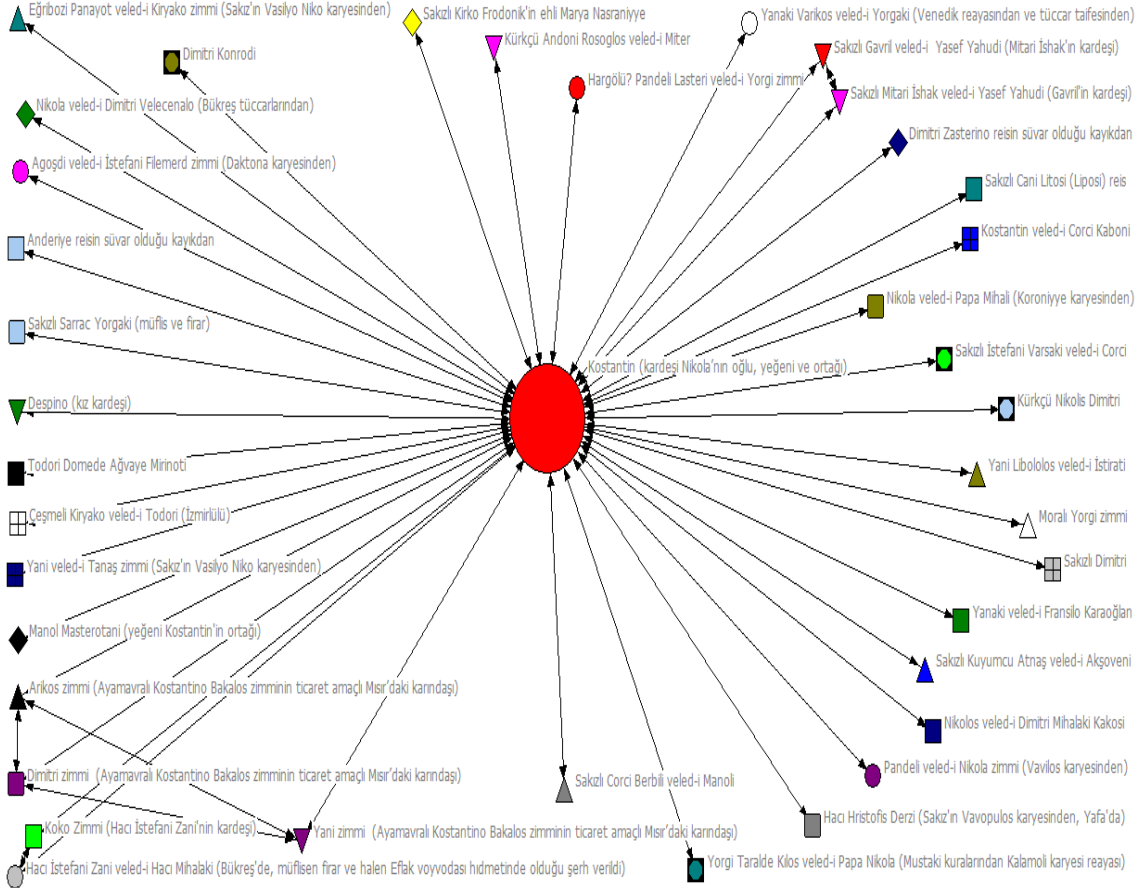
Ek 7: Dimitri'nin Kardeşi Cani'nin Çeşitli Yer ve Kişilerde Olan Hayvanları

Hayvanın cinsi	Miktarı/Adet	Nerede ve Kimde bulunduğu
Bargir	1	
Ayır	1	
Siyah binek katırı	1	
Katır	6	Kebir bahçede (dolab hizmetindedirler)
Bukur	1	
Ester	3	Mustaki kuralarında
Dişi keçi	1	Mustaki kuralarında
Mısır keçisi (oğlağıyla)	1	Mustaki kuralarında
Bukur	2	Bağçevanı Nikola zimmide
Ganem	6	Bağçevanı Nikola zimmide
Erkek ganem	1	Dayesi Kali nasraniyede/Aya Nihori karyesinde
Keçi	33	İzmir karyesinde Kostantin zimmide olan (Cani'nin oğlu Kostantin zimminin imiş)
Dişi koyun	1	Devrani karyesinde Mihalâki Keli zimmide
Dişi keçi	2	Devrani karyesinde Mihalâki Keli zimmide
Dişi koyun	1	Timyar'da Yani Karaca zimmide
Dişi ganem	1	Vasilaki zimmide olan
Erkek ganem	1	Vasilaki zimmide olan
Kırmızı bukur	1	Vasilaki zimmide olan
Siyah bukur	1	Nikola Karolise zimmide
Dişi ganem	1	Nikola Karolise zimmide
Dişi ganem	3	Nicodire Kendo bağçevanı Yorgi'de
Koyun	2	Nicodire Kendo bağçevanı Yorgi'de
Dişi Mısır keçisi	1	Karye-i Çerkos'da Vasili zimmetinde
Kırmızı bukur	1	Kamboz nam mahalde Cani Lamirno zimmide
Beyaz dişi koyun	1	Kamboz nam mahalde Cani Lamirno zimmide
Mısır oğlağı	1	Matyaki zimmide
Kırmızı bukur	1	Dimitri'nin bağçevanı Pandeli zimmide
Dişi koyun	1	Dimitri'nin bağçevanı Pandeli zimmide
Toplam	77	

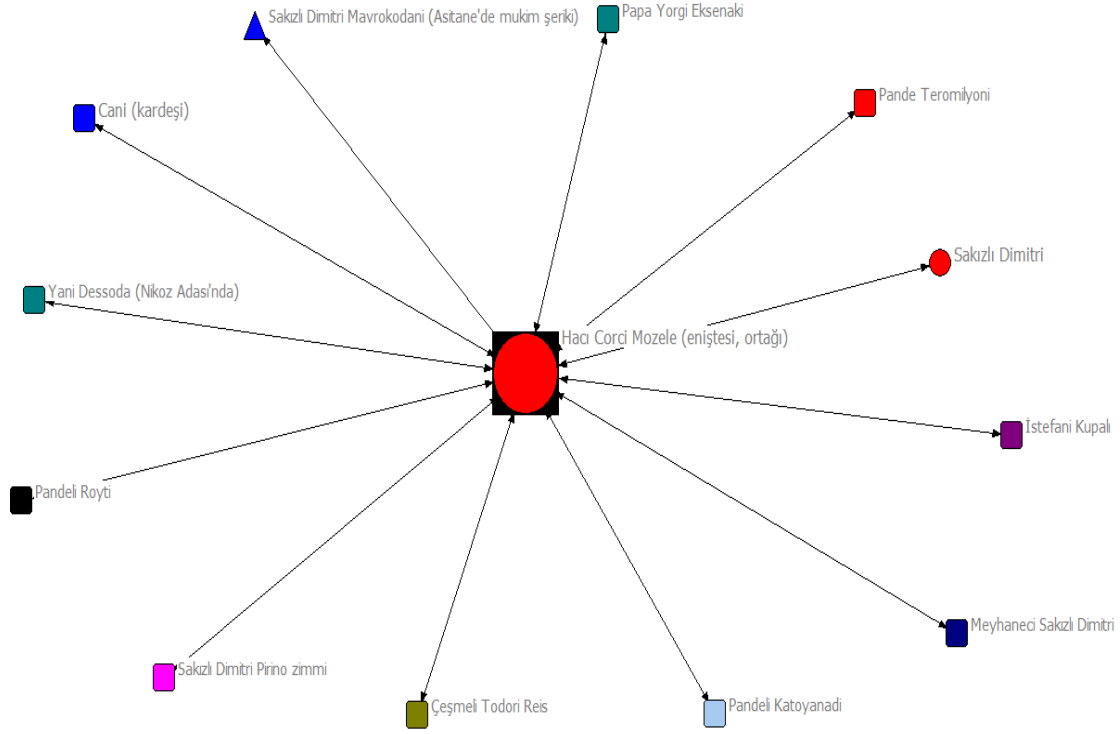
Ek 8: Dimitri'nin Kardeşi Cani'ye Borcu Olanlar (Ego Ağı, n=40)

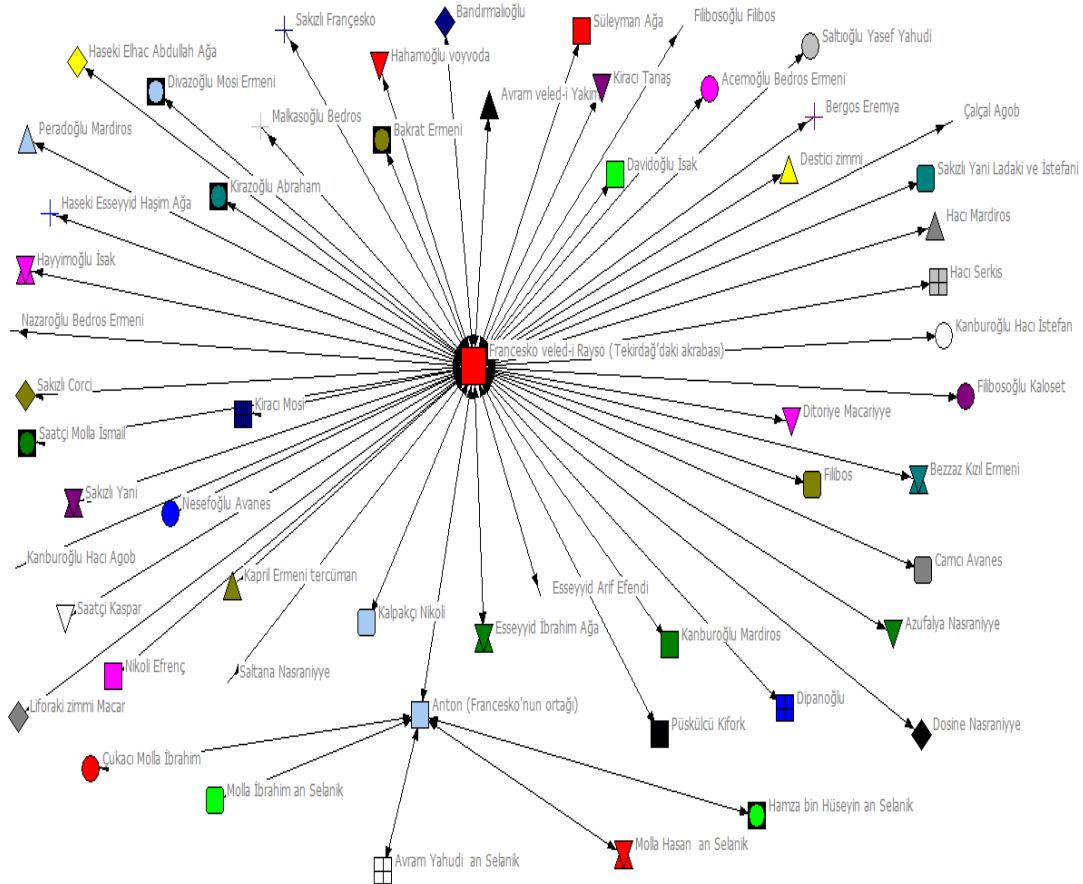
Ek 9: Dimitri'nin Yeğeni Kostantin'e Borcu Olanlar (Ego Ağı, n=39)

Ek 10: Dimitri'nin Eniştesi Hacı Corci Mozele'ye Borcu Olanlar (Ego Ağı, n=13)

Ek 11: Dimitri'nin Tekirdağ'daki Akrabası Francesco ve Ortağı Andon'a Borcu Olanlar (Ego Ağı, n=57)

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

AE.SABH.I. 9/838; 10/864; 10/897; 15/1304; 28/2145; 29/2244; 36/2684; 74/5142; 83/5710; 92/6301; 106/7250, 7251; 232/15411; 342/23916, 23917, 23918, 23919, 23920, 23921, 23922, 23923, 23924, 23925, 23926; 345/24141; 351/24561; 364/25417; 365/25479; 370/ 25869, 25876, 25885.

AE.SSLM.III. 127/7726, 7727; 336/19446; 390/22570.

C.ADL. 4/253; 78/4664; 89/5352; 93/5547; 97/5816, 5858.

C.AS. 42/1917; 757/31950; 1036/45473; 1065/46875; 1142/50743, 50785.

C.BH. 257/11903.

C.BLD. 8/394; 11/527; 146/7278.

C.DH. 166/8296; 311/15544.

C.DRB. 4/167, 193; 6/259; 25/1213; 40/1988; 49/2450; 59/2905; 55/2714, 63/3116.

C.EV. 210/10486.

C.HR. 149/7407; 169/8441; 186/9298.

C.ML. 37/1698; 45/2084; 46/2104; 59/2679; 63/2861; 112/4955; 176/7485; 182/7658; 208/8594; 226/9413; 266/10887, 10890; 295/12045; 395/16176; 456/18455; 468/19037; 526/21548; 529/21693; 537/22063; 547/22485; 570/23336; 573/23455; 586/24150; 604/24910; 610/25147; 633/26041; 644/26438; 650/26611; 674/27608; 685/28119; 713/29115; 718/29386; 720/29463; 735/30022; 750/30574; 751/30604; 752/30641.

C.MTZ. 6/294; 13/615.

C.SM. 37/1887; 60/3003; 94/4727; 122/6119; 151/7557.

C.ZB. 77/3833.

D. 2217; 2352/977; 2411/57, 58; 2428/62, 63; 2439/188; 2659; 2700; 6436; 7217; 9976.

D.BŞM. 6791/113, 114; 6797/77; 6803/6; 6806/112; 6807/68; 6808/92; 6831/114; 6863/99; 6867/81; 6868/111; 6886/92; 6895/25; 6900/106; 6902/8; 6910/17; 6928/55; 6930/115; 6932/4; 7303/93.

D.BŞM.ANM.d. 17282.

D.BŞM.d. 4057; 4731; 5401; 5405; 5678.

D.BŞM.MHF. 41/39, 40, 41, 43, 44, 46, 66; 42/30; 60/32; 77/68; 79/56, 60; 80/10, 11, 14, 15, 18, 20, 21, 48, 49, 50, 51, 61, 62, 67, 77, 78; 81/10, 15, 17, 35, 36, 51; 82/13, 14, 25, 56, 62, 63, 71, 76, 77, 78; 83/4, 6, 7, 8, 11, 95; 84/35, 37; 85/17, 55, 57, 59; 87/106, 112, 118; 88/10; 89/17; 90/79, 80, 81; 92/56, 68; 94/82; 95/82.

D.BŞM.MHF.d. 1924; 12602; 12605; 12932; 12934; 12941; 12994; 13698.

D.BŞM.ZMT.d. 13802; 13805; 13807; 13813; 13835; 13845; 13889; 13892; 13915.

DRB.d. 127.

HAT. 11/383, 432; 13/485, 495, 497; 14/580; 15/623, 667; 18/812, 815; 19/849; 121/4946; 177/7812, 7813; 178/7855; 180/8170; 182/8336; 184/8545; 192/9368; 193/9442, 9456; 208/11067; 210/11343; 211/11404; 213/11657; 214/11738; 265/15393; 266/15439; 273/16035, 16089; 1379/ 54307, 54331, 54347; 1381/54479, 54482; 1382/54621, 54661, 54585; 1383/54685, 54686; 1385/54895; 1390/55390; 1393/55683; 1411/57364; 1412/57564; 1450/44.

HH.d. 14089; 14090.

İE.HR. 17/1548.

KK.d. 2372/267; 2447

MAD.d. 9718; 9719; 9740; 9741; 9742; 9743; 9745; 9746; 9759; 9994; 10354; 8253

MD. 163, s. 117, hüküm no: 304 ve s. 167, hüküm no: 410.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

TSMA.d. 2659, 2700, 6436, 7217; 7788/18, 19, 20.

TSMA.E. 32/28=20/14; 35; 37; 179-98a=126-10-3a; 195; 209/6=144/23; 211-13a=145-2-1a; 323; 375-16a-b=195-26a-b; 534/38=233/26; 721-310=305-28-1; 7028/96; 740/16=325/23; 11117; 11143.

C. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeriye Sicilleri, No: 542.

İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadereti Sicilleri, No: 383

D. Archivio di Stato di Venezia (ASV), Venedik, İtalya

ASVe, Senato, Dispacci Costantinopoli, 226, s. 248-249.

2. Diğer Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

ABACI, Nurcan (Proje Yürütücüsü), “*Dağın İki Yüzü: Bursa'nın Dağ Yöresi Köyleri ile Göçmen Köyelerine Yönelik Sosyal Ağ Analizi*”, 2012. <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRNME16SXk> Erişim Tarihi: 21.10.2019.

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavâidi*, Dersaadet 1328.

ABOU-ELHAJ, Rıfa'at Ali, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *The Journal of the American Oriental Society*, vol. 94/4, 1974, s. 438-447.

ABOU-ELHAJ, Rıfa'at Ali, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Tan Yay., Ankara 2011.

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Yay., Ankara 2000.

ADANIR, Fikret, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 195-227.

AĞIR, Seven-Onur Yıldırım, “Gedik: Bir İsmiñ Ne Önemi Var?”, *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, Der.: Suraiya Faroqhi, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2017, s. 235-254.

Ahilik ve Esnaf, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yay., İstanbul 1986.

AHMAD, Feroz, “Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. I, Eds.: Benjamin Braude-Bernard Lewis, Holmes&Meier Publishers, Newyork, London, 1982, s. 401-434.

Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, Haz.: Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 3, 4, 5, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz.: Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsar ve Hakâikü'l-ahbâr*, c. I, Bulak Matbaası, Kahire 1246.

Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

AKAR, Şevket Kamil, "Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları (1839-1879)", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 13/1, İstanbul 2011, s. 123-133.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII/14, Ankara 1970, s. 51-61.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Gedik”, *DİA*, c. 13, İstanbul 1996, s. 541-543.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 1, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

AKSAN, Virginia, "Savaş ve Barış", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, c. III, Edt.: Suraiya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 109-152.

AKSAN, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

AKSAN, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.

AKSAN, Virginia-Daniel Goffman (Edt.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

AKSAN, Virginia-Daniel Goffman “Erken Modern Dönem Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek”, *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Edt.: Virginia Aksan-Daniel Goffman, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 11-27.

AKYILDIZ, Ali, “Sarraflık/Osmanlı Dönemi”, *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 163-165.

AKYILDIZ, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yay., İstanbul 2017.

AKYILDIZ, Ali, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

AKYILDIZ, Ali, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

AKYÜZ, Jülide, "Osmanlı Mutasarrıflarına Bir Örnek; Şerif Paşa", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2008, s. 23-37.

AL, Hüseyin, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Finans", *Antik Çağlardan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. VI, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 260-293.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 51-86.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, "Söylentinin Gücü: İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 7, İstanbul 2008, s. 23-59.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa: Dersaâdet Tahvilât Borsası 1874-1928*, Borsa İstanbul Yay., İstanbul 2014.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa: Galata Borsası 1830-1873*, Borsa İstanbul Yay., İstanbul 2013.

AL, Hüseyin-Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, İstanbul 2019, s. 5-48.

ALKAN, Halime, "17. Yüzyıl İstanbul'unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 69/2, 2019, s. 285-320.

ALKAN GÜNAY, Nilüfer, "Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23/2, Bursa 2012, s. 269-281.

ALKAN GÜNAY, Nilüfer, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2010.

ALKAN GÜNAY, Nilüfer, "A Study of Social Network Analysis: The Ayan of Bursa in the Late 18th Century", *Gazi Akademik Bakış*, c. 5, S. 10, Ankara 2012, s. 39-49.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Lâle Devri (1718-1730)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699) İkinci Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar*, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

AMANTOS, Konstantinos, “Δημήτριος Σκαναβής (1788)”, *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 2/6, 1955-1956, s. 147-151.

ANASTASIADIS, Yorgos I., “Ermenice Konuşan Rumlar Hay-Hurumlar”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s. 156, çev.: Frango Karaoğlan-Elçin Macar, İstanbul 2006, s. 38-43.

ANHEGGER, Robert- NALCIK, Halil, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, TTK, Ankara 2000.

AREL, Ayda, “Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Antalya-18-23 Mayıs 1989*, Ankara 1990, s. 43-71.

ARIKAN, Zeki, “Eğin Kasabası’nın Tarihsel Gelişimi”, *OTAM*, S.12, Ankara 2001, s. 1-64.

ARMAĞAN, Mustafa (Haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

ARTAN, Tülay, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, 83, 1999/2000, s. 292-322.

ARTAN, Tülay, "Fener", *DİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 341-342.

ARTAN, Tülay, “Esma Sultan Sahilsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1993, s. 211-212.

ARTAN, Tülay, *Architecture as a Theatre of Life: Profil of the Eighteenth Century Bosphorus*, Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988.

AUTHEMAN, André, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2002.

AYBAKAN, Bilal, “Sarf”, *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 137-140.

AYDIN, Bilgin, “Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIX, İstanbul 2001, s. 41-86.

AYDIN, H. Veli, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.

AYDIN, Mahir, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *DİA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 501-503.

AYDIN, Mahir, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, c. LXV, S. 243, TTK, Ankara 2002, s. 623-635.

AYDIN, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri, 1701-1770*, Küre Yay., İstanbul 2011.

AYDINER, Mesut, “Koca Râgıb Paşa Döneminde Osmanlı Ermenileri”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Edt.: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 28-77.

AYDINER, Mesut, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Kayseri 2007, s. 175-217.

AYDINER, Mesut, *Koca Râgıb Paşa Hayatı ve Dönemi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

AYKAN, Eylül, *III. Ahmed'in Kızı Büyük Esmâ Sultan (1726-1788)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

AYSAN, Fatmanur, *II. Mahmud Döneminde Dersaadette Bir Ailenin Muhallefatı: Düzoğulları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

BABINIOTIS, Georgios, *Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas*, Atina 1998.

BAER, Gabriel, "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13, 1970, s. 145-165.

BAER, Marc David, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri", *Toplum ve Bilim*, S. 83, 2000, s. 202-223.

BAER, Marc David, *At Meydanı'nda Ölüm, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

BALCI, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

BALCIOĞLU, Mustafa-Sezai Balcı, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Erguvanî Yay., Ankara 2017.

BALTACI, Cahit, "Arpalık", *DİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.

BARABASI, Albert Laszlo, *Linked: The New Science of Networks*, Perseus Publishing, Cambridge 2002.

BARBIR, Karl, "The Changing Face of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century: Past and Future Scholarship", *Oriente Moderno*, 18/1, Rome 1999, s. 253-267.

BARKEY, Karen, "The Use Of Court Records in the Reconstruction of Villages Networks: A Comparative Perspective", *International Journal of Comparative Sociology*, 32/1-2, 1991, s. 195-216.

BARKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev.: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011.

BARKEY, Karen-Ronan van Rossem, "Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth Century Ottoman Empire", *American Journal of Sociology*, vol. 102/5, 1997, s.1345-1382.

BARSOUMIAN, Hagop L., "The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. I, Eds.: Benjamin Braude-Bernard Lewis, Holmes&Meier Publishers, Newyork, London, 1982, s. 171-184.

BARSOUMIAN, Hagop L., *İstanbul'un Ermeni Amiralar Sınıfı*, Aras yay., İstanbul 2013.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.

BAŞARIR, Özlem, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yay., İstanbul 2018.

BATMAZ, Eftal Şükrü, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

BAY, Abdullah, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S. 2, Manisa 2016, s. 39-54.

BAY, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

BAYINDIR, Abdülaziz, "Bey' Bi'l-Vefâ", *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 20-22.

BAYRAM, Ü. Filiz, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin Ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

BENBASSA, Ester-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

BEN-NAEH, Yaron, *Sultanlar Diyarında Yahudiler: 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudi Toplumu*, GOA Yay., İstanbul 2009.

BERKES, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2008.

BEYDİLLİ, Kemal, "D'Ohsson, Ignatius Mouradgea (1740-1807)", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 496-497.

BEYDİLLİ, Kemal, "Yusuf Paşa, Koca", *DİA*, c. 44, İstanbul 2013, s. 23-25.

BEYZATLAR, Mehmet Aldonat, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarına Yeni Bir Yaklaşım: Sosyal Ağ Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2015.

BIRNBAUM, Marianna D., *Gracia Mendes Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, Kitap Yay., İstanbul 2007.

BİLGE ZAFER, Ayşenur, "A Comparison of Social Networks: Native and Immigrant Women of İnegöl", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2012, s. 85-102.

BLAISDELL, Donald. C., *Düyyûn-ı Umûmiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*, Nesnel Yay., İstanbul 2008.

BLANCARD, Théodore, *Les Mavroyéni, histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)*, c. 1, Ernest Leroux, Paris 1909.

BORGATTI, Stephen P.-Martin G. Everett-Feffrey C. Johnson, *Analyzing Social Networks*, SAGE, 2013.

BORGATTI, Stephen P.-Martin G. Everett-Linton C. Freeman, *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*, Harvard, MA: Analytic Technologies, 2002.

BOSTAN, İdris, "Gemi", *DİA*, c. 14, İstanbul 1996, s. 11-15.

BOULDOUKIAN, Meguerditch Hagop, *Armenian Bankers in the Ottoman Empire*, Beyrut 2017.

BOZKURT, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

BOZKURT, Nebi, "Sarraflık", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 162-163.

BOZTEMUR, Recep, "XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 383-388.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30, İstanbul 2014, s. 19-96.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)", *Osmanlı İstanbulu VI*, Edt.: Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2019, s. 399-415.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, "Guruş", *The Encyclopaedia of Islam*, 3, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 55-56.

BRAGG, John K., *Ottoman Notables and Participatory Politics Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*, Routledge, New York 2014.

BRUMMETT, Palmira, "Osmanlıları Akdeniz Dünyasına Yerleştirmek: Ekâbir ve Kapılar Meselesi", *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Der.: Donald Quataert-Baki Tezcan, Tan Yay., İstanbul 2012, s. 105-124.

BRUMMETT, Palmira, "Dünya Tarihinden Piri Reise Erken Modern Osmanlı Mekanını Tahayyül Etmek", *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Edt.: Virginia Aksan-Daniel Goffman, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 31-83.

- CARMONT, Pascal, *The Amiras Lords of Ottoman Armenia*, Taderon Press, London 2012.
- CARRINGTON, Peter J.-John Scott-Stanley Wasserman (Edt.), *Models and Methods in Social Network Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- CEZAR, Yavuz, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Edt.: Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 15-32.
- CEZAR, Yavuz, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi*, Haz.: Hilal Akgül-Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 179-207.
- CEZAR, Yavuz, "The Role of the *Sarrafs* in the Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Frontiers of the Ottoman Studies*, vol. I, Eds.: Colin Imber-Keiko Kiyotaki, London 2005, s. 61-76.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tamzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986.
- CHATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER Julia-Matthias Kappler, "Thoughts on the Turkish Verses in Phanariot Poetry Collections (1750-1821)", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*, Edt.: Evangelia Balta-Matthias Kappler, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden 2010, s. 119-240.
- CHERNOW, Ron, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.*, Vintage Books, New York 1998.
- CHRISTAKIS, Nicholas A.- James H. Fowler, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü ve Yaşantımızı Biçimlendiren Etkisi*, Varlık Yay., İstanbul 2012.
- CLAY, Christopher, *Gold for the Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881*, London: I.B. Tauris 2000.
- COSTACHE, Stefania, "From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the Career of an Ottoman-Russian Middleman at the Beginning of the 19th Century", *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 23-43.
- COŞKUN ALBAYRAK, Gökçen, "Agop Köçeoğlu: Bir Ermeni Sarrafın Terekesinden Okunanlar ve Okunamayanlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 41, 2019, s. 155-222.
- COŞKUN ALBAYRAK, Gökçen, "Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar", *Bilimevi İktisat*, S. 4, İstanbul 2018, s. 128-143.
- CRAVEN, Milady, *Voyage a Constantinople par la Crimée en 1786*, Paris 1789.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi yay., Ankara 2003.

ÇAYLAK, Adem, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, Vadi Yay., Ankara 1998.

ÇELİK, Buket, *19. Yüzyılda Sivas Eyaleti'nde Sarraflık Faaliyetleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013.

ÇELİK, Bülent-Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdarî-Malî Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlar No: 34, Aydın 2010.

ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, Haz.: Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s. 115-147.

ÇELİK, Gülfettin, *1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

ÇETİN, Cem, *Baltazzi Ailesinin İktisadi Faaliyetleri ve Osmanlı Maliyesi İle İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

ÇINAR, Ali Osman, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

ÇİÇEK, Kemal, "Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXI, İstanbul 2001, s. 269-283.

ÇİFTÇİ, Cafer, “Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7/26 (2010), s. 27-48.

ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.

ÇİLOĞLU, Nur Mine, *Sosyal Ağ Analizi ve Hürrem Sultan Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

ÇİZAKÇA, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

ÇÖLAŞAN, Emin, *Banker Skandalının Perde Arkası “Bankerler Batıyor Kastelli Kaçıyor”*, Milliyet Yay., İstanbul 1984.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-i Osmanlı Ermenileri Amiralar-Devlet Adamları-Mimarlar-Hekimler-İlim Adamları*, Yedirenk Yay., İstanbul 2010.

DADYAN, Saro, “Ermeni Cemaatinin Üç Asırlık Liderleri Amiralar ve Hasköy”, *Osmanlı İstanbulu IV*, Edt.: Feridun M. Emecen vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2016, s. 259-276.

DADYAN, Saro, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest yay., İstanbul 2011.

DALLAWAY, James, *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of Archipelago and to the Troad*, T. Cadell Junr. & W. Davies, 1797.

DARLING, Linda, "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 153-168.

DARLING, Linda, "Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 151-164.

DARLING, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Alfa Yay., İstanbul 2019.

DAŞDEMİR, Latif, "Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme", *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 465-478.

DAŞDEMİR, Latif, "Osmanlı Türk Finans Sisteminde Sorunlar ve Gelişmeler", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 391-406.

DAVIDOVA, Evguenia, *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780-1890s)*, Brill, Leiden-Boston 2013.

DEMİR, Uğur, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

DEMİR, Uğur, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi Humbaracı Ahmed Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.

DENİZ, Ahmet-Oktay Kızılkaya, "Bolşevik Devrimi Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Ekonomiye Verdikleri Zararlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, 2015, s. 336-349.

DERİN, Fahri Ç., "Tüfengci-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", *Belleten*, c. XXXVIII, S. 151, Ankara 1974, s. 379-443.

DİA, "Hoca", *DİA*, c. 18, İstanbul 1998, s. 186-187.

DİA, "Kocabaşı", *DİA*, c. 26, İstanbul 2002, s. 140-141.

DİNGEÇ, Emine, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 20, 2011, s. 1-20.

DÖRTOK ABACI, Zeynep (Proje Yürütücüsü), "Batmayacak Kadar Bağlantılı ya da Güçlü Olmak: Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)", 2015. <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRReU56azU=> Erişim Tarihi: 21.10.2019.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Sosyal Ağ Analizi", *Tarih İçin Metodoloji*, Edt.: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 205-206.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2013/2, s. 32-57.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "'Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne': Osmanlı Mahkemelerinde Toplumsal Kanaat Bağlamında Şahitlik ve Yemin", *Journal of Turkish Studies*, vol. 51, 2019, s. 45-64.

EKEN, Galip, "Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII, S. 1, Sivas 2013, s. 53-61.

ELDEM, Edhem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, S. 19, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 189-199.

ELDEM, Edhem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 165-247.

ELDEM, Edhem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 341-396.

ELDEM, Edhem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile Malî Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye", *Osmanlı Malîyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, Haz.: Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s. 95-112.

ELDEM, Edhem, "Levanten Kelimesi Üzerine", *Avrupalı mı Levanten mi?*, Edt.: Arus Yumul-Fahri Dikkaya, Bağlam Yay., İstanbul 2006, s. 11-22.

ELDEM, Edhem, "The Trade of Precious Metals and Bills of Exchange in Istanbul in the Second Half of the Eighteenth Century", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, TTK, Ankara 1990, s. 579-589.

ELDEM, Edhem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999.

EMECEN, Feridun M. (Haz.), *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2003.

EMECEN, Feridun M., "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 52, İstanbul 2018, s. 79-98.

Encyclopedia Judaica, XXI, New York 2007.

ERGENÇ, Özer, "'A'yân ve Eşrâf' Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 396-416.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 75-84.

ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 367-382.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşrâf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 383-395.

ERGÜDER, Başak, "Kapitalizme Entegrasyonda Galata Bankerleri ve Bankaların Borçlanma Mekanizmasındaki Rolü (1868-1923)", <https://www.academia.edu/2445242>, *Erişim Tarihi: 05.03.2019*, s. 1-20.

ERİMTAN, Can, *Ottoman Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey*, Tauris Academic Studies, London/Newyork 2008.

ERKAN, Nevzat, *18. Yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri - Şerhiye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ERTUĞ, Hüseyin Nejdet, *Osmanlı Kefâlet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Boğaziçi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2000.

ESTABLETT, Colette-Jean-Paul Pascual, "Şam'da XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kap Kacak", Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak, Ed.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 209-226.

EXERTZOGLU, Haris, *Greek Banking in Constantinople, 1850-1881*, London University, King's College, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra 1986.

FAHMY, Khaled, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2020.

FARLEY, James Lewis, *The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire*, Longman, Green, Longman and Roberts, London 1862.

FAROQHI, Suraiya, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Türkiye Tarihi 3*, Edt.: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 2011, s. 191-216.

FAROQHI, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Edt.: Halil İnalcık-Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 543-757.

FAROQHI, Suraiya, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Edt.: Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 81-100.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2013.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar*, Kitap Yay., İstanbul 2016.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018.

FAROQHI, Suraiya-Christoph K. Neumann (Edt.), *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Alfa Yay., İstanbul 2016.

FAZLIOĞLU, İhsan, "Mustafa Sıdkı", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 356-357.

FEDAKAR, Cengiz, "Mora İsyanı (1770)", *Abdülkadir Özcan'a Armağan Tarihin Peşinde Bir Ömür*, Haz.: Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir vd., Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 587-604.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

FINDLEY, Carter V., "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 89-107.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babiâli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014.

FINKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

FİDAN, Fadimana, *18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars 2014.

FRAZEE, Charles A., *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, Küre Yay., İstanbul 2009.

FREEMAN, Linton C., *The Development of Social Network Analysis A Study in the Sociology of Science*, Empirical Press, Vancouver 2004.

GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İz Yay., İstanbul 2018.

GENÇ, Mehmet, "İltizam", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

GENÇ, Mehmet, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 319-326.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2012.

GENÇ, Serdar, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

GERBER, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3, 1980, s. 231-244.

GEYİKDAĞI, V. Necla, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yay., İstanbul 2008.

GIBB, Hamilton A.R.-Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, London, Part I 1950, Part II 1957.

GOFFMAN, Daniel, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 95-164.

GÖÇEK, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yay., Ankara 1999.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Boğaziçi", *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 251-262.

GRAF, Tobias P., *The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, Oxford 2017.

GRANOVETTER, Mark S., "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, vol. 78/6, 1973, s. 1360-1380.

GREENE, Molly, *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*, Kitap Yay., İstanbul 2018.

GÜNDOĞDU, Birol, *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, University of Toronto, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2012.

GÜNER, Selda, "Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22 (2015), s. 227-266.

GÜNER, Selda, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.

GÜRKAN, Emrah Safa, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yay., İstanbul 2017.

GÜRSAKAL, Necmi, *Sosyal Ağ Analizi*, Dora Yay., Bursa 2009.

GÜZELLER, Cem Oktay-Mehmet Taha Eser-Gökhan Aksu, *UCINET ile Sosyal Ağ Analizi*, Maya Akademi Yay., İstanbul 2016.

HAMADEH, Shirine, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul 2010.

HANNA, Nelly, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Küre Yay., İstanbul 2006.

HATHAWAY, Jane, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, s. 29-53.

HATHAWAY, Jane, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

HATHAWAY, Jane, *Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

HATHAWAY, Jane, *Osmanlı Sarayı'nın En Ünlü Harem Ağası Hacı Beşir Ağa*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

HATTOX, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

HIBBERT, Christopher, *The Rise and Fall of the House of Medici*, Penguin, 2001.

HOURANİ, Albert, "The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century", *Studia Islamica*, 8, 1957, s. 89-122.

HOWARD, Douglas, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların "Gerileme" Edebiyatı", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 223-247.

<http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=en>. Erişim tarihi 20.07.2018.

HULKİENDER, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2003.

HULKİENDER, Murat, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankerleri George Zarifi (1806-1884)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

IMBER, Colin, "Osman Gazi Efsanesi", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Edt.: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 68-77.

ITKOWITZ, Norman, "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der.: Baki Tezcan-Karl K. Barbir, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. XXIX-XIVI.

IVANOW, W., "Hoca", *İA*, c. 5, İstanbul 1988, s. 550-552.

İNALCIK, Halil, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, vol. 29/1, 1969, s. 97-140.

İNALCIK, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Edt.: Thomas Naff-Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 27-52.

İNALCIK, Halil, "İmtiyâzât", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 245-252.

İNALCIK, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 109-132.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

İNCİCYAN, P. Ğ., *18. Asırda İstanbul*, çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976.

İPEK, Nurdan, *Selanik ve İstanbul’da Yahudi Bankerler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

İPŞİRLİ ARGIT, Betül, "Osmanlı İstanbul’unda Giyim Kuşam", *Antik Çağlardan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. IV, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 230-263.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bâbîâli", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 378-386.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Kapı Halkı", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 343-344.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bezirgân”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 103-104.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Nâib”, *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 312-313.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2007.

İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 2010.

İSLAMOĞLU, Huricihan-Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, 1, 1977, s. 49-80.

JAMGOÇYAN, Onnik, *Les banquiers des sultans: Juifs, Francs, Grecs et Arméniens de la haute finance: Constantinople 1650-1850*, Paris 2013.

JAMGOÇYAN, Onnik, *Les Finances de l’Empire Ottoman et les Financiers de Constantinople (1732-1853)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sorbonne 1988.

JAMGOÇYAN, Onnik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler Ermeniler (1650-1850)*, YKY., İstanbul 2017.

JENNINGS, Ronald C., “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of The Economic and Social History of the Orient*, 16/2-3, 1973, s. 168-216.

JENNINGS, Ronald C., “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of The Economic and Social History of the Orient*, 18/1, 1975, s. 53-114.

KABADAYI, Mustafa Erdem, “The Sharp Rise and the Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur: The Case of Mkrdich Cezayirliyan”, *In Merchants in the Ottoman Realm*, Eds.: Suraiya Faroqhi-Gilles Veinstein, Peeters: Leuven 2008, s. 281-299.

KAFADAR, Cemal, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der.: Baki Tezcan-Karl K. Barbir, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 135-161.

KAFAOĞLU, Arslan Başer, *Bankerler ve Kastelli Olayı*, Alan Yay., İstanbul 1982.

KAHRAMAN, Seyit Ali-Yücel Dağlı-Robert Dankoff (Haz.), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 10, YKY., İstanbul 2007.

KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 423-430.

KAL'A, Ahmet, "Lonca", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 211-212.

KALLEK, Cengiz, "Mudârebe", *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 359-363.

KARAARSLAN, Abdullah, *Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students with Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

KARACA, Filiz, "Osmanlılar'da Kürk", *Türkoloji Kültürü*, c. II/3, Erzurum 2009, s. 39-48.

KARACA, Filiz, "Kürk", *DİA*, c. 26, 2002, s. 568-570.

KARAHAN, Ali, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

KARAHASANOĞLU, Selim, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, Haz.: Davut Hut-Zekeriya Kurşun-Ahmet Kavas, İstanbul 2011, s. 427-463.

KARAHASANOĞLU, Selim, "Osmanlı Tarih Yazımında Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 7, 2008, s. 129-144.

KARAHASANOĞLU, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, State University of New York, Binghamton-New York 2009.

KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 65-82.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK, Ankara 2007.

KARAMAN, Kıvanç-PAMUK, Şevket, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 191, 2009, s. 26-33.

KARPAT, Kemal, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 206-220.

KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yay., İstanbul 1993.

KAYA, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

KAYA, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

KAZGAN, Haydar, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay., İstanbul 1995.

KAZGAN, Haydar-Toktamış Ateş-Murat Koraltürk, “Osmanlı Devleti’nde Finansal Faaliyetler ve Kurumlar Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, *Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, c. I, Edt.: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay., İstanbul 1999, s. 217-412.

KENAN, Seyfi (Edt.), *Nizâm-ı Kâdimden Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, İSAM Yay., İstanbul 2010.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2004.

KHOURY, Dina Rizk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriya Faroqi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 171-193.

KHOURY, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

KILIÇ, Musa, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10, S. 2, Sakarya 2015, s. 143-164.

KILIÇ, Orhan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 180-187.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KIRAY, Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul 2015.

KIRLI, Cengiz, “İstanbul’da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 4, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 72-79.

KIRLI, Cengiz-Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, Der.: Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 7-20.

KORALTÜRK, Murat “Osmanlı Devleti’nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsa’nın Kuruluşu”, *Osmanlı*, c. 3, Ankara 1999, s. 443-448.

KOYUNCU, Nuran, “Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 5, S. 1, Malatya 2014, s. 295-326.

KÖKSAL, Yonca, *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne*, Routledge, Abingdon-New York 2019.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Hâce”, *İA*, c. 5, İstanbul 1988, s. 20-24.

KÖSE, Halil, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251?-1260/M. 1836?-1845) Osmanlı Devleti’nde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

KÖSE, Metin Ziya, “Galata’da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)”, *Tarih Dergisi*, S. 64/2, İstanbul 2016, s. 73-99.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması: Oluşumu-Tahlili-Tatbiki*, TTK, Ankara 2006.

KUNT, İ. Metin, "Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1999, s. 34-40.

KUNT, Metin, "Bâb-ı Hümayun ve Diğer 'Kapılar'", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 145-160.

KUNT, Metin, "Siyasal Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi 3*, Edt.: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 2011, s. 19-73.

KURTARAN, Uğur, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012.

KÜLBİLGE, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

KÜLEKÇİ, Cahit, "Ermeni Kimliğinin Dönüşüm Süreci ve Âmira Sınıfının Oluşumu", *Hikmet Yurdu*, c. 6, S. 12, Malatya 2013, s. 101-117.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yay., İstanbul 1986, s. 55-85.

LAIYOU, Sophia, “Between Pious Generosity and Faithful Service to the Ottoman State: The Vakıf of Nikolaos Mavrogenis, End of the Eighteenth Century”, *Turkish Historical Review*, 6 (2015), s. 151-174.

LE GOFF, Jacques, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, Doğu Batı Yay., Ankara 2018.

LE GOFF, Jacques, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, çev.: Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

LEWIS, Bernard, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", *Islamic Studies*, 1, 1962, s. 71-87.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara 2013.

MALHASYAN, Silvart-Aysel Yıldız, “Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafi Manuk Mirzayan Bey”, *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 123-172.

MANAV, Nursel, “19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Amire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alleon”, *Osmanlı Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi*, c. 4/7, 2018, s. 89-105.

MANAV, Nursel, *Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

MANAV, Nursel, *Osmanlı Maliyesi ve Baltazziler*, Libra Yay., İstanbul 2019.

MANAV, Nursel, *Zenginlikten İflasa Mustafa Reşid Paşa'nın Sarrafi Cezayirlioğlu Mıgırdiç*, Libra Yay., İstanbul 2019.

MANTRAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, Edt.: Robert Mantran, Alkım Yay., İstanbul 2007, s. 313-338.

MANTRAN, Robert, *İstanbul Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2015.

MANTRAN, Robert, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Yay., Ankara 1995.

MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Küre Yay., İstanbul 2013.

MASTERS, Bruce, “Değişen Bir Dünyada Hıristiyanlar”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 329-337.

McGOWAN, Bruce, "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Edt.: Halil İnalçık- Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 759-884.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, 2 cilt, Haz.: Tahir Üngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, 6 c., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

MERT, Özcan, “Âyan”, *DİA*, c. 4, İstanbul 1994, s. 195-198.

MERT, Özcan, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 401-407.

MERT, Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980.

MIKHAIL, Alan-Christine Philliou, “Osmanlı İmparatorluğu ve Emperyal Dönüşüm”, *Toplumsal Tarih*, S. 234, 2013, s. 26–40.

MIKHAIL, Alan, *Osman'ın Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.

MILGRAM, Stanley, “The Small-World Problem”, *Psychology Today*, vol. 1/1, 1967, s. 61-67.

Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Edt.: Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014.

MUMCU, Ahmet, "Divân-ı Hümâyün", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 430-432.

MUSTAK, Aykut, "Death of a Banker: Dimitrios Skanavis, d. 1788", *Dept and Dependence: Eight Annual Graduate History Symposuim*, University of Toronto, February 3-4, 2012. Erişim tarihi: 16.09.2015.

http://www.academia.edu/1225759/Death_of_a_Banker_Dimitrios_Skanavis_d._1788

NAGATA, Yuzo, “Muhsinzâde Mehmed Paşa”, *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 48-50.

NAGATA, Yuzo, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1982.

NAGATA, Yuzo, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, IV c., Haz.: Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007.

NEUMANN, Christoph K., “Birey olmanın alameti olarak tüketim kalıpları 18. yüzyıl Osmanlı meta evreninden örnek vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8, İstanbul 2009, s. 7-47.

NEUMANN, Christoph K., “Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 65-85.

NOMMAZ, Aaron, *Endülüs'ten Osmanlı'ya Paraya Yön Veren Yahudi Bankerler*, Destek Yay., İstanbul 2019.

OĞLAKÇI, Mehmet, *Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2007.

OĞUZ, Sunay, *Erken Modern Dönemde Osmanlı Kadını'nın Görünürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

OĞUZ, Gülser, “Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies*, s. 9/1, Ankara 2014, s. 409-426.

OĞUZ, Gülser, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

OĞUZ, Gülser, “Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa”, *Milli Folklor*, S. 88, 2010, s. 91-100.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Yerel Tarih", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Edt.: Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 405-420.

OKTAY, Melike, *19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

OLSON, Robert W., “Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 20/2, 1977, s. 185-207.

Ottoman Costumes: From Textile to Identity, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K Neumann, Eren Yay., İstanbul 2004.

ÖNER, E. Saadet, *İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfûz İ.M. D'Ohsson Evrakı Tasnîf ve Tahli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

ÖRENÇ Ali Fuat, "Mutasarrıf", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 377-379.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-i Kadîmin Peşinde: Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Lale Devri", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 81-84.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Beşir Ağa, Moralı”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 555-556.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *DİA*, c. 18, İstanbul 1998, s. 351-353.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Pasarofça Antlaşması”, *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 177-181.

ÖZCAN, Tahsin, “Muhallefât”, *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 406-407.

ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, S. 1, 2001, s. 129-151.

ÖZDAL, Ahmet N., “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 55, 2015, s. 189-196.

ÖZEL, Uğurcan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyıl'da Banker Camondo Ailesi ve İktisadi Faaliyetleri*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2017.

ÖZGÜN, Tevfik Orçun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Rekabet ve Galata Bankerleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXXVII, 2018, s. 685-701.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2006.

ÖZKAYA, Hatice Gökçen, *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

ÖZKAYA, Yücel, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 6, Ankara 1999, s. 165-173.

ÖZKAYA, Yücel, "Mütesellim", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 203-204.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *Belleten*, c. XLII/ 168, Ankara 1978, s. 667-723.

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2010.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Âyânlık*, TTK, Ankara 1994.

ÖZTÜRK, Sena Fidan, *After the Timurid Renaissance: Scholarly Mobility between the Lands of Rum and Acem from the Fourteenth through the Sixteenth Century*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ÖZVAR, Erol, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, 7, İstanbul 1999, s. 135-151.

ÖZVAR, Erol, "Servet ve Güvenlik Arasında Osmanlı Sultanı", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 13, İstanbul 2003, s. 47-60.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitabevi yay., İstanbul 2003.

ÖZYALVAÇ, Şükriye Pınar, *İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III cilt, İstanbul 1983.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu 'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2014.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2011.

DPANZAC, Daniel, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 24/2, 1992, s. 189-206.

PAPACHRISTOU, Panayotis A., *The Three Faces of the Phanariots: An Inquiry in to the Role and Motivations of the Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821*, Simon Fraser Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

PEKER, Şeyma, *Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinde Galata Bankerlerinin Rolü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

PHILIPP, Thomas, *Acre: The Rise and Fall of a Palestinian City, 1730-1831*, Columbia University Press, New York 2001.

PHILLIOU, Christine M., *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, University of California Press, London 2011.

PHILLIOU, Christine, “Eşikteki Topluluklar: Osmanlı Yönetimi’ndeki Fenerli Nüfuzun Çözümlemesi”, *Toplumsal Tarih*, S. 193, 2010, s. 54-69.

PIERCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu ’nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.

PITERBERG, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Literatür Yay., İstanbul 2005.

POLATCI, Türkan *Osmanlı Devleti’nde Sefaret Tercümanları*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2009.

PRELL, Christina, *Social Network Analysis History, Theory&Methodology*, SAGE Publication, Los Angles-London 2012.

QUATAERT, Donald (Edt.), *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Alfa Yay., İstanbul 2020.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, İletişim Yay., İstanbul 2008.

RANGABÉ, Eugène, Rizo *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie/par un phanariote*, Athenes 1892.

REYHAN, Cenk, *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

ROZEN, Mina, *Facing the Sea: The Jews of Salonika in the Ottoman Era (1430–1912)*, Afula 2011.

ROZEN, Mina, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

ROZEN, Minna, “Osmanlı Yahudileri”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriaya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 311-328.

Rûzmerre, I. Abdülhamid-III. Selim Dönemi Olayları Kronolojisi, Türk Tarih Kütüphanesi, Yazma: Y/1001.

SABEV, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012, Bildiriler*, c. I, Ankara 2013, s. 259-272.

SABEV, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013.

SAĞLAM, Mehmet Hakan, *Osmanlı Borç Yönetimi: Düyun-ı Umumiyye 1879-1891*, 4 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007.

SAĞLAM, Mehmet Hakan, *Osmanlı Devleti ’nde Moratoryum 1875-1881: Rûsum-ı Sitte’den Düyun-ı Umumiyye’ye*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2017.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Askeri”, *DİA*, 1991, c. 3, s. 488-489.

- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 27/1-2, İstanbul 1969, s. 75-111.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, İstanbul 1965.
- SAJDI, Dana, "Gerileme, Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi: Giriş Yerine", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der.: Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 13-59.
- SAJDI, Dana, *Şamlı Berber 18. Yüzyıl Biladü'ş-Şam'ında Yeni Okuryazarlık*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2018.
- SALZMANN, Ariel, “Eski Rejim ve Osmanlı Ortadoğu'su”, *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 523-540.
- SALZMANN, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, İletişim Yay., İstanbul 2011.
- SARIBEY, Aysun, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Divân-ı Hümâyûn'un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 30, İstanbul 2007, s. 87-143.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2002.
- SAYDAM, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 98-114.
- SCOTT, John, *Social Network Analysis A Handbook*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2000.
- SEFER, Semih, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- SENIOR, Nassau William, *Bir Klasik İktisatçı Gözüyle Osmanlı*, çev. Hüseyin Al, Birleşik Yay., Ankara 2011.
- SERDAROĞLU, Ü. Serdar, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- SEVGEN, Necibe, “Nasıl Sömürüldük?: Sarraflar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 13 (1968), s. 46-59; S. 14 (1968), s. 66-68; S. 15 (1968), s. 59-65; S. 16 (1969), s. 54-61; S. 17 (1969), s. 62-66; S. 18 (1969), s. 76-78; S. 19 (1969), s. 66-67; S. 20 (1969), s. 69-70; S. 21, s. 67-69; S. 22 (1969), s. 66-71; S. 23 (1969), s. 74-75; S. 24 (1969), s. 54-60; S. 25 (1969), s. 73-74.

SHAW, J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.*, c. I, E Yay., İstanbul 1994.

SHAW, J. Stanford, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008.

SHAW, J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yay., İstanbul 2008

SÖZEN, Zeynep, *Fenerli Beyler, 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yay., İstanbul 2000.

STAMATOPOLULOS, Demetrios, "From Machiavelli to the Sultans: Power Networks in the Ottoman Imperial Context", *HISTOREIN*, 2005/5, s. 76-93.

STEINMETZ, Greg, *The Richest Man Who Ever Lived: The Life and Times of Jacob Fugger*, Simon&Schuster Paperbacks, New York 2015.

STOIANOVICH, Traian, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, vol. 20/2, 1960, s. 234-313.

STOURDZA, Alexandre A. C., *L'Europe Orientale et le Rôle Historique des Mavrocordato, 1660-1830*, Plon-Nourrit et Cie, Paris 1913.

SUNAY, Serap, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarında Cezayirlioğlu Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Yayına Haz.: Gülден Sarıyıldız vd., Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s. 265-295.

Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, Yay. Haz.: Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.

SÜSLÜ, Özden-Nur Urfalıoğlu, "Bir Osmanlı El Yazmasına Göre XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Meslekler", 38. *ICANAS Bildiriler*, c. VI, Ankara 2012, s. 2865-2877.

SYRETT, Elena Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2006.

SYRETT, Elena Frangakis, *Trade and Money: The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, Isis Press, İstanbul 2007.

ŞAHİN, Canay, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

ŞAHİNER, Araks, *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

ŞAKUL, Kahraman-Ayşe Çiçek, "Bir Çalıştayın Ardından 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Süreklilik ve Değişim", *Toplumsal Tarih*, S. 237, İstanbul 2013, s. 58-67.

Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, 4 c., Haz.: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976.

ŞENİ, Nora-Sophie Le Tarnec, *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

ŞENYURT, Ali, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

ŞENYURT, ALİ, *Geç Dönem Osmanlı Maliyesinde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018.

ŞİMŞEK, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2010.

TABAKOĞLU, Ahmet, "İmdâdiye", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000., s. 221-222.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2015.

TAMDOĞAN, Işık, "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. yüzyıl Adana'sında Âyanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 1, İstanbul 2005, s. 77-96.

TANYELİ, Uğur, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl)", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Edt.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 333-350.

TAŞ, Hülya, "Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Edt.: Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, s. 191-205.

TAŞ, Hülya, "Osmanlı Maliyesinde "Bedel" Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme", *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler 1*, Edt.: Mustafa Öztürk, Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yay., Elazığ 2013, s. 291-311.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

TEKİN, Rahmi, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı 1520-1670*, Atıf Yay., İstanbul 2014.

TEKİN, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 644-649.

TELLAN, Elif Bayraktar, "Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2017, s. 115-137.

TELLAN, Elif Bayraktar, *The Patriarch and The Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

- TERZİ, Arzu, *Sarayda İktidar Mücadelesi Saray Mücevher İktidar*, İstanbul 2011.
- TERZİ, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yay., İstanbul 2018.
- TEZCAN, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- TİMUR, Taner, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu*, Yordam Kitabevi, İstanbul 2012.
- TOLEDANO, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Bankası ve Tarihten İzler”, *Toplumsal Tarih*, S. 50, İstanbul 1998, s. 15-22.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 760-770.
- TORLAK, Canan Emir, *An Essay on the Implications of the Istanbul's Sarrafs Credit Networks Contained in a Darphane's Register Number 167*, İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- TRIVELLATO, Francesca, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*, Yale University Press, New Haven-London 2009.
- TUĞLACI, Pars *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, c. I, Pars Yay., İstanbul 2004.
- TUNALI, Volkan, *Sosyal Ağ Analizine Giriş*, Nobel Yay., İstanbul 2016.
- TURHAN, Fatma Sel, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri*, Vadi Yay., İstanbul 2018.
- UDOVITCH, Abraham L., “Bankers without Banks: Commerce, Banking and Society in the Islamic World of the Middle Ages”, *The Dawn of Modern Banking*, Yale University Press, New Haven 1979'dan ayrı basım, Princeton University 1981, s. 255-273.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1985.
- ULUIŞIK, Seçil, *A Nineteenth Century Sarraf in the Ottoman Empire: Mıgırđıç Cezayirliyan*, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- URQUHART, David, *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade, The State and Prospects of English Commerce in the East, The New Administration of Greece, Its Revenue and National Possessions*, Saunders and Otley, London 1833.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., “Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, VII, 1942, s. 2-44.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler*, c. 12, Ankara 2002, s. 512-524.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, TTK, Ankara 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, c. 4/1, TTK, Ankara 1995.

ÜLKER, Necmi, "XVIII. yüzyılda Mısır ve Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1 (1994), s. 1-30.

ÜNLÜ, Ertan, "18. Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel"in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 52, 2018, s. 99-133.

ÜSDİKEN, Behzat, *Pera ve Beyoğlu'nda Bankalar, Bankerler, Sarraflar, Tefeciler, Kuyumcular*, Creative yay., İstanbul 2000.

VAN DEN BOOGERT, Maurits H., *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

WASSERMAN, Stanley-Katherine Faust, *Social Network Analysis: Methods and Applications (Structural Analysis in the Social Sciences)*, Cambridge University Press 1994.

WATTS, Duncan J., *Six Degrees: The Science of A Connected Age*, W.W. Norton, New York 2003.

WILKINS, Charles L., "Efendiler, Hizmetkârlar ve Köleler: Erken Osmanlı Halep'inde Kentli İleri Gelenlerin Arasında Kapıların Oluşumu", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 377-395.

WOODHEAD, Christine, "Giriş", *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 19-28.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi", *Türkler*, c. 12, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 470-502.

YARMAN, Arsen, "Eğın (Agn) Ermenileri-I", *Kebikeç*, S. 37, 2014, s. 261-292.

YARMAN, Arsen, "Eğın (Agn) Ermenileri-II", *Kebikeç*, S. 38, 2014, s. 133-168.

YARMAN, Arsen-Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira*, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

YAŞA, Fırat, "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa", *Bilig*, S. 81, 2017, s. 27-49.

YAŞAR, Ahmet, "Çakmakçılar Yokuşu: Osmanlı İstanbul'unun Ticari Bölgesi İçin Yeni Bir Mevki, 1650-1850", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-5, 19-21 Mayıs 2017*, <https://www.academia.edu/33258421>, Erişim Tarihi: 14.06.2019.

YAŞAR, Ahmet, "The Construction of Commercial Space in Eighteenth-Century Istanbul: The Case of Büyük Yeni Han", *METU JFA*, 35/1, 2018, s. 183-200.

YAYCIOĞLU, Ali, "Rahova 1784: 18. Yüzyıl Osmanlı Balkanlarında Katılım, Bilgi ve Güç", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 458-476.

YAYCIOĞLU, Ali, “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk: Çatışma mı, Ortaklık mı?”, *Osmanlı Dünyası*, Edt.: Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 557-578.

YAYCIOĞLU, Ali, *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, California 2016.

YAYCIOĞLU, Ali, “Perdenin Arkasındakiler: Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme”, *Journal of Turkish Studies*, vol. 52, 2019, s. 375-396.

YENİÇERİ, Celal, “Cehbez”, *DİA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 222-223.

YERASIMOS, Stefanos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak, Ed.: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 306-332.

YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1 Bizans'tan Tanzimat'a*, Belge Yay., İstanbul 2015.

YEŞİL, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

YEŞİL, Fatih, *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu -Avrupa'ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012.

YI, Eunjeong, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

YILDIRIM, Onur, “Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul'daki Kılâpdancı Esnafı Örneği”, *Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqhi'ye Armağan*, Edt.: Onur Yıldırım, İmge Yay., Ankara 2008, s. 373-399.

YILDIZ, Aysel, *Kenar Adamları ve Bendeleri: Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi*, Kitap Yay., İstanbul 2018.

YILDIZ, Murat, “Osmanlı Devleti'nde Bir Saray Hapishanesi: 18.-19. Yüzyıllarda Bostancıbaşı Mahbesi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 22/1, İstanbul 2012, s. 239-275.

YILMAZ, Fikret (Edt.), *Geçmişten Günümüze Levantenler*, İzmir Ticaret Odası Yay., İzmir 2011.

ZENS, Robert W., *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Change 1791-1815*, University of Wisconsin-Madison, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004.

ZILFI, Madeline C., “Osmanlı Uleması”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Edt.: Suriya Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 255-274.

ZILFI, Madeline C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

ÖZET

Bu tezde; Osmanlı mali yapılanmasının önemli aktörlerden biri olan sarraflar; kurdukları ilişki ağları açısından incelenmektedir. Hem devlet içinde hem de toplum nezdinde üstlendikleri roller açısından Osmanlı sarrafları; 18. yüzyılda “altın çağ”larını yaşamışlardır. Bunda uzayan savaşların finansmanı kadar taşrada yükselen önemli bir güç olan ayanların da etkisi büyüktür. Diğer bir ifadeyle; devletin ve taşrada devleti temsil eden yöneticilerin, mali açıdan kendilerini finanse edecekleri ortaklara olan ihtiyacı, sarrafların giderek aranan kimseler olmasına neden olmuştur.

Tezde dönem olarak 18. yüzyılın ikinci yarısı seçilmiştir. Bunun iki temel nedeni vardır. Bu dönem; bir yandan devletin savaş finansmanında zorlandığı diğer yandan ayan kökenli taşra yöneticilerinin, iktidarlarını güçlendirmek için rekabet içinde oldukları diğer ayan ailelerini alt edebilmek adına kendilerine güçlü kredi kaynakları aradıkları bir zaman dilimidir.

Tezin konusu açısından, temsil kabiliyeti olan iki sarraf seçilmiştir. Darbhâne-i Âmire Sarrafı Bedros ile I. Abdülhamid’in kız kardeşi Büyük Esmâ Sultan’ın sarrafı olarak kayıtlara geçen Rum asıllı Sakızlı Dimitri. Her iki sarraf, aynı dönemde yaşamış olup kurdukları ilişki ağları, onların iktidar alanlarını genişletirken; içine girdikleri iktidar alanı, onların canlarına mal olmuştur. Bir anlamda bu sarraflar; modern öncesi dönemde iktidar ve iktidarın ortaklarını anlayabilmek adına araştırmacılara yol gösterici olabilecek bir hayat hikayesine sahiptirler.

Bu tezde; belirtilen dönemde bir yandan sarrafların hangi zümrelerle ilişkide oldukları incelenirken, diğer yandan toplum içindeki prestijlerindeki değişim-dönüşümleri ölçmek hedeflenmiştir. Sarrafların, bu düzen içerisinde var olabilmek adına nasıl bir iktidar ağı oluşturduğu; buna bağlı olarak yükseliş ve düşüşleri ile bu süreçte etkin olan kişi ya da gruplar, “sosyal ağ analizi” yöntemi ile incelenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı arşivlerinde yer alan muhalefat kayıtları başta olmak üzere çeşitli koleksiyonlar ve dönemin kroniklerinden yararlanılmıştır. İlişki ağlarını görselleştirmede ise UCINET ve NetDraw programları kullanılmıştır.

ABSTRACT

In this thesis; sarrafs, who were one of the most important actors of the Ottoman financial structure, have been examined in terms of their relationship networks. In terms of their roles both within the state and society, Ottoman sarrafs lived their "golden age" in the 18th century. The influence of the notables, who had an important rising power in the country, as well as the financing of the prolonged wars, affected this situation. In other words; sarrafs had become sought-after individuals gradually, as a result of the necessity of the governments and their representative administrators in the provinces, to have partners in financing themselves.

The second half of the 18th century was chosen in the thesis. There are two main reasons for this. This period was a period of time when the state had difficulties in war financing and on the other hand the provincial administrators who had a notable origin, were looking for strong sources of credit in order to be able to defeat the other prominent families they were competing with to strengthen their power.

In terms of the subject of the thesis, two sarrafs, who had a representation ability, were chosen. These were Bedros, who was the sarraf of the Royal Mint and the Greek Dimitri from Chios, who was the sarraf of Great Esma Sultan, who was the sister of 1st Abdülhamid. Both sarrafs lived in the same period, and while the relationship networks they established expanded their power domain; this power domain they have entered into also caused their lives. In a sense, these sarrafs had a life story that can guide the researchers in order to understand the power and the partners of power in the pre-modern period.

In this thesis; it was aimed to examine which classes sarrafs had relations with in the mentioned period and also to measure the changes-transformations in the prestige of the sarrafs within the society. What kind of a power network these sarrafs constituted in order to exist within this order; their rise and fall as a result of this and the people or groups who were active in this process will be examined with "the social network analysis" method. In this context, especially the heritage records in the Ottoman archives and also various collections and chronicles of the period were used. UCINET and NetDraw programs have been used to visualize the relationship networks.